

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HAMİT ERDEM • Emek Tarihi Yazıları

HAMİT ERDEM

Emek Tarihi Yazıları*

EMEK TARİHİ YAZILARI*

HAMİT ERDEM, 1955 Erzurum doğumludur. Eğitimini Siyasal Bilimler Yüksek Okulu'nda tamamlamıştır. Türkiye'nin yakın dönemi üzerine "Emek ve Sol Tarih" konulu araştırmalarıyla tanınmaktadır. Kitap halinde yayınlanan çalışmaları şunlardır:

Mustafa Suphi (Sel Yayıncılık, 2010), *1920 Yılı ve Sol Muhalefet* (Sel Yayıncılık, 2010), *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi* (Sel Yayıncılık, 2012), *THİF Yayın Organı Yeni Hayat (Mart-Eylül 1922)* (Sosyal Tarih Yayınları, 2017), *Kadınlığa Dair – 100. Yılında Sabiha Sertel'in Büyük Mecmua Yazıları* (der. Hamit Erdem, Sel Yayıncılık, 2019), *Emek Tarihi Yazıları* (Sel Yayıncılık, 2019).

Yazarın, *Toplumsal Tarih*, *Birikim* ve *İştiraki* dergilerinde "Emek ve Sol Tarih" kapsamında makaleleri yayınlanmıştır.

***SEL YAYINCILIK**

Kuloğlu Mahallesi, Tuncacıbaşı Caddesi,
No: 17, Beyoğlu – İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

<http://www.selyayincilik.com>

e-posta: halkdailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:

Çatalçeşme Sokak, No: 19/1

Cağaloğlu – İstanbul

e-posta: siparis@selyayincilik.com

Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

***SEL YAYINCILIK: 1018**

ISBN 978-605-772-821-0

EMEK TARİHİ YAZILARI

Hamit Erdem

Araştırma - İnceleme

© Hamit Erdem, 2020

© Sel Yayıncılık, 2020

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı

Yayına hazırlayan: Mısra Gökıldız, Oğuz Ayaydın

Kapak uygulama: Aslı Sezer

Sayfa tasarımı: İklime Yılmaz

Birinci Baskı: Ocak, 2020

Baskı ve Cilt: Yayıncılık Matbaası

Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203

Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 44865

Hamit Erdem

Emek Tarihi Yazıları

İÇİNDEKİLER

EMEK TARİHİ YAZILARI ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ.....	13
600. YILINDA SİMAVNALI ŞEYH BEDREDDİN.....	17
OSMANLI BASININDA	
KARL MARX, PARİS KOMÜNÜ ve SOSYALİZM.....	27
OSMANLI'DA GAYRİMÜSLİM SOSYALİZMİ: YAHUDİLER, ERMENİLER, RUMLAR.....	35
ERMENİLERİN SON YOLCULUĞU ve KRİKOR ZOHRAB	51
OSMANLI / TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI ve (İŞTİRAKÇI) HÜSEYİN HİLMİ.....	69
TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI VE MUSTAFA SUPHİ	87
KURTULUŞ GRUBU'NDAN TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NE.....	113
TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI ve KÂTİB-İ UMUMİSİ NAZIM RESMOR.....	135
KADINLARA DAİR ve ÜÇ PORTRÉ	151
1 MAYIS – GELENEKTEN GELECEĞE	169
ÇERKES ETHEM ve “SEYYARE YENİ DÜNYA”	183
–RESMİ– TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI	193
KOMÜNİST MANİFESTO'NUN TÜRKÇEDEKİ SERÜVENİ....	207
KÜRTLERİN UZUN İSYANI	217
TROÇKİ'NİN TÜRKİYE GÜNLERİ.....	235
VARLIK VERGİSİ ya da SERMAYENİN TÜRKLERE AKTARIMI.....	249
TAN MATBAASI ve ZİNCİRLİ HÜRRİYET OLAYI	257
YIL 1946, NEDEN İKİ SOSYALİST PARTİ?	271
SABAHAATTİN ÂLİ'NİN SİR ÖLÜMÜ	285
HEMŞERİ, KORE NİRE?.....	295
1951 KOMÜNİST TEVKİFATI	305
6-7 EYLÜL OLAYLARI, İSTANBUL-İZMİR	315
ŞAİR, HÜMANİST, KOMÜNİST: NAZIM HİKMET	327
İSİM DİZİNİ.....	347

*Canım ADA'ya ve bütün çocuklara.
Ümitli ve adil bir dünya bırakmak içindi her şey...*

Teşekkür...

Bu kitabın yayımlanmasında farklı alanlarda katkılarından dolayı;

*Ahmet Kardam'a
Baha Coşkun'a
Çağlar Fırat'a
Erden Akbulut'a
Fadime Ersin'e
Fevzi Karadeniz'e
Halit Erdem'e
İrfan Sancı'ya
Kerem Özgür Erdem'e
Kevork Çalış'a
Mustafa Başarslan'a
Ohannes Kılıçdağı'na
Rıdvan Turan'a
Saadet Keten'e
Semra Erdem'e
Stefo Benlisoy'a*

ve

*Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı (TÜSTAV'a)
teşekkür ederim.*

...İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, fakat keyifleri istediği gibi yapmazlar; kendi seçtikleri koşullar altında değil, verili ve geçmişten aktarılan koşullar altında yaparlar. Bütün geçmiş kuşakların geleneği, bir kâbus gibi yaşayan kuşağın beynine çöker...

Karl Marx, *Louis Bonaparte*'ın 18 Brumaire'i

Emek Tarihi Yazıları Üzerine Birkaç Söz...

Anılarını yazmayı ve bulduğu belgeleri biriktirmeyi seven bir adam, Kurtuluş Savaşı yıllarının Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalika, yaşamı boyunca yazdığı hatıralarını ve topladığı belgelerini üç kere imha etmiştir.

İlkinde çocukluk anılarını, memur olan babasının “mürur teskeresi” (geçiş belgesi) alabilmesi için –görülmesi belki sakıncalı olur diye– 1903'te yakmıştır.

İkincisi 1914'te Kayseri Belediye Başkanırken, Kayserili Ermenilerin tehcirinde oynadığı rol nedeniyle. Onu yargılamak üzere İstanbul'dan yola çıkan mahkeme-ye belge bırakmamak için –İstanbul'daki hatırlı ittihatçı arkadaşlarının uyarısıyla– bütün evrakı imha etmiştir.

Üçüncü olarak ise 1934 yılında Kayseri-Bünyan İplik Fabrikası'nın başanları herkes tarafından övülen genel müdürüyken, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle azledildikten sonra, muhtemel yargılanma korkusuyla yazdığı anılarını yok etmiştir.

Türkiye'nin yakın tarihinde anılarını korkudan yakan kişi adalet bakanı olunca, bütün “kissadan hisse” hikâyeleri anlamını yitirmektedir.

Konu *Sol ve Emek Tarihi* üzerine olunca da, sorun; biçare Adalet Bakanı'nın yasadıklarını fersah fersah katlamakta ve daha vahim hale gelmektedir.

Bugünün gençleri ya da genç kuşaklar ne kadarına tanık oldular kestirmek zor, ancak Türkiye'de sosyalizmin ve sol mücadelenin tarihi aynı zamanda düşünsel ve örgütsel yasakların da tarihidir.

Emek Tarihi Yazıları kitabı, bu yasak altındaki sosyalist ve komünist hareketin tarihinin dönüm noktalarına bir projektör tutmayı amaçlamaktadır.

* * *

Türkiye'de modern anlamda *Sol ve Emek Tarihi* Osmanlı'nın son dönemlerine kadar uzanır.

O dönemden bu yana Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere burjuva iktidarlar, bu mücadele tarihinin izlerinin ortadan kaldırılmasına, bu mümkün olmazsa o tarihi eğip bükerek içinin boşaltılmasına büyük önem vermiştir.

Bu bir yüzyılı biraz daha aşkın süre boyunca *Sol ve Emek Tarihi* mücadele ve örgütlenmelerinin yolu; kimi zaman ölümler, yasaklar, sürgünler kimi zaman da onyıllar boyunca süren gizliliğe mahkûmiyetle kesilmiştir. Bu uzun sayılacak döneme ait belge ve bilgilere, bugün bile tam olarak ulaşıldığını söylemek zordur.

Yukarıda adı geçen adalet bakanının başına gelenlere bakıldığında gerisi malumdur. Bu sistematik ve yoğun baskı komünist ve devrimci hareketin ileriye dönük aktarın zincirini defalarca koparmıştır. Bu doğrudan ve dolaylı baskı ortamı giderek *Sol ve Emek Tarihi*'nin en büyük sorunlarından biri olmuş, –yaşadığı izolasyon ve iç kapanma kendi mekanizmalarına da yansınca– giderek önemli zaaflarından biri haline gelmiştir.

Sol ve Emek Tarihi'nin; insanlığı bugünkü durumuna taşıyan büyük kazanımların yanında; yitirilmiş direnişlerin, mücadelelerin, mağlubiyetlerin ve daha adil bir dünya hülyası uğruna katedilmiş yolların izleri sistemli bir şekilde silindikçe; emek tarihi mücadelesine atılan her yeni kuşak, o izlerin işaretlediği bütün toplumsal kuram ve deneyimler hiç yaşanmamış gibi pek çok şeyi yeniden –ve yeniden– keşfetmek mecburiyetiyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu durum, burjuva sınıfının başından beri daima ve her vesile ile yaptığı bir yanılsamayı kabul ettirmek için başvurduğu ideolojik yöntemlerden biri olmuştur. O da, toplumsal değişimin motorunun yönetenler; kendileri, yani yukandakiler olduğu iddiasıdır.

Buradan yola çıkarak tarihi de büyük zafer alayları, muhteşem kahramanlıklar söylemleri eşliğinde hep kendileri yazmış ve yazdırmıştır. Emekçi sınıflar ise burjuva tarihinde sözü bile edilmeyen, yok sayılan alttakilerdir.

Ancak bugün dünyanın neresine bakarsak bakalım bir karabasanla karşı karşıyayız. Burjuvazinin yarattığı dünyada; kapitalist üretim biçiminin doğurduğu sömürüntün bin bir türlü, ırkçılığın, savaş vahşetinin, adaletsizliğin, doğanın tükenişinin, yokoluşunun ve toplumsal çürümenin boyutu bu yanılsamayı bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Ve eğer emekçilerin kurtuluşu kendi eserleri olacaksa, *Sol ve Emek Tarihi*'ne aşağıdakilerin penceresinden bakan, onların gözüyle yazılmış bir tarih yazımına ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu tartışmalar Türkiye'de de yüz küsur yıl önce yapılmaya başlamıştır. Sosyalizm, komünizm –ya da *iştirakiyyun*– kavramı Osmanlı topraklarına düştüğü dönemde, o zamanın iktidar sahipleri *bu düşüncelerin asla ve kat'a bizi kapsamadığı* üzerine tumturaklı cümleler kurarken, bugün de burjuva ideologları *bu düşüncelerin artık eskidiği* üzerine ciltler dolusu kitaplar yazmaktadırlar.

Ancak *eşit ve adil bir dünya yaratma hülyası* insanlığın geleceğine yön vermeyi sürdürecektir; sadece bu çıplak nedenden ötürü –dünyada böyle olduğu gibi, bizde de Osmanlı amele sınıfından Türkiye emekçilerine bu mücadele sürmeye devam edecektir.

Emek Tarihi Yazıları bu konudaki çabaları destekleyen bir küçük pencere konumundadır.

* * *

Bu notların izinde *Emek Tarihi Yazıları* neden yazıldı sorusunu daha da somutlaştırmak gerekirse:

Bu tarihin önemli kilometre taşlarını, dönemeçlerini, olaylarını ve insanlarını, onların kendi dönemleri ve koşulları içinde hatırlamak ve hatırlatmak önemli olacaktır.

Bu tarihsel döneme ait bilgileri; şimdiye kadar üzerinde yapılmış araştırma, anı, belge, arşiv, süreli yayınlar, söyleşi ve diğer dökümanlarla yeniden gözden geçirmek, yakın dönemde ortaya çıkan yeni bilgilerle güncellemek, bildiklerimize yeniden bakmak ve boşlukta kalanları aydınlatmak aynı derecede önem taşımaktadır.

Kitapta yer alan *Emek Tarihi Yazıları* 'nın her makalesinin üzerine ayrıntılı incelemeler bulunmaktadır. Burada her bir makale başlığı altında bilgi verilirken; –o makaleyle ilgili– önemli detayları atlamadan, o başlığın emek tarihi süreci içindeki yeri işaretlenerek ve bütüncül bir şekilde aktarım sağlanması hedeflenmiştir.

Her makalenin sonunda yer alan “*Seçilmiş kaynakça ve okuma önerileri*” daha fazla bilgi edinmek isteyenler için yararlı olacaktır.

Bütün bunların toplamı olmak üzere; –yazılan ve anlatılanları– Emek Tarihi'nin ilk yıllarından itibaren sosyalist ve komünist hareketin yaşadığı deneyimleri yalnızca bir nostalji ve anma etkinliğinin ötesinde; teori ve eylem alanlarındaki kazanım, hata ve eksikleriyle anlamaya çalışarak bundan sonraki mücadele pratiklerinde bu zengin tarihten yararlanılmasını sağlamak biçiminde özetleyebiliriz.

Emek Tarihi Yazıları 1900'lü yılların başından 1960 yıllarına kadar gelen bir dönemi kapsamaktadır. 1960 ve sonrası başka bir çalışmanın konusu olacak kadar hem yoğun, hem de uzun bir süredir.

Söz konusu makaleler bir tarihsel sistematik içinde yer almaktadır.

1900'lü yılların ilk çeyreğinde yoğunlaşan toplumsal ve sınıfsal mücadelenin içi-çeliğiyle başlayan makalelerin iki istisnası bulunmaktadır.

İlki Şeyh Bedreddin Hareketi'dir. Bedreddin isyanı üzerinden altıyüz küsur yıl geçmesine rağmen hem siyasi hem edebi olarak Emek Tarihi üzerinde etkisini hâlâ sürdürmesi nedeniyle makaleler onunla başlamaktadır.

İkincisi kısmen bir istisnadır. Kadınlar...

Kadın hareketinin 1900'lerden itibaren genel görünümü, unutulmaz üç kadın üzerine notlar ve bir kadın örgütünün öyküsü sistematik dizilişe kısmen aykırı durmakla beraber süreçte yer almaktadır. Bunun dışındakiler bu sürecin önemli dönüşüm noktalarını işaret etmekte ve şu başlıklardan oluşmaktadır:

600. Yılında Simavnalı Şeyh Bedreddin

Karl Marx, Paris Komünü ve Sosyalizm Osmanlı Basınında

Osmanlı'da Gayrimüslim Sosyalizmi; Yahudiler-Ermeniler-Rumlar

Ermenilerin Son Yolculuğu ve Krikor Zohrab

Osmanlı / Türkiye Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://iranthey.org>

- *Türkiye Komünist Fırkası ve Mustafa Suphi*
- *Kurtuluş Grubu'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*
- *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Katib-i Umumisi Nazım Resmor*
- *Kadınlara Dair ve Üç Portre...*
- *1 Mayıs –Gelenekten Geleceğe...*
- *Çerkes Ethem, Kuwa-yı Seyyare, Seyyare Yeni Dünya Gazetesi*
- *İlk Kapatılan Parti: –Resmî– Türkiye Komünist Fırkası*
- *Komünist Manifesto'nun Türkçedeki Serüveni*
- *Kürtlerin Uzun İsyanı*
- *Troçki'nin Türkiye Günleri*
- *Varlık Vergisi ya da Sermayenin Türklere Aktarımı*
- *Tan Matbaası ve Zincirli Hürriyet Olayı*
- *Yıl 1946, Neden İki Sosyalist Parti?*
- *Sabahattin Âli'nin Sır Ölümü*
- *Hemşeri, Kore Nire?*
- *1951 Komünist Tevkifatı*
- *6-7 Eylül Olayları, İstanbul – İzmir*
- *Şair, Hümanist, Komünist: Nazım Hikmet*

Kısaca *Emek Tarihi Yazıları*, toplumsal hafızaya –besleyerek– katkıda bulunmak; Türkiye'nin son yüz yılı aşkın sınıf mücadelesinin dinamiklerini (1900-1960 aralığı kapsamında) hatırlatmak, doğrultmak, arındırmak amacıyla yazılmıştır.

Hamit Erdem
2019, Güz
Güzelbahçe-İzmir

600. YILINDA SİMAVNALI ŞEYH BEDREDDİN

Ne ah edin dostlar, ne ağlayın

Dünü bugüne

Bugünü yarına bağlayın!

Nazım Hikmet

Batı'da Rönesans sonrası Thomas More ve Tommaso Campanella gibi ütöpik düşünürler, Saint Simon gibi ütöpik sosyalistlerle akraba bir ideolojiyi; onlardan en az yüzyıl önce Anadolu'da dile getiren, örgütleyen ve kitleleri isyana götüren Şeyh Bedreddin; insana ve emeğe verdiği değerle, kolektif mülkiyeti, inançlar arası eşitliği ve toplumda adaleti sağlama düşüncesiyle, 15. yüzyılda Anadolu'yu baştanbaşa kasıp kavuran savaş, yıkım, sömürü ve talan ortamında adeta bir ışık olarak belirmiştir.

Şeyh Bedreddin bütün yaşamı boyunca ilgi alanını oluşturan tasavvuf düşüncesinde; gerçeğe varmanın yolunun Tanrı ile kurulacak dolaysız ilişki ve yalnlıktan geçtiğini savunmuştur. Tanrı ışığının içe vurmasıyla insanın Tanrı'yla özdeşleştiği; dinlerin insana vaat ettiği cennetin gerçekte bu dünyada yaratılabileceği; İslam'ın çağlar boyunca egemen sınıfların bir tahakküm aracı olarak kullanılmasından çıkartılıp, mazlumların bir mücadele silahı haline getirilebileceğini eylemiyle göstermiş ve bu ideoloji kitlelerden ses bulmuştur.

Bedreddin isyanı, Fetret Devri (1402-1413) olarak bilinen yıllarda gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti yeniden kurulmanın eşiğindeyken; politik otoritenin merkezileştiği; ilk kuruluşta işlevi olan eşitlikçi, gazi, abdal ve dervişlerinin yerini saraya bağlı ulema sınıfının aldığı; toprak üzerindeki mülkiyetin merkezileşerek toplumsal sömürünün farklı bir biçim aldığı bu dönem; Anadolu'da toplumsal piramidin en altında yoksulluk içinde yaşayan farklı milliyetlerden halklar, değişik bölgelerdeki göçer aşiretler, savaş ve talanlarla mülklerini kaybeden köylüler, can ve mal kaygısına düşen esnaf ve zanaatkarlar, inançları nedeniyle zulüm gören halklar Bedreddin hareketinin adalet ve eşitlik manifestosuna kayıtsız kalmamıştır.

Şeyh Bedreddin'in Yaşamı...

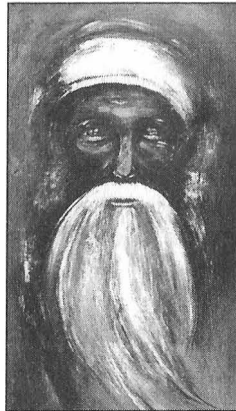
Bedreddin'in yaşamının ayrıntıları torunu Hafız Halil'in yazdığı *Menakabname*'ye (Menkıbe'den: "Hayat hikâyesi") dayanmaktadır. Ancak o çağda ve devamı demek olan Osmanlı devletinde, düzene muhalif bir figür olarak Bedreddin'in yaşamı ve görüşleri üzerinde sistemli bir karartma uygulandığından bu alanda büyük boşluklar bulunmaktadır.

Elimizdeki bilgilere göre Bedreddin'in ailesi Selçuklulara dayanmaktadır. Büyük-babası Abdülaziz, Selçuklu Sultanı Keykubat'ın vezirlerindendir. Bedreddin'in babası Gazi İsrail, II. Osmanlı Sultanı Orhan (Gazi) adına Rumeli'yi fethedene oraya yerleşmiş, Bedreddin (1358-59'da) burada doğmuştur. (Tarihçilerin bir bölümü baba İsrail için "Simavna Kadısı" derken, Orhan Şaik Gökyay, "Simavna Gazisi" diyecek ve farklılığı, Osmanlıca'nın yanlış okunmasına bağlayacaktır.) Bedreddin, Edirne fethedildikten sonra eğitimine burada başlamış, –ilk öğretmeni– bir İslam Hukukçusu olan Molla Yusuf, ilerde Bedreddin'in uzmanlık alanı olacak fıkıhla (İslam Hukuku) onu tanıştırmıştır. Döneminde çok iyi bir eğitim alan Bedreddin bundan sonra öğretim hayatına Bursa, Konya ve Kahire medreselerinde devam etmiştir. Bursa'da Kadı Koca Mahmut Efendi hocası olmuş, Konya'da Feyzullah'tan (mantık ve astronomi) dersleri almış, o dönemin en büyük ilim metropolü olan Kahire'de Müberekşah Mantıkî ve Ekmeleddin el-Bayburtî gibi ünlü hocalardan ilahiyat, mantık ve felsefe dersleri almıştır. Burada dünyanın çeşitli yerlerinden gelen tasavvufçularla tanışmış, Memlük Sultanı Berkuk'un oğluna hoca tayin edilmiştir. Bedreddin bu dönemde pek çok çevrenin saydığı önemli bir Sünni-Hanefi İslam hukukçusu olmuştur.

İslam Hukuku Âlimi Bedreddin'den Derviş Bedreddin'e...

Bedreddin'in yaşamındaki büyük değişim bu sözü edilen dönemde olmuştur. Kahire'de büyük tasavvufçu Hüseyin Ahlatî ile tanışmış, Ahlatî'den dersler almış, onun müridi olmuştur. Kimi kaynaklar Hüseyin Ahlatî'nin Şii inancında olduğunu yazmaktadırlar. Bedreddin, Ahlatî'nin isteğiyle (İran'a) Tebriz ve Kazvin şehirlerine giderek bu kentlerde bir süre kalmış, İran ve Azerbaycan'da bulunan Şii din önderleriyle bir araya gelmiş, bu temaslarından sonra Kahire'ye dönmüştür. Bedreddin Kahire'de Şeyh Hüseyin Ahlatî'nin kızı'nın kız kardeşiyle evlenmiş Şeyh'le olan dostluğu pekiştirmiştir.

Ancak Bedreddin, artık derin bilgisiyle bir Sünni-Hanefi İslam hukukçusu değil, ateşli bir dervıştır. Kıl aba giymeye başlamış, bütün servetini yoksullara dağıtmış ve eski bir geleneğe uyarak kitaplarını Nil nehrine atarak yok etmiştir. Bununla Bedreddin, simgesel olarak eskiden savunduğu düşünceyle bağını koparmaktadır.

Rasin Arsebük fırçasıyla Bedreddin;

"Yüreğinde yanan ateş günden güne büyüyor."
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Hüseyin Ahlatî, ölümünden önce Bedreddin'i halifesi olarak ilan ettiği halde, Ahlatî'nin ölümünden sonra Şeyh Bedreddin Kahire'de kalmayarak Kudüs, Halep, Konya, Aydın, Tire ve İzmir'e gelmiş, buradan da Edime'ye gitmiştir. Bedreddin'in geçtiği yerlerde onun düşüncelerinden etkilenen öğrencileri, müritleri ve farklı toplumsal, dinsel ve mezhepsel kesimlerden destekçileri oluşmuştur.

Bu yolculuklarda; artık âlim ve ortodoks İslam hukukçusunun saygınlığını; kökleri Selçukluya dayanan bir önderin nüfuzunu; yoksul, dünyevi bir dervişin kalenderliğini kişiliğinde birleştiren Bedreddin bulunmaktadır.

Bedreddin bu çok yönlü kişiliğiyle farklı cemaatler, din ve tarikatlardan pek çok çevre ile ilişki kurmuştur. Bunlar arasında Halep Türkmenleri, Antakya'nın dervişleri, Anadolu Karaman ve Germiyan Beyliği'nin dinsiz olduğu yazılan beyleri, Aydınogulları topraklarında Türkmenler, İzmirlioğlu Cüneyd Bey de bulunmaktadır. Bedreddin, Manisa ve Karaburun'da isyana önderlik eden Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ile de bu dönemde tanışmıştır. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal, Bedreddin'in düşüncelerini Anadolu'yla sınırlı kalmayarak halkı Hristiyan olan komşu Sakız adasında da yaymışlardır. Bu konuda tanıklık yapan ve 1436'da Sakız adasında yaşayan bir Macar gezgin, Bedreddin dervişlerinin düşüncelerini doğrudan Hristiyan halk ile de paylaştıklarını, kiliselere girip kutsanmış su serperek Hristiyanlık ve Müslümanlığın eşdeğer olduğunu açıkça ilan ettiklerini yazmaktadır.

İznik Sürgünü Bedreddin ve İsyân...

Bedreddin'in Anadolu'ya döndüğü dönemde bütün Anadolu'da tam bir kaos hüküm sürmektedir. 1402'deki Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid yenilmiş, Timur orduları Anadolu'yu baştanbaşa çiğneyerek talan etmiş, Timur'un çekilmesiyle Bayezid'in oğullarının kendi aralarındaki iktidar savaşı başlamıştır. Yıldırım'ın oğlu Mehmet Çelebi Anadolu'da, Musa Çelebi Edime'de padişahlığını ilan etmiştir. Edime'ye gelen Bedreddin'in ilim ve erdemi, Musa Çelebi tarafından da bilindiğinden –önemli bir makam olan– Kazaskerlik görevine getirilmiştir. *Kazasker Bedreddin*, bu makamın sağladığı güçlü konumu kullanarak Deliorman, Varna, Silistre, Edirne, Serez ve dolaylarında görüşlerini yayma imkânını elde etmiştir. Osmanlı vakanüvisleri 1411-13 yılları arasında Kazasker olan Bedreddin'in, yanına Kethüda (yardımcı, kâhya) olarak Börklüce Mustafa adında bir kişiyi aldığını yazmaktadır. 1413'te Anadolu'da ve Rumeli'de; şehzadeler, gaziler, ulemalar, derebeyler, uç beyleri, vb. arasında kurulan, bozulan ittifaklar, savaşlar, baskınlar sonucunda Mehmet Çelebi kardeşi Musa'yı öldürerek saf dışı bırakmıştır. Padişah Mehmet Çelebi, Musa'nın yandaşlarına ölüm ve hapis cezaları yağdırırken, Bedreddin de İznik'e sürgün edilmiştir. Bedreddin, İznik'te *Teshil* adlı eserini (Eylül-1415'te) tamamlamış ve duygularını şöyle dile getirmiştir:

"Bu kitabı tamamladığım şu sırada doğduğum kentten uzaktayım; üzüntü ve felaket içindeyim. Yüreğimde yanan ateş günden güne büyüyor..."

Börklüce Mustafa'nın (Aydın'da) ve Torlak Kemal'in (Manisa'da) ayaklanması başladığında Bedreddin İznik'te bulunuyordu. Ayaklanmanın başladığını haber aldıktan sonra önce Sinop'a, oradan deniz yoluyla (Trakya'daki) Deliorman'a geçmiştir.

Börklüce Mustafa Adında "Âdi Bir Türk Köylüsü"!!..

Bedreddin ayaklanmasının sosyal boyutlarının daha iyi anlaşılmasını –bu olayla nı hiç onaylamayan– Bizanslı tarihçi Dukas’a borçluyuz. Dukas, 1462’de kaleme aldığı kitabında şöyle yazmaktadır:

"O zamanlar İyonya körfezi girişinde ve avam lisanında 'Stilaryon-Karaburun' denilen dağlık bir memlekette adi bir Türk köylüsü meydana çıktı. Karaburun Sakız Adası karşısındadır. Mezkûr (bu) köylü Türklere vaaz ve nasihatle bulunuyor ve kadınlar müstesna olmak üzere erzak, melbusat (giyecekler), mevası (koyun, inek, vb. hayvanlar) ve arazi gibi şeylerin kâffesinin umumun mal-ı müştereki addedilmesini tavsiye ediyor idi. Diyordu ki: Ben senin emlakini tasarruf edebildiğim gibi, sen de benim emlakimi aynı suretle tasarruf edebilirsin. (Bu) köylü, avam-ı halkı bu nevi sözleriyle kendi tarafına cezb ettikten sonra Hristiyanlarla dostluk tesisine çalıştı. Köylünün ifadesine göre Hristiyanların Allaha mutekid (inanmış) bulunduğunu inkâr eden her Türk, bizzat kendi dinsiz idi. Köylünün bütün fikir arkadaşları tesadüf ettikleri Hristiyanlara dostane muamelelerde bulunuyorlar ve Cenab-ı hak tarafından gönderilmiş gibi hürmet ediyorlar, ben de senin kulluk ettiğin aynı Allah'a ibadet ediyorum (diyorlardı)...

Çelebi Mehmet'in Saruhan Valisi Sisman, bu sahte rahibe karşı hareket ettiyse de Karaburun'un dar geçitlerinden ileri geçemedi. Karaburunlular ise 6000 kişilik bir kuvvetle hemen geçilmesi hayli zor dar geçitlerden geçerek Sisman ile bütün ordusunu perişan etti. Bu muvaffakiyet üzerine Börklüce Mustafa tesmiye edilen (adı verilen) bu köylüye, peygamber ismini taşıyan bu yalancının maneviyatına kapılan büyük bir ekseriyet iltihak etti. Bunlar 'zerkülâh' tabir edilen başlık ile örtünmeyip yalnız yek-pere kumaştan yapılmış libas giymeye, baş açık gezmeye ve Türklerden ziyade Hristiyanlara meyl göstermeye karar verdiler.

Nihayet (Padişah) Mehmet, Saruhan Beyi Ali Bey'i bütün Saruhan, İyonyen-Aydın kuvvetleriyle Karaburun üzerine sevk etti. Dağ girişlerini zabt ederek daha ilerde boğazlara doğru yürüdüğü sırada mezkûr kuvvet köylüler tarafından o suretle perişan edildi ki, Ali Bey pek az maiyetiyle birlikte bin müşkülât Manisa'ya kaçarak hayatını kurtarabildi. Padişah durumdan haberdar olunca oğlu Murad'ı Trakya ordusuyla birlikte padişahın has adamı Bayezid Paşa refakatinde Mustafa üzerine gönderdi. Bayezid Paşa; Bitinya, Frigya, Lidya ve İyonya'nın bütün silahlı kuvvetlerini topladı. Aynı geçilmesi zor derbentlerden geçti. İhtiyar, çocuk, erkek ve kadın her kime tesadüf edildiyse hepsi gaddarca katledildi. Nihayet dervişler tarafından tahkim edilen dağa kadar ilerlendi. Vukua gelen pek kanlı mücadelede Murad'ın mahiyeti etrafından birçokları şehit oldu. Mamafih bütün dervişler sahte keşiş ile birlikte arz-ı teslimiyet ettiller Ayasluğa (Selçuk) getirildiler. Börklüce'ye tatbik olunan en müthiş işkenceler bile onu fikr-i sabitinden çeviremedi. Mustafa bir deve üzerinde çarmıha gerildi. Kolları yekdiğerinden ayrı olarak bir tahta üzerine çivilendikten sonra büyük bir alay ile şehirde gezdirildi. Kendisine sadık kalan mahmeranı Mustafa'nın gözü önünde katledildi. Bunlar "Dede Sultan iriş!" nidalarıyla tevekkül ile ölüme tevdi-i nefis ettiler...

Bayezid, genç Murad ile birlikte Saruhan ve havalisini baştanbaşa dolaşarak rast geldiği âlem-i terk ve inzivada yaşayan bütün Türk dervişlerini işkenceler ile idam etti..."

Dukas'ı destekleyen diğer kaynaklar da olayları benzer biçimde anlatmaktadır.

Ayaklanma Anadolu'da büyük bir darlığın, yağmanın, çapulun hüküm sürdüğü, yerel beylerin, paşaların büyük zulüm uyguladıkları, kimse'nin can güvenliğinin olmadığı, köylülerin ve yoksul tabakaların ezildiği bir döneme denk gelmiştir.

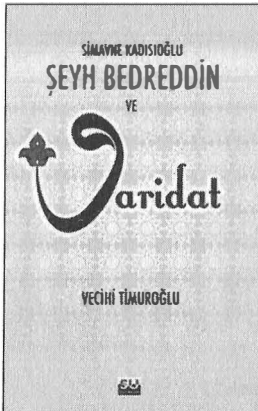
Dukas'ın yukarıda anlattığı gibi Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in örgütlediği köylüler, Saruhan Valisi Sisman ve Ali Bey kuvvetlerini dağıtmış, daha sonra Sadrazam Bayezid Paşa'nın üstün kuvvetleri karşısında dayanamamış, tarihçilerin yazdığı gibi "Karaburun'da gerçekleşen mübalağa cenk" sonucunda yenilmiştir. Karaburun dağlarında sekiz bin Bedreddin taraftan öldürülmüş, iki bini esir alınmıştır. Esir alınanlar arasında bulunan Börklüce Mustafa, Ayasluğ (Selçuk) şehrinde bir deve üzerinde çarpmıha gerilerek işkence ile öldürülmeden önce iki bin müridi de gözünün önünde öldürmüştür.

Padişah Mehmet Çelebi, 1416 sonbaharında Bedreddin üzerine yürümüş, Serez ci-varındaki (Serez; Yunanistan sınırları içinde Orta Makedonya bölgesindedir) çarpışmada Şeyh Bedreddin ele geçirilmiş, İranlı Molla Haydar'ın "kanı helal ama malı haramdır" fetvasıyla 18 Aralık 1416 tarihinde Serez Çarşısı'nda idam edilmiştir.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Bedreddin hareketi üzerine şöyle yazmaktadır:

"Simavnalı Şeyh Bedreddin, yalnız Türkiye devrim tarihinin değil, bütün insanlık için sosyal devrim tarihinin en ilgi çekici büyük kahramanıdır. Şeyhin zamanına dek medeniyetler, dıştan gelme barbar akınlarının tarihsel devrimi ile yıkılırlardı. Şeyhin zamanındaki Aksak Timur akını o çeşit dıştan yıkıcı tarihsel devrimlerin en sonuncusuydu. Sosyal devrim imkânsız olduğu için muazzam bir medeniyetin yıkılışı antika destanlarda "tufan", dinlerde "kıyamet" adını alıyordu.

Şeyh Bedrettin bu şuur-suz medeniyet yıkılışları yerine, insanlığın biricik ve sürekli gelişimini sağlayacak şuur-lu devrimi, başka deyimle: Tarihsel devrim yerine sosyal devrimi geçiren en şuur-lu ve en orijinal büyük devrimcidir. O bakımdan, sosyal devrimler çağı demek olan modern çağın ilk en önemli müjdecisidir. Bedreddin bir orta-çağ köylü sosyalizmini ortaya koymuştur."

Vecihi Timuroğlu çevirisiyle *Varidat* (solda), 1936'da yayımlanan *Şeyh Bedreddin Destanı*'nın ilk baskısının kapağı.

Gullıgışlı (kin ve hile dolu) Bir Gönülle Bin Yıl Namaz Kulsan Hiçbir Sevap Kazanamazsın!

Yukarıda yazılanlar ışığında Bedreddin hareketinin iki önemli ayağa oturduğu görülmektedir. Öncelikle Şeyh Bedreddin, dönemine göre ileri görüşleri olan bir hukuk adamıdır. Toplumda “adalet” kavramına çok önem vermektedir. Dönemin en büyük sorununun toprak sorunu olduğu ve müritlerinin “toprakta ortak mülkiyetten” söz ettikleri bilinmektedir. Şeyh Bedreddin hareketinin can damarı da buradadır. “Toprakta ortak mülkiyet” kavramı, milliyete ve dinsel inanca bağlı olmaksızın ortak talep olarak ortaya çıkınca; Anadolu ve Rumeli’deki Türk, Osmanlı, Cenevizli, Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Çandarlıoğulları vb. gibi beylikler halinde bölünmeleri anlamsız hale getirmektedir. Bu nedenle de “*bu melun fikirler!*” dönemin bütün egemenleri, hepsinden önce de Osmanlı’nın korkulu rüyası olmuştur.

İkinci olarak, Bedreddin hareketinin, Müslüman ve Hristiyanların yani aynı Tanrı’ya bağlı iki inanç sisteminin birleştirilmesi ile yerleşik biçim ve kuralların reddedilmesi yolunda atakları adımlar sarsıcı olmuştur. Dinlerüstü bir anlayışı dillendiriyor olmaları; Müslüman –ve Hristiyan– ulema tarafından en hafifinden “zındıklık” olarak kabul edilmiştir –ve ortadan kaldırılması– feodal düzenin bu ruhban sınıfı nezdinde toprak sorunu kadar hayati bulunmuştur.

Şeyh Bedreddin birçok eser yazmıştır. Özellikle fıkah (İslam Hukuku), tasavvuf, tefsir ve Arap grameri ile ilgili eserlerinin birçoğunun nüshaları bugün mevcut değildir. Ölümünden sonra eserlerinin birçoğu gizlenmiş, imha edilmiş veya kaybolmuştur. Menakıbnâme’ye göre 48, başka kaynaklara göre 38 eseri vardır. Bazı eserlerin adı bilinmekle beraber günümüze ulaşmamıştır.

En bilinen eseri *Varidat*’tır. *Varidat*, Vecihi Timuroğlu’na göre Bedreddin’in verdiği derslerden oluşmaktadır. *Varidat* bir tasavvuf kitabıdır; ahiretin düşsel bir olgu olduğu, yasaların zorunluluklara göre yenilenmesi gerektiği, hukukun ve dinin insana özgürlük getiren bir araç olduğu, adalet kavramına yaptığı göndermeler vb. kitabı ilginç kılmaktadır.

“*İnsanlar tapınıyorlar. Birbirlerine, paralara, altınlara, sana ve yiyeceklerine ve de üne.*

Sonra dönüp yüce Tanrı’ya taptıklarını söylüyorlar...” gibi satırlarda ise bütün sisteme yönelik eleştiriler görülmektedir.

Varidat’ta dile getirilen kimi düşünceler, Osmanlı ulemasının ve padişahların da ima tepkisini çekmiştir. Fatih döneminde Şeyh Bedreddin’in zındık (dinsiz) olduğuna ve eserlerinin okunmamasına fetva verilmiştir. Ünlü Şeyhülislam Ebusuud Efendi, Bedreddin ve taifesi için “*dinsiz oldukları aşikâr olup, katl olunurlar*” derken, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey ise nerede bulunursa bulunsun *Varidat*’ın toplatılmasını ve yakılmasını emretmiştir.

Bedreddin’in diğer bilinen eserleri: *Camîu’l-fusulîn*, *Letâi’fü’l-işârât*, *Teshîl Meserretü’l-kulûb*, *Ukudü’l-cevâhir*, *Çerağü’l-fütuh*, *Nurü’l-kulûb* adlarını taşımaktadır.

Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı...

1936 yılında Nazım Hikmet, şiir serüveninin doruk noktalarından sayılacak o ünlü, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*’nı yayımlayana kadar Şeyh Bedreddin’in kimliği, düşünceleri ve eylemi unutulmaya yüz tutmuş bir mese-

leydi. Bu Destan'dan sonra Şeyh Bedreddin, gittikçe büyüyen bir ilginin odağı olmaya başlayacaktır.

Nazım Hikmet *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*'nda, 15. yüzyıl Anadolu'suna yaptığı düşsel bir yolculukta; "şiirin ve nesirin" bütün imkânlarını kullanarak, *Şeyh Bedreddin İsyanı*'nı anlatmakta, o dönemi kendi dinamiğiyle, kendi imkân ve imkânsızlıkları içinde, toplumsal ve insansal ilişkilerin bütünü içinde ele almaya çalışmaktadır.

Nazım Hikmet, Şeyh Bedreddin'i ne zaman duymuştur?

1 Ocak 1921'de Anadolu'ya silah kaçırarak bir örgütün yardımıyla Sirkeci'den kalkan "Yeni Dünya" adındaki vapura Faruk Nafiz, Yusuf Ziya, Nazım Hikmet, Vâlâ Nurettin adında dört şair binmiştir. İnebolu üzerinden Ankara'ya gitmeye, Milli Mücadele'ye katılmaya karar vermişlerdir.

İnebolu'dayken, Almanya'dan gelen ve orada ünlü Spartakist hareketin tanığı olan gençler; (daima boynundaki kırmızı atkısıyla) Sadık Ahi, Vehbi Sarıdal, Nafi Kansu'nun anlattıkları; İstanbul'daki işgal ile sarsılmış heyecanlı şairleri bambaşka bir dünya ile tanıştırmıştır.

Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni, *Spartaküs'e Mektuplar* adlı yeraltı gazetesini, Rosa Luxemburg'u, Karl Marx'ı, Kautsky'yi ilk kez orada duymuşlardır. Eğinli bir eşraf ailesinden gelen Sadık Ahi; Anadolu'da sınıfları, zulüm gören halk tabakalarını, köylü isyanlarını; sınıfları ve teşkilatlarıyla "bir nevi doğu komünistliği saydığı Ahi'liği" muhtemelen Bedreddin isyanını da o zaman anlatmıştır.

Nazım Hikmet Şeyh Bedreddin üzerine ilk şiirini 1929'da "Kabletarih (tarihöncesi)" başlığıyla yazmıştır. Şiir ileride yazacağı "Destan"a hazırlık niteliğindedir.

*Bize hâlâ
konduğumuz mirası hatırlatır
Bedreddini Simavînin boynuna inen satır.
engürülü esnaf ahillerle beraberdik
biliriz
hangi pir aşkına biz
sultan ordularına kullı göğüslerimizi gerdik...*

Şeyh Bedreddin Destanı, Nazım'ın; o dönem Bedreddin üzerine yazılmış en önemli kaynaklarından biri olan "Darülfünun İlahiyat Fakültesi Tarih-i Kelam Müderrisi" olan Mehmed Şerafettin Efendi'nin "*Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*" adlı "risale"sini okumasıyla başlamaktadır. Nazım bir süre sonra kapağında "üstünlü, esreli, süslü bir tuğra" bulunan risalenin sararmış yapraklarına kendisini iyice kaptracak, sonra yüzyıllar öncesine doğru işleyen bir zaman makinesinin marifetiyle büyük bir yolculuğa çıkacaktır.

*Hep bir ağızdan türkî söyleyip
Hep beraber sülardan çekmek ağı,
Demiri oya gibi işleyip hep beraber*

Hep beraber sürebilmek toprağı,
Ballı incirleri hep beraber yiyebilmek,
Yârin yanağından gayri her şeyde

her yerde
hep beraber !
diyebilmek
için

On binler verdi sekiz binini...
Yenildiler.
Yenenler yenilenlerin

dikişsiz ak gömleklerinde sildiler
kalıçlarının kanını..."

Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı / Nazım Hikmet

Şeyh Bedreddin Hareketi, Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'sında...

Şeyh Bedreddin isyanı ilk kez bir Türk komünist gazetesinde 1918 yılında yer almıştır.

Mustafa Suphi'nin yönetiminde yayımlanan *Yeni Dünya* gazetesinin 7. sayısı (Moskova, 15 Ağustos 1918) "*Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesinin Türkçe Naşir-i Efkarî*" altbaşlığıyla çıkarılmaktadır. *Yeni Dünya*'nın bu sayısında Hüseyin Hüsnü imzalı bir makale bulunmaktadır. "*Şark ve Sosyalizm*" başlıklı makalede Hüseyin Hüsnü, Şeyh Bedreddin'i ve Bedreddin hareketini okurlarına tanıtmaktadır. Hüseyin Hüsnü'nün uzun yazısının bir bölümü şöyledir:

Bedreddin: "Allah dünyayı yaratmış insanlara bahşetmiştir. Servet, mahsulât ve arazi cümlelerin müşterek malıdır. İnsanlar müsavidir (eşit). Birinin büyük servetlere sahip olması, diğerinin ekmeğe bile muhtaç kalmaları maksud-u ilahiye münafidir (aykırı)" demiştir.

"İşte altı yüzyıl önce Küçük Asya'da özünü İslam'dan alıp, ancak ondan uzaklaşarak; servetin, mahsulâtın ve arazinin cümlelerin müşterek malı olduğunu ilan eden, İslam'ı, Hristiyan'ı, Musevi'yi, Mecusi'yi bir ve kardaş sayan; sarayı, saltanatı, muharebeyi, tekkeleri, dervişleri ve ulemayı zulüm ve baskının aletleri kabul eden, nikâhlı kadınlardan başka dünyada her şey müşterek olmalı diyen ve Karl Marx'dan altı yüz sene evvel aynı maksat, aynı niyet, aynı isteklerle insanlığa seslenen ve sırf bu uğurda feda-yı can eden bir büyük sosyalisti okurlarımıza tanıtmak isteriz" diye yazmaktadır.

Bedreddin hareketinin, 15. yüzyılda Anadolu'da milliyetine ve inancına bakılmaksızın; "feodal-aristokrat-dini ve mezhepsel" bütün baskıcı yönetimlere karşı; temelinde birleştiriciliğin, adaletin, sevginin ve uzlaşmanın olduğu bir ideolojik çizgisi olmuştur. İslami tasavvufu, dünyaya "aşağıdan bakanların" bir mücadele silahı olarak görmüştür. İnancın; yoksulların, ezilmiş ve dışlanmışların yanında olduğunu; inancın ancak ezilenlerin insanlaşması için gösterilecek çabayla yaşayabileceğini savunmuştur. Dönemin en yaşamsal sorunu toprak meselesinin "müşterek mülkiyet" kavramı ile çözüleceğini; yüzyıllardır süren din ve mezhep savaşlarının da "aynı Tanrı'ya bağlı iki inanç sisteminin birleştirilmesiyle" aşılabileceğini ileri sürmüştür.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Osmanlı padişahının, Bizans imparatorunun, feodal saray bürokrasilerinin, Anadolu'nun büyüklü küçüklü feodal beylerinin, yerel zorbarların, İslam ve Hristiyan dinlerinin ulularının, papazların, ulemanın ve mollaların; bütün bu güçlerin sığındığı yüzyıllardır aynı şekilde işleye işleye katılan, emek sömürsüne dayanan, egemen ve kutsal ideolojinin Bedreddin isyanı karşısında nasıl yekvücut olduğunu tarih yazmaktadır.

Bedreddin isyanı Anadolu'daki isyan geleneğinin önemli bir durağıdır. Altı asrı aşkın zaman önce adalet için kıyam eden Şeyh Bedreddin ve yoldaşlarının sesleri Karaburun'dan Serez Çarşısı'na kadar hâlâ yankılanmaktadır.

Şeyh Bedreddin'in türbesi Serez'dedir. 1924'te mübadele yıllarında mezarı açılıp kemikleri İstanbul'a getirilmiş, 1961 yılında Cağaloğlu'nda bulunan Sultan Mahmud Türbesine nakledilmiştir.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

A. Cerrahoğlu, *Şeyh Bedreddin ve Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri*, Çığ Yayınları, İstanbul 1966.

Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Bedreddin ve Manakabı*, Milenyum Yayınları, Ankara 2008.

Barış Çoban (haz.), *Şeyh Bedreddin –Tarih, Ütopya, İsyan*, Su Yayınevi, İstanbul 2007.

Çetin Yetkin, *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler*, May Yayınları, İstanbul 1974.

Hilmi Yavuz, *Bedrettin Üzerine Şiirler*, Cem Yayınları, İstanbul 1976.

İhsan Eliaçık, *Şeyh Bedreddin*, Tekin Yayınları, İstanbul 2016.

Mete Tunçay, *Mustafa Suphi'nin Yeni Dünyası*, BDS Yayınları, İstanbul 1995.

Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin – Tasavvuf ve İsyan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Nazım Hikmet, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*, Adam Yayınları, İstanbul 1998.

Nedim Gürsel, *Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine*, Cem Yayınları, İstanbul 1978.

Orhan Şaik Gökyay, *Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı İdi?*, *Tarih ve Toplum*, Sayı 2.

Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Mücadeleler, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ans., Cilt 6.

Suha Bulut, *Ezberbozucu Şeyh Bedreddin*, *Berfin Bahar* Aylık Edebiyat Dergisi, Sayı 20, Şubat 2015.

Tevfik Ziya, *Şeyh Bedreddin ve Varidat'ı Hatırlamak*, *İştiraki* Dergisi, Sayı 10, 2016.

Vecihi Timuroğlu, *Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Varidat*, Yazko, İstanbul 1982.

OSMANLI BASININDA KARL MARX, PARİS KOMÜNÜ ve SOSYALİZM

Komün fikirleri; –Allah göstermesin– eşkıyalığı mubah kalmak demektir.

Sadrızam Âli Paşa

9 Şubat 1871 tarihinde İstanbul'da yayımlanan *Hakayik-ul Vakayi* gazetesi, Osmanlı'da ilk defa Karl Marx'ın bir makalesine onun imzasıyla yer vermiştir. Marx, Almanya ve Fransa arasındaki savaşa değindiği bu makalesinde; Alman Başbakanı Bismark'ı eleştirmekte ve Bismark'ın Fransa'ya karşı izlediği düşmanca politikanın, hem Fransa hem bütün Avrupa'da ki özgürlükleri boğduğunu yazmaktadır. Gazetedeki makale, Marx'ın şu cümlesiyle son bulmuştur:

“Şurasından dolayı memnun olabiliriz ki, Fransa şimdi yalnız kendisi için değil Almanya'nın ve Avrupa'nın hürriyet ve serbestisi için fedây-ı can ederek kanını dök-mektedir.”

Bu makaleden sonra İstanbul basınında Karl Marx'ın ismine sıklıkla rastlanmaya başlanmıştır. Ancak asıl yoğunluk, 1871 yılı ilkbaharında “*Paris Komünü*” ve Marx'ın “*Komün*” üzerine yazdığı yazılarla kendini gösterir.

Aynı günlerde İstanbul'da yayımlanan *Terakki* gazetesi de Marx'ın Paris Komünü ile ilgili bir mektubuna sütunlarında yer vermiştir. Ancak İstanbul gazeteleri Karl Marx'ı okurlarına şöyle tanıtmaktadır:

“‘Enternasyonal adında bir asiler şirketinin reisi’, ‘haydut ve eşkıya kumandanı’ ve ‘Londra da kemal-i emniyet ve rahat içinde oturan bir pehlivan...’”

Osmanlı basınında Karl Marx'ın tartışıldığı bu yıllarda Marx'ın kendisi de ‘*Doğu Sorunu*’yla ilgilenmiş; Türkiye üzerine yazılar yazmış, incelemelerde bulunmuştur. Marx, İngiliz siyasetçi Gladstone'un Bulgaristan'da Osmanlı'nın yaptığı zulmü anlattığı kitabını eleştirmiş, onu Rusya'nın Polonya'da yaptığı katliamları görmeyerek iki yüzlülükle suçlamıştır. Gladstone'un Hristiyan Bulgarların haklarını yüceltmesine karşı, Marx; “*Türk köylüsünün ahlaki değerlerini ve Muhammed'in çocuklarının bütün Hristiyan sahtekârlara ve ikiyüzlü gaddarlık tacirlerine karşı sağlam şerefli tutumunu*” yüceltmıştır.

Yaşasın Komün!

Marx, Osmanlı-Rus Savaşı'yla ilgili Karl Liebknecht'e yazdığı 4 Şubat 1878 tarihli mektubunda savaşı Türklerin kazanmasını istediğini belirterek şöyle yazmıştır:

"Biz iki nedenden ötürü kesinlikle Türklerin tarafını tutuyoruz. İlk neden, çünkü biz Türk köylülerini inceledik ve onları kesinlikle Avrupa'daki köylülüğün en yetenekli en ahlaklı temsilcilerinden biri olarak tanıdık. İkinci neden, çünkü Rusların yenilgisi, öğeleri çok bol olan sosyal devrimi hızlandırabilir ve böylece bütün Avrupa'da bir dönüm noktası olabilir."

Marx ve Engels, Rus otokrasisinin Avrupa'yı olumsuz yönde etkileyeceğini, Avrupa devrimlerini boğacağını düşünerek Osmanlı'nın Rusya'yı bir ölçüde durdurabileceğini düşünmekteydi. Marx, Avrupa'daki klasik feodalizmden farklı özellikler gösteren Doğu'daki siyasal rejimler ve köylü sınıflarının sosyal yapılarıyla ilgili analizleri de bu yıllarda kaleme almıştı.

Marx üzerine bir biyografi kitabı bulunan Isiah Berlin'in yazdığına göre; Marx, Osmanlı İmparatorluğu tarihi üzerine araştırma yapmak için, (1830'larda İstanbul'daki İngiliz Sefareti'nde çalışmış ve Türk dostu David Urquhart adlı bir İngiliz milletvekilinin tavsiyesiyle) Osmanlıca öğrenmeyi düşünmektedir. Ancak Marx'ın ömrü bu projesine yetmemiştir.

Komün Günleri...

Sosyalizm üzerine ilk büyük tartışmaların yapıldığı, kamuoyunun gündemini meşgul ettiği, hem saraya yakın hem de muhalif basın organları ile dönemin Osmanlı aydınlarının görüşlerini açıklama zorunluluğunu hissettikleri dönem ise, bütün Avrupa'yı etkileyen Paris Komünü olayıdır.

Paris Komünü bilindiği üzere, 18 Mart 1871'de Paris halkının Paris'in yönetimine el koymasıyla başlamıştır. Aristokrat ve burjuva yönetim modellerine alternatif olarak ortaya çıkan 'Komün Hükümeti' 72 gün Paris'i yönetmiş, ancak kendisinden sayıca ve silahça çok üstün Versailles birliklerinin saldırılarına karşı koyamayarak yenilmiştir.

Komün birlikleri Paris'te mahalle mahalle, ev ev savunma yapmış, bir hafta süren bu direnişten sonra yirmi beş bini aşkın komüncü ya barikatlarda, ya da ayaküstü kurulan mahkemelerde kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Komün'den geriye kalan ise; yanmış, yıkılmış, harabeye dönmüş Paris sokakları ve bütün Avrupa burjuva sınıflarını ürküten '*onlar başarabilirlerdi*' duygusudur.

Avrupa'da sosyal dengeleri alt üst eden, çeşitli ulusların burjuva sınıflarına o zamana kadar yaşamadıkları korkuları yaşatan Komün günlerinin Osmanlı basınında hem taraftan hem de karşı çıkarak bulunmaktadır.

Paris Komünü'nde Üç Türk: Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler...

Namık Kemal'in 1867 yılında *Tasvir-i Efkar* gazetesinde yazdığı "*Şark Meselesi*" başlıklı makale sonrası gazetenin yayını Hükümetçe durdurulmuş ve kendi de Erzurum'a vali muavini olarak sürülmüştür. Ama o Erzurum'a gitmek yerine Paris'e kaçmış, oradan da Londra'ya giderek, 1868 yılında *Hürriyet* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Aynı yıllarda Londra'da sürgün yaşayan Karl Marx bir yıl önce ünlü kitabı *Kapital*'i yayımlamıştır. *Kapital*, Avrupalı aydınlar arasında lehte-aleyhte yoğun olarak tartışılmaktadır. O dönemde Marx ile aynı mahallede oturduğu söylenen Namık Kemal'in ne Marx'ı ne *Kapital*'i duyduğuna dair bir iz bulunmamaktadır.

Benzeri bir tablo 1905 yılında Cenevre'de yaşanmıştır. 1905 Rus Devrimi sonrası Lenin Cenevre'de sürgünken, İttihatçılar da Cenevre'de Meşveret dergisini çıkarak anayasal bir düzeni hararetle tartışmaktadırlar. İttihatçılar "*Osmanlı'nın ve devletini*" kurtuluşunu hedeflemişken, doğu komşumuzu altüst eden -Rusya'daki- toplumsal mücadele ve Lenin de onların ilgi alanlarına girmemiştir.

Namık Kemal'in *Tasvir-i Efkar*'ı çıkardığı günlerde (1862 yılı) kendisinin de içinde olduğu gizli bir örgüt olan *Yeni Osmanlılar Cemiyeti* de örgütlenmeye çalışmaktadır. Örgütün diğer üyeleri arasında; Beyzade Mehmet, Kayazade Reşat ve Menapirzade Nuri Beyler bulunmaktadır. Örgüt bir ihbarla deşifre olunca Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler Paris'e kaçmış ve muhalif kimlikleriyle Paris ve Cenevre'de mücadelelerine devam etmiştir. *Yeni Osmanlılar Cemiyeti* lideri Mehmet Bey gıyabında idama mahkûm edilmiştir.

Daha sonra Mehmet, Reşat ve Nuri Beyleri 1871'de Paris Komünü'ne katılan ve Komüncülerin saflarında mücadele eden üç Türk olarak görmekteyiz.

1870'te Prusya ordularının Paris'e yaklaşmaları üzerine şehir savunmasını üstlenen General Trochu kentin savunmasında görev almayacakların kentten ayrılmasını istemiş, pek çok insan Paris'i terk etmiştir. O tarihlerde yirmi altı, yirmi dört ve yirmi iki yaşlarında olan Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler ise "ulusal savunma" yönetimini ne başvurarak Paris'i savunmak için gönüllü olmuşlardır.

Ekim 1870'te Reşat Bey, General Trochu'ya hitaben şu mektubu yazmıştır:

"Paris, 4 İlkteşrin 1870

General,

Türküm ve vatanıma Fransa'nın yaptığı hizmetleri unutmadım. Minnet duygusunun ve büyük bir millete zaruri olan demokratik ruhun heyecanlarıyla, general, sizden rica ederim, Fransız Cumhuriyeti'nin düşmanlarıyla harp etmek için beni gönüllü olarak Fransız ordusuna alınız. Vatanperverliğiniz hakkındaki hayranlığımı ve Cumhuriyetçi Fransa için beslediğim bağlılık duygularımı lütfen kabul ediniz general. Reşat."

Paris'te Komün'ü, Fransız üniformaları içinde ve başlarında fesleriyle savunan Türk gönüllüler Komün yenildikten sonra Brüksel'e gitmiş oradan İstanbul'a dönmüşlerdir.

İbret Gazetesi: "Komüncüler haklıdır..."

Daha sonra Namık Kemal 'sermuaharrin' olduğu *İbret* gazetesinde ise Komün'ü savunan yazılar yazmıştır. Komün'e katılan Nuri ve Reşat Beyler de aynı gazetede yazı yazmaktadır. Reşat Bey *İbret*'in üçüncü sayısında Komün'ü savunan uzun bir makale yazmıştır. Makalenin başlığı "Devair-i Belediye Tarafdaranı", yani *Komün Taraf-tarları*, yani *Komünarlar*'dır.

Makalede; 'Komün devrimcilerinin komünist sayılmasının cahilce bir değerlendir-me olduğu, komüncülerin cumhuriyet fikrinin savunucusu gerçek yurtseverlerden meydana geldiği, Komün ihtilalinin sosyal adaletin sağlanmasını isteyen aynı zamanda sö-mürgecilik karşıtı bir hareket olarak kabul edilmesinin' doğru olacağı savunulmuştur.

Reşat Bey yazısını önemli bir ayrıntıyla bitirmektedir. Cezayir meselesinde Ko-mün, Cezayir halkının bağımsızlığını tanıdığını açıklamıştır.

Nuri Bey de *İbret*'teki bir yazısında emeğin hakkını alamadığı bir dünyaya uygar denemeyeceğini vurgulayarak şöyle yazmaktadır:

"Avrupa'nın hemen her tarafında amele sınıfı yürekler dayanmayacak bir haldedir. Bir fabrikacı mâlik olduğu sermayesi kuvvetiyle birkaç bin kişiyi esir gibi kullanıyor. Gördükleri işin onda birine mukabil olacak derecede bile ücret vermiyor. Öyleyse ni-çin çalışıyorlar? Ya ne yapsınlar? Ameleden biri ücretin azlığından dolayı bir fabrikayı terk ettiği takdirde başka fabrikaya kabul olunmaması için fabrikacıların ittifakı var..."

Paris'te barikat savaşı.

Takvim-i Vakayi'nin Komün Manşeti: "Avam Takamurunun Ayaklanması..."

Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi *Takvim-i Vakayi* de Avrupa'daki sosyalist ey-lemlere ve Paris Komünü'ne dair yazı ve haberler yayımlanmış, Birinci Enternasyonal'i 'Fesat Cemiyeti' olarak nitelendirmiştir.

Almanya'daki komünistlerin “menfi rolleri ve güçleri” hakkında değerlendirmelerde de bulunmuş, “avam takımının” devlete karşı ayaklanması karşısında Fransa Meclisi'ne sunulan ve isyancılara hadlerini bildiren hazırlıkları hararetle destekleyerek, bu haberlere sütunlarında yer vermiştir.

Dönemin ünlü gazeteci ve yazarlarından Ahmet Mithat Efendi de Paris Komünü ve Birinci Enternasyonal konusunda yazılar yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi yazılarında; Komün hareketinin ezilmesini onaylamakta, Fransız burjuvazisinin Paris halle-na uyguladığı ‘gaddar ve zalim şiddeti’ eleştirmekle beraber, buna Komün yanlılarının sebep olduğunu düşünmekte, Birinci Enternasyonal tezleri karşısında ~~tarafsız~~ olduğu kanısı uyandırırken, despotik burjuva rejimlerini savunmaktadır.

Sadrazam Âli Paşa: “Komün Fikirleri; –Allah göstermesin– Eşkıyalığı Mubah Kılmak Demektir.”

1871 yılında dönemin Sadrazamı Âli Paşa tarafından yayınlanan ‘Emirname-i Sami’ (yüksek emir) devletin olaya bakışını yansıtmaktadır ve Paşa’ya göre Komün fikirlerinin Osmanlı topraklarına girmemesi için tedbirler almak Hükümet’in görevleri arasındadır. Âli Paşa emirnamesinde özetle;

“İşçilerin kapitalistlerle zenginlik ve nimetlerden faydalanma hususunda eşitliğini sağlamak amacıyla ortadaki malları bölüşmek ve hükümeti onlarla ortaklaşa idare etmek gibi zararlı fikirler, 1860 ve 1861 yıllarında meydana çıkmış ve habis ruhlardır. Avrupa’nın her yerine yayılmış ve bu fikirleri besleyenler Birinci Enternasyonal adıyla büyük bir dernek kurmuşlardır. Yaratılış kanununa aykırı bu fikirlerin gerçekleşmesi –Allah göstermesin– türlü türlü ihtimaller ve çatışmalar doğurur. Bu haydutluğu ve eşkıyalığı sistemleştirip mubah kılmak demektir. Bu zararlı heyetin fesat çerçevesini Osmanlı topraklarına kadar genişletmeye çalışması ihtimalden uzak değildir. Bu fikirlerin imparatorluk içine girmemesini sağlamak, maksat ve emellerine ulaşmalarına kesin olarak fırsat verilmemesi ve gerekli tedbirler almak hükümetin görevidir” denilmektedir.

Şemsettin Sami, Sava Paşa, Ahmet Nebil; Sosyalizm İyidir...

Diğer taraftan İslamiyet’in haramı ve tefeciliği yasaklayan, yardımlaşmayı, dayanışmayı ve kardeşliği temel aldığı savunulan bir kesim de aynı değerleri savunan sosyalizmin İslam ile uyuşabileceğini iddia etmiştir.

Tercüman-ı Şark başyazarı Şemsettin Sami’ye göre, Batı uygarlığının en temel fikirlerinden olan sosyalizm, iyiliği temsil eden yüksek bir fikirdir ve ‘mallarda eşitlik’ talep eden komünizmin karşıtıdır. Almanya’da açıklanan ve uzlaşmacı sosyalizm demek olan Gotha Programı da esas olarak İslamiyet’e uygundur. 1880 ve 1885 yıllarında Nafia ve Hariciye bakanlıklarında bulunmuş Hristiyan inançlı Sava Paşa, sosyalizmin eşitlikçi ve topluma adalet getirmeyi amaçlayan prensiplerinin İslam dininin sosyal politikalarıyla aynı olduğunu savunmuştur.

Şura-yı Ümmet’te Alaattin Cemil imzasıyla çıkan bir yazıda İslamiyet’in sosyalizme izin vermediği ileri sürülmüş, *İştirak* gazetesinden Ahmet Nebil buna cevap vererek; Alaattin Cemil’in sosyalizmin felsefesini bilmediğini, bilakis İslam’ın yoksulla el uzatan dayanışmacı ruhunun sosyalizmi emrettiğini, sosyalizmin iyi bir rejim olduğunu savunmuştur.

Maarif Nazırı Münif Paşa:

“Vakaa, Musibet Büyüktür ve İştirakiyyunun Bulduğu Çare Doğru Değildir...”

II. Abdülhamit döneminin Maarif Nazırı Münif Paşa ise dönemin üniversitesinde, Hukuk Fakültesi derslerinde sosyalizmin yanlışlığını şöyle kanıtlamaktadır:

“u fasılda mevzubahis olan mezheplerden biri de komünizm –Le communisme– ve sosyalizm –Le sosyalizme– mezhebidir ki bizde İştirakiyyun mezhebi deyu tabir olunmaktadır.

Bu mezhep erbabı, insanların bir takımı zenginlik ve saadette ve diğer takımı fakr ü zarurette yaşadıklarını görüp bu babda müsavat (eşitlik) husulünü arzu ederler.

Velinimet-i bî minnetimiz padişah-ı efendimiz hazretlerinin memleketinde, her ferdin sığınacağı bir yer ve haline göre bulacağı bir yol olduğundan Memalik-i Şahane-ye bu gibi mezahib-i batıla giremez.

Fakat Avrupa, hususen de İngiltere böyle değildir.

İşte İştirakiyyun taraftarı asıl bu gibi halleri dikkate alarak: Hep insanlar karındaş yani hazreti Âdem ve Havva evlâdı olduğu halde, bir adamın milyonlara malik olması ve öte tarafta milyonlarla adamların bir karış toprağa hatta bir lokma ek-meye hasret bulunması gibi münasebetsiz müsavatsızlıkların insanoğlunun beyninde hüküm sürmesi, yalnız insanların noksan ve kusurlarından olduğundan bu müsavat-sızlığı kaldırıp da hepimiz bir halde yaşayalım derler.

Vakaa musibet, pek büyük musibettir, lâkin İştirakiyyunun bulduğu çare doğru değildir.”

Yazar ve çevirmen kimliği de bulunan bir başka Osmanlı paşası, Edhem Pertev Paşa ise, 1853-1855 yıllarında Berlin Elçiliği’nde başkâtip olarak bulunmuş, batı dillerini bilen ve Almanya’daki sosyalist hareketi yakından izlemiş Osmanlı paşalarındandır. Türkiye’ye döndükten sonra “Kızıl Bayrak” adlı bir kitapçık yayımlayarak sosyalizmin yanlışlığını ispata çalışmıştır.

İştirak Gazetesi: “Sosyalizmin Mucidi” Marx’ı Osmanlılar’a Anlatıyor...

Çok milletli Osmanlı’da Ermeni, Rum ve Yahudiler sosyalizmin kavram ve metinleriyle daha erken tarihlerde buluşurken Türkler bunun için ünlü *İştirak* gazetesini beklemişti.

1910-1912 yılları arasında Hükümet tarafından defalarca kapatılan, her kapatıldıktan sonra bir başka isimle çıkanları, şartlar uygun olunca yeniden *İştirak* olarak basılan gazete, aynı zamanda Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın yayın organıdır.

İştirak gazetesi, dönemin siyasi ruhunun neredeyse bütün özelliklerini kendinde toplamıştır.

O dönem Avrupa’daki siyasi mücadelenin önemli kanatlarından biri olan “Anarşizm”in önemli liderleri; Proudhon, Blanki, Kropotkin ve Ferrer’in yaşamları ve mücadeleleri de *İştirak*’in çeşitli sayılarında yer almıştır.

İştirak yazarları “sosyalizme” –çoğunlukla– liberalizmden gelmiştir ve gazetelelerinde “liberalizm” düşüncesi de kendine yer bulmuştur. Siyasi kavramlar, bulundukları tarihsel aralıklarda günümüzden farklı –ara– misyonlar üstlenebilmektedirler. *İştirak*, “sosyalizmi”, “liberalizmin” doğal bir devamı ve bir üst biçimi olarak görmüş ve sütunlarında bunu yansıtan yazılar yayımlamıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Paris Komünü tartışmalarında gündeme gelen “*Müslümanlık ve sosyalizm yoldaşlığı*” kavramı, *İştirak*’in de önem verdiği olgulardandır. Öyle ki, örneğin *İştirak*’in 20. sayısında yer alan bir beyanname; “*Zenginlerin servetinin kırkta biri, fakıların hakkıdır*” diyen bir ferman-ı ilahî ile başlamaktadır. Sosyalizmin temel kavramları; sınıf, proletarya, köylülüğün sorunları, emek, sınıf mücadeleleri tarihi, servet ve sermaye, örgütlenme ve sorunları, Karl Marx ve sosyalist kuramın önderleri, Türkiye’deki sosyal hayat, emele meseleleri, grev ve işçi eylemleri vb. gibi farklı konular; çeviri metin, analiz ve haber biçiminde *İştirak* gazetesinde yer almıştır.

Karl Marx’ın resmini “sosyalizmin mucidi” ibaresiyle kapaktan yayımlayan *İştirak*, 1900’lü yılların ilk çeyreğinde, çok milletli Osmanlı toplumunda –o dönemin sosyal olarak en zayıf ve en hazırlıksız milleti olan– Türkleri sosyalizm ideolojisi ve literatürü ile tanıştırmıştır.

O dönemin en temel argümanlarından birisi, “*Sosyalizm bizde erkendir ve de asla tarafları olmaz*” düşüncesidir. *İştirak*’te bununla ilgili çok yazı yazılmıştır. Bunlardan biri şöyle bitmektedir:

“*Aristokrat tabiatlı, beylik müptelası kimselere ne vakit sosyalizmden söz açılrsa, bu mesleğin Avrupa’ya özgü olduğu, henüz bir işçi hayatı mevcut olmayan Osmanlı memleketinde bundan bahsetmek zamanının gelmediği cevabı alınır.*

Gerçekten beyzadelerin yakın çevresinde, yani yemek salonlarında, tiyatro ve bálolarında, seyrangâhlarında, gezinti yerlerinde, kısaca zevk ve sefa dolu yaşama alanlarında önemli bir işçi faaliyeti yoktur. Fakat memleketin tümüne birden kavrayıcı bir gözle bakılırsa, hepimizi yaşatan fakir ziraatın işçiler tarafından yapıldığı, memleket içindeki milletin bütün fertlerini geçindiren eski usul ve ağır işleyen terli sanayiinin yine onlar tarafından yürütüldüğü görülür...

Bizim memleketimizde işçi hayatı yokmuş! İşçi var ya... Bunları, düşünür insan kılmak, bunlara hayat bahsetmek bir parça gayret ve himmetle olur. Sosyalist arkadaşlarımız bunu asla esirgemeyecekler ve az zamanda göğsümüzü kabartarak, meserretle görecekiz ki sermayenin heybeti karşısında işçiler ve emekçiler birleşip ittifak ederek, diğer memleketlerde olduğu gibi burada da varlıklarını ispat edeceklerdir.

Emek felsefesinin başarıları karşısında, ince sesli, gelin yürüyüşlü beylerimiz lâl (dilsiz) kalacaklardır...”

İştirak gazetesinin yeniden yayımlanmaya başladığı 27 Temmuz 1912 sayılı nüshasında yakında *Mecmua-i Fenniye ve İctimaiyye* adında 32 sayfalık aylık bir dergi çıkarılacağını ve bu dergide Karl Marx’ın *Kapital* kitabının da parça parça yayımlanacağını ilan etmiştir. Ancak 1913’teki İttihatçı darbe bu teşebbüsü yarım bırakmıştır.

Paris Komünü, Yeni Hayat ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nın Kuruluşu

Anadolu, 1922 yılında henüz Cumhuriyet’in kuruluş sancılarını yaşarken, –Ankara’da– Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nı kuran komünistler, partinin yayın organı olan *Yeni Hayat* dergisini tam da Komün’ün ilan edildiği 18 Mart tarihinde yayımlamaya başlayarak (Komün’ün 51. yılında) Parisli işçilerin anısını Ankara’da yaşatmayı amaçlamışlardır.

Komün’ün 51. yılı dolayısıyla Ankara’daki Sovyet temsilciliğinde bir tören düzenlenmiştir.

Bu törene, Ankara’daki komünist ve sosyalistlerden; “Ahmet Hüsnü, Ahmet Hilmi (Millet Bahçesi işleticisi), İsmail Hakkı, Bahaeddin (Simendifer Umur-u Cerriye

Müdür-i Sabıkı), Dr. Tefvik Şükrü (Aras), Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih, Hulusi (Afyonkarahisar Mebusu), Ziyinetullah ve Cemile Nevşirvanov, Abdülkadir, Affan Hikmet, Kenan, Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar Mebusu), Mehmet Vehbi (Saridal), Nazım Resmor, Dr. Nizamettin Ali (Sav), Numan Usta (İstanbul Mebusu), F. Bektüre, Mustafa (Siverek Mebusu)” bu törenlere katılmışlardır. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nın kuruluşu ile ilgili hazırlıklar bu toplantıda sonuçlandırılmış ve parti 28 Mart 1922’de çalışmaya başlamıştır.

Yeni Hayat dergisinin 2. sayısı bu toplantıyı sütunlarına şöyle taşımıştır:

“PARİS KOMMUNASI HATIRASININ TESİDİ

1870 senesi 18 Mart tarihinde Paris amelesinin, Paris hükümetini kendi ellerine alarak Komuna mefkûresinin birinci defa olarak faaliyete çıkarıldığı ve bu güne müsadif bulunan ‘18 Mart’ tarihinin beynelmilel bir ameale ve komünist bayramı olduğunu mecmuamızın birinci nüshasında yazmış idik.

18 Mart gecesi, muhtelif şark memleketlerinin Ankara ‘daki sosyalist ve komünistleri, Rusya sefarethanesinde, sefarethenedeki komünist yoldaşların davetiyle toplanarak Paris Kommunası’nın hatırasını tesid (kavrama) etmişlerdir. Geceyi tesid için hazırlanan müsamere programı tamamıyla Paris Kommunası’na müteallik maddelerden mürekkep idi. Müsamerenin programında bervec-i âti maddeler bulunuyordu...

Şu vesile ile Profesör Golman yoldaştan sonra, Komünist Enternasyonale mensup Türkiye Komünistleri rüesasından Nazım yoldaş kalkarak kısa ve veciz bir nutuk söylemiştir...”

Sadrazam Âli Paşa’nın “İşçinin kapitalistle; zenginlik ve nimetlerden faydalanma hususunda eşit olma, ortadaki malları bölüşme ve hükümeti onlarla ortaklaşa idare etme” gibi zararlı fikirlerin Osmanlı topraklarına sokulmaması hususundaki çabaları belli ki yeterli olmamış, yüzyılın başında proletaryanın hayaleti Osmanlı topraklarına da uğramıştır.

Nitekim daha 1895 yılında Varna’da altmıştan fazla Bulgar sosyalistinin ellerinde kırmızı bayraklar, göğüslerinde kırmızı kurdeleler ve sosyalizmin kurucusu Bavyeralı Karl Marx’ın fotoğraflarıyla şehirde bando eşliğinde yürüyüş yapmaları devamı gelecek olan ilk gösterilerden biridir.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

A. Cerrahoğlu, *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2010.

Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2012.

Kayahan Baladuroğlu, *Yön dergisi, 1871 Olayları ve Namık Kemal*, 15 Ağustos 1962.

Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar – 1 (1908-1925)*, BDS Yayınları, İstanbul 1991 .

Prosper Olivier Lissegaray, *1871 Paris Komünü Tarihi, Cilt I-II*, Nota Bene Yayınları, İstanbul 2013.

Serol Teber, *Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler –Paris Komünü’nde Üç Yurtsever*, De Yayınları, İstanbul 1986.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.

Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Yuriy A. Petrosyan, *Özgür Pazar ve Yordan Kitabı*, İstanbul 2016.

OSMANLI'DA GAYRİMÜSLİM SOSYALİZMİ: YAHUDİLER, ERMENİLER, RUMLAR

Türkiye işçileri bugün din, yurtseverlik ülküsü ve etnik nefretle bölünmüştür.

Ama eğitimde dünya kapitalistlerinin Türkiye işçilerini boğmak için hangi ülkeden ve hangi dinden olduklarına bakmaksızın birleşmiş olduklarını keşfedince, o zaman Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi işçileri 'büyük ortak düşmanları' olan dünya kapitalizmine karşı savaşmak için birbirleriyle bağlaşıpacaklardır.

Parvus Efendi'nin, İstanbul'da Türkiye Sosyalist Merkezi'nde
1910 yılında yaptığı bir konuşmadan

Çok milletli Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak temel zenginlik kaynağı olmakla beraber Avrupa ile olan ilişkilerde özellikle Hristiyanlardan oluşan bir aracı sınıf zaman içinde varlığını hissettirmeye başlamıştır. Bu sınıf ilk dönemlerinde Batı sermayesine bağlı olarak kurulan o ticari ilişkilerde ilk sermaye birikimini yaparken, aynı zamanda Osmanlı idaresine karşı muafiyetlerini ve ayrıcalıklarını yine Batı'nın gerek konsoloslukları gerekse dış politikalarının sağladığı himayesine borçluydular. Osmanlı'da esnaf ve zanaatkâr olarak varlıklarını sürdüren Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri içinden bu ilişkilerden yararlanarak doğan tüccarlar sınıfı, kısa zaman içinde o milletlerin ilk kapitalistleri olarak kendi uluslarının kaderleri üzerinde belirleyici olmuşlardır.

Bu toplumsal değişimde Rum, Ermeni ve Yahudi burjuvazisi ilk mücadeleyi kendi kilise ve din ulularına karşı vermiştir. Farklı milletlerin burjuva sınıflarının; ticaret, liberalizm, Batı modeli yaşam, özgürlük vb. etrafında şekillenen yeni ideolojik hatları; hem kendi milletlerini baş döndürücü bir değişim sürecine sokmuş, hem de toprağın ve artı-ürünün devlete ait olduğu Osmanlı düzeninde; zenginleşen, yaşam biçimi değişen ve sermaye birikimi yapan bu milletler, Osmanlı'nın gözünde hadlerini aşan ve zaman zaman hizaya sokulması gereken 'gafil' milletler haline gelmiştir.

Burjuva sınıfların bu süreçte güçlenmesi onun temel ideolojisi olan milliyetçiliği de her imkânda genişleyen halkalarla, kendi toplumlarına yaymış ve içselleştirmiştir. Hristiyan milletler; ekonomik, toplumsal ve politik bir ağ içinde kentlerden köylere uzanan kendi coğrafyalarında; pozitif bilimlerin, Batı liberalizminin ve milliyetçiliğin harmanlandığı bir ideolojiyle zaman içinde yoğrularak donanmıştır.

Bu sürecin doğal olarak bir adım sonrası ise herkesin kendi milli devletini kurmasıydı. Ancak bağımsızlığa giden yolda farklı etmenlerin çakışması da neredeyse zorunluluktuktu.

İdeolojik altyapıyı ve ekonomik birikimi yapacak bir burjuva sınıfın etkin varlığı-
nın yanı sıra, kendi devletinin kuruluşunu gerçekleştirecek ve bunun için silahlı mü-
cadele verebilecek yeterli bir nüfus yoğunluğu da gerekliydi. Bu iki unsur yine aynı
coğrafyada ve aynı zamanda bulunmalıydı.

Nitekim İstanbul, İzmir ve Odesa'da gelişen Rum burjuvazisi Yunan bağımsızlı-
ğını Rum nüfusun yoğun olduğu Mora'da (1892'de) gerçekleştirebilmiş, Ermeni bur-
juvazisinin gelişmişliğine rağmen Ermeni nüfusun Anadolu'da dağınık halde yaşama-
sı ve hiçbir yerde yeterince yoğun olmaması Ermeni bağımsızlığını gerçekleştireme-
miştir. Siyonizmden önce etkin milli bir davalara olmayan Yahudiler ise bağımsızlığa
yönelmemiş, etkin ve gelişkin burjuva birikimi olmayan Bulgaristan'da bağımsızlık
(1908'de) Rus ordusuyla kazandırılmış; nüfus yoğunluğuna rağmen, zayıf burjuva sı-
nıfı ve siyasi konjonktürün yardımıyla Arnavutluk'a bağımsızlık daha geç (1912'de)
gelmiş, Anadolu'nun doğusundaki yoğun Kürt nüfusuna karşın Kürt burjuvazisinin
zayıflığı Kürt bağımsızlığını sağlayamamıştır.

Yahudi, Ermeni ve Rum milletlerin burjuva sınıflarının etkinliği arttıkça Osmanlı'nın
Selanik, İstanbul, Bursa, İzmir, Adana, Mersin, Trabzon ve Şam başta olmak üzere
önemli şehirlerinde bir ticaret ve sanayi hayatı da şekillenmeye başlamıştır. Köylerden
kasaba ve şehirlere doğru bir göç başlamış, büyük şehirler hatırı sayılır emekçi kitlele-
rini barındırır hale gelmiş, Yahudi, Ermeni ve Rum emekçiler imparatorluğun sol ve
emek hareketiyle ilk tanışan milletleri olmuştur.

İlinden Ayaklanması, Kruşevo ve Istranca Komünü

19. yüzyıl başlarında Osmanlı toprakları bu olağanüstü dönüşümleri yaşarken,
emek tarihi açısından çok bilinmeyen bir olaya daha değinmek gerekmektedir. O yıl-
larda Makedonya, üç Osmanlı vilayeti olan Selanik, Manastır, Kosova illerini kapsa-
yan, etnik açıdan karmaşık, ticari ve politik açıdan son derece canlı bir merkezdir. Bu
bölgede; Türk, Bulgar, Rum, Sırp, Ulah, Arnavut, Yahudi milletleri farklı yoğunluk-
larla değişik bölgelerde yaşıyorlardı. Makedonya'da bir yandan bir Makedonyalılık bi-
linci yaratılmaya çalışılırken, bu süreçte sosyalist düşünce aydınları arasında geniş ka-
bul görmüş, Bulgar ve Romen Sosyal Demokrat partileri 1890 başlarında kurulmuş-
tur. 1893'te Selanik'te "Makedonya-Edime İç Devrimci Örgütü" adıyla yirmili yaşlar-
daki aydınlardan kurulan bir parti Makedonya'nın bağımsızlığı için mücadele etmeye
başlamıştır. Makedonya-Edime İç Devrimci Örgütü; o dönemde tüm benzer örgütle-
rin kullandığı, yabancı dış güçlerin yardımı ile başarı kazanmayı reddetmiş, yalnızca
Makedonya'nın kendi halklarına ve kaynaklarına dayanarak; Makedonya'da yaşayan
halklar arasında farklılık ve ayrıcalıkları ortadan kaldıran; hangi ulustan olursa olsun
yoksullara ekonomik olarak destek olunacağını vadeden bir programla ortaya çıkmış-
tır. Bu anlamda yalnızca burjuva demokratik taleplerle yetinmeyen ve onun ötesine ge-
çen, adaletli bir toplum, halklar arasında eşit koşullarda bir *federasyon* ile Balkanlar'da
bütün milletlerin güven içinde yaşayacağı bir düzen öngörmüştür. Makedonya-Edime
İç Devrimci Örgütü, 1896'da Selanik'in yanı sıra Manastır, Üsküp, Ştip, Struma, Se-
rez ve Edime'de de hızlı bir örgütlenme faaliyeti içine girmiştir.

Bu mücadele sırasında Osmanlı Ordusu ve rakip milliyetçi örgütler; *eşitliği* öne
çıkaran bu farklı toplumsal programı felaket olarak niteleyen, çevredeki bütün büyük
güçler; Makedonya-Edime İç Devrimci Örgütü'nün düşmanı olmuştur.

Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin örgütü ortadan kaldırma, hareketi bastırma gayretleri ve iç çatışmalar 1903 yılına kadar bütün Makedonya'yı neredeyse savaş alanına çevirmiştir. "İlinden Ayaklanması" olarak adlandırılan isyan, 2 Ağustos 1903'te Makedonya-Edirne İç Devrimci Örgütü tarafından başlatılmıştır. Selanik ve Üsküp'te çete savaşları yayılmaya başlamış, o günlerde onbeş bin nüfuslu bir kent olan Kruşevo kenti cumhuriyet ilan etmiştir. Kent halkı Makedonyalı-Bulgar, Ortadoks-Arnaut ve Ulahlar'dan eşit katımlı 60 kişilik bir meclis kurmuş, yine eşit katımlı 6 kişilik Bakanlar Kurulu oluşturmuştur. Kruşevo Komünü pul çıkarmış, yeni adalet sistemi oluşturmuş, kentin etrafına barikatlar yerleştirmiştir. Kentteki üretimi, kenti korumak amacıyla yeniden örgütlemiş, yakında bulunan Klisura ve Neveska şehirleri Kruşevo Komünü'ne katılmıştır. Kruşevo Komünü'nün başkanı sosyalist Karev; ayaklanmanın çevredeki Müslüman halka karşı değil, diktatör feodal rejime karşı olduğunu açıklayan bir bildiri yayınlamıştır.

Bildiri şöyle bitmektedir; "Müslüman kardeşler bize katılın! Omuz omuza sizin ve bizim düşmanlarımıza karşı yürüyelim. Özerk Makedonya bayrağı altına gelin!"

18 Ağustos'ta ise Karadeniz kıyısındaki Vasiliko şehri Mihail Gercikov önderliğinde Istranca Komünü kurulduğunu ilan etmiştir.

Osmanlı Ordusu'nun ayaklanmaya tavrı çok sert olmuştur. Ayaklanmanın büyüklüğü karşısında imparatorluğun başka bölgelerinden Makedonya'ya asker sevk edilmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin sindirme operasyonu ekim ayı ortalarına kadar sürmüş, 5 bini aşkın kişi öldürülmüş, 200 köy yakılmış, 70 bin kişi evsiz kalmış, 30 bin kişi ise bu dehşetten kurtulmak için Bulgaristan içlerine kaçmıştır.

Paris Komünü'nden 32 yıl sonra Makedonya'da denenmek istenen ve farklı milletlerin eşit şartlarda yaşama hayali, yani Kruşevo Komünü ve Istranca Komünü Osmanlı Ordusu tarafından yok edilmiştir.

Yahudi Sosyalizmi ve Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu

Selanik, 1900 ile başlayan yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal hareketlilik açısından İstanbul'dan daha önemli bir kentidir. Selanik, söz konusu yıllarda yaklaşık 150 bin kişilik nüfusu ile; İstanbul'u Avrupa'nın önemli merkezlerine bağlayan demiryolları ağının kavşağında olması; tahıl, maden, tütün, deri, ipek, afyon, pamuk ticaretiyle bütün Osmanlı dış ticaretinin yedide birinin yapıldığı bir liman kenti kimliğini kazanması; yüzyılın hemen başında yıkıma uğrayan küçük esnaf ve işletmeler yerine kurulan un, tuğla, bira, iplik, sabun, halı, kundura imalathaneleri ve tütün işleme atölyeleriyle önemli bir sanayi kenti haline gelmiştir.

Bu sanayi ve ticaret kenti yaklaşık yirmi bin kişilik bir işçi kitlesine sahiptir ve bu sınıfın etnik yapısı Yahudiler, Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ermeniler, Arnautlar ve Türklerden oluşmaktadır.

Bu karmaşık nüfus yapısı içinde baskın olan unsur ise; Selanik şehrinin bir Yahudi kenti olması ve Yahudilerin hem şehrin ekonomik yaşamında etkinlikleri hem de kültürel, siyasi ve toplumsal hayatta belirleyici bir güce sahip olmalarıdır.

1908 yılında Bulgar sosyalist Avram Benaroya öncülüğünde kurulan "Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu", ağırlıklı kitlesini Yahudilerin oluşturduğu ancak farklı milletlerden işçileri de bünyesinde toplama hedefi güden bir örgüt olarak doğmuştur.

Dimitar Vlahov'un başında olduğu "Ulusal Federatif Parti"nin Federasyon'a katılmasıyla Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu kısa zamanda Makedonya'nın en önemli sosyalist örgütü haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki farklı milliyetler; farklı etnik, dinsel ve kültürel özellikler; örgütün yapısını "ılımlı bir federasyon" olarak belirlemesine neden olmuş ve örgütün başarısında da bu strateji etkili olmuştur. Federasyon'un yöneticileri, "bütün milliyetlerin kendi dil ve kültürlerini feda etmeksizin" katılabilecekleri bir örgüt kurmayı hedeflemişlerdir. Federasyon, 1909 tarihinde İkinci Enternasyonal'e üyelik için başvuruda bulunmuş, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, burada bir "Osmanlı Seksiyonu"nu meydana getirmeyi ve *Osmanlı Sosyalizmi*'nin merkezi olmayı hedeflemiştir.

1909 yılında Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, dört dilde gazete çıkararak etnik bölünmüşlüğü bir emek potasında eritmeyi, farklı milletlerden emekçileri aynı örgütte birleştirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla; Yahudi İspanyolcası *Ladino jornal do Laborador*, Bulgarca *Rabotniçeski Vestnik*, Rumca *Efimeris tu Ergatu* ve Türkçe *Amele* isimlerinde gazete çıkararak sesini daha etkin duyurmaya başlamıştır. 15 Ağustos 1909 tarihinde 1. sayısı yayımlanan *Amele* gazetesinin başyazarlığını Rasim Hikmet yapmaktadır. 'Maksadımız' başlığıyla yazılan makalede 'Osmanlı'nın farklı milletlerinden emekçilerinin ortak çıkarlarına' dikkat çekilerek özetle şöyle denilmektedir:

"Bugün her şeyden evvel çeşitli işçi unsurları arasında birbirine karşı olan düşmanlığı ortadan kaldırıp el ele vererek toplumsal örgütler meydana getirilmeli, bugün bu sefil ırk ve mezhep ayrılıkları ayaklar altına alınarak aynı toprağın üzerinde aynı aydınlık göğün altında çalışan kişilerin tek gönül ve tek vücut olarak dayanışmaları, yüreklerinin dostluk ve yardımlaşma duygularıyla dolu bulunması gerekir... *Amele* gazetesi, Osmanlı İmparatorluğunun umum ameile evlatlarına, Avrupa'da bizim için ezilen, say ve meşakkat içinde yoğrulan ameile kardeşlerin tecrübe ve birlik içinde elde ettikleri güzel sonucu ve asıl gerçekleri gösterecek, bu nedenle çıkarlarımızı sağlam bir şekilde savunacak güçlü bir yönetim elde etmek için gerekli temellerin atılmasına yardım edecektir..."

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Selanik'teki eylemi;
en öndeki pankartta "Şark Sosyalist Fırkası" ibaresi okunuyor.

Federasyonun kurulduğu 1908 yılı, Temmuz Devrimini de denilen Meşrutiyet'in ilan edildiği yıldır ve bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işçi sınıfı eylemleri de büyük bir ivme kazanmıştır.

O yılın ikinci yarısında bütün imparatorlukta –yalnız basına yansıyanlar düşünlüğünde– 120'yi aşkın grev yapılmış, bunların çoğu Ağustos-Eylül aylarında olmuş, işçilerin ekonomik ve siyasi hak talepleri o zamana dek görülmemiş bir yoğunluğa ulaşmış ve toplumun bütün katmanlarını etkilemeye başlamıştır. İmparatorluğun en önemli ticaret ve sanayi kentlerinden biri olan Selanik'te ise Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nda örgütlenen çeşitli milletlere mensup işçiler, bu tablonun asıl yaratıcısı rolündedirler.

Federasyon, 1908 ile 1912 yılları arasında Selanik başta olmak üzere birçok Balkan şehirlerinde de büyük bir örgütlenme başarısı göstermiştir. Federasyon, 1910 yılına ait kendi belgelerine göre şu sendikalar tarafından desteklenmektedir:

“Tütün İşçileri Sendikası, Ticarethane Memurları Sendikası, Demiryolları İşçileri Sendikası, Marangozlar Sendikası, Demirciler Sendikası, İstira İşçileri Sendikası (İlman yükleme boşaltma), İplikçiler Sendikası, Kaneviçe ve Jüt İşçileri Sendikası, Bulgar Matbaa İşçileri Sendikası, Yahudi Matbaa İşçileri Sendikası, Sandalyeciler Sendikası, Sigara Kâğıdı İşçileri Sendikası, Yahudi Terziler Sendikası.”

1909 ilkbaharında İttihat ve Terakki'nin Osmanlı parlamentosuna sunduğu sendika ve grev haklarını önemli ölçüde sınırlayan kanun üzerine Selanik'te, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun öncülüğü ve denetiminde büyük bir gösteri düzenlenmiştir. Üsküp, Manastır, İskeçe, Kavala, Drama ve Edirne'de Federasyon'un örgütlediği yüzlerce eylem tertip edilmiş, 1909'da ilk kez Üsküp'te düzenlenen 1 Mayıs kutlamaları sonraki yıllarda bütün şehirlerde yaygın ve kitlesel gösteriler şeklinde kutlanmıştır.

3 Mayıs 1911'de Selanik'teki kutlamalar sonrası İkinci Entemasyonel'e gönderilen bir raporda; 1 Mayıs kutlamaları anlatılmış ve *“milletvekili yoldaşımız Dimitar Vlahov'un Hürriyet Meydanı'nda yirmi bin kişilik bir dinleyici kalabalığı önünde yaptığı 'Ülke Siyaseti ve Balkan Konfederasyonu' konulu konuşması dikkatle izlendi”* denilmiştir.

Türk Milliyetçiliğinin Emek Hareketini Baltalaması

Balkanlar'daki ve Anadolu'daki bir dizi gelişme hem kendi coğrafyalarını hem toplumsal mücadelenin seyrini geri dönüşsüz olarak değiştirmeye başlamıştır. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi (5 Ekim 1908), aynı günlerde Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhaka, Yunanistan'ın Girit'i ilhaka (9 Mayıs 1910), Makedonya'da devam eden çarpışmalar, Anadolu'daki ayaklanmalar gibi Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişen olaylar, Hükümet'i kontrol eden İttihat ve Terakki Partisi'ni daha milliyetçi bir konuma getirmiştir.

Bu sırada Hükümet, Kanun-ı Esasi'deki bazı maddeleri değiştirmiş, Cemiyetler Kanunu ve Tatil-i Eşgal kanunlarını çıkarmış, özgürlüklerin kullanılmasını yasaklamış, gazeteciler suikastlarla susturulmaya çalışılmış, sansür geri gelmiş, birçok yerde silâ yönetimi ilan edilmiştir.

1910 yılında Osmanlı topraklarında Türkçülüğün güçlü bir şekilde ortaya çıkışı, Osmanlı sosyalizmi ve işçi hakları için büyük bir tehlike meydana getirmiştir. Milliyetçi söylem ve politikalar devlet ideolojisi halini aldıkça, bütün emekçi sınıfların haklarını baltalamaya ve kesmeye yönelik tedbirler temel politika haline gelmiştir.

Osmanlıların ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey, 1912 yılında Selanik'te tren gannın temel atma töreninde yaptığı konuşmada; “Yeni doğan Türk burjuvazisinin işçi örgütlerinin varlığına katlanamayacağını” ilan etmiş, “Vidân özgürlüğü adına ticaret hayatını bulandırmak isteyenler, sanayi hayatını hasara ve felce uğratmaya çabalayanlar bilsinler ki, hükümetin güçlü ve cesaretli siyaseti onların emellerini boşa çıkarmaktadır” diyerek emek hareketine cepheden tavrı almıştır.

Nitekim hükümetin Federasyon'un bu etkinliğinden duyduğu rahatsızlık tüm uygulamalarında kendini göstermiştir. Federasyon'un İkinci Enternasyonal'e gönderdiği bir belgede; Tütün İşçileri Sendikası'nın kapatıldığı, Selanik şubesinin faaliyetinin durdurulduğu, Federasyon başkanı Benaroya'nın tutuklandığı, bir süre sonra da yargılanmadan Sırbistan'a sürüldüğü, militan üyelerinin sürekli baskı altında bulunduğu anlatılmıştır.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, tam da Balkanlar'daki milliyetçi, etnik, dini, kültürel çatışmaların en şiddetli olduğu dönemde, sosyalistlerin başardıkları ve imkânsız gözûyle bakılan bir örgütlenmedir.

Öyle ki, Federasyon üyeleri Selanik'i ve Balkanlar'ı 'Osmanlı Sosyalizmi'nin merkezi haline getirme girişimleri doğrultusunda; Selanik'te “Osmanlı Sosyalist Kuruluşları Birinci Konferansı”nı toplamıştır. 1910 yılı Aralık ayında toplanan ve 29 delegenin katıldığı bu konferansta ‘Osmanlı Sosyalizminin’ geleceği tartışılmıştır.

Konferansın sonunda alınan kararlardan ikisi özellikle önemlidir. Burada, milliyetçiliğin darmadağın ettiği Balkan halklarını “Federal Bir Cumhuriyet” çatısı altında birleştirmek ve bu oluşumu Demokratik Türkiye'nin bir parçası yapma hedefi esas alınmıştır.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun, merkezi İstanbul'da bulunan Türkiye Sosyalist Fırkası ile –Paris'teki temsilcisi Dr. Refik Nevzat kanalıyla– ilişki içinde olduğuna dair belgeler de bulunmaktadır.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu başkanı Saul Nahum, 20 Kasım 1911'de İkinci Enternasyonal'e gönderdiği mektubunda; “Yanımızda Müslümanlar da bulunmadıkça Türkiye'de birlikten söz edemeyiz, Müslüman militanları desteklememiz gerekmektedir” diye yazmış ve Dr. Refik Nevzat'ın İstanbul'daki sosyalistlerin tutuklandığı ve gazetelerinin kapatıldığı içerikli mektubunu da Enternasyonal Sosyalist Büro'ya iletmıştır.

Hükümet'in yoğun baskıları, milliyetçi çatışmaların ve işgallerin ortasında 1912 Balkan Savaşı'nın böldüğü coğrafyalarla Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu elindeki imkânlarını önemli ölçüde yitirmiştir. Balkan Savaşı sonunda Selanik, 1912 Kasım'ından itibaren Yunanistan toprakları içinde kalmış, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu ise, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında varlığını koruyarak 1918'de Yunanistan Komünist Partisi saflarına katılmıştır.

Selanik'teki Osmanlı sosyalizminin bu ilk pratiğinin izleri, sonraki yıllarda sürgün edilen ya da göç eden işçiler kanalıyla Türkiye'de sol ve komünist örgütlerde yaşılmaya devam edecektir.

Gayrimüslim Sosyalizmi ve Sosyalist Vekiller

Bu sosyal gelişmişlik, 1908 ile 1912 yılları arasında Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda özgürlük ve sosyalizmden yana gayrimüslim milletvekilinin az sayıda da olsa temsilini olanaklı kılmıştır.

1908 Meşrutiyeti'nde Osmanlı meclisinde 220 Müslüman, 40 gayri müslim mebus bulunmaktaydı. Bunların içinde sosyalist milletvekilleri; Ermeni Taşnak partisine mensup dört milletvekili; Erzurum milletvekilleri Garo Pastırmacıyan, Varteks Serengülyan, Muş milletvekili Kevan Garabedian, Van milletvekili Vahan Papazyan ile Ermeni Hınçak Partisi'ne mensup; Sivas milletvekili Dr. Nazaret Dagavaryan, Kozan milletvekili Hamparsum Boyacıyan ve Bulgar Selanik milletvekili Dimitar Vlahov Efendilerdir.

Bunlara Ermeni İstanbul milletvekili Zohrab Efendi ve milletvekili olmadığı halde 4 yıl İstanbul'da kalarak hem İttihatçıların hem diğer sosyalistlerin akıl hocası olan Parvus Efendi'yi de (Rus Yahudisi ve bir dönem Marksist devrimci Alexander İsrail Helphand) dahil etmek gerekir.

Bu milletvekilleri, mecliste her vesile ile 1908 Anayasası'nın herkese adil olarak uygulanmasını, düşüncelerin özgürce ifade edilebilmesini, işçilerin anayasadan kaynaklanan haklarını serbestçe kullanabilmelerini, grevin anayasal bir hak olduğunu ve hükümetlerce kısıtlanamayacağını, işçilerin çalışma koşullarının çok ağır olduğunu, bunların düzeltilmesi için çalışılması gerektiğini belirtmişler ve sert tartışmalara girmişlerdir. Bu milletvekilleri Zohrab Efendi'nin sözcülüğünde Meclis'te sosyalizmi ve işçi haklarını savunmak için *"İşçiler Bloku"* adında bir oluşum meydana getirmiştir.

Sosyalist vekiller, Tatil-i Eşgal Kanunu görüşmelerinde ve Meclis'teki tartışmalarda hükümetin sendikaların kapatılmasına ve grev yasaklarına karşı en kararlı karşı çıkan üyeler olmuştur.

Zohrab Efendi'nin aşağıdaki sözleri sosyalizm ve emek örgütlerindeki milliyetçi önyargıların aşılması açısından dikkate değer bir yaklaşımdır.

"Meclis-i Mebusan'da söylediğim gibi, size de şunu söylememe izin verin: Ben sosyalistim, inanmış bir sosyalistim. Sosyalist ne haydutdur, ne terörist. Meşrutiyet Türkiye'si, işçilerin yasal haklarını tanımazlık edebilir mi? Onları savunmak ileri kültürleri nedeniyle, Ermenilerin ödevidir. İşverenler, sosyalist diye Ermeni işçileri kovarsa, karşılarında bizi ve bütün Osmanlı hükümetini bulacaklardır. Türkiye'de bir emek sorunu olmadığını ancak cahiller söyleyebilir. Büyük bir sanayi olmadığı doğrudur ama tarımda çalışanlar dahil 2 milyonluk bir işçi sınıfı var. Selanik'teki Yahudilere bakın, onların işçi örgütlerinin üye sayısına bakın. Büyük çabalarını görmezden gelmek yerine, bundan ötürü onlara hayranlık duymamız gerekir."

İkinci Meşrutiyet'ten sonra sanayileşme ve çağdaşlaşma sorunları tartışılırken; kimi gayrimüslim sosyalistlerle kapitalizm yanlısı ve Ulusal Pazar için mücadele eden milliyetçi Türkler arasında bir tartışma ortaya çıkmıştır.

Gayrimüslim sosyalistler, ekonominin gelişmesi için imparatorlukta yabancı yatırımların artmasının en yararlı yol olacağını ileri sürmüştür. Dimitar Vlahov şöyle yazmıştır:

"Her ülkede endüstriyi yabancı sermaye yaratmıştır: İngiltere'de Felemenk sermayesi, Amerika'da İngiliz sermayesi, Almanya'da ve Avusturya'da Fransız sermayesi sanayi kurmuş, Rusya'da da endüstrileri yine yabancı sermaye kurmuştur."

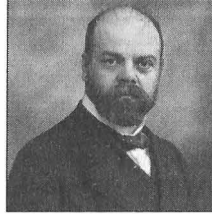
Bulgar Dimitar Vlahov

Ermeni Dr. Nazaret Dagavaryan

Bulgar Avram Benaroya

Yahudi A. İ. Helphand (Parvus Efendi)

Vlahov Efendi, yabancı sermayeyi teşvik etmek ve daha çoğunu imparatorluğa çekmek için açık kapı siyasetini savunmuştur. İttihatçılarsa buna karşılık, kapitülasyonlar sayesinde kapının zaten ardına kadar açık olduğunu ve kendi amaçlarından birinin de, mali özerkliği ve siyasal egemenliği yeniden kazanmak için kapıyı kapatmak olduğunu söylemişlerdir.

Sosyalistlerin, bu koşullarda Osmanlı Devleti gibi birbirinin içine geçmiş, birisi için çözüm öteki için ölüm demek olan pek çok halkın arasından hangisinin öncelikli, hangisinin ikincil sorun olduğunu ileri sürmeleri kolay olmuştur.

Vlahov Efendi, sermayenin milliyetine bakılmaksızın kapitalizmin hızla kurulmasını, işçi sınıfının ancak bu koşullarda gelişip örgütlenebileceğini, işçi için Türk ya da Alman patronun işyerinde çalışmanın farkı olmadığını ve ancak farklı milliyetteki işçilerin ortak sınıf bilincine '*millileşmemiş*' bir sermaye düzeninde geçebileceğini ileri sürmüştür.

Diğer taraftan Rosa Luxemburg gibi sosyalistler, Osmanlı İmparatorluğu için kapitalizmin gelişme perspektifinin olmadığı ve olmayacağı, çok milliyetli devletin dağılmasının, imparatorluğu meydana getiren unsurların kendi devletlerini ve kendi pazarlarını kurmalarının daha mümkün ve gerçekçi olacağı görüşündedir.

1910 yılından sonra İstanbul'da İttihatçılarla da iyi ilişkileri olan 'sosyalist' Parvus Efendi ise, Osmanlı'nın kurtuluşunun; Batı'nın mali boyunduruğundan kurtulmasında, kapitülasyonların kaldırılmasında, milli bir pazar yaratılmasında yattığını söyleyecek, 'ulusçu-devletçi-millî' kapitalizmin en çıkar yol olduğunu iddia edecektir. Bu görüş imparatorlukta azınlık milletlerin milliyetçi-sosyalist ideolojilerini güçlendirdiği gibi, genel olarak sosyalist düşüncüyü de etkileyecektir.

Bu tartışmalar sırasında İttihatçılar ve Parvus Efendi gibi düşünen sosyalistler, gayrimüslim sosyalist mebusların görüşlerinin "Türkiye'de milli pazarın oluşmasını engelleyeceğini" düşünerek, böyle düşünen sosyalistlerin yeterince "Osmanlı ve yurtsever" olmadıkları sonucuna varacaktır.

Parvus Efendi, İstanbul'daki Türkiye Sosyalist Merkezi'nde 1910 yılında yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir:

"Türkiye işçileri bugün din, yurtseverlik ülküsü ve etnik nefretle bölünmüştür. Ama eğitilir de dünya kapitalistlerinin Türkiye işçilerini boğmak için hangi ülkeden ve hangi dinden olduklarına bakmaksızın birleşmiş olduklarını keşfedince, o zaman Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi işçileri 'büyük ortak düşmanları' olan dünya kapitalizmine karşı savaşmak için birbirleriyle bağlaşırlardır."

1908 Meşrutiyeti ile başlayan yıllar, şüphesiz Osmanlı sosyalizmi ve Osmanlı'daki işçi hareketi açısından bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Olağanüstü ölçülerde canlılık kazanan toplumsal hayat, bir bütün olarak ve milliyetine bakmaksızın emekçileri sosyalist ideoloji ve sosyalist kavramlarla tanışırken, Osmanlı milletlerinden bazıları yukanda değindiğimiz gibi tarihsel nedenlerle sol düşünce ve örgütlenmelere daha yakın durumdaydılar.

Farklı milliyetlerden emekçilerin aynı emek örgütlerinde buluşmaları ve ortak sınıfsal mücadeleleri tek tek bazı örnekler hariç tutulursa o tarihsel koşullarda mümkün olmamıştır. Rum, Ermeni, Yahudi ve Türkler öncelikle kendi "sol, sol-milliyetçi ve liberal örgütlerini", partilerini, sendikalarını, sosyal derneklerini kurmuştur. Bu etnik bölünmüşlük Osmanlı işçi sınıfının zayıflığının temel sebeplerinden birincisini oluşturmuştur.

Etnik bölünme, -Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan ve- uluslaşma sürecindeki her milliyetin farklı konumu, tarihsel ve toplumsal özellikleri, kendi toplumsal hiyerarşisi, diğer milliyetler karşısındaki pozisyonları vb. gibi sorunlarla emek mücadelesini aşılması zor pek çok sorunla karşı karşıya getirmiştir.

Selanik'teki Yahudi sosyalizminden sonra İstanbul ve Anadolu'nun bazı bölgelelerinde Ermeni ve Rum milletlerinin emek hareketi ve sol siyasetle ilişkisi 19. yüzyılın son yarısı ile başlayan yıllara kadar gitmektedir. Sanayileşme sürecine bağlı olarak sanayi üretimi devlet fabrikaları, yabancı sermaye işletmeleri ve onlarla işbirliği içindeki Rum ve Ermeni burjuva sınıfı tarafından üretilmekteydi. 1840'tan sonra ordu ve saray için üretim yapan fabrikalar Osmanlı sanayinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Tersaneler, baruthaneler, kundura, fes ve çuha fabrikaları yoğun işçi çalıştıran yerlerdir. Limanlar, dokuma sanayi, özel olarak ipekçilik, maden ve kömür sanayi, şehirlerarası tren, şehiriçi tramvay ulaşımı, ticari tarım ürünleri (pamuk, tütün, incir, narinciye, üzüm vb.) yabancı sermaye ve onların komprador ortaklarının faaliyetinde bulunduğu yatırım alanlarıydı. Bütün bu işletmelerin nitelikli ve uzmanlık isteyen işgücünün çoğunluğunu Ermeni ve Rum işçiler oluşturmaktaydı. Müslüman Türk ve Kürt işçiler genellikle vasıfsız ve geçici işlerde çalışıyorlardı.

Emek örgütlenmesindeki bu tabakalaşma; gerek eylem, gerek sendikalaşma ve diğer hak arayışlarında birleşik bir saf oluşturmanın önünde engel oluşturuyordu. Bu olumsuz şartlara rağmen emek hareketi gelişmekte, örgütlenmekte, sol literatürün önemli belgeleri bu milletlerin dillerine çevrilmekteydi.

Örneğin Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*'ya yazdığı 1890 tarihli önsözünde, Manifesto'nun İstanbul'da Ermenice bir çevirisinin yapıldığını belirtmektedir. Rasih Nuri İleri de, Hasan Kaşaracı'ya (Komsomol Hasan) dayanarak Unkapanı'nda bir Ermeni 'kuruluş'un kitaplığında aynı çevirinin basılmış bir örneğinin bulunduğunu yazmıştır.

Ermeni Sosyalizmi

Ermenilerin bu süreçte emek hareketi ile milliyetçi mücadeleleri iç içe geçmiş, Osmanlı işçi sınıfının sendikal mücadelesinde etkin bir iz bırakmayarak genel demokratik mücadelenin parçası olmuş, giderek o tarihsel koşullarda güçlü esen milliyetçilik rüzgârlarıyla ulusal temelde bir ülke kurma projesinde birleşmişlerdir.

Ermenilerin bu dönemde tümü aydınlar tarafından kurulmuş etkin partileri şunlardır: 1885'te Van'da kurulan Armenagan, 1887'de Cenevre'de kurulan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, 1892'de Tiflis'te kurulan Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak-Daşnakzutyun) partileridir.

Bu partilerin birincisi liberal, diğerleri sosyalisttir. Özellikle Hınçak ve Taşnak partilerinin çok çeşitli, kapsamlı sosyalist yayın faaliyetleri bulunmaktaydı. İlk kurulduğunda amaçları Ermeniler için siyasi ve toplumsal reformların yapılmasını sağlamak, Ermenileri devrimci mücadele saflarına kazanmaktır.

Hınçak Partisi, Cenevre'de öğrenim görmekte olan Kafkas ve Rus devrimci hareketinden gelen Marksist eğilimli yedi Ermeni tarafından kurulmuştur. Partinin kurucularından Ruben Han Azat'ın 1889'da İstanbul'a taşınmasıyla Hınçak Partisi İstanbul'da da örgütlenmeye başlamıştır. Bu örgütlenme, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk sosyalist örgütlenme unvanına da sahip olacaktır.

Sosyal Demokrat Hınçak Partisi programına; Osmanlı Ermenistanı'nda geniş tabanlı bir demokrasinin kurulması, siyasal özgürlüğün ve ulusal bağımsızlığın kazanılmasını asgari hedef olarak koymuştur. Azami hedefini ise *"Türkiye Ermenistanı'nda politik ve milli bağımsızlık elde edildikten sonra ihtilal, Rusya ve İran Ermenistanı'nı da kapsayacak ve federatif bir Ermenistan kurulmasıyla tamamlanacaktır"* şeklinde belirlemiştir.

1908 sonrası özgürlük günleri: Merzifon'daki bu coşkulu -
mitingde Türkçe ve Ermenice "Hürriyet, Adalet, Milsavat";
"Azadutyun, Araratutyun, Havasarutyun" bayrakları birlikte dalgalanıyor.

Hınçak Partisi; *Hınçak* (Çan), *Mard* (İsyan), *Gaghapar* (Fikir), *Abdak* (Tokat), *Yeridassart Hayastan* (Genç Ermenistan) gibi süreli yayınlarla düşüncelerini ve hedeflerini Ermeni toplumuna anlatmıştır.

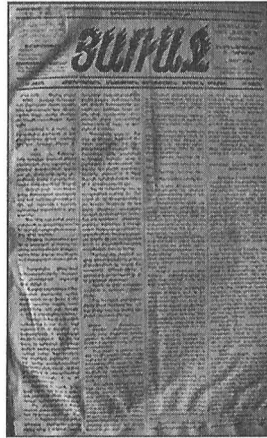
Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, 1893 yılında Atina'da bulunan Ermeniyan Serbesti Matbaası'nda, aralarında Ferdinand Lassalle, Robert Owen, Karl Marx ve Friedrich Engels'inde olduğu çok sayıda sosyalist düşündürün eserlerini basmış ve bunlar çoğu kez illegal yollarla Anadolu'ya dağıtılmıştır.

Ermeni Devrimci Federasyonu'nu ise 1890 ile 1925 yılları arasında 45'i Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 145 devrimci içerikli yayın çıkarmıştır. Basılan dergiler ve gazeteler sansürü atlatmak için zaman zaman değişik adlarla çıkarılmıştır. 1909'da Erzurum'da yayımlanan *Haraç* (İleri), 1909'da İstanbul'da yayımlanan *Azadamard* (Özgürlük Kavgası), ve 1906'da Tiflis'te yayımlanan *Aşkhadank* (Emek) gazetesi ilk söz edilmesi gerekenler arasındadır.

Örneğin *Haraç* (İleri) gazetesi "*Rehberimiz Sosyalizm*" ilkesi altında halka Kânûn-i Esâsî (Anayasa) ilkelerini tanıtmaya, Türkçe ve Kürtçe ekler çıkararak ülkedeki farklı milletler arasında barış ve kardeşliği sağlamaya, her milletten yoksul emekçilerin haklarını savunmaya, Ermeni kadınlarını özgürleştirmek amacıyla kadın sorununu tartışmaya açmıştır. 1 Aralık 1909'da kapsamlı bir dosya olan "*Sosyalizm ve Türkiye*" yazı dizisi yayımlanmaya başlamıştır.

Osmanlı döneminde Ermeni sosyalizminin gelişmesinin düzeyi konusunda şu örnek yeterli derecede fikir verecektir. Anahide Ter Minassian, 1 Ocak 1914'te Van'da halka açık olarak düzenlenen bir "*Auguste Bebel ve Eseri*"ni anma töreni hakkında ayrıntı vermektedir:

Program Ermeni hatiplerin "Karl Marx ve Eseri", "Sosyalizm Çağında Burjuvazi", "Auguste Bebel", "Toplumsal Eleştiri" konularında yaptıkları konuşmalar ve müzikten oluşmaktadır. Müzik olarak da, Verdi'nin Othello'sundan parçalarla, bir flüt-piyano-keman topluluğunun çaldığı Chopin, Wagner, Bizet, Mozart ve Mendelson seçkileri bulunmaktadır.

1909'da Erzurum'da yayımlanan sosyalist *Haraç* (İleri) gazetesinin 9 Haziran tarihli sayısı.

Ermenilerin Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ve Ermeni Devrimci Federasyonu'nun İttihat ve Terakki ile olan ilişkileri dalgalı bir seyir izlemiştir. Daha güçlü olan *Ermeni Devrimci Federasyonu*'nu "*Daşnakzutyun*" hareketi İttihat ve Terakki'yi 1894 ile 1913 yılları arasında desteklemiş, zaman zaman oluşan güven kaybına rağmen bu

destek ilişkisi 1913 yılına kadar kopmamıştır. Hınçak Partisi ise İttihat ve Terakki'ye daha mesafeli bir politika izlemiş, İttihatçı muhalifleri ve Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni destekleyen bir politikadan yana olmuştur. Taşnak ve Hınçak partileri *birleşik bir Ermeni devrimci partisini* hiçbir zaman yaratamamışlar, İttihat ve Terakki ise bu bölünmüşlüğü kullanıp, Ermeni siyasi hareketinden birini diğerine karşı kullanma taktiğini izlemiştir. 23 Ocak 1913'te Babiâli baskınıyla iktidarı ele geçiren İttihatçıların artık bir Ermeni partisi desteğine ihtiyacı kalmamış; darbe, diktatörlüğe dönüşmüş, bütün muhalifler düşman muamelesi görmeye başlamıştır.

Osmanlı'da ilk sosyalist örgütlenmeyi gerçekleştiren Ermeni devrimcileri olduğu gibi, ilk büyük kaybı da onlar vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin devrimci Ermeni örgütleri üzerinde yoğun baskısı sürerken 17 Eylül 1913 tarihinde Romanya'nın Köstence kentinde yapılan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin 7. Kongresi'nde bu baskı zincirini kırmak için İttihat Terakki liderlerine suikast yapılmasına karar verilmiştir. Bu gizli bilgi partinin Mısır delegesi Arşavir Sahakyan tarafından İstanbul Emniyeti'ne ihbar edilmiş ve 1914 yılı Haziran ayında başlayan operasyonla Hınçak Partisi'nin yöneticileri de içinde olmak üzere 120 üyesi gözaltına alınmıştır. Bu insanların bir kısmı araya giren araçlar ve verilen rüşvetlerle salıverilmiş, 46 kişi ise tutuklanmıştır.

Sosyalizmin ilk kurbanları: 1915'te İstanbul'da öldürülen 20 Ermeni sosyalisti için bir asır sonra hazırlanan afiş.

10 Mayıs 1915'te başlayan ve 17 gün süren Divan-ı Harp yargılaması 27 Mayıs'ta son bulmuştur. Bu tarih aynı zamanda Tehcir Kanunu'nun çıkarıldığı dönemdir. Sosyal Demokrat Hınçak Partisi liderlerinden Paramaz lakaplı Madteos Sarkisyan ve diğer 19 Hınçak Partisi üyesi sosyalistler;

"Özgür ve bağımsız bir Ermenistan kurma amacıyla silahlı eylemlerde bulunmak, yabancı devletleri Osmanlı'ya karşı kışkırtarak, devletin bütünlüğüne yönelik tehlikeli planlar yapıp, Osmanlı halklarından bir kısmının Osmanlı hâkimiyetinden ayrılıp kendi başına devletler yaratma amaçlı değişik yerlerde alenen ve gizli toplantılar gerçekleştirmek, basın-yayın yoluyla bu amaçların propagandasını yapmak ve kışkırtıcı çalışmalar örgütlemek" suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırılmıştır.

15 Haziran 1915 sabahı henüz şafak sökmekteyken Sultanahmet Cezaevi'nden çıkarılan yirmi Ermeni sosyalistin yüzlerine karşı idam fermanları okunmuş, Paramaz arkadaşlarına dönerek, *"Yoldaşlar, yiğitçe, başımız dik gideceğiz ölüme"* diye seslenmiştir.

Yakalanmayan iki kişinin dışındaki yirmi Ermeni sosyalist 15 Haziran'da 1915'te Beyazıt'ta kurulan darağaçlarında asılarak öldürülmüştür.

Osmanlı döneminde sosyalist mücadelenin bu ilk kurbanları ölümlerinin üzerinden neredeyse bir asır geçtikten sonra İstanbul'da düzenlenen bir törenle anılmış ve mücadeleleri yâd edilmiştir.

1915'te İttihat ve Terakî tarafından gerçekleştirilen Ermeni soykırımı, bütün Ermeni varlığını Anadolu'dan sökü� attığı gibi bu büyük felaket Ermeni devrimci hareketini de söndürmüştür.

Rum Sosyalizmi

Osmanlı amele sınıfını oluşturan bir diğer milliyet Rum işçilerdir. Özellikle 1908 Meşrutiyetinden sonra Rum sosyalistler İstanbul'da bir araya gelerek bir "sosyalist nüve" oluşturmuşlardır. Nikos Yanyos, Stefanos Papadopoulos ve Zaharias Vezestenis'in girişimiyle Mayıs 1909'da faaliyete geçen devrimci grup *Türkiye Sosyalist Merkezi* adlı bir örgüt kurarak Rum işçileri aydınlatmaya ve örgütlemeye başlamıştır.

Türkiye Sosyalist Merkezi amacını; "*ülkemizde sosyalizmin yaygınlaşmasını sağlamak*" olarak açıklamıştır. Türkiye Sosyalist Merkezi, 1910 yılında onbeş günlük *Ergatis* (İrgat) adında bir gazete çıkarmıştır. *Ergatis*'in ilk sayısı 26 Haziran 1910 tarihinde yayımlanmıştır.

Ergatis; işçilere kendi sınıf çıkarlarını ve sosyalist ülküyü hatırlatarak onları meslek örgütlerinde ve sendikalarda örgütlenmeye çağırmıştır.

Gazetenin 5. sayısında "*Türkiye İşçileri Birleşin*" üst başlığı bulunmaktadır. Daha sonraki sayılarında gazeteye, "*Türkiye Sosyalist Merkezi Organı*" ibaresi eklenmiştir. *Ergatis*, Türkiye sosyalistlerini "Enternasyonal Sosyalist Parti" kurma amacıyla bir araya getirme hedefinde olduğunu açıklamış, sosyalist oldukları sürece "*Türkleri, Bulgarları ve Yahudileri*" dışlamadıklarını vurgulamıştır. *Ergatis* gazetesi ayrıca Türkçe ve Yahudice ekler çıkarmak istediğini de belirtmiştir.

Ergatis işçilerin örgütlenmesi ve sendikalarda bir araya gelmesi konusunda ısrarlı yazılar yayımlamıştır. Örneğin 6. sayısında S. S. imzalı bir makalede yazar; "*Türk, Ermeni, Rum veya Bulgar olsun terakkiyi arzulayan ve koşullarını geliştirmek isteyen bütün fırıncıları*" sendika üyesi olmaya çağırmıştır. Türkiye Sosyalist Merkezi ve *Ergatis* 12. sayısından sonra Hükümetçe kapatılmıştır.

Türkiye Sosyalist Merkezi içinde yetişen militanlar 1912'de bu defa "*Dersaadet Tettebbuat-ı İctimaiyye Cemiyeti*", yani "*İstanbul Toplumsal Araştırmalar Derneği*" adıyla yeni bir örgüt kurmuşlardır. Bu örgüt kuramsal alanda sınırlı bir varlık gösterecek, müstahdemlerin, kol işçilerinin ve matbaacıların sendikalarına ve bunun yanında öğretmenlere kılavuzluk edecektir.

Örgüt sekreteri Zaharias Vezestenis –ki aynı zamanda kapatılan *Ergatis*'in başyazarıydı– İkinci Enternasyonal'e gönderdiği bir mektubunun sonundaki notta, "*yakından tanıdığı 'Taşnak' ve 'Hınçak' partilerinin ikisi için de birer ulusal Ermeni partisi*dir" demektedir, milliyetçiliğine vurgu yapmaktadır.

1922 yılına gelindiğinde ise, Rum işçilerin ağırlıklı olarak oluşturduğu *Beynelmilel İşçiler İttihadı* adında bir emek örgütü de faaliyette bulunmaktadır. Kuruluş tarihi 18 Mayıs 1920 olan Beynelmilel İşçiler İttihadı, İstanbul'un Ankara Hükümeti'nin denetimine geçmesinin ardından 1923'te kapatılmıştır.

1910 yılında Rumca yayımlanan Sosyalist Ergatis (Irgat) Gazetesi.

Beynelmîl İşçiler İttihadı Rum işçi sınıfına dayanmakta birlikte, örgütün önderleri arasında Roland Ginsberg adında bir Osmanlı Yahudisi ile Faruk Asri takma adını kullanan Vanlı Kazım (Kip) adında bir Türk'ün bulunduğu da bilinmektedir. Beynelmîl İşçiler İttihadı, *Neos Anthropolos* (Yeni İnsan) adlı haftalık bir yayın organı çıkarmış ve Komintern'in Kızıl Sendikalar Birliği'ne bağlı bir federasyon olarak faaliyetini sürdürmüştür. Federasyonun 140 üyeli Merkez Üyelerinin çoğu Rum olmakla beraber aralarında Ermeni ve Türkler de bulunmaktadır. Beynelmîl İşçiler İttihadı kuruluş amacını *"Doğu emekçi kitlelerinin teşkilatlanması ve Doğu proletaryasının devrimci eğitimi"* olarak belirlemiştir ve genel sekreteri Serafim Maksimos'tur. Beynelmîl İşçiler İttihadı üç büyük sendikanın kurulmasına önyak olmuştur. Bunlar, 2000'den fazla üyesi olan ve 9 şubesi bulunan Beynelmîl Bina İşçileri İttihadı, 1500 dolayında üyesi bulunan Beynelmîl Deniz İşçileri İttihadı, 250 üyeli Beynelmîl Sanayi-i Haşebiye (Marangozlar) İttihadı'dır.

Beynelmîl İşçiler İttihadı'nın o zamanlar Şefik Hüsnü'nün lideri olduğu, İstanbul Komünist Grubu adını taşıyan ve Komünist Enternasyonal'e doğrudan bağlı olan, 1922'den sonra ise Türkiye Komünist Partisi olarak adlandırılan oluşumla yakın ilişkileri olmuştur.

Bu tablodaki *"büyük kırılma"* 1914 Dünya Savaşı ile başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile başlayan yıllar; Osmanlı işçi sınıfının değişik cephelerdeki savaşlarla, iç isyanlarla, milliyetçi ayaklanmalarla en deneyimli ve bilinçli işçilerinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. 1915 Ermeni tehciri bütün Ermeni halkının Anadolu'dan sürülmesiyle bu trajediyi tarifi imkânsız boyutlara taşımıştır. 1912-1923 yıllarında 1 milyon dolayındaki Rum Yunanistan'a göç etmiş, 1923 ile 1926

yılları arasında ise Yunanistan ile Türkiye 1,2 milyon Rum ile 400 bin Müslüman'ı mübadele etmiştir.

Böylece Osmanlı işçi sınıfının deneyimli kadroları ya çatışmalarda yok olmuş ya da ülkesini terk etmiştir. Milliyetçilik emek hareketinin gelişimini önemli ölçüde engellediği gibi, milliyetçiliğin neden olduğu ölümler, sürgünler, yok olan hayatlar; Osmanlı işçi sınıfından Türkiye işçi sınıfına devrolunan mirası da kesintilere uğratarak büyük ölçüde tahrip etmiştir.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Emir Ali Türkmen, Ümit Özger (yay. haz.), *Türkiye Solundan Portreler*, Dipnot Yayınları, Ankara 2016.

Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2009.

George Haupt, Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

Gilles Veinstein (der.), *Selanik 1850-1918*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyet'in Harcı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Yordam Kitap, İstanbul 2008.

M. Şehmus Güzel, *İşçi Tarihine Bakmak*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007.

Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher (der.), *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Stefo Benlisoy, *İstanbul'un Irgatları*, İstos Yayınları, İstanbul 2018.

W. B. Scharlau, Z. A. Zeman, *İttihat ve Terakki'nin Bolşevik Teorisini: Parvus Efendi Devrim Taciri*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2007.

Y. Doğan Çetinkaya - Mehmet Ö. Alkan (yay. haz.), *Türkiye İşçi Sınıfının Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

Yıldırım Koç, *İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, Atıl Yayinevi, İstanbul 1992.

ERMENİLERİN SON YOLCULUĞU ve KRİKOR ZOHRAB

*Ey hür Osmanlılar!
Dinimiz muhtelif, mezhebimiz birdir.
Hepimiz hürriyet mezheptasyız!*

Krikor Zohrab

Yüz yıl önce Anadolu'da ne oldu? 1915'te Osmanlı Ermenilerinin başına ne geldi?

Türkiye'nin bir "Ermeni Sorunu" olduğunu uzun yıllar ne Cumhuriyet'in resmi tarihiyle ilgili anlatılarında ne de alternatif tarih metinlerinde gerçeği yansıtan boyutlarıyla rastlamak mümkün olmuştur. Bu sorun, o tarihten yakın dönemlere kadar büyük ölçüde; kendi içinde tutmak – susmak – unutmak – unutturmak biçiminde olagelmıştır.

Resmi tarihlerde 1915 olaylarının özeti; Ermenilerin Anadolu'dan Suriye'ye sü-rülmesi biçiminde yer almış ve bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın çetin muharebe koşullarında, devletin güvenlik kaygıları sonucu zorunlu bir tedbir olarak savunulmuş, kabul görmüştür.

Onyılları çok aşan bir zaman diliminde kuşaktan kuşağa bu savunma ve önkabul devam etmiştir.

1915 olayları karşısında susma ve unutmak durumu, yalnızca tarih yazımında değil, Türk halkının toplumsal hafızası için de geçerlidir.

Gerçi doğu illeriyle Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerde yaşlı kuşakların güvendikleri kimselere, bir zamanlar büyük bir "Ermeni tehcirinin" yaşandığını, çevrelerinde bizzat tanık oldukları ya da çok yakınlarından dinledikleri acı ve korkunç olayları anlattıkları bilinmektedir.

Uzun yıllar başta Erzurum olmak üzere doğu vilayetlerinin pek çok şehir ve kasabalarında o yörenin "kurtuluş" günlerinde, devlet ileri gelenlerinin tam kadro katıldıkları törenlerde "işgalci Ermeni kuvvetlerinin nasıl yok edildiğinin" anlatıldığı temsili gösteriler düzenlenmiş ve Ermeni mezalimi üzerine hatiplerin kahramanlık nutukları süregelmiştir.

Kısaca, 1970 yıllarına kadar bu konuda Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi tarihinde de Türklerin toplumsal hafızalarında da genel bir suskunluk ve bu olgudan hiç söz etmeme, herkesin uyduğu bir kural olmuştur.

1915 yıllarında ne olduğuna ilişkin sorular, söz konusu olayların cereyan ettiği yıllardan 50-60 yıl sonra Türkiye kamuoyunda ancak sorulmaya başlayacaktır. O da, ASALA adındaki bir Ermeni örgütünün dünyanın çeşitli yerlerindeki Türk diplomatlarına karşı düzenlediği seri suikast haberlerinin ardından gelen şaşkınlık ve öfke ile “ne oluyor, neden?” sorusuyla mümkün olmuştur.

Ermeni diasporası, 1915 felâketini bugünlerden sonra sıkça ve her fırsatta Türkiye’nin duyacağı şekilde dile getirmeye başlamıştır. Bu tarihlerden sonra Türk Devleti ise; 1915’i hiç konuşmama prensibinden “soykırımı” ulusal boyutlarda kampanyalarla reddetme politikasına, daha sonra “asıl Müslüman halkın uğradığı soykırımı” kanıtlama tezlerine, giderek “arşivleri açmayı ve işi tarihçilere bırakmayı” öneren tezlerle adım adım gerileyen bir politika çizmiştir.

1991’de kurulan Ermenistan Cumhuriyeti ile “soykırım” tezi yalnızca diasporanın iddiası olmaktan çıkıp Ermenistan’ın dış politikası olunca ve dünya parlamentoları bu konuda aldıkları kararlarla Türkiye’yi yalnız bırakınca, Türkiye 1915 olaylarının üzerinden yüz küsur yıl geçtikten sonra yeni bir yol ayrımına gelmiştir.

“Kâfir” Milletler

Son yıllarda 1915-1921 yıllarını, Türk Ermeni ilişkilerini, Ermenilerin tehciri ve yaşanan olayları ele alan çalışmalar çoğalmaktadır.

O döneme ait gerek olayların bizzat içinde yaşamış, politikaları çizmiş, sorumluluklar almış, tanıklıklarda bulunmuş kişilerin anıları ve anlattıkları ile farklı kaynaklardan gelen bilgi ve belgeler birlikte yeniden değerlendirilmektedir.

Olaylara konu olan tarihlerdeki büyük toplumsal karmaşa ve savaşlar, Anadolu’da yaşamakta olan farklı milletlerin Osmanlı Devleti’nin çözülme aşamasında kendi geleceklerini yeniden inşa etme planları, daha önce hesap edilmemiş pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Bu zaman aralığında öne çıkan bazı gelişmeler şöyle özetlenebilir:

İmparatorlukların tarihsel dönemlerini tamamladığı; Osmanlı milletlerinin farklı derecelerde de olsa kapitalizm ve onun kurumlarıyla tanıştığı;

Böylece ‘milliyetçilik-bağımsızlık-ulus devlet’ çağının Osmanlı milletleri için bütün cepheleriyle tarih sahnesine çıktığı;

Savaşların –artık– ‘orduların’ cephelerdeki savaşlarından çıkıp, ulusları karşı karşıya getiren topyekûn ‘milli’ savaşlara döndüğü;

Osmanlı’da devleti elinde tutan Türk-Müslüman siyasi elit tarafından, “milli devlet” projesinin içinde yer almayan diğer milletlerin “iç düşman” sayıldığı;

Milliyetçilik fırtınalarının tımandığı bu dönemde, birlikte yaşama ruhu kaybolduktan ve bu eşik aşıldıktan sonra aynı toprakların, birden fazla ulus tarafından “vatan” toprağı ilan edildiği;

Hiç bitmeyen savaşlar, işgaller, isyanlar, seferberlik ve göçlerle Balkanlar’dan Kafkasya’ya kadar bütün Anadolu’nun Müslüman ve Hristiyan halklarının can ve mal kaygısına düştüğü dönemdir.

Ancak Osmanlı’da özel olarak Ermeni meselesinin bu noktaya sürüklenmesinin bir arka planı da bulunmaktadır. Bu sorun, modernleşme sürecinde artık Osmanlı’nın kulluk düzenine sığmayan bir halkın, –doğal olarak– yeni haklar ve yeni bir hukuk sistemi istemesi karşısında, Osmanlı’nın bu talebi ısrarla reddetmesiyle ortaya çıkmıştır.

Osmanlı'nın yenilgileri ve gerileme süreci bu sorunu artık uluslararası siyasetin de sorunu yapmış ve emperyalist devletler de olaya dahil olmuştur. Osmanlı'nın cep- helerde yenilgileriyle gelen ve zoraki ilan ettiği 1839 Tanzimat Fermanı ile 1856 Is- lahât Fermanı; artık inanç, din ve mezhep ayrımı yapmadan tüm Osmanlı tebaasına can, namus, mal güvenliği, köleliğin kaldırılması, vergilendirmede adalet, yargılan- mada kimsenin cezalandırılmayacağı, devlet kurumlarının gayrimüslimlere de açı- labileceği gibi despotik bir yapıdan, reformcu bir düzene geçiş için imkân yaratmıştır.

Reformlar aynı zamanda Saray'ın Müslüman halk üzerindeki keyfi uygulamalarını da sınırlayıcı nitelik taşımaktaydı. Reform yılları Ermeni, Rum ve Yahudi halklarına eşit koşullarda yaşama yönünde umut aşılarken, eski düzenin devamını isteyen saray uleması ve bürokrasisinin büyük direnişyle karşılaşmıştır. *"Kâfir ve millet-i mahkûme"* diye aşağılanan gayrimüslimlere tanınacak yeni haklar, eski düzenin imkânlarıyla sal- tanat sürenleri rahatsız etmiştir. Cevdet Paşa bu feryadı şöyle duyurmuştur:

"Bugün atalarımızın kanlarıyla kazandığı mübarek milli hakkımızı kaybettik. Millet-i hâkime bu haktan mahrum bırakılmıştır. Gün İslam âlemi için matem günüdür."

1860'ta doktor, mimar, tarımcı, gazeteci Osmanlı Ermenileri tarafından yazılan ve Osmanlı Hükümeti'nce kabul edilen *"Ermeni Milleti Nizamnamesi"* Ermeniler için bir Ulusal Anayasa olarak kabul edilmiştir. Bu belge Osmanlı Ermenileri'ne kültürel ve dinsel bir özerklik güvencisi sağlamakta ve bir dizi yeni kurumun kurulmasını öngör- mekteydi. Nizamnamenin etki alanı İstanbul, Bursa İzmir, Edirne ile sınırlı kalmakla beraber Ermeniler için umut vaat ediyordu.

1878'de ise bir yıl önce ilan edilen Anayasa'nın askıya alınması, Osmanlı reform- cularının İstanbul'dan sürülmesi, yeniden karanlık yıllara dönülmesi, Ermeni aydınla- rında ilk kez reform ve halkın durumunun iyileştirilmesi konusundaki ümitlerini Av- rupa devletleri ve doğuda Rusya'ya çevirmiştir.

İlan edilen fermanlar kâğıt üzerinde kalmış, Osmanlı Devleti, kendi tebaası olan Ermenilere 1878 Berlin Antlaşması'yla uluslararası güvenceye alınan hakları konu- sunda taahhütten başka hiçbir şey vermemiş, Şubat 1914'te yenilenen Ermeni Reformu sözünden yaklaşık bir yıl sonra ise büyük felaket başlamıştır.

Bu sorunun siyasi ağırlığı yanında bir o kadar önemli ekonomik temeli de bulun- maktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, imparatorluğu meydana getiren milletler arasında ge- nel bir işbölümü ve yaşama tarzı hep var olagelmıştır. Burada Müslüman Türkler; dev- leti meydana getiren kurumları, orduyu, bürokrasiyi ve küçük üreticiler halinde çiftçi- liği sahiplenirken, gayrimüslim unsurlara kamunun dışındaki alanlar; daha çok zanaat- çılık, ticaret ve tarım yapmak kalmıştır. Osmanlı'da gayrimüslim erkekler 1856'ya ka- dar 'ordu'dan uzak tutularak; "Cizye" –baş ya da kelle vergisi–, 1909'a kadar "Bedel-i Askeri" vergisi, 1914'ten sonra ise "Amele Taburları" uygulamalarıyla askerliğin dı- şında bırakılmıştır.

Özellikle 18. yüzyıldan sonra gerileyen Osmanlı ekonomisi, imparatorluk halkla- rının ekonomik durumlarında büyük değişiklikler yaratmıştır. Müslüman Türkler bo- zulan dengelerle fakirleşmiş, çağa ayak uyduran zanaat, tarım ve ticaret içindeki gay- rimüslim halklar daha zengin ve görece daha refah bir yaşama kavuşmuştur. Müslü- man Türklerin 1908'de İttihat Terakki eliyle uygulamaya koydukları "Milli İktisat";

ekonomik olarak geride kalan –Müslüman Osmanlıların–, kendilerinden daha zengin olan –Gayrimüslim Osmanlılardan– onların elindeki ekonomik üstünlükler ile servetleri “devlet marifetiyle” transfer etmek biçiminde formüle edilmiştir.

Anadolu’dan Rum ve Ermeni milletlerinin kaçırılması ve sürülmesinin altında yatan nedenlerden biri de bu ekonomik iktidar sorunu olmuştur.

İttihat ve Terakki’nin 1908’den sonra adım adım yürürlüğe koyduğu bu plan gereğince Anadolu; Müslümanların ve Türklerin egemen olduğu homojen bir nüfus bütünlüğüne kavuşturulmalıdır.

Bunun içinde; Anadolu’nun en eski halklarından biri olan Ermenilerin tamamı, büyük bir toplumsal trajediye dönüşen uygulamalar sonucunda, İstanbul ve İzmir fazla göz önünde olduğu için kısmen olmak üzere; Erzurum, Van, Bitlis, Trabzon, Ankara, Niğde, İzmit, Kütahya, Eskişehir, Bolu, Afyon, Mersin, Balıkesir, Kayseri, Adana, Maraş, Urfa, Elazığ, Diyarbakır, Sivas, Kastamonu, Konya, Aydın, Bursa, Beyrut, Halep, Musul’a kadar büyük bir coğrafyadan yaşadıkları yerlerden kopararak topyekûn sürülmüşlerdir.

Bir Muvakkat –Geçici– Kanunla Gelen Felaket

Ermeni halkının başına gelen facia, İttihat ve Terakki Hükümeti’nin çıkardığı 27 Mayıs 1915 tarihli “muvaqqat” –geçici– bir kanunla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacılar daha kanun çıkarılmadan, yaklaşık iki ay öncesinde (1915 yılı Mart sonu Nisan başı) İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yapılan tartışmalardan sonra Ermenilerin tehcirine ve imhasına karar verildiğinde birleşmektedirler. Nitekim Teşkilat-ı Mahsusa’nın şeflerinden Dr. Bahaeddin Şakir’in yeni görevi bu politikayı sevk ve idare etmektir. “*Bahaeddin Şakir Bey’in) artık Teşkilat-ı Mahsusa’nın harici düşmanlarına taallük eden işlerden sarfı nazar ederek memleketin dahili düşmanlarıyla meşgul olmasına karar verilmiştir.*”

Aynı günlerde Hükümet padişaha yapılacak bir suikast ihbarını sebep göstererek İstanbul’da Ermeni aydınlarına karşı tutuklama operasyonuna başlamıştır.

24 Nisan 1915 gecesı İstanbul’un çeşitli semtlerinde oturan; yazar, şair, siyasetçi, öğretmen, gazete editörü, tüccar, müzisyen, kitapçı, profesör, doktor, milletvekili, avukat, ressam, Ermeni Ulusal Meclis üyesi, papaz, aktör, tiyatrocu, tercüman, gazeteci, tarihçi, eğitimci, zanaatkar 350 Ermeni aydın (bazı kaynaklarda sayı 600) İçişleri Bakanı Talat Paşa’nın emriyle tutuklanmış, sürgüne gönderilmiş ve çoğu yollar-da ölmüş, öldürülmüştür.

Nisan başından itibaren Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin vali ve kaymakamlarına Dahiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı) tarafından Ermenilerin tehciri için hazırlık yapılmasını emreden telgraflar ulaşmıştır. İttihat ve Terakki’ye yakın vali ve kaymakamlar emri uygulamak için hemen harekete geçerken, kimi bölgelerden bu emre uymayı reddeden itirazlar yükselmiştir. Ancak tehcir kararına şüpheyle bakan, ya da uymayı reddeden yöneticiler süratle bürokrasiden uzaklaştırılmıştır. Ermenilerin tehcirinin sevk ve idaresi Dahiliye Vekâleti kanalından resmi yazışma ve emirlerle yürütülürken; İttihat ve Terakki Cemiyeti ikinci bir emirle bu bölgelerde tehcire tabi tutulan Ermenilerin imhası için partinin Kâtib-i Mesullerine (il ve ilçe başkanlarına) gizli emirler göndermiş bu emirler özel kuryelerle ulaştırılmıştır. Bu çifte mekanizmayı

deşifre eden kişilerden biri Talat Paşa'nın 1918'de görevden çekilmesinden sonra Şurayı Devlet Başkanı olan Reşit Akif Paşa olmuştur. Reşit Akif Paşa 21 Kasım 1918'de yaptığı Meclis konuşmasında; *"Bu tehcir emri suret-i resmîyede Dahiliye Nazırı tarafından verilmiş, vilâyata tebliğ edilmiş. Bu emr-i resmîyeyi takiben ise çeteleri ifayı vazife-i mel'uneye şitab etmesi (lânet vazifeyi acele yapması) için Merkez-i Umumi tarafından her cihete evamir-i menhuse (uğursuz emirler) tamim olunmuştur"* demiştir.

1915 Mayıs ayında Ermeni halkı tehcirin kurbanı olarak yollarda.

Mayıs ayında Tehcir kararı uygulanmaya başlamıştır. Buna göre Ermenilerin nüfusu yaşadıkları şehir, kasaba ve köylerde %5 oranından fazla olmayacaktır. Bu karar çoğu kez kâğıt üstünde kalmış, birçok bölgede Ermeni nüfusun tamamı bu dehşet ortamında sürgün ve ölümle yok olmuştur.

Hükümet'in planı, bütün Türkiye'den yola çıkanları Ermeni kabilelerini Suriye'nin Der Zor bölgesine sürmektir. Gerçekte ise bu kabilelerdeki insanların büyük bölümü Suriye çöllerine ulaşmadan zaten hayatlarını kaybetmiştir. Bu kabileler yerleşim bölgelerinden uzaklaştıkça, bazen kendilerini korumakta görevli jandarmalar, genellikle de Teşkilat-ı Mahsusa elemanları, yerel çeteler veya Kürt aşiretleri tarafından üzerindeki yağma edilerek öldürülmüş, bazı durumlarda kadın ve kızlar zorla alıkonulup Müslümanlaştırılmış, çok zor koşullar içinde yaşamlarını sürdürebilmişlerdir.

1916 yılına gelindiğinde Anadolu'nun en eski halklarından birisi yaşadığı coğrafyadan sürülmüş, kimine göre 300 bin, kimine göre 1,5 milyon Osmanlı Ermenisi yaşamını kaybetmiş, şehirler, kasabalar, köyler boşalmış, Anadolu'nun bir kısmı viraneye dönmüştür.

Erzurum'da Ermeni Tehciri

Yukarıda isimleri yazılan yirmi beşi aşkın şehirden sürülen Ermeni halkının yaşadığı trajedi bugün bile vicdanları sızlatmaktadır. Burada, bu sürgün bölgelerinden birine örneğin Erzurum'a ve bu ölüm yolculuğunda hayatını kaybeden bir Ermeni aydını olan Krikor Zohrab'a biraz yakından bakarak o dehşet yıllarını ve kaybettiklerini hatırlamak önemli olacaktır.

Raymond Kévorkian "Ermeni Soykırımı" adlı eserinde bu tehcir sürecini; Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Trabzon, Ankara, Kastamonu, İstanbul, Edirne, İzmit, Bursa, Aydın, Konya, Zeytin, Maraş, Adana vilayetleri somutunda yüzlerce belge eşliğinde ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

Erzurum 1900'li yıllarda Türk ve Ermenilerin birlikte yaşadıkları önemli ve eski Osmanlı şehirlerinden biridir. Prof. Dr. Server Mutlu'nun bir araştırmasına göre Erzurum'da 1897'de 147 bin, 1914'te 168 bin Ermeni yaşamaktadır. Bu rakamlara göre Erzurum, Anadolu'da Ermeni nüfusunun en kalabalık olduğu (birinci Bitlis, ikinci Sivas) üçüncü şehirdir.

1914 yılında Erzurum valisi Hasan Tahsin'dir. Hasan Tahsin'in İzmir'deki (ilk kurşunu attığı iddia edilen) Hasan Tahsin'le ilgisi yoktur. Hasan Tahsin, İttihat ve Terakki'ye 129 numara ile kaydolan partinin ilk üyelerindendir ve "Genel Merkez Azası"dır. Van valiliği görevindeyken daha stratejik bir il olan Erzurum Vilayeti valiliğine 1914'te atanmıştır. (Hasan Tahsin, Cumhuriyet döneminde de rejimin gözde simalarındandır. 1924'te Ardahan, 1927'de Erzurum, 1933'te Konya milletvekilliği yapmıştır. Soyadı Kanunu çıktığında Mustafa Kemal bizzat kendisine Uzer soyadını vermiş ve Hasan Tahsin Uzer olmuştur. 1935'te dönemin hükümeti, Hasan Tahsin Uzer'i Üçüncü Umumi Müfettişi olarak atamış, 1939'da kanser hastalığından ölmüştür.)

Hasan Tahsin Uzer'i diğer İttihatçılardan ayıran en önemli özelliği Talat Paşa'ya bağlılığı ve onunla çok yakın ilişki içinde olmasıdır. Erzurum valiliğine atanmasında, bu özelliği ile Teşkilat-ı Mahsusa şeflerinden Dr. Bahaeddin Şakir'in özel talebinin de bu yönde olduğu yazılmaktadır.

1914 yılı Ağustos ayında seferberlik ilan edildiğinde, Teşkilat-ı Mahsusa, Trabzon-Erzurum-Van hattına seçkin elemanlarını yerleştirmiştir. Erzurum'da İttihatçı rejimin resmi yüzü olarak Vali Hasan Tahsin görev yapmış, İttihatçıların özel örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'nın başında bulunan Dr. Bahaeddin Şakir ise Erzurum'un yanında bütün Anadolu'da faaliyet göstermiştir. Hasan Tahsin'in Erzurum'a atanması konusunda, Teşkilat-ı Mahsusa militanlarından Mülazım Atıf (Kamçıl) "*Trabzon ve Erzurum valilerinin Teşkilat-ı Mahsusa'ya girmelerine ve teşkilatın görevlerini aktif olarak desteklemelerine önayak olan Talat'ın kendisiydi*" diye yazmıştır.

1914 yılı Ağustos ayında Ermeni Taşnak Partisi'nin kongresi Erzurum'da yapılmıştır. Dr. Bahaeddin Şakir, Ömer Naci ve Filibeli Hilmi gibi önemli Teşkilat-ı Mahsusa şeflerinin izlediği kongrede; İttihat ve Terakki, -uzun süredir işbirliği içinde oldukları- Taşnak Partisi liderlerine, Ermenilerin Ruslara karşı harekâta katılmalarını teklif etmiş ancak bu talep reddedilmiştir. Bu kongre Taşnak Partisi ile İttihatçıların işbirliğinin de sonu olmuştur. Dr. Bahaeddin Şakir, bu tavrı ihanet olarak yorumlamış ve bazı Taşnak liderlerin öldürülmesi için karar alınmıştır. Erzurum'da bulunan Filibeli Hilmi bir mektubunda "*Harici düşmanlarımızın peşine nasıl düşüyorsak memleket dahilinde de aynı şekilde imha edilmesi lazım halklar olduğu hakikatini göz önünde tutuyoruz*" diyerek İttihat ve Terakki'nin yaklaşımını özlü olarak ifade etmiştir.

Bu günlerde Erzurum Valisi Hasan Tahsin ise, Talat Paşa'dan aldığı emir üzerine gönüllü çeteler kurma faaliyeti yürütmektedir. Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri için esas olarak üç unsurdan yararlanılmıştır: Bunlar, Balkan ve Kafkas göçmenleri, Kürt aşiretleri ve hapishane mahkûmlarıdır.

Doğan Avcıoğlu, Dr. Bahaeddin Şakir'in Nisan ayında İstanbul'a yaptığı ziyaretten Erzurum'a dönüşünde, Teşkilat-ı Mahsusa için Ermenilerin tehcir ve imhası için kullanılacak yöntemler konusunda bir nevi özerklik kararı olarak döndüğünü yazmıştır.

O dönem Erzurum vilayeti; Bayburt, Tercan, Erzincan, Kemah, Kiğı, Hınıs, Bayazıt, Hasankale, Tortum, Narman, İspir il ve ilçelerini kapsamaktaydı.

Tehcir kurbanı çocuklar.

1915 yılı Şubat ayında Erzurum'da Osmanlı Bankası Müdür Yardımcısı Ermeni Setrak Pastırmacıyan sokakta askerler tarafından öldürülmüş, ardından şehrin ileri gelen simalarından yetmiş Ermeni tutuklanmış, başpiskoposun araya girmesiyle bunların altmışı serbest bırakılmış, kalan on kişi bilinmeyen bir yere gönderilmiş, bunlardan bir daha haber alınamamıştır. Bunlar arasında Erzurum'da yayımlanan sol eğilimli *Haraç* (İleri) gazetesi yazarları da bulunmaktadır. 24-25 Nisan tarihinde ise iki yüz Ermeni seçkini tutuklanmıştır. Tutuklular Erzincan Cezaevine nakledilirken otuz yolda öldürülmüştür.

Nisan ayında Dr. Bahaeddin Şakir, Erzurum'da tehciri idare edecek özel bir komisyon kurmuştur. İttihatçıların önemli yerel temsilcilerinden; vilayet defterdan Cemal Bey, Hasankale Kaymakamı Tahir Bey, Polis Müdürü Hulusi Bey, eşraftan Mustafa Efendi, Ali Güzelzade ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Erzurum kumandanı Cafer Mustafa Efendi'den meydana gelen özel tehcir komisyonu; tehcire tabi tutulacakların listelerini hazırlamak ve tehcir emirlerini uygulamakla yükümlü olmuştur.

Dahiliye Vekâleti'nden Mayıs (1915) ayında Erzurum valiliğine çekilen telgraf tehcirin de başlangıcı olmalıdır. Telgrafta, "*Takîb olunan nokta-i nazar-ı vilâyetin Rus hududunda bulunması dolayısıyla orada hiçbir Ermeni bırakmamak esâsına müstenniddir* (dayanmaktadır)" denilmiştir. 20 Haziran'daki bir başka telgrafta ise "*Vilâyet dâhilindeki kurâ ve kasabâtta (köy ve kasabalar) bulunan bilâ-istisna bi'l-umûm (istisnasız bütün) Ermeniler aileleriyle birlikte ihraç olunarak, Musul vilâyetiyle Urfa ve Zor (Der Zor) cihetlerine sevk olunacakları*" bildirilmiştir.

23 Mayıs'ta Posta ve Telgraf Nazırlığı Erzurum, Ankara, Adana, Sivas, Diyarbakır ve Van vilayetleri valilerine gönderdiği bir tamim ile bu şehirlerdeki bütün Ermeni memurların işten çıkarılmasını istemiştir. Bununla Hükümet Ermeni tehciriyle ilgili sızıntıları önlemek, iletişimin gizliliğini güvence altına almak yoluna gitmiştir.

24 Nisan'da da Harbiye Nazırı Enver Paşa bütün Ermeni örgütlerini kapatma, evrak ve belgelerine el koyma, gerekli görülürse tutuklama ve silah arama kararlarını bütün ordu kumandanlarına emretmiştir.

Raymond Kévorkian'ın ayrıntılarıyla aktardığı tehcirde—Erzurum cephesinin— ağır tablosu özetle şöyledir:

Erzurum'dan tehcire tabi tutulan ilk grup 14 Haziran'da yola çıkarılmıştır. Bu grupta Erzurum'un en nüfuzlu ailelerinin yer aldığı 150 kişi bulunmaktadır. Kafileye Yüzbaşı Nusret komutasında (30 ya da 50 dolayında) jandarma eşlik etmektedir. Yüzbaşı Nusret yürüyüşün üçüncü gününde kafileyi Kürt eşkıyasından korumak için "koruması altındakilerden" kendisine 600 lira verilmesini istemiştir. Kafile 11. gün sonunda Kiğı ilçesinin Şoğ köyü yakınlarına gelmiş, burada Kürt çeteleri tarafından tehdit edilmiştir. Bu sırada komşu köyün beyi, 260 lira karşılığında kafileyi takip eden Kürtlere karşı bir gecelik koruma teklif etmiştir. Kafile o gece yağmalanmış ve üç erkek öldürülmüştür. Kafile Şoğ köyünden çıktıktan sonra sık ağaçlıklı bir bölgeden geçerken Teşkilat-ı Mahsusa'nın iki çetesi (Erzurum milletvekili Seyfullah'ın akrabası) Kürt Ziya ve Adil Güzelzade Şerif komutasında bin Kürt tarafından sarılmıştır. Kafileyi korumakla görevli olan Yüzbaşı Nusret jandarmalarıyla kenara çekilmiş, katliam başlamıştır. Kafilenin içindeki bazı genç kadın ve kızlar Kürtler tarafından alıkonulmuş, kalan erkekler, kadınlar ve çocuklar çetecilerin hücumuna uğramış, soyulmuş ve öldürülmüştür. Çıplak bırakılan çok sayıda kadın Yüzbaşı Nusret'in arkasına sığınarak katliamdan kurtulmuş, jandarmalar bu halde yola devam etmeyi reddeden kadınlara ölmüş Ermenilerin kanlı kıyafetlerini giydirmiştir. Bu katliam ve alıkoymalardan sonra sağ kalan çoğu kadın yaklaşık otuz kişi Palu'dan ve hiç yaşam belirtisi kalmayan Bazu köyünden geçmiş, tehcirin başlamak üzere olduğu Harput'a varmıştır. Harput'ta aynı faciayı gören yaklaşık otuz kadın ve çocuk hemen Müslüman olmuş ve çeşitli Türk ailelerinin yanına dağıtılmış, kafilenin sağ kalan tek erkeği Vahan Dikranyan Harput hapishanesinde tutuklu bulunan 900 Ermeni'nin yanına konulmuştur. O sırada Harput'a çeşitli yerlerden kaçarak gelen yaklaşık 200 kadın ve genç kıza Müslüman olma çağrısı yapılmış, yerel yetkililer bunun için bir tören düzenlemiş, Ermeni kadın ve kızları Müslüman olmuş, nüfuzlu Türk ailelere de bu kadın ve kızları seçme hakkı tanınmıştır.

İlk kafilenin gidişinden sonra yapılan katliamlar Erzurum'dan duyulmuştur. Erzurum Başpiskoposu Simpat Saadetyan, Vali Hasan Tahsin'i ve Alman Konsolosunu ziyaret etmiş, Ermeni halkının korku içinde olduğunu duyurmuştur. Vali Hasan Tahsin bu tür olayların bir daha yaşanmayacağına dair güvence vermiş, Alman konsolos vekili de piskoposun korunacağını vaat etmiştir. İknâ olan başpiskopos cemaate emirlere uymalarını telkin etmiştir.

Bu gelişmelerden sonra ikinci kafile 18 Haziran'da Bayburt'a doğru yola çıkarılan yaklaşık 1670 aileden oluşan yaklaşık 10 bin kişidir. Kafileye Yüzbaşı Muştığ ve Yüzbaşı Nuri kumandasında yüzlerce jandarma eşlik etmektedir, gerçek denetim ise Teşkilat-ı Mahsusa'nın yerel liderleri Kemah kaymakamı ile Kozukcioğlu Münir'in elindedir. Kafile, yerleşik halkının tamamen sürüldüğü Bayburt'tan geçerek Kemah Boğazı'nın girişinde Fırat Nehri üzerindeki bir köprüye ulaşır. Burada Oturakçı Şevket ve Hurukcizade Vehip komutasındaki çeteler kafileyi böler ve kafiiledaki yüzlerce erkeği ayırır ve geriye kalan kafile, çetelerin denetiminde güneybatıya doğru yola devam eder. Gündüzleri yürüyerek ya da öküz arabalarıyla yol alan, geceleri çadır

kuran kafil; çetecilerin tehdit ve şantajlarıyla para ve kıymetli eşyalarını -çetecilere- verir. İlk katliam burada gerçekleşir. Yola devam eden kafil, Eğin ve Arapkir yakınlarından geçerek Malatya'ya ulaşır. Malatya'da kafilayı mutasarrıf Reşid Bey başkanlığında bir heyet teslim alır. Buradan dağlık Kâhta bölgesine doğru yürüyüşüne devam eden kafil Fırncılar çıkışındaki boğazda kendisinden önce buradan geçen kafilelerden kalan yüzlerce cesetle karşılaşır. Burası Dersim Mebusu Hacı Baloş Zade Mehmet Nuri'nin denetimi altında bulunmaktadır. Reşvan aşiretinin lideri Kürt Zeynel Bey ve Hacı Bødri Ağa yönetimindeki çeteler kafilenin erkeklerinden yüzlercesini ayırarak onları öldürür. Bu kafiladaki Alfons Arakelyan'a göre ölenlerin sayısı 3.600 civarındadır. Sağ kalan sürgünlerin elinde kalan saat, mücevher, para, çek, çadır, kilim ve değerli olabilecek her şey burada ellerinden alınır. Kafil yola devam ederken Adıyaman Kaymakamı Nuri Bey'le karşılaşır ve Samsat'a ulaştıklarında yol, Fırat nehriyle yeniden buluşur. Burada jandarmalar kafiladaki hasta ve sakatları nehre atar, genç kız ve çocukların bir kısmı Samsat'ta alıkonulur. Geriye kalan yaklaşık 60 aile Urfa'nın sancağı Suruç'a, oradan da Rakka ve Suriye çölleri istikametine yola devam ederler. Kemah Boğazı girişinde kafileden alınan ve yaklaşık 900-1000 kadar Ermeni üzerleri aranıp bütün değerli eşyaları alındıktan sonra önce ahırlara kapatılır, daha sonra Cafer Mustafa'nın başında olduğu çete tarafından birbirlerine bağlanarak Fırat'ın Kemah Boğazı üzerindeki köprüye götürülür. Burada toplu katliam tamamlanır. Bu katliamdan yaralı olarak sağ kurtulan dört kişiden biri Boğos Vartanyan'dır. Bu dört kişi Fırat nehrinin sol kıyısını takip ederek yerel Kürt halkının Ermenileri himaye ettiklerini duydukları Dersim'e dört günlük bir yürüyüşten sonra 22 Temmuz'da varırlar. Kürtler, Boğos Vartanyan ve beraberindekilerin karnını doyurur, yaralarını tedavi eder. Vartanyan burada İspir ve Erzincan'dan sürülmüş ailelerle de karşılaşacaktır.

Erzurum'dan üçüncü kafil 29 Haziran'da, dördüncü kafil 18 Temmuz'da yola çıkarılmıştır. Trajedileri hemen hemen aynı şekildedir. Haziran başlarında başlayan Erzurum tehciri Temmuz sonuna doğru tamamlanmış, yaklaşık iki ayda Erzurum valisi Hasan Tahsin, Erzurum'u Ermenilerden arındırmıştır.

Tehcir kafilası silahlı jandarmalar eşliğinde götürülüyor.

Ermeni tehciri sırasında, tüm vilayetlerde, şehir içinde bizzat halkın ve yabancı konsolos ve misyonerlerin gözü önünde katliam yapılmaması konusunda Dahiliye

Nazırı Talat Paşa'nın özel talimatı bulunmaktadır. Hatta Talat Paşa, yabancı konsolos ve misyonerlerin olduğu şehirlerde Ermenilere "iyi davranılıyormuş" hissinin verilmesini emretmiştir. Bu nedenle, "cinayetlerin cesetlerin çürüyüp salgın hastalıklara neden olabileceği köy, kasaba ve şehirlerde yapılmayıp, uzak, boş alanlarda yapılması" konusunda karar alındığı bilinmektedir.

Teşkilat- Mahsusa'nın Anadolu'daki sorumlusu Dr. Bahaeddin Şakir 1915 yaz aylarında Erzurum'dan Antalya Mutasarrıflığı'na bir telgraf çekerek, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Trabzon havalisinde tek bir Ermeni kalmamak üzere Musul ve Der Zor taraflarına sevk edildiklerini belirtmiş, "Antalya'da durum nedir?" diye sormuştur. Gerçekten de 1915 yaz aylarında Erzurum vilayetinde hiç Ermeni kalmamıştır.

Erzurum'daki Ermeni tehcirine; -Erzurum'da- görev yapan Alman Konsolos Yardımcısı Scheubner Richter, diğer askeri ve sivil görevliler, misyonerler ve diğer ülke diplomatları tanıklık etmiştir. Erzurum'da görev yapan Alman Yarbay Stange'in, Erzurum'dan İstanbul'daki Alman Askeri Misyonu'na yolladığı 23 Ağustos 1915 tarihli gizli rapor o günlerde yaşananları özetlemektedir.

Alman Yarbay Stange'in "Ermeni Sürgünleri Hakkında Rapor" başlığını taşıyan raporunda özetle şunlar yazılıdır:

"Ermeni sürgünleri yaklaşık Mayıs 1915'te başladı. Bu yılın 10 Şubatında buradaki Osmanlı Bankası'nın 2. Müdürü olan bir Ermeni akşam sularında cadde ortasında kurşunlandı. Hükümetin sözüm ona tüm çabalarına rağmen katil asla bulunamadı. Bugün artık, bu cinayetin açık bir politik cinayet olduğundan kuşku yok. O sıralarda Erzincan Ermeni Başpiskoposu da öldürülmüştü. 20 Mayıs'ta Ordu Komutanı Kamil Paşa (3. Ordu Komutanlığı görev bölgesi Doğudaki 'Ermeni Vilayetleri' ve Trabzon görev alanı içindeydi.) Erzurum'un kuzeyindeki Ermeni köylerinin boşaltılma- sı emrini verdi. Bu emir, Türk makamları tarafından en kaba şekilde yerine getirildi.

İnsanlar çok kısa bir zamanda ev, han ve tarlalarından kovuldular ve sürüldüler. İnsanların büyük bir bölümüne en gerekli şeyleri toplamaları ve yanlarına almaları konusunda jandarmalar tarafından hiç zaman bırakılmadı. Geride bıraktıkları ve yanlarında taşıdıkları eşyalar refakatçi jandarma ve askerler tarafından el konuldu veya evlerinden çalındı. O günkü kötü havada sürülenler geceyi açık havada geçirdiler. Yerleşim bölgelerine gıda maddeleri veya su temini için gitme iznini ancak jandarmalara özel bir para vererek alabiliyorlardı. Tecavüz olayları oldu ve artık korkuya kapılan anneler bebeklerini besleyebilecek imkânları olmadığı için bebeklerini Fırat'a attılar. Alman konsolos, konsolos çalışanları tarafından ekmeğe dağıttırıldı ve onlar sürülenlerin sefaleti hakkında rapor verebilecek durumdadır. Bu Ermenilerin Nenehatun (Tercan) yakınlarında çeteler, aşiretler ve benzeri çapulcular tarafından askeri refakatçilerin rızasıyla hatta yardımıyla öldürüldükleri hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek şekilde kesindir. Vali bu gerçeği (tabii ki sadece küçük çapta) doğruladı. Alman konsolos bu katliamdan yaralı olarak kurtulan yaşlı bir Ermeni'yi de sorguladı.

Çok sayıda ceset, konsolos çalışanı savaş gönüllüsü Schlimme tarafından da görülmüş. Haziran başında Erzurum'dan Ermenilerin sürgünü başladı. Hükümet, polis ve hükümet organları tarafından bu sürgünün uygulanışındaki yol ve yöntemler, her türlü organizasyon ve düzenden mahrumdu. Tersine bu sürgündeki organizasyon ve düzen,

buna katılan tüm Türklerin gaddarca, insani olmayan, kamunsuz keyfiliği ve hayvanca hareketleri, derin bir nefret duyulan ve kanı helal olarak görülen bir halk topluluğuna karşı yapılanlara emsalsiz bir örnektir. Bu konuda birçok örnek bulunmaktadır.

Hükümet sürülenlere herhangi bir yardım konusunda en küçük bir şey yapmamaktadır. Amirlerinin zihniyetini bilen polisler de, Ermenilerin çektikleri eziyetin artması için aynı şeyi yapmaktadırlar. Sürgün emrediliyor, tekrar kaldırılıyor, sonra verilen oturma izinleri polis tarafından birkaç gün içinde tekrar geri alınıyor, iptal ediliyor ve tekrar sürgün emri veriliyor. Sürgün emri birçok durumda akşamdan sabaha kararlaştırılıyor. İtiraz ve şikâyetler dikkate alınmıyor, genellikle de kötü muamele ile karşılık veriliyor. Hükümet sürülenlere, gidecekleri yeri söylemiyor.

Nakliye araçlarının fahiş fiyatlara yükselmesine izin veriliyor, çoğunlukla daha sonra ortaya çıktığı gibi, kötü eğitilmiş, sürülenleri koruma sorumluluğunu hiçbir şekilde ciddiye almayan yetersiz refakatçi ekibi verilmektedir. Genel olarak şehir dışındaki yolların güvenilmezliğinin had safhaya çıktığının bilinmesi bile devlet memurlarının Ermenileri sürmesine engel teşkil etmemektedir. Onlar ölmeliler. Trabzon'da Ermenilerin mal ve mülkleri hakkında açıklamada bulunmaları ve yanlarına almaları bile yasaklandı. Konsolosluk çalışanı Alman savaş gönüllüsü Schlimme (Konsolosluk adına Bayburt ve Erzincan üzerinden Trabzon'a bir seyahat yapmıştı), Trabzon'da polis karakolundaki polislerin sürgüne gönderilenlerin yolluk bohçalarını bile aldıklarını gördü.

Hükümetin olan biteni gizlemeye veya hafife almaya, görmezlikten gelme çabalarına rağmen durum aşağıdaki gibidir: 16 Haziran'da ilk kafileden direkt Harput'a gönderilen ve çok eşya ile yola çıkan Ermenilerin önde gelen eşrafının birkaçı istisna hepsi öldürüldü. Vali öldürülenlerin sayısını 13 olarak verdi. Kadınlar bebeklerle Harput'a geldiler. Yetişkin kızlar hakkında güvenilir bir bilgi yok. Diğer kafileler Bayburt üzerinden Erzincan'a ve oradan da Kemah istikametine (Fırat Vadisi) yönlendirildiler. Onlar bir şans eseri Fırat vadisini geçmiş "olmalılar". Ama Harput'a giderken daha da tehlikeli yerlerden ve Urfa civarından geçtiler. Trabzon Ermenilerinden erkekler dağın eteklerine götürüldüler ve askerin yardımıyla vahşice katledilirken, kadınlar da acınası bir durumda Erzincan'a sürüldüler. Onlara ne olduğu bilinmiyor.

Trabzon'da Ermeniler denize götürülüp, teknelerden aşağı atıldılar. Trabzon Başpiskoposu Erzurum'da askeri mahkemeye çağrıldı ve oraya giderken bütün kavasları ile birlikte boğuldu. Trabzon ve Bayburt arasında bir Ermeni askeri doktor da öldürüldü. Erzincan Ermenilerinin hepsi Kemah Boğazı'na sürüldü ve orada vahşice katledildiler. Cesetlerin, oraya daha önce gönderilen arabalarla Fırat'a götürüldüğü ve nehre atıldığına ilişkin güvenilir bilgiler vardır. Erzincan Başpiskoposu bu kafileye refakat etmiş ve öldürülmüştür. Erzurum'da çok az Ermeni bulunmaktadır. Erkekler tarafından korunmayan kadın ve çocukların şehirde kalabileceğine ilişkin daha önce verilen emir de yürürlükten kaldırıldı ve onların da sürgünü katı ve acımasız bir şekilde gerçekleştirildi. Hatta ordu ve devlet işletmelerindeki ustalar, demirciler, şoförler, hastane personeli, banka ve devlet görevlileri, askeri doktorlar geliş güzel sürüldüler. Ermenilerin Erzurum savaş bölgesinden uzaklaştırılmalarının kanunlara uygun ve askeri gereklilik için uygun olduğu gerekçesi öne sürüldü. Ancak gerçekte, farklı nedenlerden dolayı Ermeniler asla güvenilmez olarak görülmüyordu.

Sürgün önlemlerini yerine getirmek için vali, bazen ordu komutanının emrine, bazen de İstanbul'un emrine dayanıyordu. Başka bir biçimde de, ordu komutanı sürekli

olarak acımasızca sürgünlerin hızlandırılmasını emrediyor, uygulamasındaki sorumluluğu valiye yükliyordu. Ancak valiye gerekli uygulama araçlarını ya vermiyor ya da vermek istemiyordu.

Ordu komutanlığının Ermenilerin öldürülmüş olmasından, refakatçi jandarmaların tavrından da haberi olması gerekirdi. Ordu komutanlığı yolların güvensiz olduğunu da bilebilirdi. Ama bu zararlı durumların ortadan kaldırılması için bir şey yapmadı. Tüm bunlara rağmen Ermenilerin bu yollara sürülmesi emrini verdi. Bu tavır, onun konsolosa yaptığı açıklamaya uygun düşüyordu: Savaşın sonra Ermeni sorunu kalmayacaktı.

Tüm bu olup bitenlerden sonra şu kesinlikle kabul edilebilir: Ermenilerin sürülmesi ve imhası, İstanbul'daki Jön Türk Komitesi tarafından kararlaştırılmıştı. Kanıma göre (muhtemelen) organize edilmiş, ordu mensuplarının ve gönüllü çetelerin yardımıyla uygulanmıştır. Burada bulunan Komite üyeleri de şunlardır: Hilmi Bey, Şakir Bey, Erzurum milletvekili Seyfullah Bey. Ayrıca burada görev yapan: Vali Tahsin Bey, Polis Müdürü Hulusi Bey ve nihayet önlemlerin uygulamasında polis müdürünün yanı sıra, en kaba vahşiliği kanıtlanmış olan Mahmut Kamil Paşa."

Konsolos yardımcısı Scheubner Richter'in 5 Ağustos 1915 tarihli telgrafından bir bölüm ise şöyledir:

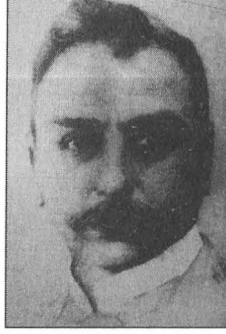
"Erzincan'a giden kabileler Nenehatun, Sansar, Fırat Köprüsü ve Perez'de Türk ve Kürt gönüllüler tarafından baskına uğradılar, soyuldular ve öldürüldüler. Öldürülenlerin sayısı 10-20 bin arasında olabilir. Hükümete göre ise 3-4 bin arası. Çevrede sayılan ve sevilen büyük bir toprak sahibi bana şunu sordu: Niçin Alman hükümeti, Türk hükümetinin Ermenilere karşı bu hareketini teşvik etti. Eskiden de Ermeni karımı oldu. Ama çoğunlukla erkekler arasındaki bir savaş olarak sınırlıydı. Şimdi Kuran'ın hükümlerine aykırı olarak binlerce suçsuz kadın ve çocuk öldürülüyor. Bu olanlar halkın galeyana gelmesi ile değil, tersine sistematik bir şekilde Hükümetin Komitenin emirleri ile olmuyor mu? Genel bir amaç olarak ve hazırlanmış bir Ermeni ayaklanması iddiası için bana göre her türlü kanıt eksiktir."

Krikor Zohrab'ın Hazin Ölümü

Krikor Zohrab adında –bir Ermeni çocuk– 1861'de İstanbul'un Beşiktaş semtinde doğdu. İlk ve ortaokulu bu semtlerin Ermeni okullarında okudu. Ortaokulda edebiyat öğretmeni şair-yazar Tovmas Terziyan'dan etkilendi ve şiirler yazmaya başladı. Galatasaray Sultanisi'nden sonra Darülfünun'un Hukuk bölümünü bitirdi. "Birinci Sınıf Avukat" diploması aldı. İlk yazılarını öğrenciyken *Lırakir*'de (Gazete) yayımladı. Dönemin ünlü mizah yazarı Hagop Baronyan'la birlikte *Yergrakant* (Yerküre) edebiyat dergisini çıkardı. "Hukuk-i Ceza Müruru Kanunu" adlı mesleki çalışması bu yıllarda basıldı. Edebiyatta "realizm"i kendine yakın buldu ve *Yergrakant* dergisinde "*Yok Olan Kuşak*" adlı romanı tefrika edildi. Klara Yazıcıyan'la evlenerek Kandilli'ye taşındı. Dört çocukları oldu. *Hayrenik* (Vatan) gazetesinde makaleler, *Masis*'te öyküler yazdı.

(Edebiyatçı) Krikor Zohrab'ın öyküleri, yaşamın içinden öykülerdi. Onun; gerçeğe, yerleşik değer yargılarını eleştiren, varlıklı kesimlerin ikiyüzlü ahlâk anlayışını bağışlamayan, yoksulları, kimsesizleri ve kadınları öykülerinin merkezine alan bir edebiyat anlayışı vardı.

1899'da Fransa'da ünlü Dreyfus davasında, Dreyfus'u savunan Yahudi Komitesi'ne kapsamlı bir savunma gönderdi. Abdülhamit rejiminde savunma yapması engellendiğinden Fransa'ya gitti. Meşrutiyetin ilanıyla İstanbul'a döndü ve avukatlığın yanı sıra Darülfünun'da Ceza Hukuku Müderrisliği yaptı. *Azadınar*'da (Özgürlük) yazmaya başladı. Osmanlı Hürriyet ve Teavün-ü Milli Cemiyeti üyesiydi. Liberal eğilimli Ah-rar Fırkası fikirlerine yakındı.

Krikor Zohrab (1861-1915)

Desen; Panos Terlemezyan (1865 Van-1941 Erivan)

"Liberal-sol" düşüncelerin güçlü destekçisiydi ve etnik gruplar arasında eşitliği savundu. Ermeni Cemaat Meclisi üyesiydi ve üç dönem Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda İstanbul milletvekili olarak görev yaptı. Milletvekilliği sırasında; farklı milletlerin dostluğunu ve kardeşçe ilişkilerini her fırsatta dile getirdi. Toplumsal eşitliğin yerleştirilmesi, doğu vilayetlerindeki asayiş sorunlarını ortadan kaldıracak, can ve mal güvenliğini sağlayacak reformların yapılmasını, güçlü bir donanma kurulmasını, askerlikte "bedel"in ortadan kaldırılarak gayrimüslimlerinde askerlik yapmasını, toplumda kadın haklarının iyileştirilmesini ve "gayrimüşru çocuk" kavramının kaldırılması için yasal düzenlemeler yapılmasını savundu.

Krikor Zohrab Meşrutiyet'in ilanından sonra 31 Temmuz 1908'de İstanbul, Taksim'de düzenlenen bir toplantıda yaptığı konuşmasını şöyle tamamlamıştı:

"Ey hür Osmanlılar!

Dinimiz muhtelif, mezhebimiz birdir. Hepimiz hürriyet mezheptayız"

1909'da Meclis'te *Tatil-i Eşgal Kanunu* (Grev hakkını zorlaştırıp pratik olarak imkânsız hale getiren düzenleme) görüşmeleri yapılırken Krikor Zohrab, *"Grevin işçiler için bir hak, grevi teşvik etmenin ise asla suç olamayacağını"* savunan az sayıdaki vekillerin arasındaydı.

Meclis-i Mebusan'daki sosyalizm tartışmalarında ise Krikor Zohrab, uzun konuşmasının bir yerinde şunları söylemişti: *"Size şunu söylememe izin verin. Ben inanmış bir sosyalistim. Sosyalist ne hayduttur, ne terörist..."*

Ahmet Refik Altınay'ın sözleriyle, *"Ateşin zekâsı, feyyaz dimağı, hassas ruhuyla milletin saadetine şahsi heveslerini feda eden Zohrab"*, Osmanlı Meclisi'nde

-1908'de- kendisini; *"her daim özgürlükçü, halkçı, yolsuzluklara karşı mücadele eden, despot bir yönetimin kurumlarına karşı protestosunu yükselten"* kişidir.

Zohrab, Erzurum milletvekili Vartkes Serengülyan'la birlikte 20 Mayıs gecesi evinden alınıp 250 Ermeni aydınıyla birlikte tutuklanmış, önce Sultanahmet Cezaevi'ne konulmuş, buradan trenlerle Ankara'ya doğru yola çıkarılmıştır. Kafilе Ankara yakınlarında durdurularak tutukluların bir kısmı Çankırı'ya diğerleri Ayaş'a gönderilmiştir.

Krikor Zohrab İstanbul Alemdağ'da dostlarıyla.

Sağ baştan sırasıyla; Krikor Zohrab, Vartkes Serengülyan (Erzurum Mebusu), Hüseyin Cahit Yalçın, Cavit Bey (Selanik Mebusu ve Maliye Bakanı), Bedros Hallacyan (Nafia Nazırı), Bestekâr Bimen Şen ve kimliği belirsiz bir kişi.

Krikor Zohrab, Ermeniler kitleler halinde tutuklanırken bu uygulamayı durdurmak için birçok girişim yapmış ve İçişleri Bakanı Talat Paşa'ya yazılı olarak başvurmuştur. Kaçıp canını kurtarabilecekken, son ana kadar bir şeyler yapabileceğine ilişkin umudunu yitirmemiştir.

Önce Konya, ardından Adana ve Halep'e gönderilmiştir. Krikor Zohrab'dan alınan son haber 15 Temmuz 1915 tarihli kansına yazılmış mektuptur.

Halep'ten, Diyarbakır Divan-ı Harbi'ne sevk edilirken yolda Teşkilat-ı Mahsusa'nın ünlü çetecisi Çerkez Ahmet kuvvetlerince öldürülmüştür. Zohrab'ın öldürüldüğünü ilk kez Suriye'den İstanbul'a dönen Cemal Paşa, kendisine hoş geldin ziyaretine giden Patrik Zaven'e bildirmiştir.

İttihatçıların önemli gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın, Krikor Zohrab'ın polis tarafında evinden alınmasından sonra kendisinden yardım istemeye gelen karısıyla beraber Talat Paşa'ya gittiklerini şöyle anlatmaktadır:

"Bir Ermeni tehciri fikri iptida hangi dimağda doğdu ve Talat'ın bunda rolü nedir? Bir sabah erkenden evime bir misafir geldi. Bu, yaşlıca bir kadındı. Zohrab'ın zevcesi. Beni tanımazdı. Fakat düştüğü heyecan ve korku içinde bir yardım istemeye koşmuştu. Zohrab'ı almışlar Diyarbakır'e Divan-ı harbe gönderiyorlardı. Anadolu Ermeni tehcirine ait ilk hikâyeler İstanbul'a yeni aksetmeye başlamıştı. Kadın, Zohrab'ın Anadolu'ya sevk edilmemesini Talat Paşa'dan rica için beni tavsit (aracı) etmek istiyordu.

Beraber Sadrazam'ın evine gittik. Uykudan uyandı ve gecelik entarisıyla yanıma geldi. Zohrab'ın zekâsını takdir eden ve onu çok sempatik bulan Talat Paşa

ehemmiyetsiz bir zabıta vakası dinler gibi, hadiseyi lakaydane (önemsemeyerek) te-lakki etti. Kadını soğukkanlılıkla teskin ve teselliye çalıştı. Merak etmemesini, ehem-miyetsiz ve ufak bir tahkikat mevzuu bahis olmak lazım geldiğini anlattı ve bizi savdı. Diyarbakır'e giden Zohrab bir daha geri dönmedi."

Falih Rıfki Atay ve Ahmet Refik Altınay'ın anıları, Krikor Zohrab'ın Halep'ten Diyarbakır'a sevk sırasında Çerkez Ahmet tarafından öldürüldüğünü doğrulamaktadır.

Ermeni tehcirinde hayatını kaybeden binlerce Ermeni'nin, Krikor Zohrab'a benze-yen yaşam öyküleri vardır. İttihatçı Hükümet, İstanbul'daki Ermeni entelektüellerini yok etmekten başlayarak Anadolu'daki Ermeni varlığının kökünü kazırken, Anadolu'nun, Osmanlı'nın ve Türkiye'nin; bu tarihten sonra büyük bir yoksullaşmanın eşliğinde ol-duğunun –gözlerin, vicdanların ve istikbalin milliyetçilikle esir alındığı yıllarda– far-kında bile olmamıştır.

Krikor Zohrab'la birlikte 1915'te Osmanlı Ermenisi yedi milletvekili; Hovhan-nes Serengülyan (Erzurum), Hamparsum Boyacıyan (Kozan), Dr. Nazaret Dagavar-yan (Sivas), Dr. Garabet Paşayan (Sivas), İsdepan Çırakçıyan (Ergani/Maden), Onnik Tertsakyan (Van) tutuklandıktan bir süre sonra jandarma nezaretinde sevk edilirken İttihatçılarla işbirliği içindeki çeteler tarafından öldürülmüşlerdir.

1919 yılında Yozgat Ermenilerinin tehciriyle ilgili yapılan mahkemede; (Yozgat) Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey aleyhine ifade veren Boğazlayan Müftüsü Ab-dullahzade Mehmed Efendi şunları söylemiştir:

"Erkekler tutuklanıyor ve sürgüne gönderiliyordu. Fakat nereye gönderilmektey-diler? Hiç kimse bu konuda bir şey bilmiyordu. Sonunda işittik ki, onları öldürüyor-lardı. Erkeklerin ardından kadınlar ve çocuklarda sürgüne gönderildi ve katledildi. Dine karşı bu ağır suçlardan fazlasıyla üzülmüştüm.

Kemal Bey bu durumu fark etti ve bir gün; 'Müftü Efendi' dedi bana, 'neden bu kadar üzgünsünüz, siz hükümetten daha mı merhametlisiniz? Ben de ona; 'Hayır üz-gün değilim, ancak Allah'ın gazabından korkarım' diye cevapladım."

Yukandaki sözler tekil değildir ve Ermeni tehcirinin büyük dehşeti karşısında mil-liyetçiliğin akıl ve vicdanları karartmasına izin vermeyen bir din adamının sesi olmuş-tur. Bunun gibi yüzlerce hikâye anlatılmaktadır. Anadolu'nun her köşesinde bu bü-yük felaketi onaylamamış; Ermeni komşusunu veya hiç tanımadığı Ermenileri sakla-yan, koruyan Müslüman Türk ve Kürtlerle, Hükümet emirlerini hayatı pahasına yeri-ne getirmeyen kamu görevlilerinin de bulunduğu bilinmektedir.

Bunlardan birisi –sonraki yıllarda ismini Türkiye Komünist Partisi içinde duyaca-ğımız Abidin Nesimi'nin babası– Lice Kaymakamı Hüseyin Nesimi'dir. Hüseyin Ne-simi tehcir ve katliam kararına karşı çıktığı için Diyarbakır'a çağrılmış ve yolda öldü-rülmüştür. Abidin Nesimi; Basra Valisi Ferit, Müntefik Mutasarrıfı Bedi Nuri, Beşiri Kaymakam Vekili Sabit'in tehcire muhalif olan kamu görevlileri olduğunu ve bunla-rın İttihatçı çeteler tarafından öldürüldüğünü yazmıştır.

Ermenilerin tehciri konusunda İttihat ve Terakki yönetiminin sorumlularından çok sayıda isim cumhuriyet döneminde de iktidar katında sorumlu mevkilerde bulunmuştur.

Örneğin bunlardan biri Şükrü Kaya'dır. 1915 yılında İskân-ı Aşair ve Muhacirin Umu- mi Müdürü (Aşiret ve Muhacirleri Yerleştirme Genel Md.) olarak üst bürokraside gö- rev yapan Şükrü Kaya, 1923-24 yıllarında Menteşe Milletvekili, 1924-25'te Hariciye Bakanı ve 1927'den sonra İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Şükrü Kaya, 1915 yılında "*Nihai sonuç Ermeni ırkının imha edilmesi olmak zorundadır. Şu anda patla- yan, Müslümanlarla Ermeniler arasındaki sürekli kavgaın kesin olarak açığa çıkma- sıdır. Zayıf olan yok olmak zorundadır*" demiştir.

Belgelere Yansıyan Dehşet

1915'te yaşanan büyük trajedinin daha iyi anlaşılması için yakın dönemde gün ışığına çıkarılan iki belgeden söz etmek yerinde olacaktır. O dönem adı sıkça anılan İt- tihatçılarından biri de Dr. Bahaeddin Şakir'in bir telgrafıdır.

Dr. Bahaeddin Şakir, 4 Temmuz 1915 tarihinde, İttihat ve Terakki Elazığ (Harput) Müfettişi Nazım Bey'e iletilmek üzere, Vali Sabit Bey'e bir telgraf çekmiştir. Telgrafın amacı Ermenilerin sürgün ve imhalarını koordine etmektir. Telgrafta şunlar yazmaktadır:

"Oradan sevk olunan Ermeniler tasfiye olunuyor mu? Nefy ü tagrîb (sürgün ede- rek uzaklaştırma) olduğunu bildirdiğiniz eşhas-ı muzır-ı (zararlı şahıslar) imha edili- yor mu yoksa yalnızca sevk ve i'zâm mı (gönderilme) olunuyor muvazzahan (açık ola- rak) bildiriniz kardeşim" denmektedir.

O dönem merkezi Erzurum'da olan III. Ordu Kumandanı Mahmut Kamil Paşa ise Ermenilerin sürüldüğü bölgelerle ilgili tüyler ürperten telgrafında, evlerinde Ermeni saklayanların (Türk ve Kürtlerin) evlerinin yakılacağını ve bu kişilerin evlerinin önün- de idam edileceklerini bildirmektedir. Bu işi yapanlar sivil-asker devlet görevlileri ise, görevlerine derhal son verilecek ve sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanacaklardır.

Bu büyük dehşet ve korku atmosferinde canını kurtarmak için insani bir refleks- le 'din değiştirip Müslüman olan' Ermeniler için Mahmut Kamil Paşa, tek cümle ile o yolu da kapatıp binlerce insanın kaderini çizmiştir.

24 Temmuz 1915 tarihli emrin tam Türkçeleştirilmiş hali şöyledir: "*Din değiştiri- p Müslüman olan Ermeniler de sevk edilecektir.*"

"Ahalisi dâhile sevk olunan köy ve kasabaların bazılarında Müslümanların Er- menileri gizledikleri anlaşılmaktadır. Hükümetin kararlarına aykırı olarak Ermeni- leri evlerinde saklayıp koruyan hane sahiplerinin, evleri önünde idamları ile evleri- nin yakılması gerekmektedir. Bu hususun ilgililere münasip bir şekilde bildirilmesiyle sevk edilmemiş hiçbir Ermeni bırakılmamasına özen gösterip uygulamalarınız hak- kında bilgi veriniz. Din değiştirip Müslüman olan Ermeniler de sevk edilecektir. (Er- menileri) koruyanlar silahlı kuvvetler mensubu iseler, önce ilgili bakanlıklara ihbar edilip sonra yargılanmak üzere derhal askerlikle ilişkileri kesilecek, idari görevli ise- ler derhal azledilerek yargılanmak üzere sıkıyönetim mahkemesine sevk edilecektir."

Üzerinden yüz küsur yıl geçtikten sonra "Ermeni Meselesi" olarak Türkiye'nin önün- de duran sorun, toplumsal ve siyasal kültürümüzde karşılaşmaktan ısrarla kaçındığımız

sorunların başında gelmektedir. Günümüzde ortaya çıkan belge ve bilgilerle bu durumu uzun süre sürdürme imkânı giderek ortadan kalkmaktadır. 1915 olaylarını; bütün isyan, ayaklanma, ihanet ve savaş yılları mecburiyeti söylemlerinin ötesinde; dönemin Hükümet partisi İttihat ve Terakki'nin devletin bütün imkân ve kurumlarını seferber ederek, Ermenilerin “*imha ve izalesi*” –ortadan kaldırma– için kullandığı gerçeğini görmeden tartışmak ise beyhude olmaktadır.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki*, Aras Yayınları, İstanbul 2013.

Aydın Çubukçu, Nevzat Onaran, C. Hakkı Zariç, Onur Öztürk (yay. haz.), *1915-2015 Ermeni Soykırımı'nın 100. Yılı*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2015.

Falih Rıfkı Atay, *Zeytinadağı*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul 1998.

Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, YKY Yayınları, İstanbul 2001.

Hüseyin Çelik, *Türkiye'nin Ermeni Sorunu (Yüzleşme/Çözüm)*, BDS Yayınları, İstanbul 2002.

Krikor Zohrab, *Osmanlı Meclisinde Bir Ermeni Mebus, Öyküler*, Aras Yayınları, İstanbul 2001.

Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Nesim Ovadya İzrail, *Krikor Zohrab*, Pencere Yayınları, İstanbul 2013.

Raymond Kévorkian, *Ermeni Soykırımı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımı Tarihi –Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma*, Belge Yayınları, İstanbul 2008.

Yetvart Çopuryan, *Paramazlar*, Kor Kitap, İstanbul 2018.

OSMANLI / TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI ve (İŞTİRAKÇİ) HÜSEYİN HİLMİ

*Bütün memalik-i muhtelif (muhtelif memleketler) amelesi,
ittihat ediniz (birleşiniz)!*

Beşeriyet gazetesinden...

1908 Meşrutiyeti ile başlayan dönem, modern anlamda ‘sol’ hareketlerin Osmanlı toplumunda seslerini duyurmaya başladıkları dönemin de başlangıcı kabul edilir.

Meşrutiyet’in, yani ilk ‘burjuva devrimin’ hazırlanmasında; orta sınıfların ve aydınların Osmanlı feodalizmine ve Saray’a karşı giriştiği mücadelede “Osmanlı işçi sınıfının” bu mücadelenin sözü en az edilen cefakâr yandaşlarından birisi olduğu şüphesizdir.

Yoksa 1908 yılında Meşrutiyet’ten hemen sonra başlayan, Selanik, İstanbul, İzmir, Aydın, Adana ile Şam’a kadar uzanan ve binlerce işçinin katıldığı grevlerin kısa sürede bu kadar yaygın ve bu denli etkili hale gelmesi izah edilemez.

Gerçek şu ki; 1908’deki büyük grev dalgası, yalnız çok zor yaşam koşullarına katlanamayan işçilerin başkaldırısı değil, Saray’ın feodal rejimine karşı ‘burjuva devrimine’ yardım etmiş Osmanlı işçi sınıfının, ‘devrim’in nimetlerinden istediği payı alamamasının da sonucuydu.

Türkiye’de sınıf mücadelesi tarihinin önemli kilometre taşlarından; Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Türkiye Sosyalist Fırkası, işte bu tarihsel koşullarda doğmuştur.

Bu iki partinin kurucuları aynı çevrelerden olmakla birlikte, özellikle bir kişinin ismi söz konusu partilerin isimleriyle özdeşleşmiş şekilde öne çıkmaktadır. O da, Hüseyin Hilmi Bey ya da daha yaygın bilinen adıyla İştirakçi Hilmi’dir.

Osmanlı sosyalizminin çoğu yerde ‘İştirakçi’ ya da ‘Sosyalist’ lakabından dolayı yalnızca ismi bilinen Hüseyin Hilmi’nin renkli ve mücadeleci yaşamının ayrıntıların, Türkiye’de sosyalist mücadelenin de –en azından Türkler için– başlangıç yıllarıdır.

İzmirli Gazeteci Hüseyin Hilmi

Hüseyin Hilmi’nin yaşamının birçok bölümünü başkalarının yazdıkları anılardan bilmekteyiz.

Hüseyin Hilmi İzmirlidir. Ailesinin köklerinin Romanya’da olduğunu ve İzmir’e göçtüğünü söyleyenler vardır. Hayatının 1908’den önceki döneminde önce İzmir emniyet teşkilatında sivil memurluk, sonra gazetecilik yapmıştır.

Yakından tanıyanlara göre 'boyu poslu, tahsili zayıf olmakla beraber, zeki, cüretkâr ve istibdat idaresi aleyhtarı' bir gençtir. Mesleği gereği İzmir'de tanımadığı önemli insan yoktur ve o dönem İzmir'de yaşayan materyalist ve anarşist eğilimli aydınlardan Baha Tevfik, Hüseyin Hilmi'nin yakın arkadaşlarıdır.

Hüseyin Hilmi, İzmir'in Beyler Sokağı'nda bulunan Bıçakçızade Hakkı Bey'in kaplanmış bulunan haftalık *İzmir* gazetesini yeniden canlandırmış, bunu 1907'de *Serbest İzmir* adıyla çıkarmaya başladuktan sonra 'gazeteci' kimliğiyle anılmıştır.

Hüseyin Hilmi kendi çağdaşları arasında İttihatçı kimliği ve geçmişi olmayan, örneği çok az sosyalistlerdendir. Sosyalizme 'liberalizm'den gelmiştir.

Türkiye'nin modernleşmesindeki rolü düşünüldüğünde, İttihat ve Terakki partisinin; Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Nazım Resmor ve Mustafa Kemal Atatürk'e kadar komünist ve burjuva liderlerin ilk siyasi okulu olduğu görülmektedir.

Hüseyin Hilmi ise İttihatçılar daha henüz bir muhalefet partisi olarak Meşrutiyet için mücadele ederken, o İzmir'de, İzmir'in çok parçalı kozmopolit ikliminde liberal, -hatta anarşist- bir çevrede yine Meşrutiyet için mücadele eden başka bir grup içindedir.

Hüseyin Hilmi'nin bu dönemindeki siyasi faaliyetleri ve siyasi görüşlerinin ne olduğu bölük pörçük bilgilerin toparlanmasıyla bilinebilmektedir.

Serbest İzmir'in 'sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesulü' Hüseyin Hilmi bu dönemde liberal eğilimli 'Ahrar Fırkası'nı desteklemekte, Müslümanlığın; eşitlikçi ve sosyal dayanışmacı yanını öne çıkarmakta, İttihatçıların keyfi ve kanunsuz uygulamalarına karşı çıkarak, bu kanunsuzluğun 'Hükümet içinde Hükümet' uygulamasına varlığını söylemektedir.

Hüseyin Hilmi'nin henüz sosyalist olmadan ve İzmir'de sahibi olduğu *Serbest İzmir* gazetesinde kendi imzasıyla çıkmış tek makalesi bulunmaktadır.

"Heyet-i Ayan Zeaif-i ve Teşekkülü" başlığını taşıyan makale, *Serbest İzmir*'in (Kasım 1908) tarihli 6. sayısında yayımlanmıştır. Bu makalede Hüseyin Hilmi; Batı'da İngiltere'de Lordlar Kamarası, Fransa'da Senato'nun oluşumu ve işlevini tartışmakta; Osmanlı'daki Ayan Meclisi'nin Batı'dan alınmış bir kurum olduğunu yazmaktadır.

İştirakçi ya da sosyalist lakaplı Hüseyin Hilmi.

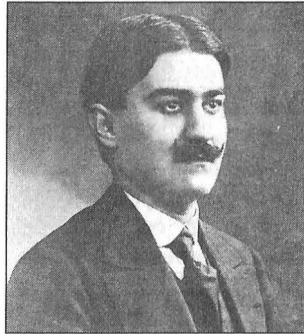
O sırada liberal görüşleriyle bilinen Hüseyin Hilmi bu makalesinde, Batı'daki bu meclislerin soylu, burjuva ve zengin sınıfların temsilcileriyle dolu olduğunu, bizde ise İngiltere ile Fransa'daki gibi soylu ve burjuva sınıflar bulunmadığını; "din-i mübin-i İslam nazarında büyük küçük, zengin fakara, amir memur, hepsinin eşit" bulunduğunu yazarak, İslamiyet'in 'eşitlikçi ve dayanışmacı' yanını öne çıkarmıştır.

Liberalizmden Sosyalizme Doğru

Hüseyin Hilmi'nin 1908 öncesinde İzmir'de İttihat ve Terakki karşıtı bir gazeteci olarak başlayan, Osmanlı Sosyalist Fırkası, sürgün yılları, Türkiye Sosyalist Fırkası dönemiyle devam eden ve 1922'de eski bir polisin tabancasından çıkan kurşunlarla biten yaşamı, Türkiye'nin siyasi olarak en karmaşık yıllarını kapsamaktadır.

Hüseyin Hilmi, 1910'da Osmanlı Devleti bütün gerileme ve parçalanma yıllarına rağmen çok uluslu bir imparatorlukken, o imparatorluğun en kalabalık ve sosyal açıdan en hazırlıksız ulusu Türklere dayanan bir sosyalist mücadelenin içinde ve çoğu kez başında olmuştur.

Hüseyin Hilmi –muhtemelen– 1909 yılında babasından kalan mirası almak için önce İstanbul'a oradan da Romanya'ya gitmiştir. Bu durum onun kökleri Romanya'da bulunan göçmen bir aile çocuğu olduğunu düşündürmektedir. Bükreş'teyken sosyalist, anarşist eğilimli sendika ve partilerin düzenlediği ve devrimci düşüncelerin işçiler tarafından benimsendiği coşkun gösterilere tanık olmuş; kendi özgürlükçü düşüncelerine yakın bulduğu sosyalizmi Türkiye'de uygulamayı düşünmüştür. Bükreş'te sosyalistlerin düzenlediği işçi gösterilerinde, “*kırmızı gömleklili bu adamların ellerinde kırmızı bayraklar ile yek avaz olarak (yaşasın) diye bağırmaları Hilmi Efendi'nin fevkalâde nazar-ı dikkatini celb etmiş*”, İstanbul'a bu düşüncelerle dönmüş ve belli de artık sırtından hiç çıkarmayacağı “kırmızı yelek”ini de bu sırada giymiştir.

Baha Tevfik, *İştirak* yazarlarından,
anarşizmi savunan Osmanlı aydınlarından.

Sosyalizm Tarihinde Bir Dönemeç, İştirak Gazetesi

İştirak gazetesi, bütün eksikliklerine rağmen sosyalizmi; onun teorisini, önderlerini ve literatürünü vb. Türklere ilk kez anlatan gazetedir ve Hüseyin Hilmi de “lakabı” gazetesinin ismi ile özdeşleşecek kadar gazeteyle bütünleşmiştir.

İştirak'in sahibi ve sorumlu müdürü, künyesinde yazdığı gibi; “*Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i Mesul, Serbest İzmir Gazetesi Sahibi Hüseyin Hilmi*” dir. Bu ibarede, Hüseyin Hilmi'nin İzmir'deyken çıkardığı *Serbest İzmir* gazetesinin de özellikle anıldığı görülmektedir.

Gazetenin *İştirak* yazısının hemen altında “*Biri Yer Biri Bakar Kıyamet Ondan Kopardı*” belgisi bulunmaktadır. Gazetenin 18. sayısından itibaren *İştirak*'in altında yeni bir

ilave bilgi daha yer almaktadır: 'Milletim Nev-i Beşerdir, Vatanım Rûy-i Zemin'. Yani; 'milletim (yeni insanlık ya da) tüm insanlıktır, vatanım ise bütün yeryüzü.'

13 Şubat 1910'da ilk sayısı basılan haftalık *İştirak* gazetesi, Hüseyin Hilmi'nin sebatla ve inatla, her türlü baskıya karşı gelerek, yazarları, yazı işleri sorumluları, 'müdür-i mesul'ler değişse de hep sahibi olduğu bir yayım organı olmuştur.

Bu dönemde, Hüseyin Hilmi'nin İzmir'den tanıdığı, Mülkiye mezunu, "liberal ve anarşist" düşünceleri hararetle savunan Baha Tevfik, *İştirak*'in çıkarılmasında Hüseyin Hilmi'nin en yakın yardımcısıdır.

Baha Tevfik'le Hüseyin Hilmi'nin işbirliğinin inişli çıkışlı bir seyir izleyerek uzun zaman sürdüğü ve Baha Tevfik'in 1914'te erken ölümüne kadar devam ettiği söylenebilir. Baha Tevfik ki, 'Anarşizm demek, bireyin üzerinde doğa yasasından başka yasa bırakmamak, muazzam hayat düsturunu bütün çıplaklığıyla ortaya çıkarmak demektir. Ben bu yeniçağın içinde Anarşizmi görüyorum' diye yazan bir aydındır ve bu düşüncelerin bazı izleri *İştirak*'e de yansiyacaktır.

Hüseyin Hilmi'nin gazeteciliği militan bir gazeteciliktir. Hüseyin Hilmi, *İştirak* gazetesinin yayımı dönemin sıkıyönetim mahkemesi, 'Divan-ı Harb-i Örfi' tarafından durdurulunca; onun yerine *İnsaniyet* gazetesini, yasak kalkınca yeniden *İştirak* gazetesini, *İştirak* ikinci kez kapatılınca, *Sosyalist* gazetesini, o kapatılınca ikinci kez *İnsaniyet* gazetesini, o da kapatılınca *Medeniyet* gazetesini, şartlar uygun olunca yeniden *İştirak*'i çıkararak 1912 ortalarına kadar tüm engellemelere karşın yayın faaliyeti sürdürmüştür.

İştirak gazeteleri incelendiğinde gazetenin içeriğini oluşturan makale, haber, yorum ve çevirilerin, o dönemde 'sol' paydası altında birçok farklı düşünceyi bir araya getirdiğini, bu düşüncelerin sahipleri olan düşün ve eylem insanlarını sütunlarında okurlarına tanıttığı görülmektedir.

İştirak'in yayımlanmaya başlamasından yaklaşık altı ay sonra kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın hem programında hem diğer belgelerinde, *İştirak*'te sözü edilen bu yapı büyük ölçüde devam etmiştir.

Bu durumun da anlaşılır nedenleri bulunmaktadır.

Gerek *İştirak* gazetesini yayımlayan çevrede, gerekse Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucuları içinde sosyalizm kuramına hâkim aydın bulunmamaktadır. Bu durum, daha başında *İştirak* gazetesinin içeriğini, gazeteyi çıkaran çevrenin ilişkilerinin belirlemesine neden olmuştur.

İştirak, 'anarşist, liberal, Müslüman, sosyalist' düşüncelerin hepsinin bir parça temsil edildiği bir gazete görünümündedir. *İştirak*'in sonraki sayılarında 'sosyalizm' vurgusu giderek artmış olsa da bu gelişme, pratik içinde el yordamıyla ilerlemiştir.

Bu saptamaları kısaca örneklendirmek yerinde olacaktır:

Anarşizm ve *İştirak*

Anarşizm ideolojisinin ve anarşizmin önemli liderlerinin *İştirak* sütunlarında yer bulmasının önemli nedeni, o dönem Avrupa sol hareketinde, sendika ve işçi hareketi içinde anarşist yapıların yaygın şekilde temsil edilmesidir. *İştirak* gazetesini ve yöneticilerini Avrupa'dan besleyen haberlerin önemli bir bölümü, anarşistlerin Avrupa'daki kitle eylemlerinde etkili güç olmaları ve bunun çeşitli araçlarla dünyaya duyurulmasıdır.

İştirak'teki anarşizm kaynaklı yazılarda—Osmanlı Sosyalist Fırkası kurucuları arasında adı geçen— Baha Tevfik'in etkisi de sayılmalıdır. *İştirak* sayılarında; Louis A.

Blanqui, Mihail Bakunin, Pierre J. Proudhon, Francisco Ferrer gibi anarşist önderlerden övgüyle söz eden birçok yazı bulunmaktadır.

Liberalizm ve *İştirak*

İştirak'in sahibi Hüseyin Hilmi'nin özellikle 1908 sonrası İzmir'deyken çıkardığı gazetelerde liberalizmi savunduğunu bilmekteyiz. Öyle ki, Hüseyin Hilmi '*sahib-i imtiyaz ve müdir-i*' olduğu *Serbest İzmir* gazetesinin logosunun altına Latin harfleriyile '*İZMİR LIBERAL*' ibaresini ekleyerek eğilimini net bir şekilde ortaya koymuştur.

İştirak yazanına göre; '*teşebbüs ve bundan doğan ilerleme; dünkü barbar savaşlar çağını sona erdirmiş, dün savaşan insanlar çağından sonra gelen nesiller, herkes için ticaretin ve üretimin birleştiriciliğini keşfetmişler ve insanlığa yeni bir refah yolu*' önermişlerdir: "*Milletim bu yeni insanlık, vatanım ise bütün yeryüzü*"dür.

Ancak gazetelerde yer alan 'liberalizm' yazılarında bir başka özellik daha hissedilmektedir. Liberalizmin ve liberal düşüncenin 'ilerletici' olduğunu düşünen Osmanlı Sosyalist Fırkası çevresi, 'Sosyalizmi', liberalizmin doğal bir devamı, toplumsal olarak bir üst biçimi olarak algılamıştır.

Müslümanlık ve *İştirak*

Müslümanlık ve sosyalizmin birbirine yakınlığı düşüncesi üzerinde *İştirak* gazetesinde pek çok bilgi ve yazı bulunmaktadır.

İştirak gazetesinin başlığının altında yer alan sloganlar, Müslümanlığın sosyal adalet ve paylaşımcı felsefesiyle sosyalist ideolojinin eşitlikçi ve dayanışmacı özelliğinin yakınlığını belirtmek için konulmuştur.

Örneğin, *İştirak* gazetesinin 20. sayısında yayımlanan 'Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyannamesi' '*Ağniyanın (zenginin) servetinin kırkta biri fukaranın hakkıdır*' diyen ferman-ı ilahi ile başlamaktadır.

Beyannamenin bir başka yerinde ise, "*(İslam'ın) ayet ve hadisle açık olan yoksulların yanında olan tavrı, Türkiye'de kimse tarafından dile getirilmemektedir, ancak sosyalistler İslam'ın bu sosyal yanının umutturulmasına izin vermeyeceklerdir*" denilmektedir.

Sosyalizm ve *İştirak*

İştirak sayılarında doğrudan doğruya 'sosyalizm' konulu birçok makale yer almaktadır. Bu yazılarda, toplumlardaki sosyal mücadeleler, ilkel komünal toplumlarda sosyalizm, toplumların sınıflı hale gelmesinden sonra sosyalist düşünceyi savunan düşünür ve aydınlar, Hristiyanlık ve sosyalizm, Müslümanlık ve sosyalizm, kapitalizm koşullarında sosyalist mücadele, Avrupa sosyalist partileri ve sosyalizm vb. konular işlenmektedir. Yazıların bir bölümünü çeviri yazılar meydana getirmektedir. Bazıların da ise imza bulunmamakta ya da takma isimler yer almaktadır.

Üçüncü ve beşinci sayılarda '*Sosyalizmin Âtisi*' başlığıyla yer alan yazılar, sekizinci sayıdaki '*Sosyalistlerin Kusurları*', on üçüncü sayıdaki '*Sosyalizm Nedir?*', on beşinci ve on altıncı sayılarda yer alan '*Sosyalistlik Niçin Teessüs Edecek?*' başlıklı yazılar Haydar Rıfat tarafından yazılmıştır veya Haydar Rıfat tarafından 'George Tournéré'den çevrilen *Sosyalizm* isimli kitaptan alınmıştır.

Özellikle '*Sosyalizmin Âtisi*' başlığıyla *İştirak*'in iki sayısında devam eden yazı, burjuva çevreler tarafından Osmanlı sosyalistlerinin 'ihtilâlciliklerine' en önemli delil

olarak gösterilmiştir. Yazıda; toplumların sınıf mücadelesinde tarihsel dönüşümlerin kaçınılmaz bir zorunluluk olarak “zor yoluyla”, yani ihtilal ile gerçekleştiğini, hangi toplumsal düzen olursa olsun iktidarı elinde tutan sınıfın ayrıcalıklarını kendi isteğiyle ya da barışçı yoldan terk etmeyeceği değişik örneklerle anlatılmaktadır.

Uzun makalede; Abdullah Cevdet’in ‘Hürriyetin kazanılması için kanla bedel ödenmesi’ne ve Marx’ın yazdığı gibi ‘günümüzde emekçilerin kurtuluşunun bizzat kendi eserleri olacağına’ değinilmekte ve makale şöyle bitmektedir:

‘Velhasıl hürriyet ancak harp ve darp ile ve parça parça feth olunur...

Evet, sosyalistler ihtilal taraftarındırlar yahut ihtilalcıdırlar. Çünkü emellerini sulhen kabul ettiremeyeceklerini katiyet ve ulviyetinde şüphe etmedikleri emellerini sulhen mevkii icraya koyamayacaklarını pekiyi anlamışlardır...

Karl Marx’ı bi-haktan takdir eder: Ameleyi ancak bizzat amele kurtaracaktır! Zincirlerinizden başka kaybedecek bir şeyiniz yoktur. Kazanabileceğiniz ise bütün bir hayattır.’

İlk Parti: Osmanlı Sosyalist Fırkası

Osmanlı Sosyalist Fırkası, 1908 devriminden ve yaygın işçi eylemlerinden sonra ‘sol’da örgütlenen ilk sosyalist partidir. 13 Şubat (1910) tarihinde yayımlanmaya başlayan *İştirak* gazetesinin çıkışından yaklaşık altı ay sonra, *İştirak*’ın 19. sayısında duyurulduğu gibi Fırka, Ağustos ayının sonuna doğru kurulmuştur.

Partinin kurucuları; Hüseyin Hilmi, Namık Hasan, Pertev Tevfik, İbnül Tahir İsmail Faik, Baha Tevfik ve Hamit Suphi’dir. Partinin başkanı da ‘reisi’ sıfatıyla Hüseyin Hilmi’dir.

İbrahim Yalımov ise, 14 Eylül 1910 tarihli *Sabah* gazetesindeki bir habere dayanarak, parti kurucuları arasında Yunan sosyalist Papadopulos, Kafkasyalı Nuredin Agayev, Dağıstanlı Celal Korkmazov ve Kırmlı Abbas Şirinli’nin de bulunduğunu yazmaktadır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası; 1908 sonrası toplumu saran bu büyük uyanış içinde, Osmanlı işçi sınıfının en hazırlıksız, en zayıf, en çok sömürüleni olan Türk ve Müslüman kesiminin örgütlenmesine; onların kendiliğinden mücadelesi kaçınılmaz bir süreçle sosyalizme dönüşürken, bu keşişmede en önemli rolü üstlenmiştir. 1910-1912 Türkiye’si koşullarında da sosyalizmi –giderek daha büyük bir– kararlılıkla savunan parti olmuştur.

İttihatçıların sosyalistler üzerinde uyguladıkları baskı ve terör, peşpeşe kapatılan gazeteler, hapis, sürgün, para cezaları ve nihayet altı yedi aylık bir mücadeleden sonra faaliyetinin fiilen engellenmesi bu süreci kesintiye uğratmıştır. Ancak 1912 yılındaki canlanma ve 1919’da –yeniden– kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası kuşkusuz bu mücadelenin devamıdır ve başlangıcında 1910’daki örgütlenme vardır.

Bu anlamda, Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Türkiye Sosyalist Fırkası, Türkiye’nin işçi ve sosyalist hareketi tarihinde sosyalist düşüncenin partileşmesi açısından ilk büyük adımdır.

O günlerde Osmanlı aydınları arasında en önemli tartışma “sosyalizme toplumun henüz hazır olup olmadığı” şeklindedir.

İştirak gazetesinin 1912 yılındaki ilk sayısında yayımlanan ‘Amele Hayatı’ başlıklı yazı bütün bu sorulara yanıt niteliğindedir.

İştirak yazarı, oldukça basit ama bir o kadar da sağlam bir mantıkla; Osmanlı topraklarındaki işçilerin maruz kaldığı ağır sömürü şartlarını ortaya koyarak, bu gerçek karşısında mevcut durumu olağan karşılayan ya da sessiz kalanlara itiraz etmektedir.

Yazar, 'sermayenin heybeti önünde işçiler ve emekçiler birleşip ittifak edecekler ve emek felsefesinin başarıları karşısında, ince sesli, gelin yürüyüşlü beylerimiz lâl (dilsiz) kalacaklardır' diyerek sosyalizm tartışmasına yüksek sesle katılmaktadır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası programı *İştirak* gazetesinin 20. sayısında yayımlanmış ve bunun hemen ardından gazete, Hükümet tarafından kapatılmıştır.

Gerek 'program' gerekse aynı sayıda yayımlanan ve partinin neden kurulduğunu kamuoyuna açıklayan 'Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyannamesi'nin özüne hâkim olan düşünce birkaç başlıkta toplanabilir:

Osmanlı Sosyalist Fırkası; Osmanlı Devleti'nin meşruti yönetiminin korunmasını, serbest ve genel seçimi, bu seçim sistemi ile işleyecek temsili demokrasiyi, basın özgürlüğünü, işçi ve emekçilere yönelik sosyal-ekonomik tedbirlerle onların hayatlarının iyileştirilmesini ve bunların kanunla güvence altına alınmasını, eğitim ve adaletin parasız olmasını, özel sektör eliyle yapılmasının mahsurlu olacağı kaygısıyla büyük işletmelerin millileştirilmesini ve vergi tedbirleriyle toplumdaki adaletsizliğin azaltılmasını ve çeşitli milletlerden meydana gelen Osmanlı toplumu için eşit ve adil statülü bir yapı istemektedir.

İştirak'in kapatıldığı 20. sayısı, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın programının açıklandığı tarihtir. Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen suikast sonucunda, İttihatçıların bu olayı bahane ederek bütün 'sol ve liberal', düşünce ve örgütlenmeleri ortadan kaldırdığı günlerde bu terörden Hüseyin Hilmi de nasibini almıştır. Hüseyin Hilmi, Bahr-i Cedit vapuruyla Sinop'a sürülen muhalifler arasındadır.

İştirak gazetesinin 7 Haziran 1328 (1912) tarihli sayısının kapağı, Resmin altında, "Almanya'da sosyalizmin mucidi Karl Marx" ifadesi yer alıyor.

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Kuruluşu

İttihatçıların iktidarda oldukları 1918 yılı sonuna kadar beş yıl boyunca Hüseyin Hilmi; Sinop, Bilecik, Çorum ve Balâ'da sürgünde kalmıştır.

İttihatçılar iktidardan düştüğünde, sürgündeki siyasilerin cezaları kaldırılmış, sürgün günleri sona eren ve 1919 başlarında Balâ'dan İstanbul'a dönen Hüseyin Hilmi, aynı yıl şubat başında yeni bir sosyalist partinin kuruluş çalışmaları öncesinde İstanbul'da bulunan ve 'menfi'den (sürgün) dönen sosyalistlere çağrı yaparak 'Osmanlı Sosyalist Fırkası' merkezinde toplanmalarını istemiştir.

Hüseyin Hilmi'nin çağrısıyla 8 Şubat 1919 tarihinde Sirkeci Hocapaşa İştirak idarehanesindeki toplantıya kimlerin katıldığı bilinmemekle beraber, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kuruluşunda adı geçen ve adlarını ilk defa duyuran yeni kuşak sol eğilimli gençlerin bu toplantıya geldiği açıktır.

Bu gelişmelerden sonra Türkiye Sosyalist Fırkası, Sirkeci Hocapaşa Hamam Soğak'ında 'daire-i mahsusa'da 20 Şubat 1919 tarihinde kurulmuştur.

Partinin kuruluşunda isimleri geçen kişiler şunlardır: Hüseyin Hilmi, Mustafa Fazıl (Çun), Namık Hasan, Mehmet Ali (Bilgişin), Hasan Sadi (Birkök), Dr. Refik Nevzat, Sadrettin Celal, Vanlı Kazım (Kip), Suphi Nuri (İleri), Salih Reis (Hamallar Kâhyası), Çopur Rıza (Kiper), Rasim Şakir (Aksaray Tramvay Deposu Müdürü), Dr. İhsan (Özgen), Mehmet Nurettin.

Kurucular arasında 1910'daki Osmanlı Sosyalist Fırkası döneminden; Hüseyin Hilmi, Namık Hasan ve Paris temsilcisi Refik Nevzat'ın ismi bulunmaktadır. Kurucuların önemli bir bölümünü bu dönemde yurt dışında okuyan ve Türkiye'ye dönen gençler oluşturmaktadır. 1914'te hayatını kaybeden Baha Tevfik de bu yeni dönemde yoktur.

Hüseyin Hilmi aynı günlerde *İdrak* gazetesini yayımlamaya başlamış ve Sirkeci'de küçük bir yazıhanede bir masa, iki sandalyeden ibaret Türkiye Sosyalist Fırkası merkezinde, partinin 'reisi' sıfatıyla çalışmaya başlamıştır.

Türkiye Sosyalist Fırkası 'Beyannamesi' ve 'Programı' *İdrak* gazetesinin 28 Nisan (1919) tarihli birinci sayısında yayımlanmıştır.

Türkiye Sosyalist Fırkası programı, Osmanlı Sosyalist Fırkası programının hem detaylandırılması hem de bir adım daha ileri taşınmasıyla oluşturulmuştur.

Programın tamamına bakıldığında Türkiye Sosyalist Fırkası programı; antikapitalist bir metindir ve enternasyonal dayanışmaya önem verilmektedir.

Program; İslam'ın 'fakirleri koruyan, dayanışmacı' yanının sosyalizm esaslarını içerdığını kabul etmekte, fakir Müslümanları bu yolla kazanmayı hedeflemektedir. Diğer taraftan bu konudaki bir başka önemli madde de, 'din ve mezhebi' yani 'inancı' kişinin özel tercihi olarak kabul etmesi bakımından 'laik' bir anlayışa işaret etmektedir.

Programda çalışanların hayatlarını iyileştirecek olan maddeler, işçi bakanlığı ve işçilerin 'sosyal güvenlik kurumu' güvencesine kavuşturulması, üzerinde önemle durulan hususlardandır.

Programın siyasi esaslar bölümü; seçimlerin nispi usul ve genel oyla yapılması, seçim süresinin iki yıl olması, örgütlenme ve basın hürriyetinin sağlanması, mecburi askerliğin kaldırılması ve milis ordu usulünün kabul edilmesi, uluslararası sorunların müzakere ile çözülmesi, din ve mezhebin kişinin özel alanı ve tercihi sayılması, bütün eğitimin bedava olması, idam cezasının kaldırılması, adaletin bedava olması maddelerini içermektedir.

Programın iktisadi esaslar bölümünde; halkın temel ihtiyaç maddelerinden alınan verginin kaldırılması, miras vergilerinin arttırılması, çiftçi ve üreticilerden alınan vergilerin kaldırılması, lüks tüketim ve kullanılmayan servetten alınan vergilerin arttırılması, şimendifer, maden ocağı, banka ve bunun gibi iktisadi müesseselerin devletleştirilmesi maddeleri yer almaktadır.

‘Sermayesiz Sınıfın İdaresi’ bölümü altında ise emekçi sınıfların yaşam koşullarının düzeltilmesiyle ilgili alınacak tedbirler sıralanmaktadır.

Türkiye Sosyalist Fırkası, Grevler ve Hüseyin Hilmi

Türkiye Sosyalist Fırkası’nın örgütlenmesi ve mücadelesinde önemli bir etken Parti’nin yayın organı *İdrak* gazetesidir. 33 sayı yayımlanabilen *İdrak* gazetesi, genel ve gündeme ilişkin haberler yanında işçi, grev ve işçi örgütlenmeleri haberleri yayımlamış, sosyalizmin temel kavramlarıyla ilgili makalelere yer vermiştir. *İdrak*, işçiler arasında feodal hiyerarşi yaratan, mevcut düzenin siyasi yapısını koruyan ve çoğu İttihatçıların elinde bulunan lonca örgütlerine karşı da mücadele vermiştir.

Fırka, Sirkeci’deki genel merkezin yanında; İstanbul’da Kadıköy, Aksaray, Beşiktaş, Ayvansaray, Marnacılar, Şişli, Tünel, Silahtarağa’da şubeler açmıştır. İstanbul dışında *Edirne* ve *Eskişehir*’de şube oluşturmuş, Eskişehir şubesi ‘İşçi’ adında bir gazete çıkarmış, yurtdışında da Paris şubesi varlığını sürdürmüştür.

Türkiye Sosyalist Fırkası, 1921 ve 1922 yıllarında 1 Mayıs’ın Türkiye tarihinde ilk defa kitlesel olarak kutlanılmasında rol oynamış, ‘haftada 1 gün ücretli tatil’, ‘işçi bakanlığı kurulması’ gibi konularda büyük çaba sarfetmiş ancak işçiler arasında asıl büyük prestije 1919, 1920 ve 21’de yönlendirdiği ve örgütlediği işçi grevleri ile ulaşmıştır.

Bunlar arasında; Şirket-i Hayriye işçileri, Bahriye Nezaretine bağlı Tersane ve Fabrikalar işçileri, Debbaghane işçileri, Tramvay ve Tünel işçi ve memurları grevleri en önemlileridir.

Türkiye Sosyalist Fırkası’nın ‘Debbaghane amelesi’ ve ‘Tramvay, Tünel ve Şirket-i Hayriye işçi ve memurları’ arasında grevlerle birlikte örgütlenmesi, dönemin bütün basın organlarında günlerce yer almış, Fırka; Hükümet ve yabancı sermayeli kumpanya müdürleriyle işçiler adına görüşmeler yürütmüş, başarı kazandıkça, Fırka’ya üye olan işçi sayısı artmıştır. Belli bir güce ulaşan Fırka, memurları da üye yapmaya başlamış, hatta kumpanyaların üst düzey bürokratları Fırka ile iyi geçinmek amacıyla bağışlar yaparak üye olmuşlardır.

Bu süreçte, teorik bilgisi az, işçilerin davasına inanan, işçiler gibi yaşayan, onların dilinden konuşan, pratik çözümler üreten, hapis ve sürgünü göze alan, görünür-görünmez tehlikelerden korkmayan, inançlı, kararlı ‘İştirakçi Hilmi’ kilit rol oynamıştır.

Türkiye Sosyalist Fırkası’nın grevlerini örgütlediği gerek Fransız ve Alman sermayeli büyük işletmeler, gerekse Hükümet’e bağlı kamu kurumları ve özel sektör sayılan deri fabrikaları sahipleri; yani ‘emperyalist sermaye, Osmanlı Hükümeti ve Osmanlı burjuvazisi’ bu yeni durum karşısında Türkiye Sosyalist Fırkası’nı ve ‘reisi’ Hüseyin Hilmi’yi ‘satın alma’ ya da burjuva çözümler dayatma konusunda büyük çaba sarfetmişlerdir. Hüseyin Hilmi’nin –Hürriyet ve İtilafçılar üzerinden– İngilizlerle olan yakın ilişkisi bu konuda tüm tarafların kullanılmak istediği yegâne alandır. Fırka’nın bu yolla; telkinlerle, fırka liderine otomobil, para, parti binası vb. sağlayarak etkisizleştirilmeye çalışıldığı –o dönemi yaşayanlarca– yaygın olarak anlatılmaktadır.

Ancak Türkiye Sosyalist Fırkası'nın direncinin kırılmasında başka yöntemlerin de kullanıldığı görülmektedir.

Bütün bunlara rağmen Türkiye Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi, kendi bildikleri yöntemlerle örgütlenmeye, işçilerin sesi olmaya ve grevlere devam etmişlerdir.

1921'de Hüseyin Hilmi'nin ve fırkasının yönettiği grevlerde başarısızlıklar peş peşe gelmiştir.

Grev ve sendika yasağını İttihatçılardan devralan Hürriyet ve İtilaf Hükümetleri grevlerden ve eylemlerden, işçi davasına bağlılıktan vazgeçmeyen inatçı Hüseyin Hilmi'nin kendilerine itaat etmediğini ve yönlendirilemediğini görünce işçi hareketini bölerek sonuç almak istemişlerdir. Mesai Fırkası'nın, Müstakil Sosyalist Fırka'nın, Amele Siyanet (Koruma) Cemiyeti'nin kurulduğu dönem bu aylardır. Hükümet'in işçileri bölme, grevleri kırma, aynı siyasi ve sendikal örgütlenmelere Hüseyin Hilmi'nin kendi hataları da eklenince bir yıl önce binlerce işçinin akan ettiği Türkiye Sosyalist Fırkası büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

*İştirak gazetesi 19 Ağustos 1326 (1910) tarihli kapağı.
Resim altı yazısı: "Alman Sosyalist Reisi Auguste Bebel'in
amele ve sosyalistlerle nümayışı."*

Türkiye Sosyalist Fırkası Kongreleri ve Hüseyin Hilmi

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın ilk kongresi 20 Temmuz 1919'da yapılmıştır. Kongre, 48 maddeden oluşan bir Dahili Nizamname'yi de kabul etmiştir. Bu nizamname demokratik bir yapıdadır.

Yaklaşık bir yıl sonra 31 Ekim 1920 tarihinde yapılan 2. Kongre'de ise 'Nizamname'de' yeni bir değişiklik yapılmıştır. Bu ikinci tüzük değişikliği Türkiye Sosyalist Fırkası için dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra Hüseyin Hilmi'nin parti içinde kimseye danışmadan, kimseye hesap vermeden, başına buyruk yönetim sergileyebileceği bir dönem başlamıştır.

Yapılan tüzük değişikliğinin en önemli maddesinde "Fırkanın unvanı Türkiye Sosyalist Fırkası' olup müessisi evveli Hüseyin Hilmi arkadaş layenazil ve daimi reisidir"

(Madde 1) denilmekte, Hüseyin Hilmi'yi "ilk kurucu olan ve azledilmez daimi başkan" ilan etmektedir.

Bu durumda kongrenin ve başka bir organın parti üzerindeki yönetim ve denetim koşulları ortadan kalkmış, Hüseyin Hilmi'nin sosyalistler arasında çokca dile getirilen 'Hilmi diktatörlüğü' dönemi başlamıştır.

Bu dönem aynı zamanda, Türkiye Sosyalist Fırkası açısından aydın yöneticilerin partiyi terk ettikleri dönem olacak ve tepki olarak yeni 'sosyalist partiler' kurulacak, Türkiye Sosyalist Fırkası bu zaaf nedeniyle bölünecektir.

8 Mart 1922 yılında yapılan 3. Kongre'de ise parti içindeki muhalefet, başarısızlıkla sonuçlanan bir dizi grev sonrasında iyice yıpranan Hüseyin Hilmi ve arkadaşlarını yönetimden uzaklaştıracaktır.

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın İkinci Enternasyonal'le İlişkisi

Osmanlı sosyalistlerinin İkinci Enternasyonal'le ilişkisi, *İştirak* gazetesi sahibi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası lideri sıfatıyla Hüseyin Hilmi'nin 1910'lu yıllarda, İkinci Enternasyonal'in ve Fransız Sosyalist hareketinin karizmatik lideri Jean Jaurés'le kurduğu ilişkiden sonra başlamıştır. Hüseyin Hilmi'nin Paris'te Jaurés'le görüşmesi, daha sonra Jean Jaurés'in Hüseyin Hilmi'ye gönderdiği mektup ve sosyalist literatür bu ilişkiyi pekiştirmiştir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Türkiye Sosyalist Fırkası belgelerinde İkinci Enternasyonal'e bağlılık, *'Türkiye Sosyalist Fırkası, Beynelmilel Sosyalist Fırkası'nın bir parçasıdır'* (Nizamname-i Dâhili Madde 6) denilerek hem doğrudan hem de dolaylı olarak çeşitli yerlerde belirtilmiştir.

1911 yılı başlarında Osmanlı Sosyalist Fırkası faaliyetleri Hükümet tarafından yasaklandıktan sonra faaliyetin ağırlığı fırkanın Paris koluna geçmiş, Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris Şubesi başkanı Dr. Refik Nevzat, İkinci Enternasyonal'in liderlerinden Jean Jaurés ve Emile Vandervelde ile yakın ilişki içinde olmuştur.

Türkiye Sosyalist Fırkası temsilcileri İkinci Enternasyonal'in Bern ve Amsterdam kongrelerine katılmışlar ve 1920'deki Cenevre Kongresi'ne bir rapor sunmuşlardır.

İdrak gazetesinin ikinci sayısında da yer alan resimli habere göre İkinci Enternasyonal'in 1919 yılındaki Bern Kongresi'ne Türkiye Sosyalist Fırkası adına Dr. Refik Nevzat ve Hasan Sadi temsilci olarak katılmıştır.

Osmanlı sosyalistlerinin İkinci Enternasyonal'le ilişkilerinde ilginç çıkışlara da rastlanmaktadır. *İdrak*'te; *'Sulh ve Sosyalistler'* başlığı taşıyan haberde; sosyalizmin dünya savaşını engelleyemediği belirtilmekte ve Alman sosyalistlerinin savaş öncesi kendi burjuva hükümetlerinin savaş kararını desteklemeleri kınanmaktadır. Alman Sosyal Demokratlarının *'Alman rical-i askeriyesine'* yardımı sosyalizme indirilmiş en büyük darbedir, ifadesi yer almaktadır.

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Komünist Enternasyonal'le İlişkisi

Türkiye Sosyalist Fırkası Kâtip-i Umumisi Mustafa Fazıl Çun'un, 1920 yılı Eylül ayında Bakü'ye yaptığı ziyaretten, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Komünist Enternasyonal'le ilişki kurmak için buraya geldiği ve Türkiye Komünist Fırkası yöneticileriyle görüştüğü bilinmektedir.

27 Eylül 1920 günü Bakü’de yapılan ve ‘Mustafa Suphi, İsmail Hakkı, Ethem Nejat, Süleyman Nuri, Hilmi oğlu İsmail Hakkı’nın katıldığı merkez komitesi toplantısında, Mustafa Fazıl’ın beyanatı da dinlenmiştir. Mustafa Fazıl’ın anlattığına göre ilk ilişki, Fırka’nın kurulmasından birkaç ay sonra (1919 yılı Temmuz ayında) Kırım’da Mustafa Suphi teşkilatında çalışmış olan Nihat Nusret’in Komintern tarafından İstanbul’a gönderilmesiyle başlamıştır.

Türkiye Sosyalist Fırkası yönetimi, gelişinden bir ay sonra Nihat Nusret’e bir mektup vererek Moskova’ya göndermiş ve Türkiye Sosyalist Fırkası’nın Komünist Enternasyonal’e kabul edilmesini istemiştir. Bir başka belgeye göre ise Hüseyin Hilmi ve Türkiye Sosyalist Fırkası Kâtib-i Umumisi Mustafa Fazıl (Çun), 1 Haziran 1920’de Nihat Nusret’e Komünist Enternasyonal’e üye olma talebi içeren bir mektup ile birlikte, Komintern’in II. Dünya Kongresi için bir de rapor vermiştir.

Mustafa Fazıl’ın kendisinin hazırlayıp Nihat Nusret’e verdiğini söylediği, Komintern II. Kongresi’ne İstanbul Komünist Grubu adına ‘Türkiye’de Sosyalist Faaliyet’ başlığıyla sunulan 4 Haziran 1920 tarihli rapor, tümüyle Türkiye Sosyalist Fırkası’nın faaliyetinden söz etmektedir.

Bu anlatılanlara göre Türkiye Sosyalist Fırkası, Komünist Enternasyonal’le ilişki kurmuş, ancak bu ilişki, Rusya’daki iç savaş, İstanbul’daki işgal, bunların neden olduğu iletişimsizlik gibi nedenlerle gelişememiş, Türkiye Sosyalist Fırkası, Bakü Kongresi’nden geç haberdar olmuş, partinin içindeki sorunlar ve İstanbul’daki grevler nedeniyle de bu olayları takip edememiştir.

İştirakçi Hilmi ve 1 Mayıs

İstanbul’da 1910 yılında *İştirak* gazetesinin yayımlanmaya başlamasından sonra 1 Mayıs haberleri de görülmeye başlamıştır. *İştirak* gazetesinin 18 Nisan (1910) tarihli 10. sayısında; ‘*Bugün 1 Mayıs münasebetiyle ileri memleketlerde, ey bütün memleketlerin mesai efradı ittifak ve ittihat ediniz*’ seslerinin cınladığı hatırlatılmakta ve sosyalistlerin 1 Mayıs dolayısıyla talepleri dile getirilmektedir. Bunlar; eksiksiz hürriyet, savaşların son bulması, herkesin katılacağı eşit oy hakkı, sekiz saat çalışma zamanı ve çalışanların hukukunu koruyan düzenlemelerdir.

1912 yılında Hüseyin Hilmi’nin başkanı olduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası İstanbul’da işçi demekleriyle birlikte Pangaltı’daki Belvü Bahçesi’nde 1 Mayıs kutlamaları için bir araya gelmişlerdir.

İştirak’ın 2. sayısında yayımlanan bir resmin altına ‘*Pangaltı’daki Belvü Bahçesi’nde, Efrenci (Miladi) 1912 senesi Mayısının birinci günü Osmanlı Sosyalistleri tarafından idare edilen 1 Mayıs Bayramı*’ açıklaması konulmuştur.

Uzun bir aradan sonra 1 Mayıs haber ve kutlamaları, bu kez Türkiye Sosyalist Fırkası’nın kurulmasıyla geri dönmüştür. Türkiye Sosyalist Fırkası belgelerinde 1 Mayıs’ın usulüne uygun olarak kutlanacağı karar altına alınmıştır. Fırka’nın organı *İdrak* gazetesinin 1 Mayıs (1919) tarihli 4. sayısında, ‘*Amele Bayramı olan 1 Mayıs münasebetiyle bu nüshamızı Jean Jaurés’in lâyetmut (ölümsüz) anısına ithaf ediyoruz*’ denilmektedir.

1921 yılında ise Türkiye Sosyalist Fırkası’nın örgütlediği 1 Mayıs kutlamaları, ilk büyük anma olarak tarihe geçmiştir.

İstanbul'da 1 Mayıs işgal altında kutlanmıştır. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın, 1921 yılı 1 Mayıs kutlamalarına kapsamlı bir şekilde hazırlandığı ve örgütlü bulunduğu kamu ve özel bütün işyerlerinde 1 Mayıs dolayısıyla öngördüğü programını uyguladığı anlaşılmaktadır.

Vakit gazetesi, 1 Mayıs 1921 tarihinde Türkiye Sosyalist Fırkası'nın bildirisini yayınlamıştır. Bu bildiride, Türkiye Sosyalist Fırkası; 1 Mayıs'ı '*kutsal bir bayram*' olarak nitelemiş, bütün işçilerin bu bayrama katılmasının bir vazife olduğunu ilan etmiştir.

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın örgütlü ya da etkili olduğu; Şirket-i Hayriye, Tramvay Kumpanyası, Haliç Tersanesi, Haydarpaşa-Pendik, Sirkeci Çekmece banliyö hatları, demiryolu işletmesi, tütün atölyeleri, telefon, tünel, gazhane, debbağhane ve ekmek fırınlarındaki işçiler; 1 Mayıs'ı Türkiye Sosyalist Fırkası'nın öncülüğünde kutlamıştır.

Bando, Divanyolu'ndaki Türkiye Sosyalist Fırkası merkezi önünde sabahtan itibaren saat 1'e kadar Enternasyonal Marşı'nı çalmış, işçiler heyetler halinde parti merkezine gelerek bayramlaşmışlar, gazetelerde; '*işçiler arasında dün işret (içki içmek) men edilmiş olduğu için hiç kimse sarhoş olmamış ve hiçbir vaka zuhur etmemiştir*' şeklinde haberler çıkmıştır.

1 Mayıs'ın temel istekleri arasında; 'sekiz saatlik işgünü', 'hafta tatili' ve 'sendika hakkı' öne çıkmıştır.

1922 yılı da aynı yasaklamalar altında ve buna rağmen yine aynı coşku ile kutlanmıştır. Nisan ayı sonlarında 1 Mayıs'ı kutlamak isteyen siyasi parti, cemiyet ve esnaf kuruluşları biraraya gelerek bir 'komisyon' kurmuşlar ve '1 Mayıs Komisyonu' adıyla kutlama ve eylemin organize edilmesini üstlenmişlerdir.

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Çıkardığı Broşürler

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın çıkardığı gazeteler *İştirak*, *İnsaniyet*, *Sosyalist*, *Medeniyet* ile Türkiye Sosyalist Fırkası'nın çıkardığı *İdrak* gazetesinin dışında Osmanlı sosyalistleri çeşitli broşürlerle mücadelelerini farklı toplum kesimlerine duyurma kaygısını gütmüşlerdir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris temsilcisi Dr. Refik Nevzat'ın çıkardığı broşürler; 1911 tarihli "*Siyaset-i Hazıra-i Meş'ume*" –Bugünün Uğursuz Siyaseti–, 1911 yılında yayımlanan 64 sayfalık "*Sosyalizm ve Rehber-i Amele*" ve 1913 yılında kaleme aldığı "*Haraç Mezat Satıyoruz!*" broşürleri bu kapsamdadır.

Türkiye Sosyalist Fırkası ise 1920 yılında *İdrak* gazetesinin yanında "*En Büyük Kuvvet*", "*Sosyalistlik Nedir?*", "*Bezîrgânlar Cemiyetinin Hastalıkları*" adlarını taşıyan broşürleri çıkarmıştır. Bir başka broşürün "yakında neşredileceği ve '*Sermaye Saltanatı*' unvanını taşıyacağı açıklanmıştır, ancak bu broşürün basılıp basılmadığı bilinmemektedir.

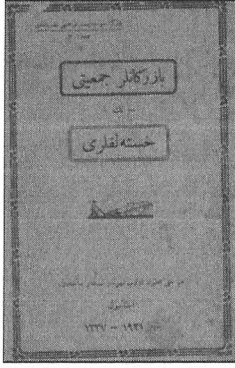
Bunlardan; '*Sosyalistlik Nedir?*' diğerlerine göre daha kapsamlı bir çalışmadır.

Broşür; kapitalist ekonominin sırrını okurlarına 'emek-değer' ve 'artık-değer' kavramlarını örnek vererek açıklamaya çalışmakta ve şöyle yazmaktadır; '*Herhangi bir eşyayı vücuda getirmek için, evvelce de söyledik, üç şey lazımdır: 1. Madde-i iptidâîyye, 2. Âlât ve edevât, yani fabrika ve makineler, 3. Sây yani iş.*'"

Yazar, bir tekstil örneğinden yola çıkarak; bir metanın üretim sürecinde; hammadde, makine-teknoloji ve emek faktörlerini tartışmakta; kapitalistin "*asıl kârının; hammadde ve makine-teknoloji*" faktörlerinden gelmediğini, bunu devamlı ve kâhçı kılan

tek unsurun “emek” faktörü olduğu sonucuna varmaktadır. Türkiye Sosyalist Fırkası’nın hazırladığı bu broşür, Türkiye’de ‘emek-değer’ ve ‘artı-değer’ kavramlarını açıklamaya girişen ilk çalışma olarak da ayrı bir önem taşımaktadır.

Türkiye Sosyalist Fırkası’nın 2 ve 3 numaralı broşürlerinin kapağı:

Türkiye Sosyalist Fırkası Neşriyatından: Adet 3, *Bezîrgânlar Cemiyetinin Hastalıkları*, İstanbul, Mayıs 1337-1921 (solda)

Türkiye Sosyalist Fırkası Neşriyatından: Adet 2, *Sosyalistlik Nedir?* İstanbul, Haziran 1336-1920 broşürlerinin kapakları.

Hüseyin Hilmi’nin Öldürülmesi

Türkiye Sosyalist Fırkası ‘reisi’ Hüseyin Hilmi 16 Teşrinisani (Kasım) 1922 gecesi (İstanbul-Fatih) Bozdoğan Kemerî önünde ‘polis müdüriyeti sabık taharrî memurlarından’ Kalkandereli Ali Haydar tarafından tabancayla vurularak öldürülmüştür.

Hüseyin Hilmi’nin katili ‘Kalkandereli Ali Haydar’ cinayetten sonra silah sesine koşan yakındaki polisler tarafından cinayet silahıyla birlikte yakalanmıştır.

Ali Haydar’ın cinayetten sonra verdiği ifadelerdeki çelişkiler, olayın görünen yüzünün ötesinde karanlık güçlerin varlığına işaret etmektedir. Ali Haydar polisteki ilk ifadesinde Hüseyin Hilmi’yi namusunu korumak için öldürdüğünü, sonraki ifadesinde ise Hüseyin Hilmi’nin “Bozdoğan Kemerî civarında meçhul şahıslar tarafından atılan kurşunların isabetiyle” öldüğünü söylemiştir.

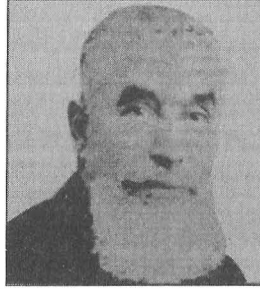
Yine ilk mahkemesinde Ali Haydar ‘kendi hayatının tehlikede bulunmasından bahs ile davasının Anadolu’ya nakli ve bu husus için müracaatta bulunduğunu ve bu husus kesinleşene değin mahkemesinin tehirini talep’ etmiştir.

İstanbul’daki İngiliz İşgal kuvvetleri kumandanı General Harrington anlarında; Tramvay Şirketi’nin Fransız sermayesine ait olduğunu ve Fransız şirketinin başına bela olduğu için Hüseyin Hilmi’nin Fransızlarca öldürtüldüğünü kuvvetle ima etmektedir.

Mahkeme 9 Ekim 1923’te sona ermiştir ve Hüseyin Hilmi’nin katili Kalkandereli Ali Haydar 15 sene hapse mahkûm edilmiştir. Ali Haydar’ın nerede ve kaç sene hapis yattığı belli değildir.

Ancak Hüseyin Hilmi’nin sır olan cinayetinde eldeki kanıtlar, Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı ve İstanbul Polis Müdürü Tahsin Bey’in işbirliğine işaret etmektedir.

Hüseyin Hilmi'nin öldürülmesiyle ilgili en geniş haber *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin 17 Teşrinisani 1922 tarihli sayısında '*Bir Cinayet: Sosyalist Hilmi Bey Evvelki Gece Katledildi*' başlığıyla verilmiştir. Burada da Hüseyin Hilmi'nin öldürülmesinde tetikçi Ali Haydar ile İstanbul Polis Müdürü olan Tahsin Bey arasındaki ilişkiden net olarak söz edilmektedir. Gazete haberinde; cinayeti çözmeye çalışan polis, "*Tahsin Bey -Ali Haydar bağımlı ortaya çıkarmışken, Polis Müdürü Tahsin Bey'in nerede olduğunu ve cinayete alakası belirlendikten sonra neden aranmadığına dair bir bilgi bulunmadığını*" yazmaktadır.

Paris, Rue du Faubourg du Temple 102, Dr. Refik Nevzat'ın evi, muayenehanesi, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris Şubesi ve *Beşeriyet* gazetesinin ortak adresi (solda); Dr. Refik Nevzat.

Osmanlı Sosyalizminin Ardından

Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Türkiye Sosyalist Fırkası üzerine uzunca bir süredir yapılan değerlendirmeler ya 'Kemalizm' penceresindendir ya da 1922'den sonra Türkiye'de sosyalist harekete egemen olan 'Komintern' merkezli sol hareket kökenlidir.

Birinciler, Osmanlı siyasetinin İttihatçı-İtilafçı karşıtlığında, İttihatçılığın doğal devamcısı olduklarından o dönemin tarihsel koşullarında Osmanlı sosyalistlerinin İtilafçılarla dönem dönem yaptığı işbirliğini unutmamış ve Osmanlı sosyalistlerini 'hain' İtilafçıların müttefiki kabul ederek etkisizleştirmeye çalışmıştır.

İkinciler ise, Osmanlı sosyalistlerinin yine aynı dönemin tarihsel koşullarında İkinci Enternasyonal Sosyalizmi ile Fransız ve Alman Sosyal Demokratlarıyla yaptıkları işbirliğini affedilmez bir 'oportünizm' sayarak mahkûm etmişler ve farklı bir cepheden bu önemli pratiği küçümsemişlerdir.

Osmanlı sosyalizminin bu özgün dönemi –mücadelesiyle, kazanımlarıyla, zaaflarıyla, belgeleriyle, anılarıyla– tamamen ideolojik nedenlerle adeta yok sayılmış, onları dışlayan olumsuz miras sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Bu önemli deneyimden yararlanılmadığı gibi, siyasette birbirinin devamı olması gereken, bir öncekinin değerleri üzerinde yükselmesi kaçınılmaz olan sosyalist hareket, her yeni dönemde kendini başlangıç noktası kabul etmiş, her kuşak, her ekip, her ideoloji mücadeleye yeniden en baştan başlayarak kısır bir döngünün içine düşmüştür.

Hüseyin Hilmi ile birlikte OSF/TSF yöneticilerinin önemli bir bölümü sosyalist mücadeleye 'liberalizm'den gelmiştir. Hüseyin Hilmi'nin İttihatçı karşıtlığı da bu çizginin

belirginleşmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu nedenle OSF/TSF'nin her dönem ve bütün yayın organlarında –derece derece– liberalizmi olumlulayan ve önemseyen çizgileri olmuştur. Birçok yerde ‘sosyalizm’i, ‘liberalizm’in doğal ve gelişmiş türevi olarak kabul etmişler, bütün sosyal kanalları tıkalı Osmanlı toplumunda Meşrutiyetin kazanımları ile kişisel hak ve özgürlüklerin kararlı savunucuları olmuşlardır.

OSF/TSF çizgisi, liberalizmin hiç tutunamadığı Türkiye yazını ve siyaseti açısından –sosyalizm içinde liberalizme de yer vermiş olmasıyla– farklı bir düşünsel zenginliktir.

Hüseyin Hilmi, nam-ı diğer *İştirakçi Hilmi*; o tarihsel dönemde kısa hayatına çok şey sığdırmış, çok çalışmış, çok yanlış yapmış, onu küçümseyenlerin de teslim ettiği gibi ‘gözünü budaktan sakınmayan’ bir özgürlük savaşçısı olmuş, uğruna mücadele ettiği ideallerinin ‘sosyalizm’le vücut bulduğunu gördükten sonra sosyalizme yaklaşmış, bu eşikten sonra her attığı adımda işçi davasına biraz daha bağlanmış, militan-eylemci yanıyla kendinden söz ettirmiş, İttihatçıların daima düşmanlığını çekmiş, İtilafçılar ve işgal orduları kumandanlarıyla tartışılan ilişkileri olmuş, gazeteleri kapatılmış, inatla yenilerini çıkarmış, defalarca tutuklanmış ve sürgün cezası almış, her defasında yine geri dönmüş, Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Türkiye Sosyalist Fırkası’nın reisi olarak tanınmıştır.

Gün gelmiş binlerce işçinin katıldığı 1 Mayıs gösterilerinde işçilerle beraber bandonun çaldığı Enternasyonal’i dinlemiş, binlerce işçi gözünde kahraman olmuş, ertesi yıl terk edilmiş, suçlanmış, yapayalnız ve parasız kalmıştır.

Çalışkanlığı, işçilere attığı nutukları, sürekli giydiği kırmızı yeleği, Türkiye Sosyalist Fırkası bayraklı ~~larmız~~ otomobili ve parlak günlerinde Divanyolu’ndaki Türkiye Sosyalist Fırkası binasının önüne diktirdiği kısal bayrağı onun renkli kişiliğinden sonra anlatılanlardır.

Türkiye Sosyalist Fırkası reisi Hüseyin Hilmi, 16 Kasım 1922 gecesi İstanbul’da (Fatih) Bozdoğan Kemerleri’nin dibinde eski bir polis olan Kalkandereli Ali Haydar tarafından vurularak öldürüldüğünde, cinayet tahmin edileceği gibi karanlıklar içinde kalmıştır.

Çağdaşlarının, siyasi –ve ideolojik– karşıtlarının abartarak çoğalttıkları ‘İngiliz yandaşlığı’, ve ‘sosyalizmi şöhret uğruna’ yaptığı tezleri, Hüseyin Hilmi’nin yaşayarak öğrendiği, öğrendikçe bağlandığı işçi davasındaki rolünü açıklamaya yetmemektedir. Hüseyin Hilmi, o dönemin koşullarında; genel özgürlüklerin savunulması, bunların sosyalist mücadeleye bağlanması noktasındaki kararlılığı, örgütçülüğü ve cesaretiyle kendini herkese kabul ettirmiştir.

Hüseyin Hilmi’nin belki en büyük hatası TSF’nin 2. Kongresi’nde kendini ‘azledilemez, değiştirilemez’ başkan ilan ettirmesidir. Bu dönemde Hüseyin Hilmi, sosyalist hareket içinde “amele diktatörü” ilan edilerek şiddetle eleştirilmiştir. Bu eyleminin gerisinde Hüseyin Hilmi’nin kimseye hesap vermeyen kişilik yapısının yanında –muhtemelen– Avrupa’da okuyup Türkiye’ye gelen, Marksist teoriyi çok iyi bilen ancak pratikte kitle bağı bulunmayan, genç ve heyecanlı yeni kuşak komünistlerden TSF’yi ve kendi “reisliğini” korumanın yine kendince alınmış bir önlemi de olabilir.

Bütün bunlara rağmen Hüseyin Hilmi başkanlığındaki OSF/TSF’nin, Türkiye işçi sınıfının tarihinde ilk kez örgütlü hak arama mücadelelerine öncülük etmiş bir hareket olduğunu teslim etmek gerekir. ‘Osmanlı amele sınıfının’ 1919-1921 yıllarındaki grevlerinin arkasındaki güç Türkiye Sosyalist Fırkası’dır. Osmanlı sosyalistleri,

1919 ve 1921 yıllarında verdikleri mücadelelerle; işçi haklarının keyfilikten kurtularak yazılı kurallara dönüştürülmesi, işçi hakları ve sorunluluğu hukukunun oluşturulması, çalışma zamanının 15-16 saatten 9 saate indirilmesi, haftada bir gün ücretli izin hakkı, çalışan bütün emekçilerin 'İçtimai Şirket' dedikleri 'Sosyal Sigorta Kurumları' güvencesine alınması, işçi sorunları için 'Çalışma Bakanlığı' kurulması gibi günlük hayatın sorunlarından 'adaletin ücretsiz olması', 'idam cezasının kaldırılması', '1 Mayıs'ın kitlesel kutlanması' vb. gibi genel demokrasi taleplerine kadar birçok sorunu Türkiye'de ilk kez dile getirmişlerdir.

Belgelerinde kuramsal olarak sosyalizmin kurulması için teorinin ve tarihin *devrim* öngördüğü yazılsa da, kendisini sosyalizmin kuruluşunda *barışçı ve parlamenter* İkinci Enternasyonal sosyalizmine yakın saymıştır.

Dönemlerinde; savaşların, kitlesel kırılmaların, tehcirlerin ve milliyetçi çatışmaların kırıp geçirdiği Osmanlı topraklarında emeğe dayalı bir demokrasi için mücadele ederken, kendilerini amele sınıfının enternasyonal öğretisine bağlı saymışlardır.

Beşeriyet gazetesinde kaleme alınan bir makalenin son cümlesi Marx'ın şu ünlü sözüyle bitmektedir:

"Bütün ülkelerin işçileri birleşiniz!" ya da,

"Bütün memalik-i muhtelif (muhtelif memleketler) amelesi, ittihat ediniz (birleşiniz)!"

"Amelelerin renkleri, nesilleri, ırkları, dinleri, mezhepleri, milletleri, lisansları ne olursa olsun bizce hepsi müsavidir (eşit), yani netice bizim için hep birdir.

Sosyalizm nokta-i nazarından cümlesi mağdur, sermayedaran istibdat-ı hükümranisi altında ezilmiş, her şeyden mahrum, kendilerine ızzar-ı menfaat (çıkarlarına zarar) eyleyen adamlarla muharip, bedbaht bir sınıf-ı beşerdir.

Sosyalizm onların müdaf-i meşruu (yasal savunucusu), tabii ve hakikisidir.

Alâmet-i mahsus ve rumuzu şu cümle ile tercüme edilir.

Bütün memalik-i muhtelif amelesi, ittihat ediniz!"

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler* – I. Cilt (1909-1949), Promete Yayınları, İstanbul 1979.

Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kütüphanesi 33, İzmir 2002.

Burhan Şaylı (çev.), *Baha Tevfik, Anarşizmin Osmanlıcası, 'Felsefe-i Ferd'*, Yumuşak G Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1997.

Erden Akbulut, Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919 – 1926, 1. Cilt 1919-1923*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012.

Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2012.

İştirak, İnsaniyet, Sosyalist, Medeniyet, Beşeriyet, İdrak gazeteleri.

Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1994.

Mehmet Ö. Alkan, *Bir İttihat ve Terakki Muhafızı Olarak Liberal-Sosyalist Hilmi, Tarih ve Toplum* Aylık Ansiklopedik Dergi, Sayı 81 Eylül 1990.

Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar – I* (1908-1925), BDS Yayınları, İstanbul 1991.

Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964.

Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998

Yücel Demirel (çev.) *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri*, T. Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul 2004.

Zeki Cernat, *Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi*, Meslek Dergisi, Mayıs 1925 Sayı 21-22-24-25.

TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI VE MUSTAFA SUPHİ

*Ey Türkiye'nin mazlum işçi ve köylüleri !
Evvelâhir bir şeyi hatırlıdan çıkarma ;
Avrupa ve Türkiye'deki bütün sermayedarlar, zenginler,
paşalar, ağalar, papaz ve mutaassıp mollalar
Türkiye'de hükmettikçe sermaye ve para esirliği ortadan kalkmaz
ve işçi köylü halkı kendi devlet ve hâkimiyetine nail olamaz...*

Mustafa Suphi

Türkiye 'sol' hareketinin en önemli isimlerinden Mustafa Suphi 1882 yılında Giresun'da doğmuştur. Babası Osmanlı'da üst düzey bürokrat olması sebebiyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev yapmış, Mustafa Suphi'nin de çocukluğu Kudüs, Şam, Erzurum'da geçmiş, bu şehirlerde süren eğitimini İstanbul (Mekteb-i Sultani / Galatasaray Lisesi) ve Paris'te (L'ecole Libre des Sciences Politiques / Siyasal Bilimler Okulu) tamamlamıştır. Babası Ali Rıza (Özütürk) Cumhuriyet döneminde de bürokrasi içindeki konumunu korumuştur. Ali Rıza Özütürk 1930'da Samsun valisi olarak görülmektedir.

Türkçü – Liberal – Demokrat Suphi

Mustafa Suphi iyi bir eğitim almış ve Paris'te öğrenciyken aynı zamanda İttihatçıların yayın organlarından *Tanin* gazetesine yazılar yazmıştır.

1910 yılında Türkiye'ye dönünce hem gazetecilik, hem öğretmenlik yapmaya başlamış, siyasetle de ilgisini sürdürmüştür. Öyle ki bazı kaynaklar, 1911'de İttihatçıların Selanik'te topladığı son gizli kongrede onun Anadolu delegesi olduğunu yazmaktadırlar. İttihat ve Terakki Partisi içinde liberal eğilimiyle bilinen Mehmet Cavit Bey'e yakındır ve İttihatçıların önemli aydın ve bürokratları onun yakın dostları arasında olmuştur. *Küçük Talat, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmet, Ferit (Tek), Mehmet Hafız Efendi, Yusuf Kemal (Tengirşek)* ilk akla gelenlerdendir. Mustafa Suphi, 1912 yılında İttihatçılarla ilk kopuşu yaşamış ve özünde yine bir 'Türkçü' parti olan ve yöneticileri arasında Ferit Tek (Kütahya Mebusu), Câmî Baykurt (Fizan Mebusu), Yusuf Akçura gibi aydınların bulunduğu Milli Meşrutiyet Fırkası'nın kuruluşunda görev almış, partinin yayın organı durumundaki *İfham* ve *Vazife* gazetelerinin yönetimini üstlenmiştir.

Mustafa Suphi'nin bu döneminde *Servet-i Fünun* ve *Hak* gazetelerindeki yazıları, broşürleri, çevirileri ile Milli Meşrutiyet Fırkası belgelerinde dile getirdiği görüşleri genel

olarak burjuva-liberal düşüncelidir. Yazılarında çeviriler yaptığı Celestin Bouglé, Rasih Nuri İleri'ye göre Durkheimcı bir burjuva sosyoloğu, kendini yakın bulduğu Fréderic Le Ple, Charles Gide aynı çizgideki burjuva aydınlardır.

Mustafa Suphi
(Giresun 1882-Trabzon açıkları 1921)

1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali dolayısıyla yazdığı "*Vazife-i Temdin*" broşüründe bu çizgiyi zorlayan bir çıkış yaparak; Batı'nın kendi dışındaki tüm dünyaya biçtiği "*onları uygarlaştırma görevine*" karşı çıkmış, "*uygar denilen Avrupa ırklarının yalnızca servet kazanmak uğruna yaptıkları bu seferlerin, fethettikleri topraklarda yaptıkları büyük vahşetle anılacağını*" yazmıştır.

Mustafa Suphi'nin özellikle 1912 ve 1913 yıllarındaki faaliyetleri ve düşünsel dünyasına yakından bakılırsa gittikçe öne çıkan farklılıklar görülecektir. İçinde bulunduğu Milli Meşrutiyet Fırkası'nın ekonomi programı liberal öğeler taşıyan, devlete sosyal yükümlülükler yükleyen ve adem-i merkeziyetçi yani yerel meclislere daha fazla inisiyatif tanıyan –dönemine göre daha– demokratik bir programdır. Milli Meşrutiyet Fırkası'nın "Türkçülüğü" de, İttihatçıların savunduğu; devlete sahip olarak onu "kurtaracak" bir Türk Milleti yaratmak, Türklüğün dışındaki Müslüman-Hristiyan bütün milletleri dışlayarak, gerektiğinde yok eden bir milliyetçilikten farklıdır. Milli Meşrutiyet Fırkası'nın savunduğu ilkeler arasında Müslüman ve Hristiyan milletlere âdem-i merkeziye gereği ortak haklar, kendi dillerinde eğitim, bir nevi idari özerklik imkânlarının verilmesi de bulunuyordu. Milli Meşrutiyet Fırkası'nın Türkçülüğü, Rusya'da Çar zulmüne karşı mücadele eden Tatar Cedidçiliği (yenilikçiliği) içinde yetişmiş ve –Çar zulmünden kaçarak İstanbul'a gelmiş– Yusuf Akçura ve çevresi tarafından şekillendirilmiş daha liberal bir milliyetçiliktir.

Mustafa Suphi bu partinin yayın organları *İşham* (Uyanı) ve *Vazife* gazetelerinin yönetimini üstlendiği dönemde bu çizgiye uygun bir yayın politikası izlemek gayreti içinde olmuş, bu nedenle *İşham* gazetesi Hükümet'in hismine uğramış ve yayını birden fazla kez durdurulmuştur. Örneğin *İşham* gazetesinin 120. sayısında (21 Kânunusani 1913) Mustafa Suphi, ünlü Fransız sosyalisti Jean Jaurés'nin bir makalesini yayımlamıştır. "*Şerefli Temaşa*" başlıklı makalede Jean Jaurés, 1912 Balkan Savaşı'nı emperyalist Avrupa'nın özellikle körüklediğini ve Balkanlar'da barış ve demokrasinin, bütün milletlerin katıldığı gevşek ve demokratik bir federasyonla mümkün olabileceğini yazmıştır. Mustafa Suphi'nin Paris'teki öğrencilik yıllarında tanıdığı Jean Jaurés'yi İstanbul'da da izlediğini buradan anlayabiliriz.

Nitekim Mustafa Suphi bu olaydan yedi yıl sonra Moskova'da *Yeni Dünya*'nın 8 Temmuz (1920) tarihli nüshasına yazdığı "*Tarihi Vazife*" başlıklı makalesinde tam

da bu günlere değinmiş ve Jean Jaurés'in makalesindeki "Umum Balkan İttifakı" fikrini o yıllarda da desteklediklerini imna ederek şöyle yazmıştır:

"Bundan hemen on yıl önce bizler; devletçi veya köylü sosyalistler, minimalist (asgari) milliyetçiler, federalistler, kısaca Türk gençliğinin saldırgan şoven İttihat ve Terakki siyasetine karşı ayaklanan kısmı, bir taraftan memleketi ve rençber halkı felaketten felakete sürükleyecek savaflara son vermeye çalışırken, diğer taraftan da Anadolu'ya hayat verecek medeni, inkalabi gelişmelere zemin ve yol arıyorduk."

Mustafa Suphi'nin Paris'ten Türkiye'ye döndükten sonra J. Jaurés ile bağı olduğuna dair bir kayıt yoktur. Ancak yaşadığı dönem özellikle 1913 yılı; İttihat ve Terakki'nin diktatörce yönetiminden kaynaklanan endişeleri ve alttan alta beslenen anti-emperyalist duyarlılığı; Mustafa Suphi'nin ufkuna sosyalizmi ve sosyalistleri biraz daha yaklaştırmış olmalıdır.

Sinop ve Rusya Sürgünü Mustafa Suphi

18 Haziran 1913'te İstanbul'da Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen suikast Mustafa Suphi'nin yaşamında yeni bir devir başlatmıştır. İttihatçıların bu fırsattan yararlanarak bütün muhalefeti susturma politikası sonucu, liberal-sosyalist bütün muhalifler İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Mustafa Suphi de *"Payitaht'ın selamet-i umumiyesi"* için Bahr-i Cedit vapuruyla Sinop'a gönderilen muhalifler arasındadır. Mustafa Suphi Sinop'a 1913 yılı ortalarında sürülmüş, 1914 yılı Mayıs ayına kadar yaklaşık bir yıl Sinop'ta kalmış, 1914 yılı Mayıs'ında on sürgün arkadaşıyla Karadeniz'i diki-ne geçerek Sivastopol'e kaçmıştır. Kırım'a gelen Mustafa Suphi'nin Batı'ya, bildiği Paris'e gitmesi beklenirken o, Bakü'ye gidip orada bir gazete çıkarma arzusu içindedir.

Kırım'da reformcu görüşleriyle tanınan Kırım Tatarı Gaspıralı İsmail Bey, Mustafa Suphi'nin işbirliği yaptığı dönemin önemli aydınlarından. Gazetesi *Tercüman*'ı uzun yıllar çıkaran Gaspıralı İsmail Bey'in yardımıyla Mustafa Suphi, Bakü'de yayımlanan *İkbal* ve *Basiret* gazetesinde yazılar yazmış, yaklaşan büyük savaşa karşı Osmanlı Devleti'nin mümkün olduğu kadar *"tarafsız kalarak barışı uzatmasını"* savunmuştur.

Birinci Dünya Savaşı, Mustafa Suphi'yi Kafkasya'da yakalamıştır. Bu tarihten sonra ikinci kez sürgünlüğü yaşayacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Rus Hükümet'i *"yabancı ve düşman"* unsurları tedbir olarak toplama kamplarına göndermeye başlamıştır. Tatar araştırmacı Subayev'e göre Mustafa Suphi Kasım 1914'te Kaluga kentine sürgün edilen kafilenin içindedir. Kaluga'da bir yıl kalan Mustafa Suphi savaşın seyri Rusya aleyhine değişmeye başlayınca, daha içerideki bölgeye, Ural'a sürülmüştür.

İkinci Sürgünden Türkiye Komünist Fırkası'na

Birinci Dünya Savaşı yıllarını –yaklaşık üç buçuk yıl– sürgünde geçiren Mustafa Suphi, bu dönem Rusya'da kendini derinden derine hissettiren sol muhalefeti yakından tanımış, Bolşeviklerin, Sosyalist Devrimcilerin (SR), Müslüman komünistlerin tezlerini yakından izlemiş, Marksizmi öğrenme imkânı bulmuştur. Yine Subayev'in yazdığına göre, Mustafa Suphi 1915'te Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katılmıştır.

Rusya'daki devrim, sürgünde bulunan muhalifleri de özgür kılınca (1918 Şubat) Mustafa Suphi Moskova'ya gelmiştir. Moskova'da, daha 1914 yazında (Bakü'de)

gerçekleştirmeyi düşündüğü, yeni bir Türkçe gazete çıkarmak fikrini bu defa Marksist bir kimlikle yapmak istemektedir. Bu amaçla Moskova'da başında Josef Stalin'in bulunduğu Milliyetler Halk Komiserliği'ne bağlı *Merkez Müslüman Komiserliği*'ne (MUSKOM'a) başvurmuştur.

Mustafa Suphi'nin yardım istediği Merkez Müslüman Komiserliği'nin yöneticilerinden Mollanur Vahidov ile Şerif Manatov Bolşevik, Galimcan İbrahimov ise Müslüman komünistler arasında çok iyi bilinen Sosyalist Devrimci kanadın önderleri arasındadır. Müslüman komünistlerin önderler arasında adı geçen Mirseyit Sultangaliyev ise o sırada Milliyetler Halk Komiserliği'nde Josef Stalin'in yardımcısıdır.

1918'de kurulan Merkez Müslüman Komiserliği resmi bir kurumdur ve amacı Bolşevik Partisi'nin o tarihte zayıf durumda olduğu özellikle Rusya'nın iç ve Müslüman bölgelerinde Müslüman halkı sosyalist devrime kazandırmaktır.

Mustafa Suphi Moskova'ya geldikten sonra *Merkez Müslüman Komiserliği*'nin (Tatar) Müslüman komünistleri Mollanur Vahidov ve Mirseyit Sultangaliyev ile de yakın ilişkiler içinde olmuştur. Daha Türkiye'deyken, sonra da kaçtığı Kırım'da kendine yakın bulduğu Tatar Ceditçiliği, Moskova'da bambaşka bir boyutta devrimci bir kurum olarak *Müslüman Komiserliği* adıyla karşısına çıkmıştır.

Mustafa Suphi'nin MUSKOM'a geldiği günlerin hemen öncesinde Moskova'da Kazan Sosyalist Komitesi olarak örgütlenmiş Müslüman komünistlerin oldukça önemli bir toplantısı yapılmıştır. *Rusya Müslüman Emekçiler Konferansı*'nı düzenleyen komiteye Mollanur Vahidov ve Mirseyit Sultangaliyev başkanlık yapmıştır. Konferansın önemli gündem maddelerinden birisi özerk bir *Müslüman Komünist Partisi* kurulmasını tartışmaktır. Konferans, bu konuyu görüştüktan sonra partinin kurulmasına prensip olarak karar vermiştir. Kazan Sosyalist Komitesi ikinci toplantısını birkaç ay sonra Kazan'da yapmıştır. Prensip karan alınan özerk parti kurulmuş, adına da *Rusya Müslüman Bolşevik Komünistler Partisi* adı verilmiştir. Bu parti, Rusya Bolşevik Partisi programı paralelinde faaliyet gösterecek, ancak örgütsel özerkliğe sahip olacak, parti programını kabul eden herkes komünist olmasa dahi partiye kabul edilecektir.

Mustafa Suphi Moskova ve Kazan'da *Müslüman Komünist Hareketi*'nin bütün Müslüman coğrafyasını altüst ettiği bu dönemde kendini bu çalışmaların içinde bulmuş, onlardan büyük destek görmüş, onların tezlerinden önemli ölçüde etkilenmiş, kaderini bir noktada onların kaderiyle bağlamıştır.

Mirseyit Sultangaliyev'e göre MUSKOM başkanı Mollanur Vahidov, Mustafa Suphi'yi Merkez Müslüman Komiserliği propaganda bölümü başına getirmiş, bu kurul Türkçe, Arapça, Farsça broşür vb. yayımlamış, yine o günlerde -MUSKOM'un yayın organı- *Kızıl Bayrak* gazetesinde Mustafa Suphi'nin söyleşisi yayımlanmıştır.

Merkez Müslüman Komiserliği'nde Mollanur Vahidov ve Josef Stalin'le Türkçe gazete sorununu görüşen Mustafa Suphi, *Yeni Dünya* gazetesini çıkarmaya başlamıştır.

Mustafa Suphi'nin bir örgütlenme aracı olarak düşündüğü *Yeni Dünya* bu şekilde doğmuştur ve kendisini "Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesinin Türkçe Naşir-i Efkârı" olarak tanımlamıştır. İlk sayısının 27 Nisan 1918'de basıldığı *Yeni Dünya* gazetesini, Mustafa Suphi gittiği her yerde çıkarmayı kararlı bir şekilde sürdürmüş, basılan son sayısı 17 Şubat 1921'e kadar geçen üç yıl içinde (son sayısı hariç ki bu sayı Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye dönüş yoluna çıkmasından sonra basılmıştır) Mustafa Suphi yönetiminde toplam 67 sayı yayımlanmıştır. Dönemin olağanüstü koşullarında *Yeni Dünya* gazetesi sırasıyla Moskova, Kırım, Taşkent ve Bakü'ye taşınarak hayatını

sürdürebilmiştir. Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden sonra ise Bakü'de kalan Türkiye Komünist Partisi Dış Büro'su, *Yeni Dünya*'yı 1 Aralık 1921 ve 15 Ocak 1922 tarihlerinde iki sayı olarak çıkarmışlardır.

22 Temmuz 1918'de Moskova'da yapılan Türk Sosyalistleri Konferansı, 4 Kasım 1918'de yapılan Müslüman Komünistler Kurultayı Mustafa Suphi'nin de içinde olduğu faaliyetlerdir. Türk Sosyalistleri Kongresi Mustafa Suphi önderliğindeki Türkiye'li komünistlerin ilk örgütlenme faaliyetinin başlangıcıdır. Mustafa Suphi bu kurultayın açarken: "Bizim bugün tuttuğumuz yoldan dün Rusya'da yaşayan Tatarlar yürüme-ye başlamışlardı... Bu teşkilat Türkiye'de sosyalistliğin ütöpizm devrini atlatıp devri-ı hakikat istidadında olduğunu gösterir" demiştir.

Müslüman Komünistler Kurultayı'nda ise Kazanlı İsmail Rahmetellin ve bazı delegeler Mustafa Suphi'yi aynı teşkilat kurmakla ve "sosyal şovenlik"le suçlamış, Mustafa Suphi suçlamaları reddederek uzun bir konuşma ile yanıt vermiş, sonuçta Kurultay Başkanlığı Türk Heyeti'nin Kurultay'a iştirakini kabul etmiştir.

1919 yılı başlarında Türkiye Komünist Teşkilatı, Anadolu'ya daha yakın olabilmek için Kırım'a taşınmış, yayın ve örgütlenme faaliyetlerine burada devam etmiş, Mustafa Suphi *Komünist Manifesto*'yu Türkçeye çevirmeye başlamış, Beyaz Ordu'nun Kırım'a saldırısı ve Kırım'ı işgali, Türkiye Komünist Teşkilatı ve Mustafa Suphi'nin yeniden Moskova'ya dönmesine neden olmuştur.

Mustafa Suphi Moskova'da, 2-6 (1919) Mart tarihlerinde, elliden fazla temsilci, on dokuz farklı ülkedeki komünist parti veya grubun katılımıyla toplanan Komünist Enternasyonal Birinci Kongresi'ne *Türkiye Komünist Teşkilatı*'nı temsilen katılmıştır.

Mustafa Suphi'nin çıkardığı *Yeni Dünya* gazetesinin 17 Şubat 1921 tarihli sayısı.

Bu dönemde, Bolşevik partisi ve Komünist Enternasyonal içinde; gelecek devrimlerin "*Batı'daki kapitalist metropol ülkelerde mi, yoksa Doğu'daki sömürge ve bağımlı ülkelerde mi*" olacağına ilişkin büyük bir tartışma devam etmektedir. Mirseyit Sultangaliyev ve M. Nath Roy gibi komünistler "*Batı'daki devrimlerin kaderi Doğu'daki*

devrimle-e bağlıdır" görüşündeydiler. Mustafa Suphi burada yaptığı konuşmada, "Batı ülkelerinin proleter hareketleri ve devrim potansiyeli ile Doğu'daki sömürge ve bağımlı ülkelerdeki halkların devrimci mücadeleleri arasındaki zorunlu ilişkiye" dikkat çekmiş ve Komünist Enternasyonalî Doğu emekçilerine daha fazla yardıma çağırmıştır.

Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulacağı Eylül ayına kadar Mustafa Suphi ve teşkilatının faaliyetlerine katıldığı iki önemli toplantı vardır. Bunlar; Temmuz ayı ortalarında Petrograd'da toplanan Komünist Enternasyonal 2. Kongresi ve Eylül başında Bakü'de toplanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'dır.

Komünist Enternasyonal 2. Kongresi, İtalyan komünist G. M. Serrati'nin, "Avrupa devrimlerini tamamlanadan Asya'nın kaderinin değişmeyeceği"; Hindistan komünisti Roy'un ise, "Batı devrimlerinin kaderi bütünüyle Doğu devrimlerine bağlıdır" tezlerini hararetle tartışıldığı forumlara sahne olmuştur.

Lenin ise, "Sömürge ve bağımlı ülkelerde, ulusal demokratik kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi gerektiğini savunmuş, bu desteğin, milli burjuvazinin; komünistlerin, köylü ve işçilerin örgütlenmelerine olanak tanıyıp tanınamaları şartına bağlanmasını" önermiştir.

Mustafa Suphi Komintern'in 2. Kongresi'ne katılmamıştır. Bunun muhtemel sebepleri arasında İttihatçılardan arındırmaya ve yeniden kurmaya çalıştığı teşkilatının ertelenemez çalışmaları olabilir. Türkiye Komünist Teşkilatı'nı Komünist Enternasyonal 2. Kongresi'nde İsmail Hakkı temsil etmiştir.

Mustafa Suphi *Yeni Dünya*'nın 8 Temmuz tarihli (51. sayısında) yazdığı 'Tarihi Vazife' başlıklı makalesinde, II. Kongre tartışmalarını değerlendirmekte, Türkiye komünistlerini Milli Mücadele'ye olan temel yaklaşımını ortaya koymakta ve komünist teşkilatın örgütlenebilmesinin "aynı derecede önemli bir mesele" olarak altını çizmektedir.

Mustafa Suphi'nin buradaki yaklaşımı Lenin'in çözümlemesine yakındır.

Tarihi Vazife'de; '... Biz Türkiye'de milli müdafaa şeklinde baş gösteren ayaklanmaya, müsterek düşman emperyalizm tarafından bu hareketin söndürülmesine yol vermemek için her türlü yardımı, bu yardım mutaassıp milliyetçilere bile olsa, tarihin bize yüklediği bir vazife olarak biliyoruz. ... Hayat ve mücadele ruhunu mağdur halk kitlelerinde derinleştirmeye çalışan İştirakiyun Teşkilatının (TKF'nin) memleket içinde açılıp yayılmasına gelince, bunun da Kuvay-ı Milliye yönetiminin karşısında duran yine o ehemmiyette tarihsel bir mesele olduğunu zannediyoruz' diye yazacaktır.

Mustafa Suphi'nin 19 Aralık 1918 günü Petrograd'da düzenlenen *Beynelmîlel Miting*'de yaptığı konuşma *Sovyet Rusya ve Dünya Halkları* adıyla 1920'de Komünist Enternasyonal Yayınları tarafından hazırlanan bir derleme içinde yer almıştır. Solda kitabın kapağı, sağda Mustafa Suphi'nin bu derlemede kullanılan fotoğrafı görülmektedir.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı 1-8 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de düzenlenmiştir. Kurultay'ın hedefi; Doğu'da yalnızca komünist ve sol siyaset içinde bulunan grup ve partileri değil, tarafsız veya İslamcı, emperyalizme veya kendi egemenlerine karşı mücadele eden bütün halkların katılımını sağlamaktır.

Kurultay'ın hazırlık çalışmalarının bazı toplantılarına Mustafa Suphi'nin de katıldığı, toplantı tutanaklarından anlaşılmaktadır.

Kurultay'ın 4 Eylül tarihli oturumunda Enver Paşa'nın bildirisi okunmuştur. Enver Paşa Kurultay'a '*Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp inkılapçıları*'nı temsilen katılmıştır. İslam ülkeleri üzerindeki etkisi gerekçesiyle Komintern yönetiminin Kurultay'a katılmasına ses çıkarmadığı Enver Paşa'nın bildirisini Kurultay Sekreteri Ostrovki (Rusça) okumuş ve Mehmet Emin tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Enver Paşa'nın Kurultaya katılmasını Mustafa Suphi yönetimindeki Türkiye Komünist Teşkilatı açıkça protesto etmiş, Dağıstan temsilcisi Celal Korkmazov, "*Milli Mesele ve Sömürgeler Sorunu Raportörü*" Pavloviç, Mutuşev ve Dadaş Bünyadzade 'Osmanlı'nın emperyalist emellerinin uygulayıcısı bu eski paşayı konmuşlardır.

Mustafa Suphi'nin yakın çalışma arkadaşlarından Mirseyit Sultangaliyev'in Kurultay'a katılması ise engellenmiştir.

Mustafa Suphi'nin Kurultay'a katıldığı halde konuşma yapmaması, (Türkiye adına İsmail Hakkı konuşmuştur) ve Kurultay sonrası oluşan "*Propaganda ve Hareket Sovyeti*"nde Mustafa Suphi'ye yer verilmemesi; Mustafa Suphi ile Komintern arasında Enver Paşa üzerinden oluşan bir anlaşmazlık ve bunun devamında bir soğukluk olduğunu düşündürmektedir.

1920 yılının Haziran'ı ile Eylül'ü arasında Mustafa Suphi ve ekibi Bakü'de partileşme sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte Türkiye komünist teşkilatının adı: "*Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*"dır. "*İştirakiyun*", "*Komünizm*" sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

8 Eylül'de biten *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*'nın ardından, 10 Eylül 1920'de Bakü'de '*Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi*' adıyla bir kongre toplanmıştır. Bu kongre, farklı komünist teşkilatları birleştirirken aynı zamanda "*Türkiye Komünist Fırkası Birinci Kongresi*" olarak da anılacaktır. Kongre hazırlıkları sürerken Kongre'nin nerede toplanacağı sorununun hem Merkez-i Büro'da hem Bakü Teşkilatı'nda görüldüğü muhakkaktır. Kongrenin Anadolu'da toplanması düşüncesi o günkü belgelerde geçmemektedir.

Türkiye Komünist Fırkası kuruluşu ve bunun bileşenleri konusunda Anadolu'dan fırkaya katılım, Ankara Hükümeti ve Kazım Karabekir'in komünistleri sıkı takibi sonucunda, Bakü Komitesi'nin istediği düzeyde gerçekleşmemiştir. Hükümet'in o sırada denetleyemediği İstanbul'da ise durum daha farklıdır. İstanbul'dan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ve (İstanbul Komünist Grubu) temsilcileri olan Ethem Nejat ve Hilmi oğlu İsmail Hakkı Enternasyonal 2. Kongresi'ne katılmak üzere yola çıkmışlar, Moskova'ya yetişemeyerek Bakü'ye gelmişlerdir. Ethem Nejat ve Hilmi oğlu İsmail Hakkı'nın görev almasıyla Mustafa Suphi'nin partide çok ihtiyaç duyduğu entelektüel boşluk, Marksist formasyonları yüksek İstanbul Komünist Grubu temsilcilerinin katılımıyla karşılanmıştır.

Kongrenin son gününde Ethem Nejat ve Hilmi oğlu İsmail Hakkı; "*Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen komünistler, İstanbul Komünist Grubu ve Bakü'de bulunan*

Türkiye Komünist Teşkilatı'nın birleşmesi için bir önerge vermişler, bütün dağınık durumdaki kişi, grup ve teşkilatların birleşmesini teklif etmişlerdir. Bu teklif oybirliği ile kabul edilmiş ve şu satırlarla ifade edilmiştir:

"Biz sahib-i selâhiyet delege olmak sıfatıyla İstanbul Komünist Grubu'nun Türkiye Komünist Fırkası ile birleşmeye âmâde olduğunu ilan ve diğer teşkilatlarında aynı veçhile hareket eylemelerini büyük gayemiz namına teklif ve rica ederiz."

Kongre 10-15 Eylül tarihleri arasında çalışmalarını tamamlamış, Türkiye Komünist Fırkası Programı'nın ve Teşkilat Nizamnamesi'nin (tüzüğü) görüşülmesi, kabulü ve TKF Merkez-i Heyeti'nin seçimi yapılmıştır. Seçimde parti yönetimi şu isimlerden meydana gelmiştir.

Merkez-i Heyet: Mustafa Suphi (Reis), Ethem Nejat (Katib-i Umumi), Mehmet Emin, Nazmi, Hilmi oğlu İsmail Hakkı, İsmail Hakkı, Süleyman Nuri.

Merkez-i Heyet Aday Üye: Hüseyin Sait, Asım Necati, Selim Mehmetoğlu.

Kongre Hesap Müfettişliği: Süleyman Sami, Lutfi Necdet, İsmail Çitoğlu.

Türkiye Komünist Fırkası Programı'ndan Birkaç Ayrıntı

Türkiye Komünist Fırkası Programı 49 maddeden meydana gelen ayrıntılı bir programdır. Kongre günleri, o zamana dek Türkiye emekçi sınıflarına ait sorunların bu boyutuyla görüşüldüğü ilk meclistir. Kongre, Türkiye'nin yönetim şekli olarak, *'Federasyon'* biçiminde örgütlenmiş bir *'Şuralar Cumhuriyeti'*ni öngörmektedir.

Kongre; Anadolu'daki etnik yapıyı dikkate alarak, *'Türk-Ermeni-Kürt-Rum'* milletlerinin geçmişteki kanlı çatışmalarına gönderme yapmakta; tüm bu çatışmaların kaynağının emperyalizm-kapitalizm ve bunların dolaysız sonucu olan *"her milletin kendi burjuva cumhuriyeti"*ne kalkışması sonucuna varmaktadır.

Bu konuyu Mustafa Suphi şöyle kaleme almıştır:

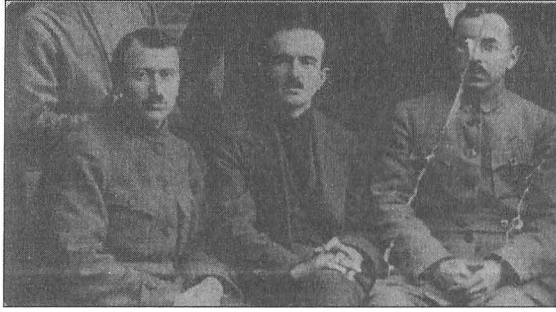
"Firkamız Türk amele ve rençperlerini mutaassıp İttihat ve İtilafçılar veya hain sosyalistler tesiri altından kurtarmaya ne derece mecbur ise, Türkiye'de yaşayan Rum, Ermeni, Kürt milletlerinin mağdur sınıflarını da; Etniki Eteryâ, Taşnak ve Bedirhan teşkilatlarından ayırarak menfaat ve maksadı müttehid (birleşmiş) bir sınıf halinde hem dâhili tufeylilere (asalak), hem de istilâcı harici kuvvetlere karşı birleştirip ayaklandırmak vazifesiyle mahmuldür (yükklü)."

Firkamız her ne nam altında yaşarsa yaşasın, bu idrake mahzar olmadıkça, beynelmîl mübareze cephesinde iş görmeye ve 'Enternasyonal' muhitinde kuvvetli müteneffiz (nüfuzlu) bir mevki tutmaya liyâkat kazanamaz..."

Şuralar Cumhuriyeti ise, bütün milletlerin emekçi köylü ve işçilerini içine alacağını, her milletin dil ve kültürünü özgürce geliştirebileceğini ve bu konudaki bütün ayrıcalıkların kaldırılacağını, *"federasyon'un, hür milletlerin hür ittihadı"* (birliği) esasını temel aldığını, eğer bir milletin *"amele ve rençper sınıfı da"* bağımsız yaşamak istiyorsa, sorunun çözümünün *"halk oylamasıyla ve barışçı"* olacağını öngörmekte ve *"ayrılma hakkına"* imkân vermektedir.

Program, bütün *'ruhani müesseselerin'* Hükümet ve yönetimden ayrılarak cemaatlerin kendi içlerinde örgütlenebileceklerini önermektedir, bu şekilde gerçek anlamda vicdan özgürlüğü ve laisizmden yanadır.

Programda köy iktisadiyatı ve köylü örgütlenmesi ayrı bir öneme sahiptir.

TKF Merkez Heyeti üyeleri soldan sağa: (Kayserili) İsmail Hakkı, Katib-i Umumisi Ethem Nejat, Merkezi Heyet Reisi Mustafa Suphi

TKF Merkez Heyeti'nden
(Arap) Hilmi oğlu İsmail Hakkı

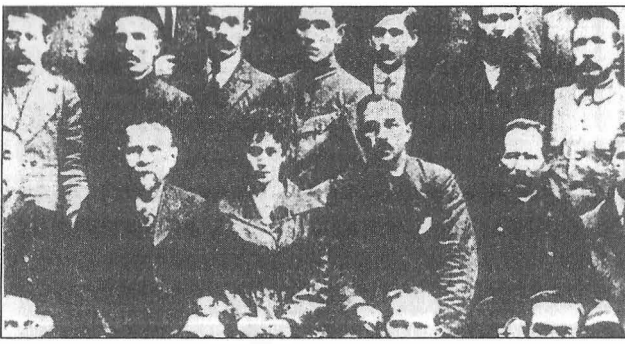

TKF Merkez Heyeti'nden
Süleyman Nuri

Kongre, Türkiye'de emperyalizme karşı devam etmekte olan mücadeleyi '*milli inkılâp*' olarak kabul etmiş, tam desteğini açıklamış, bu milli hareketin memleket dahilinde gelişerek derinleşmesiyle emekçi sınıfların bilinçleneceğini, onlarda '*sınıf şuurunun*' meydana geleceğini, bunun yanrki '*içtimai inkılâba*' uygun bir zemin yaratacağını kaydetmiştir.

Kongre, Türkiye'deki milli harekete yardım edeceğini, ancak nihai amacının Türkiye'de yaşayan çeşitli milletlere mensup '*amele ve rençper*' sınıfının hâkim olacağı bir düzenin kurulmasını, öngörmektedir. Ayrıca uluslararası konjonktürün; Avrupa'yı sarsan sosyal devrimler ve Sovyet Devrimi'nin bu şartları elverişli hale getirdiğini kaydetmektedir.

Bu dönemde Mustafa Suphi, Rusya'daki Türk, Tatar, Başkırt, Azeri, Türkmen, Rus, Ermeni, Gürcü vb. halkların temsilcileri, Müslüman komünistlerin, Bolşeviklerin ve Sosyalist Devrimciler'in en etkili önderleri ile birlikte çalışmıştır. Bunlar arasında; Mollamur Vahidov, Mirseyit Sultangaliyev, Galimcan İbrahimov, Celal Korkmazov, Firdevsi, Şerif Manatov, Josef Stalin, Leonid Krasin, Elena Stasova, Grigol Orconikidze ilk akla gelenlerdendir.

Mustafa Suphi Taşkent'te.

Yarındaki, Kazan Sosyalist Komitesi Başkan Yardımcısı Emine Muhiddinova.

Dönüş Süreci

Türkiye Komünist Fırkası, Kuruluş Kongresi ertesinde faaliyetini Anadolu'ya taşımaya karar vermiştir.

Dönüş için Komintern'in Doğu Seksiyonu'nda (*Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti*) oluşan tereddütler karşısında Mustafa Suphi, bir an önce dönme düşüncesini savunanların başında gelmektedir.

Mustafa Suphi Bakü'ye geldikten sonra Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalar ile kurulan ilişkiler; Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal'e yazdığı 15 Haziran 1920 ve Kasım 1920'deki mektuplarına karşılık, Mustafa Kemal'in Süleyman Sami vasıtasıyla gönderdiği birinci (bu mektup bulunamamıştır) ve 13 Eylül 1920 tarihli ikinci mektubu; Türkiye Komünist Teşkilatı temsilcileri Tâlibzade Yusuf Ziya ve Salih Zeki'nin Kazım Karabekir'i ziyaretleri, Süleyman Sami'nin Ankara temaslarında partinin Anadolu'ya nakli konusunda bir sorun yaşanmayacağına dair oluşan kanaat; Ankara hükümetinin Azerbaycan temsilcisi Memduh Şevket'in (Esental) de bu karara açık desteği; yönetim düzeyinde ilişkileri belli bir aşamaya taşımıştır.

1920 sonbaharında Hükümet, Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Fırkası'nın Anadolu'ya gelişine gönülsüz de olsa evet demiştir. Yine 1920 yılı sonbaharında Mustafa Suphi'de oluşan kanaat; onu tereddüde düşürecek olumsuz örnekler yaşansa da, "fırkanın Anadolu'ya nakli" konusunda, gerek Ankara'nın gerekse Kazım Karabekir Paşa'nın söz ve davranışlarından bir engel çıkmayacağı yönündedir.

Aynı günlerde Anadolu'dan gelen; paşaların Türk komünistlerini tutuklama, bası, suikast ve yok etme haberleri, Şerif Manatov'un Türkiye'den sınır dışı edilmesi ve Mustafa Suphi'ye uyarıları, *Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti*'nin Türkiye'ye gidişi zamansız bulması ve bekleme tavsiyesini; bu faktörlerin tümünü, Merkez-i Heyet'te "Anadolu'ya dönüş"ü tartışan Mustafa Suphi ve diğer parti yöneticilerinin değerlendirmedeği düşünülemez.

Ancak Mustafa Suphi, Anadolu'da devam etmekte olan milli mücadele, "Komünist Partisiz" yol alır ve başarıya ulaşırsa; mücadelenin fiili kuvvetini elinde tutan eski Osmanlı paşaları ve iktidarını adım adım kuran Türk burjuvazisinin, bu yeni kurulan düzende Türk komünistlerini sistemin dışına atmak, meşruiyetini hep tartışmalı tutmak ve giderek yok etmek politikasını 'siyasetlerinin belkemiği' yapacaklarını görmüş olmalıdır.

Bu durumda Türkiye Komünist Fırkası yöneticileri; Anadolu'da büyük bir mücadele varken; ya paşaların tehditlerine boyun eğip –Bakû'da– mücadele gücünü tüketmiş, etkisiz, sürgünde bir Türk komünist partisine sahip olmak; ya da görünür görünmez tehditlere karşı koyup, paşaların ve elçilerin güvencelerine karşın yine de risk almak –ve mücadeleyi Anadolu'ya taşımak– seçenekleriyle karşı karşıyaydılar.

Bir diğer faktörü yine Merkez-i Heyet'ten Süleyman Nuri aktarmaktadır.

Dönüş kararının alındığı oturumda Mustafa Suphi, '*siyasi havanın Kafkaslar'da kalmaya müsait olmadığını*' belirterek farklı bir noktaya dikkat çekmektedir.

Artık Kafkaslar'da yeni dengeler kurulmuş, devrimler tamamlanmış ya da tamamlanmak üzeredir. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'da devrimci hükümetler iktidar sorununu çözmüş ve kendi içlerine dönmüşlerdir. Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmaya, elçiler gidip gelmeye, devletler düzeyinde yeni bir hukuk şekillenmeye başlamıştır. Bu yeni durum, varlık nedenini Türkiye'ye gitmek, Türkiye'de örgütlenmek ve ülkeyi bir sosyal devrime hazırlamak hedefine bağlayan parti için hareket alanlarının kaybolacağı yolun başlangıcı demektir.

Diğer taraftan hızla gelişen olaylar, 1920 yılının sonlarına doğru Türkiye'nin politik iklimindeki temel parametreleri değiştirmeye başlamıştır.

Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Fırkası Merkez-i Heyet'i Bakû'de, İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri'den oluşan Dış Büro bıraktıktan sonra 19 Aralık ile 25 Aralık tarihleri arasında gruplar halinde Kars'a doğru hareket etmişlerdir.

Mustafa Suphi ve arkadaşları 28 Aralık'ta Kars'a gelmişlerdi.

Aynı katilede Ankara'ya gelmekte olan Sovyet Sefiri Budu Mdivani de bulunmaktaydı ve katileyi Kazım Karabekir törenle karşılamıştır.

Mustafa Suphi Kars'ta yaklaşık üç hafta kalmıştır. Bu sırada Moskova'ya gitmek isteyen Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ile yine Sovyetler'e gitmek isteyen İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Maarif Vekili Dr. Rıza Nur ile karşılaşmış ve görüşmüşlerdir.

Dönüş yolu Türkiye Komünist Fırkası heyetinin gıyabında tam bir ölüm yoluna dönüşecektir.

Bir tarafta hâlâ Anadolu'da iktidar düşü kuran kıyıcı bir İttihatçı mekanizma yaşamakta, diğer yanda Anadolu'da fiilen iktidar olan; burjuva devrimin yönetimini İttihatçıların elinden alan, Meclis'te, askeri ve sivil bürokraside, basında vb. bu iktidar yapısını giderek güçlendiren Kemalistler bulunmaktadır. Eski İttihatçılar ve Teşkilat-ı Mahsusa elemanları, yeni iktidar profiline uygun olarak Kuva-yı Milliye kumandanlarına dönüşmüşlerdir.

Siyasi dengelerin bıçak sırtında yaşandığı bu iklimde; 1920 yılı sonunda Ankara'ya gelmek için Bakû'dan yola çıkan Türkiye Komünist Fırkası heyetinin Ankara'ya sokulmaması için Hükümet karar almıştır.

Tarihçi Cemal Kutay'ın deyişiyle, "*Onları Ankara'ya sokmamak, Yunan'ı denize dökmek kadar önemliydi!*"

Doğu'nun Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Valisi (Deli lakaplı) Hamit Bey ve Mustafa Kemal Paşa arasında gidip gelen telgraflar; (25 Aralık 1920'de Kazım Karabekir Paşa'nın Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderdiği telgrafla başlayan ve 29 Ocak 1921'de Erzurum Valisi Hamit Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği son telgrafla tamamlanan haberleşme trafiği) Mustafa Suphi ve arkadaşlarının 28 Kânunusani 1921'deki korkunç akıbetini belirlemiştir.

Mustafa Suphi 1920'de Bakü 1. Doğu Halkları Kurultayı'na giderken trenin kapısında. Masanın başındaki kravatlı kişi Komintern Başkanı Zinovyev.

Bu haftalarda Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın mektuplarına yansıyanlarla, Meclis'teki gizli oturumlarda hâkim olan 'sol' düşmanlığını da birlikte okumak gerekmektedir. Devlete hâkim olan Kemalistlerin tehdit algılamasında 'sol' en üst sraya alınmışken, -Kemalistler- Meclis'teki burjuva-eşraf-ağa bloğunun hararetli desteğini arkalarına alarak sol hareketi yok etmişlerdir.

Buradaki tabloyu tamamlamak için Sovyet cephesindeki şu bilgileri de aktarmak yararlı olacaktır. Mustafa Suphi ve TKF heyeti Bakü'den ayrılmadan yedi gün önce Komünist Enternasyonal'in Şark Şurası Sekreteri Elena Stasova, ilgili birimlere bir genelge göndererek TKF heyetinin Türkiye'ye dönmekte olduğunu, onlara bütün yol boyunca gerekli desteğin verilmesi direktifini vermiştir. Bu genelgeyle TKF heyeti Komünist Enternasyonal'in izni ve inisiyatifiyle yola çıkmıştır. TKF heyeti Kars'ta üç hafta geçirdikten sonra bir Azerbaycan gazetesinde "*Kars'ta bulan Komünist Enternasyonal temsilcilerinin Ankara'ya doğru yola çıktıkları*" şeklinde bir haber yayımlanmıştır. Ancak Şark Şurası bu haberi 21 Ocak'ta tekzip etmiştir. Azerbaycan Komünist Partisi'nin yayın organı *Azerbaycan Fukarası* gazetesi "*Komünist Enternasyonal'in Ankara'ya hiçbir temsilci göndermediğini*" duyurmuş, Elena Stasova'nın yaklaşık kırk gün önce yayınladığı genelgeyi etkisiz hale getirmiştir. Muhtemelen Rusya Sovyet Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında devletten devlete yürütülen "Dostluk ve İşbirliği" anlaşmasının hazırlığının sürdüğü günlerde iki ülke arasında pürüz yaratacak "Komünist Enternasyonal Heyeti" sorunu sessizce geçirilmiş, TKF heyeti Komünist Enternasyonal'in korumasından çıkarılmıştır.

Komünizmin Ezilmesi için Genel Mutabakat

Doğu Cephesinde yukarıdaki gelişmeler olurken (Ankara'da) Meclis'te de önemli görüşmeler yapılmaktaydı.

Büyük Millet Meclisi'nde yapılan tartışmalarda, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın; 'Müslümanlığın ve Komünizmin' birbirini tamamlayan ideolojiler olduğu şeklindeki; dünyaya 'aşağıdakilerin' penceresinden bakan, din ulularının yoksul ve ezilenlerin yanında olduğunu iddia eden, 'inancın' ancak ezilenlerin insanca yaşaması için gösterilecek çabada yattığını söyleyen düşünceleri, Meclis'te çoğunluk olan varlıklı-Müslüman milletvekilleri tarafından 'zındıklık' olarak ilan edilecektir. Milletvekilleri İslam'da, mülkiyetin ve mirasın (ve iktidarın) kutsallığı konusunda birleşmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa ise Meclis'teki konuşmasında; Anadolu'da, Kazım Karabekir Paşa, Vali Hamit Bey ve Kuva-yı Milliye teşkilatları eliyle komünistlere karşı hazırlanan tuzağı, 'Erzurumluların hassasiyeti' olarak anlatmış, Kazım Karabekir Paşa'nın icraatlarına sahip çıkmıştır.

Kemalistler tam da bu sırada 'sol'un tasfiyesini; Mustafa Suphi hareketi ile Ankara'daki komünist hareketin birleşmesini ve bu birleşmenin meydana getireceği çöküm gücüne yeni katılımların olmasını, sol hareketin bir iktidar alternatifi haline gelmesini, 'en yakın tehlike' olarak algılamışlar; kendileri açısından ulusal ve uluslararası konjonktürün risklerini göze alarak tasfiye işlemini başlatmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın gizli Meclis oturumunda Kazım Karabekir Paşa'ya uzun uzun övgüler düzmesi, Bakü'den gelen parti heyetinin ne pahasına olursa olsun Ankara'ya gönderilmemesi ve bu konuda tüm tedbirleri almada Kazım Karabekir Paşa'nın tamamen serbest olduğunu ilan etmesi planın bir parçasıdır.

Öte yandan, Ankara'da Hükümet'in kurduğu ve paşalarla Kemalist milletvekillerinin yönetiminde olduğu, asıl önemlisi de Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel olarak güvendiği İttihatçıların içinde yer aldığı –Resmî– Türkiye Komünist Fırkası ile 'komünist hareket' hükümet'in tekeline alınmış ve bunun dışındaki çalışmaların tümü yasadışı ilan edilmiştir.

Komünist parti ve çevrelerinin birleşmesi ihtimali, bütün paşaların ortak korkusu olmuştur. Nitekim en liberallerinden Ali Fuat Paşa bile, o döneme ilişkin yaptığı değerlendirmede, Bakü'deki Türk Komünist Partisi'nin Ankara'dakilerle birleşmesini 'çok muzır (zararlı) ve tehlikeli' bulmakta, 14 Eylül 1920 tarihinde Eskişehir'den Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta 'komünizm' faaliyetleri için açık düşüncesini sormaktadır.

Mustafa Kemal Paşa ise bu mektubu yanıtlarken 'yakın tehlikenin' ve öncelikle halledilmesi gereken sorunun sol'un denetimi olduğunu yazmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunun yazılış tarihi Eylül (1920) sonu olmalıdır. Mektubun yazıldığı Eylül sonu ile 1921 yılı Ocak ayı süresince Meclis'te, sol'a karşı düşmanca tutum hızla yükselmiş, 'sol'un tasfiyesinde eski İttihatçı yeni Kemalist ittifak epeyce yol kat etmiştir.

Ali Fuat Paşa'nın değerlendirmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın onun mektubuna yanıtı şöyledir:

"Merkezi Bakü'de bulunan Türk Komünist Partisi, ajanları vasıtasıyla memlekete nüfuz etmeye çalışıyordu. Anadolu'nun birçok yerlerinde Yeşil Ordu Teşkilatı ile bir Türk Komünist teşkilatı birbirine karışmıştı. Menşei Rusya'da olan Komünist Partisi'yle memleket dâhilindeki Yeşil Ordu'nun karıştırılması çok muzır ve tehlikeliydi. Yeşil Ordu'nun dağıtılmasında bunun da başlıca amil olduğunu sanıyorum." Ali Fuat Paşa'nın 14 Eylül 336 (1920) tarihli mektubuna Mustafa Kemal Paşa özetle şu yanıtı vermiştir:

"...İzahatımdan anlaşılmıştır ki, bila kayd-ü şart Rus tabiyeti demek olan dâhildeki komünizm teşkilatı gaye itibarıyla tamamıyla bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatlarını her surette tevkîf ve teb'it (uzaklaştırma) etmek mecburiyetindeyiz..."

Mustafa Kemal Paşa o dönem Sovyetler'in elçilik görevlisi Upmal Angorski ile 1 Ocak ve 24 Ocak (1921) tarihleri arasında bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. Bu

temaslarda, Mustafa Kemal –Angorski’ye– değişik konularda görüşlerini açıklarken; Mustafa Suphi hakkında şunları söylemiştir:

“Bolşevizm’e karşı hareketlerin kavvetlenmekte olduğu bu son günlerde, her gün onlarca telgraf alıyorum, benim görüşümü soruyorlar. Mustafa Suphi Erzurum’a gelmişti. Suphi bir zamanlar Erzurum’da yaşamış ve orada ahlaksızlığıyla nam salmıştır. Erzurumlular gelişini haber alınca, onu tehdit etmeye başlamışlar ve protestolarını hükümete iletiler. Suphi’yi koruma altına almak zorunda kaldık ve yarın kendisi Rusya’ya gönderilecektir...”

24 Ocak’taki bu görüşmeden dört gün sonra Mustafa Suphi ve beraberindeki 14 TKP yöneticisi sınırdışı edilme görüntüsü altında öldürülmüştür.

Mustafa Kemal’in –Mustafa Suphi hakkındaki– bilgilerinin ise hatalı olduğu açıktır. Mustafa Suphi, Erzurum’da yalnızca babasının üst düzeyde bir bürokrat olarak “Mektupçu” göreviyle bulunduğu dönemde, “Erzurum İdadisi”nde öğrenciyken –günümüzde lise eğitimi– yaşamıştır.

Erzurum’daki ayaklanmanın ve hocaların kıskırttığı barbarlığa varan protestoları ise, bizzat Erzurum valisinin örgütlediğini, valinin –Deli Hamit Bey– kendisi açıklayacaktır.

Mustafa Suphi ve TKF heyetinin katledildiği gün Mustafa Kemal Paşa’nın bir konuğu daha bulunmaktadır. Komünist Enternasyonal Şark Şurası’nın özel temsilcisi Yefrim Eşba birkaç ay önce Trabzon üzerinden geldiği Anadolu’da Samsun, Sivas, Eskişehir, Konya’dan sonra Ankara’ya gelmiştir. Mustafa Kemal ve Yefrim Eşba arasında iki ülkeyi ilgilendiren pek çok sorun konuşulduğu halde o gün Trabzon açıklarında öldürülen TKF heyetinin ne gelişi ne bulunduğu durum ne de akabeti konusunda taraflar bir beyanda bulunmamışlardır.

Sınırdışı edilen Sovyet diplomatı Upmal Angorski, yeni atanan Büyükelçi Budu Mdivani ve Komintern özel temsilcisi Yefrim Eşba TKF heyetinin öldürüldüğü günlerde Türkiye’de bulundukları halde olaya müdahale edip etmedikleri, ya da nasıl bir tavır aldıkları bilinmemekle beraber; Mustafa Suphi heyetiyle onları uyarıcı veya koruyucu bir eylemde bulunduklarına dair bir belirti de yoktur.

Dönerler, Ayrılanlar, Ölenler

22 Ocak 1921 günü Erzurum’dan ‘kuvvetli muhafaza altında’ Trabzon’a doğru gönderilen Türkiye Komünist Fırkası yöneticileri (toplam 20 kişi) Bayburt, Gümüşhane, Torul yolundan Maçka’ya Erzurum valisinin örgütlediği terör ortamı altında ulaşmışlardır.

Erzurum’dan yola çıkarken Merkezi Heyet üyesi Mehmet Emin, eşini Erzurum’da bırakmıştır. (*Dönüş Belgeleri’nde; Mehmet Emin’in eşinin Kars’a sonradan geldiği anlaşılmaktadır. Mustafa Suphi 4 Ocak’ta Bakü’ye yazdığı kısa mektubunda ‘Tiyatro’ya ait eser ile eşyalar ve sinema makinesinin filmleriyle gönderilmesi ve bilhassa Emin yoldaşın ailesinin bir an evvel yola çıkarılması lazımdır. Bu hususta Rüştü Paşa’ya müracaat olunması’, demektir.*)

Maçka’da Mehmet Emin ve Süleyman Sami, kafileden hastalandıkları bahanesiyle çıkarılmışlardır.

(*Dönüş Belgeleri’nde; Bakü’ye katliamla ilgili haberler gelmeye başladıktan iki ay sonra Süleyman Nuri 11 Nisan’da Dış Büro’nun toplantısında yaptığı konuşmada: ‘Erzurum’da Mehmet Emin, Süleyman Sami kalacaktı. Suphi onlara dedi ki; siz*

gelmezseniz ben de gitmem, Mehmet Emin bunun üzerine karısını bıraktı. Kendi gitti. Fakat Trabzon'a yakın bir yerde duruldu. Oraya bir jandarma gelip Mehmet Emin'e dedi ki, karınız çok hasta dönmelisiniz. Bunun üzerine döndü, Süleyman Sami de beraber' demektir.)

Trabzon'a yaklaşıldığında, gelmekte olan kafiledekilerin öldürüleceğini öğrenen ve hatırlı akrabaları tarafından (Maçka'da) kafileden kaçırılarak kurtarılan Abdülkadir'le birlikte ölüm yolundaki Türkiye Komünist Fırkası heyeti bir kişi daha eksilmiştir.

Mustafa Suphi ve yoldaşları 28 Ocak Cuma günü akşam saat beşte jandarma gözetiminde Maçka'dan Trabzon'a doğru hareket etmişlerdir.

Trabzon'a saat sekiz-dokuzda varması beklenen kafile, gece yarısına kadar Trabzon'a sokulmayarak yolda bekletilmiştir.

Trabzon'da ise gelenleri iki ayrı grup beklemektedir.

Birinciler; gelenlerin akrabaları, dostları, arkadaşları, komünistler ve Rus elçilik mensuplarıdır.

İkinciler; Trabzon Valisi Sabri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet ve Cemiyetin yöneticileri, III. Fırka Kumandanı Nuri, jandarmalar, polis müdürü ve (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hacı Ahmet'in sağ kolu durumunda) Trabzon kayıkçıları kâhyası Kâhya Yahya ve adamları ile Erzurum'da olduğu gibi devlet tarafından kışkırtılmış kitlelerdir.

Gece yarısı şehrin girişinde heyet gözükünüş, Değirmendere'de yolları çevrilmiş, kafile kendilerini üst yolda onları bekleyen dost ve akrabalarına gösterilmeyerek, alt yoldan iskeleye getirilmiş, iskelede kendilerini bekleyen yüksek zevatın huzurunda hakaret, küfür ve dayak atılarak hırpalanmış, eşyalarına ve paralarına el konulmuş; Mustafa Suphi'nin eşi Maria Hanım kafileden alınmış, kalanlar iskelede hazır bulunan bir motora bindirilmiş; motor Karadeniz'e Batum istikametine doğru yola çıkarılmıştır.

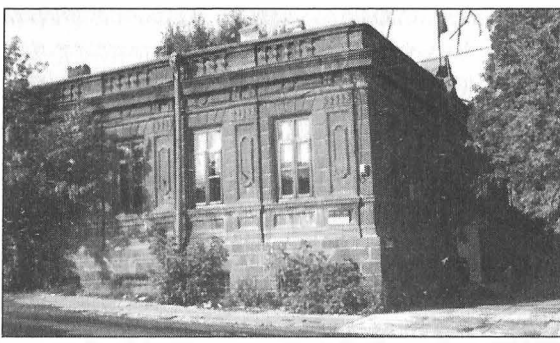
Kars'tan 20 kişi olarak yola çıkan TKF heyeti; Erzurum'da Mehmet Emin'in eşi, Maçka'da Mehmet Emin, Süleyman Sami ve Abdülkadir'in ayrılmasıyla; Trabzon'da Mustafa Suphi'nin eşi Maria Hanım'ın alınmasıyla on beş kişiye inmiştir.

Motor Sürmene açıklarındayken; içinde başı-bozuk elbisesi giydirilmiş jandarma ve Kâhya Yahya'nın silahlı adamlarıyla dolu bir başka motor ona yetişmiş; bunlar, on beş Türk komünistini öldürerek denize atmıştır.

28-29 Ocak 1921 gecesi öldürülen ve Karadeniz'e atılan Türkiye Komünist Fırkası yöneticileri şunlardır:

1- Mustafa Suphi, Samsun'un Hançerli Mahallesi'nden; 2- Ethem Nejat (İzmir Maarif-i Sadr-ı Sabıkı), Üsküdar'ın Ahmet Çelebi Mahallesi'nden; 3- Bahaeddin (Muallim), Erzincanlı Aşçı oğlu; 4- Kazım Hulusi, Uşak'ın Hacı Hüseyin Mahallesi'nden; 5- Kırallıoğlu Maksut, Sürmene'nin Asu Kariyesinden; 6- Hilmi oğlu İsmail Hakkı, Cihangirli; 7- Ahmet oğlu Hayrettin, Van'ın Erciş Kazası'ndan; 8- Hakkı bin Mehmet Ali (Topçu Yüzbaşısı), Bandırma'nın Manyas Nahiyesi'nden; 9- Emin Şefik (Mühendis), İstanbul'lu; 10- Tevfik bin Ahmet (Tayyare Yüzbaşısı, Süleyman Tevfik), Kadıköylü; 11- Kazım bin Ali (İhtiyat Zabiti), Manisalı; 12- Hatip oğlu Mehmet, Erzincan'ın Akdağ Kariyesinden; 13- Hacı Mustafa oğlu Mehmet, İzmir'in Tilkilik Mahallesi'nden; 14- Cemil Nazmi bin İbrahim (Elmalı Kaymakamı Sabıkı) Kandır'lı; 15- Mehmet Ali.

Mustafa Suphi'nin eşi Maria Hanım, Kâhya Yahyalar eliyle, feodal erkek gaddarlığının en korkuncunu yaşamış, sonunda bu güruhun ellerinde can vermiştir.

Kars'ta Mustafa Suphi ve arkadaşlarının kaldıkları "Kars Tüccar Kulübü" binası, sonradan Kars Ticaret ve Sanayi Odası.

15'ler Katliamının Ardından: Kim Ne Dedi?

Bakü'den Anadolu'ya dönüşlerinde, Mustafa Suphi, eşi Maria Hanım ve onunla birlikte diğer Türkiye Komünist Fırkası yöneticilerinin, üyelerinin nasıl ve kimler tarafından öldürüldüğü üzerine o günden bu yana birçok yazı yazılmış, araştırma yapılmıştır.

Son Osmanlı sadrazamlarından Kamil Paşa'nın torunu olan Hint Tarihi Ordinarius Profesörü Hikmet Bayur; Mustafa Suphilerin katledilmeleri emrini veren kişinin, Ankara'daki devlet büyüklerinden hiç kimsenin olamayacağı gibi Kazım Karabekir Paşa'nın da asla böyle bir işe girişmeyeceğini, Yahya Kâhya'ya emrin olsa olsa İttihatçılar tarafından verilmiş olabileceğini yazmaktadır.

Cinayetin İttihatçılar tarafından işlendiğine ilişkin değerlendirmelerde bulunanların dayanakları farklılık göstermektedir.

Mustafa Suphi'nin İttihatçı karşıtlığı, İttihatçıların Anadolu'daki örgütleri kanıyla iktidara oynaması ve Mustafa Suphi'yi bir engel olarak görmeleri, Türkiye Komünist Fırkası içindeki "ittihatçı ajanlar" ve Ord. Prof. Hikmet Bayur gibi "devlet büyüklerinin böyle kirli işlere kalkışmayacağı" inancı, farklı araştırmacılarca İttihatçıların cinayet zanlısı yapmaktadır.

İttihatçı tezlerin en önemlilerinden biri Türkiye Komünist Fırkası içinde bulunan ve "dönüş yolunda devlete ajanlık teklif ettiği için canını kurtaran" Süleyman Sami üzerinden yapılan değerlendirmelerdir. Yaşamının ana çizgileri artık bilinebilen Süleyman Sami'nin, farklı bir insanla, Teşkilat-ı Mahsusa'nın militanı (Hacı) Selim Sami ile karıştırılması yanlış yargılara neden olmuştur.

Mahmut Goloğlu, Rasih Nuri İleri, (eski) Türkistan Milli Komite Reisi (Hocaoglu) Osman Hoca gibi yazarların yanında günümüzden Mehmet Perinçek de, Süleyman Sami'nin (Hacı) Selim Sami olduğunu ileri sürerek ve bunun üzerinden katliamın sorumlusu olarak İttihatçıları görmektedir. Süleyman Sami ve Hacı Sami'nin farklı insanlar olduğu ise artık kesindir.

Cinayet üzerine gözlerin çevrildiği Kazım Karabekir Paşa da Türkiye Komünist Fırkası heyetinin ve Mustafa Suphi'nin İttihatçı karşıtlığı nedeniyle ortadan kaldırıldığını yazmaktadır.

Yazar Samim Kocagöz, "Mustafa Suphi'yi ve arkadaşlarını İttihatçıların öldürttüğü anlaşılmaktadır" diyerek kesin yargısını belirtmektedir.

Yazar İsmet Bozdağ, “Kemal Tahir Söyleşileri; Mustafa Suphi’lerin katledilmesinin karanlık öyküsü” adlı yazı dizisinde *Kemal Tahir’in; Lenin ve Stalin’in, Mustafa Suphi’yi Sultangaliyev çizgisinde olduğundan Mustafa Kemal Paşa’ya para karşılığında öldürttüğüne inandığını yazmaktadır.*

Yalçın Küçük, *Erzurum Valisi Hamit Bey, Kazım Karabekir Paşa ve Erzurum’daki Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti’nin terörü marifetiyle, linçten kurtarma gerekçesiyle boğulmak üzere Erzurum’dan Trabzon’a götürüldüler,* diye yazmaktadır.

Gazeteci Metin Toker cinayetler için “neden acaba” diye sormuş ve “*Ankara, olayı hep deniz kazası olarak niteledi, Sovyetler bilgi sordular onlara da aynı cevap verildi. Tabii o konjonktür içinde böyle bir temizleme hareketi Sovyetlerin göstereceği tepki bakımından cüretli bir teşebbüstü ama demek Sovyetlere iyi teşhis konmuştu*” diye cevaplamıştır.

1925’te Türkiye Komünist Partisi’nin Merkez Komitesi’nde yer alan daha sonra Kemalizm’i seçen Şevket Süreyya Aydemir, Mustafa Suphi cinayetinde yer alan kişileri; *Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Valisi Hamit Bey ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri* olarak yazmaktadır.

Fethi Tevetoglu; uzun değerlendirmelerinin sonunda, “*Trabzonluların ve Atatürk’ün basireti sayesinde yok edilmişlerdir*” diyerek net bir yargıya varmaktadır.

Yavuz Aslan uzun, detaylı ve pek çok açıdan önemli ve yeni bilgiler içeren kitabının sonunda cinayetlerle ilgili muhtemel çevreleri uzun uzun tartışmış, sonuç olarak “*İttihatçıların Mustafa Suphi ve arkadaşlarını öldürmüş olma ihtimali, diğer ihtimallere göre çok daha fazladır*” diyerek İttihatçıları öne çıkarmış, devletin ve Hükümet’in katliamdaki rolünü reddetmiştir.

Mete Tunçay, *cinayetin Kazım Karabekir Paşa-Vali Hamit Bey’in ortak kararlarıyla; kendi inisiyatifleri, kendi dünya görüşleri ve Doğu’da kurdukları egemenlik düzeninin gereği sonucunda öldürüldükleri* görüşündedir.

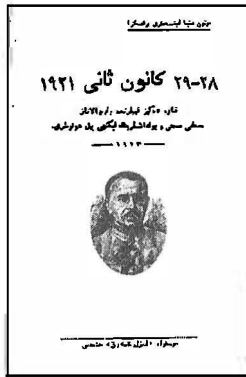
Suphilerin öldürülmesinde son halkada yer alan kişilerin arasında (Trabzon’un kabadayılardan İttihatçı ve Kuva-yı Milliye Kumandanı) Yahya Kâhya da bulunmaktadır. Mete Tunçay’ın *Türkiye’de Sol Akımlar* kitabının basılmasından sonra Yahya Kâhya’nın oğlu Osman Kâhya, Mete Tunçay’a bir mektup yazarak babasının eylemini savunmuş ve şöyle yazmıştır: “*Yahya Kâhya Bey o zamanki faktörlere göre vatanı vazifesini yapmıştır, asıl katilin bugün tapılan biri olduğunu zaman gösterecektir.*”

23 Haziran 1921’de Komintern Başkanı Zinovyev’e gönderilen bir belgeye göre; Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa “Mustafa Suphi ve diğer Türk komünistlerinin öldürülmesine Hükümet’in kayıtsız kaldığını” kabul etmemiş ve “*Suphi’lerin öldürülmesini engellemeyen Trabzon Valisi ve emrindekilerin ağır ceza aldıklarına dair verileri*” bildireceğini söylemiştir – böyle bir veri hiç olmadı.

Murat Bardakçı yeni yayımlanan *Enver* adlı kitabında, Enver Paşa’nın eşi Naciye Sultan’a yazdığı mektuplarını yayımlamıştır. Bu mektuplara göre Enver Paşa, Suphiler katliamını da karısına anlattıktan sonra katliamdan memnun kaldığını satırlarına eklemiştir.

Saray Damadı Enver Paşa’nın, Osmanlı padişahının yeğeni olan karısı Naciye Sultan’a “*ruhum, cicim, efendim...*” diye başlayan; “*Bir İslam imparatorluğu kuracağım*” ve “*O imparatorluğu da senin ayaklarının altına sereceğim Naciye...*” diye hem romantik hem megaloman bir ruhla mektuplar yazıp; sonra, karısına böyle korkunç

bir katliamdan her gün yapılan işler gibi söz etmesi, onun çeteci ruhunu ortaya çıkar-
masının dışında olan bitene önemli bir yenilik getirmemiştir.

Moskova'da basılan 28 / 29 Kânuşani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçaların Mustafa
Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri adlı kitabın kapağı.

Yazılanlara göre, (Enver Paşa) Mustafa Suphi'den ilk defa 20 Şubat 1921'deki mektubunda bahsetmiş; "...Bu sırada burada komünist olmuş ve Rusların hemen oyun-
cağı olan Suphi ve rüfekaşının Trabzon'dan kaçmaya mecbur olduklarını ve galiba
bir tarafta öldüklerini söylediler" dedikten sonra, 24 Nisan 1921 tarihli mektubunda
da "...Komünist Partisi Reisi Suphi Bey, Bakü'de aleyhimde bulunduğu için bıçare-
yi Trabzon'da evvela karla tükürükle hamallar epeyce ıslattıktan sonra bir motorbot-
la Batum'a iade etmek üzere yola çıkarmışlar. Hâlbuki yanına yüz yirmi bin Rus al-
tını olduğundan kendisini zanlarınca yolda öldürmüşler paralarını almışlar. Mama-
fih bunu benim için yaptıklarından memnun olduğumu ve başkasına söylememeleri-
ni tembih ettim..." demektedir.

Enver Paşa bu mektuplarını yazdığı dönemde Anadolu'da yeni iktidar odağı olan
Kemalist iktidarın bütün gücü ve ilişkileri her geçen gün elinde topladığını görmekte-
dir. Paşa'nın eski adamları artık yeni iktidar yapısı içinde ya yer almıştır ya da almak
üzere. Bu nedenle, yani mevcut iktidarın onaylamadığı söz ve eylem içinde olmak,
herkesin kendi geleceğinin selameti açısından hiç kolay değildir.

Zaten Enver Paşa, padişahın damadı olarak kendi mülkü olarak gördüğü memle-
kette cereyan eden her şeyi onun dahil olsun olmasın, kendisi için yapıldığını (doğal
olarak) kabul etmeye yatkındır.

Mektup bir belge, olayları açıklayacak yeni bir unsur olma niteliğinden çok Paşa'nın
sevdiği karısı ile dehşetengiz bir sohbet olarak kabul edilebilir.

Bakü'de kalan TKF üyesi Ahmet Cevat 2 Nisan 1921 tarihinde Pavloviç'e gönder-
diği mektupta şöyle yazmaktadır: "Korkunç ve kanlı darbe yoldaşlarımıza 28 Ocak'ta
indirildi; iki aydan uzun süreden beri yoldaşlarımız kayıp ve birçok rapora göre, Trab-
zon burjuvazisi ve bizzat hükümet tarafından satın alınmış cellâtların darbeleri altın-
da yaşamlarını yitirdiler..."

Mustafa Suphi ve TKF heyetinin öldürülmelerinin 2. yılında anılan için Moskova'da
çıkarılan kitapta; İlharni Saffet "Büyük Ölümlerimiz ve Anadolu Diktatörlüğü", Ahmet
Cevat "Matem Günü Dolayısıyla" başlıklı makalelerinde; "Memleket dâhilinde bir

nutuk irad etmemiş ve bir makale neşretmemiş 15 siyasinin alçakça itlafi nasıl kabil olabilir” diye sorulmakta ve “*fedakâr yoldaşlarımız Kars’ta tilki ızaz (hürmet) ve ikramatı (ikramlar) görmüştü, onlar; sınıfı farkların, sınıfı istismarların; sınıfı muhasama ve mübarezelerin lafını bile işitmeye tahammül edemeyen Türkiye bürokrat ve burjuva sınıflarının kendi sınıf menfaatlerini muhafaza için en vahşiyane cinayetler önünde zerre kadar tereddüt etmezler*” denilmektedir.

Türkiye Komünist Partisi’nin önemli isimlerinden Abidin Nesimi’nin 15’ler cinayeti için yorumu şöyledir: “Benim görüşüm şu ki, bu olay Komintern’in kendi iç çelişkisi ile Mustafa Kemal’in çıkarlarının çatışması sonucu olmuştur. O tarihlerde Komintern’in sevk ve idaresi Zinovyev, Radek ekibinin elindeydi. Bu ekipse ihtilâli dışarı taşımak yandaşydı. Mustafa Suphi de bu görüşteydi. Oysa karşılarında, içlerinde Lenin ve Josef Stalin’in de olduğu grup tam tersi düşünüyordu. Ankara o esnada Türk komünistlerini tasfiye ediyordu. Hakta Behiç, Nazım Bey gibi grupları. Baktılar ki Rusya bu olaylara ses çıkarmıyor, iyice cesaretlendiler. Hep Kazım Karabekir’e yüklenilir ama bence sorumlusu Ankara’dır.”

Abidin Nesimi, katliamdan sonra Sovyetler’in sessiz kalmasının ve güçlü bir tepki vermemelerinin bu tezi doğruladığını yazmaktadır.

Kazım Karabekir Paşa: “Eğer Suphi Olayını Sorarlarsa...”

Türkiye Komünist Fırkası Merkez-i Heyet üyesi olan yedi kişiden Bakü’de kalan Kayserili İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri dışındaki beş kişi Anadolu’ya gelen heyet içindeydi.

Bunlardan Mehmet Emin Maçka’da alıkonulmuturş, geriye kalan diğer Merkez-i Heyet üyeleri Mustafa Suphi, Ethem Nejat, (Arap) Hilmi oğlu İsmail Hakkı, Cernil Nazmi öldürülenler arasındadır.

Olayların karşılıklı temaslar sonucunda normal işleyen olumlu bir süreçten tam tersine döndüğü tarih; 25 Aralık’ta (1920) Kazım Karabekir Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği ve “*gelen heyeti bir refakatle Ankara’ya göndereceğim*” telgrafından sonra, Mustafa Kemal Paşa’nın Kazım Karabekir Paşa’ya 29 Aralık’ta cevaben, “*heyet’le siz görüştükten sonra cevabınızın bildirilmesi*” telgrafıyla değiştiği kesindir.

Bu telgrafa Kazım Karabekir Paşa’nın yanıtı ve Mustafa Kemal Paşa’nın karşı değerlendirmesi bilinmemektedir.

Bilinen ise, Kazım Karabekir Paşa’nın bu günlerden itibaren girdiği faaliyetlerden, çevirmeye başladığı kirli oyunlardan, Mustafa Suphi heyetinin Ankara’ya sokulmaması kararına varıldığı ve bunun uygulamasına geçildiğidir.

Bugün işlenen faili meçhul cinayetlerde bile olayın gerçek sorumlusunu –çoğu zaman– bulmak mümkün değilken, 1920-21 koşullarında bu durum daha vahimdir.

Erzurum Valisi Hamit Bey (Kapanlı), Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Erzurum’da kurdukları Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticilerinin birlikte tertibin içinde yer aldıkları belgelerle sabittir.

Kars’ta tören yapılarak karşılanan bir heyetin kaderi Erzurum’dan sonra ölüm yolculuğuna dönmüştür.

Kazım Karabekir Paşa’nın, Mustafa Kemal Paşa ve Hükümet’in onayı olmaksızın olası sonuçları kendisini sıkıntıya düşürecek böyle bir heyetin topluca öldürülmesi

emmini vermesi de o günün koşullarında mümkün değildir. Bu durum, Vali Hamit ve Yahya için de keza böyledir.

Suikasttan sonra Trabzon Valisi'nin, Hükümet'in, Kazım Karabekir Paşa'nın ve Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'nın *"olayla ilgimiz yok, bu bir deniz kazasıdır"* argümanını sözleşmişçesine dile getirmeleri oldukça anlamlıdır.

Trabzon'da, Kâhya Yahya'nın Umumi Vekili Mehmet Efendi'ye *"koş kardeşini kurtar, bunlar öldürülecek, emir büyük yerden"* diyerek gelenlerin içinden Abdülkadir'in kurtarılması, Yahya'nın gelen heyetin akıbetini okuması bunun bir plan içinde gerçekleştirildiğini güçlendirmektedir.

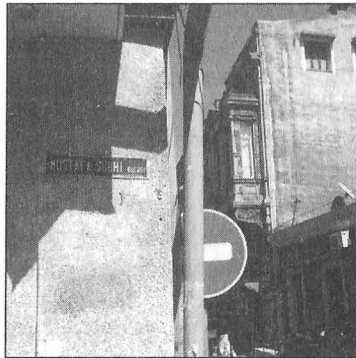
Bu büyük cinayetten sonra Hükümet'in hiçbir soruşturma yapmaması, sorumluların bulunması konusunda teşebbüste dahi bulunmaması, olayın boyutunun Erzurum ve Trabzon'u aştığını göstermektedir.

Tablonun görünen yüzünün gerisinde cereyan eden olaylar ise Ankara'da tırmanmaya başlayan iktidar mücadelesinde; 1920 yılının ortalarından yıl sonuna kadar geçen zaman diliminde iklimin oldukça değiştiği, komünizme ve komünistlere bakışın bu geçen dönem içinde farklılaştığı; Meclis'teki eşraf, ağa, büyük toprak sahibi bloğuyla, İttihat ve Terakki'nin tedrisatından geçmiş Batı yanlısı burjuva paşa ve memurların büyük ittifakının "komünistleri" dışarıda bırakmak üzere geliştiği görülecektir.

Katliamın organize edilmesinde önemli rolü olan kişi Kazım Karabekir Paşa'dır. Kazım Karabekir Paşa, TKF yöneticileri katledildikten sonra Tiflis'teki TBMM temsilcisi Kazım (Dirik) Bey'e bir telgraf göndermiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın bu telgrafı suçun kabulünün bir başka anlatımıdır.

"...eğer Suphi olayını sorarlarsa, memlekette aleyhine büyük nümayiş olduğu için Batum'a kaçan Mustafa Suphi'nin; -onun aslında- memlekete İngilizler tarafından ve onların namına ihtilal çıkarmaya gönderildiğini, bunların Hürriyet ve İtilaf Partisi yandaşı olduklarını, bilhassa şaki Çerkes Ethem'in iki kardeşiyle bir olup komünizm taraftarı oldukları ve Yunanlılarla müstereken hükümet ve ordu aleyhine isyan çıkarmak üzere memlekete ayak basar basmaz her türlü anarşist şahısla ilişkiye geçtiği ve hakkında dehşetli nümayiş ..."

Kazım Karabekir Paşa'nın o anda aklına gelen bütün uğursuz yalanlar bunlar olsa gerektir ve bunları aynı anda yapan birisi olarak gösterilmesini istemiştir.

Bakü'de Mustafa Suphi Sokağı (Fotoğraf 2018 yılında çekilmiştir).

15'ler Katliamından Sonra Bakü

Bakü'deki Türkiye Komünist Fırkası mensupları, önderlerinin öldürüldüğünü katliam gününden 33 gün sonra öğrenebilmiştir. 3 Mart 1921'de "Anadolu'da acı vaka" gündemiyle toplanan TKF toplantısına İsmail Hakkı Tiflis'te bulunduğu için Ahmet Cevat başkanlık etmiştir. 4 Mart'ta Harici Büro büyük bir anma töreni düzenlemiştir. Türkiye Komünist Fırkası, öldürülen yöneticilerinin karşı karşıya kaldığı olayları Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'ne (muhtemelen) 5 Mart'ta bildirmiştir. Ancak merkezi Bakü'de bulunan Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti herhangi bir tepkide bulunmamış, Azerbaycan gazeteleri olaydan bahsetmemiştir.

Ahmet Cevat, 2 Nisan'da Komünist Enternasyonal Doğu Şubesi Müdürü ve Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu üyesi Pavloviç'e yazdığı uzun mektupta olayları anlatmış ve "*Korkunç ve kanlı darbe yoldaşlarımıza 28 Ocak'ta indirildi*" diye başlayan mektubunu yazmıştır. 21 Mayıs 1921 tarihinde ise bu defa Dış Büro Şefi İsmail Hakkı, Pavloviç'e (Pavloviç'in ona Nisan ve Mayıs'ta yazdığı mektuplarına karşı) bir mektup yazmıştır. Ahmet Cevat'ın mektubundan sonra Pavloviç'in neler yaptığı bilinmemektedir. İsmail Hakkı'nın mektubunda Pavloviç'e "*partimizin savunulması konusunda göstermiş olduğunuz desteğe teşekkür ediyorum*" demesinden bu konuda duyarsız kalmadığı anlaşılmaktadır, ancak Komintern'in kamuoyuna yönelik bir açıklama veya tepkisine rastlanmamıştır.

İsmail Hakkı mektubunda, Suphilerin öldürülmelerinde Hükümet'in rolü konusunda düşüncelerini ve (muhtemelen o sırada yayımlanan) Komünist Enternasyonal yöneticisi Skaçko'nun "*Türk komünistlerini maceracılıkla*" suçlayan bir broşür karşısında hayal kırıklığına uğradığını yazmıştır.

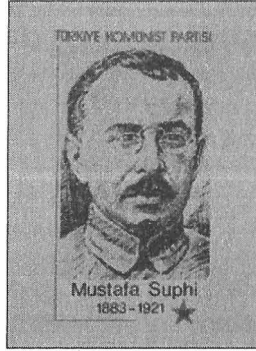
İsmail Hakkı mektubunu şöyle bitirmiştir: "*Sadece bir şeye çok üzülüyorum, benim için çok beklenmedik bir şey oldu, Partimiz karşıları tarafından kandırıldığı belli olan Skaçko yoldaş bir broşür yazarak burada TKP'nin tüm üyelerinin maceracı olduğunu belirtti. Ancak Skaçko, yoldaşlarımızın komünist idealler için öldüklerini, üst düzey örgütçülerin ve ajitatörlerin her zaman tehlike altında olduklarını bilmiyor. Ama biz ileri yürümekten vazgeçmiyoruz ve komünist düşüncelerimizi bir kenara bırakmadan yürüyoruz ve hiçbir tehlike bizi korkutmuyor. Komünist selamlarımı ve en iyi dileklerimi yolluyorum.*"

Sadece Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, radyogram (telgraf) ile Mustafa Suphi'nin sağlığıyla ilgili Ankara'dan bilgi istemiş, Ankara Hükümeti, "*Mustafa Suphilerin hareketi sırasında Karadeniz fırtınalı olduğundan bir kazaya kurban gitmeleri muhtemeldir*" şeklinde yanıt vermiştir.

Gerek Komintern ve Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti, gerekse Sovyetler'in bu katliam karşısındaki tepkisizliği veya zayıf tepkilerinin nedenleri ayrıca incelenebilir. Ancak olay, 1920 yılının büyük sıkıntıları içinde; *—Burada, genç Sovyetler Birliği'nin hayatta kalmak için ölüm-kalım mücadelesi verdiğini unutmadan—* fakat, Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında devletten devlete olan ilişkilerin rasyonalitesine, mecburiyetine, karanlığına boğulmuştur.

15'ler katliamından hemen sonra hazırlıkları beş altı aydır süren Türkiye ile Sovyetler arasında "Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması" 16 Mart 1921'de imzalanmıştır. Bu Anlaşmanın 8. maddesi Rusya ve Türkiye'nin kendi topraklarında, karşı ülke aleyhine

olacak örgütlenmelere yasak getirmektedir. TKP Dış Bürosu ise bu tarihten sonra işlevini büsbütün yitirmiş, Gürcistan Komünist Partisi içinde bir seksiyon haline gelmiştir. İlginç bir çakışma olarak İngiliz-Rus Ticaret Anlaşması da aynı gün, 16 Mart 1921'de imzalanmıştır. Bu anlaşmada da bizdeki 8. maddeyi hatırlatan bir hüküm bulunmaktadır.

Sonraki yıllarda 15'ler için hazırlanan bir afişte Mustafa Suphi.

15'ler Katliamından Sonra Ankara...

15'ler katliamındaki sorulardan biri, Kâhya Yahya'ya öldür emrinin kimin tarafından verildiğidir.

Ancak katliam giderek büyük bir karanlık içinde kalmış, infazda bizzat parmağı olan katiller de bir süre sonra ortadan kaldırılmıştır. 3 Temmuz'da (1922) Mustafa Suphilerin katlinden bir buçuk yıl sonra, Kâhya Yahya Trabzon'da arabasının içinde vurularak öldürülmüştür. Yahya'nın uluorta her şeyi açıklamaya yönelik tehditleri onun da sonu olmuş ve Yahya surlarıyla gitmiştir.

Yahya'nın öldürülmesi üzerine Büyük Millet Meclisi, milletvekillerinden oluşan bir soruşturma heyeti kurmuştur. Soruşturma Heyeti'ne sonradan Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey de dahil olmuştur. Kurulun Trabzon'daki incelemelerinden sonra raporun sonucunu Kazım Karabekir Paşa şöyle duyurmuştur: "*Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey başkanlığındaki komisyon esrar perdesini kaldırdı. Katiller Ankara'dan gitmiş. (Topal) Osman Ağa'nın adamları imiş. Perde kalktı. Cinayetin nereden geldiğini anlatan Trabzon Mebusları ellerimi öptüler.*"

Devlet, Suphiler katliamında kılını kıpırdatmazken, Yahya suikastının Ankara'dan gelen Topal Osman'ın adamlarınca işlendiğini -Karabekir'in yardımıyla- Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey heyetince tespit etmiştir.

Topal Osman Ağa, 1923 yılı başında Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın koruması görevine getirilmiş bir çetecidir. Topal Osman Ağa, 26 Mart 1923'te hemşerisi -ve Yahya suikastını soruşturma heyeti başkanı- Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'i kahve içme bahanesiyle çağırdığı evinde boğarak öldürttüktan sonra Çankaya yakınlarında gömdürmüştür. Cinayetin duyulmasından sonra Topal Osman teslim olmamış ve onu da Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Tabur Kumandanı (sonradan General) İsmail Hakkı Tekçe tarafından çatışmada öldürülmüştür.

15'ler cinayetinde katillerin katilleri de ortadan kaldırılmıştır.

Mustafa Suphi'nin Katliyle Türkiye Ne Kaybetti?

Mustafa Suphi ile beraber ve o komünist kuşağın yok edilmesiyle yalnızca sol ve komünist hareket değil genel olarak Türkiye kaybetmiştir.

Mustafa Suphi'nin özel ilgi alanı 'iktisat'tır. Şerif Mardin, *"İktisat'ın, Osmanlı aydınlarının en az ilgilendikleri alan"* olduğunu yazmıştır. Mustafa Suphi belki bu konuda bir istisnadır ve bu özelliği başından beri toplumsal mücadelede *'sınıf gerçeği-ni'* hissetmesiyle çağdaş Osmanlı aydınlarından ayrılmasını sağlamıştır. Diğer yandan Doğu'nun büyük düşünürlerinden Hayyam'ı, Şirazi'yi, Bedreddin'i, Batı'dan ise ütöpik sosyalistlerden sonra Marx'ı okumuştur. Sinop cezaevinden 1914'te kaçtıktan sonra daha kolay gidebileceği, dilini bildiği ve tanıdığı Paris yerine Bakü'yü tercih etmesi, idealist aydın kuşağının önemli bir temsilcisi olduğunu göstermiş; 1908 Meşrutiyeti, Meşrutiyet'le gelen siyasi mücadeleler ve 1917 Bolşevik Devrimi'nin tanığı olmuştur. Onun öldürülmesiyle Türkiye deneyimli bir aydının birikiminden mahrum kalmıştır.

Türkiye emekçi sınıfları, Rusya'daki iç savaş yıllarında Bolşevik Devrim'in kazanımlarını korumak için büyük mücadele vermiş enternasyonalist bir liderini kaybetmiştir.

Milliyetçi, dini, mezhepsel çatışmaların kan gölüne çevirdiği Anadolu; faşist ve sosyalist ideolojilerin iç içe geçtiği o günlerde, Anadolu'da yaşayan ulusların *"hür ve gönüllü birliğini"*; her ulusun dil ve kültürünü özgürce geliştirebileceği ve bu konudaki bütün ayrıcalıkların kaldırılacağı demokratik *"federatif bir cumhuriyeti"* ve *"ulusların kendi geleceklerini belirleme hakkı"* kararlılıkla savunmuş, bunları aşağıdaki gibi belgelerine geçirmiş bir siyasetçisini yitirmiştir.

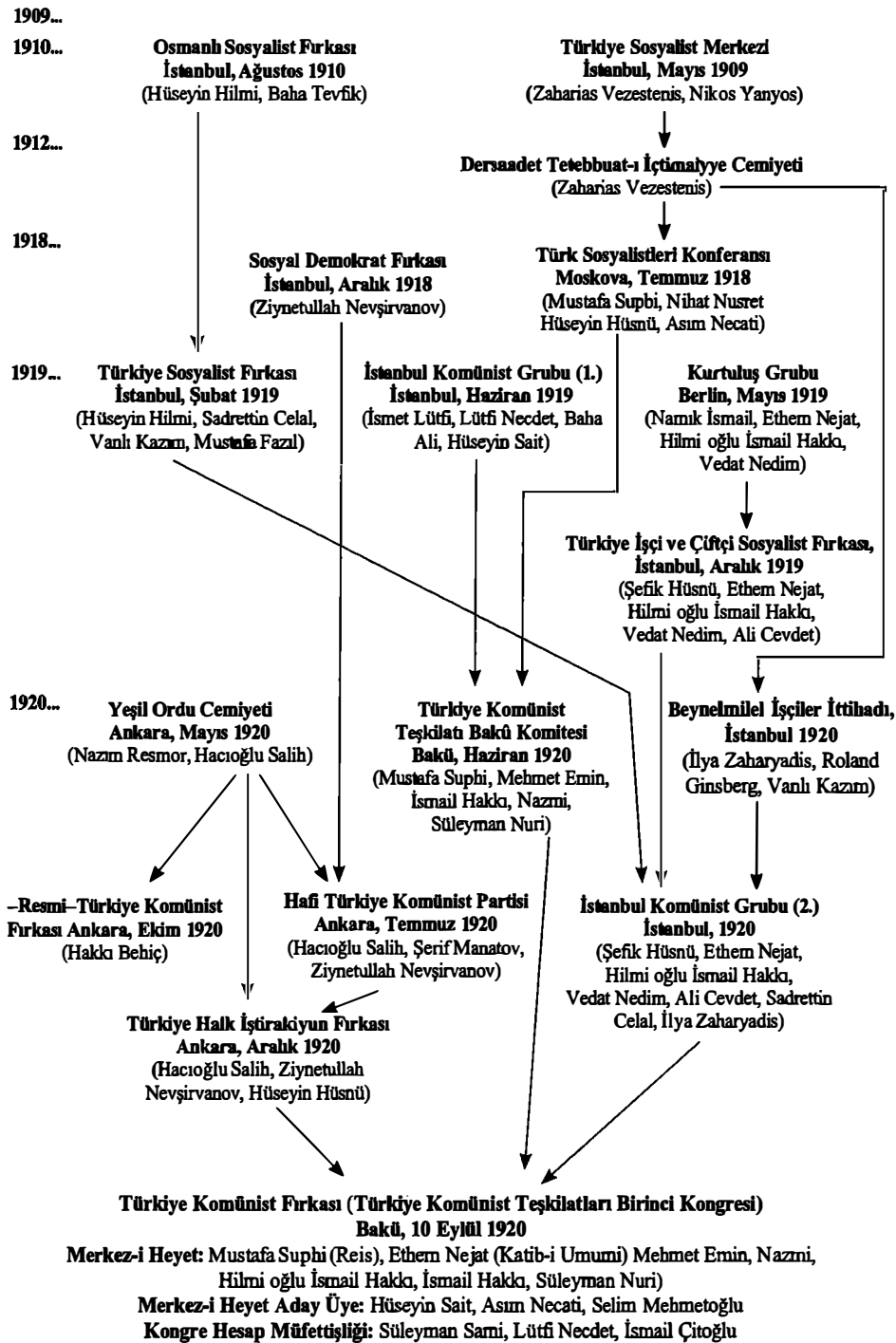
"Anadolu'da dil ve hars (kültür) nokta-i nazarından her milletin tam hürriyetini temin, bir veya diğer millete mahsus her türlü imtiyazı ilga", "hür milletlerin, hür ittifadı prensibi esas olmak üzere ülkenin idare şeklinin federasyon olacağı", "ayrı ve müstakil yaşamak isteyen milletlerin aralarında kanlı nizalar (kavga) çıkmasına meydan vermemek için bu gibi meselelerin 'plebisit' usulüyle, umumî reye müracaatla halline delalet eder..."

Rusya'daki mücadele dönemi Mustafa Suphi'ye farklı bir deneyim kazandırmış, orada Müslüman-Komünist hareketin mücadelesine omuz vermiştir. Bu özgün deneyim, Mustafa Suphi'yi İslam'la barışık ateist bir lider olarak karşımıza çıkarmıştır. Müslüman kimliğini hiç sorun etmeyen komünist Mustafa Suphi'nin kaybıyla Türkiye sol hareketi büyük bir kırılma yaşamış, bu dönemden sonra sol hareket İslam'la barışamamıştır.

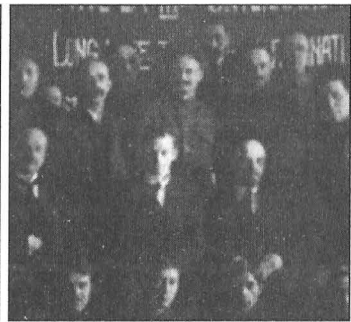
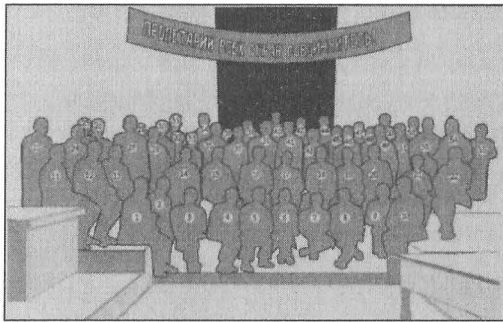
Yanıtı hep merak edilen soru, yani 15'ler cinayetinin temel sebebi ise; "yoksul ve emekçi sınıfların aynı zamanda Hükümet olabileceği fikri ile birbirine düşman edilen farklı milletlerin eşit ve adil bir ülke kurabilecekleri hayalinin" kitlelerin içinde ses bulmasını önlemektir.

28 Kânunusani'de yapılan da buydu.

Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluş sürecinde: İnsanlar-Örgütler-Geçişler

**1919 yılında toplanan Komünist Enternasyonal 1. Kongresi delegelerinden bir kısmı:
Mustafa Suphi, Troçki'nin arkasında:**

1. Stojan Iliev Dshoroff	19. Nikolay İvanoviç Buharin	37. Boris Reinstein
2. Karl G. Petin	20. Karl Steinhart	38. Mustafa Suphi
3. Moises Frejlich	21. Angelica Balabanov	39. Lev Troçki
4. Mir Cafer Bagirov	22. ?	40. İlija Milkic
5. ?	23. Mirza Davut Gusejnov	41. Jaques Sadoul
6. ?	24. Boris I. Kantorovic	42. Otto Bernhard Grimlund
7. Joseph Fineberg	25. Iosif M. Iochel	43. Grigori Zinoviev
8. ?	26. Ignatij S. Jakubovic	44. Valerian Obolensky
9. Aleksandra Mihayilovna Kollontay	27. ?	45. Yrjö Elias Sirola
10. Piljavsky	28. Geogi Çiçeri	46. Lev Kamanev
11. Józef Unszlicht	29. ?	47. Otto W. Kuusinen
12. Kullervo Manner	30. Grigori L. Sklovsky	48. Mikola Skrypnik
13. Pierre Pascal	31. Henri Guilbeaux	49. Endre Rudnyansky
14. ?	32. Zhang Yongkiu	50. Jury M. Steklov
15. Gustav Klinger	33. Liu Zerong	51. Arthur Ransome
16. Hugo Eberlein	34. Lev M. Karahan	52. Sebald Justinus Rutgers
17. Vladimir İlyiç Lenin	35. Jakov L. Kajın	53. Vaclav Vorovsky
18. Frits Platten	36. ?	54. Hans Pögelmann
		55. ?

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

- Alexandre A. Benningsen, S. Enders, *Sultangaliyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, Anahtar Yayınları, İstanbul 1995.
- Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953.
- Banu İşlet, Cemile Moraloğlu Kesim, *Türkiye İştirakiyyun Teşkilatı*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2008.
- Emel Akal, *İştirakiyyuncular Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.
- Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Yüce Yayınları, İstanbul 1990.
- Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi IV, Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.
- Mete Tunçay, *Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'sı*, BDS Yayınları, İstanbul 1995.
- Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1, (1908-1925) 1*, BDS Yayınları, İstanbul 1991.
- Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1, (1908-1925) Belgeler 2*, BDS Yayınları, İstanbul 1991.
- Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.
- Mustafa Suphi ve Yoldaşları, *"28-29 Ocak 1921"i Unutma*, İinfo-Türk Ajansı, Brüksel 1975.
- Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.
- Rüstem Aziz (der.), *Mustafa Suphi'ler (Şahsi Dosyası-Değerlendirmeler-Anımlar)*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2009.
- Stüleyman Nuri, *Uyanan Esirler*, TUSTAV Yayınları, İstanbul 2002.
- Şevket Süreyya Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Yalçın Küçük, *Sırlar*, YGS Yayınları, İstanbul 2001.
- Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1997.
- Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-1*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları, İstanbul 2004.

KURTULUŞ GRUBU'NDAN TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NE

*Kapitalizmin bu kudurmuşçasına olan kazanç avında
ahlâk da maksatsız ve ağır bir yük oluyor...*

Kurtuluş dergisinin, 20 Eylül 1920 tarihli ilk sayısından

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Avrupa'ya, özellikle Almanya ve Fransa'da öğrenim görmek, meslek edinmek üzere giden genç Türkler oradaki büyük toplumsal hareketlerin yakinen tanığı olmuş önemli bir bölümü de buradaki sol ve komünist hareketlerden etkilenmiştir.

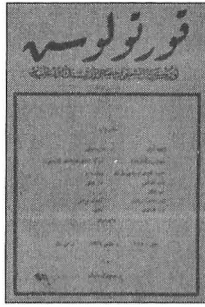
1918'lerde Almanya'da komünist hareketin ve Spartakist Grubu'nun etkisi altındaki bu çevre Berlin'de "Türk Ocağı"nı andıran bir kulüpte bir araya gelerek, Türkiye'nin "kurtuluşu" üzerine kafa yorunmuş ve yapılan tartışmalardan sonra 1 Mayıs 1919'da Berlin'de Marksist eğilimli *Kurtuluş* adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Aynı gençler grubu bu doğrultuda yine Berlin'de *Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi*'ni kurmuştur.

Kurtuluş Grubu...

Almanya'daki bu sosyalist gençler arasında Namık İsmail, Mehmet Vehbi (Sarıdal), Vedat Nedim (Tör), Ali Nizami (Nizamettin Ali Sav), Ethem Nejat, (Arap lakaplı) Hilmi oğlu İsmail Hakkı, Sadık Ahi (Mehmet Eti), İlhami Nafiz (Pamir), Mümtaz Fazlı (Taylan), Nurullah Esat (Sümer), Lem'i Nihat'ın adları bilinmektedir. Bu isimlerin bir bölümü sonraki dönemde de sol hareket içinde adını duyurmuş, Ethem Nejat ve Hilmi oğlu İsmail Hakkı ise Mustafa Suphi ile birlikte Bakü'deki Türkiye Komünist Fırkası Kongresi sonrası Anadolu'ya dönüş yolunda öldürülmüştür.

Kurtuluş dergisinin Berlin'de yayımlanan bu ilk sayısı (Sayı 1-2 olarak numaralandırılmıştır); İdare Heyeti imzalı *İlk Adım* başlıklı ve "Son iki yizyıldan beri bu eski dünyanın üstünde büyüdü bir yel esiyor, tarihi aykırı bir semte doğru sürükleyen bir yel!" diye yazan bir cümleyle ve sınıf mücadelesi kavramı üzerine bir makaleyle başlamıştır. Vedat Nedim (Tör) imzalı ikinci makale, *Toplum Geliri ve Siyasi Partiler* başlığını taşımaktadır. Vedat Nedim'in makalesi Marksizme göre burjuva ekonomisi nasıl işler ve bu düzende sınıf partileri nasıl doğar konusudur. Üçüncü makale Mümtaz Fazlı imzalı, *Karl Marx* başlıklı bir Marx biyografisine başlangıçtır. İlginç olan, makalenin başındaki Karl Marx'ın bir çizgi-portresi, aynı çevreden genç bir ressam olan "Ressam Namık İsmail Bey" tarafından Türkçe yayımlanan bir dergide ilk kez çizilmiştir. Diğer yazılar; *Hortlak*

başlıklı *Lemi Nihat* imzalı edebi bir deneme ve *Jean Jaurès* üzerine *Anatole France* tarafından yazılmış bir çeviridir. Derginin sonunda okuyucularına önerilen bir kitap listesi ile *Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi*'nin bir bildirisi bulunmaktadır.

Solda, Berlin'de yayımlanan 1 Mayıs 1919 tarihli ve 1-2 sayılı *Kurtuluş* dergisinin kapağı, Kurtuluş yazısının altında "Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin Organıdır" ibaresi bulunuyor; Sağda, Mürtezaz Fazlî imzasıyla yer alan Karl Marx biyografisi ve "Ressam Namık İsmail Bey" tarafından çizilen Marx portresi görülmektedir.

Kurtuluş dergisini çıkaranlar ile Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'ni kuran bu çevre o günlerde İstanbul'a dönüş hazırlıkları yapmaktadır. Almanya'da kalan bir grup ise *Kurtuluş*'u 1919 Ekim ayında *Almanca Özel Sayı* olarak bir sayı daha çıkarmıştır. 19 Mayıs 1919'da Almanya'dan İstanbul'a gelen Akdeniz Vapuru, Kurtuluş yazarları ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi kurucularının büyük bir bölümünü İstanbul'a getirmiş, Berlin'de başlayan çalışma Türkiye'ye taşınmıştır.

O günlerde Paris'te tıp eğitimi almış olan Dr. Şefik Hüsnü de İstanbul'a dönmüş ve Almanya'dan dönen gruba katılmıştır. Şefik Hüsnü'nün de katılmasından sonra 1919 yılı yaz aylarında *Kurtuluş* dergisinin yeniden yayımlanması ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin –yeniden– kuruluşu çalışmaları hız kazanmış; *Kurtuluş*'un ilk sayısı 20 Eylül 1919 günü *Sosyalizmden Bahseder İlim ve Sanat Mecmuası* alt başlığıyla yayımlanmış, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi de adına "Sosyalist" sözcüğü ilave edilecek *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası* olarak kurulmuştur.

Kurtuluş dergisi (1. Sayı 20 Eylül 1919, 2. Sayı 20 Ekim 1919, 3. Sayı 20 Kasım 1919, 4. Sayı ?.. Ocak 1920, 5. Sayı 19 Şubat 1920 tarihlerinde olmak üzere) 5 sayı basılabilmektedir.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, 22 Eylül 1919 tarihinde kuruluş başvurusu yapmış, ancak partinin resmi kuruluşu 17 Aralık'ta (1919) gerçekleşmiştir. Merkezi, Bâbüâli'de (İstanbul Valiliği yanındaki Vilayet Camisi'nin tam karşısında) Çiftçi Kütüphanesi'nde bulunan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın Başkanı Mehmet Vehbi, (sonradan Ressam Namık İsmail) Genel Sekreteri Dr. Şefik Hüsnü olmuştur. Parti, o zamana kadar İstanbul'da etkili olan Türkiye Sosyalist Fırkası'nın İkinci Enternasyonal sol'una karşı Ekim Devrimi ve Komünist Enternasyonal tezlerini savunmuştur. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası kurulduktan sonra sol içinde ortak bir cephe oluşturma düşüncesini hayata geçirmeyi denemiş ancak bunda başarılı olamamıştır. 1919 da yapılan genel seçimlerde Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, İstanbul, Eskişehir, İzmir, Niğde ve Çorum'dan adaylar göstermiş, İstanbul Adayı Mehmet Vehbi (o dönemki seçim sistemine göre 2. seçmenden) 14 oy almış, diğer adaylar bir varlık gösterememiştir. Parti, kuruluşundan yaklaşık dört ay sonra; (16 Mart 1920

tarhinde) İstanbul'un İngilizler tarafından işğali üzerine Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından kapatılmış, yayın organı *Kurtuluş* dergisi de yasaklanmıştır.

İstanbul'da Komünist Örgütlenmeler, İstanbul Komünist Grubu (İKG) ve Aydınlık Dergisi

İstanbul'da 1919 yılında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın faaliyet gösterdiği dönemde, Kırım'da bulunan Mustafa Suphi önderliğindeki *Türkiye Komünist Teşkilatı* da İstanbul'a gönderdiği temsilcilerle buradaki komünist örgütlenmelerin ilk nüvelerini başlatmıştır.

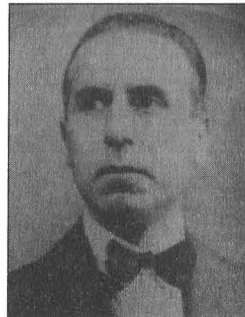
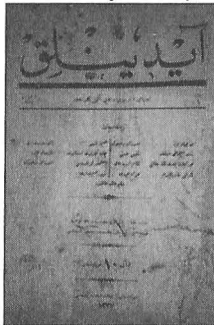
Bu temsilcilerden Lütfi Necdet, İstanbul'da bulunduğu 1919 yılında yaptığı çalışmalar ve bunların sonuçlarını; görüştüğü kişi ve gruplar, İstanbul'daki siyasi partiler, dönemin sosyal ve ekonomik yapısı ve işgal koşullarında politik çalışma ile komünist örgütlenmeyle ilgili bilgileri, 15 Haziran 1920 tarihinde (Moskova'dan) Mustafa Suphi'ye yazdıkları mektupta anlatmış ve Bakü'deki Türkiye İştirakıyun Teşkilatları I. Kongresi'nin Altıncı İçtîmasında –bizzat Lütfi Necdet– yaptığı konuşma ile dile getirmiştir.

Lütfi Necdet'ten sonra İstanbul'a ayrı ayrı gelen başka temsilciler Latif ve Nihat Nusret de benzeri çalışmalar yapmışlar, yazdıkları raporları Mustafa Suphi teşkilatı ve Komintern'e iletmışlerdir. Nihat Nusret adındaki temsilci İstanbul'da çalışılması gereken kitlesel siyasi parti olarak da Hüseyin Hilmi'nin başında olduğu Türkiye Sosyalist Fırkası'nı rapor etmiştir.

İstanbul'da komünist örgütlenmeler farklı kanallarda oluşurken, dergileri ve partileri kapatılan Kurtuluş Grubu 1 Haziran 1921 tarihinde *Aydınlık* dergisini çıkararak mücadelede dönmüş, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı yeniden canlandırmıştır.

Aydınlık dergisinin Mesul (sorumlu) Müdürü Sadrettin Celal'dir (Antel). Dergi 1 Aralık 1921'de çıkarılan 6. sayısından itibaren İngiliz İşgal Kumandanlığı tarafından yasaklanmış, ancak 20 Temmuz 1922'de (7. sayıdan itibaren) yeniden basılabilmektedir. *Aydınlık* dergisi bu tarihten itibaren 18 Şubat 1925'e kadar yayımlanmış ve toplam 31 sayı çıkmıştır. 1925'te doğudaki Kürt isyanı sonrasında Cumhuriyet Hükümeti'nin ilan ettiği Tahrir-i Sükûn Kanunu ile tamamen kapatılmıştır.

Aydınlık'ta farklı çevrelerden pek çok imza bulunduğu halde derginin sosyolojik, ideolojik ve siyasi içerikli yazıları Paris'ten gelip Kurtuluş Grubu'na katılan Dr. Şefik Hüsnü (Deymer) tarafından yazılmıştır.

Aydınlık dergisinin ilk sayısının kapağı (solda),
Aydınlık'ın başyazarı ve İstanbul Komünist Grubu Başkanı Dr. Şefik Hüsnü Deymer.

Dr. Şefik Hüsnü (Deymer), *Aydınlık*'ta Türkiye üzerine yazdığı yazılarında; Türkiye'de devrimden sosyal sınıflara, Ekim Devrimi'nden Türk aydınlarına, lonca sosyalizminden halkçılık kavramına, İzmir'deki İktisat Kongresi'nden proleter enternasyonalizmine, Türkiye'de işçi sınıfının durumuna kadar pek çok alana değinmiştir.

Derginin ilerleyen sayılarında Şefik Hüsnü, Türkiye'de Kemalizm'i burjuva sınıfi içinde iktidarı elinde tutan –orta sınıflara dayalı– bir burjuva kliği olarak tanımlamış, Kemalist iktidarın uzun sürebileceğini ve devrimci misyonunun da devam ettiği sonucuna varmıştır.

Dr. Şefik Hüsnü'nün *Aydınlık*'ta çıkan (*Aydınlık*'ın bulunamayan 12. sayısı hariç) makalelerinin başlıkları şöyledir:

Türkiye'de Sosyal Sınıflar (Sayı 1, Haziran 1921), *Sosyal Devrim ve Kadınlarımız* (Sayı 2, Ağustos 1921), *Lonca Sosyalizmi* (Sayı 3, Eylül 1921), *Türkiye'de Devrim Geceği* (Sayı 4, Ekim 1921) *Türkiye'de Devrimin Şekli* (Sayı 5, Teşrinisani 1921), *Anatole France – Nobel Armağanı ve Karl Marx – Filozof* (Sayı 6, Kânunuevvel 1921), *Halk ve Sanat* (Sayı 7, Temmuz 1922), *Anadolu Zaferi ve Bazı Karanlık Noktaları Aydınlatma* (Sayı 9, Eylül 1922), *İslam Dünyasında Toplumsal Devrimin Kaynakları ve Türk Aydınları ve Anadolu'dan Gelen Düşünceler Arasında Tartışma* (Sayı 10, Kasım 1922), *Gerçek Devrime Doğru* (Sayı 11, Aralık 1922), *İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü Sınıflarının Yeri ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Durumu* (Sayı 13, Şubat 1923), *İktisat Kongresinden Sonra* (Sayı 14, Nisan 1923), *Seçim ve Yoksul ve Orta Halli Sınıflar* (Sayı 15, Mayıs 1923), *Türkiye'de Dernek Birliklerinin Teşekkülü* (Sayı 15, Mayıs 1923), *İşçi Dünyasından* (Sayı 16, Haziran 1923), *Yeni Millet Meclisinden Halk Ne Bekliyor?* (Sayı 16, Haziran 1923), *Sosyalist Akımlar ve Türkiye* (Sayı 16, Haziran 1923), *İşçilerimizde Uyanıklık ve Devrim Esaslarının Değiştirilmesi* (Sayı 18, Ekim 1923), *Rus Devrimi ve Nedenleri* (Sayı 19, Kasım 1923), *Toplumsal Düzenleme Konusu* (Sayı 20, Şubat 1924), *İşçi Sınıfı Cumhuriyet Hakkında Ne Düşünüyor?* (Sayı 21, Mayıs 1924), *Türk Burjuvazisinin Aile Kavgaları* (Sayı 22, Haziran 1924), *Dünya Savaşının Doğurduğu Toplumsal Hareketler* (Sayı 23, Temmuz 1924), *Genel Savaşa Kadar İşçi Enternasyonallerinin Tarihi ve Yıkıcı Halkçılıktan Yapıcı Halkçılığa* (Sayı 24, Ağustos 1924), *Devlet Tekeline Niçin Teraftarız* (Sayı 25, Eylül 1924), *Ekim İhtilâli ve Türkiye* (Sayı 27, Kasım 1924), *Ülkemizde Siyasal Partilerle Sınıflar Arasındaki İlişki* (Sayı 28, Aralık 1924), *Türk Köylü Sınıfının Kurtuluşu* (Sayı 29, Ocak 1925), *Türkiye'de Ekonomik Sorun* (Sayı 30, Şubat 1925).

Dr. Şefik Hüsnü'nün adı bu dönemde aynı zamanda İstanbul Komünist Grubu başkanı olarak anılmaya başlamıştır. İstanbul Komünist Grubu, 1920 yılı Mayıs'ında Komintern II. Kongresi'ne delege gönderme daveti almış, Hilmi oğlu İsmail Hakkı ve Ethem Nejat Komintern Kongresi'ne katılmak üzere yola çıkmış, Kongre'ye yetişemeyince Bakü'ye gelmiş ve Doğu Halkları Kurultayı ve TKF Kuruluş Kongresi'ne katılmışlardır. Dr. Şefik Hüsnü'nün İstanbul Komünist Grubu adına Komintern'e gönderdiği ilk rapor da Temmuz 1920 tarihli ve bu günlere rastlamaktadır. Bu günlerden itibaren Dr. Şefik Hüsnü, İstanbul Komünist Grubu başkanı olarak Komintern'in muhatabı olmuş ve İstanbul'daki diğer gruplarla da ilişkiler kurmayı denemiştir.

Dr. Şefik Hüsnü bu rapordan bir yıl sonra Komintern III. Kongresi'ne (31 Mayıs 1921 tarihinde) gönderdiği başka bir raporda ise sürecin öncesini de anlatmış ve İstanbul Komünist Grubu'nun kurulmasını şu şekilde ifade etmiştir: "*İstanbul'daki komünistlerden*

bir bölümü Bakü'ye gitti, diğer bölümü ise Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası içinde bir komünist grup kurmak üzere anlaştı, bu grup İKG harfleriyle belirtildi."

İstanbul Komünist Grubu 1922 yılında henüz işgal sürerken kitlesel 1 Mayıs organizasyonunda görev almış, kontrol ettiği *Türkiye İşçiler Derneği* aracılığıyla bütün işçi ve sol partileri bir araya getirmek için bir dizi faaliyette bulunmuş ancak bu girişim başarıya ulaşmamıştır.

İstanbul'daki komünist örgütlenmelerden bahsederken *Beynelmilel İşçiler İttihadı*'ndan da söz etmek gerekmektedir. Beynelmilel İşçiler İttihadı, İstanbul'da Rumların 1920 yılı ortalarında kurduğu sendikal bir örgüttür. Ağırlığını Rumlar oluşturmakla beraber Ermeni ve Türkler de örgüt içinde yer almıştır. Önemli liderleri arasında Sarafım Maksimos ve İlya Zaharyadis (Rum), Roland Ginsberg (Yahudi), Vanlı Kazım (Türk) bulunmaktadır. Örgütün yayın organı ise *Neos Anthropolos* (Yeni İnsan) adında bir gazetedir. Beynelmilel İşçiler İttihadı işçi hareketi içinde önemli sendikal örgütlenmeler gerçekleştirmiş ve bir dönem Dr. Şefik Hüsnü'nün başkanlığındaki İstanbul Komünist Grubu'yla işbirliği yapmıştır. Beynelmilel İşçiler İttihadı, İstanbul'un TBMM Hükümeti tarafından kontrol altına alınmasını takip eden dönemde kapatılmıştır.

Mustafa Suphi Sonrası Kafkasya'da Komünistler ve İstanbul'la İlişkiler

Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Fırkası yöneticileri Aralık 1920'de Türkiye'ye dönerken Bakü'de Merkez-i Heyet'ten (Kayserili) İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri'yi bırakmışlardı. Suphilerin katlinden sonra bunlara Bakü'de bulunan Ahmet Cevat (Emre) ile Abdurrahman Mesudi'de katılmış ve Türkiye Komünist Fırkası Dış Büro'su bu dört kişiden meydana gelmiştir.

TKF heyetinin Trabzon açıklarında yok edilmesinden sonra -TKF'nin- Kafkasya'daki faaliyeti bir karmaşa dönemine girmiş, Türkiye komünist hareketinin bu dönemindeki faaliyeti büyük ölçüde Komintern'in Kafkasya'daki temsilcisi olan Rusya Komünist Partisi'nden Sergey Kirov ve Grigol Orconikidze tarafından organize edilmiştir.

Yine bu dönemde Moskova'da imzalanan Sovyet-Türk Dostluk Anlaşması'nda (18 Mart 1921) yer alan "Sovyetler ve Türkiye'nin karşılıklı olarak kendi ülkelerindeki muhalif örgütlerin lağvı" maddesi gereği (Madde 10); Türkiye Komünist Fırkası Teşkilat Bürosu kendini feshetmiş ve Gürcistan Komünist Partisi içinde bir seksiyon haline gelmiştir.

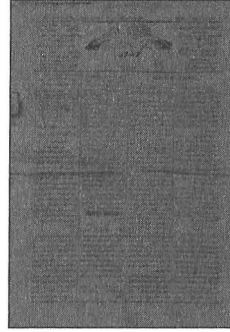
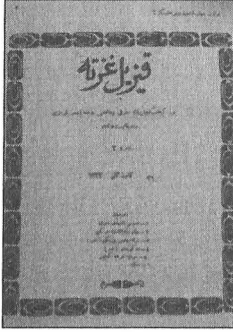
14 Nisan'da ise (Komintern organları) Doğu Sovyeti ve Kafkas Bürosu kararıyla üç kişilik İsmail Hakkı, Süleyman Nuri ve Abid Alimov'dan meydana gelen yeni bir *Türkiye Komünist Fırkası Teşkilat Bürosu* kurulmuş, daha sonra Büro Ahmet Cevat (Emre), Salih Zeki, İsmail Kadir ve Hüseyin Hüsnü'nün katılımıyla genişlemiştir.

TKF Teşkilat Bürosu, faaliyetini Batum'dan yürütmeye başlamış ve Türkiye Komünist Fırkası'nın II. Kongresi'nin toplanmasına kadar çalışması kararı alınmıştır. Batum'daki TKF Teşkilat Bürosu'nun Komintern arşivlerinde bulunan belgelerine göre bu dönemde İstanbul'daki komünist ve işçi örgütleriyle kuryeler vasıtasıyla ilişki kurulmuş, Batum'da *Yeni Dünya* adında bir yayın organı çıkarma hazırlıkları yapılmış ve İstanbul'da yayımlanmaya başlayan *Aydınlık* dergisine maddi destek verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Kafkasya'dan İstanbul'a TKF Teşkilat Bürosu adına gelen Lütfi Necdet, Fazıl, Naciye, Sadrettin, Tahirade Haydar ve Hüseyin Sait'in izlenimleri ve raporlarına yansıyan değerlendirmelerde; İstanbul'da Aydınlık ve Şefik Hüsnü çevresinin

dar bir aydın zümresini temsil ettiği, Hüseyin Hilmi'nin başında olduğu Türkiye Sosyalist Fırkası'nın ise kitlesel bir işçi tabanına oturduğu ve Türkiye Sosyalist Fırkası içinde hücreler şeklinde komünist örgütlenme faaliyeti yürütülme gereği üzerinde durulmuştur.

Raporlara yansıyan bir küçük ayrıntı da dikkat çekicidir. Tahirzade Haydar, İstanbul'da işçi hareketini Türkiye Sosyalist Fırkası'nın temsil ettiğini yazarken, – İstanbul'da– Mustafa Suphi heyetindeyken Trabzon yolunda jandarma tarafından heyetten çıkarılan Mehmet Emin ve Süleyman Sami ile karşılaştığını, kendilerinin masum olduklarını söylediklerini kaydetmiştir.

TKF Teşkilat Bürosu üyesi Ahmet Cevat (Emre) bu dönemde Bakü'ye dönmüş, burada Nazım Hikmet, Vâlâ Nurettin ve Şakirov ile birlikte *Yeni Dünya* ve *Krasnaya Gazeta* (Kızıl Gazete) adındaki yayın organlarını (kaç sayı olduğu bilinmemekle beraber) TKF Teşkilat Bürosu adına yayımlamıştır.

İstanbul'da Türkiye İşçi Derneği tarafından yayımlanan *Kızıl Gazete*'nin, 21 Kânunusani 1922 tarih, 2 nüshasının kapağı (solda); 1919'da İbrahim Hilmi'nin Bursa'da çıkardığı *Yoldaş* gazetesini.

Komintern Kongrelerine Katılan Türkiyeli Gruplar

1921 ve 1922 yılları, Türkiye komünist hareketi açısından sancılı yıllardır. Anadolu yolunda Mustafa Suphi ve TKF Heyeti'nin burjuvazi tarafından yok edilmesi, Anadolu'da sona yaklaşan Milli Mücadele, işgal bölgeleri ve askeri harekâtlar, Türk Sovyet Dostluk Anlaşmasıyla başlayan yeni dönem, devrim ve karşı devrim dalgaları; Türkiye komünist hareketini dört parçaya bölmüştür.

Bunlar; Bakü'de Mustafa Suphi sonrası kurulan *TKF Teşkilat Bürosu*, Ankara'da Hükümet'in yoğun baskısı altındaki *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, İstanbul'da Rum ağırlıklı *Beynelmilel İşçiler İttihadı* ve Dr. Şefik Hüsnü'nün başında bulunduğu *İstanbul Komünist Grubu*'dur.

Hatta Komintern temsilcisi Voitinsky'nin 15 Ocak 1924 tarihli raporunda bu grupların yanında *Ermeni Hınçak Partisi* de ayrıca anılmaktadır.

Sözünü ettiğimiz teşkilatlar bu dönemde Komintern'e (1921 ve 1922 yılında) delege göndermiş ve orada temsil edilmiştir.

Bu gruplardan Beynelmilel İşçiler İttihadı varlığını devam ettirememiş, 1923 yılında hükümet tarafından yasaklanmış, kısmen İstanbul Komünist Grubu'na katılmıştır.

Ankara'daki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası da 1921'de ve 1922'de Hükümet'in yarattığı terör ve baskılarla mücadele etmiş, 1922 Ağustos'unda Türkiye Komünist

Fırkası II. Kongresi olarak adlandırılan kongreyi gizlilik içinde yapmış ve sonra da hükümet tarafından kapatılmıştır.

Bakü'de bulunan *TKF Teşkilat Bürosu* ile Kemalist rejimin henüz ilişemediği/işlemediği *İstanbul Komünist Grubu* arasında "Türkiye Komünist Hareketinin temsili" konusunda büyük bir tartışma yaşanmıştır.

İstanbul Komünist Grubu Komintern'le doğrudan ilişki kurmak üzere Fahri'yi (Baytar Ali Cevdet) 1921 yılı Ekim ayında Moskova'ya göndermiştir. Fahri, (Baytar Ali Cevdet) Moskova'da Komintern Yürütme Komitesi'ne sunduğu uzun raporunda Türkiye komünist hareketinin "Türkiye'yi temsil" konusunu ele almış ve İKG'nun kuruluşundan itibaren gelişimini anlatmış, Türkiye'nin temsili konusunda İstanbul Komünist Grubu'nun tek etkili grup olduğunu ve kendilerinin yetkilendirilmesini talep etmiş; Ankara'daki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı hiç anmazken, Bakü'deki TKF Teşkilat Bürosu'nu da ortak çalışmaya imkân verneyecek kadar hayalci ve maceracı olarak nitelemiştir.

İstanbul Komünist Grubu yöneticileri:
Fahri (Baytar Ali Cevdet), Dr. Şefik Hüsnü (Deymer).

Komintern IV. Kongresi (5 Kasım-5 Aralık 1922) Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılmasının ardından toplanmış, Türkiye'de dağınık halde bulunan komünist grupların bir araya getirilmesi görevini İstanbul Komünist Grubu'na vermiştir. Böylece tartışması bitmemekle beraber Bakü, Ankara ve İstanbul'da bulunan komünist gruplar İstanbul Komünist Grubu etrafında toplanmaya başlamıştır.

Komintern'in IV. Kongre'sinde Türkiye'yi (Ankara'dan -THİF'den- gelen) Hacıoğlu Salih ve (İstanbul'dan -İKG'den- gelen) Sadrettin Celal (Antel) temsil etmiştir.

Kongre'de "Doğu Meselesi" üzerine ilginç tartışmalar olmuş, Dr. Şefik Hüsnü'nün İstanbul'da Kemalizm üzerine verdiği iyimser mesajların aksine Komintern forumlarında konuşan Sadrettin Celal (Antel); Ankara Hükümeti'ni "*Türk büyük burjuvazisinin doğrudan temsilcisi*" olarak nitelemiş ve Londra Konferansı'ndan (Mart 1921) bu yana batı emperyalizmi nezdinde meşruiyet arayan ve kendi kurtuluşuna buna bağlayan Türkiye'deki milliyetçi burjuvazinin "*devrimci niteliğinin sona erdiğini*" kaydetmiştir.

1923 Yılı ve İstanbul'da 1 Mayıs Tutuklamaları

İstanbul Komünist Grubu legal siyaseti Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) adıyla yürütmektedir. 1 Nisan 1923'te yeniden faaliyete başlayan TİÇSF çalışmalarında bir canlanma olmuş; Dr. Şefik Hüsnü *Komünist Manifesto*'yu Türkçeye çevirerek *Aydınlık* dergisinde yayımlanmış, *Aydınlık* dergisi sayfalarında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'ne büyük bir önem verilmiş, Türkiye İşçi Derneği tarafından yürütülen örgütlenme faaliyetleri hız kazanmış, her şehirde "*Amele Dernekleri Birliği*" adıyla işçi sendikaları kurulması ve daha sonra da bunların Türkiye çapında birleştirilmesi planlanmıştır.

1923'te TBMM Hükümeti İstanbul'a da hâkim olmuştur. TİÇSF'nın da lideri olan Dr. Şefik Hüsnü, bu dönem kaleme aldığı yazılarında Kemalist Hükümet'in yönelimleri için "*hâkimiyeti milliyeden iktidar kuvvetini alan bir (çeşit) halk hükümeti*" nitelimesinde bulunmuş ve ona "*sâ'yin (emeğin) yani milletin tarafını iltizam etmeli (tutmalı), bir iş ve işçi hükümeti olması*" tavsiyesinde bulunmuştur. *Aydınlık* dergisinin 15. sayısında yazdığı makalede ise sosyalistlerin izlemesi gereken politikayı şu şekilde özetlemiştir: "*Ankara'daki milli devrimcilerle işbirliği içinde olmak ve onların programlarını mümkün olan bütün imkânlarla ileri taşımaya zorlamak*"

1 Mayıs 1923'te Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası *Türkiye Komünistleri* imzasıyla bir 1 Mayıs bildirisi dağıtmıştır. Bunun üzerine polis hemen harekete geçmiş ve TİÇSF yöneticisi dahil yirmiden fazla kişiyi "*komünizm propagandası yapmak*" ve "*ameleyi azim ve şiddetle komünizm mücadelesine sevk ve tahrik*" suçundan tutuklamıştır. Tutuklular bir süre sonra serbest bırakılmış ancak haklarında Hıyanet-i Vataniye Kanunu gereğince dava açılmış ve yargılamalar başlamıştır. Bu dava Ağustos sonuna kadar devam etmiş, mahkeme sanıkların vatana ihanet suçlamasıyla yargılanmasında yetkisizlik kararı vererek davayı savcılığa iade etmiş, dosya Eskişehir'deki temyiz mahkemesine gönderilmiştir.

Ancak bu dava Ankara'daki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası uygulamasından sonra Cumhuriyet Hükümetlerinin komünist harekete yaklaşımı konusunu bir kez daha netleştirmiştir.

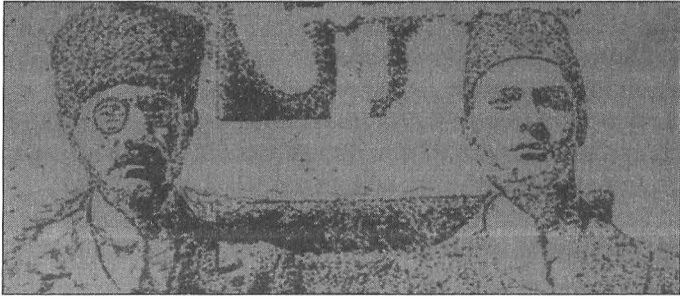
Bu aylarda Lozan Antlaşması imzalanmış, TBMM'de iç ve dış siyasete ilişkin önemli tartışmalar yaşanmış, Başbakan Rauf Orbay Hükümeti çekilmiş, önce Fethi Okyar ardından İsmet İnönü Hükümetleri kurulmuş ve Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Bu gelişmeler karşısında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası yöneticileri, *Aydınlık* dergisinde politika belirlemeye çalışmışlar; Hükümet politikalarına —temkinli— destek yazıları sürerken, son tutuklama ve yargılamalarla gelen saldırı hayal kırıklığı yaratmış ve Milli Devrim'in derinleştirilmesi konusundaki beklentiler dile getirilmiştir.

Diğer taraftan Dr. Şefik Hüsnü ve Vedat Nedim'in (Tör) *Aydınlık*'ta yayımladıkları makaleler Komintern'in Türkiye için belirlediği politikalarla uyum içindedir. Bu yazıların içeriklerinde öne çıkan başlıklardan birkaçı şöyledir:

Türkiye'nin sağladığı siyasi bağımsızlık yanında ekonomik bağımsızlığa kavuşması çok önemlidir ve bunun için mücadele etmelidir, Cumhuriyet Hükümetleri Avrupa'daki gibi (hanedansız) burjuva cumhuriyetlerine benzememeli ve halkçı yapısını korumalıdır; bir ziraat memleketi olan Türkiye'de köylü sınıfının iktisaden desteklenmesi hükümet'in sorumluluğundadır, işçilerin sendika ile birliklerde toplanmasının ve

hak mücadelesinin öntündeki engeller kaldırılmalıdır, Türk burjuvazisinin aile içi kavgalarının Hükümet'in politikalarına yansması toplumda umutsuzluğu artırmaktadır vb.

Vanlı Kazım (Kip) ve Rum İstavridis, 1923'te 1 Mayıs bildirisi bastığı ve dağıttığı için tutuklanmıştı. Haber, o dönem *İleri* gazetesinde bu resimlerle yer almıştır.

Komintern V. Kongresi, Kürt İsyanı ve Takrir-i Sükûn

Komintern IV. Kongresi'nde alınan (1922) her ülkede tek komünist partisi kararından Türkiye için oluşturulan Teşkilat Bürosu'nun tam adı Hacıoğlu Salih'in Komintern'e gönderdiği bir raporuna göre "*Komünist Partisi Muvakkat Merkezi Teşkilat Bürosu*" olarak belirlenmiştir.

20 Ocak 1923'te kurulan Komünist Partisi Muvakkat Merkezi Teşkilat Bürosu; Şefik Hüsnü (Sekreter) İKG'den, Hacıoğlu Salih THİF'den, Vanlı Kazım (Beynelmillel İşçiler İttihadı'ndan) ile Komintern temsilcisi (Gafurov) Şarki'den oluşmaktadır. Adı (Gafurov) Şarki olarak geçen kişi aynı zamanda bir dönem Bakü'de TKF Teşkilat Bürosu ve *Yeni Dünya* ekibi içinde çalışmıştır.

Bu dönemden sonra Şefik Hüsnü İstanbul Komünist Grubu ve Komünist Partisi Muvakkat Merkezi Teşkilat Bürosu başkanı olarak hem Türkiye'de hem Komintern nezdinde yetkili *Genel Sekreter* olarak faaliyet yürütmüştür. İki yıl sonra 1925 İstanbul / Akaretler Kongresi'nde belirlenecek Türkiye Komünist Partisi yönetimi; Bakü'den gelenler komünistler, -Ankara- Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'ndan katılanlar ve İstanbul'da bulunan bu unsurların bileşimiyle oluşmuştur.

1924 yılı başlarında Rusya'da öğrenim gören Şevket Süreyya da (Aydemir) Türkiye'ye dönerek yönetim kadrosu içinde yer almıştır.

Yeni oluşturulan teşkilat bir yandan kendi içinde örgütlenmeye ve birbirine alışmaya çalışırken Rusya'dan ve Bakü'den gelenlerle Dr. Şefik Hüsnü arasında çalışma ve mücadele anlayışları arasında farklar ortaya çıkmış, örneğin Şevket Süreyya 1923 tutuklamalarından sonra İstanbul örgütünün dağıldığını, yönetimin pasif bir tutum içinde olduğunu, ana faaliyetin dergi yayımlamaktan ibaret olduğunu Komintern'e yazdığı raporunda belirtmiştir.

İstanbul'da yeni oluşturulan Teşkilat Bürosu, bir yandan da Komintern ile kendisi arasında düzenli bir iletişim imkânı yaratmaya çalışmaktadır. Bunu o dönemde İstanbul'da bulunan Komintern Temsilcisi Mirniy sağlamıştır. Mirniy aynı zamanda Komintern Doğu Seksiyonu sorumlusu Brike'ye gönderdiği raporlarında İstanbul'daki politik hava, Hükümet kanadının attığı adımlar, işçilerin çeşitli yerlerde yaptığı kendiliğinden gelişen mücadeleleri ve parti yönetici kadrosunun bu gelişmeler karşısında sergilediği tutum üzerine uzun analizlere yer vermiştir.

Brike Yoldaş,

... Fabrikalarda atölyelerde, maden ocaklarında, limanlarda, elektrik santrallerinde ve sular idaresinde özellikle ulaşımda çalışan onbinlerce işçi, birer kör ve cansız 'üretim aracı' durumundadır. Türkiye'de işçi sınıfının hiçbir içtimai önemi yoktur. İşçi sınıfının en basit çıkarlarını savunacak ne iş yasası, ne bir teşkilat, ne bir parti var. Çalışma yeteneğini yitirenler artık işe yaramaz aletmiş gibi hemen sokağa atılmakta, yerini her gün biraz daha büyüyen işsizler ordusunun mensupları almaktadır...

Mirniy'in Brike'ye (İstanbul'dan), Mayıs 1924'te gönderdiği mektuptan...

Komintern Doğu Seksiyonundan Brike ise Mirniy'e gönderdiği (talimat) mektubunda; TKP Teşkilat Bürosu ve bu Büro'nun ağırlığını oluşturan Şefik Hüsnü'nün başında bulunduğu İstanbul Komünist Grubu'nun "Legal Marksizm" ve oportünizm yaptığı, radikal milliyetçilere yakın bulunduğu konusunda uyararak, Mirniy'den sorunun çözümü için acil tedbir alınmasını istemiştir.

Bu dönemde Dr. Şefik Hüsnü de Komintern ve Brike'ye gönderdiği raporlarında; İstanbul'daki yeni oluşturulan Teşkilat Bürosu faaliyetlerini, partinin tutuklanma darbesine rağmen dağılmadığını, toparlanmanın sürdüğünü, parti saflarına yeni ve genç unsurlar katıldığını, Komintern'in sağladığı maddi yardımların çok yetersiz ve düzensiz olduğunu ve Aydınlik dergisi çizgisini savunmuştur. Tartışma yaratan konulardan birisi Şefik Hüsnü'nün önemli bulduğu günlük, genel, muhalif bir gazete çıkarılması üzerine olmuştur. Brike ise gazetenin işçilere yönelik ve işçi yaşamını esas alan bir "işçi gazetesi" olması gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Nitekim 1924'te Komintern'in ısrarı sonucunda TKP, *Orak Çekiç* adıyla yeni bir gazete yayımlamaya başlamıştır.

İlginç bir ayrıntı olmak üzere Komintern'in İstanbul'da bulunan temsilcisi Mirniy, (1924'te) ülkenin o dönem içinde bulunduğu ekonomik bunalım koşullarında, burjuvazinin işçi hareketi içindeki etkinliğinin kısılması ve işçi sınıfının demokratik-siyasi mücadelesini hızlandırması için, işçi örgütlerine ve sendikalara dayanan "yasal bir işçi partisi" kurulmasını önermiş ve bunun tartışılmasını istemiştir.

Komintern V. Kongresi 17 Haziran-18 Temmuz 1924 tarihlerinde Moskova'da yapılmıştır. Dr. Şefik Hüsnü, Kongre'ye gönderdiği Türkiye raporunda TKP'nin Asgari Program hedeflerini kaleme almış, siyasi ve iktisadi taleplerini içeren maddeleri sıraladıktan sonra 'Emeğin Korunması' başlığı altında işçi sınıfı ve emekçilerin acil ihtiyaçlarını içeren bir bölüm eklemiş, ancak kendisi Kongre çalışmaları için Moskova'ya gitmemiştir. Türkiye'yi Komintern V. Kongresi'nde Halim (Hasan Ali Ediz), Faruk (Vanlı Kazım) ve Cevat (Ahmet Cevat Emre) temsil etmiştir.

Komintern'in TKP'ye karşı Brike ile başlayan eleştirileri Genel Kurul çalışmaları sırasında da devam etmiştir. V. Kongre'de Komintern yöneticilerinden Dmitry Manuilsky, Türkiye Komünist Partisi ve *Aydınlik* gazetesini; kendi burjuvazisi ile proletarya arasında işbirliği ile emperyalist kapitalizme karşı -Türkiye'deki- milli kapitalizmin gelişmesini savundukları gerekçesiyle eleştirmiştir. Dmitry Manuilsky, bunun köklerinin İkinci Enternasyonal oportünizmine dayandığını, geçmişte Rusya'da da temsilcileri olan sınıf uzlaşmacısı "Legal Marksizm" olduğunu söylemiş, TKP'yi bu sapmadan dönmeye çağırmıştır.

1925 yılında TKP yayınlarından *Orak Çekiç* gazetesi, manşetinde "Orak Çekiç Gazetesi Bütün Türkiye Amelesinin Malıdır" ibaresi bulunmaktadır.

Türkiye adına konuşan Faruk (Vanlı Kazım) ise, TKP'nin yalnız Türkiye'deki feodal kalıntı ve kurumların ortadan kaldırılması ile emperyalizmin her türlü saldırısına karşı "devrimci milliyetçilikle" işbirliği yaptığını, bazı Türk komünistlerin ise Dmitry Manuilsky'nin eleştirilerini haklı çıkaracak görüşleri olduğunu, ancak bunların üstesinden gelecekleri güvencesini vermiştir.

1924 yılının son altı ayı ile 1925'in ilk üç ayı, yaklaşık 8-9 ay Komintern ile Dr. Şefik Hüsnü arasında zaman zaman harareti yükselen yazışmalarla geçmiştir. Komintern ilkelerine uyacakları önkabulüne rağmen, Dr. Şefik Hüsnü pozisyonlarını koruyan ve çizgisini savunan raporlar yazmıştır.

Günlük gazete çıkarılması tartışması, Komintern'in Doğu Seksiyonu'nun Türkiye hakkında eksik bilgilerle hareket ettiği iddiası, gazete ve yayın konusunda Komintern'in söz verdiği maddi yardımın bir türlü gelmemesi, karar alma mekanizmalarının yavaşlığı, iletişimin düzensizliği ve gecikmesi, sosyalist literatür, çeviri, yayın, film gibi ajitasyon ve propaganda malzemelerinin bir türlü yeterli ölçüde ulaştırılmaması bu mektupların içeriğini oluşturmuştur.

1925 yılının Şubat ayında doğuda Kürt isyanı başlamış, TKP'nin haftalık gazetesi *Orak Çekiç* 26 Şubat 1925 tarihli 6. sayısında bu konuyu ele almış; "İrticanın başında Şeyh Said değil derebeylik duruyor, İrticaya karşı halk hükümetle beraberdir, Kahrolsun irtica" başlıklarıyla hükümetin Kürt isyanını bastırması politikasına tam destek vermiştir.

5 Mart 1925'te çıkan 7. sayısında da aynı tavır devam etmiş; "Yobazların sarıkları yobaz zümresine kefen olmalı, Yobazlarıyla ağalarıyla şeyhleriyle sultanlarıyla birlikte kahrolsun derebeylik" manşetleri kullanılmış; "Arkadaş, kara kuvvet bizim de burjuvazinin de düşmanıdır. Biz her şeyden evvel bu düşmanı yenmeliyiz, burjuvaziyle de ayrıca kozunuzu paylaşırsınız" denmiştir.

7. sayı *Orak Çekiç*'in son sayısı olmuş, Tahrir-i Sükûn Kanunu bütün muhalif basını susturmuş, *Orak Çekiç* de kapatılmıştır.

TKP'nin *Orak Çekiç*'te dile getirdikleri tavır, Komünist Enternasyonal'in Kürt isyanlarına bakışıyla uyum içindedir. Komintern'in "ilerici burjuva sınıfının feodaliteyi tasfiye mücadelesi ve isyandaki İngiliz çıkarları" söylemi *Orak Çekiç*'te de tekrarlanmaktadır.

Dr. Şefik Hüsnü –1930 yılında– Kürt isyanları için İnkılâp Yolu dergisinin Temmuz-Ağustos 1930 tarihli nüshasında daha dikkatli bir dil kullanıp bir çeşit özeleştiride bulunarak şunları yazmıştır:

Filhakika Kürt isyanının tetkike muhtaç iki cephesi vardır: 1. Heyecanla ona iştirak ve uğrunda canını feda eden köylülük ve yoksul halk. 2. Harekâtı teşkilatlandıran tabaka ve hariçten körükleyenler... Gerek geçen defa (1925 isyanı) gerek bu defa isyana köylülüğün ve halkın kütle halinde iştirakleri kimsenin inkâr edemeyeceği bir hakikattir...

Siyasi mahiyetine gelince, Kürt İsyanı, başına geçip ona istikamet verenlerin şiarları, niyetleri ve intisapları itibariyle emperyalizme alet olan, halkın ve inkılâbın menfaatine mugayir, koyu mürteci geri bir harekettir. Fakat içtimai sebepleri, muharrik kuvvetleri göz önüne getirildiği takdirde o büsbütün başka bir mana ihtiva eder. Halkın niçin ayaklandığını araştırmak bu manada kendiliğinden meydana çıkar. Onun dertleri ve duyguları malum. O neticesi milli ekalliyetleri diledikleri gibi yaşamak haklarından mahrum etmek, iktisadi ve mali tedbirlerle yoksul kütelleri mahvı perişan etmek olan, ancak zenginleşen tabakaların menfaatine uygun, "halk aleyhtarı" müstebit bir siyaset sistemine nihayet vermekten gayri sefalet ve ıstıraptan yakayı sıyrmanın çaresini göremiyor. Bu bakıma göre isyan mazlum köylülüğün bir kurtuluş mücadelesidir. Bu mücadelede mürtecilerin peşinden gitmekle köylülük feci bir surette yanılıyor. Bizzat kendi maksatlarına karşı hareket etmiş oluyor. Fakat onu mazur görmek lazımdır. Bugüne kadar hangi samimi inkılâpçı fırka çıktı, ona hakikati anlattı da o dinlemedi? Bu sahada Türkiye Komünist Fırkası da vazifesini yapmak fırsatını henüz ele geçirmiş değildir...

Hulasa irticanın rolü ne kadar büyük olursa olsun, Kürt isyanının asıl ehemmiyeti bütün bir ülke ahalisinin hâkim sınıflarının hükümetine karşı elbirliğiyle müsella (silahlı) hücum ve müdafaa vaziyetine geçmiş olmasındadır...

Türkiye Komünist Partisi'nin 1925 yılı (İstanbul) Akaretler Kongresi...

1925 yılı başında Komintern yönetimi ve TKP yeni bir parti kongresi toplanması konusunda hemfikirdir. Komintern Doğu Seksiyonu, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ağustos 1922 Kongresi'nden sonra yeni toplanacak kongreyi "TKP'nin 2. Kongresi" olarak kayda geçirmişse de bu durum daha sonra gerek TKP belgelerinde gerekse Komintern'in –sonraki– dönem yazışmalarında III. Kongre diye anılacaktır. (1. Kongre Bakü 1920, 2. Kongre Ankara 1922 tarihlidir.)

Kongre 15 Şubat 1925 tarihinde (bazı kaynaklarda 6 Şubat olarak geçmektedir) İstanbul-Beşiktaş, Akaretler'deki Dr. Şefik Hüsnü'nün evinde yapılmıştır. Kongreye katılanlarla ilgili İbrahim Topçuoğlu, Rasih Nuri İleri ve diğer ilk kuşak komünistler farklı isimler telaffuz etmişler; ancak Kongre'ye katılan isimler, kongreye sunulan raporlar, değerlendirme ve tartışmalar, sonuçlar ve yeni seçilen yönetim gibi konularla ilgili belgeler henüz bulunamadığından, mevcut bilgiler bu konuda sonradan yazılan değerlendirmelere dayanmıştır.

Kongre'ye Komintern temsilcisi olarak Piyotr Kitaigorodsky katılmıştır. Komintern, Kongre'yi ülkedeki politik durum ve gelişmeleri dikkatle izlemeye çağırırken; Cumhuriyet Halk Partisi ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (17 Kasım 1924'te kurulmuştu) bölünmesini değerlendirmeyi ve ülkedeki reformların sürmesi durumunda TKP'nin proletarya adına Hükümet'i desteklemesini dikte etmiştir.

Bu konudaki en önemli ve detaylı belge Dr. Şefik Hüsnü'nün "TKP Program Meseleleri" başlığını taşıyan uzun analizidir. Burada, *TKP Program Taslağı*, *TKP'nin Takitiği*, *Neşriyat Meselesi*, *Faaliyet Araçlarımız*, *Siyasi Durum Karşısında Karar Suretleri* gibi alt başlıklar bulunmaktadır.

TKP'nin 3. Kongresi, parti Merkez Komitesi'ni seçerek çalışmalarını tamamlamıştır. Muhtemelen Merkez Komitesi şu isimlerden oluşmuştur:

1. Dr. Şefik Hüsnü, 2. Vedat Nedim, 3. Hacıoğlu Salih, 4. Şevket Süreyya, 5. Hasan Ali (Ediz), 6. Sadrettin Celal, 7. Hamdi Şamilof, 8. Elektrikçi Nuri, 9. Hemşinli Mahmut, 10. Edimeli Faik, 11. Hüseyin Sait, 12. Vanlı Kazım.

Komintern'in TKP III. Kongresi sırasında da "TKP ile Kemalizm" arasındaki ilişkilere aktif şekilde müdahil olması ve "işbirliği" konusundaki tavrına rağmen, parti içinde bu sorunun tartışıldığı hissedilmektedir. Nitekim, Seydaahmedov tarafından kaleme alınan *TKP Tarihi* adlı broşürde 1925 Kongresi değerlendirilirken, Komintern'in Kemalizm'e destek talebi hatırlatıldıktan sonra şöyle yazılmıştır:

"Partinin 3. Kongresi sırasında Kemalist burjuvazi artık çoktan devrimci bir güç olma özelliğini kaybetmişti... Cömert vaatlere rağmen Kemalist burjuvazi Türk köylüsüne ciddi hiçbir şey vermemiştir. Tam tersi toprak ağalarının çıkarlarını kararlı bir şekilde savunmuş, hatta köylünün nefret ettiği aşar vergisini devam ettirmiştir... Kemalist burjuvazi sömürünün artması ve işçi karşıtı yasaların çıkarılması dışında işçilere bir şey vermemiştir... Kemalist burjuvazi milli azınlıkları en acımasız şekilde ezmeyi sürdürmüştür..."

Burada Seydaahmedov'un sözünü ettiği "Aşar Vergisi" 1925'teki Kürt isyanının üçüncü günü isyanın büyümesini önlemek ve etkisini söndürmek için çıkarılmıştır.

Doğudaki Kürt isyanının yayılması, Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun bütün muhalefeti susturması, İstiklal Mahkemelerinin kurulması yeni bir terör rejiminin başladığını göstermiştir. TKP, faaliyetini bu zor koşullara adapte etmeye çalışırken Merkez Komitesi'nden Dr. Şefik Hüsnü ile Hasan Ali Ediz Nisan ayında, Ağustos'a kadar İzmir'de gizlenen Nazım Hikmet de Ağustos ayında yurtdışına kaçmıştır.

TKP III. Kongresi'nden dört MK üyesi:
Şefik Hüsnü, Şevket Süreyya Aydemir, Hasan Ali Ediz, Elektrikçi Nuri.

Tutuklamalar uzun bir zamana yayılmış, MK üyeleri Şevket Süreyya Aydemir, Sadrettin Celal Antel ve Elektrikçi Nuri'nin de aralarında olduğu çok sayıda parti yöneticisi yargılanmış, üç MK üyesi yedişer yıl ağır hapis cezasına çarptırılmış, yurtdışında bulunan Şefik Hüsnü, Baytar Ali Cevdet, Nazım Hikmet ve Hasan Ali Ediz'e gıyaplarında 15 yıl ağır ceza verilmiştir.

Parti yöneticilerinin üçünün yurtdışında, üçünün cezaevinde bulunduğu ve büyük bir baskı ve izlenme dönemi geçiren TKP'nin Kongre sonrası Genel Sekreterliğine Asım (Vedat Nodim) getirilmiştir. Asım, ağırlıklı olarak gençlik kadrolarına dayanan yeni bir çekirdek, elde kalan unsurları ayakta tutmaya çalışırken, tutuklamalar nedeniyle merkezle irtibatı kopan taşra örgütlerine yeniden ulaşma faaliyeti içine girmiştir.

Dr. Şefik Hüsnü yurtdışına çıktıktan sonra Berlin'de bulunan Fahri (Baytar Ali Cevdet) ve Moskova'da bulunan Halim (Hasan Ali Ediz) ile yakın işbirliğine girerek, hem Komintern Doğu Seksiyonu hem de Türkiye'de partinin Merkez Komitesi ile ilişkilerde eşgüdüm sağlamaya ve ağır cezaların yanı sıra devam eden takibatlarla sarsılan parti teşkilatına destek olmaya çalışmıştır.

Şefik Hüsnü 1925'te tutuklanma ve yargılamalarla başlayan süreci Komintern'e yazdığı raporda dile getirirken, o dönem Türkiye'sinde Hükümet'in diktatörlüğünü sürdürmek için önce kendine düşman yarattığını sonra ona boyun eğmeyen bütün muhalefeti ezdiğini yazmıştır. O rapordan bir bölüm şöyledir:

"Kemalistler iktidarının doruğundalar. Kendilerini ülkenin tartışmasız efendisi hissediyorlar. Ancak yine de yarınlardan tam emin değiller. Varlıklarını tehdit edecek bir tehlike algısı, onları sürekli bir endişe ve korku halinde yaşıyor... Belli başlı düşmanlarını yere serdiklerinde, yenilerini arıyorlar. Ve hüznün verici olan, yenilerini buluyorlar... Asla olmayacak yerde. Tek sözle hüküm sürdüklerinden emin olmak için güçlerini birisine veya bir şeye vurarak hissetmeye ihtiyaç duyuyorlar... Hükümetin maaşa bağladığı bir dizi muhbirin dışında iyi bir ikbal umuduyla ona "jurnal" sunmaya hazır çok sayıda aç var. Hükümetin iktidarı kullanma kıskançlığı o kadar ileri gidiyor ki, hükümet partisinin üyelerinin çoğu da iktidardan uzaklaştırılmış ve ekarte edilmiş durumda. Nitekim günümüz Türkiye'si Kemal ve İsmet'in ve yakın çevresini oluşturan birkaç düzine genç siyasetçinin diktatörlüğüne tâbi. Daha önemsiz Kemalistler, tüm iyi niyetlerine rağmen ya korkuluk rolü oynamaya aksi takdirde muhalefet etmeğe kısırlanmış durumda..."

Aynı raporunda Şefik Hüsnü parti içinde giderek tımanacak olan bir tartışmadan da söz etmektedir. Tartışmaya konu olan sorun, partinin bundan sonra nasıl bir politika izlemesi gerektiğiyle ilgilidir. Hükümet'in bütün legal alanları yasaklarla kapattığı, aksine kalkışanları her türlü bela ve ağır hapis cezalarının beklediği günlerde yapılan tartışmalarda Vedat Nedim Tör ve Türkiye'deki MK üyelerinin önemli bölümü legal alanlarda ihtiyatlı kalma ve illegal çalışmanın esas alınmasını savunmuştur.

Öte yandan Komintern Doğu Seksiyonu ise mücadelenin her türlü araçlarla devam ettirilmesi ve etkili ajitatif eylemlerle "partinin varlığının duyurulmasını" savunmuştur.

Bu kapsamda, 1924'teki Komintern V. Kongresi'nin TKP için belirlediği, "Legal Marksizm" sapmasından kurtulma ve partinin "Bolşevikleştirilmesi" yönündeki taleplerinin, TKP'nin yurt dışında bulunan (Moskova ve Berlin'deki) MK üyelerinin bakışlarını şekillendirdiğini, düşüncelerinin bu yöne meylettiğini hissetmek mümkündür.

Komintern'in Doğu Bürosu, 19 Temmuz 1925 tarihinde Merkez Komitesi'ne gönderdiği uzun mektubunda partinin bağlı kalması gereken Leninci ilkeleri hatırlatmış, partinin '*Bolşevikleştirilmesi*' yolunda yapılması istenilen program değişiklikleri ve eylem biçimlerinin altı çizilmiş, etkili yayın çıkarma talimatı verilmiştir.

1925'te Kürt isyanı sonrası Hükümet'in estirdiği büyük terör dalgası arkasından TKP Genel Sekreteri Asım'ın (Vedat Nedim Tör) –İstanbul'dan– yurtdışındaki Masdar'a (Dr. Şefik Hüsnü Deymer) yazdığı "*Burjuva terörü bütün şiddetiyle kuduruyor*" diye başlayan ilk mektubu 22 Haziran 1925 tarihlidir.

Vedat Nedim 30 Haziran'da yazdığı kapsamlı raporunda da parti MK'sının önüne koyduğu 5 maddelik faaliyet programı ile Doğu Seksiyonu tarafından dikte edilen programın birbiriyle asla uyuşmadığını yazmıştır.

Vedat Nedim, "*orada ihtilal hummasına tutulmuş olanların memleketin içinde bulunduğuru durumu anlayamadıklarını*" belirtip daha fazla kayıp vermemek için ihtiyatlı bir çalışma içine gireceklerini yazmıştır. Nitekim Şefik Hüsnü de 31 Ağustos'ta Komintern Doğu Şubesi'ne gönderdiği raporunda Vedat Nedim'e katılmış ve "*Hükümet komünistlere hayatı imkânsız kalıyor... Kemalizm'in iç siyasetindeki bir dönüşüne kadar komünizm adına açıkça hiçbir eyleme girişilemez...*" diye yazmıştır.

Komintern Doğu Seksiyonu Eylül (1925) ayında "*Doğu Seksiyonu Heyetinin TKP Programına Dair Kararı*" adlı bir programı karar altına almış, bu program Komintern'e sunulmuş ancak kesinleşmemiştir.

Ancak bu raporlara yansıyan genel hava şöyledir;

"İngiliz emperyalizmi bu ülkelerdeki (İran ve Türkiye) feodal geriliği ve parçalanmışlığı sürdürmek isteyen tüm feodal gruplarla derinden bağlıdır... Türkiye ve İngiliz emperyalizmi arasındaki çelişme keskinleşmekte ve Türkiye'yi SSCB ile dostça ilişkiler kurmaya adeta zorlamaktadır. Bununla birlikte Türk Hükümeti Türkiye Komünist Partisi'ni de kovuşturuyor. Ne var ki iktidara karşı izlenecek taktiğin onun sırf bu özelliğine bakarak belirlemek büyük hata olur... Türkiyeli yoldaşlar Kemalist Hükümetin devrimci kazançları sağlamlaştırmaya ve SSCB ile dostça ilişkiler kurmaya yönelik her adımını bundan sonrada kararlılıkla ve tereddütsüz desteklemelidir..." şeklindedir.

Komintern'in milli kurtuluş savaşlarında, milli burjuvazinin komünistler tarafından desteklenmesi politikası büyük ölçüde SSCB'nin dış politika ihtiyaçlarına bağlanmış görünmektedir.

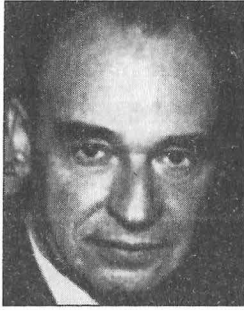
1926 TKP Viyana Konferansı

1925 yılı TKP açısından büyük kayıplara karşı toparlanma hamleleriyle biterken hem içeride hem de dışarıda mevcut durumun değerlendirilmesi ve uygun politikalar geliştirilmesi amacıyla yeni bir konferans toplama fikri genel olarak benimsenmiştir.

Asım, (Vedat Nedim Tör) 22 Mart 1926 tarihinde Şefik Hüsnü'ye yazdığı mektubunda, "*Aziz yoldaş, Siz bizi artık tamamen umuttunuz, aylar ve aylar var ki sizden bir kelime bile almadık. Bu uzun sükkütümüzü oradaki işlerin yoğunluğuna yoruyoruz*" dedikten sonra partinin son durumuyla ilgili bilgi vermiştir.

Asım, mektubunda MK toplantılarının düzenli ve verimli hale geldiğini belirttikten sonra bir "*Amele Kulübü*"nın kurulmak üzere olduğunu, çok yakında haftalık bir "*İşçi Gazetesi*" çıkarılacağını, bunlardan amaçlarının "*bilinçli işçi önderleri yetiştirmek*"

olduğu anlatmış, Ahmet Cevat (Emre), Vâlâ (Vâlâ Nurettin) ve Kerim'in (Kerim Sadi) bu faaliyetlerin organizasyonunda çalıştığını belirtmiş, Parti Konferansı için de "Ne vakit ve nerede olacak?" diye sormuşur.

TKP'nin önde gelen yöneticilerinden üçlü: Halim (Hasan Ali Ediz), Orhan (Sadrettin Celal Antel), Hamdi (Hamdi Şamilof) .

Muhtemelen Mart ayı (1926) sonunda Şefik Hüsnü'nün İstanbul'a ulaşan mektubuna göre; Komintern Sekreterliği tarafından alınan karar uyarınca önce Nisan ayında ve Moskova'da düşünülen konferansın 26 Mayıs'ta Viyana'da toplanacağı belirtilmiştir.

Şefik Hüsnü'nün Türkiye'den ağırlıklı bir katılım olmasını istediği Viyana Konferansı, İtalya ile Türkiye'nin o günlerde yaşadığı diplomatik bir gerginlik nedeniyle sıkı denetim ve yurtdışına çıkışların sınırlandırılması sebebiyle az sayıda kişiyle gerçekleşmiştir.

TKP'nin Viyana Konferansı'nın toplandığı tarihte dünyada ise şöyle bir tablo bulunmaktadır.

Dünya 1929 ekonomik krizine doğru hızla kaymaktaydı.

Avrupa'da; Almanya, İtalya ve Bulgaristan'da faşist partiler ya iktidarda ya da iktidara gelmek üzereydi. Uzakdoğu'da Çin ve Hindistan'da emperyalizme ve feodal gericiğe karşı milliyetçi burjuvazi ve komünistlerin mücadelesi büyük sorunlar yaşasa da sürmekteydi.

Moskova'da, bütün dünya komünist partilerinin üst örgütü kabul edilen Komintern'in V. Plenumu yapılmış, Komintern Troçki'nin tasfiyesini onaylamıştı. SSCB'de "Josef Stalin, Lev Kamaney, Grigory Zinoviyev"den meydana gelen üçlü "Sol" önderlik başta bulunmaktaydı. Troçki ve yandaşları tasfiye edilmişti ancak Komintern'in o dönemden kalan "Dünya Devrimi" sloganı TKP dahil hemen bütün partilerin gündemlerinde kalmaya devam etmekteydi.

O dönem Lenin dahil Bolşevik liderlerin tamamı tek ülkede kurulacak sosyalist bir devletin yaşayamayacağı konusunda hemfikir. Alman, Macar ve İngiliz devrimci hareketlerinin yenilgisi Rusya'da devrimi gerçekleştiren Bolşevikleri büyük hayal kırıklığına uğratmış, Bolşevik Rusya'nın dünyadaki "büyük yalnızlığı" –Bolşeviklerin– bu hayal kırıklığını vahim bir kaygıya dönüştürmüştü. Bu dalgalandırmalar o derece etkili olmuştu ki, örneğin sol kanadın önemli isimlerinden Nikolay Buharin Bolşevik partisi içinde "yeni sağ"ın sözcüsü olmuştu.

Rusya Komünist Partisi'nin 14. Kongresiyle (Ekim 1926) beraber SSCB'de "Sağ" önderlik "Josef Stalin, Nikolay Buharin, Aleksey Rikov" üçlüsü iktidara geçmişti. Yeni

yönetim partide kendine muhalif kabul ettiği unsurları etkisizleştirme yoluna gitmişti, ancak ne henüz köylülüğe karşı topyekün saldırı ve ne de parti içi toplu tutuklamalar ve mahkemeler gündemdeydi. 1926'da farklı düşünce ve ekiplere rağmen Komintern'de hâlâ bir eleştiri kültürü bulunmaktaydı.

1927'de ise Çin'de anti-empyralist mücadele büyük bir yükseliş göstermiş; Komintern, Çin Komünist Partisi'ne, Çin burjuvazisinin partisi olan Kuomintang'ı desteklemesi direktifi vermiş; Kuomintang Stalin ve Buharın'ın kararıyla Komintern'e "kardeş parti" olarak kabul edilmiş, Kuomintang lideri Çang Kay-Şek Komintern Prezidyumu'na "şeref üyesi" yapılmış; bir yıl sonra Kuomintang birlikleri komünistlere yönelik topyekün bir saldırı başlatarak, binlerce Çin Komünist Partisi yönetici ve üyesini öldürmüş ve komünist hareketi büyük ölçüde tasfiye etmişti.

Komintern'in ulusal kurtuluş savaşlarında milli burjuvazinin desteklenmesi politikası 1927 yılından sonra değişmeye başlamıştı.

Dünyada bu gelişmeler olurken Türkiye Komünist Partisi, Viyana Konferansı'na; önce 1923'te, sonra 1925'te iki büyük darbenin ardından yaralarını sarma gayretiyle başlamış, Konferans 26-29 Mayıs 1926'da Viyana'nın banliyölerinden birinde gerçekleşmiştir.

Konferans'a yurtdışından; Ferdi (Şefik Hüsnü), Halim (Hasan Ali Ediz) ve Nazım Hikmet, Türkiye'den; Asım (Vedat Nedim Tör), Şamil (Hamdi Şamilof) ve Mehmet (Baytarzade Mehmet) katılmıştır.

Konferans gündemi; TKP yönetiminin o dönem ele aldığı konular, yapılan tartışmaların zenginliği, ayrıntısı, politik yapısı açısından yetkin ve üst bir konuma işaret etmektedir.

Konferans gündeminde şu maddeler bulunmaktadır:

(Birinci Gün) "1. Program projesi, 2. Türkiye'nin siyasi vaziyeti ve partinin nokta-i nazar hakkındaki tez, 3. Asım (Vedat Nedim Tör) yoldaşın yine aynı tarzda bir raporu, 4. Türkiye merkezi teşkilatı hakkında bir tez, 5. Eski teşkilat platformunun bir daha gözden geçirilmesi, 6. Neşriyat meselesi, 7. Gençlik meselesi;

(İkinci gün) 1. Asım (Vedat Nedim Tör) yoldaşın merkez ve vilayetler hakkında umumi teşkilat raporu, 2. Taşra raporları, 3. İcra komitesi hakkında malumat;

(Üçüncü gün) 1. Suriye ile rabita, 2. Pan-İslamist kongreler, 3. Yakın neşriyatı somut olarak tespit etmek, 4. Burjuva gazetelerine iştirak meselesi, 5. Hapisteki arkadaşlar hakkında karar" biçimindedir.

Konferansı Şefik Hüsnü bir konuşmayla açmıştır. Şefik Hüsnü, Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluş sürecini anlatırken Mustafa Suphi dönemi ve 1920 Bakü Kongresi'nden hiç söz etmemiş, Ankara'daki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası için "genç bir Rus komünistinin vaziyeti görememesinden" partinin dağıldığını söylemiş, Rum Beynelmilel İşçiler İttihadı ve Ermeni Hınçak Partisi'nin de etkili hareketler olmadığını kaydetmiş, TKP'nin oluşumunda kendisinin başkanı olduğu İstanbul Komünist Grubu'nun belirleyici olduğunu ileri sürmüştür.

Viyana Konferansı'nda; Türkiye'deki sınıfsal ilişkiler, egemen sınıfların durumu, CHP ve Kemalizm'le TKP ilişkileri, işçi sınıfının durumu ve örgütlenme meselesi, din konusunda partinin takınacağı tavır, Ortadoğu, Musul ve Kerkük sorunları, azınlıklar sorunu, köylülük ve toprak meselesi, merkezi illegal yayın sorunu, partinin geçmişteki politik hataları üzerine tartışmalar vb. üzerinde durulmuştur.

Konferans bir dizi karar alarak çalışmalarını tamamlamıştır. Karara varılan “Faaliyet Programı”nın azınlıklarla ilgili 8. maddesinde; “TKP milli ekalliyetlere karşı kullanılan zulüm siyasetini ve bugünkü şerait içinde Müslüman ekalliyetler için kullanılan Türk-leştirme şeklindeki tazyikati şiddetle ve tamamen reddeder. TKP bu ekalliyetlerin kendi mukadderatlarını serbestçe tayin hususundaki sarih haklarını tanır” denilmektedir.

Konferans’ta din konusu da gündeme gelmiştir. Halim (Hasan Ali Ediz) ve Nazım Hikmet; “burjuvazinin, geniş Müslüman kitlelerin hassasiyetlerini yok sayarak açtığı din karşıtı propagandaya destek vermeliyiz” tezini savunmuştur. Mehmet (Baytarzade Mehmet) ise bu teze karşı çıkmış; “Eğer biz din meselesini mevzubahis edersek etrafımızda çok az insan kalır... Din meselesini karıştırmamalıyız... Ben kendim iki senelik komünist olmama rağmen dindardım. Amele kendi kendine dinsiz olmalıdır” şeklinde konuşmuştur.

Partinin toplumsal hayata ilişkin saptadığı sorunlar arasında; Cumhuriyet’in ilk yıllarının, o idealizm ve fedakârlığın büyük erdemler olarak sunulduğu dönemin “öteki yüzüne” ait kara bir tablo çizilmiştir. Zorla toprağına el konulan köyler, tehcir edilen Ermeni mallarını bölüşen yerel zorba ve bürokratlar, kredi alan çiftçileri haraca kesen ağalar, yeni rejimin müttefiki olan ve geleneksel güçlerine dayanarak Meclis’e giren daha da güçlenen feodal eşraf ve aşiret reisleri, şehirlerde işçiler üzerinden hüküm süren büyük sömürü ve baskı, hastalıktan kaynaklanan ölümlerde yüzde yirmi beşe varan artış, bir gecede zenginleşen bürokrat ve paşalar, parti ve Hükümet’e dayanarak ortaya çıkan yeni zengin burjuva aileler ve Cumhuriyet’in kamusal alanlarda modernitenin simgesi saydığı ve bürokrasinin bitmeyen balo ve kıyafet aşkı...

Raporlar, siyaset yoluyla zenginleşmenin CHP tarafından İttihatçılardan aynı şekilde devralındığını yazmıştır.

Bu dönemde Türkiye’deki milli burjuvazinin konumu da Komintern gündemini oldukça meşgul etmiştir. Milli burjuvaziye komünist partileri tarafından verilen destek meselesi Türkiye somutunda pek çok platformda tartışılmıştır. Komintern yönetimi ve başta Şefik Hüsnü; Kemalizm’in “ilericiliğinin tükenmediği” üzerinde dururken, gerek Komintern içinde gerekse TKP içinde; Kemalizm’in “ilerici” niteliğinin kalmadığı ve bir burjuva partisi olarak batı emperyalizmi ile her fırsatta bütünleşmeye çalıştığı, ona biçilen ilericilik misyonunun büyük bir “yanılsama” olduğunu savunan kesimler bulunmaktadır.

Viyana Konferansı tamamlandığında kararlarına Komintern ve Şefik Hüsnü’nün savunduğu görüş “Kemalizm’e iyimser” yaklaşım egemen olmuştur. Konferans’ta bu yaklaşıma muhalif olanlardan biri Nazım Hikmet’tir. O, burjuvazinin ancak muhalefetteyken “demokrat” olduğunu, iktidara geçtikten sonra onun demokratiğinden söz edilemeyeceğini savunmuştur. Asıl eleştiri TKP MK sekreteri Asım’dan (Vedat Nodim) gelmiştir. Asım, Komintern ve Şefik Hüsnü’nün idettiği; tabandan zorlayarak Kemalizm’in ileri hedeflere itilebileceği yolundaki taktiğin tamamen hata olduğu üzerinde durmuştur. Asım, CHP’nin Batı’daki gibi kitle tabanı olan ve kitlelerle organik ilişki içinde bulunan bir parti olmadığını, onun; tamamen askeri ve mülki erkân tarafından biçimlendirildiğini, içindeki köylü ve işçinin tamamen biçimsel rolü bulunduğunu; Kemalizm’in Batı ile uzlaşmasının kaçınılmaz, Komintern çizgisinin CHP’ye attığı ilericilik misyonunun ise bir illüzyon (yanılsama) olduğunu belirtmiştir.

1927 Yılı, TKP'de Büyük Kırılma

Viyana Konferansı'nda memleket dışında bir "Dış Büro" oluşturulmasına karar verilmiştir. Dış Büro, parti Merkez Komitesi'ne yardımcı olacak ve Komintern ile ilişkilerin koordinasyonunu üstlenecektir. Ancak bu durum TKP tarihinde "Büyük Kırılma" diye nitelenen yenilginin de başlangıcı olmuştur.

Viyana Konferansı'ndan sonra TKP Merkez Komitesi'nde bir değişiklik olmamıştır. Konferans sonrası Genel Sekreter Asım'ın (Vedat Nedim), Şefik Hüsnü'ye gönderdiği ayrıntılı raporlar gözden geçirildiğinde; Viyana Konferansı'nın parti militan ve örgütleri üzerinde olumlu bir etki bıraktığı ve partinin büyük darbeler almasına rağmen toparlanma faaliyetinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Yine MK raporlarına göre; o dönemin önemli işçi örgütü Amele Teali Cemiyeti içinde TKP etkin bir güç olmuş, Parti'nin taşra örgütleriyle kopan ya da gevşeyen bağları yeniden kurulmuş, MK toplantıları daha düzenli hale gelmiş, raporlar düzenli olarak yollanmaya devam etmiş, illegal çalışma prensip olarak devam ederken çeşitli yerlerdeki grev ve benzeri eylemler desteklenmiş, hapiste bulunan parti üyeleriyle irtibat ve onlara yapılan yardım devam etmiş, Şark Şimendifer Kumpanyası'nda parti örgütlü hale gelmiş; kısaca işçi sınıfı ve gençlik içinde yeni bir örgütlenme hareketi başlatılmış, atılması gereken adımlar atılmıştır.

Bu dönemde Doğu'daki Kürt isyanıyla ilgili ise ne TKP Merkez Komitesi'nden ne de Dış Büro'dan bir değerlendirme bulunmaktadır.

1926 yılının Mayıs ile Eylül ayları arasında yurtiçindeki Merkez Komitesi ile yurtdışındaki Dış Büro ilişkileri, raporlarda görüldüğü üzere olağan seyrini sürdürmüştür. Bu tarihlerden sonra gerek Şefik Hüsnü'nün "yakan zamanda partinin atması gereken adımları" Merkez Komitesi'ne dikte etmesi, gerekse Moskova'da bulunan Halim (Hasan Ali Ediz) ve Fahri'nin (Baytar Ali Cevdet) Merkez Komitesi'nin kararlarını tartışmalı hale getiren yazı ve mektupları ilişkileri gerginleştirmiştir.

Pratikte parti yönetimi iki başlı bir hale gelmiştir. Bir tarafta TKP Genel Sekreteri Vedat Nedim Tör ve Türkiye'de faaliyet gösteren Merkez Komitesi, diğer tarafta "Dış Büro" olarak adlandırılan Şefik Hüsnü'nün başında bulunduğu ekip karşı karşıya gelmiştir.

Asım'ın (Vedat Nedim) 24 Kasım 1926 tarihinde Şefik Hüsnü'ye yazdığı aşağıdaki satırlar bu bölünmeyi bütün açıklığıyla göstermektedir.

"Azizim Tayfur,

12 Teşrinisani tarihli mektubun yine mükemmel bir vaaz ile başlıyor. Ah canım doktorum. Sen niçin bu kadar havalarda uçuyorsun. Biraz ayacaklarını toprağa değdirdirsen. Niçin daima "olması lazım gelen"den dem vuruyorsun. Onu biz takdir etmiyor muyuz sanki? Biraz da "olabilen"e baksana! İşte aramızdaki fark... Memlekette kalanlarla, kalamayanlar arasındaki fark. Tenkit, tenkit, tenkit, daima serzeniş... Daima memnuniyetsizlik... Biz bu kadar vurdumduymaz, bu kadar kabiliyetsiz, bu kadar haysiyetsiz, bu kadar idealsiz, bu kadar imansız herifler miyiz ki bir türlü yola gelemiyoruz doktorum?.. Fakat ben size desem ki, mevcut teşkilatımız liberal zamanki teşkiltattan (1925 öncesi kastediliyor) daha muntazam işliyor. Buna inanmak ister misiniz? Liberal zamanda vilayet komiteleri var mıydı? Muntazam içtimalar yapar mıydı? Şimdi İstanbul İl Komitesi cidden bir numune oldu. Tabii mevcut şeraite nazaran. Hemen

her aşam komitenin bir şubesi içtima ediyor. Hücre içtimalarına komite azaları iştirak ediyor... Sizin uluorta verdiğiniz emirlerin bizce makul olmayanlarını tatbika kalkışaydık bugün elimizde bir parti kalmazdı. Bunu bütün samimiyetimle söylüyorum...”

Merkez Komitesi'nin onaylamadığı ama Dış Büro'nun sürekli ısrar ettiği “*parti-nin etkili eylemlerle kendisinin duyurulması*” meselesi tartışmanın en önemli maddesi haline gelmiş, Merkez Komitesi büyük risk taşıyan bu tür eylemlerin partinin intiharı olacağına ayak diremiş, gizli ve tedrici örgütlenme pozisyonundan taviz vermemiştir. Asım (Vedat Nedim) ileri tarihteki bir başka mektubunda; “*eğer bütün sorumluluğu Dış Büro ve Komintern üzerine alırsa, ancak o zaman istediğinizi yapabiliriz*” diye yazmıştır.

Bu gerilim tırmanmaya devam etmiş, Şefik Hüsnü 1927 Ağustos’unda Türkiye’ye gizlice dönmüş, bu dönüşten Merkez Komitesi’nin dahi bilgisi olmamış, –Şefik Hüsnü’nün– kendine bağladığı birimler bütün işçileri arasında TKP bildirileri dağıtmış, zaten teyakkuzda olan polis büyük bir operasyona başlamış, parti yöneticileri dahil kısa sürede bütün parti örgütü çökertilmiştir.

Şefik Hüsnü’nün, “*Menşevik TKP Merkez Komitesi’ni*” devre dışı bırakan eyleminde, Komintern’in doğrudan bir yönlendirmesi olduğuna dair bir iz bulunmamaktadır. Ancak Komintern Doğu Şubesi’nin TKP’nin “*Legal Marksizm sapmasından kurtarılması ve Bolşevikleştirilmesi*” yönündeki şiddetli taleplerinin Dış Büro üzerinde bir baskı oluşturduğu da muhakkaktır.

TKP Merkez Komitesi ve Dış Büro arasında –partide bir darbeyeyle yönetimi devirmeye yol açacak– herhangi bir konuda belirgin ideolojik bir farklılık yoktur. Bir yıl önce yapılan Konferans’ta konuşulması gereken her şey konuşulmuş ve bir mutabakata varılmıştır. Kemalizm’e yaklaşım konusunda da Kemalizm’in bir burjuva diktatörlüğü olduğu ve bununla mücadele edilmesi gerektiği noktasında –içeride ve dışarıda– aynı kanaat paylaşılmaktadır.

Ancak Şefik Hüsnü’nün Kemalist rejimin siyaseten sıkışmışlığını, kitlelerin iktidara karşı olan hoşnutsuzluğunu bir imkân gibi gören anlayışını belli ki Vedat Nedim doğru bulmamış ve hem kitlelerin halet-i ruhiyesini hem de Kemalizm’in elindeki iktidar imkânlarını –memleket içinde her gün yüz yüze olmanın acı avantajıyla– daha rasyonel değerlendirmiştir.

Anlaşılmaması zor nokta, Şefik Hüsnü gibi yaşamını sosyalizm davasına adanmış deneyimli bir liderin Kürt isyanı, Tahrir-i Sükûn rejimi ve İzmir Suikastı’nın Türkiye’deki bütün toplumsal yaşamı terörize ettiği bir dönemde –intiharla eş gibi duran– bu eyleme neden girdiği.

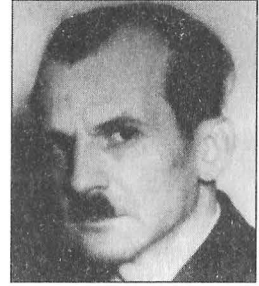
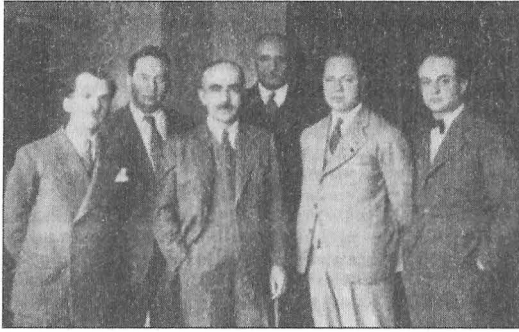
TKP Genel Sekreteri Vedat Nedim’in devletin safına “kolayca” geçmesindeki ayrıntılar da bilinmemektedir. Bazı parti militanlarının onun ifadesiyle yakalanması, adının parti tarihinde “*ihanetle*” anılmasını getirmiştir.

Vedat Nedim Tör, yıllar sonra yazdığı anılarında bu süreçten söz etmektedir. 1926 Viyana Konferansı sonrası dönemde TKP’den kopuş süreci hakkında şunları yazmıştır:

“İşte 1918-1922 yılları arasında Berlin’deki bazı Türk gençleri, içinde bunaldıkları boşluk, yalnızlık havasını dağıtmak için kendi kafa ve ruh besinlerini ‘Marxist dünya

görişü'nde bulmuşlardı... Berlin'de tahsilimizi bitirip İstanbul'a döndükten sonra da bazı arkadaşlarla Komünist Partisi'ni yaşatmaya çalıştık. Her komünist partisi gibi biz de Moskova'daki Komintern'e bağlıydık. Ve zaman zaman bu Merkez'den bizce uygulanması mümkün ve doğru olmayan bir takım direktifler alıyorduk. Ben, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Belge bunlara karşı direniyorduk. Fakat parti disiplin kurallarına göre Moskova'nın emirlerine kayıtsız şartsız uymak gerekliliğini bize hatırlatan Komintern mümessili Şefik Hüsnü karşısında, partiden çekilmekten başka çıkar yol bulamadık. Ve bu kararımızı bir toplantıda açıkça bildirdik.

Böylece de partiyle ilgimizi kestik. Fakat aradan çok geçmeden bir ihbar üzerine tevkif edildik. İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanırken, ben, Başsavcı Kenan Bey'e ve Hâkim Sabri Bey'e gerçekleri bütün çıplaklığıyla anlattım. Bu davranışım-dan dolayı bana 'muhibir' damgası vurdular. Oysaki ben sadece vicdanımın emrettiği yoldan yürüdüm. Doğruluğuna inanmadığım bir takım gösteriş hareketlerine körükö-rüne sürüklenmektense, Parti'den ayrılmayı tercih etmiştim. Bu büyük kırılma karşı-sında içimde yine bir boşluğun açıldığını duydum: Bir ideolojik mihrabım yıkılmıştı."

1932 yılında kurulan *Kadro* dergisi kurucuları arasında
TKP'den kopan aydınlar çoğunlukta idi.

(soldan sağa) Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ahmet Şevki (Yazman), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin), Sağda TKP'nin 1925-27 yıllarında Genel Sekreteri olan Vedat Nedim Tör.

Sonuç olarak Şefik Hüsnü'nün, "pasif ve Menşevik Merkez Komitesi"ni tasfiye için giriştiği hareket partinin çökmesiyle sonuçlanmış; binbir emekle kurulan vilayet komiteleri, il ve fabrika hücreleri dağılmış, bu savrulmada kişisel öfke, kırgınlık ve suçlamalar belirleyici hale gelmiş, bir dönem TKP'de önemli sorumluluklar üstlenmiş Vedat Nedim ve Şevket Süreyya gibi birikimli parti yöneticileri hareketten kopmuş, ülke içindeki faaliyet gösteren ve mücadele eden "TKP Merkez Komitesi" dönemi kapanmış, Moskova'da bulunan birkaç kişi dışında parti başsız ve yöneticisiz kalmış, TKP bu "Büyük Kırılma" ve çöküşün izlerini yıllarca silememiştir.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma nerileri

Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, Türkiye Sosyal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Erden Akbulut, Mete Tunçay, *İstanbul Komnrist Grubu'ndan Türkiye Komnrist Partisi'ne 1. Cilt 1919-1923*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012.

Erden Akbulut, Mete Tunçay, *İstanbul Komnrist Grubu'ndan Türkiye Komnrist Partisi'ne 2. Cilt 1924-1926*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2013.

Erden Akbulut, Mete Tunçay, *İstanbul Komnrist Grubu'ndan Türkiye Komnrist Partisi'ne 3. Cilt 1925-1926*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2013.

Fernando Claudin, *Komintern'den Kominform'a Cilt 1*, Belge Yayınları, İstanbul 1990.

Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komnrist Faaliyetler (1910-1960)*, Ay-yıldız Matbaası, Ankara 1967.

Rasih Nuri İleri, *Kurtuluş*, Anadolu Yayınları, İstanbul 1975.

Sinan Dervişoğlu (ev.), *TKP 1926 Viyana Konferansı Belgeleri*, Türkiye Sosyal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

Sinan Dervişoğlu, (ev.), *1926-1927 TKP MK Tutanakları, Büyük Kırılma*, Türkiye Sosyal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

şefik Hüsnü Deymer, *Seçme Yazılar*, Aydınlık Yayınları, Ankara 1971.

Vedat Nedim Tr, *Yıllar Böyle Geçti*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.

TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI ve KÂTİB-İ UMUMİSİ NAZIM RESMOR

Şeytan bazen Hızır kıyafetindedir...

Yeni Hayat'

1920 yılında Rusya'daki Bolşevik Devrim'in etkileri ve yaydığı sosyalizm rüzgârları genel olarak Türk aydınlarında 'sosyal bir devrimin' gerekliliği yolunda güçlü bir istek yaratmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz şartlar; işgaller, kaos ve emperyalizmin yarattığı ekonomik-toplumsal çöküntü bu isteği büyümüştür. 1920 yılı Mayıs ayında Ankara'da kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ardında böyle güçlü bir toplumsal taban bulunmaktadır. Yeşil Ordu Cemiyeti; Rusya'da Bolşevik Devrim'in taşıyıcısı olan Kızıl Ordu'yu çağırırken, diğer yandan Komünizm ve İslamiyet'in birbirine derin bağlarla bağlı olduğunu ileri sürerek, mazlum halkların ve ezilen sınıfların İslam Enternasyonalini savunmuştur.

Bolşevik Devrim'in dalgaları bununla sınırlı değildi. O dönem İttihat ve Terakki'nin yurtiçinde kalan daha alt düzey yöneticilerinin büyük bölümü bu 'Sosyal Devrimin' gerekliliğine –hiç değilse bir dönem– içtenlikle inanmıştır. Bu tam da tanımlanamayan ve herkese göre değişen 'Sosyal Devrimin' örgütsel bir yapıya dayanması zorunlu olmuş ve bu ihtiyaç Yeşil Ordu'nun ortaya çıkışında söz konusu kesimler için çözüm gibi görünmüştür.

Yeşil Ordu Cemiyeti Merkez-i Umumisi 14 kişiden meydana gelmektedir, bunların tamamı milletvekilidir, içlerinden üçü ise dönemin hükümetlerinde bakandır. Ankara'da genel merkezini oluşturduktan sonra Ankara ve Eskişehir'de şubeleri açılmıştır. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Katib-i Umumisi Tokat Milletvekili Nazım Resmor'dur.

Nazım Bey Cemiyet'in örgütlenmesinde, Nizamname ve Talimatname'nin yazılmasında belirleyici olmuş, Ankara'da bulunan Sovyet ve Azeri diplomatlarla yakın ilişki kurmuştur.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın I. Dönemi (1920)

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, ilki 7 Aralık 1920 tarihinde, daha sonra da 28 Mart 1922'de iki kez faaliyete geçen ve ikisinde de çalışmaları Hükümet tarafından durdurulan, yöneticileri hapis cezası ile cezalandırılan partidir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası; Nazım Resmor'un temsil ettiği Yeşil Ordu Cemiyeti içindeki sol kanat temsilciler ile –Yeşil Ordu'nun diğer yöneticileri 18 Ekim

1920'de Resmi TKP'yi kurmuşlardı— Hafi Türkiye Komünist Partisi çevresinin bir araya gelmesiyle kurulmuştur.

27 Kasım 1920'de İçişleri Bakanlığına başvuru yapılmış, Bakanlık 'Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluşunu 7 Aralık 1920 tarihinde onaylamıştır.

Partinin adındaki 'İştirakiyun', 'komünist'le eşanlamli olarak kullanılmaktadır. İştirakiyun, hem 'komünizmi' hem 'İslam entemasyonali'ni çağrıştırmaktadır.

Aynı dönemde Bakü'de kongre hazırlığında bulunan Mustafa Suphi önderliğindeki Türkiye komünistlerin örgütünün adı da 'Türkiye İştirakiyun Teşkilatı'dır.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurucuları arasında Yeşil Ordu kanadından Tokat Milletvekili Nazım Resmor, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü, Bursa Milletvekili Şeyh Servet (Akdağ), İzmit Milletvekili Sırm'nın (Bellioğlu) adı geçmektedir. Nazım Resmor, yapılacak ilk kongreye kadar muvakkat (geçici) Başkan, Hacıoğlu Salih ise Kâtip'tir.

Partinin kuruluşunun gerek Yeşil Ordu, gerekse Hafi TKP örgütlerine duyurulması Nazım Resmor ve Hacıoğlu Salih imzalı bir 'Tamim' ile olmuştur.

"THİF'nin Yeşil Ordu ve Hafi TKP Teşkilatlarına Tamimi" başlığını taşıyan bildiri; hem Yeşil Ordu hem de Hafi Türkiye Komünist Partisi taraftarlarını aynı örgütte toplanmaya çağırarak, ülke içindeki bütün devrimci grupları birleştirmeyi hedef aldığını belirtmiştir.

THİF'nin Yayın Organları Emek ve İkaz Gazeteleri

16 Ocak 1921 tarihinde ilk sayısı yayımlanan *Emek* gazetesi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yayın organıdır ve bu sayısında, partinin yöneticilerinden Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü'nün 22 Aralık 1920 tarihinde Darülmuallimin Konferans Salonu'nda verdiği konuşmanın metni yer almaktadır.

Ali Nazım Resmor Kayseri Ceznevi'nde (Erzurum 1868- İstanbul 1935)
Mülkiyeli, milletvekili, Yeşil Ordu Cemiyeti ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Katib-i
Umumi, *Yeni Hayat* dergisi Sahip ve Müdür-i.

Emek gazetesinin ilk sayısında yer alan diğer bir makalede 'mülkiyetin ve sınıflı toplumların tarihi' anlatılmıştır. Makalede, antik toplumlar ve İslamiyet'in ilk

dönemlerinde 'servet' kişisel değilken, sonraki yüzyıllarda bu düzenin değiştiği, günümüzde ise 'sermaye düzeninin tahakkümü'nün hüküm sürdüğü anlatılmıştır.

Parti'nin bir diğer gazetesi *İkâz* da Afyon'da çıkmaktayken Ankara'ya taşınmıştır.

Anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir programa sahip THİF'nin bütün belgelerinde iki özellik öne çıkmaktadır:

1. Özellikle köy teşkilatına, köylünün örgütlenmesine ve inkişâftan en çok yararlanacaklar diye bahsedilen köylünün uyandırılmasına yapılan vurgudur. '*Yeni Merkez-i Umumice ittihâz (belirlenmiş) olunan parola 'Emek' tir denilmekte ve geleneksel komünizm literatüründeki 'işçi sınıfı' belirleyiciliğinden farklı olarak, Türkiye'nin köylü toplum yapısından yola çıkılarak bütün emekçilerin kurtuluşuna dayalı bir politika izlemesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.*

Buradan hareketle de bizzat Hacıoğlu Salih'in ifadesiyle; toplumun bütün emekçi sınıflarının kazanılmasına yönelik bir 'kitle' partisi anlayışından söz edilmiştir:

'Milletin her sınıf efradı (bireyleri) tarafından hâzmedilmeksizin yapılacak olan bir inkişâbın, herhalde birçok sarsıntılara sebep olacağını bildiğim için ve memleketimizin bu gibi sarsıntılara artık tahammülü kalmadığına kani bulunduğumdan, efradı milletin (milletin fertlerinin) hangi sınıftan olursa olsun hepsine bilâ istisna komünizm esasları dâhilinde tenviratta (aydınlatmayı) bulunmayı bir vazife addetmişimdir.'

2. İslamiyet ve komünizmin birbirini tamamlayan ideolojiler olduğu savunulmuştur. Bu düşüncüyü savunanları üç grupta toplamak mümkündür:

a) Samimi olarak "İslamiyet ve Komünizm" ideolojilerinin birbirini tamamladığına inanan kesim;

b) Müslüman olup komünizmin maddi dünyasını maneviyatla desteklemek gerektiğini düşünen grup;

c) Müslüman bir toplumda komünizm ilkelerinin halka anlatılmasında, bu yeni ideolojiden ürken kitleler için iki ideolojinin de yoksul halk açısından hedefinin aynı olduğunu savunanlar bulunmaktadır.

İslamiyet-Komünizm yoldaşlığını savunanların temel iddiası; komünist ideolojinin bir yönetim biçimi olarak ortaya koyduğu *Şuralar Cumhuriyeti* ile İslam'ın ilk dönemlerindeki *Doğrudan Demokrasi* arasında kurulan bağıdır.

Şura, Rusya'da yönetimin esası olan Sovyet'in yerine üretilmiş bir kavramdır.

Şura: *istişare, danışma, görüşüp anlaşma, konuşarak karara varma* anlamındadır.

Burada; yoksul halk kitlelerinin sosyal hayata katılımı, onlarla yönetim için kurulan diyalog ve toplumsal dayanışma vb. unsurları ön plana çıkmaktadır. Bu da geleneksel değer *İslam* ile yükselen değer *Komünizmin* bir sentezi biçiminde ele alınmaktadır.

Müslüman-komünist düşünceye göre, İslam sonraki yıllarda kanlı iktidar ve servet mücadelelerine yenik düşerek özünden uzaklaşmıştır. İslami ilkelerin, bozulan ve kirlenen bu ideallerinin, adil bir düzen hayal eden komünizm ile yaşaması mümkündür.

İslam dünyasında toplumsal devrimin kaynakları ve daha adil bir düzen arayışının kökeninde yalnızca Müslümanlığın ilk dönemlerindeki uygulama değil, daha gerilere giden komünizan uygulamalar da dikkate alınmaktadır.

Örneğin Şefik Hüsnü 1922 yılında yazdığı bir yazısında bununla ilgili olarak, "*Akçuraoglu Yusuf Beyin (Yusuf Akçura) 'İlim, Fen, Felsefe' dergisinde, Karl Kautsky'nin 'Sosyalizmin Mübeşşirleri' (müjdecileri) adlı eserinden faydalanarak ilginç bir makale yayımladığını, burada insanlık tarihinin eski dönemlerindeki ilk komünizm deneylerinden söz ettiğini*" anlatmaktadır.

Kerim Sadi ise, Milli Mücadele yıllarında Türk komünistlerinin bir bölümünün '*Sarıklı Bolşevizm*'e taraftar olduğunu, Selâhattin Nevzad adındaki yazarın *Bolşeviklik* adında bir kitabının olduğunu yazmaktadır. Selâhattin Nevzad'a göre Bolşeviklik İslam Dini'ne aykırı bir akım değildir. Onun savunduğu ve telkin ettiği '*Allahsız bir Bolşevizm*' değildi, '*Sarıklı bir Bolşeviklik*'ti. O, Tanrı'ya inanıyor ve yalnız kuldan değil Tanrı'dan da yardım bekliyordu. Kerim Sadi, bu kitapta *Komünist Manifesto*'dan aktarılmış pasajlar olduğunu da belirtmektedir.

Doğu'da komünizan felsefe ve deneyimlerin kökleri: Eflatun felsefesine, Sparta-küs hareketine, ilk Hristiyanlardaki sosyalizan uygulamalara, İS 488 ve 531 yıllarında İran'daki Mazdakilik ve İran Azerbaycanı'ndaki Karnatiler yönetimlerine, 15. yüzyıldaki Şeyh Bedreddin felsefesine vb. kadar uzanmaktadır.

Partinin kurulmasından sonra görüşlerinin kamuoyuna ve üyelerine anlatılması için 14 Aralık ve 22 Aralık (1920) tarihlerinde konferanslar düzenlemiştir.

14 Aralık'taki ilk konferansın konusu '*Komünizm ve Kadınlar ile İslam ve Komünizm*' olarak belirlenmiştir. İkincisi ise Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü tarafından verilen '*Rus Bolşevizm*'i işgal olabilir mi ve Batı ile anlaşmak Anadolu proleterleri için faydalı mıdır?' başlığını taşımaktadır. Bu konferans metni 16 Ocak'ta *Emek* gazetesi tarafından yayımlanmıştır.

İslami ve feodal değerlerin yüzyıllardır sessiz sakin yaşanageldiği, savaşlarla yıpranmış ancak toplumsal olarak suskun Anadolu'nun, bir köylü toplumunun gündemine birdenbire düşen hiç duymadığı ve alışık olmadığı kavramlar hem heyecan hem tepki yaratmış olmalıdır.

Üretim araçlarının toplumsallaştırılacağı savunulmasına rağmen, —yapılan kara propagandaya yanıt olarak— bunun asla '*kadınları*' kapsamadığının güvencesini vermek için '*fırka aile hayatına hürmetkârdır, komünizm de bir nevi saadet asrına varmaktadır*' felsefesi parti belgelerine de yansıtılmıştır.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın bu çabasını anlamayan Kemalist Falih Rıfkı Atay, anılarında bir ayrıntı aktarmaktadır. Buna göre THİF, Hacıbayram Camisi yakınlarında açtıkları bir kulübe pek çok kişiyi çağırmış, burada Milletvekilleri Nazım Resmor, Mehmet Şükrü ve Şeyh Servet toplananlara hitap etmişler ve '*Mecliste bir grup yapalım, memleketin buna ihtiyacı var, komünistlik İslam esaslarına uygundur, Ebubekir komünisttir, Müslüman olduktan sonra bütün varını yoksullara dağıttı*' içerdikli konuşmalar yapmışlardır.

THİF'nin bu anlayışını; dünyaya '*aşağıdakilerin penceresinden*' bakmak; peygamberlerin ve din ulularının yoksul, ezilmiş ve yalnız insanların yanında olduğunu, insanın ancak ezilenlerin ve yoksulların insanca yaşaması için gösterilecek çabada yattığını, İslam'ın zenginlik ve iktidar sarmalında özünden uzaklaştığının saptanması şeklinde okumak mümkündür.

Parti kapatılmasaydı ve yaşayabilseydi bu programın nasıl gelişeceğine ilişkin tartışma boşuna olabilir. Ancak Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın, yoksulları dinsel

baskının binlerce yıllık karanlığını aralamaya ve ‘din’i daha dünyevi yaşamaya çağır-
ran çabası, bir anda mevcut düzenin egemen sınıflarını harekete geçirmiştir. Meclis-
teki tartışmalar birdenbire ‘mülkiyetin ve mirasın kutsallığı ve dokunulmazlığı’ ekse-
nine kaymış, İslam’ın bu kurumları kutsadığı üzerine ateşli konuşmalar yapılmıştır.

Dinin toplum üzerinde baskı aracı olarak kullanılması politikasının, ucundan köşe-
sinden tartışmaya açılması bile Meclis’teki eşraf-ağa-hoca ağırlığına yükselen bu teh-
likeyi (!) göstermiş, komünizm ile İslam’ın asla bir araya gelemeyeceğini ispata gi-
rişmişlerdir.

Gerek feodaller –bu kudretleri tartışma götürmeyen sınıf temsilcileri– gerekse
onlarla pragmatik olarak ittifak kuran Kemalistler, belki de İslam’ın bu şekilde ça-
ğın gereklerini yakalayacak reformcu bir açılım ihtimalini elbirliği ile doğmadan öl-
dürmüşlerdir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kapatılma sürecindeyken, Hükümet’in; Umur-i Şe-
riye Vekâleti’ne bir fetva verdirerek ‘Kur’an-ı Kerim’le bağdaşmayan bu düzmece ha-
reketin’ tanınmaması ve ‘müminlerin’ Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nı terk etmele-
rini isteyen bir çağrı yayımlatması durumu fazlasıyla ciddiye aldığını göstermektedir.

Aynı dönemde İstanbul’da faaliyette bulunan Türkiye Sosyalist Fırkası belgelerin-
de de “Sosyalizm ve İslam” konusu çokça işlenmiştir.

Nitekim benzer bir yaklaşım Batı dünyasında da bulunmaktadır. En özgün örne-
ği, 1960-70’li yıllarda Latin Amerika’da adından çok söz ettiren “Kurtuluş Teolojisi”
de; Marksizm ve Hıristiyanlığın yoksulların kurtuluşlarını savunan, hedefleri aynı ak-
raba ideolojilerdendir.

1. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Hükümet’in yoğun baskısı altında 1 Şubat
1921’de faaliyetini durdurmak zorunda kalmış, yöneticileri İstiklal Mahkemesinde
yargılanarak 15’er sene hapis cezasına çarptırılmış; Kayseri, Kırşehir, Diyarbakır ce-
zaevlerine gönderilmişlerdir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nın İkinci Kuruluşu...

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nın ikinci kuruluşu 1922 yılının bahar aylarındadır.
27 Eylül 1921’de THİF’nin hapisteki yöneticileri özel bir aflla salıverilmiştir. Salı-
verilenler bir süre sonra partinin yeniden kurulması için harekete geçmiştir.

Kemalist yönetimin sol hareketin temsilcilerini önce ağır hapis ile cezalandırma-
sı, sonra onların bu cezaları için af çıkarması, Türkiye’nin yaşadığı o dönem konjonk-
türü ile açıklanabilir.

Hükümet’in sol’a karşı güya daha toleranslı olmaya iten nedenleri şöyle sırala-
mak mümkündür:

1. Kemalist yönetimin Batı ile uzlaşma ve Anadolu’da yeni Türk devletinin meş-
ruluğunun kabul edilmesi için önemli kabul ettiği Londra Konferansı (27 Şubat 1921)
herhangi bir sonuç alınmadan sona ermiştir. Londra Konferansı’na katılan delegas-
yon henüz yurda dönmöden Yunan kuvvetlerinin Anadolu’nun içlerine doğru yürü-
yüşleri başlamıştır.

2. İngiliz emperyalizmi bir taraftan Türk-Sovyet yakınlaşmasını engellemek için
gayret sarfederken, diğer taraftan Türklerin Yunanlar eliyle ezilmesi politikasına hâlâ
tam destek vermektedir.

Bu durum Kemalist yönetimin yönünü yeniden Doğu'ya çevirmiştir. Sovyet yardımı ve Sovyet dostluğu yeniden vazgeçilmez hale gelmiştir. Bu süreçte, 16 Mart 1921'de uzun süredir hazırlıkları yapılan Türkiye-Rusya Dostluk Anlaşması imzalanmış, anlaşmadan sonra Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkiler en yüksek seviyesine çıkmıştır.

3. 1922 başlarında ise Kemalist yönetim, kendisi açısından kaygılı bir dönem olarak kabul ettiği bir yıl öncesi şartlarından uzaklaşmış, konumunu sağlamlaştırmıştır.

Bir yıl önce komünizmin Enternasyonalci kanadının temsilcileri Mustafa Suphi ve yoldaşları öldürülmüş, komünizmi İttihatçı-halkçı bir potaya dökmeye çalışan Çerkes Ethem ve kuvvetleri de bertaraf edilmiştir.

THİF ile meclis içinde ve dışındaki 'sol ve halkçı' kesim hapis tehditleriyle bastırılarak susturulmuştur.

Komünist akımları bu şekilde budayan Kemalist yönetim, 1922 başında, Yunan Kuvvetlerine son darbeyi indirme arifesinde, Sovyet yardımlarının görünürdeki nedenlerle duraksamasını önlemek üzere hapisten çıkan komünistlerin yeniden örgütlenme girişimlerine ses çıkarmamıştır.

Partinin kuruluş aşamasında tıpkı ilk kurulduğu (7 Aralık 1920) de olduğu gibi iki farklı ekip bir araya gelmiştir. Bunlardan ilki Yeşil Ordu Cemiyeti'nden gelen Nazım Resmor ve çevresidir. İkinci ekip ise, Hafi Türkiye Komünist Partisi'nden gelen Hacıoğlu Salih'in etrafında örgütlenmiş olan Komünist Enternasyonalci komünistlerdir. THİF'nin bu ikinci kuruluşunda Ankara'daki Sovyet diplomatlarının ve Komintern temsilcilerinin de bu tartışmaya dahil oldukları, Hacıoğlu Salih ve ekibini Nazım Resmor'a karşı destekledikleri görülmektedir.

Partinin kuruluş tartışmaları sürerken *Yeni Hayat* dergisi bu süreci hızlandırmış, derginin yayımlanma tarihi olarak Paris Komünü'nün kuruluşunun 51. yıldönümü olan 18 Mart günü (1922) seçilmiştir.

1922 yılında Sovyet Elçiliği'nde 1 Mayıs kutlaması.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yönetimi, *Yeni Hayat* dergisini Merkezi Parti Organı, Mersin'de Ata Çelebi tarafından çıkarılan *Doğru Öz* gazetesini ise Adana Bölge Komitesi gazetesi olarak düşünmüştür.

Yeni Hayat dergisi bu tarihten sonra: Haftalık, 16 sayfa, 'ilmi, içtimai, iktisadi ve siyasi mecmua' alt başlığıyla ve cumartesi günleri basılmaya başlanmıştır.

"Sahip ve müdür-i" Nazım Resmor olmuştur. 21. sayıda künyeye Başmuharrir: Nizamettin Nazif ilave olmuştur.

İlk sayısında künyesindeki diğer bilgiler şöyledir:

İdarehane: Ankara, İmaret Mahallesinde Daire-i mahsusa.

İştirak Şartları: Yıllığı 450, Altı aylık 250, Tanesi 10 kuruş, Geçmiş Nüshalar 20 kuruştur.

Derginin 5. sayısından itibaren kapağının en üstünde: *'Bütün Dünya Emekçileri ve Mazlum Halka Birleşiniz!'* ibaresi yer almıştır. Bu ibare, 11. sayıdan sonra *'Bütün Dünya Emekçileri Birleşiniz!'* olmuştur. 17. sayıdan itibaren ise *'Halk İştirakiyun Fırkası Naşir-i Efkarı'* belgisi ilave edilmiştir.

Tokat eski milletvekili Nazım Resmor'un THİF'nin ikinci kuruluşunda da önemli bir ağırlığı olmuştur. Nazım Resmor, gerek Hacıoğlu Salih ile gerekse Sovyetler'in Ankara'daki diplomatik temsilcileri ve Komintern mensuplarıyla sürekli tartışma içinde olmuştur. Nazım Resmor'un siyaset içinde bulunduğu yıllarda *'halkçı-komünist'* söylemi; Kemalistlerin hışmına uğrayarak *'Bolşevik, bozguncu, İngiliz casusu'* ilan edilmiş, Komintern temsilcilerinin gözünde ise *'teslimiyetçi, oportünist ve kariyerist'* olarak suçlanmıştır.

Ancak Nazım Resmor, ittifakatçı geçmişine rağmen –ittihatçı– ideolojiye mesafeli kalması, sonradan benimsediği solculuğu, örgütçü yeteneğine üst bürokraside görev yapmanın sağladığı üstünlük, içinden çıktığı Anadolu'nun ruhuna uygun *'Halkçılık'* fikrine yatkınlığı, –Nazım Bey'i– Yeşil Ordu ve THİF örgütlenmelerinde en önemli lider konumuna yükseltmiştir.

İkinci Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 28 Mart 1922'de kurulmuştur ve Katib-i Umumisi Nazım Resmor'dur. Partinin Merkez-i Umumisi; İcra Heyeti (Yürütme Kurulu) ve Riyaset Heyetinden (Başkanlık Kurulu) meydana gelmekteydi.

İcra Heyeti Üyeleri: Ziyetullah Nevşirvanov, Hacıoğlu Salih, Nazım Resmor, Riyaset Heyeti: Ahmet Hilmi, Mehmet Şükrü, Affan Hikmet, Kenan'dan meydana gelmekteydi.

Birinci kuruluştaki ekipten Şeyh Servet Efendi bu defa kurucular arasında yer almamıştır.

Yeni Hayat dergisinin 1 Nisan'da çıkan üçüncü sayısında *'BMM Hükümetine Beyanname'* başlığıyla partinin kuruluşu duyurulmuş ve dünyaya bakışı şu şekilde özetlenmiştir:

"Marxizm platformasında bulunan THİF'nin Türkiye sorunları hakkındaki görüşü; bütün dünya komünist fırkalarının ve onları kendi etrafında toplayan, mensup olduğumuz Üçüncü Komünist Enternasyonalin de nokta-i nazardır."

Partinin diğer belgeleri de yukarıdaki tespitleri teyit etmektedir. Yani THİF kendisini Marksist bir parti olarak tarif etmiş, –kendini– Komünist Enternasyonal'in doğal bir üyesi saymış ve Komintern'in bakış açısını benimsediğini duyurmuştur.

Ancak THİF Merkez-i Umumi üyelerinin çoğunluğu Komünist Enternasyonal'e üye olmak için onaylanması istenen 21 Şart'ı kabul etmemişlerdir. 21 Şart'ta temel alınan; proletarya eksenli, ideolojik olarak homojen, dar ve katı parti yapısının Anadolu'nun mevcut şartlarında uygulanamayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu itirazın temelinde; kapitalizmin egemen, proletaryanın henüz belirleyici olmadığı ve bir köylü toplumu olan –dönemin– Anadolu'sunda; emekçi ve yoksul sınıf ile katmanların tümünün kazanıldığı bir kitle partisi yaratmak fikri ağırlıklı olarak benimsenmiştir. Nitekim THİF'nin

ilk kuruluşundan beri –bizzat– Hacıoğlu Salih, toplumun her sınıf ve kesiminin kazanılmasına yönelik bir “kitle” anlayışından söz etmiştir.

Bu durum; “halkçı-istirakiyunu” savunan Nazım Resmor ile “proletarya partisinin” ödün vermeyen –Komintern’in Ankara’da bulunan temsilcisi– Golman arasında gerilimli ilişkilere yol açmıştır.

Türkiye’deki Komintern temsilcileriyle Sovyetler’in diplomatik temsilcilerinin Türkiye’deki sol hareketin örgütlenmesine bakışları –o yıllarda– Sovyetler’deki mevcut tartışmalardan bağımsız değildir. Nitekim Büyükelçi S. İ. Aralov, Türkiye’deki komünist örgütlenmenin ülkenin –daha çok– kendi imkânlarına dayanmasını savunurken; Türkiye’deki komünist hareketin oluşmasının her aşamasına müdahale eden Komintern görevlilerinin çalışmalarını onaylamamış ve bunu maceracılık olarak nitelendirmiştir.

Komintern temsilcisi Golman ise, THİF’yi dünya proleter devrimini gerçekleştirecek “Dünya Partisi”nin Türkiye Seksiyonu olarak görmekte; parti örgütlenmesinde ve mücadelenin çerçevesinin çizilmesinde; Komintern’in bütün dünya için belirlediği genel politik ilkelerin uygulanmasını istemektedir.

Komintern’e gönderilen raporlara yansıyan satırlara göre bu tartışmalar; Nazım Resmor’un *“elçilikten biri çıkıp, kendini bize direktif verecek temsilci olarak takdim etmesin”* çıkışına; S. İ. Aralov’un da *“ihtilafın ortadan kaldırılmaması durumunda partinin Merkez Komitesi’nin ebediyen dağıtılması kararı alınacağı”* restleşmesi ne kadar varmıştır.

THİF lideri Nazım Resmor’un bu süreçte her iki temsilciye iki temel eleştirisi vardır.

Büyükelçi S. İ. Aralov’u, komünist olduğunu unutarak, “devletten devlete” olan ilişkilere gereğinden fazla önem atfetmek ve Türkiyeli komünistleri anlamamak; Komintern temsilcisi Golman’ı ise maceracı ve sektör yöntemleriyle, “bu küçük parti-yi dev adımlarla yürütmeye çalışmakla” eleştirmiştir.

Nazım Resmor ve THİF’nin Türkiye üzerine yukarıda değindiğimiz temel yaklaşımları –pratik olarak bir işe yaramasa da– bir başka Komintern temsilcisi Raevski tarafından da aynen paylaşılmıştır.

1922 yılında Mersin’de bulunan Raevski’nin –Komintern’e– gönderdiği raporda dört önemli noktanın altı çizilmiştir.

Raevski özetle şöyle yazmaktadır:

“Gerçek durumu ne kadar az bildiğimizi anlamak için Doğu’da işlediğimiz ilk hataları hatırlamak yeterli olsa gerek. O zamanlar biz neredeyse uluslararası sosyal devrim sloganını yükseltmiş, kimi doğu ülkelerinde işçi ve köylülerin iktidarı ele geçirmelerini istemiştik. Biz Türkiye’de işçi sınıfı olmadığını, Türkiye’de yalnız üretime katılan, kendisini sınıf olarak hissetmeyen, sınıf bilincinden yoksun bir yığın bulunduğunu defalarca gözden kaçırmıştık.

Türkiye’de aydınlar genel olarak ilerici bir etmen. Aydınlar komünist etki altına girmiyor, onlar daha çok halkçı fikirlerin etkisi altında bulunuyorlar. Halkçılığın etkisiyle ulusal düşünce, aydınların kafasında kendiliğinden yayılıyor. Türk halkçıları köylülüğü örgütlemeyi, köyde kapsamlı reform yapmayı görevlerinin önüne koyuyor.

Önümüzdeki birkaç on yılda Türkiye’de işçi sınıfı fiili bir etken sayılamaz ve gerek işçi sınıfı, gerekse bir komünist teşkilat vasıtasıyla biz ülkenin politik yaşamını etkileyemeyiz.

Türkiye gibi ülkelerde Komintern'in 21 Şartı geçerli değildir. Dar sınıf partisi değil, ancak işçi-köylü-aydın kesimlerin talepleri doğrultusunda popüler bir programı olan halkçı-komünist bir kitle partisi yol alabilir... ” demektedir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Kongresi

THİF Merkezi Umumisi, 28 Mart 1922 tarihinde kurulan partinin kongresinin, 15 Ağustos'ta yapılmasını planlamıştır. Kongre için Hükümet nezdinde gerekli girişimler yapılmış, yasal izinler alınmış, kongrenin yapılacağı tarih yaklaşıncı Rauf Orbay'ın Başbakan olduğu Hükümet, kongrenin yapılmasını önlemek istemiştir.

Anlaşıldığına göre Hükümet hem parti üyelerine, hem de Ankara dışından güç koşullarda kongre için gelen delegeler üzerinde bir sindirme politikası izlemiştir. Sovyet diplomat Aralov'un Başbakan Rauf Orbay'ı, Komintern delegelerinin de Ali Fuat Paşa'yı kongrenin yapılmasına izin verilmesi yolundaki ziyaretleri bir işe yaramamıştır.

Bu sırada parti kongresinin yapılacağı sinema bilinmeyen bir nedenle yalalmış ve kullanılamaz hale gelmiştir.

19 Eylül (1922) tarihinde basılan *Yeni Hayat* dergisindeki (Sayı 21) bir habere göre Hükümet, Kongre'nin iptali için Nazım Resmor'u tehdit etmiştir.

“Dört gün önce Nazım arkadaş, İcra Vekilleri Reisi Devletlû Rauf Beyefendi Hazretleri tarafından suret-i hususa da davet ve bu hususta taraf-ı âlilerinden lâtiften tehdit edilmiştir.”

Yeni Hayat'ın yazdığı bu “inceden tehdit” bir süre sonra zorbalığa ve teröre dönüşmüştür.

THİF yayınladığı bir bildiriyle baskılara boyun eğmeyeceğini bildirmiş, Hükümet'in yarattığı dehşet ortamını protesto etmiştir. O makale şu cümleyle son bulmuştur:

“Komünizm bir mefkûredir ki onu öldürmek istemek, onun hararetini körüklemek demektir. Her şey ölür, her şey mahvolur. Fakat kaynağını işçi ve çiftçi kütlesinin göz yaşlarından alan iştirakçilik yeryüzünde ebedi ve müstakardır (kalıcı).”

İzleyen günlerde ise Hükümet, THİF Merkez Komitesi'nden; partinin feshedilmesini, bütün delegelerin isimlerini, geldikleri bölgeler ve bulundukları yerleri, bütün parti üyelerinin listesini, gelir ve gider hesaplarını, bütün kongre belgeleri ve taşra örgütlerine ait bilgileri 24 saat içinde teslim etmesini istemiştir.

Hükümet, polis ve basın yoluyla Kongre'nin yapılmaması için büyük bir baskı kurmuştur.

Örneğin Kayseri delegesi Osman Usta Ankara'da gözaltına alınmış, Zonguldak delegeleri yoldan geri döndürülmüş, Kilikya temsilcisi Mehmet Kadri Kastamonu'da tutuklanarak Ankara'ya getirilmiş, Hilmi askeri inzibat emriyle cepheye gönderilmiş, taşrada özellikle yayılan 'Kongre yasaklandı' haberiyle geciken Malatya delegeleri yoldan geri dönmüş, *Yeni Hayat* dergisi polis tarafından basılarak faaliyeti durdurulmuştur.

Bu ortamda gizli olarak yapılan ve geceleri çalışan Kongre; iki oturum halinde, ilki 16-17 Ağustos, ikincisi 25-26 Ağustos 1922 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

Birinci oturum, Hacıoğlu Salih'e ait Keçiören'de bir bağevinde, ikincisi Sovyetler'in elçilik binasında yapılmıştır.

Kongre'nin gösterdiği önemli sonuçlardan biri Nazım Resmor ve çevresinin hem partideki hem kongredeki ağırlığının bir kez daha ortaya çıkmasıdır.

Komintern temsilcilerinin ve Sovyet diplomatlarının engellemelerine ve Hacıoğlu Salih ekibini açıktan desteklemelerine rağmen Nazım Resmor'un parti içindeki etkisi kınlanamış, Komintern temsilcisi Golman'ın değişiyse ancak "iki oturum harcadıktan" sonra Salih'in Merkez Komitesi Sekreteri seçilmesi sağlanmıştır.

Bu yasaklanma sürecinde, THİF'nin en önemli faaliyetlerinden birisi de Mersin'de gizli olarak yapılan Kilikya Fabrika ve İşletme Temsilcileri Birinci Konferansı'nı gerçekleştirmesidir.

6-7 Ekim tarihlerinde düzenlenen konferans, Çukurova'daki irili ufaklı fabrika ve işletmelerden gelen temsilcilerle yapılmıştır.

Kilikya Konferansı'ndan sonra sessizliğini bozan hükümet 19 Ekim 1922 tarihinde THİF üyesi 20 kişiyi tutuklayarak yeni bir yargılama süreci başlatmıştır.

19 Ekim 1922 tutuklamalarıyla başlayan ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılmasıyla sonuçlanan süreçte mahkeme safhası 28 Mayıs 1923 tarihinde sona ermiştir.

Mahkeme 46 sanıklıdır. Sanıklardan yalnız altısının, "Nazım, Kenan, Ahmet Hilmi, Nizamettin Nâzif, Baytar Osman'ın" Ceza Kanunu'nun 66. maddesine göre, tutuklu kaldıkları müddet mahsup olmak üzere 3'er ay, Hacıoğlu Salih ise 3 buçuk ay hapis cezasına mahkûm edilmişlerdir.

Cezalar bu defa kısa süreli ve semboliktir. Ancak Ankara da artık "yasal sol siyasetin" mümkün olmayacağını göstermektedir.

Nitekim Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kongresinin yasaklandığı, partinin kapatıldığı ve genel olarak da tüm Sol'un yasadışı ilan edildiği 1922 yılının sonbaharı; artık Yunan harbinin bittiği, Sovyet yardımına gerek kalmadığı, emperyalist Batı'nın Türkiye'yi siyasi bir güç olarak tanıdığı, yeni Türkiye'nin de kapitalist sistem içinde kalacağına kanaat getirdikleri dönemdir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Katib-i Umumisi Ali Nazım Resmor

Türkiye'nin siyasal yaşamında 1920-1922 yıllarının en önemli siyasal figürlerinden biridir.

Nazım Resmor, 1. Meclis'te Tokat Milletvekili, Yeşil Ordu Cemiyeti ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Genel Sekreteri, parti organı olan *Yeni Hayat* dergisinin sahibi, burada yazdığı yazılarla sosyalizmi Anadolu'nun köklerindeki değerlere bağlamayı önemseyen, 1922 yargılamalarından sonra ise unutulmuş bir isimdir.

1867 yılında Erzurum'da doğmuştur. Babası 4. Ordu'da memur Kâmil Bey, annesi Fatma Hanımdır. İlk ve Orta öğrenimini Erzincan'da tamamlayan Nazım Bey, lise öğrenimini Mülkiye Mektebi'nin İdadi bölümünde yapmış, Mülkiye'nin yüksek kısmından 1889 yılında mezun olmuştur.

1899 yılında Adana Vilayeti Mektupçuluğuna atanmış, 1906 ve 1908 yıllarında İskodra ve Yanya Vilayeti Mektupçuluklarında bulunmuştur. Bu yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908'de Ergiri (Arnavutluk), 1919'da Hama'da (Suriye) mutasarrıflık görevlerinde bulunmuş, 1911'de Van Vali Vekilliği'ne getirilmiş, aynı yıl Harput (Elazığ) Valiliği'ne atanmış, yaklaşık bir yıl görevde kalmıştır. Ocak 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından İttihatçı oldukları gerekçesiyle azledilen 19 vali arasında Nazım Resmor'da bulunmaktadır.

Nazım Bey bu dönemde İstanbul'dan ayrılmış, 1919 Eylül'ünde yapılan Sivas Kongresi çalışmalarına katılmış, TBMM'nin 1. Dönemi için yapılacak seçimler için Tokat'a gelmiş, 27 Mart 1920'de Tokat'ta yapılan seçimlerde 160 oy alarak milletvekili seçilmiş ve Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de Meclis'in açılışına katılmıştır.

Nazım Resmor'un "sol" düşünceyle ilgilenmeye başladığı dönem Sivas Kongresi için geldiği ve görevi gereği pek çok yerini dolaştığı Anadolu'nun, yeni mücadelelerin eşiğinde olduğu dönemdir.

Nazım Resmor, 1920'de Dahiliye Vekâleti Müsteşarlığı yapmış, o sırada Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Bey'in hakkındaki gensorular nedeniyle istifasından sonra Büyük Millet Meclisi tarafından Dahiliye Vekilliğine seçilmiştir. 4-6 Eylül 1920 tarihleri arasında iki gün Dahiliye Vekilliği (İçişleri Bakanlığı) yapmış, Mustafa Kemal Paşa'nın baskısı nedeniyle vekillikten istifa etmek zorunda kalmıştır.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Kâtip-i Umumisi olmuş, 1920 yılında Hafi Komünist Partisi ile Yeşil Ordu'nun sol kanadını temsilen Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulması çalışmalarına katılmıştır. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin programlarını kaleme almış, Yeşil Ordu soruşturması nedeniyle 12 Mayıs 1921'de milletvekilliği düşürülerek dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Hacıoğlu Salih,
(Trabzon 1880-Barnavul Kampı/Altay 1954)
Baytar Binbaşı, Hafi Türkiye Komünist Partisi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1922)
Katib-i Umumisi

Affan Hikmet (1894-1964)
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
(1922) Merkez-i Umumi Üyesi

THİF'nin ilk kuruluşunda "*İslamiyet ve Sosyalizm Yoldaşlığı*"nı savunanlar arasında olmuştur. İstiklal Mahkemesi tarafından 15 yıl hapse mahkûm edilmiş, Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir. Bir süre sonra (27 Eylül 1921'de) Meclis'in yeni bir kararla serbest bırakılmış, *Yeni Hayat* dergisini çıkararak Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı yeniden örgütlemeye çalışmıştır. Örgütçülüğü ve halkçı milletvekilleri üzerindeki etkisi nedeniyle içinde bulunduğu partilerde belirleyici olmuş, Misak-ı Milli'yi, Avrupa ve Amerika karşısında Doğu'da tek bir cephe kurmayı ve Komintern'e bağlılığı savunmuştur.

Ağustos 1922'de THİF ikinci defa kapatılmış Nazım Resmor 3 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Bundan sonra politik hayattan çekilmiştir. Anılarını yazmamış, 4 Temmuz 1935'te İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

1920 yıllarında Nazım Resmor'un kardeşi Lütfü'nün Amasya'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adına faaliyette bulunduğu ve Amasya'da *Hakyolu* ve *Emel* adlı gazeteleri çıkardığı bilinmektedir.

Nazım Resmor'un o yıllarına ait bilgilere göre İstanbul'da eşi, iki oğlu, bir kızı ve Anadolu'da onun yardımıyla geçinen iki çocuklu bir kız kardeşi bulunmaktadır. Yine o yıllarda Ankara'daki 'Arslan' isimli bir Komintern görevlisi (İstanbul veya Moskova'daki bir başka temsilciye) yazdığı mektubunda, Nazım Bey'in küçük oğlunun Moskova'daki Doğu Emekçileri Üniversitesi'nde okuyabilmesi için yardım istediği bilinmektedir.

Nazım Resmor üzerine iki tartışma hep söylenegelmiştir. Birisi, Mustafa Kemal Paşa'nın dile getirdiği—o dönemin affedilmez suçu kabul edilen— ve Nazım Resmor'u hedef alan '*İngiliz casusluğu*' iddiasıdır. Bu konu da Mustafa Kemal Paşa, ortaya attığı suçlamadan sonra kendisi de iddiasının arkasında durmamış, hatta Nazım Resmor'un Ankara İstiklal Mahkemesi yargılamalarında mahkeme bunu soruşturmaya gerek dahi duymamıştır.

Diğer bir tartışma konusu Sovyet elçisi S. İ. Aralov'a dayandırılan; Nazım Resmor'un '*Rus yanlısı bir kabine*' kurmak için, S. İ. Aralov'dan destek istediği iddialarıdır. Bu iddiaya kaynak olarak gösterilen Büyükelçi S. İ. Aralov'un anılarında da böyle bir bölüm bulunmamaktadır.

Ziyetullah Nevşirvanov, eşi Cemile Hanım ve çocuklarıyla. Hafi Türkiye Komünist Partisi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez-i Umumi üyesi.

Yeni Hayat Dergisi ve Nazım Bey'in Yazıları

Yeni Hayat dergisinin ilk sayısı 18 Mart'ta yayımlanmıştır.

Yeni Hayat'ta haftalık bir derginin boyutlarını zorlayan, çok farklı alanlarda değişik konularda yazılar yer almıştır. Başmakale görevi yüklenen deneme türünde yazılar, partinin somut bir konu hakkındaki görüşlerini açıklayan makaleler, komünist-devrimci kişilere ait tanıtım biyografileri, propagandif ve heyecan yüklü makaleler, şiirler, hikâyeler, Marksist literatürün önemli konularını anlatan teorik çeviriler, Komünist Enternasyonal meclislerinde tartışılan konular ile ilgili yazılar, farklı ülkelerden siyasi ve ekonomik içerikli bilgilendirmeler, emek dünyasına ait haberler, anımlar ve yorumlar yer almıştır. *Yeni Hayat*'ın 26 sayı yayımlandığı sanılmaktadır ki; 19, 22, 23, 24, 25 ve 26. sayıları, toplam (6 sayıya) şimdilik ulaşılamamıştır ve hâlâ bulunmayı beklemektedir. 21. sayının kapağı (yanlışlıkla - Sayı: 20) olarak basılmıştır. Derginin iç sayfalarının üstünde ise (Sayı: 21) ibaresi bulunduğundan, o sayının kapaktaki hata dışında 21. sayı olduğu anlaşılmaktadır.

1922'nin sonbahar aylarında THİF, dolayısıyla *Yeni Hayat* üzerindeki hükümet baskısının yoğunlaştığı, Komintern'in Ankara temsilcisi Golman ile Hacıoğlu Salih'in raporlarına da yansıyan notlardan (21, 22 ve 23. sayılara yapılan göndermelerden) anlaşılmaktadır.

Yeni Hayat'ın son sayısı herhalde 26. sayıdır. G. Harris ve F. Tevetoğlu'na göre; *Yeni Hayat*'ın bu sayısında Başmuharrir Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu) tarafından yazılan ve Başbakan Rauf Orbay'ı hedef alan "Başvekilin Enseköküne Bir Şaplak" başlıklı yazı derginin kapatılmasına neden olmuştur. Bu bilgiler ışığında, *Yeni Hayat*, Ekim (1922) sonlarında kapatılmış olmalıdır.

Nazım Resmor'un bilinen *Yeni Hayat* sayılarında on üç imzalı, iki imzasız, on beş yazısı bulunmaktadır.

Nazım Resmor bu yazıların neredeyse tamamında sol'u ve sosyalizmi yerel motiflere bağlama gayreti içindedir. Yazılarının bütününe bakıldığında eleştiri ve düşüncelerini; mevcut koşulları bir adım bile olsa ileri taşıyacak reformcu-halkçı-devrimci bir pencereden dile getirmek istediği gözlemlenmektedir. Yazılar bu tavırla *Yeni Hayat*'ın ideoloji yüklü, sert ve propagandif diğer yazılarından ayrılmaktadır.

Yeni Hayat dergilerinde, A. Nazım ya da Nazım imzalı, Nazım Resmor'a ait yazı başlıkları ve ilgili sayılar aşağıdadır:

(*Tagallip*, S.4), (*Rakı*, S.6), (*Ava' ve*, S.6), (*Tahılar ve Tahtı Kuranlar*, S.7), (*Fesuphanallah*, S.9), (*Ömer Ağa'dan Nazım Bey'e Bir Mektup*, S. 10), (*Muhacir Mektubu*, S.11), (*Osman'dan Nazım Bey'e*, S. 12), (*Ne İsteniyor?*, S.12), (*Çok Yaşa*, S.14), (*Kuzu*, S.15), (*Amele*, S.15), (*Söz ve Hak*, S. 17), (*Düğünler*, S.18), (*Fikre Karşı Fikir Durur*, S. 20)

Yeni Hayat'ın "Ömer Ağa'dan Nazım Bey'e Bir Mektup" üst başlığıyla yer alan, 10. sayısının ilk yazısı Nazım Bey'e aittir. Ömer Ağa'nın ağzından; Anadolu'da "ağalık, halk, devlet, jandarma ve mevcut düzen" üzerine bir yazıdır. Yazıdan kısa bir bölüm şöyledir:

"... Ankara'da iken bana bir şey söylemişlerdi, demişlerdi ki Moskova'da Bolşeviklik denilen bir şey türemiş, Bolşeviklerce mal herkesin imiş, fukara zenginin malına konuyorlarmış. Bizim şehirdeki zenginler bundan korkuyorlardı. Renklerinden belliydi. Fakat merak etmeyin efendiler. Bizim memlekette bizim köylerde Bolşeviklik seferberliğin ta iptidasında ilan olmuştur. Yalnız bu Moskof Bolşevikliğinin tersi. Orada fukara zenginin malına ortak oluyormuş, bizde Cihan Muhaberesi başlar başlamaz zenginler, hükümet memurları, jandarmalar, filanlar köylünün yoksulun malına üşüştiler. Ortak olmadılar cebren aldılar, ben öyle efendiler biliyorum ki, ordu'ya götüreceğim diye köylerden, köyde yalnız kalmış asker ailelerinden, dullardan, yetimlerden damızlık koyun toplatarak mandıralar çiftlikler kurdular..."

"Ankara'da bir Çay Ziyafeti"

Doğru Öz gazetesi 1922 yılında Mersin'de yayımlanan bir gazetedir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yönetimi, Yeni Hayat dergisini 'Parti Organı', Mersin'de Ata Çelebi tarafından çıkarılan *Doğru Öz* gazetesini ise 'Adana-Mersin Bölge Komitesi Gazetesi' olarak düşünmüştür.

Doğru Öz gazetesinin ilk sayısını görememekle beraber muhtemelen 1922 yılı Mart ayı başlarında çıkarılmaya başlanmış, künyesinde; bazı sayılarında günlük, bazı sayılarında gümüşür, bazı sayılarında ise haftada 2 gün çıkar 'Halk Gazetesi' belgisiyle basılmıştır.

Örneğin aşağıda çevirisini verdiğimiz 28 Eylül 1922 tarihli 55. sayısındaki bilgileri şöyledir:

Doğru Öz, Yıl 1, Sayı 55, 28 Eylül Perşembe 1922, Sahip ve Mesul Müdür-i Ata Çelebi, Başyazıcısı A. Oktay, Şimdilik Gümüşür Çıkan Halk Gazetesi, Behar Sayısı 5 Kuruştur, Adres: Mersin'de *Doğru Öz*.

İşte aşağıda yer alan *Doğru Öz* gazetesinin 28 Eylül 1922 tarihli nüshası, yukarıda aktarıldığı üzere; Rauf Bey Hükümeti'nin Fırka üzerinde büyük terör estirdiği o günlerde yayımlanmıştır. Sağdaki tek sütunda "Bocalayan Adalet" başlıklı bir yazı ile 'Ankara'da Bir Çay Ziyafeti' başlıklı resimli haber bütün sayfayı kaplamaktadır. "Ankara'da Bir Çay Ziyafeti" haberi; THİF Kongresi için Türkiye'ye gelen Komintern delegeleri ve yabancı konukların Ankara'da Yeni Hayat dergisini ziyaretlerinde, ismini bilmediğimiz *Doğru Öz* gazetesi muhabirinin gözlemlerinden oluşmaktadır.

- Sağdan Oturanlar: 1. Rote Fahne muhabiri Frederic, İkinci Enternasyonal murahhaslarından Ahmet Cevat, Üçüncü Enternasyonal murahhaslarından Jak Sadul, 4. Klerete muharrirlerinden Madlen Marks, 5. *Humanite* muharrirlerinden Paz. Ayaktakiler: 1. Gazetemiz Başmuharriri Ata Çelebi, 2. *Yeni Hayat* muharrirlerinden Tekin Alp, 3. Rote Fahne muhabiri Leonid, 4. 5. 6. 7. *Yeni Hayat* mürettipleri, 8. *Yeni Hayat* muharriri Nizamettin Nazif, 9. Gazetemiz muharrirlerinden Gültekin, 10. *Yeni Hayat* Başmürettibi Tahsin, 11. *Yeni Hayat* muharrirlerinden Hüsnü.

"Pazartesi sabah saat dokuz Yeni Hayat ailesi birer birer gelmeye başlamışlardı. Başmuharririn tiz ve haylaz sedası "Hayır böyle, olduğu gibi, Seydo'nun çayı, esasen ne var ki, olmaz arkadaş, olamaz!" cümleleri isyankâr ruhumdan teşkilat-ı içtimaiyeye, burjuvaziye, acı mersiyeler canlandırıyor. Esasen ne yapacaktık ve neyimiz vardı, örümcek ağlarıyla süslenmiş dört eski ve kırık sandal yesiyle, iki ka-nepeye malik harap bir odaya sığınmış misafirlerin gelmesini bekliyorduk.

Arkadaş Tekin Alp'in geliyorlar demesi, yıkılmak üzere bulunan merdivenlerden sesi az çıkan birkaç ayak sedası. Arkadaş Jak Sadul'un şakrak sedası, Madlen Marks'ın ahenktar sesi işitildi.

Tamam, saat on buçuk ki Fransız komünistlerinin müriüvvet-i efkârı olan Klarete mecmuasının muharrirelerinden Madlen Marks, Enternasyonal murahhaslardan Fransız Komünist Jak Sadul, Enternasyonal murahhaslardan ve Türk komünistlerden Ahmet Cevat, Fransız komünistleri naşir-i efkârı Humanite Gazetesi muharrirlerinden Paz, Alman komünist gazetesi Rote Fahne muhabirleri Frederic ve Leonid arkadaşlarla masa başında birleştik.

Tavandan örümcek ağları sarkmış pashı ve harap odamıza az zaman sonra Jak Sadul ve Madlen Marks'ın azim doğuran kahkahaları, hüznü ve ölüm püsküren yüzlerimize serpildi. Köşe başı amele ve işçi kahvesinden Kürt Seydo'nun çayları gelmiş, kirli ve pashı kaşıklarla karıştırılıp dudaklar şapırdarken, Jak Sadul: "Yokluk içinde varlık gösteren sizleri tebrik ederim. Büyük Jores'in yirmi sene evvelki kanaatkâr, sakın çalışma dakikalarını bir daha yaşıyorum, tebrik ederim" sözleri arasında, Madlen Marks, Humanite muharriri olan refikine, "Paz, ruhumuzun mûnis bir emekçi muharrir grubu içinde geçen hayatımın bu dakikalarını hiç unutmayacağım, geçici olmasa ne iyi olurdu değil mi?"

Paz başını sallarken gür bir Alman sesiyle Frederic: "Leonid ve ben diyoruz ki Rote Fahne idarehanesinde oniki oda ve koskocaman motorlu beş makine vardır. Fakat bizim o çalışmamız sizin bu harap ve karanlık tavan arasında çalışmanızdan az hararetlidir.

Musâhabelerden sonra Doğru Öz'ün başmuharriri tarafından sorulan suallere Paz:

"Fransa'da onbeş komünist gazetesi vardır, bunlar yevmi çıkar, Humanite'nin yevmi tirajı 180 bin, diğerlerinin 250-400 bin arasındadır."

Frederic, "Almanya'da 43 komünist gazetesi vardır, bunların bir kısmı yevmi çıkar, Rota Fahne akşam ve sabah çıkmak üzere 300 bin nüsha basar. Almanya'da 8 milyon sendika teşkilatına dâhil olmak üzere 15 milyon amele vardır. Bunlardan 400 bin amele Enternasyonale merbuttur. Şaydeman'nın riyaset ettiği 800-900 bin amele malik bulunan Sosyal Demokrat Fırkası gün be gün zayıflamaktadır. Bu fırkaya hükümet her ne kadar çalışmışsa da azaları ... ve Pavel Levi'nin riyaset ettiği, 400-600 bin amele malik Müstakil Sosyal Demokrat Fırkası'yla, 400 bin amele malik Komünist Fırkası'na geçmek ve Komünist Fırkası'yla Müstakil Sosyal Demokrat Fırkası birleşmek üzeredir.

Cevaplar verilmek üzere iken, arkadaş Cevat'la, Madlen Marks'ın mûnis ve ahenktar sedaları karıştı.

O esnada idi ki, Ankara'nın zeval bildiren topu boş midelerimizin üzüntüsünü ihtar etti.

Cihan inkılâbına hayatlarını hasreden ve bu uğurda birçok yumruklar yiyen arkadaşlar doyulmak bilmeyen şu toplanmanın ayrılışından müteessir köhne ve harap odanın ihtiyar merdivenlerinden inerken ruhlarımız yekdiğerine azim ve mütehasıs bağlarını fısıldıyordu."

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

- Ali Engin Güran, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Yayın Organları I, Emek 1, Yeni Hayat 1, 2, 3., Katkı Yayınları Belgesel Sosyalizm Serisi No:2, İstanbul 1976.*
- Doğru Öz* gazetesi, sayı 55, 28 Eylül 1922.
- Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.*
- Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.*
- Füruzan Husrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Elif Matbaası, İstanbul 1965*
- George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979.*
- Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet, Sel Yayıncılık, İstanbul 2010.*
- Hamit Erdem (der.), *THİF Yayın Organı Yeni Hayat (Mart-Eylül 1922), Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2017.*
- Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990.*
- Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, Onur Yayınları, İstanbul 1976.*
- Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.*
- Komintern Belgelerinde Türkiye-1, Kurtuluş Savaşı ve Lozan, Kaynak Yayınları, İstanbul 1977.*
- Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.*
- S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Birey Toplum Yayınları, Ankara 1985.*
- Salih Cenik, *Birinci Meclis'te Tokat Milletvekilleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.*

KADINLARA DAİR ve ÜÇ PORTRE ...

*İşite işite sahiden erkek tavrı takanan şu on yaşındaki oğlanı
yakalayıp murdar ırmağa fırlatıvereceğim gelir...
Bermutad, (adet üzere) ben siyah peçenin altında can çekişiyordum.
Karşıdan bir inek sürüsü geliyor.
Yüzleri açık, hareketleri serbest, yanımdan geçtiler.
Eyyvah dedim. İnekler bile bizden hür...*

Fatma Nudiye Yalçı

“Geleneksel tarih yazıcılığı, Kadın Tarihi araştırılırken aşılacak zorunda kalınan en önemli engeldir. Bu tarih; kadınların dövüşmediği savaşların, fetheden toplumunda olmadığı kahramanlıkların, kadınların yer işgal etmediği parlamento gibi kurumların tarihidir.”

Serpil Çakır'ın antik dönemden bugüne “kadın” sorununu özetleyen yukarıdaki sap-tamasında temel algıyı değiştirecek ve dünyadaki toplumsal ilerlemede kadının rolünü ortaya koyarak, kadınların tarihini farklılaştıracak önemli dönemeçler de bulunmaktadır.

Batı'da kadınların kitlesel olarak politik arenada görünmeye başlamalarındaki en büyük mücadelelerden ve kazanımlardan biri kuşkusuz “Dünya Kadınlar Günü” adıyla simgeleşen eylemler bütünüdür.

1857'de ABD'de daha iyi ve insani koşullarda çalışmak için grev yapan kadın işçilerden 129'u polis terörü sonucu öldürülmüştür. 1910 yılında Kopenhag'da Sosyalist Kadın Hareketi'nin düzenlediği konferansta, dönemin önemli Marksist önderlerinden Clara Zetkin'in önerisiyle; yarım yüzyıl önce ABD'deki kadın dokuma işçilerinin mücadelesiyle başlayan dayanışmanın “Dünya Kadınlar Günü” olarak anılması kararlaştırılmıştır. 1921'de Moskova'daki Komünist Enternasyonal, anma gününü 8 Mart olarak belirlemiş, adı da “Dünya Emekçi Kadınlar Günü” olarak değiştirilmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu da 1977'de 8 Mart'ın “Dünya Kadınlar Günü” olarak kutlanmasını kabul etmiştir.

Yüzümüzü genelden özele ve ayrıntılarını bilebildiğimiz zamanlara çevirdiğimizde; tarih olarak Osmanlı'nın son yıllarından günümüze uzanan süreçte kimileri yaşamaları uğruna, kimileri bütün yaşamları boyunca nice kadın bu mücadelenin içinde ve önünde olmuştur.

Osmanlı'da Kadın Olmak

Batı'da kadının toplumsal yazgısını değiştirmeye çalışan gelişmeler bize nasıl yansımıştır?

Türkiye'de kadının toplumda ve kamusal alanda görünür hale geldiği tarih, Birinci Meşrutiyet'le başlayan yıllara uzanmaktadır. Devletin 1876'lardan itibaren kadın eğitime önem vermesiyle başlayan süreç, kadını toplumun önüne sosyal bir varlık olarak çıkarmış, Abdülhamit döneminde açılan "*Muallimè Mektepleri*" bu konuda önemli bir girişim olmuştur. İstanbul, İzmir, Selanik, Bursa mekteplerinden çıkan öğretmenler, Osmanlı kadınına eğitmek üzere taşraya gönderilmiş, bu eğitim süreci de bir süre sonra sosyal hayata katılan, siyasi kanaatleri olan, yazılar kaleme alan, resim yapan, şiir yazar, Batı dillerinden çeviri yapan çok sayıda eğitimli kadın toplum hayatına sokmuştur.

1908 Meşrutiyeti'nin getirdiği özgürlük ortamından ise en fazla kadınlar yararlanmış; "*kadının toplumsal hayattaki yeri*" konusu yalnız kadınların konuşup tartıştığı konu olmaktan çıkıp, liberalinden İslamcısına, reformcusundan bağnazına bütün kesimlerin üzerinde tartıştığı konu haline gelmiştir.

Bu dönemde Batı ile yoğunlaşan kültürel ve sosyal ilişkiler; Batı'daki edebi, siyasi ve kültürel yazının tanınması ve bu konuda yapılan çeviriler, zengin ve güçlü bir kadın literatürünün başlangıcı olmuştur.

Sol ve emek hareketine ait örgütlerin kurulmaya başlandığı, Anarşist ve Marksist yazının çevrilmeye başlandığı, kadınların bu çevre ve örgütlerde görülmeye başladıkları dönem de bu yıllardır.

1876 I. Meşrutiyet, özellikle de 1908 II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı toplumunda farklı milliyetler kadın örgütleri kurmuşlar ve kadına özel gazeteler çıkarmışlardır.

Bunlardan ilk akla gelen gazete ve dergiler şunlardır:

1845'te ilk Rum kadın dergisi *Kypseli* (Petek), 1862'de ilk Ermeni kadın dergisi *Gitar* yayın hayatına başlamıştır.

Şukufezar:

Sahibi ve yazarları kadın olan ilk dergilerden biri *Şukufezar*'dır. "Çiçek Bahçesi" anlamına gelen adıyla dergiyi yayımlayan Arife Hanım'dır ve dergi 1886'da yayın hayatına başlamıştır. Arife Hanım *Şukufezar*'da, "*Biz saçı uzun aklı kısa diye erkeklerin alaycı gülüşlerine hedef olmuş bir taifeyiz. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek bunun aksini ispat çalışacağız*" diye yazacaktır.

Hanımlara Mahsus Gazete:

Hanımlara Mahsus Gazete, 1895 ve 1908 yılları arasında 604 sayı yayımlanan, uzun soluklu bir dergidir. Derginin yazarlarından Fatma Aliye, "*erkeklerin toplumsal yaşamda kadınları engelledikleri ve bilim ve sanatın kapılarının kadınlara kapatıldığını*" savunan önemli yazılar yazmıştır.

*Hanımlara Mahsus Gazete (solda),
Kadınlar Dünyası dergisi kapakları.*

Demet:

1908'de yayımlanan ve dönemin kadın-erkek önemli yazarlarının da imzası bulunan *Demet* dergisinde ilk kez feminizmin kavramı tartışılmış, kadınların iş hayatında mesleki olarak sınırlandırılması eleştirilerek, kız okullarına da fen derslerinin konulması gerektiği savunulmuştur.

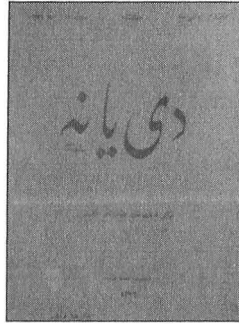
Kadınlar Dünyası:

O dönemin koşullarında feminist politikalar savunan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan (Kadınlar) Cemiyeti'nin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Cemiyet, Ulviye Mevlân tarafından kurulmuş; din ve milliyet ayrımı yapmaksızın her kadının hakkını savunan ve eşit haklar için mücadele eden bir örgüttür. *Kadınlar Dünyası* isminde oldukça etkili bir yayın organı bulunmaktadır. *Kadınlar Dünyası*, 1913-1921 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Dergi, hem kadınların kendilerine özgü bir dünyaları olduğunu herkese göstermeyi, hem de kadınlar için yeni bir dünya istemeyi misyon edinmiştir. Derginin en önemli amaçları arasında; kadınların düşüncelerini, duygularını dile getirmek, kim olduklarını ortaya koymak konusunda onları bilinçlendirmek sayılmaktadır. *Kadınlar Dünyası*'na toplumun her kesiminden kadınlar yazı yazmıştır. *Kadınlar Dünyası*'nın 55. sayısında derneğin programı yayımlanmıştır. Programda; kadın-erkek eşitsizliğine karşı mücadele, ilköğretimin kız-erkek herkese zorunlu olması, kız liselerinin tüm yurda yayılması, kızlara yüksek öğrenim hakkı tanınması, çekeşliliğin yasaklanması, kadınlara boşanma hakkı tanınması gibi maddeler bulunmaktadır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti (Kuruluşu 2 Haziran 1919), Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti (Kuruluşu 18 Mayıs 1919) adlarıyla örgütler de kurulmuştur. Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti, *Diyané* (Anamız) adlı bir kısmı Çerkesçe, bir kısmı Osmanlıca dergi çıkarmış; hemşerilerine yönelik çeşitli yardım faaliyetleri organize etmiştir.

Aynı yıllarda Milletperver Ermeni Kadınlar Birliği kurulmuş, bu örgütün kurucularından Ermeni gazeteci Hayganuş Mark, *Hay Gin* (Ermeni Kadını) adındaki gazete-yi çıkarmaya başlamış ve 13 yıl boyunca kapatılana kadar yayını sürdürmüştür. Hayganuş Mark, feminizmi; "*bir adalet feryadı, kendini de feminist aktivist*" olarak tanımlayarak bir yazısında kadınlara şöyle seslenmiştir:

"Gurur duy! Yalan söyleme! Dilenme! Çalış! Dedikodu yapma! Köleşme! Cesur ol, iyi ol! Özenme! Konuş! Kadın ol! İdealin olsun! Uyuma! Kendine saygı duy! Yukarı bak! Çirkinleşme!"

Hayganuş Mark'ın yönetiminde çıkan *Hay Gin* (Ermeni Kadını) dergisinin kapağı (sağda); Çerkes kadınlarının çıkardığı ve imtiyaz sahibi Seha Poh, Sermuharrresi Hayriye Melek Hunç olan *Diyane* (Anamız) dergisinin kapağı.

Kadınlar Halk Fırkası...

Bu bağlamda Kadınlar Halk Fırkası'ndan da söz etmek gerekmektedir. Kadınlar Halk Fırkası, öğretmen, gazeteci, roman, öykü ve senaryo yazar, çevirmen ve kadın hakları savunucusu Nezihe Muhiddin ile on üç arkadaşı tarafından 15 Haziran 1923 tarihinde kurulmuştur. Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet rejimiyle kadının toplumsal hayatına yeni bir soluk geleceğini düşünerek –henüz *CHP* kurulmamışken– Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmuş, parti programı basında yayımlanmıştır.

Ancak Ankara Hükümeti, bu başvurudan sekiz ay sonra "1909 tarihli Seçim Kanuna göre kadınların siyasi temsiliinin mümkün olmadığı" gibi Osmanlı mevzuatını gerekçe göstererek bu talebi reddetmiş, kadın örgütlenmesinde bu cesur girişimin önünü kesmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınlardan gelen bu siyasi inisiyatif alma girişimi, artık kuralları iyice yerleşmeye başlamış "erkek ve burjuva" rejimin, muhafazakar duvarlarına çarparak dağılmıştır.

Bir yıl sonra kurulan *Türk Kadınlar Birliği* (7 Şubat 1924) ise erkeklerin ve Burjuva Cumhuriyetin izni ve ihtiyaçları hızında faaliyet yürütecek resmi kadın demeti olmuştur.

Türkiye'de ilk "8 Mart Dünya Kadınlar Günü Toplantısı" (Ankara 1921)

1920 yılı Türkiye'sinde –Ankara'da– yeni rejim henüz şekillenmemişken, komünistler *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası* adıyla bir parti kurmuşlardı. Partinin kurucuları arasında üç kadının da adı geçmektedir. Bunlar, Cemile Hanım (Nevşirvanova), Rahime Hanım (Selimova) kardeşler ile Fatma Kudret Hanım'dır (Salihoglu). Bu "Üç İslam Hanım"; toplantılara katılan, bildiriler yazan, meclislerde görüşlerini açıklayan, partinin örgütlenme çalışmalarında yer alan ve Ankara İstiklal Mahkemesi duruşmalarına yüzleri açık ve sırtlarında manto olduğu halde çıkan kadınlar; Millet Meclisi'ndeki "kaç-göçe" alışmış muhafazakar vekillerin "açık-saçıklar" eleştirileriyle tepkilerini çekmişlerdir.

Cemile Hanım, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nda "Kadınlararası Propaganda", Fatma Kudret "Kadınlararası Teşkilat Şubesi"nden sorumlu olmuştur.

Cemile ve Rahime Hanımların yazdığına göre ilk 8 Mart toplantısı 1921 yılında Ankara'da yapılmıştır. "*Komintern Kadınlar Sektöründen Clara Zetkin yoldaş*" 1921 yılı şubat ayı sonlarında bir mektupla 8 Mart'ın "Uluslararası Kadın Bayramı" olarak kutlanmasını istemiştir. Ankara'da "komünist Süleyman Selim yoldaşın" bağevinde toplanan kadın-erkek davetliler kutlamaya katılmış, 8 Mart Kadın Bayramı'nın önemini belirten Şerif Manatov'un bildirisi okunmuş, kadınların durumunu düzeltecek, onlara iş sağlamak için çalışacak bir "Kadınlar Örgütü"nü'n önceden hazırlanmış tüzüğü bu toplantıda onaylanmıştır.

Bu dönemle birlikte; çağdaş anlamıyla sınıf mücadelesi ve sosyalist örgütlenmeler Türkiye'de kadınların ve erkeklerin yaşamlarının bütün alanlarına girmeye başlamış, devletin zulmü de cins ayrımı yapmaksızın her vesile ile kendini göstermiştir.

Cumhuriyet döneminde sol siyaset içinde kadınların yeri ve rolü yine büyük oranda "sınıf mücadelesi" dinamikleri içinde görülmüş, "*kadınların emeğinin ve mücadelesinin*" görünürlülüğü bu genel yapı içinde ince izler bıraksa da kaybolup gitmiştir.

Komünist ideallerin ve ahlâkın kadın ile erkek arasındaki cinsiyetçi ayrımı ortadan kaldırması zaman ve süreç sorunu olduğu gibi; kuramın, bilgi üretiminin ve politik risk alma hakkının öncelikle "erkekler"e ait olduğu şeklinde toplumda kuvvetle var olan algının; bu toplumun içinden çıkan bütün sol örgütleri şu ya da bu oranda etkilediği bir gerçektir.

Sevim Belli, bir konuşmasında:

"Komünist Parti kadın haklarını savunurdu... Ama partinin hedefi kadın olsun erkek olsun insandır... Ancak toplumun o zamana kadar aldığı şekillenme zorunluluğuyla erkek öne geçiyor... Erkekler egemen olmuş, erkek dışarıda kadın içerde... Erkeklerin kendini politikaya verebilecek durumları, daha çok vakitleri oluyordu..." derken buna dikkat çekmiştir.

Kadınlar; bir taraftan "*yoldaş erkekler dünyasının*" önlerine çektikleri setleri yıkmaya uğraşırken; diğer yandan kapitalizme, burjuvazinin dayattığı kötücül değerlere, kadını aşağılayan köhnemiş geleneklere ve –eğer baş eğmezse– ne bu dünyada ne de ötekinde başının bin türlü beladan kurtulmayacağını tehditle ihtar eden din ve mezheplere karşı mücadele vermiştir.

Türkiye sol hareketinin önemli kadın isimlerinden, bu uğurda hayatının 11 yılını hapiste geçirmiş Fatma Nudiye Yalçı (1904 İstanbul-1969 Varna) 1933 yılında yazdığı "*Çarşaf ve Peçe Azabını Tanımayan Genç Kız*" başlıklı makalesinde –o ince mi-zah duygusuyla– bu soruna şöyle değinmektedir.

Fatma Nudiye Yalçı, kendi okul yıllarında her fırsatta başındaki çarşafı atmakta ve okul yönetimi ile başı derde girmektedir ve –gelenek bu ya– kadınlar, on yaşındaki bir erkek çocuğunun karşısında bile yüzlerini örtmek zorundadırlar.

"İşite işite sahiden erkek tavrı takanan şu on yaşındaki oğlanı yakalayıp murdar ırmağa fırlatıvereceğim gelir... Bermutad, (adet üzere) ben siyah peçenin altında can çekeliyordum. Karşıdan bir inek sürüsü geliyor. Yüzleri açık, hareketleri serbest, yanımdan geçtiler. Eyvah dedim. İnekler bile bizden hür..."

Kadın mücadelesine bakarken Cumhuriyet döneminin (diğer kadın örgütlerinin mücadele tarihlerini önemseyerek ve yazılmasını dileyerek) en kitlesel –ve bütün eleştirilere rağmen– en büyük kadın örgütünden de söz etmek gerekmektedir.

Kırmızı Çatkalı Kadınlar / İlerici Kadınlar Derneği (İKD)

İlerici Kadınlar Derneği, Türkiye’deki kadın hareketi tarihinde birçok açıdan farklı bir dönemeç olmuştur. İKD, 1970’lerin ikinci yarısından itibaren yükselen toplumsal muhalefetle birlikte o dönem illegal mücadele yürüten Türkiye Komünist Partisi’nin, kurulmasına önayak olduğu bir kadın örgütüdür. Yöneticilerinin tamamı kadınlardan oluşan İKD, 3 Haziran 1975’te İstanbul-Çeliktepe semtinde tek odalı bir gecekondu-
da faaliyete başladıktan sonra, kısa sürede yaygın bir örgütlenme ağı kurmuş ve dört yılda 15 bin üyeye ulaşmıştır. Edirne’den Van’a kadar değişik illerde 33 şube ve 35 temsilcilik açarak “erkek eli değmemiş” bir başarıya imza atmıştır. Kuruluşundan iki ay sonra yine tüm birimleriyle kadınlardan hazırladığı *Kadınların Sesi* dergisi çıkarılmaya başlanmış, dergi tirajı 30 binli sayılara ulaşmıştır.

8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü, ilki 1975’te olmak üzere İKD tarafından giderek kitlesel bir şekilde birçok ilde kutlanmaya başlanmış, unutulmuş “8 Mart”ı Türkiye’nin gündemine yeniden taşımış ve yerleştirmiştir.

İKD, kurulduğu dönemin politik ruhunu tüm faaliyetine yansıtmış, –ancak– sosyalist sol’un; “*ayrı bir kadın örgütlenmesi genel örgütlenmeyi zaafa uğratar*” biçimindeki eleştirel söylemini tersine çevirmeyi başarmıştır.

Dönemin özgün koşullarında; kadın sorununun çözümünü, sınıf sorununun çözümüne bağlı gören bir anlayışla, emekçi kadınların örgütlenmesini temel alan bir kadın örgütü olmuş, binlerce kadını aynı talepler doğrultusunda bir araya getirmiştir.

Gönül Dinçer’in, “*İKD kadın örgütü görünümünde ‘Erkek’ bir örgüttü*” tespiti-
ne rağmen, 5 buçuk yıla sığdırdığı yüzlerce kampanyayla: Evlat acısına son miting-
leri; Her işyerine kreş kampanyası; Filistinli kadınlar için ilaç kampanyası; Kadın so-
runu ve eğitimi seminerleri; Maden-İş grevleriyle dayanışma kampanyası; Evlere işe
giden kadınların sigortalanması kampanyası; 1 Mayıs İşçi ve 1 Eylül Dünya Barışı
anma etkinlikleri, İşsizlik ve pahalılığa karşı kadın dayanışması kampanyası; Kadın-
ları aşağılayan ve eşitliğin önündeki yasaların kaldırılması... gibi hayatın her alanına
el atan faaliyetlerle, binlerce kadının yaratıcılık ve özgüvenle kendi güçlerinin farkı-
na varmasını sağlamıştır.

İKD, 28 Nisan 1979’da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılan ilk
demek olmuştur. İlerici Kadınlar Derneği, bu tarihten sonra *Kadınların Sesi* dergisi et-
rafında toplanarak çalışmalarını 12 Eylül 1980’e kadar sürdürmüştür.

12 Eylül faşizmi kadın hareketini de yıllarca ezmesine rağmen bu örgütlenmeler-
den gelen kadınlar sonraki yıllarda Türkiye’nin demokratik yaşamına; aydın, sanat-
çı, edebiyatçı, sendikacı, siyasetçi, gazeteci, yazar ve bilim insanı olarak katkıda bu-
lunmaya devam etmiştir.

Biz bu faslı, Türkiye’nin sol ve emek tarihinde inandıkları değerler uğruna mü-
cadele etmiş üç kadını anarak bitirelim. Birincisi bu uğurda yaşamını kaybeden Ma-
ria Hanım, diğerleri bütün yaşamları boyunca mücadelenin içinde olmuş Sabiha Ser-
tel ve Suat Derviş.

Kadınların Sesi dergisinin iki kapağı.

MARİA HANIM

28 Kânunusani 1921; Dönenler, Ayrılanlar, Ölenler...

Mustafa Suphi ve yoldaşları 19 Aralık 1920'de Bakü'den Türkiye'ye doğru yola çıkarken derin kaygıları yanında büyük umutları vardı. Kurdukları Türkiye Komünist Fırkası da, o günün koşullarında donanımlı ve bilgili yöneticilere sahipti. Türkiye'nin kurtuluşu ile ilgili '*büyük meseleleri*' ilk defa burjuvalar, soylular ve paşalar meclislerinden aşağıya indirmişlerdi.

Kars'ta tören yapılarak karşılanan bu heyetin kaderi Erzurum'dan sonra ölüm yolculuğuna dönmüştü.

Erzurum Valisi Hamit (Kapanlı), Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, Erzurum'da karanlık softalar ve kabadayılarla kurdukları Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticilerinin birlikte; bu kanlı tertibin içinde yer aldıkları belgelerle sabittir.

Mustafa Kemal Paşa da 17.1.1921 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada; "... Rusya dâhilinde bu milletin soysuz, herhalde sersem bir takım evlatları orada serseriliklerine devam etmişlerdir... Türkiye Komünist Fırkası diye bir Fırka teşkil etmişler ve bu Fırkayı teşkil edenlerin başında da Mustafa Suphi ve emsali bulunmaktadır" diyecek on gün sonra olacakların önünü açmış, Kazım Karabekir Paşa'yı; gayet zeki, üstün ahlaklı, namuskâr, fevkalade iyi huylu ve tedbirli diye övmüştü.

22 Ocak 1921 günü Erzurum'dan '*kanvetli muhafaza altında*' Trabzon'a doğru gönderilen Türkiye Komünist Fırkası heyeti (toplam 20 kişi olmalı) Bayburt, Gümüşhane, Torul yolundan Maçka'ya kadar yollarda Vali Hamit'in bizzat örgütlediği saldırılar ve yarattığı terör altında ulaşmıştı. Erzurum'da Mehmet Emin'in karısı, Maçka'da Mehmet Emin ve Süleyman Sami jandarmalar tarafından kafileden alınmış, yine Heyet'ten Abdülkadir de Trabzon'daki nüfuzlu akrabaları tarafından kurtarılınca, ölüm yolcularının sayısı 16 kişiye inmişti.

Maçka'da akrabaları tarafından kurtarılan Abdülkadir'in öyküsünü Mahmut Goloğlu *Cumhuriyete Doğru* kitabında onun yeğeniyle yaptığı röportajda anlatmıştır.

28 Ocak'ta gece yarısı şehrin girişinde heyet gözükmüş, Değirmendere'de yolları çevrilmiş, kabile kendilerini üst yolda onları bekleyen dost ve akrabalarına gösterilmeyerek, alt yoldan iskeleye getirilmiş; iskelede kendilerini bekleyen devletin temsilcileri önünde hakaret, küfürle aşağılanmış, jandarına ve polisin nezaretinde lümpen-kabadayılarca

dövülerek hırpalanmış; eşyalarına ve paralarına el konulmuş; iskelede hazır bulunan bir motora bindirilmiş; motor Karadeniz'e Batum istikametine doğru yola çıkarılmıştır.

Motor Sümnene açıklandayken; içinde başıbozuk elbisesi giydirilmiş jandarma ve —eski İttihatçı o sırada Kuva-yı Milliye Kumandanı— Kâhya Yahya'nın silahlı adamlarıyla dolu bir başka motor ona yetmişmiş; bunlar, on beş Türk komünistini vahşice öldürerek denize atmıştır. Katilleri taşıyan tekne sabaha karşı limana dönmüştür. Bu tekne-den öldürülmeyerek alıkonan yalnızca bir kadın kalmış, o da karaya çıkarılarak Yahya Kâhya'ya teslim edilmiştir. Bu genç kadın, TUSTAV Yayınları'ndan çıkan *TKP MK 1920-21 Dönüş Belgeleri* - 2 adlı kitapta "*Bakü'den hareket eden heyet-i seferiye erkânı*" listesinde adı Meryem Suphi olarak geçen Maria'dır.

Sadık Varer'in fırçasıyla Maria Hanım.

Tarih 15'ler cinayeti olarak geçen bu büyük katliamın unutulmuş isimlerinden Maria Hanım, komünistti ve Mustafa Suphi'nin eşi idi. Bu katliamın ayrıntıları ve sonrasında devam eden zincirleme cinayetler konusunda yeteri kadar bilgi ve belge bulunmadır. Biz burada Maria Hanım'ın hazin ölümü konusunda bir tanıklığa yer vereceğiz.

Türkiye Komünist Fırkası'nın Gençler Birliği üyesi Abdülkadir, (*Dönüş Belgeleri*'nde, *TKF Fırka Azaları* defterinde 113. sıradaki Abdülkadir Mehmet olmalı), 27-28 Ocak günleri Trabzon'da yaşananları 1 Ekim 1921'de Bakü'de Merkez Komitesi'ne (özetle) şöyle rapor etmiştir.

Abdülkadir, belli ki Türkiye'ye daha önce gelmiş ve Mustafa Suphi'lere Kars'ta katılmayı planlarken, onların Erzurum'a hareket ettiklerini öğrenince Trabzon'da beklemeye karar vermiştir.

"Abdülkadir Yoldaşın Layihası Kopyası..."

Esasen Bakü'den gittiğimde deruhte ettiğim vazife Trabzon'da icap eden talimatın itası ve bir rapor olarak derhal merkezi komiteye iltihak etmekte...

Bunun üzerine Kars'a hareketimden vazgeçtim. Trabzon'da merkezi komiteye iltihak edecektim. Bu sırada merkezi komitenin Bayburt'a muvasalat (geçtikleri) ettiklerini haber aldım. İşte o sırada halk arasında müthiş bir propaganda zuhur etti. Bu propagandaya Trabzon'da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından karar verilmişti. Propaganda sırf komünistlik aleyhinde ve dolayısıyla Trabzon'a gelecek olan Mustafa Suphi ve refikleri hakkında idi...

(Diyorlardı ki) ... Trabzon'a gelecek olan şahıslar da kendileri her ne kadar Türk iseler de Rus dinine dönmüş ve Rusya'da bulunan binlerce esir kardeşlerimizi idam ve kurşuna dizdirerek mahvetmiş ve Bakü'de dahi bulunan esir kardeşlerimizi dahi denize dökerek boğdurmış komünistlerdir...

Rusya'da bulunan esir kardeşlerimizi idam ettiren bu hainlerden intikamımıza alalım...

O sırada bir tellal sesi işitildi. Halkın o tarafa gitmeleri üzerine ben de derhal gittim. Tellal Cuma günü saat 9'da alaturka Rusya'da bulunarak bütün din-i İslamiyet'ten vazgeçen milliyet, vatan ruhundan uzaklaşan ve Rusya'da bulunan esir kardeşlerimizi idam, kurşuna dizdirerek mahvettiren hain-i vatanlar geliyorlar. Buna karşı halk intikamını almak üzere Cuma günü bilmum mağaza, dükkân ve kahvehaneleri kapatarak bilmum esnafın Değirmendere'de toplanmalarını ilan ediyordu...

Fakat bu meselenin bu suretle vuku bulacağı tellalın bağırmasından anlamış olduğumuzdan derhal Maçka'ya arkadaşlardan bir tanesini gönderdik, herhalde Maçka'dan bir tarafa savaşmalarını ve merkezde vaziyetin bu suretle harekâta bulunacaklarını haber verdik. Fakat gönderdiğimiz şahıs onları Maçka'da bulmuş ise de etrafları askerle çembere alındığı ve hiçbir kimse ile temasta bulundurmadıkları için söylemeye muvaffak olamayarak geri avdet etti...

O sırada ben tebdil-i kıyafet ile Değirmendere'ye gittim. Vaziyeti bizzat kendim müşahade ettim. Saat 9'da gelecek olan heyet saat yarımda geldi...

Hava dahi soğuk idi halkın dağılmaları üzerine derhal inzibat ve polis memurları yolları keserek halkın gitmelerine mani oluyorlardı. Fakat halk mahalle aralarından savaşıyordu. Saat yarımda kafilе göründü. Değirmendere'de Vali, Müdafaa-i Milliye reisi ve azaları, polis müdürü bulunuyordu...

Bir zabıt heyete hitaben, Bakü'de Türkistan'da binlerce kardeşlerimizi sen mahvettin, bunun üzerine teşvik edilen halk, hamal, reñçerler, istemeyiz diye haykardılar. Mustafa Suphi Müdafaa-i Milliye Reisine ve Valiye hitaben söyledi ki: Biz Ankara'ya gideceğiz, Mustafa Kemal Paşa'ya arz-ı ubudiyet için geldik. Lütfen müsaade ediniz. Muhabere edelim. Ondan sonra, arkadan birisi bir tekme vurdu. Suphi yoldaş çamurlar içine yuvarlandı. Hamallar derhal taarruz ederek yüzüne tükürmek, çamur atmak ve döverek motora sevk ettiler, artık arabadan indirilmiş arkadaşları birer birer döverek, tükürerek motora bindirdiler...

Nihayet halk birer birer dağıldı. Motor henüz iskelede duruyordu. Motorcumun bunları yalnız götüremeyecek, üzerine motora silahlı on beşe karib asker bindirildi. Halk dağıldıktan sonra saat bir buçuk raddelerinde motor hareket etti. Ben de oradan çekilerek aynı vakayı (Sovyet) mümessili Ali Oruç yoldaşa şifahen anlatıyordum. Saat 4-5 raddelerinde motorun geriye döndüğünü haber aldık. İskeleye gittim, fakat hiçbir kimse ile temas ettirmiyorlardı...

Birkaç gün sonra tayfaların birisinden aldığımız malumata nazaran Sürmene açıklarında ayakları ve elleri bağlı olarak denize atıklarını söylediler. Yalnız Suphi yoldaşın ailesini geri döndüğü zaman Kâhya tarafından çıkarıldığını haber aldık. Derhal bu malumatı tahriren (Sovyet) mümessilliğe bildirdim. Kadının hangi evde olduğunu haber almak üzere uğraştım. Fakat hiçbir taraftan malumat alamadım. Önce Kâhya'nın evinde olduğunu, sonra Nemlizade Ragıp Bey'in evinde olduğunu söylediler. Bazı üç dört defa olmak üzere evlerinin kapılarından geçiyordum. İhtimal rast getiririm veya pencereden bakarken görüp nerede olduğunu haber alırım diye uğraştım. Fakat hiçbir taraftan haber alamadım. Bilahare epey zaman geçtikten sonra kadının Kâhya tarafından Rizelilere hediye edildiğini ve orada bir zevk arasında öldürdüklerini haber aldım..."

Abdülkadir'in raporunda Maria Hanım'ın tıbbi durumu böyle anlatılıyor. Daha sonraları Maria Hanım'ın yaşamı ve ölümü üzerine farklı rivayetler de anlatılmıştır. Ancak bunları doğrulayacak bilgiye şimdilik sahip değiliz.

Bilinen o ki, Maria Hanım o tekmede fiziki olarak öldürülmemiş ancak yoldaşları ve eşi vahşi bir şekilde gözü önünde öldürülürken, önce ruhuna aldığı yaralarla ölmüştür. Devletin her kademesinin içinde olduğu kanlı planın son halkasında Kâhya Yahya vardır. Genç Maria, o Yahyalar eliyle, feodal erkek gaddarlığının en korkuncunu yaşamış, sonunda bu gürhün ellerinde canını vermiştir.

Türkiye Komünist hareketinin ilk kadın kurbanları arasında olan komünist Maria Hanım'ın aziz hatırası her zaman 15'lerle birlikte saygıyla hatırlanacaktır.

SABİHA SERTEL

"Savulun Geliyorum"

Sabiha Nazmi (Sertel) 1895 yılında Selanik'te doğmuştur. 1902'de ilkokula başlamış, orta ve lise öğrenimini Selanik Rüştüyesi'nde yapmıştır. 1913'te ailesiyle birlikte İstanbul'a taşınmıştır. Henüz on yedi yaşındayken İttihatçıların çıkardığı *Yeni Felsefe* ve *Genç Kalemler* dergilerinde yazılar yazmaya başlayarak gazetecilik hayatına başlamıştır. 1915'te *Yeni Felsefe* dergisinde tanıştığı gazeteci Zekeriya Sertel ile evlenmiştir. Selanikli "dönme" bir ailenin kızı olan Sabiha Nazmi ile Cemaat'ten olmayan Zekeriya Sertel'in nikâhı geleneksel değerlere aykırı olarak gerçekleşmiş ve yapılan dini nikâhta, nikâh şahitleri Dahiliye Nazır Talat Paşa ve (Cumhuriyet döneminin Dışişleri Bakanı) Tevfik Rüştü (Aras) olmuştur. 1917'de kızı Sevim doğmuştur. Sertel çiftinin Cağaloğlu'nda Molla Fenari Sokağı'ndaki Abdullah Cevdet'in iki katlı apartmanının birinci katı olan mütevazı evleri dönemin yazar, şair, gazeteci ve aydınlarının toplanma merkezi haline gelmiştir.

1919'da savaşın yenilmiş, darmadağın olmuş ülkenin tümitsiz ve herkesin bir çare aradığı günlerinde Zekeriya ve Sabiha Sertel *Büyük Mecmua* adıyla haftalık bir dergi çıkarmıştır. Dergi; Türkçülük tartışmaları arasında; sosyalizm, anti-emperyalizm, feminizm ve kadın hakları içerikli yazılar da yayımlanmıştır. Derginin etrafındaki yazar kadrosu arasında; *Ruşen Eşref, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Falih Rıfkı, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Halide Edip, Hasan Ali Yücel, Köprülüzade Fuat, (Arap) Hilmi oğlu İsmail Hakkı, Faruk Nafiz* gibi aydınlar bulunmaktaydı. Hükümet, *Büyük Mecmua*'nın 7. sayısının ardından Zekeriya Sertel'i tutuklamış, Sabiha Sertel 25 Aralık 1919'a dek 17 sayı olarak yayımlanan *Büyük Mecmua*'nın imtiyazını üzerine alarak dergiyi çıkarmayı sürdürmüştür.

Sabiha ve Zekeriya Serteller.

Dergi İstanbul'u işgal altında tutan İtilaf kuvvetleri sansürüyle mücadele ederek kapatıldığı 25 Aralık tarihine kadar yayınına devam etmiştir. Burcu Ertuna Biçer, Sabiha Sertel üzerine yazdığı ayrıntılı biyografide, –Sabiha Sertel'in– *Büyük Mecmua*'da kadın sorunu üzerine yazdığı yazılarda, "*kadınlara yasal eşitliği savunan birinci dalga feminizminin*" etkilerinin görülebileceğinin altını çizmektedir.

Büyük Mecmua'nın kapatılmasının ardından Sabiha Sertel ailesiyle birlikte Halide Edip'in önyak olduğu bir burs ile Amerika Birleşik Devletleri'ne öğrenimini tamamlamaya gitmiştir. Orada Bernard Koleji'nde dil öğrenmiş, Colombia Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri almıştır. Morgan, Le Play gibi sosyologların metinlerinden sonra, Friedrich Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* ve daha sonra çevirisini de yapacağı Auguste Bebel'in "*Kadın ve Sosyalizm*" adlı eserlerini okumuştur. Sertel'in, "*hayatımda etki yaratan kitaplar*" dediği bu dönemden sonra büyük bir ilgiyle yöneldiği Karl Marx, Friedrich Engels, Karl Kautsky, Jack London, Upton Sinclair gibi yazarlar Sertel'in hayatında yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur.

Böylece Sabiha Sertel'in Marksist kimliğinin temeli Amerika'da aldığı eğitim sırasında atılmıştır. Bu yıllarda Türkiye'den Amerika'ya göçmen olarak giden ve orada güç koşullarda yaşama mücadelesi veren Türk-Kürt-Arnaut işçilerle, *Osmanlı Teavün Cemiyeti* adında bir cemiyet kurmuş ve *Birlik* adında haftalık bir gazete çıkarmıştır. Anadolu'da devam eden ulusal mücadele için Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla bağış kampanyaları yürütmüş, 1922 yılında ikinci kızı Yıldız doğmuştur. 1923 yılı Temmuz ayında ailesiyle birlikte Türkiye'ye geri dönmüştür. Yurda dönünce Ankara'ya yerleşmeyi düşünmüş ve burada Çocuk Esirgeme Kurumu kanalıyla bir "Sosyal Araştırma" projesine başlamıştır. Ancak bu çalışma Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım'ın müdahalesiyle karşılaşmış, proje başlamadan bitmiş ve Sabiha Hanım ailecek İstanbul'a taşınmıştır.

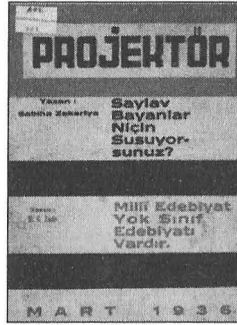
İstanbul'da Sabiha Hanım eşi Mehmet Zekeriya'nın Yunus Nadi ile birlikte çıkardığı *Cumhuriyet* gazetesinde yazdığı "Çocuğunu Yangın Yerine Atan Ana" başlıklı yazıda işçileri patronlar aleyhine kışkırttığı gerekçesiyle hakkında dava açılmış, Sabiha Sertel yazdığı yazıdan dolayı mahkemeye çıkan ilk Türk kadın gazeteci olarak basını tarihine geçmiştir.

1 Şubat 1924'te Zekeriya Sertel'le birlikte *Resimli Ay*, *Resimli Perşembe*, *Resimli Yıl* dergileri ve *Çocuk Ansiklopedisi*'ni çıkarmaya başlamıştır. *Resimli Ay* dergisi kendisini "*gerçekçi ve popüler halk dergisi*" olarak tarif etmiş ve her kesimden büyük ilgi görmüştür. Dönemin tanınmış yazarları Mehmet Rauf, Reşat Nuri, Yusuf Ziya, Selim Sırrı, Mahmut Yesari, Yakup Kadri *Resimli Ay*'da yazılar yazmış, sonraki yıllarda Nazım Hikmet, Sabahaddin Ali, Suat Derviş, Vâlâ Nureddin, Cevat Şakir, Sadri Ertem de yazı kadrosuna dahil olmuştur.

1925'teki Kürt isyanı bahane edilerek çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu (o, az) demokrasinin ve basının üzerine kâbus gibi çökmüştür. Zekeriya Sertel *Resimli Ay*'daki bir yazısı nedeniyle tutuklanarak Ankara'ya götürülmüş ve yargılama sonucunda Sinop'ta üç yıl kalebentliğe mahkûm edilmiştir. *Resimli Ay* geçici olarak kapanmış, Sabiha Sertel onun yerine *Sevimli Ay* dergisini çıkararak mücadeleye devam etmiştir.

1926 yılı ortalarında ilan edilen afla Zekeriya Sertel –bir buçuk yıl sonra– İstanbul'a dönmüş ve *Resimli Ay* yeniden yayımlanmaya başlanmıştır. *Resimli Ay*'ın bu dönemi sol eğilimli yazar ve şairlerin dergi etrafında toplandığı yıllardır. Nazım Hikmet'in

“Putları Kınıyoruz” başlığı altındaki tartışmaları edebiyat ve sanat camiasını altüst etmiş, sosyalizm, demokrasi, hukuk, köylü sorunları tartışmaları dergiye bambaşka bir soluk getirmiştir. Derginin çıktığı süre boyunca Sabiha ve Zekeriya Sertel defalarca soruşturma geçirmiş, haklarında pek çok dava açılmıştır. Sabiha Sertel’in Ocak 1930 tarihli *Resimli Ay* nüshasında yayımlanan yazısının başlığı “Savulun Geliyorum”dur. “Savulun Geliyorum” yazısı “liderlerin psikolojisinin tahlili” konuludur ve Amerika’da çıkan bir psikoloji dergisinden çevrilmiştir. Savcı bu yazıda “*Reisicumhur Hâzretlerine tahkir ve tecavüzde*” bulunduğu gerekçesiyle Sabiha Sertel hakkında 23 yıl hapis cezası istemiştir. *Resimli Ay*, 1931 yılında hükümetin baskısı, diğer ortakların korkusu nedeniyle kapanmıştır. Aynı yıl Zekeriya Sertel bir grup arkadaşıyla *Son Posta* gazetesini kurmuştur. *Son Posta*’nın ortakları düşünceleri ve üslubu nedeniyle Sabiha Sertel’in gazetede yazı yazmasını istememişler o da yoğun bir çeviri faaliyeti içine girmiştir. Bu dönemde Sabiha Sertel; Karl Kautsky’nin *Sınıf Kavgası*’nı, Vladimir Adoratsky’nin *Diyalektik Materyalizm*’ini, 1936 *Sovyet Anayasası*’nı, Vladimir İlyiç Lenin’in *Harp ve Sosyalizm*’ini ve Auguste Bebel’in *Kadın ve Sosyalizm* adlı eserlerini Türkçeye çevirmiş, bu süreçte bir de Kadıköy’de çocuk yuvası açmıştır.

1924-1931 yılları arasında yayımlanan *Resimli Ay* dergisine ait bir kapak ve yalnızca 1 sayı yayımlanan *Projektör* dergisinin kapağı.

Yine bu yıllarda yazıları nedeniyle cezaevinde bulunan eşi Zekeriya Sertel’in yerine *Hayat Ansiklopedisi*’ni çıkarmaya devam etmiştir.

1935’te Sabiha Sertel *Resimli Herşey* adında haftalık bir dergi çıkarmıştır. İlk sayısı 28 Eylül 1935 yılında çıkan *Resimli Herşey* anti-faşist yayın politikasıyla dikkati çekmiştir. Yazı kadrosunda; Nazım Hikmet, Sabahattin Âli, Suat Derviş, Kerim Sadi, Hüseyin Avni Şanda, Nizamettin Nazif, Mahmut Yesari ve Kemal Tahir’in de isimleri bulunmaktadır. *Resimli Herşey*’in kaç sayı çıktığı ve nasıl kapatıldığı bilinmemektedir.

1936 yılında hapisten çıkan Zekeriya Sertel, Halil Lütüf Dördüncü ile *Tan* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Sabiha Sertel de artık *Tan* yazı kadrosu içindedir. Bu dönem Sabiha Sertel’in “*özlediğim politik hayata girdim*” dediği ve gazetede demokrasi-barış yanlısı, anti-faşist, anti-emperyalist içerikli yazılar, röportaj, çeviriler yazdığı dönemdir. Bu yazıları nedeniyle farklı tarihlerde üç kez yazı yazması engellenmiştir. 1936 yılında Hintli filozof Roy ile kızı Çitra’nın Hindistan’ın İngiliz emperyalizmine karşı savaşı esnasında süren fikir çatışmalarını konu edinen *Çitra Roy ile Babası* romanını yazmıştır.

1937’de tek sayı yayımlanabilen ve hemen yasaklanan *Projektör* adında haftalık dergi Sabiha Sertel’in yorulmak bilmez gazeteciliğinin seçkin örneklerindendir.

Projektör yayın hayatına başlarken derginin çıkış nedeni için Sabiha Sertel şöyle yazmıştır:

“*Cemiyet tekâmüllerinin bugünkü safhasında, iki büyük tehlike ile karşı karşıyayız. Emperyalizm ve faşizm... Bir her ikisine de düşmanız. Projektör bütün kuvvetile bu iki tehlike kaynağının üstüne ışık tutacaktır. Mali sermayelerini işletmek, müstemlekelerin hammaddelerini, insan emeğini istismar ederek genişlemek isteyenlerin, dayandıkları mesnedi ayaklarının altından oynatmak birinci vazifemiz; milliyetçi sosyalizm maskesi takarak kitleleri emperyalist hedeflere sürüklemek isteyenlerin mahiyetlerini teşhir ikinci vazifemizdir.*”

Dergi, Sabiha Sertel’in “Saylav Bayanlar Niçin Susuyorsunuz?” başlıklı yazısı nedeniyle İçişleri Bakanı emriyle toplatılmış ve yasaklanmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Sabiha Sertel’i Pera Palas’a çağırıp yazı yazmaması konusunda tehdit etmiş, muhalif olmakla vazgeçmesi şartıyla kendisine mebusluk teklif etmiştir.

Sertel, 1937 yılında Fransa ve ABD’ye gitmiş, bu ülkelerden *Tan* gazetesine röportaj ve yazılar göndererek komünist eğilimli bir dergi olan *Voix Européenne*’de yazılar yayımlamıştır.

4 Aralık 1945’te bizzat Hükümet’in eliyle gerçekleştirilen bir komplo sonucu *Tan* matbaası tahrip edilmiştir. Sabiha Sertel kocasıyla birlikte tutuklanmış, *Tan*’da yazdığı “Muvafakatin Feryadı” başlıklı yazı nedeniyle bir yıl cezaya çarptırılmıştır.

Sertel bu dönemde Lenin’in *Emperyalizm, Kapitalizmin Son Safhasıdır* ve Josef Stalin’in *Leninizmin Problemleri* adlı eserlerini Türkçeye çevirmiştir. 1945 yılında *Görüşler* dergisini yayımlamıştır.

Bu dönemde yoğun polis baskısı Sabiha Sertel’e neredeyse nefes alacak alan bırakmamıştır. Sürekli izlenmiş, yazı yazması engellenmiş, örneğin *Hürriyet* gazetesi sahibi Sedat Simavi’nin gazetesinde imzasız çeviriler yapma önerisi, Sertel tarafından polis korkusuyla geri çevrilmiştir.

1950’de Türkiye’den ayrılmış, 1952 yılı Ağustos ayında kocasıyla birlikte Budapeşte’ye gelerek Budapeşte Radyosu’nda çalışmaya başlamıştır. 1953’te Budapeşte Radyosu Türk Kısmı’nın şefi olmuş, 1937’lerde katıldığı Türkiye Komünist Partisi’nin Budapeşte grubu sorumlusu olarak çalışmalarını sürdürmüştür.

1956 yılında kocası ve kızı Yıldız’la Prag’a geçmiş, oradan Türkiye Komünist Partisi’nin radyosu olan Bizim Radyo’da çalışmak üzere Leipzig’e taşınmış, Türkiye Komünist Partisi Leipzig Grubu Parti Sekreteri olmuştur.

Sabiha Sertel, 1962’de Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi Dış Bürosu’nun; İsmail Bilen, Nazım Hikmet, Zeki Baştınar, Abidin Dino ve Aram Pehlivan gibi yöneticileriyle Almanya’nın Leipzig kentinde yapılan 1962 Konferansı’na katılmıştır. Sabiha Sertel bu konferansta Basın Yayın Komitesi üyeliğine getirilmiştir. Türkiye’deki 1960 darbesi sonrası, parti merkez yöneticileriyle –Darbe, 1961 Anayasası gibi konularda– anlaşmazlığı nedeniyle TKP Genel Sekreteri İsmail Bilen tarafından Leipzig Grubu Sekreterliği’nden uzaklaştırılmıştır. 1965’te Moskova’dan Merkez Komitesi’ne yazdığı mektuplarla TKP içi tartışmalara katılmış, 4 Haziran 1965 tarihli mektubunda Leipzig grubundaki Marat (İsmail Bilen) diktatörlüğünden yakınmıştır. 1961 darbesi ve sonrasında 1961 Anayasası’nı Menderes diktatörlüğünü yıkan ilercici bir hamle olarak değerlendiren Sabiha Sertel, İsmail Bilen’in ülkedeki gelişmeleri değerlendiremeyen, memleket gündeminden kopuk, sekte yönetimini eleştirmiştir.

1963 yılında akciğer kanserine yakalanan Sabiha Sertel Bakı'ye gitmiş, yaşamını kaybettiği (2 Eylül) 1968 yılına kadar burada yaşamıştır.

Sabiha Sertel'in *İkinci Dünya Savaşı Tarihi, İlericilik-Gericilik Kavgasında Teyfik Fikret, Davamız Müdafamız, Nazım Hikmet'ten ve Sabahattin Âli'den Anılar ve Roman Gibi* adlı kitapları bulunmaktadır.

SUAT DERVİŞ

"Baş eğmeyen bir kadın

Suat Derviş, asıl adıyla Hatice Saadet Baraner. 1901 yılında varlıklı ve aristokrat bir ailenin kızı olarak doğmuştur. Babası döneminin ünlü bir tıp doktoru İsmail Derviş, annesi Hesna Hanım'dır. Eğitime evde bir Fransız mürebbiye ile başlamış, daha sonra da Kadıköy Numune Rüştiyesi'nde devam etmiştir.

Suat Derviş'in çocukluk dönemi Türkiye'nin en çalkantılı dönemlerindendir. 1908 Meşrutiyeti, özgürlüklerin alabildiğine kullanıldığı aylar, 1912 Balkan Harbi yenilgisi ve Birinci Dünya Savaşı'nın perişan ettiği koca bir ülke ve darmadağın olan milyonlarca hayat yanında Suat Derviş çocukluk ve ilkençlik yıllarında; ailesinin sağladığı korunaklı yaşam sayesinde; dönemin Türk ve özellikle Fransız edebiyatına, tiyatroya, müziğe ve okumaya doya doya zaman ayırmış; düşünce ve duygularını ifade etmenin yolunu yazı yazmakta bulmuş, "yazma"ya tutkuyla bağlanmıştır.

İlk yazısı 25 Ocak 1919'da *İleri* gazetesinde çıkmıştır. *Anadolu Kadınlarımız* başlığıyla ve *Saadet Zihni* imzasıyla yayımlanan yazısında; savaş şartları ve Anadolu'da kadın olmanın zorluğu üzerinde durmuştur.

1920 yılında ise ilk şiiri *Alemdar* gazetesinde yayımlanmıştır. Şiir, *Hezeyan* başlığıyla yazılmıştır. O yıllarda Suat Derviş'i -karşıksız bir aşkla- seven Nazım Hikmet şiirin yayımlanmasında aracı olmuştur. Genç Suat Derviş *Hezeyan*'da; iç dünyasını, karmaşık duygularını ve isyanını bu satırlara dökmüş; şiir, "*Bu akşam sarhoşum / bu akşam deliyim / hezeyan ediyorum, hezeyan, hezeyan!*" mısrasıyla son bulmuştur.

Suat Derviş'in *İleri* ve *Alemdar*'da başlayan gazetecilik serüveni *İkdam* ve *Ümid*'le çoğalarak devam etmiştir. Yazılarını Cağaloğlu ve Babıâli'nin kâğıt, mürekkep, boya, neşriyat kokan gazete binalarına bizzat götürmüş, basının erkeklerden ibaret cinsiyetçi dünyasında genç bir kadın gazeteci-yazar olarak; yazılarının gücü, yaratıcı kişiliği ve özgüveniyle yol bulmaya çalışmıştır.

İlk romanı *Kara Kitap* 1920 yılında Karabet Matbaası'nda basıldığında edebiyat dünyası ve okurları Suat Derviş'in romancı kişiliğine de tanık olmuştur.

Suat Derviş'in yaşamında okuduğu bir kitap ve onun yazarın derin izler bırakmış, sosyalist ideoloji, dünya barışı, halklar arasında dayanışma vb. bu nedenle -Suat Derviş'in- düşünce dünyasına girmiştir. *Ateş romanının* yazarı Fransız Henri Barbusse, Suat Derviş'i çok etkilemiş, Henri Barbusse'e mektuplar yazmış, ondan mektuplar almıştır. Goncourt edebiyat ödüllü Henri Barbusse'nin Sovyet Devrimi'ne olan ilgisi, Fransız ve Rus Komünist Partisi içindeki faaliyetlerini, dünya barışı için çalışmalarını Josef Stalin'in yaşamöyküsünü kaleme almasını -Suat Derviş- uzaktan izlemiştir.

Gazeteci Suat Derviş İstanbul'da *İleri*, *Alemdar*, *İkdam*, *Süs*, *Resimli Ay*, *Cumhuriyet*, *Son Posta*, *Yeni Ay*, *Tan*, *Haber*, *Son Telgraf*, *Gece Postası* gazete ve dergilerinde

yüzlerce yazı yazmıştır. Çalıştığı gazetelerde kadın sorunlarını dile getirmiş, gazetelere ilk kez "Kadın Sayfaları" yapmıştır. 1936'da Montrö Konferansı'nı izlemeye giden ilk kadın gazeteci olmuştur.

Suat Derviş

Gazeteci Suat Derviş mesleğinde önemli başarılar kazanırken; romancı Suat Derviş de roman, öykü yazarı ve çevirmen olarak da edebiyat alanında önemli eserler bırakmaya başlayacaktır.

İlk romanı olan *Kara Kitap*'ın ardından *Yeni Şark* gazetesinde tefrika edilen *Hiç Biri* romanı ve 1922'de Orhaniye Matbaası'ndan çıkan *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes* romanı birbirini izlemiştir.

Dönemin önemli yazarları genç romancı Suat Derviş'in eserlerine övgüler düzmüş, örneğin Ahmet Haşim, *Akşam* gazetesinde *Ne Bir Ses Ne Bir Nefes*'i değerlendirirken, Türk edebiyatında büyük bir yazarın doğmakta olduğunu yazmıştır.

Suat Derviş'in roman ve öykülerinin büyük bir bölümü o dönem det olduğu üzere gazetelerde tefrikalar halinde yayımlanmıştır.

Gazeteci Suat Derviş, erkekler dünyasında.

Ne Bir Ses Ne Bir Nefes'ten sonra basılan roman ve öykü kitapları şunlardır:

Çılgın Gibi, *Hiç Biri* (Matbaa Yok 1923), *Ahmed Ferdi* (Kitabhane-i Sudi 1923), *Behire'nin Talipleri* (1923), *Buhran Gecesi* (Matbaa-i Şems 1924), *Fatma'nın Güna-hı* (Orhaniye Matbaası 1924), *Ben mi?* (Orhaniye Matbaası 1924), *Gönül Gibi* (Su-hulet Kütüphanesi 1928), *Emine* (1931), *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır* (1937), *İstanbul'un Bir Gecesi* (1938), *Hiç* (İnkılâp Kitabevi 1939), *Biz Üç Kardeşiz*, *Kendi-ne Tapan Kadın*, *Zeynep İçin*, *Ankara Mahpusu*, *Aksaray'dan Bir Perihan*, *Fosfor-lu Cevriye*.

Suat Derviş'in 1920'li yıllarda Nazım Hikmet ile başlayan dostluğu Nazım'ın Moskova'ya gidişiyle kesintiye uğramıştır. Nazım Hikmet 1924 yılı Ekim ayında gizlice Türkiye'ye dönmüş, komünist kimliğiyle *Aydınlık* gazetesinde şiirler yazmaya başlamış ve Suat Derviş'le ömür boyu sürecek bir dostluk ve sıradışık yeniden başlamıştır.

1925 yılında doğudaki Kürt isyanı ve ardından çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu basın üzerine bir kâbus gibi çökmüştür. Gazete ve dergilerin yasaklandığı bu dönemde Suat Derviş'in kişisel ve ailesel sorunları da eklenince bir çıkış yolu olarak bu dönemi ablası Hamiyet Hanım'la birlikte Berlin'e giderek aşına yoluna gitmiştir. Hamiyet ve Suat Hanım savaş yorgunu ve yaralarını sarma telaşındaki Berlin'de konservatuarın şan ve piyano bölümüne yazılmıştır. Suat Derviş bir süre sonra konservatuarı bırakmış, edebiyat fakültesinde felsefe dersleri almıştır.

Berlin'deyken İstanbul'da yazdığı *Sultanın Kadınları* romanını Almancaya çevirmiş, eser *Tempo* dergisinde tefrika olarak yayımlanmıştır. Suat Derviş Berlin'de dönemin en büyük basın kuruluşu Ulstein'in siyasi organlarından *Vossische Zeitung*'da çeşitli konularda makaleler yazarak geçimini sağlamıştır. Berlin'de yaşadığı dönemde orada kimya mühendisliği okuyan ve Berlin Türkiyeli Talebe Birliği adındaki bir örgütün başkanı olan komünist bir gençle tanışmıştır. Bu genç yıllar sonra Suat Derviş'in son eşi olacak Reşat Fuat Baraner'dir.

Suat Derviş Türkiye'ye döndükten sonra dönemin en etkili muhalif dergilerinden *Resimli Ay*'da çalışmıştır. 1934-35 yıllarında *Cumhuriyet*'te de yazı ve röportajları yayımlanmıştır. Bu röportajlardan birinin başlığı "Bir Şehit Kansı Anlatıyor", diğerinin ise "Dünya Feministleriyle Görüşmeler"dir. 1936 yılından itibaren de *Tan* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. *Tan* gazetesinde Suat Derviş'in "kadın" sorunlarını ele aldığı röportaj ve makaleler hayli ses getirmiştir. "Bir Genç Kız Anlatıyor" ve "Kadını Kurtaracak Çare Nedir?" bunlardan ikisinin başlığıdır. Aynı yıl Sovyetler Birliği'ne *Tan* gazetesini adına yaptığı ziyaret Suat Derviş'in yaşamında bir dönüm noktası olmuştur.

Dönem, İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır ve Türkiye'de devlet eliyle azgın bir anti-komünist kampanya yürütülmektedir. Sovyetler Birliği'nden döndükten sonra *Tan*'da yayımladığı yazı dizisi basında büyük yankı uyandırmış, Suat Derviş kızıl komünist ilan edilmiş ve bizzat İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından "böyle devam ederse başına büyük derterin geleceği" konusunda tehdit edilmiştir.

Suat Derviş büyük baskılara göğüs gererek "Neden Sovyetler Birliği'nin Dostuyum?" başlıklı broşürünü yayımlamıştır.

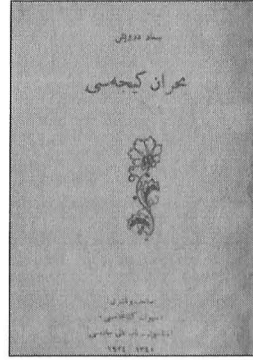
Suat Derviş hayatında dört evlilik yapmıştır. İlk evliliğini güreş sporu yapan Seyfi Cenap Berksoy'la 1920'de yapmıştır. İkinci kocası ise gazeteci-yazar Selami İzzet Sedes'tir. Her iki evliliği de kısa sürmüş, farklı kişilik ve uğraşlar bu beraberliklere sığmamıştır. Üçüncü evliliğini sol harekette de adı bilinen bir başka gazeteci Nizamettin Nazif Tepedelenli ile yapmıştır. Bu evlilik de yürümemiştir. Evlendiği dördüncü kişi ise Türkiye Komünist Partisi'nin Teşkilat Sekreteri Reşat Fuat Baraner'dir.

Suat Derviş 1937'de Neriman Hikmet'le birlikte, dört sayı basılabilen *Yeni Edebiyat* adıyla bir dergi çıkarmıştır. Bu dönemde illegal durumdaki Türkiye Komünist Partisi de yasal bir edebiyat dergisi çıkarmaya karar vermiş ve Suat Derviş'in *Yeni Edebiyat* dergisinin sürdürülmesine karar verilmiştir. Suat Derviş ile Reşat Fuat'ın yolları bu defa *Yeni Edebiyat* dergisinde kesişmiştir. *Yeni Edebiyat*'ın Yayın Kurulu; Reşat Fuat, Suat Derviş, Hulusi Dosdoğru ve Mihri Belli'den oluşmuştur.

Yeni Edebiyat, dönemin neredeyse bütün önemli yazar ve sanatçıların yazı yazdıkları bir dergi olmuş, ancak 1941 yılının Kasım ayında Sıkıyönetim Komutanlığı kararıyla kapatılmıştır.

Hasan İzzettin Dinamo'nun *Vatan Şarkısı* adlı şiiri, dergiye kapatılma gerekçesi olarak gösterilmiştir. Ardından gelen 1944 TKP soruşturmasında hamile olan Suat Derviş gözaltına alınmış, gözaltındayken çocuğunu düşürmüş, sekiz ay hapis yattıktan sonra salıverilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra uzun süre iş bulamamıştır. Yaşamında önemli bir yere sahip olan Paris'e gitmiş, burada *Europe* dergisinde makale yazma imkânı bulmuş, önceden yazdığı *Çılgın Gibi* ve *Ankara Mahpusu* adlı eserlerini Fransızcaya çevirmiş, eserleri Fransa'da büyük ilgi görmüştür.

Suat Derviş, Reşat Fuat Baraner'in hapisten çıkmasının ardından 1961 yılında Türkiye'ye dönmüştür. Bu dönemde çocuk masalları, başkasının imzası ile çıkan öykü ve tiyatro oyunları yazmaya devam etmiştir. 1968 yılında eşi Reşat Fuat'ı, 1970 yılında ise ablasını kaybetmiştir. Bu iki kayıp Suat Derviş'i çok derinden etkilemiştir.

Suat Derviş'in ilk öykü kitaplarından;
Ahmed Ferdi, Buhran Gecesi'nin kapağı.

Suat Derviş hayatının son döneminde, 1970 yılında *Devrimci Kadınlar Birliği* adlı örgütün kurulmasında görev almış, 1972 yılında Kasımpaşa Askeri Deniz Hastanesi'nde hayatını kaybetmiştir.

Suat Derviş'in yaşam öyküsünü kaleme alan Liz Behmoaras, onun için şöyle yazacaktır:

"Babasının ölümüyle çapasını koparmış, hayatına giren erkeklerle ilişkileri sorunlu olmuş, hayatına edebiyatla ve siyasetle olduğu kadar aşk ve eğlenceyle de anlam katmaya çalışmış, çok cesur ve biraz çılgın kadın. Feminizmi siyasi bir tavır olarak görmekten çok, onu özgür ve dürüst mizacında doğallıkla barındıran biriydi..."

Yukarıda da söz edildiği gibi, Suat Derviş'in gençlik yıllarından itibaren Nazım Hikmet'le yakın dostlukları vardı ve hep dost kaldılar. O ilkgençlik günlerinde Nazım'ın tek taraflı aşkı, -Nazım'a- aşağıdaki şiiri yazdırmıştır.

Gölgesi

... / Dönüyoruz yine biz uzun bir gezintiden / Gönlümün elemi döküyorken ben ona / O bana kendisini gülererek naklediyor / Bilseniz mavi boncuk nasıl yaraştı diyor / Ya bu kadın delidir yahut ben çıldırmışım / Ben ki birçok kereler karılmışım, kırmışım / Ömrümde dıymamıştım böyle derin bir acı; / Birden onun yüzüne haykarmak ihtiyacı / Alev alev tutuştu yangın gibi / Bir dakika kendimin olamadım sahibi / Hiç olmazsa hıncımı böyle alırım dedim, / Yola mağrur uzanan gölgesini çiğnedim!

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

- Ahmet Kale, *Fatma Nudiye Yalçı – Hayatı ve Eserleri*, Rezan Yayıncılık, İstanbul 2012
- Burcu Ertuna Biçer, *Biyografya Sabiha Sertel 9*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2000
- Gülfer Akkaya, *Sanki Eşittik*, Kumbara Sanat Atölyesi ve Toplumsal Dayanışma Derneği Araştırma Dizisi 1, İstanbul 2011
- Hamit Erdem, (der.), *Kadınlığa Dair - 100. Yılında Sabiha Sertel'in Büyük Mecmua Yazıları*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2019
- Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2010
- Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, genişletilmiş üçüncü baskı, Sel Yayıncılık, İstanbul 2010
- Kadın Eserleri Kütüphanesi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Dergileri*, İstanbul 2010
- Kolektif, ... *Ve Hep Birlikte Koştuk... İlerici Kadınlar Derneği 1975-1980*, Açık Yayınları, İstanbul 1996
- Liz Behmoaras, *Suat Derviş – Efsane Bir Kadın ve Dönemi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008
- Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru 1921-1922*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010
- Mete Tunçay, *Ankara'da İlk 8 Mart 1921*, *Tarih ve Toplum*, Sayı 39, 1987
- Rasih Nuri İleri (der.), *Kırklı Yıllar 1-2*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2002
- Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987
- Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1966
- Yücel Demirel (çev.) *TKP MK 1920-21 Dönüş Belgeleri -2*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004
- Zafer Toprak, "Sabiha Sertel ve Türk Feminizmi", *Toplumsal Tarih*, No. 51, Mart 1998

1 MAYIS -GELENEKTEN GELECEĞE-

*Amele kardaşım, yoldaşım, arkadaşım! Bir Mayıs gününü sana tebrik eylerim.
Bu gün mefkûremiz henüz çocuk halindedir. Âti, o koca saadet-i beşer sizindir...
Mecmuamız, 1 Mayıs bayramını umum cihan amelesine tebrik etmeyi,
kendisine en büyük şeref bilir...*

Yeni Hayat, Sayı 7, 1922

19 yüzyılda Amerika'daki sanayi işçileri olağanüstü zor ve sağlıksız koşullar altında günde 12-14 saat çalışıyorlardı. Amerika'nın vahşi burjuvazisi kânnı büyütme, sömürüyü katmerli hale getirmek için akla ziyan bütün yöntemleri kullanmıştır. Örneğin New York'taki (1911) Triangle Gömlek Fabrikası patronu işçilerin mesai saatlerini zapturapt altına almak, kayıp zamanı önlemek ve kesintisiz çalışmayı sağlamak için atölye kapılarını kilitli tutarak üretim yapmıştır. Bu sırada çıkan yangın fabrika kapıları kilitli olduğu için faciayla sonuçlanmış, 123'ü kadın 146 tekstil işçisi yanarak can vermiştir.

Bu zor koşullar burjuvaziye karşı mücadeleyi de beraberinde getirmiş, bütün ülkede işçi sınıfının direniş ve grevleri birbiri ardına patlak vermiştir.

Chicago'da 1 Mayıs 1886 Cumartesi günü büyük bir gösteri düzenlenmiştir. Seksen bini aşkın işçi Michigan Caddesi'nden başlattığı kolkola yürüyüşle; işçi marşları söyleyerek, sendikalarının pankartlarını taşımış ve taleplerini dile getirmiştir. İşçilerin genel talebi 8 saatlik iş günüdür ve günümüze kadar gelen "1 Mayıs'ın" uzun yürüyüşü, işçi kenti Chicago'da bu şekilde başlamıştır.

1 Mayıs 1886 günü ABD genelinde 1 milyon işçinin gösteri yaptığı yazılmaktadır. Bu görkemli ve kitlesel gösterilerden 4 gün sonra Chicago'da bazı işyerlerindeki işçilerin işten atılmaları büyük bir gerilime neden olmuştur. 4 Mayıs günü işten çıkarılmaları protesto için Haymarket denilen meydana yapılan yasal mitinge grev kırıcı provokatörler ve polis saldırarak pek çok işçinin ölümü ve yaralanmasına neden olmuştur. Çatışmalarda yedi polis de hayatını kaybetmiştir. Haymarket katliamından sonra ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiş, işçi liderleri evleri basılarak tutuklanmış, sendikalar ve gazeteleri kapatılmıştır. Bu katliam sosyalistler ve o yıllarda işçi hareketi içinde önemli bir desteği bulunan anarşistler için unutulmayacak bir gün olmuştur.

Polis Haymarket mitingini düzenleyen sekiz anarşist işçi önderini tutuklamış, düzmece bir mahkemeyle dördü asılarak idam edilmiş, biri hücrelerinde intihar etmiş, üçü ağır hapisle cezalandırılmıştır.

1 Mayıs 1886, Şikago. Ekmek ve Gül talebi yankılanıyor.

Bu tarihten üç yıl sonra Paris'te Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında (1889) toplanan İkinci Enternasyonal Kongresi, 1 Mayıs'ın '*Birlik ve Mücadele*' günü olarak kutlanmasını kararlaştırmıştır.

Haymarket katliamından 118 yıl sonra ise Chicago'da, sanatçı Mary Brogger'in yaptığı bir Anıt / Heykel (14 Eylül 2004'te) açılmıştır. Bu Anıt / Heykel; "*8 saatlik iş günü savaşını ve Haymarket'in aziz ölülerinin*" mücadelesini hatırlatmaktadır. Anıt / Heykel'in ön tarafındaki kaidenin altında 11 Kasım 1887'de asılarak öldürülen anarşist önder August Spies'in son sözleri bulunmaktadır:

"O gün gelecek, sessizliğimiz bugün kıştığınız sestten çok daha güçlü olacak."

1889 yılında sonra bütün dünyada işçiler, '*sekiz saatlik işgünü, savaşı ve daha adil bir dünya*' talepleriyle 1 Mayıs'ta bir araya gelmeyi gelenek haline getirmişlerdir.

Şikago'daki Haymarket 1 Mayıs Anıtı.

Türkiye'de İlk 1 Mayıs'lar

Türkiye'de genç kuşaklar –genellikle– 1 Mayıs'ın, 1976 yılında İstanbul Taksim'de yapılan ilk kitlesel etkinlikte kutlanmaya başladığı fikrindedirler ki, haklıdır. Geçmiş, türlü nedenlerle karartıldığı için işçi hareketinin neredeyse yüz yılı aşan mücadele geleneğinin kimi önemli sayfaları ancak yeni yeni bilinebilmektedir.

Osmanlı'da, 1 Mayıs'ın ilk kutlandığı tarihler 20. yüzyılın ilk yıllarıdır.

1 Mayıs'ın ilk anıldığı yerlerden birinin İzmir olduğuna dair yeni bilgiler bulunmaktadır. 1906'da İzmir'in Basmane semtindeki 1 Mayıs kutlaması ile ilgili belgeyi,

araştırmacı Oktay Gökdemir yayımlamıştır. Oktay Gökdemir'in Orhan Beşikçi'ye dayanarak yayımladığı belgenin Türkçesinde:

"Yurtsever Kardeşlerim! Şerefli Gazete Çalışanları!

Haberiniz olsun ki,

1 Mayıs Dünya İşçileri Bayramı münasebetiyle amele kuraathaneleri civarındaki tren istasyonu mevkiinde toplantı ve gösteri vardır.

Dernek (Cemiyet) Reis Vekili Celil ve İsmeddin Efendi 1906" denilmiştir.

Oktay Gökdemir, 1 Mayıs bildirisinin; o yıllarda Basmene ve (ve o zamanki Dana Meydanı) civarında ikamet eden Afrika kökenli hamal ve amelelere bir çağrı olarak düzenlenmiş olabileceğini yazmaktadır.

Bununla beraber daha yığınasal 1 Mayıs gösterileri 1909 yılında Osmanlı'nın Selanik ve Üsküp şehirlerinde yapılmıştır. 1909 yılı ilkbaharında Selanik'te; Yahudi, Rum, Bulgar ve Türkler tarafından kurulan Selanik İşçi Federasyonu, hem farklı milliyetten işçileri aynı çatı altında birleştirmeyi başarmış, hem de 1909 yılında Selanik, Üsküp gibi şehirlerde düzenlediği ilk kitlesel 1 Mayıs gösterisiyle adından söz ettirmiştir. Federasyon dört ayrı dilde, (Ladino –İspanyol Yahudi dili–, Rumca, Türkçe, Bulgarca) dört gazete çıkararak; *"kamunlarda işçi haklarını iyileştiren maddeler, serbest seçimler, herkese seçme ve seçilme hakkı"* istemiştir. Türkçe çıkan gazetenin adı *Amele*'dir.

İstanbul'da Rum işçi ve sosyalistlerin kurduğu ve bünyesinde Rumların çoğunlukta olduğu Türkiye Sosyalist Merkezi adındaki cemiyet, 1909 yılında kuruluşu ve bu günü 1 Mayıs'a denk getirerek kuruluşuna simgesel bir anlam katmıştır.

1910 yılında Rum sosyalistlerin örgütü Türkiye Sosyalist Merkezi, Ermeni Taşnak ve Hınçak partilerinin birlikte organize ettiği 1 Mayıs kutlaması Taksim yakınlarındaki Pipino Bira Fabrikası bahçesinde yapılmış ve yaklaşık bin işçi katılmıştır. Bu anma toplantısında dönemin ünlü sosyalist liderlerinden Parvus Efendi ve Rakovski de hazır bulunmuştur. Böylece kitlesel 1 Mayıs kutlamalarının ilki Rum ve Ermeni sosyalistleri ve işçileri tarafından gerçekleştirilen 1910 kutlaması olmuştur.

Rum sosyalistlerin 1912'de Toplumsal Araştırmalar Grubu Sendikalar Birliği imzasıyla Sosyalist Enternasyonal'e gönderdikleri bir telgrafta, 1 Mayıs'ın önemi hatırlanmakta ve telgraf *"Yaşasın 1 Mayıs, Kahrolsun Savaş!"* sloganıyla sona ermektedir.

1914'te Toplumsal Araştırmalar Grubu yöneticilerinden Zaharias Vezestenis'in Sosyalist Enternasyonal'e ulaşan telgrafında ise *"1 Mayıs 1914'ü kitlesel olarak kutlayamadık, bu en baskıcı rejim altında geçirmekte olduğumuz bu hassas anları göz önüne alarak ve zorbaların darbelerine uğramamak için, bugün sizden bildirimizi yayınlarken ne örgütümüzün ne sekreterimizin adını vermemenizi rica ediyoruz"* denilmektedir.

Yine İstanbul'da Ermeni Hınçak Partisi'nin 1910 yılında 1 Mayıs'ın kutlanmasıyla ilgili bazı bilgiler de bulunmaktadır. 1911 yılında Brüksel'deki Sosyalist Enternasyonal'e gönderilen bir telgrafta *"Sosyalist Organizasyon"* imzası kullanılmış, *"Binlerce işçi ve sosyalist 1 Mayıs'ta işi bıraktı"* denilmiştir. Bu imzanın Ermeni devrimcilere ait olduğu tahmin edilmektedir.

1912'de Brüksel'e gönderilen Ermeni Taşnak Partisi Merkez Komitesi imzalı bir telgrafta: *"İstanbul'da emeğin büyük enternasyonal bayramını kutlamaktan duyulan mutluluk dile getirilmekte ve Osmanlı işçilerinin toplantısı adına dayanışma selamı*

1910 yılında İstanbul'da, çıkardığı *İştirak* gazetesinden dolayı *İştirakçi* lakabıyla anılan Hüseyin Hilmi, adı geçen *İştirak* gazetesinin 18. sayısında 1 Mayıs'la ilgili bir kutlama yazısına ilk defa yer vermiştir. 1912 yılında ise yine Hüseyin Hilmi'nin başkanı olduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası, İstanbul'da işçi dernekleriyle birlikte (İstanbul) Pangaltı'daki Belvü bahçesinde (şimdi İstanbul Radyoevi binasının olduğu yer) 1 Mayıs kutlamaları için bir araya gelmiştir.

1 Mayıs 1921 / İstanbul İşgal Altında; İlk Yasak İngilizlerden

İştirakçi lakaplı Hüseyin Hilmi'nin başkanı olduğu Türkiye Sosyalist Fırkası, o dönem İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal orduları kumandanlığının denetiminde bulunan İstanbul'da faaliyet göstermekteydi. Türkiye Sosyalist Fırkası; 1919-1922 yılları arasında İstanbul'da önemli işçi eylemlerini ve grevlerini yönetmiş; onlar adına işveren konumundaki yabancı sermayeli kumpanyalarla görüşmeler yapmış, sözleşmeler imzalamış, işçilerin ücretlerinin ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için mücadele vermiş, İstanbul'da; Kadıköy, Şişli, Beşiktaş, Aksaray, Tünel, Silah tarağa, Ayvansaray gibi bölgelerde örgütlenmiş ve şubeler açmış bir partidir.

1921'de İstanbul'da 1 Mayıs, işgal altında ve yasağa rağmen kutlanmıştır. İşgal orduları kumandanlığına bağlı "Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi, Miralay Ballar" 30 Nisan'da *İkdam* gazetesinde aşağıdaki bildiriye yayımlanmış, her türlü gösteri ve kutlamaların yasaklandığını, "1 Mayıs gösterilerine izin verilmeyeceğini, emre karşı gelenlerin şiddetle cezalandırılacağını" ilan etmiştir.

Ballar'ın bildirisi şöyledir:

"Atideki talimat ahali tarafından mucibince hareket edilmek üzere neşr olunur:

Her nevi siyasi veya diğer alaylar tertibi askeri kumandanın emriyle sureti kat'iyede yasaktır.

Bu emre her türlü muhalefetin ciddiyetle nazar-ı itibara alınarak buna cüret edenler şiddetle cezalandırılacağı ahaliye beyan edilir. Gerek 1 Mayıs münasebetiyle ve gerek herhangi bir tarih için nümayişler tertibi zımında vuku bulacak herhangi bir müracaat nazar-ı itibare alınmayacaktır.

Miralay Ballar

Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi"

Osmanlı işçi sınıfı içinde ve özellikle "Tramvay Kumpanyası, Haliç Tersanesi ve Şirket-i Hayriye Kumpanyası ve debbağhane (deri) amelesi" gibi yerlerde örgütlü bulunan Türkiye Sosyalist Fırkası'nın, 1921 yılı 1 Mayıs kutlamalarına kapsamlı bir şekilde hazırlandığı ve örgütlü bulunduğu diğer kamu ve özel bütün işyerlerinde 1 Mayıs dolayısıyla öngördüğü programını planladığı gibi uyguladığı anlaşılmaktadır.

Vakit gazetesi, 1 Mayıs 1921 tarihinde Türkiye Sosyalist Fırkası'nın aşağıdaki bildirisini yayımlamıştır.

Bu bildiriye Türkiye Sosyalist Fırkası; müttefik komutanlığına adeta meydan okumuş, 1 Mayıs'ı "kutsal bir bayram" olarak nitelemiş, bütün işçilerin bu bayrama katılmasını bir vazife olarak kabul etmiş ve bu haktan kanun dairesinde kullanılacağını belirterek, sadece şehir elektriğinin kesilmemesi için "elektrik-aydınlatma amelesinin" 1 Mayıs'ta çalışmasına müsaade ettiğini duyurmuştur.

*"Bilumum İstanbul Amelesine:
Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan*

*Mayıs'ın birinci günü amelenin en mukaddes "bayram" günüdür.
Bu mukaddes bayramın tes'idi bütün amele için bir vazifedir.*

*Ve bu mesut gün şerefine mes'uliyet-i kanuniyye dairesinde amele istirahat hak-
larını muhafaza edebilirler. Kavanin-i devlete riayet ve asayiş-i memleketi daima
nazar-ı dikkatten dır tutmamayı bir vazife edindiğini tarih-i teşekkülünden beri vuku
bulan bütün harekât ve teşebbüsâtıyla ispat eylemiş olan Fırka, inzibat-ı memleketle
alakadar bulunan tenvirat-ı elektrikiyye amelesinin çalışmasına müsaade eylemiştir."*

Osmanlıca Enternasyonal Marşı'nın ilk dörtlüğü:
**"Kalk ey lanetle damgalanmış
Aç ve çıplak mazlum dünya!
Zulme karşı yürekler yanmış,
alevlenmiş bu dava!"**

Dönemin gazetelerinin haberlerine göre 1921'deki 1 Mayıs nedeniyle işlerini bı-
rakan ve kutlamalara katılan işçilerin sayısı beklentileri aşmıştır. 1 Mayıs günü; Tram-
vay Şirketi, Haliç ve Şirket-i Hayriye vapurları, Haydarpaşa-Pendik, Sirkeci-Çekme-
ce banliyö hatları, Baruthane, Feshane, Zeytinburnu Fabrikaları, deri atölyelerinde ça-
lışan işçiler Fırka'nın çağrısına büyük ölçüde uymuşlardır.

Vakit gazetesi 1 Mayıs günü için; "Şehrimizdeki işçi sınıfı kâmilten tatil-i eşgal et-
miş ve muhtelif mesirelere dağılarak amele bayramını tesid eylemiş, tramvay amele-
sinin yüzde doksanbeşi işi bırakmıştır" şeklinde haber yapmıştır.

İkdam gazetesinin haberi ise; "Şehrimizdeki işçi bayramı dün işçiler tarafından te-
sid edilmiştir. Şirket-i Hayriye, Haliç ve Tramvay amelesi çalışmadığından şehrimiz
vesait-i nakliyesinin bir kısmı muattal (kullanılmaz) kalmıştır" şeklindedir ve devam-
mında şöyle yazmaktadır; "Amelenin bir kısmı bayramlarını kutlamak için mavi işçi
gömlekleri giydikleri ve kırmızı boyunbağı taktıkları gibi hemen hepsi de kırmızı ro-
zetleri hamil idiler. Sosyalist Fırka Merkez-i Umumisine ve amelenin bindikleri bazı
otomobillere kırmızı bayrak çekmişlerdi."

1919-1922 yılları Türkiye Sosyalist Fırkası'nın 'sol' ideolojiyi kitlelerle bulu-
şturduğu tarihsel bir dönemdir. Nitekim 1921 yılı 1 Mayıs gösterileri de; Osmanlı işçi

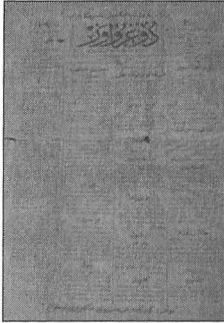
sınıfının, bütün dünya işçileriyle benzer taleplerle ve aynı anda, seslerini ilk kez herkesin duyacağı bir şekilde yükselttikleri bir yıl olmuştur.

Bando ve mızıkâ, Divanyolu'ndaki Türkiye Sosyalist Fırkası merkezi önünde sabahdan öğlene kadar Enternasyonal Marşı'nı çalmış, işçiler heyetler halinde parti merkezine gelerek bayramlaşmışlar, mesire yerlerinde kutlamalar yapılmış, gazetelerde; "işçiler arasında dün işret (içki içmek) men edilmiş olduğu için hiç kimse sarhoş olmamış ve hiçbir vaka zuhur etmemiştir" şeklinde haberler çıkmıştır.

Refik Halit Karay "Her Daim Kırmızı Yeleklî" Hüseyin Hilmi'yi Anlatıyor

O dönemi anlatan en önemli kaynaklardan biri yazar Refik Halit Karay'dır.

1921 yılı 1 Mayıs'ının en önemli örgütleyicisi ise kuşkusuz Türkiye Sosyalist Fırkası lideri Hüseyin Hilmi'dir. Hüseyin Hilmi'nin Sinop, Çorum ve Bâlâ'da sürgün yıllarında arkadaşı olan Refik Halit Karay 1 Mayıs'ın ardından şöyle yazmıştır:

Solda, THİF'nin Mersin'de çıkardığı *Doğru Öz* gazetesinin 1 Mayıs 1922 özel sayısı.

Gazete o gün kırmızı mürekkeple basılmıştır ve en üstte "1 Mayıs Bütün Dünya Emekçilerinin Bayramıdır" ibaresi bulunmaktadır. Sağda ise 1922 tarihli *Kurtuluş Yolu* dergisinin "1 Mayıs" özel sayısının kapağı görülmektedir.

"Evvelki gün 1 Mayıs, İstanbul'da ilk defa olarak amele bayramı yapılmış, şirket ve haliç vapurları, tramvaylar, fabrikalar işlememiş. Bunu haber aldığım vakit, kendi kendime:

Kim bilir İştirakçi şimdi ne memnundur, etekleri zil çalar! Dedim ve tanıdıklarımın arasında gayesine eren bu yegâne bahtiyar adamı, tâ yüreğimin içinden, samimiyetle tebrik ve takdir ettim.

On iki senedir sürgün, mahpus, sıkıntı içinde o buna, bugüne, bu 1 Mayıs'ın sevincine çalışmıştı.

Onun için makam, fırka, ikbal, saadet ve gaye bir tek kelime ve bir tek hareketle hülâsa ediliyordu. Bunun, bugünün, bu 1 Mayıs'ın memlekette kabul ve temini.

İşte evvelki gün İştirakçi buna erdi, bugünü gördü. Bu 1 Mayıs, sevincinden yüreği şişmiş, gözleri parlıtlı ve çehresi kırmızı, memleketinde kendi emeğinin ve kendi mukavemetinin tesiriyle ilk defa olarak tes'id etti!

(Sürgün yıllarında) İştirakçi Hilmi, 1 Mayıs'ta kırmızı yeleğine ilaveten bir de kırmızı boyunbağı takar, yakasına da gelincik ilâştirir, bir başına o gün bayram ederdi.

Derken Çorum'dan sürgününü Bâlâ kasabasına naklettiler. Mütarekeye kadar, zannederim, hayatını orada, bu kuş uçmaz kervan geçmez yüce dağ başında geçirdi. Hiç şüphesiz bir gün gelip de 1 Mayıs bayramını tes'id edebilmek hülyasıyla.

İşte o gün nihayet geldi; İştirakçi, evveli gün işlemeyen vapurlara, tütmeyen bacalara ve kirlarda gülen ve bahtiyar dolaşan amelelerini seyrederek 1 Mayıs'ı nihayet istediği gibi tes'id etti..."

İstanbul'da 1922 Yılı Kutlamaları

Bir yıl sonra, 1922'de 1 Mayıs kutlamaları daha örgütlü hale gelmiştir.

İşgal ordularının varlığı ve terörü ise devam etmektedir. Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi Miralay Ballar, 26 Nisan'da gazetelerde yayınlattığı aşağıdaki bildiriyle bir yıl önceki tehdidini sürdürmüş, çalışmak isteyenlerin 'işgal kuvvetleri zabıtası' tarafından korunacağını, siyasi gösterinin askeri suç olarak kabul edileceğini bildirmiştir.

"Herhangibir cemiyete mensup amele mesaiye devam hakkına malikdir. Beynelmüttefikin zabıta, bu kabillerin masuniyetini şiddetle temin edecektir. İstanbul'un beynelmüttefikin işgal altında bulunması dolayısıyla, her nevi tecavüz, siyasi nümayiş, amele çalışmaktan men, askeri tecavüz şeklinde telakki edilecek, bu yolda hareket edenler mehâkim-i askeriyeye tevdi olunacaktır.

*Beynelmüttefikin Zabıta Komisyonu Reisi
Miralay Ballar"*

1922 yılı Nisan ayı sonlarında 1 Mayıs'ı anmak isteyen siyasi parti, cemiyet ve esnaf kuruluşları bir araya gelerek bir 'Komisyon' kurmuşlar ve '1 Mayıs Komisyonu' adıyla kutlama ve eylemin organize edilmesini üstlenmişlerdir.

Türkiye Sosyalist Fırkası, Türkiye İşçiler Derneği, Beynelmillel İşçiler İttihadı, Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası ve Esnaf Cemiyetlerinden meydana gelen '1 Mayıs Komisyonu' bütün İstanbulluları bayrama çağırان ilanlar yayınlamışlardır.

"1 Mayıs Komisyonu"nın *Vakit* gazetesinde 28 Nisan 1922'de yayımlanan ilanı şöyledir:

"İstanbul'da bulunan bütün işçiler kadın erkek ve bir teşkilata mensup olsun olmasın bu bayrama davetlidirler. Toplanma merkezi Pangaltı'dır. Bayrama iştirak edecek bütün arkadaşlar saat onbirde Pangaltı'da bulunacaklar ve kollarında kırmızı pazubentler bulunan heyet-i tertibiye tarafından istikbal edileceklerdir. Grup halinde gelecekler şehir dâhilinde yürüyüşlerinde hiçbir türlü nümayiş yapmayacaklar ve proletarya şuuruna yakaşacak bir vakar ve sükûnetle geçeceklerdir.

Bayram Pangaltı'da başlayacak ve bütün gruplar toplu olarak saat onbirbuçukta önde mızika olduğu halde Pangaltı'dan hareketle Kâğıthane'ye azimet ve arkadaşlar mızıkayla birlikte işçi marşları terennüm edeceklerdir. Kâğıthane'de Bir Mayıs Bayramının ehemmiyeti ve tarihi hakkında söz söyleyecek arkadaşların nutukları dinlenecek, bayram saat beşe kadar devam edecek sonra arkadaşlar yine sükûn ve vakarla dağılacaklardır.

Bir Mayıs Komisyonu polise karşı bütün mesuliyeti deruhte etmiş olduğundan bütün arkadaşların Heyet-i Tertibiye'nin ihtarlarına hüsn-i telakki etmesi ve işbu program haricine çiklınması bilhassa rica olunur.

Bir Mayıs Komisyonu"

Yukarıda ilan edilen program gereği; “nümâyîş yapmadan” yürüyüş için izin alındığından işçiler Pangaltı’da toplanmış, Pangaltı’da “kollarında kırmızı pazubentler” olan eylemin güvenliğinden sorumlu görevlilerce düzene sokulmuş, Pangaltı-Kâğıthane yürüyüş güzergâhı boyunca yürüyüşün önünde yer alan bando ve muzıka tarafından işçi marşları ve Beynelmilel marşı çalınarak Kâğıthane’ye varılmış, Kâğıthane’de işçi ve sosyalistlerin Amele Bayramı’nın önemine ilişkin konuşmaları dinlenmiş, akşam saat beşe kadar devam eden piknik ve şenlikten sonra işçiler “yine sükûn ve vakarla dağılmışlardır.”

Ankara 1922

Aynı yıllarda (1922) Ankara’da ise Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, 1 Mayıs’ı işçiler, aydınlar ve bazı milletvekillerinin katıldığı Sovyet Rusya Sefarethanesi’nde düzenlenen bir törenle kutlamıştır. Partinin yayın organı olan *Yeni Hayat* dergisi, 1 Mayıs tarihinde *1 Mayıs Nüsha-ı Fevkalâdesi* adıyla özel bir sayı çıkarmıştır. *Yeni Hayat* içindeki yazıların önemli bir bölümü 1 Mayıs ile ilgilidir.

Aşağıda *Fevkalade Nüsha* ibaresiyle çıkarılan *Yeni Hayat*’ta yer alan yazılar ve makale başlıkları bulunmaktadır:

1 Mayıs, (Şiir), Yazan: Saraçoğlu

1 Mayıs, (Şiir), Yazan: Ahmet

1 Mayıs: Bundan otuz üç sene mukaddem 1889 senesi...

Karl Marx, Meslek-i İctimaiyyesi

Vladimir İlyiç Lenin: 11 Eylül 1917 de Petrograd Şuralarında Grigory Zinovjev tarafından irad olunan mutuktan mealen tercüme.

1 Mayıs Bayramı!: Yeni Hayat

Cemaat-i İslâmiye Teaviin Cemiyeti

Fahişelik ve Oyunla Mübareze (6. Bölüm), Aleksandra Kollotay tarafından irad olunan mutuktan.

Rusya’da Açlık

Saadet İçin Yegâne Yol: Maksim Gorki’nin 1 Mayıs bayramındaki hitabesinden.

Tahtlar ve Tahtı Kuranlar, Yazan: A. Nazım

Sana Söylüyoruz Genç Komünist!: Süreyya Aydemir

Cadı: Tufan

Bir Ders: Ahmet

1 Mayıs’la ilgili bu yazılarda öne çıkan ise 1 Mayıs’ın tarihçesi, şiirler, 1 Mayıs’ın işçi ve emekçiler açısından taşıdığı enternasyonalist ruh ve milli mücadele şartlarındaki emekçilerin çektikleri bütün sıkıntılara rağmen, hükümete sağlanan desteğin süreceği şeklindeki yazılardır.

Yeni Hayat’ta yer alan 1 Mayıs yazılardan bir bölüm aşağıdadır:

“İslam, Ermeni, Rum, Yahudi, Fransız, İngiliz, Çinli, Japonlu hepsi hepsi bugün de bir hisle birleşir bir kanaatle sevinir ve bayram eder...

Amele kardeş, yoldaş, arkadaş!

Bir Mayıs günü sana tebrik eylerim. Bugün mefkûremiz henüz çocuk halindedir. Atı o koca saadet-i beşer sizindir. 1 Mayıs Bayramı ileride göreceksiniz ki umum

insanların umum milletlerin bayram günü olacaktır. Çünkü o vakte kadar herkes çalışacak ve bayramlar yalnız çalışanların olacaktır.

Mecmuamız 1 Mayıs Bayramını umum cihan amelesine tebrik etmeyi kendisine en büyük şeref bilir.”

1922 1 Mayıs’ı Ankara’da ilk ve son olarak komünistlerin ve işçilerin kutladıkları yasal 1 Mayıs olmuştur. Sonbaharda genel kurulunu yapmaya hazırlanan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, hükümetin büyük baskısına maruz kalmış, Başbakan Rauf Orbay, partinin 24 saat içinde feshedilmesini, bu kararın da partinin Merkez Komitesi’nce alınmasını istemiştir.

THİF, hükümetin fesih kararını reddetmiş, yeniden tutuklamalar başlamış ve THİF kapatılmıştır.

O yıla ait bir başka belgeye göre; Mersin’de 1922’de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası örgütü tarafından yayımlanan *Doğru Öz* gazetesi, 1 Mayıs sayısını “kırımızı mürekkeple” basmış ve Mersin’de ilk kutlama bu yıl yapılmıştır. Aynı yıllarda, İzmir ve Adapazarı’nda da 1 Mayıs gösterileri yapıldığı bilinmektedir.

1923, Devletin 1 Mayıs’a El Koyması ve 50 Yıllık Yasak

Yukarıda aktardığımız bilgilerden de görüleceği gibi, 1900’lü yıllardan itibaren Rum, Ermeni ve Türk sosyalistlerin başlattığı 1 Mayıs anımları, 1921 ve 1922 yıllarında, İstanbul’daki yabancı orduların işgali ve yasaklamalarına rağmen Türkiye Sosyalist Fırkası ve diğer ‘emek’ten yana parti ve örgütler ile farklı milletlerden işçilerin katılımıyla kitlesel olarak kutlanmış, işçi sınıfının o dönemki talepleri dile getirilmiştir.

1923 yılı 1 Mayıs kutlamalarında ise Hüseyin Hilmi’nin –yaklaşık altı ay önce öldürülmüştür– ve Türkiye Sosyalist Fırkası’nın ismi geçmemektedir.

1 Mayıs (1923), *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası* ve Ankara Hükümeti’ne yakın *Umum Amele Birliği* tarafından ayrı ayrı kutlanmıştır.

1923 yılı başında İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nde, ‘İşçi Grubunun İktisat Esasları’ başlığı altında kabul edilen 34 madde arasında ‘1 Mayıs gününün Türkiye İşçileri Bayramı olarak Kamunen kabulü’ karar altına alınmış, ancak bu karar asla uygulanmamıştır.

3 Mayıs 1923’te *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yer alan 1 Mayıs haberi, artık 1 Mayıs’a “devletin el koyduğu”, sol muhalefetin ezildiği, Kemalist ideolojinin kendi iradesinin dışında hiçbir unsurun sesinin ve soluğunun işitilmeyeceği, Kemalizm’in her daim önemli temsilcilerinin nutuklar söylediği, işçi hareketinin içine devletin yerleşmeye başladığı bir dönemin başlamakta olduğunu göstermektedir.

Hâkimiyet-i Milliye’nin 1 Mayıs haberinde şöyle denilmektedir:

“Amelenin Bayramı

1 Mayıs sabahı saat dokuzda İmalat-ı Harbiye amelesi İstasyon civarındaki eğlence mahallinde toplanmışlardı. Saat on raddelerinde mürettepler bir grup halinde geldiler. Sonra şimendifer ve dekovil amelesi iltihak etti. Saat 11’de fabrika haricindeki meydanlıktaki umum işçiler toplanmışlardı. İzmir mebusu Yunus Nadi, Malatya Mebusu Tevfik Rüştü, İstanbul Mebusu İhsan Beyler ile Ticaret Müdürü Umumiyesi Vehbi, Fabrika Müdürü Nuri Beyler, Rus Sefarethanesisinden bazı memurlar hazır idi.

Evvela İstanbul mebusu bir nutuk irad ederek 1 Mayıs'ın umum amele için şuur-lu bir gün olarak idrak edildiğini ve bu günden maksat amelenin içtimai ve amelenin hukukunun muhafazası olduğunu söyledi. Daha sonra Tevfik Rüştü Bey söze başladı. 1 Mayıs bayramının tarihçesinden ve ihtilâllerden bahsederek memleket dâhilinde ve gerek hariçte ölen işçilerin ruhuna bir vesile-i hürmet olmak üzere iki dakika ayak-ta sükût-u teklif etti. Bu saygı duruşu derin bir tesir husule getirdi. Silah fabrikala-rı sucu ustası Osman Efendi de nutuk irad ederek bu toplanmadan dolayı hüküme-te teşekkür etti..."

Bu tarihten sonra Cumhuriyet rejimi, işçi sınıfının üzerindeki baskı ve denetimini art-turmaya başlamıştır. 1924 yılında göstermelik bir kutlamaya izin verilmiş, 4 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ile demokratik haklar yok edildiği gibi, 1 Mayıs'lar üzerinde on yıllar boyu devam edecek olan yasaklı yıllar başlamıştır. Cumhuriyet'le bir-likte Türkiye işçi sınıfı üzerindeki 1 Mayıs yasağı elli seneden fazla sürmüştür.

1 Mayıs Bahar ve Çiçek Bayramı

Cumhuriyet hükümetleri 1 Mayıs üzerindeki bu savunulması zor yasağı büyük bir kararlılıkla on yıllarca uygulamışlardır. Her 1 Mayıs öncesinde 'komünist tevkifatı' kural haline getirilmiş, anma girişimleri şiddetle cezalandırılmıştır.

1935 yılında 1 Mayıs'a 'Bahar ve Çiçek Bayramı' adı verilerek ücretsiz tatil günü ilan edilmiştir.

1951 yılında çıkarılan bir kanunla 1 Mayıs'ta işçilere çalışmaksızın yarım yevmi-ye ödenmesi kabul edilmiş, 1956'da ise bu tam yevmiyeye çıkarılmıştır.

1 Mayıs üzerindeki yasaklar sürerken 1960 yılında Başbakan Adnan Menderes radyoda yaptığı konuşmada işçilerin bayramını kutlayarak herkesi şaşırtmıştır. Men-deres konuşmasında;

'Bugün 1 Mayıs işçi bayramı. İşçi kardeşlerimize elemsiz, kedersiz birçok bay-ramlar idrak etmelerini ve onların refah ve saadetini temenni ederken, bu çerçevede kendilerine her zaman yardımcı olmanın en aziz emelimi teşkil ettiğini ifade etmek is-terim' demıştır.

Menderes bu tarihten 26 gün sonra darbeyle iktidardan düşürülmüştür.

27 Mayıs 1960'tan sonra 1 Mayıs'ın unutturulmasına yönelik bir girişim daha ya-pılmıştır.

Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu'nun kabul tarihi olan 24 Temmuz tari-hi, işçi sınıfına 1 Mayıs'ın yerine 'bayram günü' olarak dayatılmış, hükümete yakın sendikalar bu günü kutlamaya başlamışlardır.

Ressam Orhan Taylan'dan Ünlü Afiş'in öyküsü:

"Yarın Sabaha Afiş Gerek!"

"...Gün geldi. 76 senesi. 1 Mayıs'tan kısa bir süre önceydi, belki iki hafta önce.... Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) karar almıştı 1 Mayıs ile ilgili. Tak-sim Meydanı'nda büyük bir gösteri yapılacak. Bir gece hatırlıyorum gece yarısı ci-varındaydı saat, DİSK'ten bir arkadaşım telefon etti. Dedi ki, 'Yarın sabah Yürütme

Kurulu toplantısı var. 1 Mayıs'ta kullanılacak malzeme üzerinde karar alınacak. Bir tane de dedi, son dakikada aklımıza geldi, bir 1 Mayıs afişi yapalım istedik. Bunu bize yetiştirebilir misin?

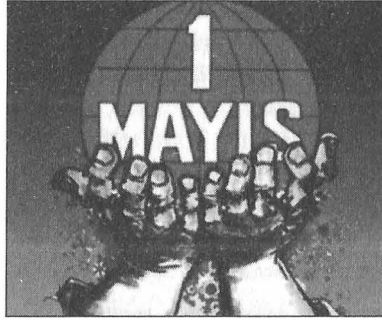
Ne zamana, dedim. Şimdi lazım, dediler. Peki!..

Oturdum yarım saat içinde afişi çizdim. Hazırladım. Gelip aldılar. Sabahleyin Yürütme Kurulu'ndan geçti, kabul etmişler... Ve bizim 1 Mayıs afişi çıktı ortaya böylece..."

Yasaklanışından yarın asır sonra 1976 yılında ilk defa geniş katılımlı 1 Mayıs kutlaması Taksim meydanında, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun organizasyonu altında gerçekleşmiştir.

1977 yılı ise unutulmayacak 1 Mayıs olmuştur. DİSK tarafından Taksim meydanında düzenlenen birçok örgüt tarafından desteklenen kutlama tarihinin en büyük eylemidir. Kutlamaların sonuna doğru, farklı noktalardan meydandaki insanların üzerine ateş açılmış, 37 kişi kurşunla ya da çıkan izdihamda ezilerek yaşamını yitirmiştir. 1977 yılı 1 Mayıs'ı, tarihe 'Kanlı 1 Mayıs' olarak geçmiştir. 1 Mayıs 1977'de devletin içindeki güçler tarafından düzenlenen provokasyon gerçek anlamda hiçbir zaman soruşturulmamış ve olay üstü örtülerek karanlığa gömülmüştür.

1 Mayıs'taki kanlı provokasyonun hemen ertesinde, gelişmeler bir askeri darbe ihtimaline dönüşünce dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Namık Kemal Ersun, Başbakan Demirel tarafından (yalnızca) emekliye sevk edilmiştir.

Ressam Orhan Taylan'ın 1 Mayıs afişi (1976).

Bir yıl önceki acı olaylara rağmen 1 Mayıs, 1978 yılında yine geniş kalabalıklarla Taksim'de kutlanmıştır.

1979'da ise Sıkıyönetim Komutanlığı İstanbul'da sokağa çıkma yasağı koyarak 1 Mayıs gösterilerine engel olmak istemiş, sokağa çıkan Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Behice Boran ve yüzlerce kişi tutuklanmıştır. DİSK ve diğer demokratik örgütler ise kutlamaları İzmir'de yapmışlardır.

1980'de sıkıyönetim komutanlıklarının yönetimlerine bırakılan İstanbul, Ankara ve İzmir'de 1 Mayıs kutlamaları yasaklanmış, DİSK ve demokratik örgütler 1 Mayıs'ı Mersin'de kutlamışlardır.

12 Eylül askeri darbesinin ardından Milli Güvenlik Konseyi, tüm demokratik hakların kullanılmasını ve 1 Mayıs'ı tamamen yasaklamıştır. 17 Mart 1981 tarihinde aldığı bir kararla 1 Mayıs'ı tatil günü olmaktan çıkarmış, 28-29 Nisan 1981'de büyük bir

terör dalgasıyla DİSK, bağlı sendikalardan yüzlerce işçi, sendikacı ve aydın gözaltına alınmıştır. 12 Eylül rejimi uzun bir süre bu emek düşmanı politikasını sürdürmüş, 1 Mayıs kutlamalarını da engellemiştir.

1987'de Petrol-İş, Laspektim İş, Genel İş ve Deri İş'in girişimiyle İstanbul'da Emek Sineması'nda bir kutlama gerçekleştirilmiştir.

1988'de yasak devam etmiş, polis sadece Abdullah Baştürk ve bir grup SHP'li milletvekilinin Taksim anıtına çelenk koymasına izin vermiştir.

1989'da 1 Mayıs'ı Taksim'de kutlamak isteyen bir grup işçiye polis ateş açmış, Mehmet Ali Dağcı isimli işçi yaşamını yitirmiştir.

1990 yılında İstanbul'da düzenlenen 1 Mayıs eylemlerinde iki bin kişi gözaltına alınmış, kırk kişi yaralanmış, Gülay Beceren isimli öğrenci felç olmuştur. Aynı yıl toplanan Türk-İş Genel Kurulu 1 Mayıs'ın bundan sonra kitlesel olarak kutlanması kararını almıştır.

1991'de 12 Eylül'den sonraki ilk 1 Mayıs kutlaması İzmir'de yapılmış, İstanbul'da yasaklara rağmen yapılan eylemlerde ise çok sayıda işçi yaralanmış ve 600 kişi gözaltına alınmıştır. 1991 yılı Temmuz ayında ise kapatılmış olan DİSK yeniden faaliyete başlamıştır.

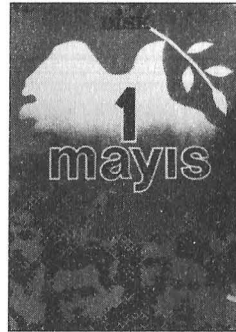
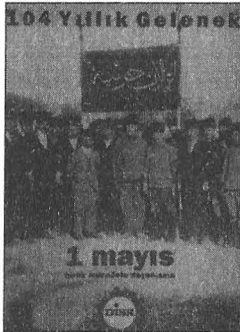
1992'de İstanbul Gaziosmanpaşa'da ilk yasal miting düzenlenmiştir.

1993'te Türk-İş İstanbul'da Abide-i Hürriyet Meydanı'nda, DİSK ise Pendik'te ayrı ayrı toplantılar düzenlemişlerdir.

1994'te, Türk-İş, Hak-İş, DİSK ve KESK 1 Mayıs'ı ilk kez, bir arada ve açık alanda kutlamışlardır. İstanbul, Ankara ve İzmir'de düzenlenen 1 Mayıs toplantıları polisin müdahalesiyle olaylı geçmiş, Sosyal Demokrat Halkçı Parti milletvekili Salman Kaya da polis tarafından dövülmüştür.

1996'da 1980 sonrasının en kitlesel 1 Mayıs mitingi gerçekleştirilmiştir. Kutlamanın adresi Kadıköy olmuş, çıkan olaylarda pek çok işyeri tahrip edilmiş ve yine açılan ateş sonrası Hasan Albayrak, Dursun Odabaş, Yalçın Levent adlarındaki üç yurttaş yaşamını yitirmiştir.

Bu tarihten sonra yaşananlar ise tarih olmayacak kadar taze ve hafızalardadır.

DİSK'in iki "1 MAYIS" afişi.

Ancak toplumda yaratılmak istenen genel algı, 1 Mayıs'ın 'olay çıkacak bir korku günü' olarak hatırlanmasıdır ve bunun için her şey yapılmıştır. Mevcut hükümetler Taksim Meydanı'nı işçilere ve 1 Mayıs kutlamalarına açmamak konusunda zalimane

bir mücadele vermişlerdir. Her yıl 1 Mayıs günü öncesi büyük bir gerginlik yaratılmış, işçilerin, sendikacıların ve onlara destek veren öğrenci ve aydınların, demokratik örgütlerin ve siyasi partilerin üzerinde terör estirilmiştir.

Yine 2007’de İbrahim Sevindik adındaki yurttaş bu olaylarda hayatını kaybetmiştir.

2008 Nisan’ında, 1 Mayıs’ın ‘Emek ve Dayanışma Günü’ olarak kutlanması resmen kabul edilmiştir.

2009 Nisan’ında ise, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1981’de MGK’nın iptal ettiği 1 Mayıs’ı tekrar resmi bayram günü ilan etmiştir.

2010 yılında 1 Mayıs, binlerce kişinin katılımıyla Taksim’de –olaysız ve korkusuz– kutlanmıştır.

1923 yılı başında, İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nde İşçi Grubu’nun önerisi ile 1 Mayıs gününün ‘Türkiye İşçileri Bayramı’ olarak kanunlaştırılması talebinin hayata geçmesi için ise, tam 85 yıl durmaksızın mücadele etmek gerekmiştir.

Türkiye’nin son yüz yıllık demokrasi mücadelesine; yaşanan, yasaklanan, gerçekleşen ve gerçekleşemeyen bu 1 Mayıs’ların tarihi üzerinden de bakılabilir.

Çünkü başlangıcından bugüne tüm 1 Mayıs’lar, “8 saatlik işgünü”nün çok üzerinde bir işlev yüklenerek demokrasi mücadelesinin taşıyıcı unsurlarından olmuştur.

1900’lerin başlarında Rum, Ermeni ve Türk sosyalistlerinin başlattığı 1 Mayıs’ı kitlesel kutlama geleneği, bugün; büyük mücadelelerden sonra Türkiye işçi sınıfı ve dostları tarafından yeni şiarlar ve eylem biçimleriyle zenginleştirilerek sürdürülmektedir.

1922’de yayımlanan *Kurtuluş Yolu* adlı dergide “Türkiye İçin Enternasyonal Marşı” başlığıyla bir metin yayımlanmıştır.

O günlerin Enternasyonal Marşı’nı, başlangıcından günümüze; 1 Mayıs için mücadele eden, her milliyetten, her inançtan, her cinsten, her yaştan, isimli isimsiz milyonlarca emekçiyi anarak bitirelim.

Türkiye İçin Enternasyonal Marşı

*Uyan mihnetle çalışan yoksul hemşeri!
İnkılâba gir de ol dünyanın hür rençperi!
Yeri göğü titretip demir döven işçiler!
Kayaları inletip saban süren çiftçiler!
Anadolu Şuralar Hükümeti var olsun.
İşçilerin emeği üzerlerine yâr olsun.
Asrımızda dikilen beynelmilel çerağın,
Semalarda yükselsin güneş gibi parlсын.*

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

1 Mayıs İlk Dileğimiz, 1 Mayıs Afişleri, TÜSTAV-DİSK Arşivi, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2000.

Gelenekten Geleceğe 1 Mayıs 1886-2007, Aziz Çelik-Zafer Aydın, www.kristalis.org.tr/aa_dokuman/1_mayis_gelenekten_gelecege_2006.doc

George Haupt, Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

Hamit Erdem (der.) *THİF Yayın Organı Yeni Hayat*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2017.

Hamit Erdem, *İştirakçi Hilmi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2012.

M. Şehmus Güzel, *Cumhuriyet Türkiye'si'nde İşçi Hareketleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 7

M. Şehmus Güzel, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt. 3.

Mehmet Ö. Alkan, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi -1 Mayıs Tarihinin İzinde*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Mete Tunçay, *1923 Amele Birliği*, Sosyal Tarih Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.

Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964.

Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları I", *Tarih ve Toplum* Sayı 41, Mayıs 1987.

Zafer Toprak, *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

Edebiyat'ta 1 Mayıs: Martin Duberman, Haymarket 1 Mayıs'ın Romanı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.

ÇERKES ETHEM ve “SEYYARE YENİ DÜNYA”

Genel Savaş'ın sonucu olarak en ağır şartlarda Mondros Ateşkesini kabul ettirmesine rağmen, galip devletler ateşkes hükümlerini bozmaya başlayınca, Osmanlı Devleti ve halkı adına özgürlük ve bağımsızlığı korumak amacıyla İzmir'de kurulan gizli cemiyetin kararıyla ben ilk isyan bayrağını tam iki buçuk sene önce açmıştım.

Anılarım, Çerkes Ethem

Bu satırların sahibi Çerkes Ethem, memleketinden uzakta ve ona hasret ölenlerdendir. 1948 yılının Eylül'ünde sürgünde bulunduğu (Ürdün-Amman'da) bu dünyadan ayrılrken geride bıraktığı kısa anılarında; 1920'li yılların Anadolu'sundaki toplumsal mücadelelerin taraflarından biri olarak yaşadıklarını anlatmıştır.

Çerkez Ethem, (Bandırma 1886-Amman 1948).

Asker, Kuva-yı Seyyare'nin kurucusu. 'Umum Kuva-yı Tedbiye Kumandanı Ethem' olduğu günlerde.

Çerkes Ethem 1886 yılında Bandırma'da (Emreköy) doğmuştur. Atılan Kafkasya'dan Anadolu'ya sürgün edilmiş ve Bandırma civarına yerleşmiş, Çerkes bir ailenin beşinci erkek çocuğudur. Babası Ali Bey yörenin zenginlerindendir. Çerkes Ethem'in İlyas ve Nuri isimdeki iki ağabeyi Rumlarla girilen çatışmada ölmüştür. Diğer iki ağabeyi Reşit ve Tevfik, babaları Ali Bey tarafından İstanbul'a Harbiye'ye gönderilmiştir. Çerkes Ethem'in asker olma isteği babası tarafından engellenince, evinden kaçarak Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne girmiştir. Buradan Başçavuş olarak terhis olmuş, Balkan Savaşı'nda Bulgar cephesinde yaralanmış, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında büyük ağabeyi Reşit Bey aracılığıyla Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılmıştır. Teşkilat-ı

Mahsusa'da görevli olduğu dönemde Irak, İran ve Afganistan'da gizli görevlerle mücadele eden birlikler içinde olduğu ve Ruslar ile İngilizlere karşı çeşitli yörelerde faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir.

En somut bilgi Teşkilat-ı Mahsusa operasyonlarından biri olan Irak seferinde yaralandığı ve yaralı olarak Bandırma'daki baba evine döndüğüdür.

Umum Kuva-yı Tedibiye Kumandanı Ethem Bey

Çerkes Ethem'in yaşamındaki bir başka rastlantı, Anadolu'daki Milli Mücadele'nin en önemli kumandanlarından 'Hamidiye Kahramanı' olarak bilinen ve yine bir Kafkasyalı (Abaza) olan Rauf Orbay'ın emri altında çalışmış olmasıdır. 1914'te İran ve Afganistan'a düzenlenen ve Afganistan'ın İngiliz etkisinden kurtarılmasını hedefleyen harekâta Kirmanşah önlerine kadar gelen askeri (ve çete) kuvvetlerini, '*Umum İran Cephesi Kumandanı*' Rauf Orbay yönetmiştir. Rauf Orbay, birliğine gönüllü katılan ve İran'daki Kürt aşiretleriyle olan çarpışmalarda yararlılığı görülen Teşkilat-ı Mahsusa militanlarının arasında, hizmetini övdüğü Çerkes Ethem de bulunuyordu.

Orbay, Çerkes Ethem için, "*oradaki vazife sona erince kendilerini, esasen bağlı bulundukları-Başkumandanlık emrindeki- Teşkilat-ı Mahsusa'ya iltihak etmek üzere İstanbul'a göndermiştim*" demektedir.

Çerkes Ethem, Mondros Mütarekesi sonrasında ve Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu'yu işgali arifesinde, bölgeyi dolaşan Rauf Orbay'ın yönlendirmesiyle, Teşkilat-ı Mahsusa ilişkilerini canlandırmış ve Çerkeslere dayanan bir direniş örgütünün lideri olmuştur.

O dönem Anadolu'da, Erzurum'daki 15. Kolordu (kumandanı Kazım Karabekir Paşa) ve Ankara'daki 20. Kolordu (kumandanı Ali Fuat Paşa) dışında önemli bir askeri güç bulunmuyordu. Ethem'in, Çerkes ağırlıklı milislerden meydana getirdiği ve o dönemde Batı Anadolu'da en önemli askeri güç haline gelen Kuva-yı Seyyare birlikleri Yunan ilerlemesinin önünde bir dönem başlıca engel olduğu gibi, asıl işlevini Anadolu'da padişah yanlısı ayaklanmaların bastırılması noktasında göstermiştir.

Çerkes Ethem'i burada önemli ve etkili bir Kuva-yı Milliye Kumandanı haline getiren etken, Teşkilat-ı Mahsusa içinde kazandığı güç ve mevkidir. Ethem'in kumandanı olduğu Kuva-yı Seyyare birlikleri, Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın emrinde çalışmış ve düzenli askeri birlikler kurulana kadar Kütahya, Demirci, Simav, Gediz hattında Yunan kuvvetlerinin ilerlemesine engel olmuştur. Çerkes Ethem, Gediz savaşı hakkında; '*200 şehit 500 yaralı vermiştik. Yunanlılardan geri alınan arazi yalnız Gediz ve etrafı olarak kalmayarak, sonraları Simav ve Demirci şehirleri de dâhil olduğu halde askerlik noktasından önemli ve geniş bir muntaka tekrar elimize geçmişti*' demektedir.

Diğer yandan Kuva-yı Seyyare; -İmparatorluğun dağılma, yeni rejimin kurulma aylarında ve ittifakların bıçaksırtı dengelerle sürdüğü günlerde- eski düzeni korumak isteyen ve bu amaçla Anadolu'nun farklı köşelerinde başlayan Padişah yanlısı örgütlenme / isyanları dağıtmasıyla bir başka yaşamsal rol daha oynamıştır.

Çerkes Ethem'in Milli Mücadeleyi tehdit eden ve İstanbul hükümetlerinin teşvi kiyle çıkarılan Bolu, Düzce, Adapazarı ayaklanmaları ve (o da bir Çerkes olan) Ahmet Anzavur'un başlattığı ayaklanmayı bastırması henüz Anadolu'da yeteri kadar örgütlenememiş ulusal güçlere hayatta kalma şansı vermiştir. Ethem'in Anzavur ayaklanmasını şiddetle bastırmasından sonra içlerinde yerel Çerkes önderlerinden Sefer

Bey, Koç Bey, Abdülğani Bey ve Kurmay Binbaşı Hayri Bey gibi birçoğunu astırması, (Halide Edip gibi aydınlardan zalimlik eleştirilerine uğramışsa da) çetecilik göleneğinin doğruluğu sınanmış kurallarından olsa gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa'da Çerkes Ethem'i desteklemiştir.

Çerkes Ethem'in Yeşil Ordu Cemiyeti'ne Kabulması

Çerkes Ethem'in sol siyasetle ilişkisi; Ankara'daki Yeşil Ordu Cemiyeti'nin milletvekili olan yöneticileri, Eskişehir'de sonradan *Hafî Türkiye Komünist Partisi* kurucuları arasında olan Şerif Manatov gibi Üçüncü Enternasyonalci komünistler ile Eskişehir'de *Seyyare Yeni Dünya* gazetesini çıkaracak olan gazeteci Arif Oruç ve çevresiyle tanışmasından sonra başlamıştır.

Dönemin önemli sorunlarından biri, milis teşkilatlarının oluşturulmasında ya da ordunun kurulmasında gerekli olan paranın sağlanmasıdır. Anadolu'daki para ise yalnızca; eşraf, ağa, tüccar gibi o dönemin egemenlerinin elindedir. Bu yerel hükümler sınıfın bir kısmı, milis teşkilatlarını kendi egemenlikleri için beslerken, Çerkes Ethem örneğinde olduğu gibi Milli Mücadele'nin finansmanının Anadolu'nun zengin sınıfları tarafından karşılanmasını düşünenler de vardır. Bu durum, Milli Mücadeleyi "*kendi düzenleri ve kendi kurtuluşları*" olarak gören zengin Anadolu eşrafı ve müttefiklerinin sesini yükseltmesine sebep olmuş, Kuva-yı Seyyare hareketini, komünizan cephe içinde görmeye başlamışlardır.

1917 Ekim Devrimi ve onu izleyen yıllar bu büyük toplumsal dönüşümün dalgalarını Anadolu'nun içlerine kadar getirmiştir. Ekim Devrimi'nin Türk ve Müslüman dünyası üzerindeki etkisi; Rusya'da Çarlık zulmüne karşı mücadele eden halklar ile Bolşeviklerin işbirliği günlerinden başlayarak, her imkân ve olay ile yayılmış, Bolşevik Devrim her kademede halkın arasında sevinçle karşılanmıştır.

Dedeleri Rusya'dan göçen Çerkes Ethem'in bu gelişmeleri yakından izlediği kuvvetle muhtemeldir.

Anılarından da izleyebildiğimiz kadıyla Çerkes Ethem'in sosyalizme ve Rusya'daki Bolşevik Devrim'e bakışı olumludur. Kafkasya'daki Türklerin ve daha doğudaki Müslüman halkların Bolşeviklerle olan ittifakı ve Türklerin toplumsal uyanışı Çerkes Ethem'i hem duygulandırmış hem de komünizme olan bakışını olumluya çevirmiştir. Gerçi Çerkes Ethem Kafkas halklarının kurdukları "Bağımsız ve Batı yandaşı burjuva" (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) cumhuriyetlerin, -bir süre sonra Bolşevikler tarafından yıkılması konusunda Bolşeviklerin kendisi için güvenilirliğini yaraladığını bir konuşmasında belirtmektedir.

1920 yılı Mayıs ortalarında Yozgat'ta çıkan İstanbul Hükümeti yanlısı bir başka ayaklanma hızla genişlemiş ve Ankara'daki Milli Hükümeti tehdit etmeye başlamıştır. Mevcut askeri kuvvetlerle önü alınamayan Yozgat isyanını bastırması için Ethem ve Kuva-yı Seyyare birliklerine başvurulmuştur.

Çerkes Ethem'in Yozgat'taki isyanı bastırması için hükümet tarafından Ankara'ya davet edilmesi, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve milletvekilleri tarafından olağanüstü bir ilgiyle karşılanması, Haziran ortasına doğru Yozgat isyanını bastırıp yeniden Ankara'ya dönüşü, orada askeri kumandanlar, milletvekilleri ve Yeşil Ordu ileri golenleriyle yaptığı temaslarn; hem kendisi açısından hem de hükümet ve Mustafa Kemal Paşa açısından bir dönüm noktası olduğu kesindir.

Bu haftalarda Mustafa Kemal Paşa; padişah yanlısı isyanları bastıran ve şöhreti hızla artan bir milis gücü kumandanı olarak gördüğü Çerkes Ethem'i, sol siyasi çevrelerin içinde birdenbire gücünü çok aşan bir tehdit olarak algılamış olmalıdır.

Çerkes Ethem, Yozgat ayaklanması nedeniyle Ankara'ya gelişinde ve ayaklanmanın bastırılıp Eskişehir'e dönmeden önce yine Ankara'da kaldığı günlerini, Aydın Cephesinden tanıdığı ve hem Yeşil Ordu Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi hem de Diyarbakır Milletvekili (Binbaşı) Hacı Şükrü Bey'le (Ankara-Ulus'ta bulunan) Taşhan konağında geçirmiştir. Bu dönem, Çerkes Ethem'in Yeşil Ordu Cemiyeti'ne katıldığı günlerdir.

Çerkes Ethem ve Mustafa Kemal Paşa aynı karde.

Çerkes Ethem ve -Resmi-Türkiye Komünist Fırkası

1920 yılı sonuna doğru, Ankara'da Hükümet'in önemli gündem maddelerinden biri de, bütün bir yıl boyunca farklı kanallarda canlı bir tartışma ve gelişme ivmesi gösteren sol ve komünist hareketi denetimi altına alma düşüncesidir.

Yılın ikinci yarısında bu süreci etkileyen gelişmeler şöyledir:

Temmuz ayında Hükümet'in Yeşil Ordu Cemiyeti'ni kapatma girişimi başarısız olmuş, yine bu dönemde Çerkes Ethem ve çevresi Yeşil Ordu'ya katılmıştır. Meclis içindeki "Halk Zümresi" grubu emekçi ve köylü kitleleri gözetan radikal programlar yayınlamış, Halkçı vekiller yeni kurulmakta olan devletin temel metinlerinin bu programlarla uyumlu olmasını istemişlerdir. Ankara'da Yeşil Ordu içinden bir grup, Hafi Türkiye Komünist Partisi ile Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulması için çalışma yapmaktadırlar. Bakü'de ise Mustafa Suphi ve arkadaşları 10 Eylül'de Türkiye Komünist Fırkası'nın 1. Kongresi'ni yapmış ve Anadolu'ya dönme hazırlıkları içindedirler.

Ankara'da Hükümet ise, yönetiminde paşaların ve Kemalist bürokratların olduğu -Resmi-Türkiye Komünist Fırkası'nın 18 Ekim 1920'de kurulduğunu açıklamıştır.

O günlerde Ziyetullah Nevşirvanov'un hazırladığı bir rapora göre, -Resmi- Türkiye Komünist Fırkası kurulurken, Dahiliye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) tarafından yayınlanan 16 Ekim 1920 tarih ve 1640 sayılı genelge ile -Resmi- Türkiye Komünist Fırkası'na üye olmayan ve oradan mühürlü üyelik kartı almayan kişilerin komünizmin ve komünizmle ilgili herhangi bir faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Alınan bu karar, -Resmi- Türkiye Komünist Fırkası dışında faaliyet göstermekte olan tüm sol hareketin yeryaltına itilmesinin başlangıcı olacaktır.

Çerkes Ethem anılarında, -o günlerde- Mustafa Kemal Paşa'dan tarihsiz bir mektup aldığını, mektupta Paşa'nın; *Seyyare Yeni Dünya* gazetesinin Eskişehir'den Ankara'ya

naklini istediğini ve Ankara’da (*Komünist Enternasyonal*’e bağlı) bir Komünist Parti kurduklarını, partinin merkez heyeti içinde, Mustafa Kemal’in kendisinin, Refet Bey ve Çerkes Ethem’in de olduğunu yazmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa bu mektubuna ‘*Muhterem Ethem Beyefendi*’ diye başlamış, sonunu da ‘*Muhterem Yoldaş*’ diye bitirmiştir. Çerkes Ethem, Mustafa Kemal’in mektubunda sözünü ettiği ‘Cemiyet’ hakkındaki düşüncesini, gönderecekleri programı okuduktan sonra bildireceğini Hacı Mehmet Şükrü’ye söylediğini ve Mustafa Kemal Paşa’nın isteği üzerine *Yeni Dünya* matbaasının Eskişehir’den Ankara’ya taşınması için de Arif Oruç’u görevlendirdiğini ilave etmiştir.

Hükümetin bir tuzak parti olarak kurduğu –Resmî– Türkiye Komünist Fırkası’na, Çerkes Ethem bir dayatma ile dahil edilmiş ve gıyabında yönetici yapılmıştır.

Seyyare Yeni Dünya, “İslam Bolşevik Gazetesi”

Seyyare Yeni Dünya gazetesinin tam olarak hangi tarihte yayımlanmaya başladığı kesin olarak saptanamamakla beraber, onun 1920 yılı Ağustos ayından itibaren Eskişehir’de basılmakta olduğu bilinmektedir. Bu dönem Çerkes Ethem’in Yozgat isyanını bastırdığı ve Ankara’da Yeşil Ordu’ya katıldığı günlerin hemen ertesine rastlamaktadır.

Çerkes Ethem, çıkarılacak gazetenin görevlerini sayarken; “*Vatandaşları Büyük Millet Meclisi etrafında toplamaya çalışmak, milli birliği sağlamak ve bir tanesi özellikle anılmaya değer ki, ‘devrimci hükümete adalet ve özgürlük esasları dâhilinde hareket etmesi gerektiğini ihtar etmek*” olduğunu belirtmektedir.

Seyyare Yeni Dünya’nın ilk sayılarına ulaşamadığı için gazetenin o dönem içeriği ancak tahmin edilmektedir. Gazetyle bağı olan insanların aynı zamanda Yeşil Ordu Cemiyeti faaliyetleri içinde olmalarından, –*Seyyare Yeni Dünya*’nın– Yeşil Ordu’nun düşünceleri etrafında yayın yaptığı söylenebilir. Cumartesi hariç günlük yayımlanan gazetenin “sahib-i imtiyazı” Arif Oruç’tur ve Arif Oruç’un verdiği bilgiye göre gazete üç bin adet basılmaktadır. Gazetenin adının *Seyyare Yeni Dünya* olarak belirlenmesinde; Bakü’deki Mustafa Suphi’nin *Yeni Dünya*’sına atıfta bulunulması ve Ethem’in şahsında *Kuva-yı Seyyare*’nin komünist harekete bağlanmak istenmesi dikkat çekicidir. Gazetenin kimliğini yansıtmaması bakımından iki slogandan daha söz etmek gerekir. Azerbaycan’da “*proletarya*” yerine kullanılan “*fukara-i kasibe*”ye, burada da yer verilmiştir. “*Dünyanın Fukara-i Kasibesi Birleşiniz!*” ve “*İslam Bolşevik Gazetesi*” ibareleri gazetenin adının hemen altında yer almıştır. Bu durum *Seyyare Yeni Dünya*’nın bu ilk döneminde yalnızca gazeteci Arif Oruç’un inisiyatifinde değil, aynı zamanda Yeşil Ordu Cemiyeti ve Hafî Türkiye Komünist Partisi’nin de etkisinde olduğunu göstermektedir.

Ağustos (1920) ayında Eskişehir’de yayımlanmaya başladığı bilinen *Seyyare Yeni Dünya* gazetesi, bir taraftan Yeşil Ordu Cemiyeti’nin fikirlerini yayarak cemiyetin örgütlenme aracı olarak çalışırken bir taraftan da gazeteyi kuran Çerkes Ethem’i öne çıkaran yayınlar yapmaktadır.

Bu durum iki türlü çatışmayı ortaya çıkarmıştır.

Kemalist yönetim bir yandan, büyük bir milis gücünü elinde bulunduran Ethem ve çevresinin sol siyaset ile etkili bir işbirliği içine girmesi, gazete-yayın ve örgütlenme olanaklarıyla, komünizm ile emekçi kitleleri buluşturacak ve tabandan

gelebilecek bir harekete yol açması endişesini taşımış ve bunu sınıf çıkarları açısından sakıncalı bulmuştur.

Diğer yanıyla da 'gerçek komünizmi' kim temsil ediyor tartışması; burjuva komünizmini savunan *Yeni Gün* ile *Seyyare Yeni Dünya*'yı karşı karşıya getirmiştir.

Tartışmanın özü, Ankara'da özellikle Yunus Nadi tarafından dile getirilen; devlet bürokrasisi, (eski sol İttihatçı) ancak zamanının Kemalist eliti tarafından benimsenen –komünizm lazımsa ancak biz getiririz diyen– bir 'burjuva' komünizmi anlayışı karşısında, Eskişehir'deki 'avam' tabakanın enternasyonalizmi öne çıkaran komünizm anlayışı arasında cereyan etmiştir.

Seyyare Yeni Dünya'nın bu sayıları arşivlerde bile bulunamadığından, Arif Oruç'un neler yazdığını Yunus Nadi'nin verdiği yanıtlardan çıkarmak durumundayız.

Arif Oruç, *Yeni Gün*'ün tartışmaya konu olan *Üçüncü Enternasyonal Beyannamesi*'ni basarken "orijinal metni" çarpıttığını iddia ederek metnin tamamını *Seyyare Yeni Dünya*'da basmış, Yunus Nadi de (*Yeni Gün*'de) bunu eleştiren bir yazı yazarak, *Seyyare Yeni Dünya*'yı gazetesinin başlığına kadar Rus Devrimi'ni taklit eden 'şabloncu' suçlamalı bir yazıyla karşılık vermiştir.

Seyyare Yeni Dünya, Mustafa Kemal Paşa'nın zorlamasıyla 1920 yılı sonuna doğru Eskişehir'den Ankara'ya taşınmıştır. *Seyyare Yeni Dünya*'nın Ankara'da çıkan sayılarında başlığında "Seyyare" sözcüğü ve "*İslam Bolşevik Gazetesi*" ibaresi bir süre sonra kaldırılmıştır.

Gazete Ankara'ya taşındıktan sonra ise yönetimine hükümetçe adeta el koyulmuş, "Mesul Müdürü ve Başmuharriri" –aynı zamanda Resmi TKF'nin Genel Sekreteri olan– Hakkı Behiç olmuştur.

Seyyare Yeni Dünya'nın kapatılma gerekçesi olarak daima "*Çerkes Ethem'in hükümete başkaldırdığı sıralarda, Ankara'da –Resmi TKF'nin organı olarak– yayımlanan Yeni Dünya gazetesinin hükümete cephe aldığı ve Ethem'e karşı asker sevkini engellemek için demiryolu işçilerini greve çağırdığı*" iddia edilmiştir. 27 Temmuz 1931 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesi bu sözü edilen bildiriye aynı iddiayla yayımlamıştır. Ancak "Eskişehir İşçilerine" diye başlayan bildiride ne Ethem olayı ile ilgili bir şey yazılmış, ne de askerin sevkiyle ilgili bir bölüm yer almıştır. Bildiri, sadece Bolşevizm ve sınıf mücadelesiyle ilgili bir bildiridir.

1920 yılı ortalarında yayına başlayan *Seyyare Yeni Dünya* gazetesinin yayın serüveni, "halkçı-komünist" bir eksenden "milli-devletçi komünist" bir eksene kaymış, bu değişim dahi hükümeti ikna edememiş ki, 2 Ocak 1921'de matbaası –Hükümetçe– tahrip edilerek gazete kapatılmış, yazarları Arif Oruç ve Nizamettin Nazif tutuklanmıştır.

Hakkı Behiç, yani gazetesinin Sermuharriri ve –Resmi– Türkiye Komünist Fırkası Genel Sekreteri, o günlerde Rauf Orbay'a yazdığı mektupta, parçası olduğu iktidarın uygulamasını şöyle değerlendirmektedir:

"...Eskişehir'de gayr-i münasip neşriyatından dolayı hükümetçe tatil edilecekken kurtarıp buraya celp ve başmuharrirliğini bizzat deruhte ettiğim *Yeni Dünya* gazetesini bir eşkıya yatağı gibi basıldı, muharrirleri hapis edildi, sermuharriri ben olduğum gazetesinin başında müdür-i mesul namına da benim ismim bulunduğu halde en küçük bir arkadaşlık hissi ile haberdar bile edilmedim..."

Sona Doğru...

1920 yılının sonu ile 1921'in hemen başında meydana gelen ve yukarıda kısmen sözünü ettiğimiz olaylarla Büyük Millet Meclisi'nde sol ile ilgili tartışmalarda da genel bir saflaşma ve ayrışma tamamlanmıştır.

Kemalistler ve onların Meclis'teki milletvekili ve askerlerden oluşan (eski İttihatçılar ile feodal ve burjuva sınıfına mensup) temsilcileri, kendilerinin dışında bulunan "sol" hareketin bütün renkleriyle ezilmesinin zamanı geldiğine inanmaktaydılar.

Mustafa Suphi hareketi ile Ankara'daki komünist hareketin birleşmesi; bu birleşmenin meydana getireceği çekim gücüne yeni katlımların olması ve sol hareketin örgütlü bir yapı haline gelmesi ihtimaline dahi Kemalistlerin tahammülü yoktur.

Hükümet'in kararıyla, Kuva-yı Seyyare'nin dağıtılması harekâtı 27 Aralık 1920'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet İnönü tarafından başlatılmıştır. Hükümet; elinde silahlı bir gücü tuttuğu için tehlikeli bulduğu, İttihatçı geçmişini saklamayan ve Yeşil Ordu kanalıyla "sol" çevrelerle ilişkisi bulunan Çerkes Ethem'i önce -Resmî- Türkiye Komünist Fırkası kanalıyla içine alarak siyasi olarak kuşatmak, sonra askeri hiyerarşi içinde kalmaya zorlayarak etkisizleştirmek ve komünistlerle kuracağı / kurabileceği yeni bağların önünü tıkamak hedefini gütmüştür.

Çerkes Ethem'in gazetesi: *Seyyare Yeni Dünya*.

Dünyanın Emekçileri Birleşiniz!
Seyyare Yeni Dünya

Yıl: 1, Numero: 78

Telgraf Adresi: Ankara, Yeni Dünya

İdarehanesi: Ankara Komünist Fırkası Merkez-i Umumisinde Yeni Dünya Matbaası

Müdür-i Mes'ul ve Başmuharrir: Hakkı Behiç

Evrak ve mekâtib, sahib-i imtiyaz namına gönderilmelidir.

Cumartesiinden maada her gün neşrolur Türkiye Komünist Gazetesi'dir.

Cum'a, 17 Kânun-u Evvel 336 - 7 Rebi-ül Evvel 1331

Nüshası 5 kuruştur. Günü geçmiş nüshalar 20 kuruştur.

Yeni Dünya Şuûnu

Lenin Yoldaş'ın Bir Mektubu

Lenin Yoldaş, Kızıl Ordu ve Komitelere hitaben mühim bir mektup irsâl eylemiştir.

Gayet mevsûk bir menba'dan aldığımız ma'lûmâta göre, Lenin Yoldaş Fırka Komitelerine ve Kızıl Ordu Siyasi Şu'belerine neşr ettiği açık bir mektupta; "Düşmanlar mağlup olarak sukut etmişler ise de henüz Cumhuriyet tehlikeden tamamen emin değildir. Köyler ve askerlerin terk-i silah etmeleri muvafık olamaz. Kızıl Ordu'nun emekçiler sınıfının düşmanlarının tehditlerini iskât etmesi lâzımdır" diyor ve şimdiki sulh esnasında Kızıl Ordu'nun takviyesi yollarını izah ediyor. Bunun bilhassa manen ve ruhen takviye yolları olup kışlaların intizâmı nezafeti, kışlalarda komünizm derslerinin artırılması, askerlerin rençberler ve emekçilerle sık temas ve yekdiğerinin işlerine muâveneti, kışla işlerinin "imece" tarîkiyle iştirâkî bir surette görülmesi vesâiredir.

Umum Kızıl Ordu ve Fırka Teşkilatı Kânun-u Evvel zarfında bu işlerin icrası için umumi "imece"ye (ta'til saatlerinde iştirâkî mesaiye) davet etmektedir.

Kadınlarımız / Arif Oruç

Kostantin'in Hariciye Nazırı Neler Söylüyor?

Yeni Dünya'nın Hususi Telgrafları;

Rapallo Muahedesi

Lehistan Meselesi Yine mi Karşıyor?

Avusturyalıların Alman Taraftarlığı

Yunanistan'da Son Vaziyet

Cemiyet-i Akvam Efsaneleri

Elim Kasideleri

Dün Büyük Millet Meclisinde Maarif Vekâletine Hamdi Subhi, Adliye Vekâletine de Zekâi Beyler intihab olunmuştur.

Arka Sayfa

- *Piyerloti'den*
- *Resmi Tebliğ*
- *Moskova Telsizinin Tebligatı*
- *Muharrir-i Mahsusamızın Mektubu*
- *Kral Kostantin'in Hariciye Nazırı ecnebi arazi olduğu için yeni işgal edilen yerlerin re'yine lüzum görmediklerini söylemiştir.*

Çerkes Ethem'e karşı başlatılan askeri operasyon genel olarak sol'un imhası operasyonunun bir parçası olmuştur. Bakü'den Ankara'ya gelmekte olan Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmeleri, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası tutuklamaları aynı haftalardadır.

Batı Cephesi'nde Kuva-yı Seyyare'nin üzerine asker giderken, Meclis'te o güne kadar Ethem'i koruyup kollayan (İttihatçı) yoldaşları, -Ethem'i- yok etme harekâtı başlayınca Kemalistlere katılmayı tercih etmişler, sol hareketin tasfiyesi kapsamında sayılan Ethem'in ve Kuva-yı Seyyare'nin ortadan kaldırılmasına (Ethem'i feda ederek) ses çıkarmamışlardır.

Milli Mücadele'ye en kritik dönemde ve en karanlık günlerde büyük hizmetleri olan Kuva-yı Seyyare birlikleri, düzenli ordu birliklerinin yürüyüşü karşısında bir direniş göstermeme kararı alan Çerkes Ethem tarafından serbest bırakılmıştır.

Dönemin tanıklarından Miralay Mehmet Arif (Ayıcı Arif), 'Kuva-yı seyyare, çarpışmayı kabul etmeyerek sürekli olarak geri çekiliyordu' diye yazmaktadır.

Çerkes Ethem ise yalnız, hasta ve yenilmiş olarak, Anadolu içlerine doğru yürüyüşlerini birçok kere savaşılar durdurduğu Yunan birliklerine Susurluk yakınlarındaki bir köyde teslim olarak bir dönemin sonunu ilan etmiştir. Çerkes Ethem vatan hainliği suçlamasıyla 1924'te "yüzellilikler listesi" ne konulmuş ve vatandaşlıktan çıkarılmıştır.

1938'de bu yasak kaldırılmışsa da Ethem, "Affedilmeyi suçlular kabul eder. Bu durumda dönmektense iftiraya uğramış bir mağdur olarak ölmeyi tercih ederim" diyerek Amman'da kalmış ve 21 Eylül 1948'de hayatını kaybetmiştir.

Çerkes Ethem üzerine çok yazı yazılmıştır. Hainlik suçlaması ise, bütün bir hayatı baştan sona gözden geçirildiğinde, üzerine atılan en kestirne değerlendirmedir.

Sonuç olarak, zengin ve varlıklı bir Çerkes ailesinin ferdi olarak başlayan hayatı; askerlikle beraber Anadolu'nun batısında milliyetçi çatışmalarda taraf olarak devam etmiş, İttihatçıların özel örgütü "Teşkilat-ı Mahsusa"da süren yükselişi, 1919-20'li yıllarda değişen konjonktür ile farklılaşmıştır. Dönemin koşullarında -İttihatçılıkla bağlı kopmamakla beraber- doğudan yükselen Bolşevizm ile Anadolu'da farklı bir rüzgâr estiren halkçı-komünist örgütlenmelere Çerkes Ethem kayıtsız kalmayarak, yoksul sınıfların özgürlük-adalet arayışı çabalarına yaklaşmıştır. Bu komünizan yapı, "yeni bir burjuva cumhuriyet" in arifesinde olan Türkiye'de lanetlenmek için yeterli nedendir.

Buna, kurduğu "milis teşkilatı"nın, paşalar düzenine uymayan / sığmayan yapısı da eklenince, Çerkes Ethem; bu karmaşık mücadelenin içinde kaybetmesi gerektiği için kaybetmiştir.

1935'te bile Çerkes Ethem, devletin sözcüsü gazetelerin manşetlerinde gündem olmuştur.

Çerkes Ethem'in yaşadığı döneme ait tek yapraklı bir el ilanında onun için yazılmış bir marşın sözleri yer almaktadır. Bu bölümü onunla tamamlayalım:

"Milli kahramanımız Ethem Yoldaşın marşıdır ki, üstadâne bir zevkle bestelenmiştir.

*Güneş, ay gibi ülkeyi parlattı
Kahraman Ethem, cihadın senin!
Garbı, cihanı yerinden oynattı
Kahraman Ethem, nejadın senin!*

*Felek milleti yasa salmıştı
Gökleri kara bulut sarmıştı
Çocuk, ihtiyar imdat dilerdi
Düşman zulmünden feryat ederdi*

*Erler içinde arslanca durdun
Eğildi sana bayırlar, dağlar!
Alçak düşmanı her yandan bozdun
Kopardın ve kıldın eğildi bağlar*

*Yurdun Kafkاستur, uludur oymağın
Kalplerde böyle yâdların vardır!
Gönlün yücedir, dünyadır oynağın
Âlemde böyle adların vardır"*

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

Ali Engin Güran, *Kıvıy-i Seyyare'den Kıvıy-i Milliye'ye Yeni Dünya*, Katkı Yayınları, İstanbul 1976.

Çerkes Ethem, *Anılarım*, Berfin Yayınları, İstanbul 2005.

Emrah Cilasun, *Bâki İlk Selam – Çerkes Ethem*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2007.

Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kıldırduğı Komünist Parti*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul 1966.

George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979.

Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2010.

Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Miralay Mehmet Arif Bey, *'Ayıcı Arif'in Anıları' Anadolu İnkılâbı*, Arba Yayınları, İstanbul 1992.

Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınları, İstanbul 2003.

-RESMİ- TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI

“Sevgili Yoldaş,
Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonale bağlı ve
esas programına göre bir (Türkiye Komünist Fırkası)
teşkil edilerek, Dâhiliye Vekâleti Emniyeti Umumîye Şubesi’nin
18 Ekim 1920 tarihli resmi ilmühaberiyle hükümetçe de tasdik edilmiştir...”

-Resmi- TKF Katib-i Umumisi Hakkı Behiç’ten,
Ali Fuat Paşa’ya çekilen telgraftan...

Türkiye’de 1920 yılında TBMM açıldıktan sonra günümüze kadar geçen zaman diliminde 60’ın üzerinde siyasi parti, dönemin şartlarına göre Bakanlar Kurulu, Sivil ve Askeri Mahkemeler, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı ve Milli Güvenlik Kurulu kararıyla kapatılmıştır. “Türkiye’de Kapatılan Siyasi Partiler” üzerine yapılan çalışmalarda bir nokta öne çıkmaktadır. 1920’den bu yana devlet, siyaseti kendi dar sınıfsal çıkarları dışındaki bütün sınıfsal, etnik ve inanç alanlarına kapatmış; siyaseti ‘özgürlüklerin’ örgütlenmesini engellemek üzere inşa etmiş gibidir.

Bunun en az bilinen örneği, daha yolun başındayken devletin hem kurduğu hem kapattığı -Resmi- Türkiye Komünist Fırkası’dır.

1920 yılının 18 Ekim tarihinde kurulan “Komünist Fırkası”; Türkiye Cumhuriyeti’nin kendi siyasi geleceği, kendi rejimi ve kendi meşru kurumlarından da önce, devletin el attığı ilk siyasi girişimdir. Hükümetin kurulmasına bizzat önyak olduğu bu parti, diğer komünist örgütlenmelerden ayrılması anlamında ve başına Resmi sıfatının konulmasıyla anılan, -Resmi- Türkiye Komünist Fırkası’dır.

-Resmi- Türkiye Komünist Fırkası Üzerindeki Sır

-Resmi- Türkiye Komünist Fırkası’nın kurulması ve kapatılmasının nedenleri, o ayların hatta haftaların birbirini izleyen olaylarının mantığı içinde açıklanabilir. -Resmi- Türkiye Komünist Fırkası üzerindeki bilinmezlikler ve esrar da bu yıllardan kalan korkuların eseridir.

Genç kuşaklar ne kadarını bilmektedir, kestirmek zor ancak Türkiye’de on yıllar boyu süren şiddetli komünizm yasakları, bu yasakların etrafında yaratılmış dehşetengiz tehlikeler sürerken; devletin kendisinin, bir zamanlar ‘bir komünist parti’ kurmuş olduğu gerçeğinin yan yana getirilmesindeki tuhafılık kolayca açıklanamamıştır.

Cumhuriyet tarihi boyunca –devletin– böyle bir eyleminin hiç dile getirilmemesi, yazılıp çizilmemesi tercih edilmiş, bu tercih de gizli ve açık sansürlerle sağlanmıştır.

Bunun yanında ‘yok’ sayma politikasının başka nedenleri de bulunmaktadır.

Bir kere kendisi ‘devletli’ de olsa partinin ismi komünizmi hatırlatmaktadır. Daha önemlisi, 1923’ten sonra zaferler ve başarılarla taçlanmış yeni bir ideoloji yaratılırken, bu ‘tuzak’ partiyi hem kurup hem dağıtarak hatırlanmak, yaratılmak istenen ak sicil-de gölge bırakacak cinstendir.

–Resmi– Türkiye Komünist Fırkası’nın kurulması ve kapatılması dönemine ait belge, bilgi ve anılar; büyük ölçüde ya 1920’leri yaşamış yaşlı kuşakların sonrakilere aktardığıyla ya da anti-komünist yayınlarda ne kadar yer alabildiyse, o bilgilerle sınırlı kalmıştır.

Yeşil Ordu Cemiyeti’nden –Resmi– Türkiye Komünist Fırkası’na

–Resmi– Türkiye Komünist Fırkası’nın kurulduğu döneme ilişkin birkaç ayrıntı, dönemin anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

1920 yılının bahar aylarında Ankara’da kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti, Merkez-i Umumisi hepsi milletvekili olan 14 kişiden oluşan bir örgüttü.

Katib-i Umumisi (Genel Sekreter) Tokat milletvekili Nazım Resmor’dur. Yöneticileri arasında dönemin önemli siyasi kişilikleri bulunmaktadır. Yeşil Ordu Cemiyeti yönetimi; Hakkı Behiç (Denizli Milletvekili), Yunus Nadi (İzmir Milletvekili), Çerkez Reşit (Saruhan Milletvekili), Muhittin Baha (Bursa Milletvekili), Eyüp Sabri (Eskişehir Milletvekili), Adnan (Adıvar) (İstanbul Milletvekili), Mahmut Celal (Bayar) (Saruhan Milletvekili), Şeyh Servet (Bursa Milletvekili) gibi isimlerden meydana gelmiştir.

Yeşil Ordu Cemiyeti “*Sol-İttihatçıların, Kemalistlerin ve Üçüncü Enternasyonal’e yakın komünistlerin*” birlikte yer aldıkları bir örgüttür. Adı üzerinde, efsanelere kadar uzanan söylentiler bulunmakta beraber, ezilen Doğu’da radikal sosyal değişimi ve İslam Enternasyonal’i’ni tüm belgelerinde savunmaktadır.

Rusya’da Ekim Devrimi’nin Müslüman halklara getirdiği özgürlük ve kendi geleceğini belirleme hakkı; Doğu’da dalga dalga yayılan eşit ve adil bir toplumsal düzen ideali, Türkiye’de de farklı sosyal kesimlerde ses bulmuştur. Bu durum Anadolu’da devam etmekte olan anti-emperyalist mücadeleyle birleşince; emperyalizme karşı sürdürülen savaşın bir “*sosyal devrim*” ile tamamlanması fikri, Yeşil Ordu Cemiyeti’nde paylaşılan bir ortak paydaya dönmüştür.

Yeşil Ordu Cemiyeti’ni oluşturan kesimlerin hepsinin “sosyal devrim”den anladıkları farklıdır, ancak büyük bir değişim ihtiyacı genel olarak paylaşılan siyasi bir tercih olarak ortaya çıkmıştır.

Yeşil Ordu, örgütlenme faaliyeti içindeyken o dönemin önemli silahlı güçlerinden olan Çerkes Ethem ve örgütü de (Kuva-yı Seyyare Birlikleri) Yeşil Ordu’ya katılmıştır. Çerkes Ethem ki; henüz düzenli ordu ortada yokken Kütahya, Demirci, Simav hatında Yunan kuvvetlerinin ilerlemesini durduran ve daha önemli olmak üzere; İstanbul Hükümeti’nin teşvikiyle Ankara’daki hükümeti tehdit eden Bolu, Düzce, Adapazarı ve Yozgat ayaklanmalarını bastıran tek kuvvettir.

Çerkes Ethem, Eskişehir’de basılan ve sermuhamminin Arif Oruç’un olduğu *Seyyare Yeni Dünya* adında bir gazete yayımlanmaktadır ve gazete Yeşil Ordu Cemiyeti’nin

yayın organıdır. Gazetenin başlığının üstünde “*Dünyanın Fukara-i Kasibesi Birleşiniz!*” ile “*İslam Bolşevik Gazetesi*” ibareleri yer almaktadır.

1920 yılının sonbahar ayları, Yeşil Ordu Cemiyeti’nde ayırışma döneminin başlangıcı olmuştur. Neredeyse bütün bir yıl boyunca farklı kanallarda canlı ve özgür bir tartışma süreci geçiren sol ve komünist hareketin denetim altına alınması düşüncesi – Hükümet cephesinde– ön plana geçmeye başlamıştır.

Temmuz ayında Hükümet ve Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu Cemiyeti’ne kendini kapatması için baskı yapmış, ancak bu baskı Cemiyet tarafından kabul edilmemiştir.

Bu dönemde Meclis’te, Yeşil Ordu Cemiyeti ile irtibatlı “*Halk Zümresi*” adı altında toplanan Halkçı vekiller; “*Halk Şuraları, Mesleki Temsil, Demokrasi, Halkçı Cumhuriyet, Ezilen Sınıfların Hak ve Hukuklarının Kanuni Güvenceler Altına Alınması*” gibi başlıkları öne çıkararak bir nevi “*yerel yönetimi önemseyen, üretici sınıflara karar hakkı tanıyan, sosyal ve insancıl-kapitalizm*” tezleri yayımlayarak, yeni kurulacak rejimin temel metinlerinde bu önceliklere yer verilmesini istemişlerdir.

Yeşil Ordu Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi olan Hakkı Behiç ve Dr. Adnan (Adıvar), Cemiyet’in Mustafa Kemal Paşa ve Hükümet ilişkilerini yürüten üyeleridir. Diğer yandan Hakkı Behiç, İttihatçı kimliğine rağmen Mustafa Kemal’in Yeşil Ordu içinde en güvendiği yöneticilerdendir.

–Resmi– TKF projesinin doğumunda bu yalancılık ve işbirliğinin kuşkusuz rolü olmuştur.

Ekim ayının ortasına doğru Hükümet, Yeşil Ordu Cemiyeti’ni kapatamayacağı veya denetimi altına alamayacağını anlayınca, hem “sol” hareketi devletin zapturatının altına sokmak, hem de Yeşil Ordu’yu etkisiz hale getirmek için harekete geçmiş ve –Resmi– Türkiye Komünist Fırkası’nı kurmuştur.

Partinin Genel Sekreteri Hakkı Behiç’tir. Hakkı Behiç, 18 Ekim’den sonra “*Türkiye Komünist Fırkası, Katib-i Umumisi Hakkı Behiç*” imzası ile partinin kuruluşunu çeşitli kurumlara, bu arada herhalde öncelikle vali, kaymakam ve kumandanlara bildirmiştir.

Feridun Kandemir’in yazdığına göre Hakkı Behiç, 20 Ekim 1920 tarihinde –Resmi– TKF’nin faaliyete geçtiğini, Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa’ya da bir telgraf göndererek haber vermiştir. Hakkı Behiç telgrafında, “*siz kumandan yoldaşımızı dahi partinin azaları*” arasında görmekten iftihar etmekteyiz, demektedir.

Hakkı Behiç Bey’in telgrafından bir bölüm şöyledir:

“Sevgili Yoldaş,

Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonale bağlı ve esas programına göre bir (Türkiye Komünist Fırkası) teşkil edilerek, Dâhiliye Vekâleti Emniyeti Umumiye Şubesi’nin 18 Ekim 1920 tarihli resmi ilmi haberleriyle hükümetçe de tasdik edilmiştir. Firkanın Üçüncü Enternasyonale bağlı olan esas programıyla dâhili nizamnamesi gönderilmek üzere olduğu gibi, memleketimizin hususi şartlarına göre, firkanın umumi kongresi toplanıncaya kadar tatbik ve takip edilecek esaslara dair ayrıca bir de çalışma programı tanzim edilmektedir. Bu Fırkanın otuz kişiden mürekkep bir umumi merkezi, orada burada bulunup bilfiil kongrenin icra heyeti salâhiyetiyle ahenkli çalışacak yoldaşlardan mürekkep dokuz kişilik bir kurucu heyeti vardır...

Fırka resmen kurulmuş olup, faaliyetini tanzim ettiğine ve vaktiyle kurulmuş olan Yeşil Ordu Teşkilatı dahi fırkaya münkalib (dönüşmüş) olduğuna sebeple artık

*Bolşevizm, komünizm fikir ve esasları üzerinde hiçbir cemiyet veya heyetin fotoğraf-
lı vesika ve salâhiyatnamesi olmaksızın, kim olursa olsun bir şahsın faaliyetinde bulun-
ması da tecviz (izin) olunmayacaktır. Keyfiyet Dâhiliye Vekâleti'ne bildirilmiştir. Ni-
zamname ve beyannamenin basılıp neşredilmesi biter bitmez umumi efkârın mütala-
asına da keyfiyet ilan edilecektir. Şimdiden alâkadar olanların dikkat nazarını celbe
ihtimam olunmasını rica ederiz..."*

Hakko Behiç (Bayiç) -Resmi- Türkiye Fırkası, Katib-i Umumisi (sağda),
Yunus Nadi (Abaloğlu) -Resmi- Türkiye Fırkası yöneticisi ve
"milli komünizm" ideologlarından.

Bürokrat-Burjuvazinin Komünist Fırkası

–Resmi– Türkiye Komünist Fırkası, Katib-i Umumisi Hakko Behiç'in yukarıdaki telgrafında partinin kuruluşunun ilan edilmesinin ötesinde, Hükümet yayınladığı bir genelgeyle; *"kendi fırkalarına üye olmayan ve oradan mühürlü resimli üyelik kartı almayan kimselerin komünizm propagandası yapmaları ve komünizmle ilgili herhangi bir faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır"* da denilmektedir.

Bu karar, –Resmi– TKF dışında faaliyet göstermekte olan diğer bütün sol hareke-
tin yeraltına itilmesinin başlangıcı olacak, devlet partisinin dışındaki bütün "sol" ya-
sadaşı ilan edilecektir.

–Resmi– Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucuları arasında; *Hakko Behiç (Bayiç)*
*Katib-i Umumi, Yunus Nadi (Abaloğlu), Eyüp Sabri (Akgöl), İbrahim Süreyya (Yi-
ğit), Muhittin Baha (Pars), Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Kılıç Ali, İh-
san (Eryavuz), Refik (Koraltan), Mahmut Celal (Bayar), Adnan (Adıvar), Çerkes Et-
hem, Fevzi Paşa (Çalonak), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Kazım Paşa (Karabekir), Refet
Paşa (Bele), İsmet Paşa (İnönü)* sayılmaktadır.

Dönemin devlet erkânının önemli isimleri; milletvekilleri, paşalar, bürokratlar ve
burjuvazinin seçkin temsilcileri Komünist Fırkası'na yönetici olmuştur, ama partide
halk ve emekçilerin bulunduğu dair herhangi bir iz yoktur.

Değişik kaynaklar veya anılarda partinin yöneticileri arasında yukarıda sözü edilen
isimler sayılsa da, söz konusu 9 kişilik kurucu heyetin ve 30 kişilik Umumi Merkez yö-
neticilerinin kimler olduğunu belirten resmi herhangi bir belge henüz bulunamamıştır.

Parti, 27 maddeden oluşan *"Türkiye Komünist Fırkası Nizamnamesi"* ve 65
maddeden oluşan *"Türkiye Komünist Fırkası Programı"*nı hazırlamış ve bu belge-
leri yayımlamıştır.

–Resmî– TKF yöneticisi Kılıç Ali: “Parti Muvazaa’dır” –Danışıklı Dövüştür–

Fırkanın kurucuları arasında adı geçen Kılıç Ali, –partinin– kuruluş gerekçesini; dışarıdan gelen komünizm cereyanı karşısında Mustafa Kemal Paşa’nın bulduğu çözüm olarak değerlendirdikten sonra partinin kurucuları için kendisi dahil beş kişinin ismini vermiş ve anılarında şunları yazmıştır.

“Mustafa Kemal Paşa, biz hariçten gelecek herhangi bir telkine uyararak değil, fakat kendi bünyemizi göz önüne alarak, icap ediyorsa fırkayı kendimiz kurabiliriz, dedi ve çok geçmeden, bir muvazaa (danışıklı) tertibi olarak, ben de dâhil olduğum halde, Hakka Behiç, Refik (Koralan), Eyüp Sabri, Süreyya (Yiğit) beylerden mürekkep bir heyeti merkeziye teşkil ettirdi...”

Çerkes Ethem de anılarında, Mustafa Kemal Paşa’nın kendisine gönderdiği ve “*Muhterem Yoldaş*” diye biten mektubunda; Paşa’nın *Seyyare Yeni Dünya* gazetesinin Eskişehir’den Ankara’ya naklini istediğini, Ankara’da Komünist Parti kurduklarını ve partinin merkez heyeti içinde, Mustafa Kemal, Refet Bey ve kendisinin –Çerkes Ethem’in de– olduğunu yazmaktadır.

Bu gelişmelerden sonra *Seyyare Yeni Dünya*, Kasım ayı başlarında Mustafa Kemal’in baskısı üzerine Çerkes Ethem tarafından Eskişehir’den Ankara’ya taşınmıştır. *Yeni Dünya* gazetesinin 31 Aralık 1920 tarihinden sonra çıkan sayılarında ‘*Yeni Dünya*’nın üzerindeki *Seyyare* kelimesi kaldırılmıştır.

Seyyare Yeni Dünya Ankara’ya taşındıktan sonra –Resmî– TKF organı olmuş ve hükümetten 68.000 kuruş devlet yardımı almıştır.

–Resmî– Türkiye Komünist Fırkası’nın İdeolojisi

Partinin kuruluşuna katılan ve politikasının çizilmesinde öne çıkan İttihatçı-Kemalist milletvekilleri ile yüksek rütbeli kumandan ve paşalardan meydana gelen bu tuhaf Komünist Fırkası, mevcut yapısına bakılırsa; Yeşil Ordu’nun içindeki sol-ittihatçı milletvekilleri ile Mustafa Kemal Paşa’nın kumandan çevresinin kurduğu, bu iki kesimin ittifakına dayanan bir partidir.

Sol-ittihatçıları ve Kemalistleri, kurdukları komünist partisinde bir araya getiren düşünce, komünizmi de kendi siyasi programlarının devamına dönüştürme çabasıdır. Mücadele, ‘ittifak’ın dışında gelişmekte olan sol ve komünist hareketi etkisiz hale getirmek ve giderek ortadan kaldırmak biçiminde gelişirken; taraflar bu ittifakın önceliğini ve önemini kabul etmekle birlikte, bunun ötesinde kendi iç gündemleri de bulunmaktadır.

Kemalistler, (Resmî) TKF vasıtasıyla şu sonuçlara varmayı hedeflemişlerdir:

Sol mücadeleyi ve komünizmi devlet tekeline alarak, kendilerinin kurduğu parti dışında tüm sol ve komünist örgütlenmeleri yasaklayarak, –eğer gerekirse– bu kulvarı siyasi manevra alanı olarak kullanmayı esas almışlardır.

İttihatçı-sol ile işbirliği yaparak ve onların ‘ittihatçılığa’ bağlılıkları görece zayıf olanlarından başlayarak, “kendilerine katılacak” olanları yeni rejime kazanmak ve onları bir tercihe zorlamak da bir başka hedeftir.

Sol ve komünist hareketin; “*Bakü’deki Mustafa Suphi hareketi, Ankara’daki Hafi TKP, Türkiye Halk İştirakiyün Fırkası ve Halkçılardan*” meydana gelen farklı çevrelerinin birleşme ihtimali bu şekilde ortadan kaldırılacak ve ‘birleşik sol’un bir alternatif olması önlenecektir.

1920 yılı sonlarında askeri ve siyasi yardımları hâlâ önemli olan Sovyetler'le ilişkilerde, 'Komünist Partisi'ni de siyasi hayatına katan ülke olarak bu konuda hassasiyet sergilediğini göstermek ve bunu diplomaside kullanmak bir başka taktik adım olmuştur.

Sol-ittihatçılar açısından ise dönemin önemli askeri kumandanları ile aynı –komünist– partide yer almanın nedenleri farklıdır.

Bunları da şöyle özetlemek mümkündür:

İttihatçı yapıyı gevşek ve dolaylı örgütlenmelerle devam ettirirken, bu aylarda komünizmin kitleler üzerindeki olumlu duygusal gücünden yararlanarak yeni bir siyasi yapı oluşturma hedefi doğrultusunda farklı bir denemeye girişmek ve özellikle Yeşil Ordu pratiğinden sonra komünizmin "enternasyonalci kanadıyla" rekabette devletin içinde yer alıp, –devletin– desteğini alarak karşı tarafı saf dışı bırakmak önemli bir hedef olmuştur.

Diğer taraftan bütün siyasi ve sosyal karmaşayı –hatta karışıklıkları– içinde barındırmasına rağmen, Resmi TKF içinde, Türkiye'nin kendine özgü bir '*sosyal devrim*' yaşaması gerektiğini düşünen, bunu da içeriği çok tartışmalı '*Türk komünizmi*' yoluyla olabileceğine samimi olarak inanan dar bir kesimin varlığı da ihtimal dahilindedir.

Partinin, kuruluşu olan 18 Ekim 1920 ile ortadan kaldırıldığı 1921 Ocak ayı başına kadar yaklaşık iki üç aylık faaliyet süresi boyunca Katib-i Umumi Hakkı Behiç'in valilere ve kumandanlara yazdığı mektuplardan başka pratik faaliyeti ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Ancak Mete Tunçay bulduğu bir belgeye dayanarak, (Resmi) TKF'nin 1920 yılı Kasım ayında İstanbul'da örgütlenmeye başladığını yazmakta; Hakkı Behiç'in Dr. Fuat Sabit'e yazdığı 'Türkiye Komünist Fırkası Merkezi Umumisi' başlıklı bir kâğıtta, İstanbul'da 'bir semt icra komitesi'nin faaliyetiyle ilgili bilgi bulunduğunu belirtmektedir. –Resmi– Türkiye Komünist Fırkası'nın gerek kurulması sırasındaki tartışmalara, gerekse Mustafa Kemal, Hakkı Behiç, Çerkes Ethem mektuplarına, gazete makalelerine ve TKF Siyasi Programı'na göre partinin öne çıkardığı ilkeler şunlardır:

"Parti, Üçüncü Enternasyonal'e ve onun prensiplerine bağlıdır.

Ülkenin özel şartlarına göre bir çalışma programı hazırlanmaktadır ve ilk genel kurula kadar bu program geçerli olacaktır.

Yeşil Ordu teşkilatı artık partiye (–Resmi– TKF'ye) dönüşmüştür. Bundan sonra komünizm faaliyeti yalnızca –Resmi– TKF'nin resmi izin belgesi taşıyan kişiler tarafından yürütülecektir. Bunun dışında bir 'sol' faaliyete izin verilmeyecektir.

Türkiye'de iki türlü komünizm vardır. Birisi Rusya'yı körü körüne izleyen 'taklitçi' komünizmdir. Bu cereyan şarlatanlık ve entrikacılıktır. Diğeri ise 'Anadolu'nun toplumsal bünyesinin' istediği verimli ve gerçek komünizmdir. –Resmi– TKF bu ikincisini savunmaktadır.

Rusya'daki devrimin şiddetli ve kanlı olmasının sebebi, orada sermaye sınıfının ve aristokrasinin güçlü olmasıdır. Anadolu, Rusya'daki gibi haşın ve kanlı bir amele diktatörlüğüne ihtiyaç olmaksızın kapitalizmle mücadele ederek, tedrici reformlarla, uyum ve düzen içinde komünizme varacaktır. Bizde ne büyük toprak meseleleri, ne büyük sermayeler, ne işçi hareketleri dolayısıyla ne de sömürtü vardır.

Anadolu'nun zenginleri de komünizmden yanadır. Bunu korktukları için değil, gerçeği gördükleri için kabul etmişlerdir. Çünkü gerçek, servet sahipleri için de fakir için de Avrupa'dan gelen zalim kapitalizme karşı birlikte olmak demektir.

Karl Marx'ın prensipleri evrenselidir ama memleketten memlekete aynen ve harfiyen uygulanır formüller değildir. Bu nedenle adına Bolşeviklik denilen bir Rus komünizmi olduğu gibi bir Türk komünizmi de vardır ve olacaktır.

Demek oluyor ki, bir memlekette kapitalizmin zulmü dahilden değil de hariçten geliyorsa, o memlekette zenginle fakirin aynı zulme karşı birleşmesi mümkündür. Aynı zamanda hariçten gelen zulüm kuvveti bu memlekette herkesle beraber idareciler sınıfını da ezme ve mahvetmeye karar verdiği için, en baştaki küçük bir azınlık dışında, idareciler sınıfı yani bürokrasi de gönüllü olarak komünizmden yana olacaktır" biçiminde özetlenebilir.

İhsan Eryavuz, Osmaniye Milletvekili, -Resmi- TKF yöneticisi ve 1920'de komünistleri yargılayan Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı (sağda) Mahmut Celal (Bayar) Saruhan Milletvekili ve -Resmi- TKF yöneticisi.

-Resmi- Türkiye Komünist Fırkası Programı'nın Arka Planı

-Resmi- TKF programını yazanlar muhtemelen genel sekreter Hakkı Behiç ve çevresidir. Hakkı Behiç programı yazarken bunu Mustafa Kemal ile ne kadar paylaştı bilinmez ama programın ana hatlarını her vesileyle çeşitli yerlerde uzun uzun savunduğundan -Program'ın Hakkı Behiç'in- kendi tezlerinden oluştuğu aşîkârdır.

Program'ın tamamına hâkim olan hava, temel bir sıkıntıyı da yansıtmaktadır. Bu sıkıntı nedeniyle de -Program- son derece genel ifadelerle yazılmak zorunda kalmıştır.

Sıkıntı şuradan kaynaklanmaktadır. Partinin kuruluşuna katılanların genel yapısı dikkate alındığında bir kısmı milletvekili, bir kısmı da üst rütbeli kumandan veya bürokrattır. Fırka'da halk ve emekçi sınıflar yoktur. Parti yönetimi, siyasi ve askeri gücü kontrol eden, aynı zamanda ekonomik zenginliği elinde tutanların (burjuva, toprak sahibi, eşraf sınıflarının) ya kendisidir ya da sınıfsal temsilcilerinden oluşmaktadır. Partinin bazı yöneticileri ise hükümette bakandır.

Diğer taraftan da Üçüncü Enternasyonal üyesi olmak iddiasıyla, radikal ve halkçı çözümler içeren 'komünist' bir parti programının 'yazılması' mecburiyeti bulunmaktadır.

Bu iki önemli karşıtlık, hem hükümette olup hem muhalefetteymişçesine program yazmak zorunda kalmak, Hakkı Behiç ve ekibini zorlamış olmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa ve kumandanların partinin ideolojik yapısının oluşumuna katkısının sınırlı olması muhtemeldir ancak, bu kesim; askeri bürokrasinin, siyasetin ve meclisin dizginlerini elinde tutması nedeniyle -Resmi- TKF'nin kurulmasında değil ama ortadan kaldırılmasında tamamen belirleyici olmuştur.

–Resmi– TKF’nin yukarıda aktardığımız bilgiler ışığında, gerek yayın organlarında, gerekse partinin siyasi programında ki ana konu, *‘Türk ya da Milli Komünizm’* adı verilen bir ideoloji yaratmak, gerçekte ise Türk milliyetçiliğinin tezlerine ulaşmaktır.

‘Milli komünizm’in savunduğu temel ilke, dışardan gelen ‘kapitalizmin zulmüne karşı’ milli birliğin yaratılması, emperyalizm ve onun ortağı durumundaki gayrimüslimlere karşı –Türk burjuva sınıfının kapitalizminin– savunulması ve mevcut düzenin sınıfsal yapısının korunmasıdır.

Nitekim –Resmi– TKF’nin yöneticilerinden Mahmut Esat (Bozkurt) 20 Ekim 1920 tarihinde “Yeşil Elma” başlıklı bir makale yazmış burada ‘milli komünizmi’ Türk Milletinin birliği olarak tanımlamıştır.

Azeri araştırmacılar Gurko-Kriajin Mahmut Esat’ın makalesini şöyle yorumlamışlardır:

“Menim nokta-i nazarıma göre, Türk komünizmi, Türk milletinin kavvetlenmesi ve hoşbaht olması için bir alet vazifesi görür. Bu bir istihkâm ve Kızıl Elma’ya doğru giden yoldur.

Türkler için komünizm, mefkûre değil, vasıttadır.

Türklerin mefkûresi ise, Türk milletinin birliği ‘Kızıl Elma’dır.

Halk kitlesinin inkılâpçı temayülüne hoş gelmek için bazen ‘altın’, bazen ‘kırmızı’ diye adlanan ‘Yeşil Elma’ şiarı altında ileri sürülmüş bu programın mahiyeti bundan ibarettir. Bu programda görürük ki son zamanlarda muhtelif adlar altında gizlenmekte olan İttihat ve Terakki fırkasının bazı uzuvları Yeşil Elma prensiplerini müdafaa eden Ankara Komünist Fırkasını yaratmaya çalışırlar. Onlar genç Türk Fırkası’nın oldukça eski mefkûrelerinden olan Pan –Türkizm ve Pan– İslamizm mefkûrelerini elde etmek için komünizmden bir alet ve köprü gibi faydalanmak isteyerek Türk Cemiyeti’nin rehberi safında öz geçmiş vaziyetlerini ikame etmek istiyorlar... Bu yeni fırka liderleri ne kadar Avrupa emperyalizmine hücum etseler de, komünizm bu fırkanın elinde emperyalist arzu ve hareketlerini örtmek için bir vasıttadır...”

–Resmi– Türkiye Komünist Fırkası Basını

–Resmi– TKF’nin görüşlerini yansıtan iki gazete bulunmaktadır. Bunlar *Anadolu’da Yeni Gün* ve *Yeni Dünya* gazeteleridir. Hükümetin sözcüsü durumundaki *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi de “komünizm” tartışmalarına katılmış “Türk komünizmini” hararetle savunmuştur.

Anadolu’da Yeni Gün gazetesi, Yunus Nadi’nin yönettiği ve 1920 yılı boyunca Ankara’da ‘sol’ basının söz söylemeye en yetkili sesi olma iddiasındadır. Yunus Nadi, –Resmi– TKF’nin kurucularından ve ideologlarından olması nedeniyle gazetesini de Fırka’nın görüşlerini yansıtmaktadır.

Yeni Dünya gazetesi ise, Yeşil Ordu’nun tasfiyesi sürecinde Ankara’ya taşınınca –Resmi– TKF’nin ikinci yayın organı olmuştur. *Yeni Dünya* gazetesinin ‘Müdür-i mesul ve Başmuharriri’ aynı zamanda –Resmi– TKF’nin da Katib-i Umumisi olan Hakkı Behiç’tir.

Her üç gazetede de Komünizm ve Bolşevizm üzerine pek çok yazı yayımlanmıştır.

Örneğin *Hâkimiyet-i Milliye*’de başmakale olarak ve 9-16 Ekim (1920) tarihleri arasında ve –Resmi– TKF’nin kuruluşunun hemen öncesinde yayımlanan yazılar, Türk Komünizmi’nden ne anlaşılması gerektiği konusuna ayrılmıştır.

Anadolu'da Yeni Gün, Ankara'da yayımlanmaya başladığından itibaren 'Bolşeviklik' konusunda birçok yazı yayımlanmıştır. Örneğin 'Faydalı Bir Tefrika' başlığıyla tanıtılan dizide 'Bolşevikliliğin bilinmesi gerekliliği' üzerinde durulmuş ve Bolşeviklik tarihçesi ve teşkilatı hakkında önemli bilgileri, 'salahiyetli' bir kaleminden tefrikalar halinde yayımlayacağız denilmiş ve Türk komünizmi enine boyuna tartışılmıştır.

Yeni Dünya gazetesinde ise Hakkı Behiç "Kommünizm; Rusya'da Türkiye'de" başlığıyla yayımladığı uzun makalesinde bu konudaki görüşlerini ayrıntılı olarak açıklamıştır.

Hakkı Behiç'in bu uzun makalesinin yazılış tarihi 30 Kasım 1920'dir.

Bu tarihte Yeşil Ordu içindeki saflar kesin çizgileriyle belirginleşmiş, Hakkı Behiç'in de içinde bulunduğu kalabalık bir grup Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle -Resmi- TKP'yi kurmuş, azınlıkta kalan bir grup ise Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Hakkı Behiç'in Kommünizm; Rusya'da Türkiye'de başlıklı makalesi önemlidir. Bu makalede dile getirilen düşünceler; sol-İttihatçılardan Halkçılara, milli komünizm taraftarlarına, hatta kimi Kemalistlere kadar yaygın bir kesim tarafından -tarihsel bir zaman aralığında- paylaşılmıştır.

Makalede dile getirilen düşüncelerden altı çizilmesi gerekenler şunlardır:

Sosyal devrim Türkiye için zorunludur.

Bu devrim Türkiye'nin yüzyıllardır birikmiş sorunlarını çözecektir.

Devrim, Rusya'dakinin aksine bizde bir idare ve hükümet sorunudur.

Rusya'da devrim bir emek-sermaye karşılığının sonucudur.

Bizde sermaye yoktur. Olanı emperyalizmle ortak olan gayrimüslim unsurlardadır.

Dolayısıyla Türklerin kapitalistleri ve burjuvalarına karşı bir devrim de mümkün değildir.

Ticaret ve mal değişimini halka dayanan bir hükümet eliyle yapmak bizde sorunu çözmeye yetecektir.

Bizde bir sermaye diktatörlüğü olmadığı için bugünkü aşamadan komünizme geçmek için ayrıca bir devrim aşaması geçirmeye gerek yoktur. Yapılacak peşpeşe reformlar bizi komünizme ulaştıracaktır.

Komünizm, sınıf ya da proletarya hâkimiyeti demek değildir. Türkiye ve diğer İslam ülkeleri, Rusya ve Avrupa'dan farklı olarak, sanayi toplumu olmadıklarından komünizme geçmek için proletarya diktatörlüğünün -demir merdivenine- ihtiyaçları yoktur.

Türkiye'de komünizmi iki kurum eliyle kurmak mümkündür: Devletin düzenleyeceği büyük sanayi teşekkülleri ve emekçilerin kuracağı kooperatifler. Üretilecek ürün ile talep bir kere ayarlandıktan sonra komünizme geçmek çok kolay olacaktır.

Bizde İstanbul istisna edilirse emekçi sınıfı köylülerden meydana gelir. Bu sınıfa ait diktatörlükten de halkın çoğunluğunun egemenliği anlaşılmalıdır.

Anadolu hükümeti geçmişin köhne geleneklerine bağlı değildir. Bizim memleket şartlarından çıkardığımız devrim ve komünizm tasarımı oportünizm olarak nitelenemez. Anadolu devrimcileri Üçüncü Enternasyonal'in her vasıta ile komünizme ulaşma düsturunu benimsemişlerdir. Ankara hükümeti bu anlamda tam bir devrim hükümetidir.

Anadolu hükümeti henüz bir geçiş aşamasındadır.

Öyle değildir ama Anadolu hükümeti bir burjuva demokrasisi bile olsaydı, Dünya Devrimi'ni kollayan tutumundan ötürü saygı görmeye hak kazanmıştır.

Anadolu hükümeti Dünya Devrimi'nin en tehlikeli geçidindedir. Acele ihtilal hevesleri, bu geçidin emperyalistlerin eline geçmesine yol açabilir.

Hakkı Behiç'in görüşlerinin özeti yukarıdaki gibidir.

Bu düşünceler süzülünce temel saptama, arkaplanında tartışmasız bir doğruya yaslanmaktadır. Türkiye'de sanayinin gelişmemesine ya da Türkiye'de kapitalizmin belirlenmesi olmamasına,

Ancak bu genel doğrudan, burjuva ideolojisinin hep başvurduğu temel bir çarpıtmaya varılmıştır.

Kapitalizm gelişmediği için Anadolu'da sınıflar da bulunmamaktadır.

Hakkı Behiç'in makalesi; Anadolu'da sınıfsal bölünmüşlüğü olmadığını veya bu bölünmüşlüğü hiç önemli olmadığı ile ilgili tezler için iyi bir makedir.

'Idealist' Hakkı Behiç, bu çizgiyi inandığı için mi savunmaktadır, yoksa işleyişlerini iyi bildiği teşkilatların ve iç iktidar savaşlarının kazandığı bir sezgi, Hakkı Behiç'i 'kudretli'nin yanında olmaya mı sürüklemiştir, kestirmek zordur.

Hakkı Behiç'in Türkiye'de sanayi yoktur, onun doğrudan sonuçları; işçi sınıfı ve burjuvazi de bulunmamaktadır, bu nedenle de sınıf mücadelesi yoktur varsayımı, Ulusal Kurtuluş mücadelesinin sınıfsal yapısını saklamaya yarayan, rejim biraz daha oturduktan sonra Kemalizm'in savunmayı devraldığı 'imtiyazsız ve sınıfsız bir kitleyiz' fel-sefesine varacaktır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın fiili savaş gücünü meydana getiren köylü ve işçi kitlelerine karşı, mücadelenin kumandasını elinde tutanlar; -öyle ya da böyle- burjuva devriminin ve kapitalizmin zaferi için mücadele eden paşalar, bürokratlar, gazeteciler ve siyasetçiler kendilerini bir taahhüt altına sokmuş bulunuyorlardı.

Bu taahhüdü yerine getirdikleri sanısını uyandırmak için de yoksullara sınıf farklarının varlığını duyurmamak, eski muktedirlerin yerine, yeni Anadolu zenginlerinin egemen sınıf mevkiine geçmelerini, geniş halk kitlelerinin iktidara geçmesi olarak göstermek gerekiyordu.

-Resmi- TKF'nin programı bu gerçeği görmek için iyi bir belgedir.

Çerkes Ethem ve Yeşil Ordu'nun yayın organı olarak Eskişehir'de çıkan gazetesi *Seyyare Yeni Dünya*, Ankara'ya taşınıp -Resmi- TKF'nin yayın organı olunca adındaki *Seyyare* kelimesi çıkarılmıştır.

-Resmi- Türkiye Komünist Fırkası'nın Kapatılması

1920 yılının Ekim ayında kurulan partinin ömrünün bu kadar kısa olacağını muhtemelen hiçbir kurucusu tahmin edememiştir.

27 Aralık 1920'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü), Çerkes Ethem kuvvetlerine karşı harekâta başlamıştır. Ethem'in bastırılması operasyonu, genel olarak 'sol'un bastırılması harekâtına dönüşmüştür.

Bakü'den Ankara'ya gelmekte olan Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesi, Ankara'da Yeşil Ordu ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası tutuklamaları 1921 yılının ilk haftaları içinde olmuştur.

—Resmi— Türkiye Komünist Fırkası'nın faaliyetinin durdurulması ve partinin kapatılması, —partinin bütün yükünü taşıyan— içerdeki sol-ittihatçıların önünün kesilmesi anlamıyla, operasyonun bir başka önemli hedeflerindendir.

—Resmi— TKF'nin görünürdeki kapatma gerekçesi Çerkes Ethem isyanına bulaşması iddiasıdır.

Çerkes Ethem isyanı ile —Resmi— TKF'yi bu isyan ile ilişkilendirmek için ileri sürülen belge yıllar sonra Yunus Nadi tarafından (27 Temmuz 1931 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde) yayımlanmıştır.

O dönem —Resmi— TKF'nin önemli liderlerinden olan Yunus Nadi, '*Millet, düşmanın taarruzları ve Çerkes Ethem'in isyanını bastırmakla uğraşırken Arif Oruç'un neşrettikleri bir beyanname vasıtasıyla, Eskişehir işçilerini isyana ve kıyama sevk ediyorlardı*' dediği çağrısı gazetesinde basmıştır.

Yunus Nadi'ye göre Arif Oruç'un yayımladığı beyanname şöyledir:

*'Eskişehir işçilerine
Amele...Köylü:*

Senelerden beri dünyayı her taraftan saran kapitalist zinciri, bugün Rusya fukarayı kâsibesinin (emekçilerinin), parçalayıcı bir darbesiyle kopup, mahvolurken, Şark ve Garbın bütün mazlum ve masum, işçi ve köylü halk kitleleri yeni bir hayata nail olmaya susamış, kıyam ediyorlar.

Ey işçi arkadaşlar. Ey dünyanın daima çalışan ve daima aç ve yoksul kalan namuskâr insanları...

Bugün Şarkta doğan yeni güneş sizin sararan namuslu alınlarınıza renk ve hayat vermek için çalışıyor, çalışacak, muvaffak oluyor ve elbette muvaffak olacak.

Ey Eskişehir işçileri...

Dünyanın her tarafında her güneşin murundan istifadeye koşan işçi ve köyliye mani olmak isteyen kirli eller vardır. Ve her yerde bu kirli eller daima atıl ve mazarattan (zararlar) sakıt (düşen) bir hale getirilmiştir.

Bunu yapan sizin Şark ve Garp'deki işçi ve köylü arkadaşlarınızdır.

Bugün bu cereyanın gayesi şu veya bu milletin istifadesine hadim (hizmet) olmak değildir. Bunun garez ve hedefi dünyayı kendilerine yemlik itti haz eden kara devleri ezmek ve dünyayı dünya, insanları insan demektir.

Binaenaleyh bugün size de düşen vazife bu cereyana tabi olmak ve bir an evvel Bolşevizmin nurlu güneşinden solgun ovalarımızı, sararan benizlerimizi, sönmek üzere olan hanümanlarımızı (ocak), tahsilsiz kalan çocuklarımızı, aç ve yoksul kalan arkadaşlarımızı kurtarmak ve diriltmek için çalışmaktır.

Haydi, arkadaşlar haydi, işçi ve köylüler diriliniz ve deyiniz ki biz de Bolşevizmin insani esaslarını memleketimizde görmek istiyoruz.

Haydi, arkadaşlar haydi.'

İsyan bildirisi diye adlandırılan 'beyanname' genel anlamıyla sosyalizmin emekçi sınıfların ideolojisi olarak övüldüğü gazetelerde onlarca yer almış diğer metinlerden farklı değildir.

Yunus Nadi'nin on yıl sonra yayımladığı bildirideki iddiasına göre, metinde örtülü bir ifadeyle; yeniçağın nimetlerinden yararlanacak olanları engelleyen 'kirlî el' her yerde vardır ve bu kirlî el Türkiye'de Kemalistlerdir, denilmektedir.

Aynı bilgileri kullanan G. Harris'e göre ise; Hükümet, Ethem'e karşı askeri operasyona başlar başlamaz, *Seyyare Yeni Dünya* gazetesi, sütunlarında 'mahalli demiryolu işçilerini greve gitmelerini dileyen' -G. Harris, bu çağrının *Yeni Dünya*'da hangi gün yayımlandığını açıklamadığı gibi, metnin kendisine dair bir bilgi de yoktur- bir çağrı yayımlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa da *Nutuk*'ta bu olaya yer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımıyla olaylar şöyle gelişmiştir:

"Saruhan milletvekili ve Çerkes Ethem'in ağabeyi Reşit, 20/21 Aralık gecesi, kendi evinde gizli olarak yapılan bir toplantıda Ethem kâvvetlerine karşı asker sevkini engellemek için demiryolu işçilerini greve çağırarak bir karar almışlardır. Bu toplantıda bulunanlar; Yeni Dünya gazetesinden Hayri, Nizamettin Nazîf, Müşir Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet, arkadaşı Şükrü Bey ile Çerkes Ethem'in kâtibidir.

Toplantıya katılan dört kişinin isimlerini sayan Mustafa Kemal beşinci kişi için Çerkes Ethem'in kâtibi demekte ve isim vermemektedir. Bu beş kişiden biri, toplantıdan hemen sonra gizlice olayı Mustafa Kemal'e ihbar etmiştir. Bu adam propagandayı düzenlemek ve yürütmekle görevliymiş, başkanları Hidayet Bey'miş. Muhbir olan yalnız Kütahya'ya gidecek, talimatı aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Ötekiler Eskişehir'de bekleyeceklerdi. Muhbirin ihbarının doğru olduğu sonraki olaylardan anlaşılmıştır..."

Sözkonusu bildirinin kendisi -henüz- ortada yokken, bu konuda -Resmî- TKF'nin Katib-i Umumisi Hakkı Behiç, Rauf Orbay'a yazdığı sitem dolu mektubunda, *'Başmuharrirliğini bizzat deruhte ettiğim Yeni Dünya gazetesi eşkaya yatağı gibi basıldı. Gazetede Ethem'in gönderdiği bir beyanname tab' olunmuş. Bu beyannamenin Kütahya'dan geleceğini bile haber alıp bazı meb'uslara söyleyenler, bunun tab' edilmemesi için bana bir tezkerecek bile yazmadılar'* demektedir.

Mustafa Kemal'in muhbirinin kim olduğu ise belli olmamış, Ethem'in katibi'nin kimliği de gizli kalmıştır.

Büyük Millet Meclisi'nin 3 Ocak 1921 günü yaptığı toplantıda konuşan Mustafa Kemal Paşa, *'-Resmî- Komünist Fırkası ile partinin Umumi Kâtibi Hakkı Behiç'in, Çerkes Ethem'in isyanına herhangi bir surette katılmamış olduğunu'*, bu konuda hiçbir delil bulunmadığını bilhassa belirterek, -Resmî- TKF üzerindeki suçlamaları kaldırmışsa da, bu durum zaten taktik nedenlerle kurulmuş olan partinin yasaklanması kararını değiştirmemiştir.

Bu operasyonda *Seyyare Yeni Dünya*'nın matbaası Hükümet güçlerince 2 Ocak 1921'de tahrîp edilmiştir.

-Resmî- TKF'nin kuruluşunda Kemalistlerle işbirliği yapmış olan İttihatçı mebus ve çevreler, yaratılan terör ortamında geri adım atarak partiden vazgeçmiştir. Yunus Nadi ve G. Harris'in yukarıdaki kanıtları ve İstiklal Mahkemesi kararları dikkate alındığında, -Resmî- TKF, partilerinin kapatılmasına, -belki de yalnız gazetecileriyle- tereddütlü ve zayıf bir direniş göstermişlerdir.

Bu operasyonla 'Türk komünizmi' tartışmaları sona erdiği gibi, Kemalistlerin bir başka hedefi olan ve 'sol'u kendi ideolojilerinin içine taşıyan İttihatçıların öntü bir kez daha kesilmiştir.

—Resmî— Türkiye Komünist Fırkası'nın, İstiklal Mahkemesi'nde yalnızca gazetecileri yargılanmıştır. *Yeni Dünya* yazarları, 'eylem ve yazı yoluyla vatan hainliği cürümünü' işledikleri gerekçesiyle, Mustafa Nuri'yi 5 yıla, Nizamettin Nazif'i 8 yıla mahkûm etmiştir. Gazetenin 'sahib-i imtiyaz ve sermuharirin' Arif Oruç tutuklu kaldığı yaklaşık 5 aylık süre yeterli bulunarak Kayseri'ye sürgün edilmiştir.

Hükûmet, komünizmin faaliyetlerini kendi tekelinde topladıktan sonra, yukarıda Mustafa Kemal Paşa'nın kumandanlara bu konuda verdiği '*Komünizm cereyanı, nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır*' direktifi büyük ölçüde yerine getirilmiş, 'halk' komünizme bulaştırılmamış, partinin kapatılmasıyla sorun büyük ölçüde çözülmüştür.

—Resmî— TKF'nin Katib-i Umumisi Çerkes Hakkı Behiç, bir başka Çerkes Mehmet Rauf'a Malta sürgününden dönüşünde gönderdiği uzun mektubunda iki noktanın altını önemle çizmektedir.

Önce, '*komünist partisi*' kurma teklifi Mustafa Kemal Paşa'nın fikriydi demektedir, sonra da, '*büyük fedakârlıklarla kurduğumuz parti ve ben, Ethem isyanına katılmak dedikodusuyla cezalandırıldık, hatta aldatıldık*' diye yazmaktadır.

Hakkı Behiç'in bu mektubu davanın tepe noktası tarafından "kırlarak dışlanmış" bir siyasetçinin politikaya vedası anlamındadır.

Halide Edip'in '*Kurtuluş Savaşı günlerinin en inanmış sosyalistiydi*' dediği Hakkı Behiç'in Rauf Orbay'a yazdığı mektubunun bir bölümü şöyledir:

"*Reşit'in, Ethem'in, Fuat Paşa'nın dâhil bulunduğu bu teşkilat (Yeşil Ordu. H.E.) bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa'nın husumetini celbetti, dağıtmaya mecbur olduk. Bizi dinlemeyip faaliyete devam ve sebat edenler bir vesile ile mahkûm edildi. Bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa (Komünist) namı ile ve tamamen Rus inkalâbının aynını istihdaf (hedef) etmek şartı ile bir fırka teşkilini teklif etti. Rusya'dan gelen bir tehlikenin ilhab (alevlendirme) ettiği bir fikr-i mahsus ve zaruret-i siyasiye şeklinde bana adeta cebren kabul ettirilen bu işi bir fedakârlık addettim. Çünkü Komünist fırkası namına ortaya çıkmakla bir kere bittabi çok kuvvetli husumetler celb edecektim. Sanıyen bu fırkanın bizim memlekette gayesine göre bir şekli idare vücuda getirmesi adeta muhal (imkânsız) iken ben muhali temenni eden bir adam vaziyetinde kalacak idim. Salisen komünizm haricinde hiçbir fırka namına bir daha hayat-ı siyasiyeye çıkmamak ızdırarına (zorluğuna) düşecektim. Bunları hep düşündüm. Hatta Maliye Vekili Ferit Bey de ihtar etti. Fakat reddedersem istikbalde tekrar bir mevki-i iktidar tasavvur ettiğime zâhip olacaklar korkusu ile kabulü muvafık buldum, teşkilata başladık...*

Ethem'in Yunan ordusuna ilticası haberi, sanki buna intizar (gözleme) ediliyormuş gibi, faaliyeti tezyid (artırmak) etti. Ethem taraftarları toplandı. Komünist Fırkası namına ihtilal yapıldığına, Ethem'in ve kuvvetlerinin bizim sevk ve tahrikimizle isyan ettiklerine, hatta benimde şahsen bu meselede alâkadar bulunduğuma dair rivayetler, dedikodular hep levs-i hasetten (çekememe kirliliği), levs-i menfaatten doğan birçok iğrenç cereyanlar memleketi istila etti. Eskişehir'de gayr-i münasip neşriyattan dolayı hükümetçe tatil edilecekken kurtarıp buraya celb ve başmuharrirliğini bizzat deruhte

ettiğim Yeni Dünya gazetesi eşkaya yatağı gibi basıldı. Muharrirleri hapis edildi, ser-muharriri ben olduğum gazetenin başında müdür-i mes'ul namına da benim ismim bu-lunduğu halde, en küçük bir arkadaşlık hissi ile haberdar bile edilmedim. Gazetede Ethem'in gönderdiği bir beyanname tab' olunmuş. Bu beyannamenin Kütahya'dan ge-leceğini bile haber alıp bazı meb'uslara söyleyenler, bunun tab' edilmemesi için bana bir tezkerecik bile yazmadılar. Beyanname tab' edildi ve cürm-ü meşhut (suçüstü) ha-linde matbaa basılarak yakalandı. Gazete tatil olundu. Beyannamesi tervicen yazıldı-ğı rivayet edilen başmakaleden dolayı (henüz intişar etmemiş ve dünyanın hiçbir tara-fında cürüm teşkil etmesine imkân görülmemiş (görülmecek bir makaleden dolayı) matbaa ve gazete müstahdemleri aylarca hapsolundu. Bu gazetenin müdür-i mes'ulü ben idim ve hiçbir şeyden haberdar olmayarak yatıyorum...

Ethem gitti, Komünist Fırkası bittabi gitti. Belki çok iyi oldu. Çünkü Demirci'den ileri geçemeyen muzafferiyetlerle yakandan, İnönü'nden, Eskişehir'den, Beylikköprü'den, Tanin'den daz-ı afak oldum. Ethem'i severdim, Rauf Bey; fakat M. Kemal'i Ethem'den de ziyade severdim, çünkü gayemi temsil ediyordu. Fakat Ethem hakkında yapılan işle-rin muhakemesi, M. Kemal'e bittabi namusumla verilmiş sözümün icap ettirdiği alâka ve merbutiyet (bağlılık) bâki kalmak şartı ile siyaset hayatından beni iğrendirdi, kor-kuttu, müteessir ve mütevehhim (vehimli) etti. O günden beri Meclisten ve bütün siya-si işlerden uzak yaşıyorum ve müsterihim...

Tahassürle (hasretle) ellerinden, gözlerinden öperim, muazzez ve kahraman kar-deşim."

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977.

Çerkes Ethem, *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, Dünya Yayınları, İstanbul 1962.

Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurchurduğu Komünist Parti ve Sonrası*, Yakın Tari-himiz Yayınları, İstanbul 1966.

Füruzan Husrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Matbaası, İstanbul 1965.

Galip M. Ataç, *Anadolu'da Yeni Gün'ün İlk Tefrikaları*, Proleter Devrimci Aydın-lık, Sayı 25, Kasım 1970.

George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979.

Gurko-Kriajin, *Yeşil Elma, Tarih ve Toplum*, Sayı 36, Yıl 1986.

Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2010.

Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayıncılık, İstanbul 1955.

Kurtuluş Savaşı İdeolojisi – Hâkimiyet-i Milliye Yazıları, Kaynak Yayınları, İstan-bul 2007.

Mete Tunçay, *Bilineceği Bilmek*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.

Mete Tunçay, *Mustafa Kemal - Arif Oruç Mektuplaşması*, Tophansal Tarih, Ocak 1999.

Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar - I (1908-1925)*, BDS Yayınları İstanbul 1982.

KOMÜNİST MANİFESTO'NUN TÜRKÇEDEKİ SERÜVENİ

*Katı olan her şey buharlaşıyor,
kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor...*

Komünist Manifesto

Genel kabul gören araştırmalara göre bütün zamanlarda *Komünist Manifesto*'dan daha fazla baskısı yapılmış yalnız iki kitap bulunmaktadır. Hristiyanların İncil'i ve Müslümanların Kur'an-ı Kerim'i. Her iki dinsel metnin yüzlerce yıllık geçmişleri göz önüne alındığında yalnızca 173 yıl önce basılan ve bilinen bütün dünya dillerine birçok kere çevrilen *Komünist Manifesto*, Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından 21 Şubat 1848'de yayımlanmıştır.

29 Kasım-8 Aralık 1847 tarihleri arasında Londra'da yapılan Komünistler Birliği İkinci Kongresi'nin ardından Brüksel'e dönen Marx ve Engels çabalarını Komünist Parti Manifestosu'nu yazmak üzerine yoğunlaştırmışlardı.

Manifesto, Marx ve Engels'in yaratıcı işbirliğine dayanmasına, metnin bir bölümünün Engels'in *Komünizmin İlkeleri* adlı çalışmasından alınmasına karşın, bu ifadelere edebi ifadesini veren Marx olmuştur. Manifesto Ocak (1848) ayı sonlarına doğru tamamlanmış ve elyazması Londra'ya gönderilmiştir. Eser, J. E. Burghard adında bir Alman göçmenin küçük matbaasında –Almanca– olarak basılmıştır. Nisan-Mayıs 1848'de aynı matbaada ikinci baskısı yapılmış, Alman göçmenlerinin gazetesi *Deutsche Londener Zeitung* gazetesinde tefrika olarak yayımlanmıştır.

Manifesto 1851'e kadar İtalyanca ve İspanyolcaya ilk kez, Fransızcaya dört kez çevrilmiştir. İngilizcede Engels'in çevirisiyle 1850'de yayımlanmıştır. Bu dönemki baskıların birçoğunda yazarlarının adı konulmadan anonim olarak basılmıştır. Danimarkaca ve Lehçe ilk baskı 1848'de yapılmış, İsveççe ilk baskısı aynı yıl "*Komünizmin Sesi, Komünist Partinin Deklarasyonu*" adı altında yayımlanmıştır. Manifesto, Rusçaya Georgi Plekhanov, Bulgarcaya Dimitir Blagoev, Macarcaya Béla Kun gibi ünlü Marksistler tarafından çevrilmiştir. Yine 1893'te Samara'da bulunduğu sırada Lenin tarafından Rusçaya ikinci kez çevrilmiştir.

Paul Sweezy, *Komünist Manifesto*'nun yayımlanışının yüzüncü yılında kaleme aldığı bir makalede: "Manifesto'nun eşsiz önemi nereden geliyor?" sorusunu yanıtlarken şöyle yazmıştır:

"Komünist Manifesto öncesi sosyalizm, hala şekilsiz ve olgunlaşmamıştı; bir dizi parlak sezgi ve algılar, düşsel tasarımlar, tutkulu inanç ve umut bütünüydü. Sistemleştirilmesine yani sağlığının, sağlıklısın ayrıştırılacağı, sosyalist görüşe burjuva felsefesinin ve sosyal bilimlerinin en gelişmiş öğelerini katacak dikkatli bir araştırmaya acil ihtiyaç vardı..."

Karl Marx ve Friedrich Engels'in tarihsel görevleri bunu yerine getirmek oldu...

Manifesto, sosyalizm tarihinde önemli bir odak noktasıdır...

Daha önceki düşünce ve tecrübeler ona varır, daha sonraki gelişmeler ise ondan kaynaklanır...

İşte bu gerçek, Manifesto'yu bütün insanlık tarihinin en önemli belgelerinden biri olma durumuna yükseltmiştir...

Son yazılan Önsöz'lerde de açıkça görüldüğü gibi, Marx ve Engels hiçbir zaman tarihin geleceğini çizmeyi ve gelecek sosyalist kuşakları bağlayıcı bir dizi dogma sıralamayı düşünmediler...

Şunu özellikle belirttiler ki, kapitalizm yayılıp yeni ülke ve bölgeleri çağdaş tarihin içine çektikçe, Manifesto'da dikkate alınmayan problem ve gelişme biçimleriyle ister istemez karşılaşılacaktır..."

Paul Sweezy, *"Manifesto bir yüzyıl boyu nasıl ayakta kaldı'ya"* cevaben; bu kısa, özlü "bildirgenin" bütün siyasi değerlendirmelerinin ötesinde, arka planında yatan büyük entelektüel birikimine dikkat çekmektedir.

Komünist Manifesto ve Altbaşlıkları...

"Avrupa'da bir heyula kol geziyor, komünizm heyulası. Yaşlı Avrupa'nın bütün devletleri, Papası ve Çarı, Metternich'i ve Guizot'su, Fransız Radikalleri ve Alman hafiyeleri bu heyulaya karşı kutsal bir sürgün avında el ele vermişleridir" cümlesini içeren bir giriş yazısıyla başlayan ve *"Bütün ülkelerin işçileri birleşin!"* cümlesiyle biten *Komünist Manifesto* şu bölümlerden oluşmaktadır:

- I. BURJUVALAR VE PROLETERLER
- II. PROLETERLER VE KOMÜNİSTLER
- III. SOSYALİST VE KOMÜNİST EDEBİYAT

1. Gerici Sosyalizm

- a. Feodal Sosyalizm
- b. Küçük Burjuva Sosyalizmi
- c. Alman Sosyalizmi ya da "Hakiki" Sosyalizm

2. Muhafazakâr Sosyalizm ya da Burjuva Sosyalizmi

3. Eleştirel-Ütopyacı Sosyalizm ya da Komünizm

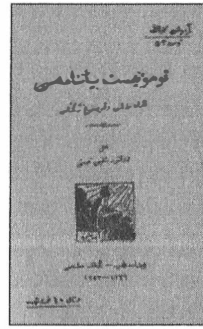
IV. KOMÜNİSTLERİ ÇEŞİTLİ MUHALEFET PARTİLERİ KARŞISINDAKİ KONUMU

Osmanlı'da ve Türkçede Komünist Manifesto...

Komünist Manifesto'nun yayımlandığı tarihten sonra Türkçeye çevrilmesi için yetmiş küsur yıl geçmesini beklemek gerekecektir.

Osmanlı basınında, gerek Komünist Manifesto'nun yayımlandığı 1848 yılları, gerekse daha sonra 1871 Paris Komünü münasebetiyle çok sayıda yazı yayımlanmıştır.

Bu yazılarda Avrupa'nın o fırtınalı yılları resmedilmekte, Avrupa'yı derinden sarsan büyük değişimin hem taraftarları ama genellikle de muhalifî bulunmaktadır.

Solda, *Komünist Manifesto* 'nun ilk baskısının kapağı;

Sağda ise Aydınlık Külliyyatı'ndan çıkan *Manifesto* 'nun kapağı.

"Numero 9, Komünist Beyannamesi, Karl Marx ve Friedrich Engels, Nakli: Doktor Şefik Hüsnü, Şehzadebaşı Efka Matbaası, 1339-1923, Fiyatı 10 kuruştur."

Osmanlı Devleti'nin görüşünü, Sadrazam Ali Paşa net bir şekilde dile getirilmiştir. Devletin resmi görüşü, azınlıkta kalan bir avuç aydını saymazsak genel kabul gören düşüncelerdir.

Bu yargı Ali Paşa'nın kaleminden şöyle dile getirilmiştir:

"Avrupa'nın her yerine yayılmış ve bu fikirleri besleyenler Enternasyonal adıyla büyük bir dernek kurmuşlardır. Yaratılış kanununa aykırı bu fikirlerin gerçekleşmesi -Allah göstermesin- türlü türlü ihtimaller ve çatışmalar doğurur. Bu haydutluğu ve eşkıyalığı sistemleştirip mubah kılmak demektir..."

Osmanlı'da Bir İlk: Ermenice Komünist Manifesto

Sol literatür tarihsel nedenlerle Osmanlı halkları içinde Rum, Yahudi ve Ermenilerce -Türklerden daha önce- çevrilmeye başlanmış ve bu anlamda ciddi bir yazın oluşmuştur. *Komünist Manifesto* 'nun bunların arasında ilk kez Ermeniler tarafından - Ermenice- yayımlandığına dair bilgiler bulunmaktadır.

Engels, *Komünist Manifesto* 'nun 1890 tarihindeki Almanca baskısı için yazdığı önsözde, İstanbul'da Ermeniceye çevrilen bir "Manifesto" baskısından söz etmektedir. Bu bilgiyi Şefik Hüsnü de doğrulamaktadır. Rasih Nuri İleri, ilk kuşak komünistlerden Komsomol Hasan'a (Hasan Kaşarcı) dayanarak Unkapanı'nda bir Ermeni dini kuruluşun kitaplığında sözü edilen çevirinin basılı bir örneğinin bulunduğunu yazmaktadır. Ancak bu çeviri henüz bulunamamıştır.

1894 yılında Atina'da yalnızca iki sayı yayımlanan kuramsal bir (Ermeni) Hınçak Partisi yayını olan *Gaghapar* (Fikir) adlı dergi, *Komünist Parti Manifestosu* 'nu Ermenice yayımlamıştır.

Mustafa Suphi'nin Yarım Kalan "Komünist Manifesto" Çevirisi

Mustafa Suphi'nin Kırım'da bulunduğu 1919 yılında "*Komünist Bolşevikler Fırkası Müslüman Bürosu Reisi*" sıfatıyla bir yandan *Yeni Dünya* gazetesini çıkarıp onun etrafında bir örgütlenme faaliyeti yürütürken, diğer yandan sol literatürün önemli belgeleri yanında *Komünist Manifesto* 'yu da Türkçeye çevirmeye başladığı bilinmektedir.

Rusya'da iç savaş koşullarında gerçekleşen bu faaliyetler, Çar Ordusu'nda general olan Kazak Atamanı Grigoryev'in Kırım'ı işgali nedeniyle yarım kalmıştır. Mustafa Suphi, yarım kalan çevirisini ve diğer belgeleri yerel örgütlere bırakarak Moskova'ya çekilmiştir.

Bu "yarım kalan Manifesto çevirisi" üzerinden uzun yıllar geçtikten sonra Mete Tunçay'a bir Bakü ziyaretinde –ilk kuşak Türk komünistlerinden– Cemile Hanım (Nevşirvanova) tarafından kendisine Türkiye'ye götürülmesi için verilmiştir. Eserin üzerindeki kapak yazısı, olayın öyküsünü de anlatmaktadır.

"İzahat

Türkiye Komünist Partisi'nin bânisi Mustafa Suphi arkadaşın el yazması olan bu defteri ben 1930'uncu yılda Kırım Simferepol (Akmescit) şehrinde muallim Osman Efendi'den aldım.

Mustafa Suphi arkadaş 1918 yılında Moskova'da neşrine başladığı Yeni Dünya Türkçe komünist gazetesini 1919 yılında (Türkiye'ye yakın olduğu için) Simferepol şehrine nakl ederek orada neşrine devam eder. Biraz vakitten sonra Vrangal ordusu tarafından işgal olunan Simferepol'dan uzaklaşmak mecburiyetinde kalan Mustafa Suphi arkadaş bazı el yazmalarıyla birlikte tercümesini yazmakta olduğu bu defteri de Osman Efendiye saklamak için verir.

1920 yılında Simferepol tekrar Sovyet ülkesine geçer ve komünist gazetesi olan Yeni Dünya gazetesi tekrar Kırım Ablostnoy (Bölge) Komitesinin naşiri resmi organı olarak çıkmaya başlar. 1930'uncu yılda bu gazetenin on yıllık bayramı teşkil olundu. Ben tesadüfî olarak bu bayramda Osman Efendi ile tanış oldum. O, benim Türkiye komünisti olduğumu bildikten sonra Mustafa Suphi arkadaşın el yazmasını saklamak için götürmemi teklif etti. Bizim için çok kıymetli olan bu âziz hatırayı bu vakte kadar ben göz bebeğim gibi saklamaktayım.

1920 yılında Ankara Komünist Partisi, Kadınlar Şube Müdiresi, hal-i hazırda Sovyet ülkesi parti uzvu, şahsi pensiyacı (emekli) Cemile Nuşirvanova."

Yarım kalan 'Manifesto':

"Bir hayalet, komünizm hayaleti Avrupa'yı büyülemiştir.

İhtiyar Avrupa'nın bütün iktidar makamları, Papa ve Çar, Metternich ve Guizot, Fransız radikalleri, Almanya polisleri, bu hayaleti kuşatıp sıkıştırmak için bir mukaddes Ehl-i Salıp (Haçlı) tertibiyle ittifak ettiler" cümlesiyle başlamaktadır.

Muallim Osman Efendi'ye saklaması için verilen emanet defter 40. sayfada ve 'Komünizmin maddi şeyleri üretim ve dağıtım usulüne...' diye başlayan ve yarım kalan cümlesi ile bitmektedir.

Mustafa Suphi çevirisinin, 2008 yılında Sosyal İnsan Yayınları tarafından yayımlanan Komünist Manifesto adlı kitapta, bu çevirinin 1919-1920 tarihini taşıdığı, Türkçeye Şeyda Oğuz tarafından çevrildiği ve "...elyazmasının olduğu defterin" (s. 71'de) bittiği belirtilmiştir.

İştirak Gazetesi: "Sosyalizmin Mucidi Karl Marx"

Sol literatürün önemli belge ve bilgilerinin Türkçeye çevrilmesi ve Türklerin bu bilgilerle tanışması Osmanlı (ve devamında Türkiye) Sosyalist Fırkası'nın 1910'lu

yıllardan başlayan faaliyetiyle mümkün olmuştur. Osmanlı Sosyalist Fırkası, yayın organı *İştirak* gazetesi çeşitli sayılarında “*Almanya’da sosyalizmin mucidi Karl Marx’ı*” okurlarına tanıtmış; Örneğin 7 Haziran 1912 tarihli *İştirak* gazetesi kapağında Marx’ın fotoğrafını yayımlamıştır. Türkiye Sosyalist Fırkası yayınlarında da sol literatürün tanıtımına devam edilmiş örneğin 5 Temmuz 1919 tarihli *İdrak* gazetesi; “*Amele Teşkilatı* başlıklı yazıda: “*Sermayenin sultasına karşı sa’y (emek), yalnız ittihâd (birlik) ile karşı koyabilir. Binaenaleyh, sosyalizmin mucidi olan Karl Marx’ın bütün cihan sınıf ve fukarasına söylediği bir sözü de amelemize hitaben yegâne çâre-i rehâ (kurtuluş) olarak bir kez daha tekrar edeceğiz: Birleşiniz!*” denilmektedir. Türkiye Sosyalist Fırkası yayınlarını engelleme, yasaklama ve yöneticilerine dönük hapis ve sürgün cezaları hiç eksik olmamış ama *Manifesto*’ya sıra gelmemiştir.

1912 yılında *İştirak* tekrar yayın hayatına başlamış, 27 Temmuz 1912 tarihli nüshasında; *Mecmua-i Fenniye ve İctimaiye* adlı 32 sayfalık aylık bir dergi çıkarmayı planladıkları ve dergide Karl Marx’ın *Kapital*’ini de parça parça Türkçeye çevirerek yayımlayacakları şeklinde bir duyuru yapılmıştır.

Ancak İttihatçıların 1913 darbesi sonucu parti kapanmış, İştirakçi Hilmi sürgüne gönderilmiş ve bu proje de sonuçsuz kalmıştır.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Sol Literatür

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nın 1920’deki ilk kuruluşunda partinin yayın organı *Emek* gazetesinin ikinci sayısında *Komünist Manifesto*’nun tam çevirisinin yapıldığı farklı kaynaklarda yazılmıştır. Ancak bu sayı bizim araştırmalarımızda henüz bulunamamıştır.

1922’de Ankara’da faaliyet gösteren Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, yayın organı *Yeni Hayat*’ın 1. sayısında:

“*Marksizm’in tamamıyla ilmi safahatını karilerimize (okurlar) öğretmek için ciddi eserlerin tercümesine olan ihtiyaç katidir. Bu ihtiyacı nazar-ı dikkate alan mecmuamız Heyet –i Tahririyesi; Karl Marx, Engels, Lenin, Zinoviye, Troçki, Buharin vs. gibi Marksist âlim ve muharrirlerin tamamıyla ilmi mahiyetle bulunan eserlerinin tercümelerini de gerek tefrika halinde ve gerek ayrı ayrı risale ve ilaveler şeklinde takdime gayret edecektir*” diye yazmıştır.

Bu sayıda “*Friedrich Engels; Komünizm Prensipleri / Komünist Manifesto’nun Birinci Layihası*” başlığıyla bir makale yayımlanmış ve “*Komünist Manifesto*”nun da yayımlanacağını duyurulmuştur. Ancak Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, aynı yılın ekim ayında kapatıldığı için sözü edilen çeviriler gerçekleşmemiştir..

Dr. Şefik Hüsnü Deymer’den “İştirakiyun Beyannamesi”...

Komünist Manifesto 1923 tarihinde “*Aydınlık Külliyyatı, Numero 9*” bilgisiyle yayımlanmıştır. *Manifesto*’nun çevirisi Dr. Şefik Hüsnü tarafından yapılmıştır. Şefik Hüsnü *Manifesto*’nun başına eklediği “birkaç söz” başlığıyla şöyle yazmıştır:

“*Bu tarihi beyanname bundan tam yetmiş beş sene evvel meşhur Alman dâhisi ve beynelmîle işçi inkılâbı nazariyecisi Karl Marx ve şeriki Friedrich Engels tarafından kaleme alınmıştır... Ermenice, Yahudice ve Çincesi çıkmış olan bu edebi ve ilmi abide*

şimdiye kadar maatteessüf Türk lisanına tercüme edilmemişti... Memleketimizde yekdiğerini takip eden şahsî idareler her hususta olduğu gibi fikir sahasında da diğer milletlerden geri kalmamıza sebep olmuştur... İştirakiyun Beyannamesi inkılâp rehberlerinin elinde bir anahtar vazîfesi görecektir...”

Sosyal İnsan Yayınları, Doktor Şefik Hüsnü çevirisini ve yarım kalan Mustafa Suphi çevirisini bir araya getirerek *Komünist Manifesto* adıyla yayımlamıştır.

Kitaba, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın 1968 yılı Ağustos ayında *Türk Solu* dergisinde yayınlanan, “Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat Üzerine” başlıklı anma yazısı da eklenmiştir. Kitap 72 sayfadır.

Şefik Hüsnü çevirisi olan *Komünist Manifesto* Darülfünna Yayınevi tarafından “Komünist Beyannamesi” adıyla 2016’da yeniden basılmıştır.

1925 yılındaki Taktir-i Sükûn Kanunu bütün sol hareketler üzerine kâbus gibi çökmüştür.

Sol örgütlenme, sol basın tamamen yasaklanmış ve “Komünist Manifesto” ya da “İştirakiyun Beyannamesi” gibi metinlerin değil basılması, elinde bulundurulması bile birçok insanı beladan belaya sürüklemesi için yeterli sebep olmuştur.

Sol literatürün Türkçeye kazandırılmasında büyük emeği geçen Kerim Sadi, yasakları ve sansürü atlatmak için *Komünist Manifesto*’yu metnin mevcut doğal akışını bozup, bölümleri karışık hale getirerek “*Tarihi bir Vesika*” adıyla 1935’te yayımlamıştır.

“*İnsaniyet Kütüphanesi*, No: 23 *Tarihi Bir Vesika*, İkinci Cüz, İstanbul; Bozkurt Matbaası, 1935, 16 s.” bilgisiyle yayımlanan bu tuhaf Manifesto çevirisi Rasih Nuri İleri’nin yazdığına göre İstanbul Yüksek Ticaret Mektebi ders kitaplarında kaynak olarak yer almış, polis de, Milli Eğitim de olayı fark etmemiştir.

Dr. Şefik Hüsnü çevirisinden on üç yıl sonra Kerim Sadi (1936 yılında), *Komünist Manifesto*’yu Türkçeye çevirmiş, *İnsaniyet Kütüphanesi* (No. 29) dizisinden yayımlamıştır. Kitap basımından 17 gün sonra dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın emriyle yasaklanmış ve toplatılmıştır.

Komünist Manifesto üzerindeki yasak bu sefer 45 yıl sürmüştür.

1960 yılı sonrası Manifesto Basımları

1963 yılında–Meclis’te temsil edilen– Türkiye İşçi Partisi, Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuş, Anayasa Mahkemesi 1965’te aldığı kararla bu maddeleri kaldırmamış ancak, ilgili maddelerin “bilimsel yayınları” kapsamadığı ve “propaganday” yasakladığına hükmetmiştir. Anayasa Mahkemesi karar ancak iki yıl sonra 1967’de Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

1970’den sonra *Komünist Manifesto* çeşitli yayınevleri ve farklı çevirmen imzalarıyla birçok kere basılmıştır. Tabii 12 Mart ve 12 Eylül askeri rejimlerinin yasak listesinin üst sıralarında yine *Komünist Manifesto* çevirileri bulunmaktadır.

Komünist Manifesto, bu gelişmelerden sonra 1968 yılında Süleyman Ege tarafından Bilim ve Sosyalizm Yayınları’na basılmıştır. Kitabın üzerinde çevirmenin adı bulunmamaktadır. Rasih Nuri İleri, *Manifesto*’yu çevirenin o sırada askere çağrılan Mete Tunçay olduğunu yazmıştır.

Manifesto’nun bu baskısı, mahkeme kararıyla toplatılmış, yargılandıktan sonra beraat etmiş, 1970’te yeniden basılmış, ancak Yargıtay ilk baskıdaki beraat kararını bozmuş ve Süleyman Ege her iki basımdan dolayı hapis cezasına mahkûm edilmiştir.

Tohum Yayıncılık 1998'de Orhan Dilber'in çevirisi ile *Komünist Parti Manifestosu*'nu yayımlamıştır.

Gelenek Yayınları metni Dünya Armağan çevirisi ve *Komünist Parti Manifestosu* adıyla 1998'de yayımlamıştır.

1998 yılında *Komünist Parti Manifestosu*'nun bir başka baskısı Evrensel Basım Yayın tarafından yapılmıştır. Çevirisini Almancadan Yılmaz Onay'ın yaptığı kitap; üç önsöz, ana metin ve Marksist-Leninist Parti ve Örgütler Uluslararası Konferansı adına Raul Marco'nun Ocak 1998 tarihli Önsöz Yerine (Prolog) başlıklı yazısından oluşmaktadır.

İnter Yayınları 1998 yılında İsmail Yarkın'ın çevirisiyle *Komünist Partisi Manifesto*'sunu, Friedrich Engels'in "Komünizmin Temel İlkeleri" eki ile birlikte yayımlamıştır.

Sosyal Yayınlar da *Komünist Parti Manifestosu*'nu 1998 yılında Cenap Karalevya'nın çevirisiyle cep boy dizisinden yayımlamıştır. 182 sayfa ve küçük boy olarak yayımlanan eser, yedi önsöz, ana metin ve K. Marx'ın *Köln Komünistleri Davası Üzerine* kitabına F. Engels'in önsöz olarak yazdığı *Komünistler Birliği'nin Tarihine Katkı* yazısını içermektedir.

İthaki Yayınları 2003 yılında *Komünist Manifesto*'yu Almanca aslı ile birlikte yayımlamıştır. Çeviren ve yayına hazırlayan Levent Kavas'tır ve *Açıklama* bölümünde ana metine Engels tarafından yapılan ekleme ve çıkarmalar ayrıca belirtilmektedir. Bütün önsözler ile birlikte eser 165 sayfadır.

Oğlak Yayınları, *Komünist Parti Manifestosu*'nu 2005 yılında Rekin Teksoy çevirisiyle yayımlamıştır.

Daktylos Yayınevi, 2008 yılında eseri *Komünist Manifest* adıyla basmıştır. Yayınlanışının 160. Yıldönümü'ne vurgu yapan Yayınevi Notu ile birlikte kitapta ana metin ve tüm önsözler bulunmaktadır. Kitabın sonunda ise Almanca aslından 6 çevirmenin katkılarıyla yayıma hazırlayan Doğan Görsev'in 160. Yılında Türkçede "*Komünist Manifest*" başlığını taşıyan yazısı yer almıştır. Kitap 109 sayfadır.

Alter Yayınları, *Komünist Manifesto*'yu 2008 yılında yayımlamıştır. Hasan İlhan tarafından Fransızcadan çevrilen eser, yedi önsözü ve ana metni içermektedir.

Komünist Manifesto, İlkeriş Yayınları tarafından 2008 yılında yayınlanmıştır. İlhan Erman tarafından Almancadan çevirilen kitap, yedi önsözü ve ana metni içermektedir.

2010 yılında Arya Yayıncılık tarafından eser *Komünist Partisi Manifestosu* adıyla yayımlanmıştır. Orhan Erdem'in çevirdiği, yedi önsöz ve ana metni içeren eser 98 sayfadır.

Sis Yayıncılık 2012 yılında *Komünist Parti Manifestosu*'nu yayımlamıştır. Altı önsöz ve ana metinden oluşan eserin çevirisi Tolga Eraslan tarafından yapılmıştır.

Versus Yayınları 2012 yılında "*Tarihin En Önemli Siyasi Belgesi İçin Bir Yol Haritası - Komünist Manifesto*"yu yayımlamıştır. Kemal Ülker'in çevirdiği kitap; önsöz, giriş ve "Özet Olarak Marksizm" bölümünden sonra, "Açıklamalı Komünist Manifesto" bölümü, "Ek Malzemeler" bölümünde *Manifesto*'nun geçerliliğinin tartışıldığı bir yazı ile iki önsöz ve "Komünizmin İlkeleri" ile Marx ve Engels'in Diğer Eserleri'ni içeren yazıyı kapsamaktadır. Kitap; İnceleme ve Tartışma Soruları, Sözlükçe, Türkçede Marx ve Engels'in Diğer Eserleri, Kaynakça ve Dizin'den oluşmaktadır ve 224 sayfadır.

Yordam Kitap, 2008 yılında yayınlanışının 160. yıldönümünde *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar* başlığı ile Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen ve Şükrü Alpagut'un çevirileri ve telif yazılarını kitaplaştırmıştır. Yayınevinin Notu ile başlayan kitap, Rasih Nuri İleri'nin Türkçede Manifesto yazısı ile devam

etmektedir. Nail Satlıhan'ın Almancadan çevirdiği ana metin "Avrupa'da bir heyula kol geziyor – komünizm heyulası" cümlesi ile başlamaktadır. Tektaş Ağaoğlu tarafından İngilizceden çevirilen yedi önsöz bulunmaktadır. Doktor Şefik Hüsnü'nün çevirdiği *Komünist Beyannamesi*'nin tam metni ve bir sözlük ile birlikte sunulmaktadır. Ardından *Komünist Manifesto*'nun yayınlanışın 100. 150. ve 160. yıldönümleri nedeniyle yayınlanmış Dünyadan ve Türkiye'den yazarların yazılarına yer verilmiştir, kitap 304 sayfadır.

Nokta Kitap 2009 yılında Tolga Öztürk'ün çevirisiyle *Manifesto Dünyanın Nasıl Değiştirileceği Üzerine Üç Klasik Makale* adı altında K. Marx ve F. Engels'in *Komünist Manifesto*, Rosa Luxemburg'un *Reform ya da Devrim*, Ernesto Che Guevara'nın *Küba'da Sosyalizm ve İnsan* adlı metinlerini yayımlamıştır. ABD'den Adrienne Rich'in Önsöz ve Küba'dan Armando Hart'ın Sunumu ile birlikte basılan kitap 192 sayfadır.

Komünist Manifesto, Türkiye'de çizgi-kitap olarak da yayımlanmıştır. Yordam Kitap tarafından 2009 yılında yayımlanan ilk kitap, *Çizgilerle Komünist Manifesto* adını taşımaktadır. Çizgiler Rodolfa Marcenaro'nun imzasını taşıırken, *Manifesto* metinleri için Nail Satlıhan'ın çevirisinden yararlanılmıştır. Konuşma balonları içindeki çeviriler ise Kaan Emek'e aittir.

Yine Yordam Kitap tarafından 2012 yılında yayımlanan *Komünist Manifesto Manga* kitabını uyarlayan East Press, Japoncadan çeviren İnan Öner olmuştur.

Komünist Manifesto 1990'lar sonrasında Türkiye'de Kürtçe olarak da yayınlanmaya başlamıştır. Dönüşüm Yayınları 1994 yılında 160 sayfa olarak Kürtçe-Türkçe *Manifesta Partiya Komunist – Komünist Partisi Manifestosu* 'nu yayımlamıştır. Türkçe çevirinin, Almancadan İsmail Yarkin tarafından yapıldığı belirtilen *Yayıncının Notu*'nda daha önce bir dergide yayımlanan Kürtçe çevirinin, geçmişte yapılmış Türkçe baskılardan alındığı belirtilerek yeniden çevirme olanağı bulunmadığı belirtilmiştir. Yayınevinde, "...Kürt kültürüne bilimsel sosyalizmin girmesini ve bilinçlere Kürtçe olarak, Komünist düşüncenin temeli sayılan *Komünist Partisi Manifestosu* 'nun taşınmasını hedeflediği" vurgulanmıştır.

Yordam Kitap, *Komünist Manifesto* 'yu, 2011 yılında *Manifestoya Komunist* adıyla yayınlamıştır. Kürtçe çevirisi Sami Tan tarafından yapılan kitap 61 sayfa olarak basılmıştır.

Evrensel Basım Yayın, 2011 yılında Kürtçe *Komünist Partisi Manifestosu* 'nu *Manifestoya Partiya Komunist* adıyla yayınlamıştır. Kürtçe çevirisi Tonguç Ok tarafından yapılan kitap 56 sayfa olarak basılmıştır. Yine Kor Kitap, *Komünist Manifesto* 'yu 2017'de Türkçe, Kürtçe, Almanca, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, Arapça olmak üzere 7 dilde cep boy kitap olarak özel baskısıyla okuyucuyla buluşmuştur.

Bunların dışında *Komünist Manifesto* birçok yayınevi tarafından Türkçe olarak yayımlanmıştır.

Komünist Manifesto'nun yayınlanışının 150. yılında onun üzerine bir önemli makale yazan Ellen Meiksins Wood, bu süreci şöyle değerlendirmektedir:

"Yayınlanışının üzerinden geçen 150 yılda *Manifesto*, yalnızca dünyanın her yandaki devrimci hareketlerin teorisini ve pratiğini benzersiz bir şekilde etkileyen bir belge olmakla kalmayıp, bir tarih çalışması olarak, bir iktisadi, siyasi ve kültürel analiz olarak, bir kehanet olarak yargılanmıştır...

Modern dünyanın biçimlenişi üstünde ölçülemez bir etki yapmış olan geniş bir siyasal hareketin tarihinde muazzam bir rol oynamasından dolayı, Manifesto bu anlamda tektir. Daha özel olarak, Manifesto, benzersiz bir biçimde kalı kırk yaran eleştirel irdelemelerin konusu olmuştur. Çünkü iktidardakiler ve onların entelektüel destekçileri, kendileri için önemli olan pek çok şeyin onun çürütülmesine bağlı olduğunu hissediyordu...”

Yayınlanışının 173. yılında –bugün– *Komünist Manifesto* özü itibarıyla güncelliğini korumakta ve yaşanan her şeye rağmen, dünyada “bir heyula, komünizm heyulası” kol gezmeye devam etmektedir.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Atilla Akar, *Eski Tüfek Sosyalistler*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

Bilimler Akademisi Kolektifi, *Karl Marx Biyografisi*, Sorun Yayınları, İstanbul 1995.

Fethi Tevetoğlu, *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.

Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2012.

Hamit Erdem (der.), *THİF Yayın Organı Yeni Hayat Mart-Eylül 1922*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2017.

İştirak Gazetesi.

Kadir Yıldırım, *Osmanlı’da İşçiler (1870-1922)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Karl Marx – Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Yordam Yayınları, İstanbul 2008.

Kerim Sadi, *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, Belge Yayınları, İstanbul 1982.

Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar I, 1908-1925*, BDS Yayınları, İstanbul 1991.

KÜRTLERİN UZUN İSYANI

*Ey Şibhetê eşkê min rewane! / Ey benim gözyaşlarım gibi dökülen nehir!
Be Sebr û Sıkûnî aşiqane / Ey âşıklar gibi sabırsız ve sükûnetsiz nehir!
Bê Sebr û Qerar û bê Sıkûnî / Sabırsız, kararsız ve sükûnetsizsin,
Yan Şibhetê min tu ji cinûnî? / Yoksa sen de benim gibi deli misin?*

Mem û Zîn'de, Mem'in Dicle'ye seslenişi

Türkiye'de "Kürt sorununu" yaşamayan kuşak yok gibidir. Günümüz Türkiye'sinde en yaşlısından, yeni doğanına kadar herkes bu gerçeğin bir parçası olarak, bu toplumsal travma ile yaşamaya devam etmektedir. Bu sorun neredeyse yüz yıldır Türkiye'nin baş sorunu olmuş; zaman içinde bütün kurumları, siyasetleri, ideolojileri, insan ilişkilerini parçalamış; toplumsal siyasetle uzak yakın ilişkisi olmayan kesimler dahi bu çatışma ikliminden yorulmuş, sorun; Türkiye'nin bu yükü daha fazla taşıyamayacağı bir noktaya sürüklenmiştir.

"Kürt Sorunu" diye ifade edilen soyut kavram; halkın bir bölümü –Kürtler– için kendi kimliğini, dilini, kültürünü kabul ettirme mücadelesi ve aynı topraklarda yaşayan Türklerin sahip olduğu haklara sahip, eşit vatandaşlar olarak yaşama talepleridir. Diğer bölümü –Türkler– için ise, kökleri Osmanlı'ya uzanan bir süreçte; özellikle de son yüz yılda çatışmalarla katılan milliyetçi ve Türkleştirici kültürün zihinleri kilitlenmesiyle, Kürtlere verilecek hakların kendi varlığına yönelik bir tehdit ve bununla beslenen bölünme korkusu olarak algılanmasıdır.

Kürtlerin ve Türklerin birlikte yaşama imkânı var mıdır? Bu sorunun yanıtını vermek için Türklerin ve Kürtlerin yakın tarihine, hiç değilse Cumhuriyetle başlayan yıllarına bakmak gerekmektedir.

Kürtlerin Cumhuriyet Türkiye'siyle sınavı, onların isyanlarının da tarihidir.

Biz burada kitabın tarihsel aralığına bağlı kalarak, Cumhuriyet'in kuruluş günlerinden başlayan ve 1920-1960 yıllarını kapsayan dönemdeki Kürt isyanlarını ve onun arka planında yer alan tarihsel süreci hatırlayıp toplumsal tarihe not düşeceğiz.

Tarih, bu noktada öğretici olmaktadır. İsyanlar ve onların kanla ve şiddetle bastırılması on yıllar boyunca tonla acı ve keder biriktirmişken bir işe yararmış mıdır? Yoksa bu kadar acıya rağmen hep aynı noktada mıyız?

Kürtlerin Özerk Beylikler Dönemi

Kürt tarihi üzerine son yıllarda çok sayıda araştırma yayınlanmıştır. Bu konuda yapılan genel bir okuma, bizi aşağıdaki bilgilere ulaştırmaktadır.

Kürtler 16. yüzyıla kadar kendi geleneksel aşiret yapıları üzerinde yükselen bağımsız beylikler olarak yaşamıştır. 16. yüzyıldan sonra ise doğuda Safevi, batıda Osmanlı Devleti'nin baskısı altında kalmıştır. Safeviler ve Osmanlılar Kürt beyliklerini kendi içlerinde eritmek isterken, onlara göreli bir bağımsızlık da tanımıştır.

Kürt coğrafyasında en kesin bölünme 1512'de Osmanlı tahtına çıkan Yavuz Sultan Selim zamanında olmuştur. Padişah Sultan Selim'e en büyük destek ise ünlü bir Kürt bilgini İdris-i Bitlisi'den gelmiştir. İdris-i Bitlisi, (Bitlisli İdris) babasının görevi dolayısıyla Akkoyunlular'ın Diyarbakır (Amed) ve Tebriz saraylarına genç yaşında girmiş, Arapça, Farsça ve Türkçe bilgisi sayesinde yazdığı tezkire, taziye ve kutlama mektuplarıyla diplomasiye hâkim olmuş, Padişah II. Beyazıt'ın yanında saraya danışmanlık yapmış, yazdığı sekiz bin beyitlik ünlü manzum eseri Heşt Biheşt ile ününü yaygınlaştırmıştır. Koyu bir Sünni olan İdris-i Bitlisi, Farsça "*Sekiz Cennet*" adlı eserine gelen *Heşt Biheşt* adlı eserinde, ilk sekiz Osmanlı padişahının hayatlarını ve dönemlerini –dolayısıyla padişahların büyük başarılarını– anlatmıştır. Yavuz döneminde ise sarayın ulema sınıfının en nüfuzluları arasına katılmış, Osmanlı Hanedanı çıkarlarının korunması yolunda Kürtlerin her türlü yolla iknası için yoğun çaba harcamıştır. Tehdidin ve tavizin birlikte yürüdüğü bu diplomasi sonuç vermiş, İdris-i Bitlisi, Padişah Yavuz Selim adına muhtemelen 1514'te Amasya'da dönemin en ünlü ve etkili 28 Kürt beyi ile bir araya gelmiş, onları Osmanlı'nın yanında saf tutmaya ikna etmiştir.

İdris-i Bitlisi'nin yaptığı anlaşma Kürt beylerine kendi bölgeleri içinde egemenliklerini devam ettirme ve bu egemenlikte –beylere– kısmi bir özerklik sağlamıştır. Bu özerkliğin içinde Kürt beylerinin kendi adlarına sikke bastırma, Cuma günleri kendi adlarına hutbe okutma hakları da bulunmaktaydı. Kürt beyleri ise Osmanlı'ya bağlı kalma ve savaşta Osmanlı'ya asker verme yükümlülüğünü üstlenmiştir. Bu uygulamanın yaygınlaşmasıyla Anadolu'nun doğusundaki Osmanlı'yı destekleyen Kürt beyliklerinin sayısı elli beşe yükselmiştir.

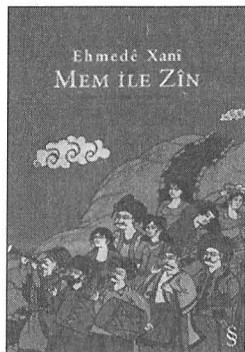
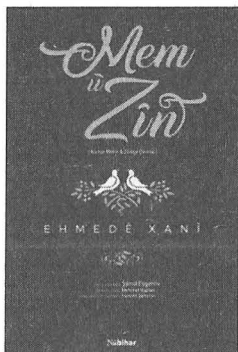
İdris-i Bitlisi ile Padişah Yavuz Sultan Selim'in bir ortak özelliği de Kızılbaş (Şii) düşmanlığıdır. Nitekim 1514'te Çaldıran Savaşı'nı kazanan Osmanlı Ordusu, Anadolu'da büyük bir Kızılbaş katliamı yapmış, İdris-i Bitlisi'nin *Selimname* adlı eserinde yazdığına göre, 40 ile 70 bin arasında (kâfir ve zındık ilan edilen) Kızılbaş öldürülmüştür.

İdris-i Bitlisi'nin Osmanlı adına Kürt beyleriyle yaptığı anlaşma yaklaşık üç yüz yıl sürmüştür.

Araştırmacıların altını çizdiği bir başka nokta, Osmanlı'nın Kürt beyliklerinin daha küçük parçalara bölünmesini hem özendirdikleri hem yardımcı olduklarıdır. Böylece Osmanlı Devleti'yle görece barış içinde geçen ve yüzyıllarla ifade edilen bir zaman dilimi, irili ufaklı Kürt feodal beylerinin kendi kontrol ettiği topraklarda, kendi iç kavgaları ve kendi iktidar mücadeleleri içinde geçip gitmiştir.

Bu durağan onyıllara rağmen Hakkâri, Bitlis ve Cizre gibi önemli beylik merkezlerinde Kürt dilinde ürün veren büyük Kürt şair ve bilgeler bu yüzyıllarda yetişmiştir. *Mem û Zîn*'in yazar Ehmede Xanî (1651-1707), *Şerefname*'yi yazar Şeref Han (1543-1603), âlim ve mutasavvıf Ahmed-i Ceziri (1570-1640), filozof şair Fakî-yi Tayran

(1590-1660), matematikçi ve şair Molla Hıdır Nâli (1800-1856) bu yıllarda Osmanlı Kürdistanı'ndan çıkmıştır.

Ehmede Xanî'nin eseri *Mem û Zîn*'in Kürtçe ve Türkçe basımları.

Osmanlı Devleti'ne özerlik formülüyle gevşek bir tarzla bağlanan Kürt beyliklerindeki aydın, şair, sanatçılar için İstanbul o dönem de aynı bir çekim merkezi olmuştur. Kürt aydınlar aynı zamanda Osmanlı kimliği altında Osmanlı edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuşlar, Kürt kimliğini Osmanlı kimliğinin karşısı gibi görmemişlerdir.

19. yüzyıla kadar bu coğrafyada neredeyse en yaygın tarikatın Kadirilik olduğu bilinmektedir. Kadirlikte Şeyhlik babadan oğla devredildiği için, şeyh aynı zamanda soyluydu ve aşiret reisliğini de elinde bulundururdu.

19. yüzyılın başlarında ise Buhara'da doğduğu yazılan Nakşibendî tarikatı Kürdistan'a ulaşmıştır. Nakşibendîliği Kadirlik'ten ayıran önemli özelliği, Şeyhliğin yalnızca soy yoluyla geçmemesiydi. Nakşibendî Şeyhi müritlerinden herhangi birine Şeyhlik icazeti verebiliyordu. Bu özellik, Nakşibendî tarikatının Kadirlik'e kıyasla çok yaygın bir örgütlenme gerçekleştirmesine imkân vermiştir. Bu durum Kürt coğrafyasında yeni bir bölünmeye daha yol açmıştır.

Nakşibendî tarikatı şeyhleri bu feodal coğrafyada dini otorite yanında her düzeyde iktidar mücadelesine katılmışlar; bu süreçte Şeyhler zenginleşmişler, dinsel konumlarını kullanarak aşiretler üstü bir pozisyona gelmişler, kendisine hediye edilen ya da çeşitli yollarla el koydukları topraklarla büyük servetlere sahip olmuşlardır. Ancak aynı zamanda Şeyhler Kürt kimliğinin oluşmasında olumlu işlev de üstlenmişlerdir. Örneğin 1880'lerde Osmanlılar'a karşı (Şemdinli'de) büyük bir isyanı yöneten Şeyh Ubeydullah bunlardan biridir.

Osmanlı Kürdistanı 19. yüzyıl başlarında bir başka gelişmeye de sahne olmuştur. Osmanlı'da Tanzimat dönemi olarak adlandırılan dönemde; 'Batıcı ve reformist Tanzimat bürokrasisi ülkede yönetim mekanizmalarını yeniden şekillendirirken; Osmanlı Kürdistanı'nda da Kürt beyliklerini merkeze daha sıkı bağlama ve beyliklerin özerk statülerini ortadan kaldırma politikasını temel almıştır.

Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı Kürdistanı'na kendi valilerini atama mücadelesi, fasılalarla devam eden ve yüz yıl süren Osmanlı-Rus savaşlarının yapıldığı bu topraklarda ve savaşların neden olduğu büyük yıkımlar arasında geçmiştir. Ve Tanzimat bürokrasisinin Kürdistan'ı merkeze bağlama politikasına direnen Kürt beylerinin isyanlarıyla büyük Kürt ayaklanmaları çıkmıştır.

Örneğin yörenin en bayındır beyliklerinden Baban Beyi İbrahim Paşa ölünce Osmanlı yönetimi Bey olarak Babanlara rakip aşiretlerden birine mensup Halit Paşa'yı bu göreve getirmiştir. Törelere göre beyliğin yasal varisi Abdurrahman Paşa isyan etmiş, üç yıl süren savaşta Abdurrahman Paşa bir yandan Osmanlı Ordusu'na, diğer yandan rakip Kürt aşiretlerine karşı savaşmış ve ancak 1808'de mağlup edilebilmiştir.

1814'te ise Soran Beyi Mir Mehmet ayaklanmasına yoksul köylüler destek verince isyanın boyutları birdenbire değişmiş, Osmanlı Devleti bir kopmanın önüne geçmek için Mir Mehmet'e Paşa unvanı vermiş, yönetimini tanımıştır. Mir Mehmet'e karşı savaş sonradan Tanzimat'ın meşhur paşalarından olacak Reşit Paşa yönetmiştir. Osmanlı yönetiminin Kürtleri bölmek için ortaya attığı "Müslümanlar arasında barış" çağrısı Kürt mollalar arasında büyük destek bulmuş, Halife Ordusu'na karşı savaşanları – Kürt Mollalar– kâfir ilan etmiş ve Mir Mehmet'i destekleyen aşiretler savaştan çekilmiş ve ayaklanma 1836'da kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

Aynı yıllarda bölgenin bir başka güçlü ailesi, Botan Beyi Bedirhan'ın ayaklanması yaşanmıştır.

Botan Beyi Bedirhan temel yönelim özellikleri bakımından Mir Mehmet gibi hareket etmiş, askeri ve diplomatik yollardan Kuzey Kürdistan denilen geniş coğrafyadaki Kürt beyliklerinin tamamını kendi idaresi altında toplamış, uyguladığı yönetim sistemiyle aşiretlerin Kürt toplumsal yaşamındaki rolünü etkisizleştirmeye çalışmıştır. Askeri açıdan güçlenen Bedirhan Bey'in Kürtler arasında diplomasi, danışma, hoşgörü siyasetine dayandığı yönetimi potansiyel bir uluslaşma için uygun şartlar yaratmıştır. Ancak aynı Bedirhan Bey, 1843 ve 1846'da iki kez Hristiyan Nasturilere yönelik katliam düzeyinde sefer düzenlemiş, binlerce Nasturiyi öldürmüştü, topraklarına el koymuştur.

Osmanlı kuvvetlerinin, (Nakşibendî ve koyu dindar) Bedirhan Bey ve kuvvetleriyle savaşı 1847'de bitmiş, –Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdanşer'in– Osmanlı kuvvetleri safına geçmesiyle başlayan çözülme mağlubiyetle sonuçlanmıştır.

II. Abdülhamit'in İstanbul'da padişah olmasıyla başlayan yıllar, Osmanlı Kürdistanı'nda yeni bir politika değişikliğinin de başlangıcı olmuştur. Abdülhamit, iktidarını Batıcı Tanzimat paşalarının merkeziyetçi yöntemleriyle değil, geleneksel ve yerel unsurların kendisine sadakatleri üzerine kurmaya çalışmıştır. Bu amaçla padişahlığının ilk yıllarında Bedirhan ailesinden Bahri Han'ı kendisine yaver seçmiş, Osmanlı'ya muhalif Baban aşireti ve Bedirhan aşiretinden önemli isimlere devlet içinde çeşitli iş ve görevler verilmesini sağlamıştır. Ancak daha önemlisi, 1890'da Kürt aşiretlerinden meydana gelen Hamidiye Alayları'nın kurulmasını sağlamıştır. Yarı askeri bir milis gücü olan Hamidiye Alayları'nın yalnız Sünni Kürt aşiretlerinden seçilmesi bölgedeki Alevisünni düşmanlığını derinleştirmiştir.

II. Abdülhamit'in Sünni Kürt seçkinlerine sağladığı imkânlar ve Hamidiye Alayları'nın bölgede Kürtlere getirdiği imtiyazlar Osmanlı Kürdistanı'nda Abdülhamit'e özel bir ilgi oluşturmuş, kendisi Kürdistan'da *Bavé Kurdan* (Kürtlerin Babası) lakabıyla anılmıştır. Hamidiye Alayları'nın görünüşteki kurulma sebebi, Osmanlı-Rus sınırının güvenliğinin sağlanması olarak izah edilmiştir. Ancak gerçek işlevlerinin bölgedeki Ermeni ve Hristiyan halklar üzerinde baskı kurmak ve hangi neden altında olursa olsun, padişaha yönelik tehditleri ortadan kaldırmak olduğu ortaya çıkmıştır. 1894'te Sason Ermenilerinin hem Osmanlı'ya vergi hem Kürt aşiretlerine haraç vermeyi reddetmeleri ve

bu nedenle başlattıkları ayaklanma Hamidiye Alayları tarafından şiddetle bastırılmış ve iki yılda binlerce Ermeni öldürülmüştür.

Bu tarihten sonra Hamidiye Alayları gayrimüslim Osmanlılar üzerinde büyük bir terör estirmiş, Kürt feodalleri ve şeyhleri; tüccar-eşraf Ermenileri bu güce dayanarak soymuşlar, bu yolla zenginleşmiş hatta Musul ve Dersim bölgelerindeki yerel Kürt ayaklanmaları da Hamidiye Alayları tarafından şiddetle bastırılmıştır.

1908 Meşrutiyeti ve Sonrası...

Yirminci yüzyılın başları bir yanıyla milli kimliklerin ortaya çıktığı yıllardır. Naci Kutlay, Kürt kimliğinin geç oluşması konusunda; *"Feodalitenin parçalı yapısı ve iç çelişkileri, ulusal kimlik yerine aşiret kimliğini baskın kıldı... Sınırlı sayıdaki Kürt aydını tarafından benimsenen Kürt milliyetçiliği İttihatçılardan etkilenerek şekillendi. Hem Ermeni milliyetçiliğine benzemeye çalıştı hem de ona tepki olarak gelişti"* derken; Fikret Başkaya aynı konuda, *"Dağlık Kürdistan arazisinin haberleşmeyi engellemesi, Kürtler arasında Sünni-Alevi ayrışmasının varlığı, bunlardan bir kısmının (Alevi Kürtler) İranlılar, bir kısmının da (Sünni Kürtler) Osmanlılar tarafından kullanılması, mezhep ayrılığının Kürtleri sürekli iki düşman kampa ayırmış olması, aşiret yapısının ve hâkim üretim ilişkilerinin sonucu oluşan "bilinç", ulusal bilincin gelişmesini engellemiştir"* diye yazmıştır.

1908 Meşrutiyeti Kürtler için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamında Kürt aydınları; Kürt kimliği ve dili üzerine çalışmalar yapmıştır. Meşrutiyeti ilan ettiren örgüt, yani İttihat ve Terakki içinde Kürtler de bulunuyordu. İttihat ve Terakki'nin beş kurucusundan ikisi; Dr. Abdullah Cevdet ve Dr. İshak Sükuti Kürttür. Sonraları *"Türkçülüğün Babası"* olarak tanınacak olan Ziya Gökalp gençliğinde Diyarbakır'da Kürtçenin grameri üzerinde çalışırken, o da diğer genç aydınlar gibi Batı'nın kültürel çeşitlilik ve özgürlük sağlayan ikliminin etkisiyle İttihatçılara katılmıştır. Bunlara İstanbul'da Kürt seçkinlerinin, aşiret reislerinin çocuklarının okuduğu *Aşiret Mektepleri*'nden çıkan gençleri, devlet kurumlarında çalışan Kürtleri de katmak gerekmektedir. İlk Kürtçe gazete 1898'de önemli İttihatçı merkezlerden olan Kahire'de, *Kürdistan* adıyla ve Mithat Bedirhan tarafından çıkarılmıştır. (İlk Türkçe gazete 1832, Arapça gazete 1828, Farsça gazete 1848 yılında basıldı-ğı düşünülürse, Kürtçe gazete komşularından yaklaşık yarım yüzyıl sonra basılmıştır.)

İlk Kürt Gazetesi *Kürdistan* 1898'de Kahire'de basılmıştır.

Meşrutiyetin ilanından sonra Kürt aydınlanması kapırdamış, Kürt aristokrat ailelerinin üyeleri İstanbul'da *Kürt Teaviün ve Terakki Cemiyeti* adında bir örgüt kurmuştur. Kürt öğrencilerin kurduğu *Kürt Hévi Cemiyeti* ve Said-i Kürdi'nin kurduğu *İrşat Cemiyeti*

İstanbul'da kurulan ilk Kürt örgütleridir. *Şark ve Kürdistan, Amid-i Sevda, Roji Kurd, Yekbûn, Hetawi Kurt, Jin, Peyman* adında gazete ve dergiler bu yıl çıkarılmış, yayın ömürleri farklı nedenlerle kısa sürmüş ve *Kürt-İslam-Osmanlı* bileşimi içerikleriyle basılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ve o yıllarda yaşanan 1915 Ermeni tehcirinin Kürtler açısından önemli sonuçları olmuştur. Savaş başladığında; artık "Türk milliyetçiliğini" politikasının temeli sayan İttihat ve Terakki yönetimi, Ermenileri iç düşman ilan etmiş, yüzyıllardır çok geniş bir coğrafyada içiçe yaşayan Kürt ve Ermeni halkları, Ermenilerin yaşadığı bölgelerdeki kitlesel kıyım ve topyekûn sürgün ile de Anadolu'nun bu bölgelerindeki nüfus yapısı değişmiştir. Ermenilerin tehciri ve Ermenilere ait mal, mülk ve servetlerinin yağmalanmasında Kürtler de önemli roller üstlenmiştir. Ermenilerin imhası sonucu Kürtler, -Ermenilerle birlikte yaşadıkları bölgelerde- etnik açıdan artık neredeyse homojen bir nüfus olmuştur.

Savaşın sonuna doğru (1918'de) tıpkı 1908 sonrasında olduğu gibi *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti* aynı Kürt aydınları tarafından yeniden kurulmuştur.

Sevr Kuşkusunu, Kürt-Türk Kardeşliği Dayatması ve Özerklik Beklentisi...

1919 yılı Ocak ayı başında Paris'te toplanacak Barış Konferansı öncesi, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinden Seyyid Abdülkadir, Kürtlerin istiklal değil "*Muhtariyet*" istediğini ilan etmiştir. Kürt bağımsızlığı yanlısı olan Bedirhan ve Cemilpaşazade gibi Kürt aristokratları kendi görüşlerinde ısrar edince Cemiyet bölünmüştür. Ancak, Paris barış görüşmelerinde muhtariyet isteyen ve (*Hilafetçi-Osmanlıcı*) görüşleriyle tanınan Seyyid Abdülkadir'in de, Kürtlere bağımsızlık isteyen Bedirhan ve Cemilpaşazade gibi Kürt aristokratlarının da Kürdistan'da bu görüşlerini savunacak ne tabanları ne de teşkilatları bulunmaktaydı.

Paris görüşmelerinde İngilizler ise savaş yıllarını bir nevi sürgünde geçirmiş olan eski bir Osmanlı bürokratu olan (Kürt) Şerif Paşa'yı Kürtlerin temsilcisi olarak kabul etmiştir. Ne var ki, Şerif Paşa'nın Kürtlerle organik bağı yıllar önce kopmuştu ve Kürtlerin örgütsüzlüğü "*temsil*" sorununu tartışmalı hale getirmiştir.

10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Sevr Antlaşması'nın 62. ve 64. maddeleri Kürtlere özerklik öngörmekteydi. 62. maddede tanımlanan Özerk Kürdistan, "*Ermenistan'ın güney sınırının güneyinden*" başlıyordu. Bu Antlaşma uygulanabilirse; Van hariç, Doğu Anadolu'nun her vilayetinde daha kalabalık olan Kürtler, -eğer sürülmüş Ermeniler geri dönerse ve bir Ermeni devleti kurulursa ki, Sevr Antlaşması bunu da öngörüyordu- Ermenilerin yönetiminde yaşayacaklardı. Ermenilerin geri dönme ihtimali Kürtleri korkuttuğu gibi Sevr Antlaşması'nın -özerk Kürdistan vadi- daha anlaşma imzalanmadan bile Kürtler açısından uygulanabilirliği kuşku uyandırmış, kâğıt üzerinde kalacağı kanaati paylaşılmaya başlanmıştı.

Bir başka etmen bu kanaati hem güçlendirmiş hem de Sevr Antlaşması kararlarının uygulamasını imkânsız hale getirmiştir.

1919'da Samsun'a gelen Mustafa Kemal Paşa, önemli Kürt aşiret reislerine üst üste gönderdiği telgraflarla; "*İngiltere bağımsız Kürdistan haritasını Ermenilerin çıkarına kurban ediyor... Kürtler ve Türkler kardeşler ayrılmaz. Bizim varlığımızın; Kürtlerin, Türklerin ve bütün Müslümanların yardımına ihtiyacı var. Ben Kürtlere Osmanlı devletinin parçalanmaması şartıyla onların gelişmesine vesile olacak bütün hukuk ve imtiyazın verilmesine yanayım*" mesajları göndermiştir.

Erzurum ve Sivas Kongreleri sürecinde "*Türk-Kürt Müslüman kardeşliği; hilafet ve*

saltanata yapılan tecavüzü defetme ve mukaddes vatani ecnebi tasallutundan kurtarma daveti; Kürt topraklarında Batılı devletlerin destek verdiği Büyük Ermenistan Devleti projesi"; bütün bu başlıklar, Mustafa Kemal Paşa'nın Diyarbakır'da da açılmasını istediği Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin propagandalarının eksenini oluşturmaktaydı.

Bu çağın Kürdistan'da da karşılık bulmuştur. Ermeni tehlikesi, hilafetin kurtanılması, üstü örtülü de olsa Kürtlere özerklik vaadi; feodal gelenekleriyle yaşayan aşiret reislerini, din ulularını, Hamidiye Alayları'ndan yetişme subay ve askerler ile feodal değerleriyle yaşayan yerel halkı inandırmıştır. Büyük aşiret reislerinin çoğunluğu Paris'e peş peşe telgraflar çekerek oradaki Kürt temsilcilerin Kürtleri temsil etmediğini bildirmişlerdir.

Örneğin Silvan aşiret reisleri, eşrafı ve din âlimleri; Padişaha, Paris Barış Konferansı, İtilaf Devletleri liderlerine, bazı sefarethanelere, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'a ve Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye gönderdikleri telgrafta; "*Muazzam Osmanlı kitesinin en metin ve sarsılmaz kale gibi direnci olan Kürtler, her şeyden evvel İslam'dır. Ve ikinci olarak Osmanlı'dır ve sonra Kürt'tür*" diye yazmış, Kürtlerin Türklerle birlikte davranacağını ilan etmiştir.

1919 yılı sonuna doğru Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesi kurulmuş ve Kürt seçkinleri ve aşiret reisleri Kuva-yı Milliye hareketi içinde yer almaya ikna edilmiştir.

1921 Koçgiri İsyanı...

Kürtlerin Türkiye'nin kuruluş sürecindeki ilk büyük isyanı Koçgiri isyanıdır. Bugünkü Sivas ilinde Zara, Refahiye, İmranlı, Hafik ve Divriği bölgelerinin adı olan Koçgiri bölgesinde yörenin etkin Kürt aşiretlerinden Hamidiye Paşası Mustafa Bey'in oğulları Alişan ve Haydar Beylerin başlattığı isyan, Koçgiri isyanı olarak adlandırılmıştır. Koçgiri isyanının fikri önderi Osmanlı ordusunda baytar olarak görev yapan Alevi Kürdü (Baytar) Nuri Dersimi'dir.

Dersim ve Koçgiri aşiretleri yukanda sözü edilen süreçte (Kuva-yı Milliye hareketine) ikna edilemeyen Kürt aşiretlerindendir. Alevi olan bu aşiretler yaşadıkları bölgenin coğrafi ulaşılmazlığından dolayı özerkliklerini büyük ölçüde korumuşlar ve 1915 Ermeni tehciri ve şiddetine de katılmamışlardır.

1920'de Büyük Millet Meclisi açılırken Alişan Bey Meclis'e gelmesi üzerine sunulan daveti kabul etmeyerek, Sevr Antlaşması'nın Kürtlere sağladığı hakların Ankara Hükümeti tarafından tanınmasında ısrar etmiştir. Alişan Bey 72 Kürt milletvekilinin Meclis'e katılmasını şiddetle eleştirmiş ve İstanbul'da *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti* ile ilişki kurarak Koçgiri-Dersim bölgesinin *muhtariyeti* için destek faaliyetlerine girişmiştir.

Şair, diplomat ve askeri kumandan özellikleri bulunan Alişan Bey Meclis'e çektiği telgrafta:

"... Meclis'teki mebusların Dersim'i temsil etmediği, Dersim'in müstakil bir idare istediği, bu milli talebin Ankara Hükümeti'nce kabul ve resmen ilanından sonra hükümetle işbirliği yapabileceğini..." bildirmiştir. Ancak Kürt direnişinin liderliğini yapan Alişan Bey ve Baytar Nuri Dersimi, Dersim ve Koçgiri aşiretlerinin birliğini sağlama ve bir merkezden yönetme sorununu başaramamıştır.

Koçgiri isyanının fikri önderi
Baytar Nuri Dersimi (1890-1973).

Bu sırada Hükümet'in Dersim milletvekilliği için çağırdığı Meço Ağa, Diyap Ağa, Ahmet Ramiz ve Hasan Hayri Beyler gibi Dersimli Kürt önderler ise -Hükümet'in- teklifi kabul ederek Ankara'ya gitmişler ve isyana kalkışan Kürt cephesinin birliği bozulmuştur. 13 Mart 1921 tarihinde Miralay Halis Bey kumandasındaki süvari alayının Ümraniye'ye girmesiyle başlayan askeri operasyona Mart ortasında Nurettin Paşa'nın Merkez Ordusu ve Giresunlu Topal Osman'ın milis kuvvetleri de katılmış, Koçgiri isyanı şiddetle bastırılmıştır. Yunan Savaşı'nın sürdüğü ve Kürtlerin desteğinin önemli olduğu bir dönemde Hükümet isyanın bastırılması ve aşınıklardan kaçınılması düşüncesindedir. O aylarda Sivas'ta vali olan Ebubekir Hazım (Tepeyran) ise, Nurettin Paşa'nın isyanı bastırmadaki yöntemleri için "vahşet" tanımlaması yapmıştır. Nurettin Paşa'nın Koçgiri'de yaptığı büyük katliam Meclis'te sert biçimde kınanınca Nurettin Paşa görevinden alınmış ancak yargılanması Mustafa Kemal Paşa tarafından önlenmiştir.

Kürt tarihi araştırmacılarının önemli bir bölümü, Koçgiri isyanının oldukça ileri ve kararlı istemler taşınmasına rağmen "milliyetçi" yanının gelişmediğini, mezhepçiliği, aşiret yapısını ve bölgesel kimliğini aşamadığını, Sünni aşiretlerin isyanı hiç desteklemediğini ve Meclis'teki Kürt mebusların çoğunluğunun Hükümet'in "tenkil" (sindir-me) harekâtını desteklediğini yazmıştır.

Kürt sorununa çözüm arayışı, Kürdistan'ın idaresi ve "muhtariyet" sorunu Koçgiri isyanından sonra da Büyük Millet Meclisi'nin gündeminden düşmemiştir.

Ancak geçmişte yaşanan olaylar üzerinde yoğun bir sansür ve karartmanın bugün bile devam ettiği düşünülürse, o döneme ait tüm belgelere ulaşılamadığından bazı bilgiler teyit edilmeye muhtaç olarak durmaktadır. Örneğin İngiliz belgelerine dayandırılan "10 Şubat 1922 tarihinde Meclis'in, "*Kürdistan'ın Muhtariyetine Dair Kanun Teklifi*" başlığındaki bir yasaı kabul ettiği yönündeki bilgi böyledir. Bu bilgiye göre yasa, 64'e karşı 373 oyla kabul edilmiştir. Yasanın "içi boş" bir muhtariyet içerdiği yazılmasına rağmen bu yasanın varlığından daha sonra kimsenin haberi olmamış, böyle bir yasanın hiç olmadığı kanaati güçlenmiştir.

1925 Şeyh Said İsyanı...

Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılı Kürt aydınları ve bölge kanaat önderleri için yeni bir dönem olacaktır. "*Azadi*" adıyla bilinen (Hizbe Azadiya Kürdistan / Kürt Özgürlük Hareketi) adlı örgüt Erzurum'da kurulmuştur. Azadi örgütünün lider kadrosu içinde Bitlis emirleri soyundan gelen ve ilk Meclis'te Bitlis Mebusu olan Yusuf Ziya, Cibran aşiretinden, Osmanlı Ordusu'nda Albay rütbesiyle görev yapmış Cibranlı Halid,

gazeteci Kemal Fevzi, Dr. Fuat gibi pek çok seküler Kürt aydını ve Diyarbakır'ın kuzeyinde yaşayan Zazalar arasında etkili olan Şeyh Said gibi geleneksel aşiret liderleri birlikte varolmuştur.

Azadi örgütü, Hamidiye Alayları'ndan gelen subay ve askerlerle, bölgede etkili aşiret ve şeyhlere yönelik etkili bir kampanya yürütmüş ve 1924'te ilk kongresini toplamıştır. Kongre, Türkiye Kürdistanında Kürt bağımsızlığının sağlanması için genel bir ayaklanma çıkarılması ve bunun başarısı için Fransız, İngiliz ve Sovyetler'e temsilciler göndererek destek talebinde bulunulmasını kararlaştırmıştır. Suriye'deki Fransız, Trabzon'daki İngiliz temsilciler Kürt ayaklanmasına kayıtsız kalmış ve desteklememişlerdir. Gürcistan'da Sovyetler'le görüşen Kürt temsilcilere de "yalnızca Sovyetler'in Kürt isyanının bastırılmasında Türklere yardım etmeyecekleri sözü verilerek" eli boş gönderilmiştir.

1925'te öldürülen Azadi örgütünün
iki yöneticisi: (solda) albay rütbeli Cibranlı Halid (1902-1925),
(Sağda) I. TBMM'de Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya (1882-1925).

1924 yılında kabul edilen Anayasa'nın –önceki Anayasa'da yer alan “Şura” sistemini ortadan kaldırarak– mahalli yönetimlerin yetkilerini kısıp onları merkeze bağlaması ve aynı yıl Kürtlerin duyarlı olduğu Hilafetin kaldırılması Azadi örgütü için Kürdistan'da önemli propaganda zemini oluşturmuştur.

Bazı Kürt kaynaklarına göre daha ulusal talepleri olan Azadi hareketine “dini bir görünüm verilmesi” taktiği İstanbul'daki Kürt liderlerden Seyyit Abdülkadir'in önerisidir. Böylece bütün Kürtlerin isyana katılacağı varsayılmıştır.

Kürt coğrafyasındaki rekabet, aşiretler arasında çekişme ve çatışmalar bu dönemde de devam etmiş, Azadi örgütünün örgütlenme faaliyeti Kürt Xormik aşireti ile gelenleri tarafından Hükümet'e ihbar edilmiş ve Hükümet, Kürt isyanı hazırlıklarını izlemeye almıştır.

1924 yılı Eylül başında Hakkâri'de çıkan Nasturi isyanını bastırmak üzere oraya gönderilen 7. Kolordu alaylarındaki Kürt subaylar arasında Azadi yöneticileri de bulunmaktaydı. İstanbul'da bulunan (Bitlis Milletvekili) Yusuf Ziya'nın, kardeşi Rıza'ya –o da 7. Kolordu'da subaydı– gönderdiği şifreli telgraf, Rıza ve Kürt subaylar tarafından yanlışlıkla genel ayaklanma işareti olarak okununca Kürt subaylar askerleriyle beraber dağa çıkmıştır. Ancak Azadi liderliği, Hakkâri'deki aşiretleri isyana ikna edememiş, hükümet durumdan haberdar olmuş, bazı isyancı birlikler Irak'a kaçmış, isyan bastırılmış, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya, Cibranlı Halid ve kimi Azadi liderleri tutuklanmıştır.

Azadi örgütü liderliğinden tutuklanmayan ve dışarıda kalan Şeyh Said ise, 1924 yılında Hınıs'tan başlayarak Çebekçur (Bingöl), Palu, Lice, Hani bölgelerini kapsayan bir örgütlenme faaliyetine girişmiştir. Şeyh Said ve kurmayları, Şeyh Said isyanı olarak adlandırılan genel ayaklanma için 1925 Mayıs ayını belirlemiştir.

1925 yılı Ocak ayında Palu'ya bağlı Kırkhan köyünde yapılan, Alevi Kürt aşiretlerinin de katıldığı genel bir toplantıda ayaklanma hazırlıkları görüşülmüş, ancak Alevi Kürtleri ayaklanmaya katılmaya ikna edilememiştir. Buna sebep olarak Alevi Kürtlerin ayaklanmanın başarısına güvenmemeleri ve Hükümet'le yaptıkları işbirliği sonucu elde ettikleri zayıf "yarı-bağımsız" konumlarını da büsbütün yitirme kaygıları olmuştur.

Şeyh Said (solda), devletin yayın organlarından *Resimli Gazete*'nin "Cahil ve Şeyhlik Taslayan" isyanın önderleri diye tanıttığı sayısının kapağı: Ortada Şeyh Said, Solda Şeyh İsmail, Sağda Şeyh Abdullah, aşağıda (isyanı işfa edenlerden) Şeyh Şerif.

13 Şubat 1925'te Şeyh Said maiyetiyle birlikte Hani'den Piran'a gelerek kardeşi Abdurrahım'ın evine yerleşmiştir. Aynı gece Üsteğmen Hüsnü idaresindeki 15 kişilik bir Jandanna Birliği Abdurrahım'ın evine gelerek bir cinayetten aranan 10 Kürdün kendilerine teslim edilmesini istemiştir. Bu istek kabul edilmeyince çatışma çıkmış, olaylar çatışma boyutunda kalmayarak büyümüş, bütün bölge aylardır isyan genlimiyle yaşarken Şeyh Said ayaklanmayı 13 Şubat'ta (1925) erken başlatmak zorunda kalmıştır.

İlk hamlede Darahini (Bingöl'ün Genç ilçesi) ele geçirilmiş, ayaklanma bölgesi genişlemiş Varto, Bingöl, Maden, Siverek, Ergani, Elazığ isyancı kuvvetlerin eline geçmiştir. Şeyh Said yayınladığı ayaklanma bildirisinde "*Emir ül Mücahidin Muhammed Said Nakşibendi*" imzasını kullanmıştır. Aşiret kuvvetleri Diyarbakır'ı kuşatmış, bir başka kol Muş ve Azadi liderlerinin hapiste tutulduğu Bitlis'i almak üzere doğuya dönmüştür. Bu gelişmeyi izleyen Hükümet yetkilileri Cıbranlı Halid ve Milletvekili Yusuf Ziya'yı hücrelerinde öldürtmüştür.

Bu sırada Ankara'da Hükümet değişmiş, Doğu illerinde sıkıyönetim ilan edilmiş, CHP'nin sertlik yanlısı kanadının temsilcisi İsmet Paşa başbakanlığa getirilmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış, Ankara ve Diyarbakır'da İstiklal Mahkemeleri kurulmuş, Hükümet sol dahil bütün muhalefeti ortadan kaldırmak üzere harekete geçmiştir.

Binlerce askerin katıldığı Şeyh Said isyanı Nisan ortalarına kadar devam etmiş ve kısmen bastırılmıştır. Şeyh Said 14 Nisan'da bacanağı Binbaşı Kasım'ın ihbaryla Murat

Çayı üzerindeki köprüde yakalanmış, 47 arkadaşıyla birlikte Haziran ayında yargılanmaya başlanmış, İstiklal Mahkemesi isyancıları idama mahkûn etmiş, isyancı önderler Diyarbakır'ın Dağkapı Meydanı'nda asılarak idam edilmiştir.

Cemiyet-i Akvam'ın bir raporuna göre harekât sırasında 15-20 bin isyancı öldürülmüş, 206 köy, 8758 ev tahrip edilmiş, Hükümet 20 milyon sterlin civarında para harcamıştır. Bu miktar bütün Milli Mücadele sırasında harcanan paradan fazladır. İsyan bölgesindeki İstiklal Mahkemeleri 5110 kişiyi yargılamış, 420 idam, 1911 ağır hapis cezası vermiş, 1500 Kürt ailesi batı illerine sürülmüştür.

Şeyh Said ayaklanması bütün kitleselliğine rağmen Kürt aşiretlerinin tamamını isyana katamamıştır. Diyarbakır civarındaki yerleşik Kürt köyleri, devlet yanlısı Sünni Kürt aşiretler, Varto ve Dersim'deki Alevi Kürt aşiretleri isyana katılmamıştır.

Şeyh Said isyanı üzerine yapılan araştırmalarda isyanın "İngilizlerin işi" olduğu tezi yıllarca –ve günümüzde de– ileri sürülmektedir. Sonraki yıllarda bizzat İsmet İnönü, "Şeyh Said isyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin delil bulunamamıştır, bundan şüphe edilmiş, gerekli tahkikat yapılmıştır" diyerek bu iddiayı yalanlamıştır.

Diyarbakır Dağkapı Meydanı'nda idam sehpaları:
Şeyh Said ve Kürt isyancıların idamı haberi, *Vakit* gazetesinde yukarıda
görüldüğü gibi yer almıştır.

Sonuç olarak Şeyh Said isyanı; yenilikçi, Batıcı ve burjuva –Türk– Cumhuriyet'e karşı tepki içinde; dini motifleri milliyetçiliğine daha baskın ve tarihsel nedenlerle geride kalmış Kürt halkının başka bir çıkış yolu bulamadığı için kalkıştığı bir eylem olmuş ve Kürtlerin bilincinde "milli başkaldırı" olarak yer bulmuştur.

1927 yılına gelindiğinde Şeyh Said öldürülmüş, ancak Kürtlerin direnişini bitirmek mümkün olmamıştır. Bunda devletin Kürtleri batıya sürmek politikasının yarattığı endişe de büyük rol oynamıştır. Aynı yıl çıkarılan bir sürgün kanunuyla Ağrı ve Diyarbakır'dan 1400'ü aşkın kişi batı illerine sürülmüş, Kürtlerin yaşadığı bölgeleri kapsayan Genel Müfettişlik adı altında yeni bir baskı mekanizması kurulmuş, Hükümet'in kurmay kadrosundan İbrahim Tali (Öngören) bu göreve atanmıştır.

1930 Ağrı İsyanı

Cumhuriyetin kuruluş süreci 1919 da başlayıp, Lozan Anlaşması'yla 1923'te tamamlanmıştır. Milli Mücadele önderliği, bu süreçte Kürtleri Anadolu'daki mücadeleye kazanmak için kurtuluşun "Türkler ve Kürtler" in ortak eseri olacağı tezini çokça

işlemiştir. Keza Müslümanlığa da bu iki ulusu birbirine bağlayan manevi bâğdır denilmiş ve bu “Kurtuluş” tezinin en önemli çimentosu olmuştur. Bu düşünce Kürtler içinde de çoğunlukla kabul görmüştür ki Birinci Meclis’te yetmişten fazla Kürt milletvekili yer almıştır. Ancak Anadolu’daki askeri ve siyasi mücadelenin kaderi belli olmaya başladıkandan sonra, Milli Mücadele önderleri açısından Kürtlerin desteğinin de önemi kalmamıştır.

1923 yılındaki seçimlerde Ankara’nın istemediği Kürt milletvekilleri seçime dahi sokulmamıştır. Özellikle 1924 Anayasası’nda “*Türkler ve Kürtler*” vurgusu terk edilerek “*Türk*” unsuru hem anayasaya, hem söyleme, hem uygulamaya damgasını vurmaya başlamıştır.

Kürtlerin dışlanmışlık duygusu, Kürt kimliğinin reddedilmeye başlanması hem Şeyh Said isyanının hem de bundan sonraki bütün kalkışmaların altındaki temel neden olmuştur. 1925 yılı Eylül ayında yürürlüğe konulan “*Şark Islahat Planı*” gereğince Kürtlerin yaşadığı “*vilayet ve kaza merkezlerinde, belediye dairelerinde, diğer kurum ve kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda*” Türkçeden başka dil kullanılması yasaklanmış, Kürtçe üzerindeki yasak sokaklara da taşınmıştır.

1927 yılında Hükümet “*Bazı Şahısların Şark Mıntıklarından Garp Vilayetlerine Nakline Dair*” bir kanun çıkarak Şeyh Said isyanı sonrası başladığı Kürtlerin batıya sürülmesi faaliyetini genişleterek hızlandırmıştır. Şeyh Said isyanından sonra Ağrı Dağı’na sığınan Celili Aşireti Kürtler için yeni bir toplanma merkezi olmuş, Hükümet’in baskı ve takibinden kurtulmak isteyen Kürtler Ağrı’da toplanmaya başlamıştır.

Güneydeki Kürtler ise Lübnan’da bütün muhalif Kürt örgütlerinin katıldığı bir Kongre toplamışlar ve Kongre *Hoybûn* (Bağımsızlık) adı verilen bir örgüt kurmuştur. Hoybûn amacını, 1920 tarihli Sevr Anlaşması’nda çizilen Kürt coğrafyasında bağımsız bir Kürt devleti kurmak olarak açıklamıştır. Hoybûn’un ilk başkanı Bedirhan ailesinden dilbilimci, gazeteci ve yazar Celadet Ali Bedirhan olmuştur. Hoybûn örgütü içinde Nasturi ayaklanması sırasında Irak’a kaçmış olan İhsan Nuri ve Celali aşireti reisi Broye Heski Telli’nin isimleri de öne çıkmıştır. İhsan Nuri, Osmanlı Ordusunda yetişmiş Kurmay Binbaşı rütbesiyle görev yapmış bir askerdir. Hoybûn’un yönlendirilmesiyle Kürt aydınları, Kürt aristokratlar ve kalabalık Kürt aşiretleri isyana destek vermiş, Ağrı’da silahlı bir halk hareketi örgütlemiştir.

Dilbilimci, yazar ve Hoybûn’un ilk başkanı Celadet Ali Bedirhan (1893-1951) (solda), Ağrı isyanı liderlerinden (Osmanlı Ordusunda Kurmay Binbaşı) İhsan Nuri (1892-1976).

Ağrı isyanı 16 Mayıs 1926’da başlamış ve Kürtler büyük bir başarı kazanmışlardır. 1928 yılında Hükümet, İhsan Nuri’yle görüşmeyi kabul etmiş, Kürtlerin kontrol ettiği

bölgeler Van ve Bitlis'in kuzeyine kadar ulaşmıştır. İsyan bölgesinde Kürtler *Agri* (Ağrı) adında bir gazete çıkarmışlar, İhsan Nuri gazetede '*Cemşid*' adıyla yazılar yazmıştır.

1928 yılında Doğubayazıt Şeyhli Köprüsü yakınlarında Hükümet temsilcileri ve Kürt taraflıya yapılan barış görüşmelerinden sonuç alınamayınca çatışmalar yeniden başlamıştır. 1930 yılında Türk Ordusu'nun büyük bir saldırısı püskürtülmüş, her iki tarafta ağır kayıplar vermiştir. Bunun üzerine Türk Ordusu İran topraklarından saldırıya geçmiş, Ağrı kuşatılarak çembere alınmış, (İran'a Ağrı bölgesi toprakları karşılığında Van civarında bir toprak parçası bırakılmış), Sovyet diplomasinin etkisiyle Kürtlere İran'dan gelen yardım kesilmiş ve Ağrı ayaklanması sonbahara kadar dayanabilmiştir.

İsyanlarda Türklerin ve Kürtlerin kayıpları tam olarak bilinmemektedir. Ancak 16 Temmuz tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle bir haber bulunmaktadır:

"Zeylan Deresi lebaleb (ağızına kadar) ceset dolmuştur. Ağrı Dağı tepelerinde kovuklara iltica eden 1500 kadar şaki kalmıştır. Tayyarelerimiz şakiler üzerine çok şiddetli bombardıman ediyorlar. Ağrı Dağı daimi olarak infilak ve ateş içinde inlemektedir. Türkün demir kartalları asilerin hesabını temizlemektedir. Eşkayaya iltica eden köyler tamamen yakılmaktadır. Zeylan Deresi'nde imha edilenlerin sayısı 15.000 kadardır."

17 Eylül'de Ağrı Dağı'na yönelik "tenkil" (sindirme) harekâtının sona erdiği ilan edilmiş, ancak isyan tümüyle ancak 1932'de bastırılabilmiştir. Ağrı isyanı sonrası yargılamalar konusunda sağlıklı bir bilgi bulunmamaktadır. Bir İsveç gazetesi Adana'da yapılan yargılamalarda 44 ölüm cezası verildiğini bunların 31'inin infaz edildiğini yazmıştır.

1934 yılında çıkarılan Mecburi İskân Kanunu uyarınca İran'a kaçanlar hariç, hayatta kalan Kürt aşiret liderleri, aileleri, akrabaları topluca batıdaki illere sürgün edilmiştir.

İsyan liderlerinden İhsan Nuri, Ağrı yenilgisinden sonra İran'a sığınmış, 1976'da Tahran'da şüpheli bir trafik kazasında ölmüştür.

1937 Dersim İsyanı

Yıllarca süren Ağrı isyanından sonra sıra Dersim bölgesi Kürtlerine gelmiştir. 1924 yılında Dersim'de TBMM için seçim yapılmamış, Dersim milletvekilliğine (Ankara'nın istediği) Feridun Fikri (Düşünsel) atanmıştır. Dersimlilerin 1. Meclis'te milletvekilleri olan Hasan Hayri'nin vekil olma isteği kabul edilmemiştir. (Hasan Hayri 1926'da idam edilmiştir.) Bu tarihten sonra başlayan gerginlik, devletin çeşitli kademelerinde Dersim Kürtlerinin sindirilmesi için hazırlanan raporlarla devam etmiştir.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa'nın 1930'da hazırladığı raporu başkaları izlemiş, Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey hazırladığı raporunda: "*Dersim git-tikçe Kürtleşiyor, ülküleşiyor ve dolayısıyla tehlike arz ediyordu*" diye yazmıştır. 1935 yılında 2884 Sayılı "Tunceli Kanunu" çıkarılmış, Dersim'in adı Tunceli olarak değiştirilmiştir. Kanun ile; Elazığ, Tunceli, Erzincan ve Bingöl'ü içeren ve merkezi Elazığ olan bir yönetim birimi ihdas edilmiş ve adına *Dördüncü Genel Valilik* denmiştir. Bu kanuna göre, Korgeneral rütbesinde bir asker olağanüstü yetkilerle Genel Vali olmuş, bu göreve (Korgeneral) Abdullah Alpdoğan Paşa getirilmiştir. Artık o (valiler üstü müfettiş anlamında) çok geniş yetkilerle *Tunceli İnspektörü* olarak faaliyete başlamıştır.

1936'da Türk Ordusu bölgeye yığınak yapmaya başlamış, Dersim kuşatılarak dünyayla bağlantısı kesilmiştir.

20-21 Mart 1937 günü Pah (bugünkü adıyla Karakoç) bucağıyla Kahmut Bucağını (bugünkü adıyla Sütlüce-Tüllük) birbirine bağlayan Harçık Deresi üzerindeki Darboğaz tahta köprüsü tahrip edilmiş, Hükümet bundan Kürtleri sorumlu tutmuş ve uzun süredir planladığı Dersim Harekâtı'na başlamıştır. Diyarbakır'dan kalkan uçaklar Mayıs-Ağustos ayları boyunca Dersim'i bombalamış, köyler yakılmış, sivil silahlı demeden ve sayısı belli olmayan yüzlerce kişi hava ve kara operasyonlarında öldürülmüştür.

Dersim başkaldırısının lideri ise bölgede önemli bir aşiret lideri olan Seyyid Rıza'dır.

21 Mart 1937'de başlayan Dersim Harekâtı bir buçuk yıl sürmüştür. Kara kuvvetlerinin ulaşamadığı dağ köyleri sürekli olarak uçaklarla bombalanmıştır. 18 Haziran tarihli Cumhuriyet gazetesi Mustafa Kemal'in manevi kızı Sabiha Gökçen'i Tunceli bombardımanıyla birlikte haberleştirmiştir:

"Türk amazonu Sabiha Gökçen Tunceli'de başarılı atışlar yapmaktadır. Yaklaşık 25 bin askerle başlatılan Dersim harekâtı kanlı boğuşmalara meydan verilmeden tamamlanacak" diye yazmıştır.

9 Temmuz 1937'de 16 yıl önceki Koçgiri isyanı zamanından beri gölgede saklanan ve Koçgiri isyanının önderlerinden Alişer Efendi ve karısı Zarife Hanım öldürülmüş ve kesik başları Tunceli İnspektörü Abdullah Paşa'ya götürülmüştür. Ağustos ortalarında ise isyanın önderlerinden Seyyid Rıza'nın bir oğlu, karısı ve üç torunu dahil ailesinden onlarca kişi öldürülmüş, kendisi sağ kurtulmuştur.

Dersimli Seyyid Rıza (1863-1937)

Seyyid Rıza, Dersim'in bir başka büyük aşireti olan Bahtiyar Aşireti bölgesindeyken aşiret reisi Şahin'in kendi adamlarınca öldürülmesi üzerine teslim olmaya karar vermiştir.

13 Eylül 1937'de Erzincan Valisi'nin çağrısı üzerine -Erzincan'a- görüşmeler yapmak üzere gelmiş, burada tutuklanmıştır.

Dersim duruşmaları 18 Ekim 1937'de Elazığ'da başlamıştır. İstiklal Mahkemesi Başkanı Seyyid Rıza'ya (Hükümetçe isyanın sebebi sayılan) 20-21 Mart gecesi yakılan Darboğaz Köprüsü olayını sorunca Seyyid Rıza sert tepki göstermiş, "Allaha ve devlete karşı gelmek için kudurmuş muyum ben?" diye bağıarak iddiayı reddetmiştir.

Elazığ'daki duruşmalarda 78 yaşındaki Seyyid Rıza ve 11 kişi idama mahkûm edilmiştir. İdama mahkûm olanların infazını, o dönem Malatya Emniyet Müdürü olan (ve sonraki yıllarda kamuoyunun Süleyman Demirel'in Dışişleri Bakanı olarak tanıdığı) İhsan Sabri Çağlayangil yönetmiştir. Çağlayangil'e göre mahkemeler bazen geceleri

otomobil farlarının ışığında alalecele yapılmış, okuma yazması olmayan ve Türkçe bilmeyen sanıklara ne iddianame ne avukat verilmiş, yalancı şahitlerin suç atmalarıyla kararlar alınmış, Seyyid Rıza'nın yaşı (idam edebilmek için) 75'ten 57'ye indirilmiş, oğlunun yaşı 17'den 21'e çıkarılmıştır.

İnfazlar 14 Kasım'ı 15 Kasım'a bağlayan gecede (Elazığ'da) Buğday Meydanı'nda gerçekleştirilmiştir. Seyyid Rıza'nın oğlu da idam cezası alanlar arasında bulunmaktadır. Bunu öğrenen Seyyid Rıza son istek olarak önce kendinin asılmasını istemiştir. Bu istek kabul edilmemiş, idam edilen son kişi Seyyid Rıza olmuştur.

Seyyid Rıza ve Kürtler yargılanırken.

İhsan Sabri Çağlayangil anılarında şöyle yazmıştır:

"Biz Seyyid Rıza'yı aldık. Otomobilde benimle Polis Müdürü İbrahim'in arasına oturdu. Jip jandarma karakolumun yanındaki meydana durdu. Seyyid Rıza sehpalara görünce durumu anladı. Asacaksınız, dedi ve bana döndü:

-Sen Ankara'dan beni asmak için mi geldin?

Bakıştık. İlk kez idam edilecek bir insanla yüz yüze geliyordum. Bana güldü...

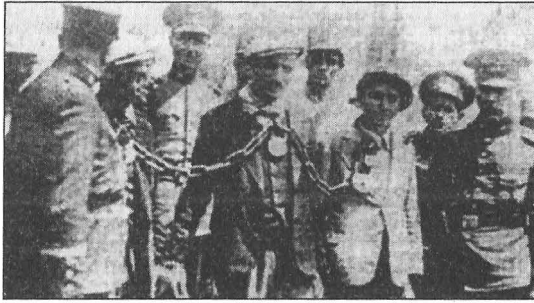
Seyyid Rıza'ya "Son sözünü sorduk, 'kırk liram ve saatim var oğluma verirsiniz' dedi. Oğlunun asılacağını bilmiyordu. Hava soğuktu etrafta kimseler yoktu. Ama Seyyid Rıza meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti.

- 'Evlad-ı Kerbelayız. Günahsızız. Ayıptır, zulümdür, cinayettir' dedi.

Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap rap yürüdü, çingeneyi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağı ile tekme vurdu ve kendini astı. Gömüleceği yer türbe olmasın diye cenazesi de yakıldı."

Seyyid Rıza ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir görüşme olup olmadığı hep tartışılan bir konu olmuştur. Mustafa Kemal Paşa 12 Kasım 1937'de Ankara'dan yarıda (yeni) Başbakan Celal Bayar, 3. Ordu Müfettişi Kazım Orbay, General Abdullah Alpdoğan ve diğer bir dizi yüksek zevatı da alıp özel treniyle Sivas, Malatya, Elazığ, Diyarbakır'ı kapsayan bir geziye çıkmıştır. Bu gezi basında geniş şekilde yer almıştır. Ancak o dönem basınının bu teftiş gezisinin bazı ayrıntılarından hiç söz etmediği, özellikle 14-15 Kasım günlerinde neler olduğu gizemini korumaktadır. Gazeteci Serhat Halis, yıllar sonra yazdığı bir yazıda, Mustafa Kemal ve devlet erkânını taşıyan trenin 14 Kasım öğleden sonra Elazığ'a geldiğini ve Mustafa Kemal'in, infazını bekleyen Seyyid Rıza ile Elazığ Tren İstasyonu'nda görüştüğünü yazmıştır. Serhat Halis'in anlatımını doğrulayan başka belirtilerde bulunmaktadır. Örneğin İhsan Sabri Çağlayangil de anılarında Seyyid Rıza ile yaptıkları bir jip yolculuğundan bahsetmektedir. Oysa Seyyid Rıza'yı yargılayan İstiklal Mahkemesi ile asıldığı Buğday Meydanı yan yana bulunmaktadır ve bu jip yolculuğunu kimse açıklayamamıştır.

Bir görüşme muhtemelen yapılmıştır, hüsrarla bitmiştir ve yine muhtemelen Seyyid Rıza “Ben sizin hilelerinizle baş edemedim, bu bana dert oldu; ama ben de sizin önünüzde diz çökmedim, bu da size dert olsun” sözünü bu sırada söylemiştir.

Dersim isyanı sonrasında sürgüne gönderilen Kürtler.

1937 yılı sonunda devletin tepe noktalarında tam da “Dersim müşkilesinden kurtulduk” beyanatları verilirken; Ovacık İlçesi Adliyesi ve Asker Alma Şubesi’nin aradığı 1149 kişiyi bulmaya çalışan jandarmna müfrezesine 2 Ocak 1938 günü Kaçkerek köyü yakınlarında pusu kurulması ve dokuz jandarmanın öldürülmesi üzerine 2. Dersim Harekâtı başlamıştır. Genelkurmay Başkanlığı belgelerinde operasyonların Dersim, Pertek, Mazgirt, Nazimiye, Pülümür, Erzincan bölgelerini kapsadığı ve “eşkaya ve şakilerin köyleri yakalıp imha edilerek bölgeden temizlendiği” ifade edilmiştir.

Aynı belgelere göre 6-16 Eylül (1938) günlerinde “isyan bölgesinden ölü veya diri 7954 kişi” çıkarılmıştır. Resmi rakamlara göre 1937-38 Dersim Harekâtı’nda 13.816 kişi öldürülmüş, 3470 kişiden oluşan 347 aile Trakya ve batı illerine sürülmüş, aileler arasında irtibat tümüyle kesilmiştir. Öldürülen ve sürülen insanların gerçek sayısının ne olduğu ise hiçbir zaman bilinmeyecektir.

Kürtlerin Uzun isyanı 1921’de Dersim’de Koçgiri’yle başlamış, 18 yıl sonra 1938 yılı sonbaharında yine Dersim’de son bulmuştur.

1938’den sonra devlet açısından bu mücadelenin en önemli ayaklarından biri ideoloji boyutu olmuştur. Devlet tüm imkânlarıyla ve onyıllar boyunca “Kürtlerin” gerçekte “Türk” olduklarını ispata çalışmıştır. Örneğin 1961 darbesinin lideri Cemal Gürsel Paşa, Şerif Fırat’ın *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* kitabına yazdığı önsöze şöyle başlamıştır:

“Bu eser, Doğu Anadolu’da oturan Türkçeye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türkten ayrı sayan, bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız vatandaşlarımızın su katılmamış Türk olduklarını bir kez daha ispat etmektedir. Hem de inkârı imkân olmayan ilmi delillerle...”

Bu ideolojik kampanya olağanüstü ağır olmuş ve bu ağırlık, Kürtlerin içinde kendine sadık müttefikler de bulmuştur. TBMM’de 1923’ten sonra yedi dönem (Van ve Hakkâri) milletvekilliği yapan Kürt siyasetçi İbrahim Arvas bile “Aslında Türk olup ta lisanını değiştiren bu muazzam kütleye kötü bir şey atmak günah ve vebaldır” diye yazmıştır.

Son Posta

Derebeyliğin son ocağı da yok ediliyor
Türk camiasının her bucağında olduğu gibi, Tuncelinde de yeni ruh, medeniyet ve terakki ruhu hüküm olacaktır

Asiler sıkı bir çember içine alındılar
Tuncelinde kahraman kuvvetlerimiz vaziyete hâkimdir, asiler sığındıkları sarp dağlarda imha ediliyorlar

Asiler arasında açlık başgösterdi

BASVEKİLİN TETKİK SEYAHATI
İnönü ve Vekiller dün Ankara'ya gittiler

Asiler arasında açlık başgösterdi

Dersim meselesi tarife harışı

Yeni viraat kâğıtları

İ. İnönü Tunceli yolunda

Tuncelide istihlâk programı

Asi elebaşılar kar fırtınası altında aç bir haldedirler

Askeri harekâta bitmiş nazariye bakılabilir bundan sonra idari ıslahata başlanacaktır

İsmet İnönü Elazizden Tunceline hareket etti

Dersim Harekâtı dönem basınında.

Devletin Kürt müttefikli İbrahim Arvas, 1925 Şeyh Said isyanından sonra yaşananlar için ise çarpıcı bir tablo çizmiştir: “Bu işin neticesi ve kötülüğü safha safha meydana çıkıyordu. Şark mebuslarından İsmet Paşa'ya itimat edenlerle etmeyenler ve korkup kaçıp rey vermeyenler de dâhil hepsinin tüm akraba ve taallukatlarını kâmilan nefy ü teb'id (sürgün) ettiler. Ve bir kısmını da İstiklal Mahkemelerine sevk ettiler. İftira, tenvir (yalan) ve tasni (uydurma) makinelerinin kampanyaları şiddetle çalıştırılıyor, dünyada görülmedik kötülükler ve fenalıklar isnat ediliyor ve hakikatmiş gibi mevkii muameleye konulup cezalandırılıyor.

Hele İstiklal Mahkemesinde Elaziz'de kelle müzayedesi yapılıyordu. Beş yüz altına bir kelle alınıp satılıyor. Jurnalı hazırlayan serkomiser ile Ali Saib'in çete arkadaşları Aşkîtanlı Paşa'nın fazla olarak elli altını vardı. Bu suretle Şark İstiklal Mahkemesi reisliğinden Ankara'ya dönen Ali Saip Bey altmış bin altınla geldi. Ve netice olarak Şark vilayetlerinde kulplu ve kulpsuz altın kökü kesildi.”

İbrahim Arvas'ın hatıraları öğreticidir. Ancak İbrahim Arvas da bir Kürt aşiret reisi olduğundan doğal olarak onunda en iyi bildiği kesim, Kürtlerin zengin ve “altınu” olan kesimleriydi.

Şimdi yeniden baştaki soruya dönersek, Kürtlerin ve Türklerin birlikte yaşama imkânı var mıdır?

Kürt sorununun yüz yıllık böylesi ağır bir yükü varken, bugün neredeyse aynı noktada biliniyorsa, şiddetin çözüm olamayacağı başka nasıl anlaşılır?

21. yüzyılın ilk çeyreği tamamlanırken, her iki ulusu eşit yurttaşlık temelinde buluşturan ve çağdaş insan haklarını temel alan bir hukuktan başka seçenek bulunmamaktadır.

Yoksa hayat eninde sonunda varacağı yere zaten varacaktır.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları – Tedip ve Tenkil*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2003.

Ahmet Kardaş, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan – Direniş ve İsyan Yılları*, Dipnot Yayınları, Ankara 2012.

Arseneviç Haretyan, Kemal Mazhar Ahmed, *1925 Kürt Ayaklanması*, Medya Güneşi Yayınları, İstanbul 1991.

Ayşe Hür, *Öteki Tarih II-III*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2013.

Başkan Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Cilt 1, 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi 1925-2009 Kürt Raporları*, New Age Yayınları, İstanbul 2009.

Celilê Celil, *Kürt Aydınlanması*, Avesta Basın Yayın, İstanbul 2011.

Doğu Perinçek (der.), *Kürt Sorunu, Komintern Belgelerinde Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1994.

Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası*, Doz Yayınları, İstanbul 1991.

İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler*, Yargıcıoğlu Matbaası, Ankara 1964.

Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015.

Naci Kutlay, *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci*, Dipnot Yayınları, Ankara 2012.

Ömer Ağın, *Kürtler Kemalizm ve TKP*, VS Yayın, İstanbul 2006.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.

Tanık Ziya Ekinci, *Kürt Siyasal Hareketlerinin Sınıfsal Analizi*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2011.

TROÇKİ'NİN TÜRKİYE GÜNLERİ

Senin 1 Mayıslarını gördük!

Uğultularla duyduk.

Kocaman bir çan gibi haykıran Troçki'yi!

Nazım Hikmet, 1924

Batı dillerinde *Prens Adaları*, Rumların *Prinkipo*, Türklerin Osmanlı döneminde *Ada-i Kebir* dedikleri ve bizim bugün *Büyükada* olarak bildiğimiz ada; vaktiyle Bizans imparatorlarının taht ve hanedan düşmanlarıyla, rejim asilerini tutsak olarak sürdüğü bir hapishane adasıydı.

1929 yılında ise bu sürgün adası bir başka ünlü konuğa ev sahipliği yapmıştır.

Lev Davidoviç Bronstein (1879-1940) ya da bilinen ismiyle Troçki'ye.

Leon Troçki;

1905 Devrimi'nde Petersburg Sovyeti'nin başkanı,

Rusya Bolşevik Partisi'nin Politbüro üyesi,

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri (8 Kasım 1917 - 13 Mart 1918),

Sovyetler Birliği Askeri ve Deniz İşleri Halk Komiseri (29 Ağustos 1919 - 15

Ocak 1925),

İç savaş yıllarında Kızıl Ordu'nun kurucusu ve Savaşın Sorumlu Halk Komiseri,

Ekim Devrimi'nin Lenin'den sonra ikinci lideridir.

Lev Davidoviç Bronstein, dört buçuk yılını Büyükada'da geçirmiştir.

Troçki, Lenin'in ölümünün ardından Bolşevik Partisi'nde patlak veren iç mücadeleyi kaybetmiş ve 1927'de Kazakistan'ın Alma Ata kentine sürgüne gönderilmiştir.

Sovyetler'deki iktidar mücadelesinin galibi Josef Stalin, Troçki'nin Avrupa ve Amerika ülkelerinden herhangi birine sürgün edilmesi konusunda bütün diplomatik kanalları seferber etmiş, ancak dünyada savaş rüzgârlarının estiği bir dönemde Troçki gibi güçlü siyasi kişiliği hiçbir ülke kabul etmemiştir.

Bu süreçte dönemin Sovyet Dışişleri Bakanı G. V. Çiçerin, Troçki'nin Türkiye'ye kabulünü diplomatik kanallardan talep etmiştir. Moskova'daki Türkiye Büyükelçisi Vasfî Çınar, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Sovyetler'in Ankara Büyükelçisi Y. Z. Surits arasında geçen görüşmelerden sonra dünyanın kabul etmediği Troçki'nin Türkiye'de siyasi mülteci olarak yaşaması dönemin hükümetince kabul edilmiştir.

Troçki'nin Türkiye'ye kabulü konusunda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras sonradan; *"İstiklal Harbi'nde Türk Ordusuna silah sevki işinde Troçki'nin Türkiye'ye*

yardımcı olduğu muhakkaktır. Kendisinin Türkiye'ye kabulünde ve korunmasında bu husus göz önünde bulundurulmuştur" diyecektir.

Lev Davidoviç Bronstein (Troçki)

Bu görüşmeler sırasında Türkiye, Troçki'yi kabul etmek için bazı koşullar ileri sürmüş, bunlara Sovyet diplomatlar tarafından itiraz edilmemiştir. Bu koşullara göre: Troçki, politik bir göçmen olacak, ona özel ve ayrıcalıklı işlem yapılmayacak, başka ülkeye gitmek isterse serbest olacak, Türkiye'de komünizmin faaliyeti göstermeyecek, fakat istediğini yazabilecek ve bunları dışarda bastırıp yayımlayabilecek, Troçki'ye Türkiye'de Rusya tarafından hiçbir suikast düzenlenmeyecek, Türk Emniyeti her türlü güvenlik önlemlerini alacaktır.

Bu gelişmelerden sonra 23 Ocak 1929'da Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği'nden Troçki ailesine "Sedov" adıyla vize verilmiştir.

Bu sırada Alma Ata'da gözaltında tutulan Troçki'ye, Türkiye'ye gönderileceği son ana kadar bildirilmemiş, -Alma Ata'dan- gizlice çıkanları Troçki ve ailesi trenle Odesa'ya getirilmiştir.

Çok sert geçen 1929 yılı kışında -kötü hava koşulları nedeniyle- 22 günlük bir yolculuktan sonra Troçki, Odesa'dan ayrılan "İlyiç" şilebiyle 12 Şubat 1929 Salı günü İstanbul'a varınıştır.

Şilepte eşi Natalya, oğlu Leon Sedov ve iki de Sovyet GPU görevlisi bulunmaktaydı.

Troçki'nin Türkiye ile İlişkisi

Troçki açısından Türkiye bazı dönemlerde hem yakın ilişkiler ve gözlemlerde bulunduğ, hem de geniş siyasal uğraşısı esnasında bu ilişkilerin zaman zaman kesiştiği bir ülke olmuştur.

Troçki üzerine yazılan biyografilerde onun okuma-yazma üzerine tutkusunun ilk gençlik dönemlerine uzandığı yazılmaktadır. İlk ismiyle Lev, okuma yazma öğrendikten sonra; 'okumanın ve yazmanın büyüsi' hayatında o zamana kadar görmediği sonsuz bir imkân açmıştır. 'Kalem', onun için yeni bir araç, kuvvet ve irade olmuş, polisten saklanarak yazdığı gençlik dönemi yazılarında ilk takma isimlerden biri de 'Pero' yani 'Kalem' olmuştur. "Kalem" konusundaki mahareti Troçki'nin kariyerine gazeteci ve savaş muhabirliği kimliğini de eklemiştir.

Troçki, Türkiye'nin yakın tarihinde bir dönüm noktası ve sonucunda büyük bir yenilgi olan Balkan Savaşları'nda (1912-1913) bu savaşları yalıdan hatta cepheden izleyen bir gazetecidir. Savaşın korkunç yüzünü yansıttığı yazılarında Troçki; Balkan

Savaş nedeniyle Osmanlı devlet ve toplumunun sosyal ve siyasi yapısı üzerine önemli makaleler de yazmıştır. Troçki, Balkan Savaşı'ndaki cephe hattında Bulgarların kendilerine esir düşen Türklere karşı giriştikleri vahşet ve katliamları gazetede yansıttığında bu haberler Rusya kamuoyunda da yankılanmıştı. Troçki'nin Türkiye'ye ilgisi Balkan Savaşı günlerine kadar gitmekteydi.

3 Mart 1918'de Rusya'yla Almanya arasında savaş bitiren Brest Litovsk anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın görüşmelerinde Dışişleri Komiseri olan Troçki, aynı zamanda Sovyet Barış Heyeti'nin başkanıydı ve Osmanlı Devleti'ni Berlin'de temsil eden Sadrazam Talat Paşa ile birçok kere bir araya gelmiş, görüşmelerde bulunmuştur.

1920 yıllarında ise Troçki, Komünist Enternasyonal'de önemli tartışmalara sahne olan "emperyalizme karşı mücadele eden Doğu Halkları'na yardım" konusunda Lenin'le birlikte hareket etmiş, *Sovyetler Birliği Askeri ve Deniz İşleri Halk Komiseri* sıfatıyla TBMM Hükümeti'ne gerekli askeri ve mali yardımların yapılmasını savunmuş ve bunun gerçekleşmesini sağlamıştır.

1929'da Troçki'nin yazgısı Türkiye'yle bir kez daha kesişmiş, bu kez dört buçuk yıl kalacağı sürgün yılları için Türkiye'ye ayak basmıştır.

İstanbul'da İlk Günler

Lev Davidoviç Bronstein'a Troçki ismini bizzat kendisi vermiştir. Yirmili yaşlardayken dört yıl hapis cezasına çarptırılmış ve cezasını çekmek üzere Kuzey-Dogu Sibiry'a sürülmüştür. Sibiry'a'dan firarında kendi düzenlediği sahte pasaportuna, -Sibiry'a'ya gönderilmeden önce yatığı- Odessa cezaevindeki başgardıyanın ismini yazmıştır: Troçki...

Lev Davidoviç, o tarihten sonra bu isimle tanındı. Rusya'dan sürgün edilen Troçki'yi Türkiye'ye getiren şilep Büyükdere açıklarına demirlendiğinde, (8 Mart 1929) gemiye gelen Türk görevlilere -Troçki-, Mustafa Kemal'e verilmek üzere bir mektup teslim etmiştir. Bu mektubunda şöyle yazmaktadır:

"Sayın Başkan, İstanbul'un kapısında size şunu bildirmekle onur duyuyorum: Türkiye sınırlarına kendi dileğimle gelmedim. Bu sınırlardan içeri zorla sokuluyorum. Rusya'dan çıkarıldıktan sonra, dilini bildiğim ve tanıdığım bir ülkeye gitmeyi yeğledim. Fakat sürenler, sürülenlerin bu isteklerine çok ender özen gösteriyorlar. Ülkemden çıkarılmam sorunun sonu değildir. Olaylar kısa ya da uzun sürede gelişecektir. Ben Marks'ın okulunda tarihe sabırla bakmayı öğrendim. En iyi duyularımı kabul buyurunuz Bay Başkan. Leon Troçki." Troçki yukarıdaki mektubunda da belirttiği gibi Türkiye yerine, dilini bildiği bir Batı ülkesine gitmek istemişti. Türkiye'nin sosyal ve siyasi yaşamında Troçki için çekici hiçbir şey yoktu. Sol, emek ve işçi hareketi zayıftı ve ilk günden beri hükümetinin yoğun baskısı altındaydı. İstanbul'da Ekim Devrimi'nden kaçan ve sayıları kırkbinin üzerindeki Beyaz Rus nüfusu ise Troçki'nin güvenliği için önemli bir risk unsuruydu.

Troçki'nin ilk ikametgâhı Sovyetler'in İstiklal Caddesi'ndeki konsolosluk binası olmuştur. Troçki'nin Narmanlı Han'daki ilk Konsolosluk binasında mı, yoksa Mimar Fossatti Kardeşlerin yaptığı ve bugün de kullanılan binada mı kaldığı konusunda bir açıklık yoktur.

Burada Troçki saygı gören bir misafir gibiydi, ancak yanında getirdiği belgelerle kitaplarının akıbeti için endişe duyarken, diğer yandan yoğun izlenme duygusu

içindeydi. Bu kaygılardan hareketle ve daha rahat hareket edebileceğini düşünerek Mart ayı başlarında Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan Otel'i'ne (67, 68 ve 70 numaralı odalara) taşındı. Troçki'nin İstanbul'a gelişinin ertesi günü dünya basını büyük başlıklarla "Troçki'nin İstanbul'a geldiğini" manşetlerden duyurmuş ve bu sürgün üzerine pek çok senaryolar yazmıştır. Türk basınında ise bugünlerde Troçki'yle ilgili tek bir satır bile yoktur.

Basınla ilk buluşma Tokatlıyan Otel'i'nde (İstanbul'a gelişinden 34 gün sonra) Mart başında gerçekleşmiştir. Troçki, *Milliyet* gazetesi Haber Müdürü Ahmet Şükür Esmer'e konuşmuştur. Troçki bu görüşmede Türk konukseverliğine teşekkür etmiş, Josef Stalin'le arasındaki ihtilafın şahsi değil, "fikir ve kanaat çarpışması" olduğunu söylemiş, mücadelenin süreceğini ifade etmiştir. Basınla buluşmada Akşam gazetesinden Vâlâ Nurettin'de bulunmaktadı. Vâlâ Nurettin, Nazım Hikmet'le birlikte 1920'lerde Moskova'da Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) okumuştur. Vâlâ Nurettin, ertesi günkü *Akşam* gazetesinde görüşmeyle ilgili bilgiler verirken Troçki'yi ve gazeteciliğini övmüş; "Bugün kendisini döneklikle suçlayan Pravda gazetesini de o kurmuştu" diye yazmıştır.

Troçki (henüz Büyükkada'ya yerleşmediği bu kısa dönemde) bir taraftan da İstanbul'a merak sarmıştı. Süleymaniye, Ayasofya, Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Eyüp Sultan Camii gibi anıtsal yapıları ziyaret etmiş, Boğaz'da vapur gezintisine çıkmış, Arnavutköy ve Kuruçeşme'de yürüyüş yapmıştır. Bu durum İstanbul'daki emniyeti açısından korunmasından sorumlu Polis Müdürü Şerif Bey'i telaşa düşürmüştür.

1 Nisan 1929 tarihli *Vakit* gazetesi sansasyonel bir başlıkla çıkmıştı ve "Troçki Müslüman Oldu" diye yazıyordu. Bu tuhaf haber üzerine tüm yabancı muhabirler Tokatlıyan Otel'i'ne gitmişler ama Troçki'yi bulamamışlardı. İşin aslı ise daha sonra anlaşıldı. *Vakit* gazetesinin muhabiri tüm dünyaya "1 Nisan" şakası yapmıştı.

Troçki, Lenin ve Kamanev Parti Kongresi'nde (1919).

Prinkipo / Büyükkada'da Hayat...

Troçki kalıcı ve güvenli bir mekân arayışında; Tokatlıyan Otel'i'nden ayrılarak kısa süreliğine önce Şişli Bomonti Mahallesi, İzzet Paşa Sokak 29 numarada bulunan İzzet Paşa Konağı'na, Nisan ayı sonunda da Büyükkada'da yine İzzet Paşa'ya ait Nizam Caddesi'ndeki yalısı kiralayarak buraya taşınmıştır.

1930'ların Büyükkada'sına...

Büyükkada o yıllarda da tarihsel misyonunu doğrularcasına, Bizans İmparatorluğu'nun gözden düşen üyelerinin kıyılarında ömür çürüttükleri günlerdeki kadar dünyadan uzak

ve sessizdi. Ada, "koyu mavilik içinde sarp kırmızı kıyılarıyla, tarih öncesi bir hayvan gibi denize eğilmiş su içiyor"du. Troçki, bu sessiz adayı varlığıyla canlandırmıştır. Bir süre sonra İzzet Paşa Konağı, dünyanın dört bir yanından gelen Troçki yandaşları tarafından ziyaret edilirken, Paris ve Berlin'den gelen ve birkaç dil bilen sekreterler vasıtasıyla Troçki yoğun bir çalışma içine girmiştir.

Troçki İstanbul'da çalışmalarını için yararlanabileceği bir kaynak araştırırken İstanbul Üniversitesi'ndeki kütüphaneden faydalanmayı düşünmüş ve araştırmasının sonunda hayal kırıklığına uğramıştır. Sonradan günlüğüne şu notu düşmüştür:

"Buraya ilk geldiğimizde çalışmalarım için yararlanabileceğim bir kütüphane olup olmadığını soruşturdum; ama ne yazık ki Türkiye'de böyle bir kurumun bulunmadığını öğrendim. Yangın'dan sonra Yoldaş Frankel'i İstanbul Üniversitesi'ne gönderdim ve üniversite kitaplığından yararlanmak istedim. Yardım etmeye çalıştılar ama üniversitelerin benim kullanabileceğim bir kütüphanesi olmadığı anlaşıldı."

Büyükada'da bir süre sekreterliğini yapmış Sara Weber'in anlattığına göre Troçki; kitap, broşür ve makalelerinin tümünü ilk önce Rusça yazıyor, başka dillere çevirileri ise sonradan yapıyordu. Sara Weber'e göre Troçki, hemen her gün saatlerce elleri cebinde üst kattaki odada volta atarak, fikirlerini hiçbir yazılı nota gerek duymaksızın belirli bir düzen içinde birbirine bağlayarak dikte ettiriyordu. Düşünceler sanki kafasının içinde yazılı bir metinden okunmuşçasına sözcüklere, tümcelere ve paragraflara dönüşüyordu.

Troçki Büyükada'da kaldığı sürede, önce otobiyografisi olan *Hayatım* adlı eserini yazmıştır.

1930-33 yılları arasında ise *Rusya Devrimi Tarihi* adlı kitabını tamamlamıştır.

Fransız yazar François Mauriac bu eser konusunda, *Troçki şayet Marksist devrimin militanı olmasaydı Tolstoy ve Gorki gibi üstatlar arasında yer alabilirdi*, diye yazmıştır. Troçki, bu eserlerinin teliflerini alan Batı ülkelerindeki basın kuruluşlarından aldığı paralarla geçinmiş, yaşamını bu şekilde sağlamıştır.

Troçki'nin yazdığı *Hayatım* biyografisinin önsözü altındaki tarih "*Büyükada 14 Eylül 1929*"dur.

Rus Devrimi Tarihi ise 5 cilt olarak Paris'te basılmıştır ve önsöz altındaki tarih "*Büyükada 14 Kasım 1930*"dur.

Bunların dışında Troçki'nin İstanbul'da kaldığı süre içinde hazırladığı ve basılmasını sağladığı eserleri ise şunlardır:

Lenin'den Sonra Komünist Enternasyonal Paris'te basılmıştır ve önsöz altındaki tarih "*İstanbul 15 Nisan 1929*"dur.

Tahrif Edilen İhtilal Paris'te basılmıştır ve önsöz altındaki tarih "*İstanbul 1 Mayıs 1929*"dur.

Sovyetler Birliğinin Müdafaası ve Muhalefet Paris'te basılmıştır ve önsöz altındaki tarih "*İstanbul 7 Eylül 1929*"dur.

Komünist Enternasyonal'in Üçüncü Hatalar Devri Paris'te basılmıştır ve önsöz altındaki tarih "*İstanbul 8 Ocak 1930*"dur.

Daimi İhtilal Paris'te basılmış yeni bir baskıdır ve önsöz altındaki tarih "*29 Mart 1930*"dur.

Bu eserlerin dışında Troçki İstanbul'da bulunduğu süre içinde Paris, Berlin ve yeniden Paris'e taşınarak basılan *Bulletin Oppozitsii* adında bir derginin çıkarılmasını sağlamış, bütün makalelerini İstanbul'dan göndermiştir.

Troçki'nin Büyükkada'da kaldığı süre boyunca yazdığı kitaplar ve makaleler (mek-tuplar hariç) 5 bin sayfa olarak hesaplanmış, bunların önemli bir kısmı "Leon Troçki'nin Yazıları" başlığıyla 1955-59 yıllarında Paris'te yayımlanmıştır.

1929'un son günlerinde Alman tarihçi Prof. Emil Ludwig, Troçki'yi ziyaret etmiştir.

Alman profesör kendi ifadesiyle "*bir sebze bahçesi içindeki köşkte*" Troçki'yle uzun uzun görüşmüş, görüştükleri oda için şunları not etmiştir:

"(Odanın) bütün duvarları çıplaktı. Perde diye bir şey yoktu. Üç pencere ve Mar-mara sahillerine bakan odanın tam orta yerinde bir çalışma masası... Ve iç adet oynayan, gıcırdayan iskemle. Bir tek süs eşyası da duvarda asılı duran Asya haritası idi...

Alman tarihçi Troçki'nin portresini ise şöyle çizmişti: "*Sürgünler, firarlar, hapis-ler... Dışarıda geçirilen otuz yıl... Firar, saklanma... Firar, hapis... Sürgün, firar... Yaptığı bütün iş... Bu hayata rağmen İzzet Paşa köşkündeki Troçki; dipdiri, yıkılmamış, yılmamış, elli yaşında bir insan*" dı.

Prof. Emil Ludwig, Troçki için "*Bir politikacı, bir parti adamı değil de, dünyayı iktisatçı gözü ile seyreden bir devlet adamı gibi*" konuştuğunu yazmıştır.

Troçki ise günlüğüne o günlerde şunları eklemiştir:

"Prinkipo her şeyin unutulduğu bir huzur köşesi... Yazı yazmak için mükemmel bir yer. Özellikle sonbahar, kış geldiğinde ve ada boşalıp parkta çulluklar görünmeye başladığında. Sadece tiyatro değil, sinema da yok. Otomobil yasaklanmış. Evde tele-fonumuz yok. Eşegin a-i sesleri sinirlerimizi yatıştırıyor. Prinkipo'nun bir ada olduğunu bir an için bile unutmak mümkün değil: Deniz pencerelerin hemen altında ve adanın neresinde olursak olalım görülmemesi olanaksız. Haftalar boyunca bir göl kadar durgun kalabiliyor."

Troçki çalışmanın dışında kalan zamanlarında evinin bahçesinde bahçıvanlık yap-mış, bahçesine doğal bir istakoz havuzu yaptırmış, Rum balıkçı Haralambos ile her fırsatta balığa çıkmış, düzenli olarak gazetelerden önem verdiği yazıları renkli kalem-leriyle alını çizerek okumuş, dinlenmek için çeşitli dilde romanlar, özellikle daha ya-kından tanıdığı Fransız edebiyatından eserler okumuş, bir de -eski alışkanlıkla- sıcak olduğu için çayı fincanının tabağına döküp soğutarak içmeyi bırakmamıştır.

Mina Urgan, ilk gençlik yıllarında Büyükkada açıklarında yüzerken, balık tutmak için sandalyeyle denize açılmış olan Troçki'ye sandalye tutunacak kadar yaklaştığını anılarında yazmaktadır.

1 Mart 1931 gecesi Troçkilerin kaldığı köşk bir anda alevler içinde kalmıştır. Yan-gına açık bırakılan sofbenin neden olduğu ifade edilmiştir. Yangın sırasında köşkte görevli Komiser Mustafa üst kata koştuğunda Troçki ve sekreter Jan Frankel'in kan ter içinde ellerinde kovalarla alevleri söndürmeye çalışırken bulmuştur. Jan Frankel, *itfaiye gelip Troçki'yi zorla dışarı çıkarana kadar pencereden dosyaları atmaya de-vam etti*, diye yazmıştır.

Lev Troçki Kızıl Meydan'da (Moskova, 1918).

Evin yangın söndürme cihazları vardı ama yangın anında hiçbirisi çalışmamıştı ve hepsi boştu.

Yangında Troçki'nin özel olarak yanında getirdiği kitapları, devrim günlerinden kalma fotoğrafların bulunduğu bir koleksiyon, dünyanın durumu hakkında bir kitap yazmak üzere hazırlanmış dosyalar, kişisel bazı eşyalar ve iki Rusça daktilo yanarak kül olmuştur.

Troçki'nin o zamanlar üzerinde çalıştığı *Rus Devrimi Tarihi*'nin ikinci cildinin elyazmaları ve Sibiry'a'daki sürgünlerle yapılan mektuplaşmaların dosyaları kurtarılabilmıştır.

Yangından sonra geçici olarak Savoy Otel'e yerleştirilen Troçki için yeni bir ev aranmış, Kadıköy'ün Moda semti, Şifa Sokak'ta Dr. Mahmut Ata'ya ait olan ev kiralanmıştır. Fakat Troçki, Büyükkada'da geçirdiği günleri unutamamıştır. Üstelik sokakla iç içe olan evin korunması zor olduğundan yine huzursuz geceler başlamıştır. Bir gece bahçeye atlayan iki kişinin alarm zillerini çalıştırmasıyla Troçki bu evden ayrılmaya kesin karar vermiş ve Büyükkada'da yine Nizam Caddesi'nde Yanaros Köşkü kiralanmıştır.

1932 yılında gerçekleşen iki acı olayın izleri muhtemeldir ki Troçki'nin ruhundan hiç silinmemiştir. İlki yaşamının son otuz küsur yılını verdiği bir mücadelenin sonunda, Sovyet vatandaşlığından çıkarıldığı haberini almasıdır. Kendisiyle birlikte eşi Natali ve oğlu Lev Sedov'da vatandaşlıktan atılmıştır.

Ardından ilk eşi ve –sürgünde evlendiği Aleksandra Sokolovskaya'dan olan– kızı Zina ve torunu Rusya'dan bin bir güçlkle çıkmış ve Büyükkada'ya gelmiştir. Kızı Zina verem hastasıdır ve onu tedavi için Almanya'ya göndermiştir. Almanya'ya varışından kısa bir süre sonra Zina, Almanya'da Hitler rejiminin baskısına dayanamayarak intihar etmiş ve ardı ardına yaşadığı bu iki olay Troçki'yi derinden sarsmıştır.

1933 yılı Ağustos ayında Belçikalı yazar George Simenon Türkiye'ye gelerek Troçki'yle uzun bir mülakat yapmıştı. Mülakat *Paris-Soir*'de yayımlanmıştır.

G. Simenon, Troçki ile karşılaşmasını "*sade ve samimi*" olarak nitelemiş, "*sesi ve hareketleri genel görünüşe hâkim, huzurlu atmosferle uyum içindeydi*" diye anlatmıştır. Birlikte Troçki'nin *diktatörlük, demokrasi, savaş ve barış konuları* üzerine henüz sabah çevirileri yapılmış yanıtlarını gözden geçirmişler ve –George Simenon–, Troçki'nin İkinci Dünya Savaşı'na yalnızca altı yıl kala –aşağıdaki satırları yazdığını– önemli bir öngöründe bulunduğunu kayda geçirmiştir.

"*Faşizm özellikle Alman Nasyonal Sosyalizmi Avrupa'da çok bariz bir savaş tehlikesi yaratmıştır. Uzakta bulunduğum için belki yanılıyor olabilirim ama bana öyle*

geliyor ki, dünya bu tehlikenin ne denli önemli hale geldiğinin henüz farkında değil. Eğer gidişata bakılacak olursa, belki aylar değil yıllar içinde, ama nereden bakarsanız bakın önümüzdeki 10 yılı aşmayacak kısa bir zaman içinde, eminim ki faşist Almanya'nın sebep olacağı bir savaşın patlaması kesinlikle kaçınılmaz olacaktır. İşte Avrupa'nın kaderini belirleyecek olan da tamamen bu meseledir."

Troçki, eşi Natali, oğlu Sedov ve köpeği. Alma Ata, 1928.

Troçki 17 Temmuz (1933) akşamı eşi Natali ve yanında kalan üç yardımcısıyla birlikte yeni bir sürgüne başlamak için İstanbul'dan İtalyan bandıralı *Bulgaria* adlı küçük şilepe binmiştir.

Uzun süredir bekledikleri Fransız vizesi nihayet gelmiştir ve Troçki, Büyükada'daki son günleri için şunları yazmıştır:

"Bu sabah balığa çıktık ama pek de parlak geçmedi. Mevsim kapandı, balık derinlere indi. Tekrar gelmesi ağustos sonunu buhur. Ama o zaman Kharalambos bensiz çıkar balığa artık. Şu anda giriş katında kitap sandıklarını çiviliyordur, ama eminim o kitapların pek de yararlı olduğuna inanmıyordur. Açık pencereden İstanbullu memurları yazlık evlerine getiren vapur görünmüştür artık. Kütüphanedeki raflarsa bomboştur. Sadece yukarıdaki köşede, pencere kemerinin üzerinde normal yaşam devam ediyor: Kırlangıçlar oraya yuva yaptılar ve tam da İngilizce 'mavi kitaplar'ın üstünde, Fransız vizesiyle hiç mi hiç ilgilenmeyen kuluçkalık bir yumurta çatladı. Prinkipo faslida iyi veya kötü denilebilecek bir şekilde böylece son buluyor..."

Troçki'nin Büyükada'da yaşadığı İzzet Paşa Konağı.

Buraya geleli dört buçuk yıl oldu. Ayaklarım Biyüükada topraklarına sanki kenetlenmiş gibi garip bir his var içimde..."

Troçki'nin Türkiye'den Ayrılışı ve Sonrası

Troçki 24 Temmuz'da vardığı Fransa'dan iki yıl dolmadan 1935 yazında yeniden sınırışı edilmiştir. Norveç hükümetinden geçici bir vize sağlanmış, o da 1936 yılının sonunda kadar sürmüş, Troçki'ye yeniden yol görünmüştür. 9 Ocak 1937'de ise son ikametgâhına varmıştır. Melisila hükümeti Troçkilere yerleşme izni vermiştir.

Troçki, Meksika'nın başkenti Meksiko'nun Coyoacan beldesine yerleşmiştir.

Burada 20 Ağustos 1940 tarihinde Frank Jacson (diğer takma adıyla Ramon Mercader) adında Troçki'nin yakın çevresinin güvenini kazanan İspanyol bir Sovyet GPU ajanı tarafından öldürülmüştür.

Troçki'nin eşi Natali hatıralarında; kocasının bilhassa Jacson'ın güneşli bir havada pardösüyle gelmiş olmasından kuşkulandığını anlatmıştır.

O günlerde Troçki, her an öldürülmeyi bekliyordu. Eşi Natali, cinayetin işlendiği sabahı kendisine *"Bak bu gece de öldürülmedik. Yaşıyoruz. Memnun olmalıyız"* dediğini nakletmiştir.

Frank Jacson cinayetten sonra yakalanmış, 20 yıl ceza almıştır. Cezası bitince önce Küba'ya oradan Moskova'ya gitmiş, 1978 yılında Havana'da ölmüştür.

Frank Jacson Moskova'da 1961'de dönemin KGB başkanı Alexander Shelepin tarafından *Sovyetler Birliği Kahramanı* madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Troçki üzerine önemli bir araştırması bulunan Isaac Deutscher, *Troçki* isimli kitabının üçüncü cildinin sonuna doğru şöyle yazmıştır:

"Troçki'nin kariyeri o kadar bereketli ve görkemliydi ki herhangi parça ya da kesiti, göze çarpan tarihsel bir şahsiyetin hayatını doldurmaya yeterdi. Otuz ya da otuzbeş yaşında ölmüş olsaydı, 1917'den bir süre önce Vissarion Belinsky, Alexander Herzen ve Mihail Bakunin gibi Rus düşünür ve devrimcilerle, onların Marksist soyundan gelen ve dengi olarak aynı sırada yer alırdı. Eğer yaşamı 1921'de ya da sonra Lenin'in öldüğü zamanda sona erseydi, Ekim'in lideri, Kızıl Ordu'nun kurucusu ve Sivil Savaş'daki lider ve Marx'ın gücü ve zekâ parlaklığıyla ve Komünist Manifesto'dan beri duyulmamış telaffuzlarla Dünya'nın işçilerine hitap eden Komünist Enternasyonal'in akal hocası olarak hatırlanırdı... Öne sürdüğü fikirler ve 1923-29 arası muhalefet lideri olarak yaptığı çalışmalar, Bolşevizm ve komünizm tarihindeki en önemli ve etkili dönemlerin hem toplamını hem ana fikrini oluşturur. Yüzyılın büyük ideolojik tartışmasında baş aktör, endüstriyelleşme ve planlı ekonominin entelektüel öncüsü ve son olarak Bolşevik partisi içinde Stalinizmin ilerlemesine direnenlerin sözcüsü olarak öne çıktı..."

Tarihçi Feroz Ahmad'ın *Tarih ve Toplum* dergisinde yer alan uzun bir makalesi Troçki'nin 1908 Meşrutiyeti'nden beri Türkiye sorunlarıyla ilgilendiğini göstermektedir. O makaleden küçük bir bölüm aşağıdadır.

TROÇKİ'NİN TÜRKİYE YAZILARI / (Feroz Ahmad)

Marx'tan bu yana birçok Marksist, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine büyük ilgiyle yaklaşmıştır. Marx'ın biyografisini yazan Isiah Berlin'e göre Marx, İmparatorluğun tarihine ilişkin araştırma yapmak için Osmanlı Türkçesi öğrenmek istemişti. Bu arzusunu gerçekleştirememiş olmakla beraber "Doğu Sorunu" boyutu hakkında yazılar yazmıştır. Daha sonra Rosa Luxemburg İmparatorluğun mali yönden sömürülüğü üzerinde durmuş; onu da İstanbul'da dört yıl kadar yaşamış ve Osmanlı devlet ve toplumunun sorunları hakkında birçok inceleme yapmış olan Parvus Efendi, diğer adıyla Alexander Israil Helphand izlemiştir.

Bu öncüllere baktığımız zaman, bir devrimci olduğu kadar bir gazeteci ve tarihçi de olan Lev Troçki'nin Türkiye hakkında ve özellikle de Çarlık Rusyası'nın ve Pan-Slavizm sorununu dolaylı olarak ilgilendiren 1912-13 Balkan Savaşları hakkında yazmış olmasına şaşırılmamalıdır. Bu gazete haberleri türündeki yazılar, Troçki'nin hâlâ Bolşevik hiyerarşide önde gelen bir şahsiyet olduğu sıralarda, 1920'lerin başlarında, Moskova'da yayımlanan *Bütün Eserleri'nin Altıncı Cildinde* toplanmıştır...

Bu bölümler onun bir çağdaş tarihsel yazım ustası olduğunu ortaya koymaktadır. İlk iki kısım, özellikle ikinci kısım bu dönemin tarihiyle ilgilenen herhangi bir kişi için paha biçilmez bir kaynaktır. Troçki nesnel bir muhabirdi; çünkü ne Müslüman Türklerle ne de Hristiyan Slavlarla bir alıp veremediği vardı; baltasını sadece St. Petersburg'daki şovenistlere karşı bilemişti. Sonradan Tanrı tanımaz olmuş bir Yahudi olarak Türklerin Avrupa'dan dışlandığını görmekten zevk duyan Haçlı zihniyeti taşıyan Gladstoncu liberal –özellikle İngiliz– gazetecilerin önyargılarının açıkça uzağındaydı. Fakat aynı ölçüde, Türkleri; Balkanların yozlaşmış ırklarına karşı mücadele veren "soylu vahşiler" diye gören Avrupalılardaki Türk yanlısı ırkçı peşin hükümlerin de dışındaydı. Troçki'nin başlıca kaygısı, ne görüp işittiyse yazmaktı. Fakat hiçbir zaman insanın insana karşı barbarlığından duyduğu nefreti saklamaya çalışmamıştı...

Örneğin Troçki, 17-30 Aralık 1908'de *Pravda* gazetesinde yayımlanan "Türk Devrimi ve Proletaryanın Vazifeleri" başlıklı makalesinde 1908 Devrimi'ni şöyle değerlendirmiştir.

"1908 Meşrutiyet Devrimi, 1905 Rus Devrimi'nin dünya üzerinde yarattığı yankının bir parçasıdır. Rus Devrimi, Batı Avrupa'da proletarya hareketlerinin güçlenmesine yol açmış, aynı zamanda Asya halklarını siyasal yaşamın içine çekmiştir..."

Aynı yazıda Troçki, yeni rejimin uğraşmak zorunda olduğu sorunları ise şöyle belirtmiştir:

1. Milliyetler Sorunu, 2. Sosyal Sorunu.

O, İstanbul'un ilk sorunu çözeceği konusunda kötümserdi. Vardığı sonuç şuydu: "Balkan uluslarından oluşacak İsviçre veya ABD modeli gibi federal temele dayalı ve demokratik yalnızca tek bir devlet Balkanlara iç barışı getirebilir ve üretici güçlerin gelişmesi için koşulları yaratabilir. Ne var ki Genç Türkler bu yolu kesin bir şekilde reddetmişlerdi..."

Sosyal sorun konusunda ise Troçki şöyle yazmıştı: "Köylüler militarizmin ağır yükünü omuzlarında taşımaktaydılar, yarı kölelik durumuna boyun eğmişlerdi. Beşte biri topraksızdı, dolayısıyla şu ya da bu şekilde içinde bulundukları koşulları yeni rejime iletecekleri kesindi..."

Burada yer alan ön bilgide okuyucu şunu açıkça görmelidir ki; Troçki yalnızca 1912-13'te yapılan Balkan Savaşı'yla ilgili değildir. Bundan çok daha fazla şeyle ilgilenmiştir. Okuyucularının savaşı anlamalarına yarayacak bölgedeki her şeyi –toplumu, politikayı, ekonomiyi, diplomasiyi– incelemeye almıştır. Bana göre Troçki bu görevinde tamamiyle başarılı olmuştur ve yetmiş yıl sonra bile bu görevi daha iyi başarabilen bir çalışma yoktur...

Troçki'nin Yaşamından Satır Başları ve Bir Troçki Kehaneti

Lev Troçki 7 Kasım 1879 (ilginç bir tesadüfle Ekim Devrimi ile aynı gün) Ukrayna'nın Kherson ilinde doğdu. Odesa'da Çarlığın Yahudi öğrencileri dışlayan eğitim politikası nedeniyle bir Alman okulunda okudu. Yedi yıllık öğrenciliği sırasında okulun zengin kütüphanesinden alabildiğine yararlandı; tarih ve felsefe konusunda bilgilerini derinleştirdi. Yazma tutkusu ve yazılarında giderek öne çıkma-ya başlayan kendine özgü 'üslup', okul hayatında 'kompozisyon' derslerinden hep en yüksek notları almasına yaradı. Devrimci mücadeleye gençlik yıllarında katıldı.

Troçki, 19 yaşında Kherson Hapishanesi'nde girdi ve gelen bu ilk hapislik onun hayatı boyunca girip çıkacağı altı ülkedeki toplam yirmi hapishanede geçen yıllar için hazırlıktı. 1899'da dört yıl cezaya çarptırıldı, cezasını Doğu Sibirya'da çekecekti. 1902'de Sibirya'dan ilk firarından sonra Londra'ya ulaşmış, Lenin henüz 23 yaşındaki Troçki'yi İskra'nın altı kişilik yayın kuruluna yedinci kişi olarak önermiştir.

1903'te yapılan RSDİP kongresinde Troçki, partinin (dar militan yapısı yerine) daha geniş tabana oturması gerektiğini savunarak Menşeviklerden yana tutum almıştır.

Bir yıl sonra ise Menşevik tezleri eleştirmeye başlamış ve dönemin önemli Marksistlerinden Parvus ile işbirliği yapmıştır.

Troçki, 1905 Devrimi'nde Petersburg'da 55 gün süren –ve tüm liderlerinin tutuklanmasıyla biten– olayların içinde çok genç olmasına rağmen; iyi bir hatip, başarılı bir örgütçü ve bir taktik adamı olarak sivrilmiş, Rusya'da proletaryanın ve bütün devrimci kesimlerin yakından tanıdığı bir sima haline gelmiştir.

Troçki bu yıllardan itibaren; emperyalizmin özellikle bağımlı ülkelerdeki rolü; ekonomik bunalımlar ve bu ülkelerdeki toplumsal yansımaları; eşitsiz ve bileşik gelişme yasası ve “Kesintisiz Devrim” kavramı üzerine eğilmiş ve bu konuda pek çok analiz yazısı yazmıştır.

Troçki, birleşik bir dünya ekonomisi kurulması anlamında Lenin'in emperyalizm teorisinden yola çıkarak; az gelişmiş ülke ekonomilerinin Batı'daki kapitalist toplum süreçlerini hiç yaşamadıklarını, emperyalizmin az gelişmiş ülkelere her yolla kapitalistleşmeye zorladığını, bu ülkelerin –kısa tarihsel bir aralıkta– hem kapitalist hem en arkaik toplumsal yapıları aynı anda yaşadıklarını, bu toplumlar için çok farklı tarihsel aşamaların iç içe geçtiğini, bu nedenle çağımızda –artık– sınıf mücadelesi ve devrimci stratejinin doğası gereği “Kesintisiz Devrim” olması gerektiğini yazmıştır.

1912'de tek başına Viyana'na *Pravda* (Gerçek) adlı gazeteyi yayımlamaya başlamış, *Pravda*'da; Bolşevik ve Menşevik kanatların birleşmesi üzerine yazılar yazmış, sonraki yıllarda –*Pravda*– Rus Sosyal Demokrasisi'nin önemli yayın organlarından biri olmuştur.

Troçki, 1907'den 1917'e kadar Bolşevik ve Menşevik teorisyenlerin hepsiyle sosyalist hareketin strateji ve taktik sorunları üzerine sert tartışmalara girişmiştir. Almanca ve Fransızca'yı iyi derecede bilen Troçki; Rosa Luxemburg, Angelica

Balabanoff gibi batılı Marksistlerle işbirliği yapmış, Avusturya Marksistlerinin çalışmalarına katılmış ve mitinglerinde coşkulu konuşmalar yapmıştır.

Troçki, 1917’de Bolşeviklere katılmış ve RSFSC Dışişleri Halk Komiseri sıfatıyla ilk hükûmette yer almış, 1918 baharında Beyaz Ordu’nun saldırılarıyla başlayan iç savaşta Kızıl Ordu’yu kurmuş, Savaşın Sorumlu Halk Komiseri olarak karşı-devrimin bastırılmasında kilit rol oynamıştır.

Troçki, iktidarda sorumluluk paylaştığı zamanlardan yıllarca önce “Marksizm ve Jakobencilik ile iktidar ve diktatörlük” sorunları üzerine yazarken adeta bir kehanette bulunmuş; –herkese ve muhtemelen kendisine de– şöyle bir uyarı yapmıştır. Komünist bir iktidarda eğer diktatörlüğü engelleyen bir mekanizma yoksa; “yerine geçme” sistemi işleyecek; “Parti örgütü (Kongre) Parti’nin yerine geçecek; Merkez Komitesi Parti Örgütü’nün yerine geçecek; en son olarak, diktatör de Merkez Komitesi’nin yerine geçecektir!”

Sonraki yıllarda Troçki’nin bu “yerine geçme” politikasını savunmak ve yüceltmekte Lenin’den de ileri gideceğini ve bu “yerine geçme” politikasında sonuna kadar gitmekten korkup geri çekileceğini gösteren en ufak bir belirti yoktur. Ancak bu kâhince sözler gerçek olmuş, sosyalizm içinde demokrasi yaşatılamamış, Troçki bu sürecin kurbanı olmuştur.

Kirni tarihçiler Troçki için, Marx ve Lassalle’den sonra edebiyat-sanat yazılarıyla, sosyalist hareketin çıkardığı en önemli yazar olduğunu yazmıştır.

Bertram Wolfe’u aktardığına göre; Troçki, 1923’te, iktidarda bulunduğu yıllarda; hiçbir yoldaşının yazmayı düşünmediği bir konuda, evlerde ocakbaşı sohbeti olarak okunacak “Hayat Problemleri” adıyla bir broşür de kaleme almış ve burada; muzaffer proletaryayı kökü derinlere uzanan kaba ve müstehcen konuşma geleneğinden ötürü knamış, “kültürlü konuşmayı” öğrenmelerini, “medeni ve kibar” olarak günlük ilişkilerinin zorunlu inceliğine katlanmalarını; temiz ve açık olmalarını, Rus dilinin güzelleşmesi için “kötü dile” karşı savaş açmalarını istemiştir.

Nazım Hikmet 1924 yılında Türkiye’ye döndükten sonra yayımladığı Sovyetler Birliği anılarında Troçki’den övgüyle söz etmektedir. Henüz Troçki “hain” ilan edilmemişken 30 Aralık (1924) tarihli *Son Telgraf* gazetesinde “Bolşevikler Arasında – Troçki ve Bolşevizm” başlıklı makalesinde şöyle yazmıştır:

“... Troçki’yi düşünüyordum. Doğrusu çok velûd (verimli) bir muharrir. Pravda ve İzvestiya gazetelerinde her gün mutlaka bir iki makalesi vardır. Hem de ne garip makaleler. Bazen dünya siyasetinin uzun ve derin bir tahlilini yapar. Bazen Marksizm’in en ağır nazariyelerini kucaklar, bazen de ‘küfretmeleyim’ diye nasihat verir. Edebiyat hakkında üç ciltlik bir eser yazdı. Orduya, sevkülceyşe (askerliğe), tayyareciliğe ait mühim kitapları var. Velhasıl temas etmediği mevzuu kalmamış gibi. Geçenlerde gençlere ithaf ettiği bir makalede; ‘İlmin granitten kayasını dişlerinizle kemirmelisiniz’ diyordu...”

Türkiye Komünist Partisi’nin ilk kuşağından Cazım Aktımur da anılarında, yaşanan o trajediler ortasında gülümseten bir olay anlatmaktadır:

“TKP’nin Troçki Mehmet (Çoba) isimli bir militanı var. Tutuklanıyor ve İzmir’e naklediliyor. İstanbul Emniyeti İzmir Emniyeti’ne telgraf çekip ‘Troçki Mehmet’i karışılalım’ diyor. Esas Troçki o esnada Josef Stalin’in hışmına uğrayıp Büyükkada’da sürgün. İzmir Emniyeti gelen Troçki Mehmet’i, Troçki sanıp ona göre karşılamaya hazırlanıyor. Ee koskoca Troçki bu, eski Sovyet Dışişleri Komiseri, Kızıl Ordu Komutanı. Tüm İzmir Emniyeti tekmil hazır, herkes Gülcemal vapurunu bekliyor. Rıhtımda karışılmasına ine ine birde ne görürler, Troçki Mehmet inmiyor mu? ... Troçki Mehmet’i Troçki zannediyorlar yahu!..”

Eğer zaman zaman tarihin izinde yürümek hoşunuza gidiyorsa; İstanbul, Beyoğlu’ndaki Tokatlıyan Han, Tünel’deki Rus Konsoloslugu, Büyükkada’nın تنها ve sakın yolları ya da Moda Şifa Sokak’a yolunuz düşerse; Troçki adında, mavi gözlü, keçi sakallı, tepeden tırnağa mücadele dolu, ardında binlerce sayfa yazı bırakmış bu Marksizmin özgün isminin; bir zamanlar o kaldırımlarda aklında binbir düşünceyle buraları adımladığını hayal edebilirsiniz.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Bertram Wolfe, *Devrimi Yapan Üç Adam*, Kuzey Yayınları (2 cilt), Ankara 1985.

Catherine Pinguet, “Troçki’nin Büyükkada (Prinkipo) Sürgünü”, *Toplumsal Tarih*, sayı 230, Şubat 2013.

Erden Akbulut, *Komintern Belgelerinde Nazım Hikmet*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2002.

Feroz Ahmad, *Lev Troçki’nin Yazdıkları, Tarih ve Toplum*, Cilt 3, İletişim Yayınları, s 300.

Isaac Deutscher, *Troçki*, Alfa Yayınları (3 Cilt), İstanbul 2017.

Orhan Türker, *Prinkipo’dan Büyükkada’ya*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2004.

Ömer Sami Coşar, *Troçki İstanbul’da*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Troçki, *Balkan Savaşları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

Troçki Belgeseli:

Troçki’nin İstanbul’daki sürgün yılları *Exile in Büyükkada–Büyükkada’da Sürgün* adıyla bir belgesel filme konu olmuştur. Filmin yapımcılığını Ayda Yavuz, yönetmenliğini Turan Yavuz üstlenmiştir. Film, 27 Ekim-2 Kasım 2000 tarihlerinde düzenlenen Milano Uluslararası Film Festivali’nde, belgesel dalında Türkiye’ye birincilik getirmiştir. Rus aktör Viktor Sergachev’in Troçki’yi canlandığı belgeselde, oyuncuya Işık Yenersu, Tan Sağtürk ve Şahnaz Çakıralp eşlik etmiştir. Görüntü yönetmenliğini Colin Mounier’in üstlendiği filmin müziklerini Fahir Atakoğlu hazırlamıştır.

VARLIK VERGİSİ ya da SERMAYENİN TÜRLERE AKTARIMI

*Aşkale, yurtdında yok bizi anan
Kuleye benzeyen dağına bakan
Soluksuz kalıyor yokluğu çıkan
Kıymayın kardeşler bizimki de can*

Varlık Vergisi mağduru Mihran Yarman
tarafından 2.5.1943'te Aşkale'de yazılan şiirden

İktisatçı Tefrik Çavdar, İttihat ve Terakki Partisi'nin önemli isimlerinden, onların Maliye Bakanı Mehmet Cavit Bey'in, Türkleri kastederek "savaş sırasında kirlı yollarla zengin olanların, sermaye birikimini öğrendiler diye —onları— kutsadığını" yazmıştır.

11 Kasım 1942'de çıkarılan bir kanun, Türkiye'nin yakın tarihinin büyük kırılma noktalarından birine işaret ettiği gibi, Türkiye'de servetin, sermayenin ve mülklerin devlet zoruyla gayrimüslim Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından Türk-Müslüman Türkiye Cumhuriyeti vatandaşların eline geçmesini sağlayan büyük bir operasyon olmuştur.

Cavit Bey'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında kutsadığı sermaye birikimi yöntemi, bu defa İkinci Dünya Savaşı yıllarında farklı biçimde tekrarlanmıştır.

Varlık Vergisi, İkinci Dünya Savaşı yıllarının olağanüstü şartlarında uygulanmıştır. Dünyanın birçok köşesinde savaş sürerken, Türkiye sıcak savaş yaşamamış, ancak savaş koşullarının getirdiği büyük sıkıntılar içine düşmüştür. Türkiye, Nazi Almanyası'nın ilan edilmemiş müttefiki olmuş ve ekonomisini de, kaderini de büyük ölçüde Alman yanlısı politikalara bağlamıştır.

Türkiye'de Tek Parti rejimi, özellikle 1925'ten sonra bütün demokratik talepleri yok etmiş ve Avrupa'daki yükselen faşist rejimlerin de rüzgârıyla daha totaliter bir yapıya bürünmüştür.

CHP hükümetlerinin uzun yıllardır uyguladığı ekonomi politikaları halkın sorunlarını çözmekte yetersiz kalmış, savaşın yarattığı olumsuz konjonktürde de bu politikalar tamamen tıkanmıştır.

Siyasi iktidarı elinde tutan Cumhuriyet Halk Partisi, 'zenginleşmenin ve zenginliği dağıtmanın' dümenini de elinde tutmuştur. Üst bürokrasi, burjuva sınıfı ve eşrafın ittifakı; servet sahibi olan sınıflara yeni servetler katarken her kesimden yeni zenginler de yaratmıştır.

Rejimin içinden birisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Zeytinyağı piyasasını tekeline alan bakan mı istersiniz, karaborsacıları koruyan vali, genel müdür ve saire mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırtıklarını görebilirdiniz... Etrafise, bunların işbirlikçileri olan “sırtlarını devlet nüfuzuna ya da nüfuzlu politikacılara dayayarak halka haraca kesen, tekellilerden, karaborsacıardan geçilmiyordu.”

Savaş yıllarının uzaması bu tabloyu daha da ağırlaştırmıştır. Halkın geniş kesimlerinin hayatlarını doğrudan ilgilendiren yoksulluk, pahalılık, enflasyon, karaborsa ve vurgunculuk toplumsal bir felaket halini almıştır. Büyük şehirlerde ekmeğin karneye dağıtıldığı ve yoksulluğun bu denli yaygınlaştığı günlerde servetlerinin kaynağı savaş vurgunculuğu olan bir kesim giderek daha çok göze batmaya başlamıştır. “Hacıağa” deyimi bu tip zenginleşenleri göstermek üzere literatüre girmiştir.

Yukanda özetlenen tablo kendiliğinden ya da tesadüf sonucu meydana gelmemiştir. Devlet, Türk-Müslüman burjuva sınıfına sermaye birikiminin yollarını açmak, ona elverişli imkânları yaratmak hedefiyle her fırsattan yararlanmıştır. Toplumsal hayatta Tek Parti diktatörlüğüyle emekçilerin sesini-soluğunu keserken, yaklaşan savaş felaketini de aynı amaç için kullanmıştır.

Hükümet bu dayanılmaz koşullara karşı toplumun bütün kesimlerinde biriken öfkeyi söndürmenin yolunu aramış ve *“harp sırasında oluşan haksız ve aşırı kazançların vergilendirileceği”* gibi her kesimin destek olacağı bir iktisadi gerekçeyle gayrimüslimlerin elindeki servet ve imkânların Türk burjuvazisine nakli için gerekli operasyonu başlatmıştır.

Ön Hazırlık: Yirmi Kur’a İhtiyatları

Hükümet, Varlık Vergisi olayından yaklaşık bir buçuk yıl önce 22 Nisan 1941 tarihinde aldığı gizli bir kararla 1896-1913 doğumlu bütün gayrimüslim erkekleri askere almaya karar vermiş ve 1941 yılının Mayıs ayının ilk on beş gününde polis binlerce kişiyi evlerinden toplamıştır. Bu karar gereği, 25 ile 42 yaşları arasındaki on iki bin gayrimüslim erkek askere alınmış ve Nafia (Bayındırlık) Vekâleti’nin emrine verilmiştir. Askere alınanlara askeri üniforma ve silah verilmemiştir. Bu insanlar; Ankara, Afyon, Karabük, Konya, Kütahya yörelerinde bir yıldan fazla zor şartlarda çadırlarda kalmış, tünel inşaatı, taş kırma, yol yapma, kar küreme gibi işlerde amelelik yapmış, bu dönem içinde hayatlarından hep endişe ederek kendilerine refakat eden asker kişilerin tehdit, hakaret ve aşağılamalarına maruz kalmıştır.

Hayk Açıkgöz, *Anadolulu Bir Ermeninin Anıları*’nda bu dönem için şunları yazmıştır:

“Burada harp içinde geçen ve gayrimüslim azınlıklara karşı o zamanın hükümeti tarafından yapılan iki faşistçe hareketten de kısaca bahsetmek isterim. Bunların yeni gençlik tarafından bilinmeleri gerekir. Biri, harp içinde askerliklerini daha evvel yapmış bütün gayrimüslim yedekleri, yaşlılar da dâhil tekrar askere almalarıdır. Askerlik denince askeri talim değil, taş kırmaya, yol yapmaya gittiler. Bu devrede bu insanların hemen hepsinin dükkânları kapandı. Hazır paraları olmayan aileler, eğer

dükkanları varsa dükkanlarını satmaya, eğer aylıklı veya gündelikçyseler aileleri aç kalmaya mecbur oldular. Gayrimüslimlerin hemen hepsi ya ticaretle ya da el sanatlarıyla uğraşırlardı. Çünkü başka imkânları yoktu. Bunlar değil devlet memuriyetlerine, belediye memuriyetlerine dahi alınmazlardı. Askeri hizmet devrelerinde de kendilerine silah verilmez, silahlı hizmetlerde çalıştırılmazlardı. Onlara verilen işler taş kırmak, yol yapmak, hayvanlara bakmak veya mutfakta çalışmaktı. Bu hareketlere paralel olarak ırkçı hareketler halk arasında iyice yayılmıştı. Hristiyan ve Musevi azınlıklar artık tramvaylarda, toplu yerlerde kendi dillerini konuşamaz olmuşlardı. Türkçe dışında konuşulduğu duyulan her dile faşistler, Vatandaş Türkçe Konuş! diye müdahale eder ve hakaret ederlerdi.”

Başbakan Şükrü Saraçoğlu: “Biz Ne Adam Smith’in Talebesi Ne de Karl Marx’ın Çırağıyız”

1942 yılı ortalarında kurulan Şükrü Saraçoğlu hükûmeti bir taraftan harp yıllarında dengesi adamakıllı bozulan devlet gelirlerine ek kaynak sağlamak, diğer taraftan yıkıcı bir yoksulluk içindeki halkın gözünde, savaş koşullarını “nüfuslu politikacılarla haince fırsata çevirmiş bulunan” vurgunculara haddini bildirmek için çalışmaya koyulmuştur. Hükümet Varlık Vergisi’nin hazırlıklarını yaparken, verginin görünürdeki gerekçesi olarak; “piyasadaki para arzını azaltmak, Türk parasını kıymetlendirmek, fiyat artışlarını önlemek, aşırı kazancı vergilendirerek sosyal adaleti sağlamak” gibi ekonomik hedefler ileri sürmüştür.

Ancak kanunun temel amacı kamuoyundan saklanmış, Kanun kapalı kapılar ardında Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve CHP’nin tepe kurmayları tarafından hazırlanmıştır. Başbakan Saraçoğlu, CHP grup toplantısında ve “gizli oturumda” Kanun’un gerekçelerini anlatmış, partili milletvekillerine Varlık Vergisi’nin “hassaten azınlıkları” hedef aldığını belirtmiştir.

Varlık Vergisi’ni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, “Varlık vergisi haklı bir tedbir olarak kabul edilmiştir, bu hükmü veren milletin vicdanıdır” diye savunmuştur.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise Varlık Vergisi konusunda “Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız... Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir... Biz halkçı idik, halkçıyız, halkçı kalacağız... Bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı... Bu kanun aynı zamanda bir devrin kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşındayız. Bu Kanun sayesinde piyasaya egemen olan azınlık tüccar sınıfı ortadan kaldırılarak Türk

piyasasını Türklerin eline vereceğiz... Kanun, bütün şiddetiyle uygulanacaktır... Biz ne Adam Smith'in talebesi ne de Karl Marx'ın çağıryız. Biz sadece içtimai dini halkçılık ve iktisadi mezhebi devletçilik olan siyasi bir fırkanın çocuklarıyız" diyerek soruna felsefi bir boyut da katmış, ama net bir şekilde Türk burjuvazisinin sermaye birikimi sürecinde savaşın –yine ve hâlâ– yararlı bir fırsat olduğuna işaret etmiştir.

Milliyetlerin Harfe Göre Kodlanması

Hükümet, Varlık Vergisi'nin psikolojik atmosferini hazırlamak için çalışmayı ihmal etmemiştir. 1942 yazı boyunca bütün basın organlarında bolca görüleceği gibi “hırsızlık, karaborsacılık, vurgunculuk ve fahiş fiyatla mal satanlar”la ilgili makale, haber ve yazılar ön plana çıkarılmıştır. Hemen her gün gazetelerde “karaborsacı Yahudi” gibi tipler içerir karikatürler yayımlanmış, zengin yoksul bütün azınlık vatandaşların bu milliyetlerin içinde olduğu her vesileyle vurgulanmıştır.

Varlık Vergisi Kanunu'nun hazırlanışına ve uygulanmasına her aşamada tanık olan, o dönemin İstanbul Defterdar Faik Ökte'nin aktardığına göre; 1942 yılı Eylül'ünde Maliye Bakanlığı'ndan gönderilen gizli bir yazıyla “harp ve ihtikâr (vurgunculuk) dolayısıyla kazanılan fevkalade kazançları vergilendirmek üzere cetveller hazırlanması, bilhassa ekalliyetlerin (azınlıkların) ayrı bir cetvelde belirtilmesi” istenmiştir.

Bunun üzerine hazırlanan cetvellerde: Müslüman (Türk) tüccarlar M, Gayrimüslimler G, Dönmeler D, Ecnebler E harfleriyle kodlanmak suretiyle gruplandırılmışlardır.

Buradaki harflerden; M: Türkleri, G: Ermeni, Rum ve Musevileri, D: sonradan Müslüman olmuş Musevileri, E: Başka bir ülke vatandaşı olup Türkiye'de ticari faaliyet gösteren azınlık vatandaşların simgeleri idi. Gerçekte ise bu listeler son üç grupta toplanan; (G, D, E) yani azınlıkların saptanması ve mal varlıklarının ortaya çıkarılması çalışmasından ibaretti.

Varlık Vergisi Kanunu 11 Kasım 1942'de Meclis'te hemen hiç tartışılmadan kabul edilmiştir. Kanun özet olarak şunları düzenlemiştir: Her il ve ilçe merkezinde kimin ne kadar vergi ödeyeceğini belirleyecek Servet Tespit Komisyonları kurulacaktır. Komisyonlar vergi tutarını belirlemede serbesttir. Servet Tespit Komisyonları'nın kararlarına itiraz yolu kapatılmıştır. Komisyon kararları nihai ve kesindir. Vergi, mükellefe bildirildikten sonra ödeme süresi 15 gündür. Bu süre içinde tahakkuk eden vergiyi ödemeyenlerin malları haczedilerek icra yoluyla satılacaktır. Buna rağmen borcunu ödeyemeyen mükelleflere borçlarını “bedenen çalıştırarak ödetmek” amacıyla çalışma kamplarına gönderilmesi hükme bağlanmıştır.

Servet Tespit Komisyonu denilen, Hükümet'in oluşturduğu birimler gayrimüslim azınlık vatandaşlarını "ödemeleri mümkün olmayan" düzeyde borçlandırıp, bütün varlıklarına el koyup, bu malı mülkü haciz yoluyla sattırıp, yaşamlarını devam ettiremeyecek duruma getirip, yerlerinden ve yurtlarından ayrılma, bu topraklardan kaçırmanın aracı olmuştur.

Prof. Fazıl Pelin: "Oğlum Siz Toptan Deli mi Oldunuz?"

Varlık Vergisi ilk çıktığında kamuoyunda "aşırı kazancı" vergilendirecek bir araç olarak algılanmış, meslekten maliyeciler bile olayı kavrayamamıştır. İstanbul Defterdar Faik Ökte'nin meslektaşı ve hocası Prof. Fazıl Pelin, Varlık Vergisi metni gazetelerde yayımlanınca öğrencisi Defterdar (Faik Ökte) ile aralarında şu diyalog geçmiştir:

- *Faik oğlum, bu sabah gazetede Varlık Vergisi metni çıktı.*
- *Evet hocam.*
- *Tabii gazeteciler işi kavramamış metni eksik yazmışlar...*
- *Hayır, benim okuduğum gazetelerin hepsinde metin tamamdır...*
- *Nasıl tamam? İtiraza, temyize ait bir hükmün yok! Verginin nispeti malum değil!*
- *İşte bu da böyle bir vergi hocam!*
- *Oğlum siz toptan deli mi oldunuz?"*

Varlık Vergisi Kanunu çıkarıldıktan sonra uygulama aşamasına geçilmiştir. Uygulama pratiği tam da Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun istediği gibi yürümüştür. Devletin elinde vergiyi belirleyecek kazanç ve servet verileri zaten yoktur.

Varlık Vergisi'nin ağırlıklı kesimini İstanbul ili oluşturmaktadır. İkinci sırada İzmir vardır. İstanbul'da kurulan üç komisyon, vergi listelerini 18 Aralık 1942'de açıklamıştır.

İllerde kurulan "Servet Tespit Komisyonları" Defterdar Faik Ökte'ye göre tamamen "keyfi" kararlar almıştır.

Servet Tespit Komisyonları CHP'nin seçkin üyelerinden ve Müslüman-Türklerden meydana gelmiştir. Komisyonlara "kimin ne kadar vergi vermesi gerektiği" şeklindeki istihbarat bilgileri Milli Emniyet (MİT) kanalıyla Vali Lütfü Kırdar'a, oradan Komisyon'a gönderilmiştir. Diğer taraftan da CHP'nin İstanbul Parti Müfettişi Suat Hayri Ürgüplü kanalıyla CHP'den (Komisyonlara) istihbarat ulaştırılmıştır. Komisyonlar sabahlara kadar çalışmış, gelen istihbaratları değerlendirmiş, itiraz mercii olmayan ve ödenmesi imkânsız miktarlar vergi olarak belirlenmiş, bunlar listeler halinde hazırlanmış ve tahsilat için ilgili vatandaşlara tebliğ edilmiştir.

Sonuçta Varlık Vergisi listeleri toplam 114.368 kişiden oluşmuştur ve devlet bunlardan 314,9 milyon lira vergi toplamıştır.

Bir milyonun üstünde vergi ödeyecek 11 mükelleften 9'u gayrimüslim grubuna, 2'si dönme grubuna aittir. Tahakkuk eden vergilerin %87'si gayrimüslimlere, %7'si Türklere çıkarılmıştır. Kalan %6'lık grup, değişik kademelerdeki azınlıklardır. 4 Ocak (1943) tarihine kadar vergisini ödemeyen mükelleflere birinci hafta için %1, sonraki haftalar için %2 gecikme zammı uygulanacağı ilan edilmiştir.

Varlık Vergisi'nin keyfi bir vergi olduğunu söyleyen İstanbul Defterdarı Faik Ökte "yan yana iki dükkânda çalışan, aynı kirayı veren, aynı istidad da olan müslim ve gayrimüslim vatandaşa tarh ettiğimiz vergilerin arasındaki ölçsüz fark, verginin ilanı günü foyamızı meydana varmıştı" diyerek verginin amacını ortaya koymuştur.

Varlık Vergisi'nin en acımasız kurallarından birisi şöyledir: Vergi mükellefleri, borçlarını ödeyemediği takdirde, "yakın aile fertlerinin sahip oldukları mallar satılarak" mükelleflerin borcunu kapatma hak ve yetkisi devlete verilmiştir. Bu yöntemle vergi çıkarılan kişinin tüm ailesinin varlıkları elinden alınmıştır.

Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulandığı Aralık 1942 ve Ocak 1944 tarihleri arasında, başta İstanbul olmak üzere Türkiye'de gayrimüslimlere ait binlerce taşınmaz mülk, ev ve işyeri haczedilerek haraç mezarı satılmış, el değiştirmiştir. El değiştiren mülkler arasında İstiklal Caddesi ile tarihi yapımadaki yapıların önemli bir kısmı da yer almıştır. Satılan mülklerin %67 kadan Müslüman Türkler, %30 kadan da devletin resmi kurum ve kuruluşları tarafından satın alınmıştır.

Basından: "70 Mükellef Daha Aşkale'ye Gönderildi"

Bu süreçte, Hükümet yanlısı basında vergisini vermeyen vatandaşların zorunlu çalışmaya tabi tutulacakları "çalışma kampları"yla ilgili haberler de çıkmaya başlamıştır.

Cumhuriyet'in bir haberine göre bu yerler arasında "Deveboynu Geçidi (Erzurum), Van ve civarı, Zigana Dağı, Bitlis, Elazığ, Kop Dağı, Diyarbakır, Siirt ve Palu" gibi duyanların yüreğine korku salan, gözden uzak yerler bulunmaktaydı.

Varlık Vergisi'nin ödeme süresinin bittiği 21 Şubat 1943 tarihinden hemen sonra zorunlu çalışma için mükelleflerin kampta toplanması işlemine başlanmıştır. Zorunlu çalışma kararı mükelleflerden yalnızca (G) grubunda yer alan gayrimüslimlere uygulanmış ve zorunlu çalışma yeri olarak Hükümet tarafından Erzurum'un Aşkale ilçesi seçilmiştir.

Aşkale'ye gönderilecek mükelleflerin listesi defterdarlıklardan vilayete, oradan da emniyete ulaştırıldığı; mükellefler, polis tarafından Sirkeci Tren Garı'nın arkasında Demirkapı olarak bilinen ambarlarda toplanmıştır. Oradan da Haydarpaşa Garı'ndan kalkan 'Erzurum Katarı'nın üçüncü sınıf vagonlarında konvoylar halinde Aşkale'ye gönderilmiştir.

Varlık Vergisi sırasında çalışma kamplarına toplam olarak 1.400 gayrimüslim vatandaş yollanmıştır. Bunlardan 1229'u İstanbul'dan, kalanı İzmir ve Bursa'dandır. Bu insanlardan 21'i "borçlu olarak" Aşkale'de hayatını kaybetmiştir.

Varlık Vergisi mükellefi olan gayrimüslimler, Erzurum'da, Aşkale'de ve Aşkale'ye bağlı (Erzurum-Bayburt yolu üzerindeki) Pınakapan köyündeki oda, depo, barnak ve ahırlarda kalmışlar, Erzurum karayollarında kar küremişler veya şehrin sokaklarını süpürmüşlerdir.

6 Ağustos (1943) tarihinde ise Aşkale'deki mükellefler, Erzurum'dan yük vagonlarına bindirilerek dört günlük bir yolculuktan sonra Eskişehir'in Sivrihisar kazasına götürülmüştür. Burada Gökbel denilen açık arazide çadırlarda yatmışlar ve Aralık ayının ilk haftasına kadar taş kırıp yol inşaatında çalışmışlardır.

Varlık Vergisi 16 ay yürürlükte kaldıktan sonra 15 Mart 1944 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. TBMM o güne kadar tahsil edilemeyen vergilerin ve borçların silinmesine karar vermiştir. Aralık ayının ilk günlerinde Aşkale ve Sivrihisar sürgünlerinden hayatta kalanlar yaklaşık on aylık esaretten sonra evlerine dönebilmiştir.

Varlık Vergisi Hükümetçe açıklanan gerekçelerinin ötesinde Türkiye'deki Rum, Musevi ve Ermeni vatandaşların hak ve hukuklarını yok sayarak, yaşamlarını devam ettirdikleri ticaret ve sanayideki etkinliğini ortadan kaldırarak onlara tek bir seçenek bırakmıştır. Her şeyini bırakarak kitlesel olarak bu toprakları terk etmek!

İkinci Dünya Savaşı yılları ve devletin faşist-totaliter karakteri bu operasyon için en elverişli ortam olarak görülmüştür. Nitekim Varlık Vergisi uygulamasının bir buçuk yıl sürmesi, bu sürenin sonunda kalan borçların silinerek ortadan kaldırılması, azınlıklardan Türk burjuvazisine nakli hedeflenen servet ve sermaye transferinin hedefine ulaştığını göstermektedir.

Varlık Vergisi, acımasız yöntemlerle uygulanmış, Nazilerin toplama kamplarını çağrıştıran "azınlık kampları" uygulaması, azınlıkların devlete olan güvenini sıfırlamış, "Türkiye kapitalizmi" ise yatırım-üretim-istikrar-büyüme açısından büyük yara almış, azınlıkların Türkiye'den kitlesel göçlerine sebep olmuştur.

"Biz sadece içtimai dini halkçılık olan siyasi bir fırkanın çocuklarıyız ..." diye başlayan nutuklara gelince: CHP hükümetlerinin dillerinden düşürmedikleri ve yukarıda

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun da ısrarla altını çizdiği "*halkçılık*" söylemine rağmen; bu hükümetlerin uygulamalarının belkemiği, Müslüman-Türk burjuvazisinin yaratılması ve onun güçlenmesini gözetmek olmuştur. Burada, "*halk*"ın hukuku, refahı ve geleceği de yükselen bu burjuva sınıfın çıkarları neyi gerektiriyorsa ona bağlanmış ve başkaca bir ağırlığı olmamıştır.

İstanbul Defterdar Faik Ökte'nin altını çizdiği bir başka gerçek daha vardır: Satılan ya da haczedilen gayrimüslimlerin mülk ve eşyaları ancak Defterdarlık izniyle yapılan satışlarla bilinmektedir. Man değeri olmayan ve mahallinde yapılan satışlar, yani yoksulların yaşaması için gerekli eşyaların satışının boyutu ise bilinmemektedir. Defterdar Faik Ökte'ye göre asıl "feryat" buradan yükselmektedir ve vergi mükelleflerinin yarısını bu "mülksüz gruplar" oluşturmaktadır.

Bugün Varlık Vergisi günlerinden geriye kalanlar; kitapların arasına sıkışmış mad-di tablolar, gazete kupürleri, listeler, soluk resimler, satırlara dökülen anılardır.

Varlık Vergisi'nin görünmeyen yüzünde ise Aşkale korkusuyla; varlıklarının yanında ümitlerini, hayatlarını, ailelerini, geçimlerini, hatıralarını kaybeden binlerce insanın aktanlamayan ve bir o kadar hüznü dramı yatmaktadır.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Ali Sait Çetinoğlu, *Varlık Vergisi 1942-1944*, Belge Yayınları, İstanbul 2009.

Ayhan Akar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951.

Gotthard Jaeschke, *Türkiye Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basınevi, Ankara 1990

Hayk Açıkgöz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, Belge Yayınları, İstanbul 2006.

Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi*, Belge Yayınları, İstanbul 1992.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 1984.

TAN MATBAASI ve ZİNCİRLİ HÜRRİYET OLAYI

*Zincir'de olduktan sonra, ister ağının zincirinde ol,
ister karaborsacının,
ister Halk Partisi'nin,
ister Amerikalının fark etmez.
Zincir hep zincirdir.
Belki yabancı zincir birazcık daha ağır gelir...
Zincirli Hürriyet'ten*

Türkiye'de iktidarların basın üzerinde yarattıkları terörün listesi uzun olmakla beraber, İstanbul'da *Tan Matbaası* ve İzmir'de *Zincirli Hürriyet* üzerinden sergiledikleri vandalizm bu konuda özel konumunu korumaktadır.

İstanbul'da faaliyet gösteren Tan Matbaası'na yapılan saldırı, iktidarların özgür basına karşı tahammülsüzlüğünün nasıl çılgınlık sınırına dayandığını da göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya ve İtalya'daki faşist yönetimler yıkılmış, dünyada ortaya çıkan yeni politik iklimde artık Tek Parti ve Tek Şef'e dayanan kapitalist ekonomiler yol ayrımına gelmiştir.

Bütün bir savaş boyunca savaş dışı kalmaya çalışan, ancak Nazi Almanyası'na açık destek veren Türkiye, ırkçı-faşist cephenin yıkılmasıyla zor durumda kalmış, Batı dünyasının yeniden desteğini kazanmak için Türkiye'de uygulamakta olduğu Tek Parti diktatörlüğüne son verme zorunluluğunu duymuştur.

Bu gelişmeyle beraber başta mecliste olmak üzere muhalefet grupları hareketlenmeye başlamış, Cumhuriyet Halk Partisi içindeki bir grup milletvekili başta Celal Bayar, Adnan Menderes olmak üzere CHP'den ayrılarak muhalif bir parti kurma düşüncelerini ortaya koymuşlardır.

Diğer bir önemli gelişme ise Türkiye'deki sol muhalefetin kuracağı siyasi partidir. Yeraltında mücadele eden Türkiye Komünist Partisi, siyasetini legal alana taşımak ve faşist-gerici hareketlere karşı "geniş bir cephe" politikasının hayata geçirilmesini önererek girişimleri desteklemektedir.

Bu dönemde CHP'nin toplumun bütün kesimleri üzerinde kurduğu diktatörce büyük baskı, farklı sınıf ve toplumsal kesimleri bu baskıya karşı çıkmak üzere bir araya gelmeye zorlamış, adeta mecbur etmiştir.

1930'lu Yıllardan 1945'e, CHP Diktatörlüğü ve Özgürlük Arayışları

Fazla değil on beş yıl, yani 1930 ile 1945 arasında Türkiye'nin yaşadığı olayların alt alta dizilmesi bile toplumun değişim talebinin önünün nasıl kesildiğini ya da bu talebin hangi yöntemlerle rayından çıkarıldığını açıkça göstermektedir.

1931 yılındaki CHP Kurultayı ülkenin Tek Partili bir rejimle yönetilmesi konusundaki niyetleri pekiştirmiştir. Bir yıl önce yaşanan Serbest Fırka deneyimi, CHP'nin ne kadar sallantılı bir zeminde olduğunu göstermiştir. Partinin ideologlarından Recep Peker, toplumu "yukarıdan aşağıya yeniden örgütlemek" ve toplumun birbirinden çok farklı kesimlerini aynı örgütte birleştirmek için CHP kurumlarıyla geliştirilen bir model uygulamaya koymuştur.

CHP, "Altı Ok" diye bilinen ilkelerini ilan etmiş, bu ilkeleri halka benimsetecek *Halk Hatipleri Teşkilatı*'nı kurmuş, *Türk Ocakları*, *Türk Kadınlar Birliği*, *Türk Mason Derneği* gibi örgütleri kapatarak parti bünyesine almıştır. 1932'de kurulan *Halkevleri*; partili-partisiz bütün vatandaşların kaynaştırılacağı bir eğitim kurumu olarak düşünülmüştür. Halkevleri'nin bütçesi devlet tarafından karşılanacak, her ilin valisi *Halkevi*'nin başkanı olacak ve o ildeki parti örgütü tarafından denetlenecektir.

Bütün toplum, yalnız devletin uygun gördüğü ve bizzat devletin içinde olduğu kurumlarda zorla bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

Basın, bu programın en önemli ayaklarından biri olmuştur. Rejimi eleştirmek, "basın özgürlüğünün kötüye kullanılması" olarak görüldüğünden Meclis'te kabul edilen Matbuat Kanunu; memleket çıkarlarına uygun yayın yapmayan gazete ve dergilerin toplatılmasında yetkiyi Bakanlar Kurulu'na vermiştir. Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun değiştirilen 18. maddesi polise şüpheli gördüğü kişiyi dilediği kadar gözaltında tutma yetkisi vermiş, bu süreyi uzatmayı en büyük mülki amire bırakmıştır. Faşist İtalya'dan alınan Ceza Kanunu, 1930 ve 1936'da elden geçirilerek "devlete karşı işlenen suçlar"da cezalar arttırılmış, Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri; işçi sınıfı, sol ve komünist hareket üzerinde yıllarca sürecek yeni bir yasak zincirinin parçası olmuştur.

4 Aralık 1938 tarihli *Tan* gazetesi, Milli Şef yurt gezisinde.

1934'te çıkarılan İskân Kanunu'yla da Kürtler, yaşadıkları yerlerden sürülerek zorunlu göçe tabi tutulmuş, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya uygulamayı; "Bu kanun -memleketi- tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır" sözleriyle savunmuştur.

CHP Genel Sekreteri Recep Peker ise olaya daha derinden bakmakta ve; "İnsanlar tek tek bakıldığı zaman değerleri sıfırdır... İnsanlığın en büyük eseri devlettir..."

Milli Şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurma davasındayız..." diye yazmıştır.

"O, Kişisel İradesini Açıkladığında, Bizim Özgürlük ve Egemenlik Aşımız Konuşmuş Olur"

1935 yılında yapılan CHP'nin 4. Kurultayı'nda -CHP- Genel Sekreteri Recep Peker, Cumhuriyet'in bir "*parti devleti*" olduğunu açıklamıştır. Kabul edilen programla parti örgütüyle devlet örgütü bütünleşmiştir. İsmet İnönü'nün yayınladığı bir bildiriyle tasarı kesin halini almıştır. Buna göre İçişleri Bakanı Şükrü Kaya aynı zamanda CHP Genel Sekreteri'dir. İdaredeki bütün yüksek dereceli devlet memurları da bulundukları yerlerde partinin yöneticisi olmuşlardır. Valiler artık CHP il başkanı, Genel Müfettişler aynı zamanda parti çalışmalarını denetleyen yetkiyle donatılmış yöneticiler haline gelmiştir.

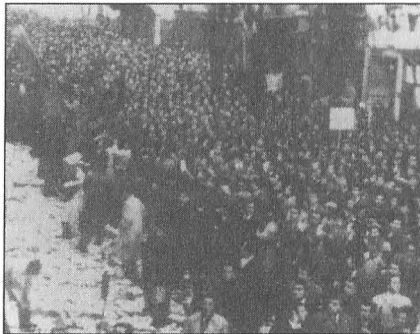
İsmet İnönü, "Milli Şef" ilan edilmiş, iktidara yakın basında önemli yazar ve gazetecilerin büyük bölümü, Milli Şef'e övgü üzerine övgü yağdırmış; onun ne büyük "hasletlere", ne sınırsız yeteneklere sahip olduğunu anlatmışlardır.

Ülkü dergisi Milli Şef'i şöyle tanımlamıştır:

"O, bizi teşkil eden manevi kaymetlerin, uzun tarih içinde Türk Milletini, yaşamanın ve ölümün efendisi yapan büyük kaymetlerin tâ kendisidir... Milli Şef, ulusun babasıdır, o bir mürebbidir (ders veren), onun gerçek özelliği budur, tüm çabası ulusu yetiştirmek içindir... Şef ders verir, onun sözleri herkes için derstir... O kişisel iradesini açıkladığında bizim özgürlük ve egemenlik aşımız konuşmuş olur..."

Milli Şef İsmet İnönü'nün damadı gazeteci Metin Toker, o dönemden söz ederken şunları yazmıştır:

"Meclis, hükümet hukuken vardılar. Fakat politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü idare ediyordu... Milli Şef'in mahzurlu saydığı her şey Türkiye'de yastıktır. Bundan dolayıdır ki gazetelere gelen emirler arasında bazen nasıl yorumlar da yazılması gerektiği bildiriliyordu... Başka emirlerde ise Milli Şef ile hatta Milli Şef'in ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu, mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini dosta düşmana gösterecekti... Cumhurbaşkanı'nu bir konserde, bir temsilde, at yarışında gösteren fotoğraflar 'devlet zoru' ile çarşaf çarşaf yayımlandı."

Tan Matbaası baskını bir sonraki gün gazetelere böyle yansımıştı.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya: “Her Rejim Kendine Muvafık Bir Matbuat Tipi Arar”

1930-40 yıllarının Tek Parti diktatörlüğünün elbette bir sosyal arka planı bulunmaktadır. Bir taraftan Avrupa’da yükselen faşist rejimler ve diktatörlük rejimleri Türkiye’yi etkilemektedir. Diğer taraftan 1929 ekonomi buhranından sonra, devletçilik adı altında başlayan devlet yatırımlarıyla bazı imtiyazların millileştirilmesi, devletin işveren olarak sanayi ve ticaret hayatının içinde yer almasını sağlamıştır. Bu durum, devlete hâkim olan bürokrasiyle yeni imkânların yıldızını parlattığı sanayi burjuvazisinin çıkarlarını ortada koymuştur. Bürokrasi ve yükselen burjuvazi yeni ittifaklar ortaya çıkarmıştır. Tek parti rejimi bu ittifakın selameti için de gerekmektedir.

Liberalizm, bireysel özgürlükler, basın, temsili demokrasiye dayanan burjuva demokrasisi, sınıflar ve sınıf mücadelesi, sivil toplum, sendikalar geçerliliğini yitirmiş kavramlar olarak sürekli karalanmaktadır.

CHP Genel Sekreteri Recep Peker’in, *Ülkü* dergisinin Nisan 1933’te yayımlanan sayısındaki makalesinin başlığı –bir ironi gibi görünse de– “Disiplinli Hürriyet”tir. Recep Peker “Disiplinli Hürriyet” makalesinde kimin ne kadar “hür” olacağını açıklarken, ilginç örnekler vermiş; *hürriyet* kavramını tanımlamaya “fok” ve “ak ayı”lardan başlamış ve şöyle yazmıştır:

“Kutup cümudiyelerinin (buzul) üstünde birbirini yiyen hür (!) foklar var; Alaska’da birbirini yiyen hür (!) ak ayılar var ...

İnanarak söylüyorum ki, içinde yaşadığımız şartlara uygunluk kaydı altında bugünkü Türkiye’de mevcut hürriyetten daha geniş, daha üstünü dünyanın bir yerinde yoktur ...

Biz nizamlı emniyetli bir devletin vatandaşlara hürriyetin usarelerini tattırırken serseri dağınıklığın, milliyetsiz boşluğun ve en kuvvetli cemiyetleri dağıtıp parçalayan serkeşlik ve itaatsizliğin yıkıp öldürücü tesirlerinden anlayan, bundan kaçan yepyeni bir millet olarak yetişmek istiyoruz. Disiplinli Hürriyet!..”

Bunlar benzeri dönemler için çok anlaşılır ifadelerdir.

Tek parti rejimi toplumdaki bütün kesimlerin sesini, soluğunu kısmayı temel amaç edinmiştir. İşçi hareketi özel olarak izlenmiş, işçi sınıfının bağımsız sendikal örgütlenmesi engellenmiş, devlet kendi ideolojisine uygun ve çeşitli işkollarında dernekler, işçi birlikleri meydana getirerek işçiler bu örgütlere katılmaya mecbur edilmiştir.

Recep Peker 1932’de “*Memlekette bir sınıf şuuru uyandıracak tahrikât hissediliyor, biz bu zeminde uyanık olmak lüzumuna kanıyız*” demiştir.

Faşist rejimlerin “tek ve zorunlu” sendikacılık modelini andıran “işçi-esnaf birlikleri” örgütlenmesi bu dönemde gündeme getirilmiştir. İşçilerin tümünün parmak izi alınması emirleri çıkarılarak polis devleti uygulamaları başlatılmıştır. İzmir Valisi Kazım Dirik, bütün işçi ve esnafın “işçi-esnaf” birliklerine üye olmaları gerektiğini ilan etmiştir.

Bu “Birlik”ten üyelik kartı olmayan işçiler hiçbir iş de çalışamayacak, “kartsız” işçi çalıştırılan işverenler cezalandırılacaktır. Grev ve lokavt yasaktır.

Basın ve medya da muktedirlerin ilgi alanındadır. CHP’nin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, “*Her rejim kendine muvafık bir vatandaş tipi aradığı gibi, bir matbuat tipi de arar*” diyerek bu gerçeği veciz bir şekilde dile getirmiştir.

Tan gazetesi ilk çıktığı 1936' yılında Hükümet'in devletçilik politikasını destekleyen, bunun yanında liberal yazıların da birlikte yer aldığı, CHP Siirt Milletvekili Mahmut Soydan ve gazeteci Halil Lütfü Dördüncü'nün ortak olduğu bir gazetedir. Gazete basında ilgi görmez. Bir süre sonra gazete Halil Lütfü, Zekeriya Sertel, Ahmet Emin Yalman ve Rıfat Yalman ortaklığı tarafından satın alınmıştır. Bu tarihten sonra *Tan* gazetesi; o zamanki rejimin ağır kalemlerinin Ömer Rıza, Burhan Felek, Refik Halit, Falih Rıfki gibi isimlerin yanında Ahmet Emin Yalman, Refii Cevat Ulunay gibi liberal görüşlü gazetecilerin, Zekeriya ve Sabiha Sertel gibi sol görüşlü yazarların yazı yazdığı bir gazete haline gelmiştir. 1938'de gazete Ahmet Emin Yalman'ın bir yazısından dolayı kapatılınca mevcut düzeni ve liberalizmi savunan yazarlar *Tan*'dan ayrılmış, gazete yönetimi Zekeriya ve Sabiha Sertel'e geçmiştir.

Tan gazetesi, 1940'lı yıllarda Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel'in yönettiği; çoğulcu demokrasiyi, hukuku, sosyalizmi, dünya barışını savunan; Tek Parti diktatörlüğünü, faşizmi ve ırkçılığı şiddetle yeren yazıların yer aldığı bir gazete haline gelmiştir.

Tan gazetesi, ülkenin bütün temel sorunlarını ele alarak, basında Hükümet yanlısı gazetelerle sert polemiklere girmiştir.

Bu dönemde CHP'den ayrılan Celal Bayar ve ekibi, Zekeriya Sertel'e *Tan* gazetesini etkili bir muhalefet odağı haline getirmek için işbirliği teklif etmiş, ortak bir yayın organının bütün tarafların isteklerini karşılayacağını belirtmiştir.

Celal Bayar bu gazetenin; "*memlekette yarım kalan demokrasi devrimini tamamlamak, üniversiteye muhtariyet tanımak, hürriyetleri boğan polis kanununu değiştirmek, mecliste muhalif partilerin yer almasını sağlamak, köylüyü topraklandırmak, işçinin demokratik rejimlerdeki bütün haklarına kavuşmasını sağlamak*" prensiplerini savunacağını söylemiştir.

CHP'den ayrılan Bayar muhalefetiyle Sertel'lerin ortak olduğu 'ilerici cephe' yeni bir dergi çıkarmaya karar vermiştir. Dergisinin adı da *Görüşler* olarak belirlenmiştir.

Görüşler'in yazı kadrosunda; Celal Bayar, Adnan Menderes, Halide Edip, Fuat Köprülü gibi liberalizmden yana olanlar, Tevfik Rüştü Aras, Câmi Baykurt gibi sol'a yakın isimleriyle Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Sabahattin Âli, Zekeriya ve Sabiha Sertel gibi sol kimliğiyle tanınan aydınlar bulunmaktadır.

Görüşler dergisinin kurucu isimlerinden ve derginin başmakalesini yazan Sabiha Sertel, illegal faaliyet gösteren *Türkiye Komünist Partisi* üyesidir.

1 Aralık 1945'te *Görüşler* dergisi, "*Haftalık Siyasi Mecmua*" alt başlığıyla yayımlanmıştır. Dergi, *Zincirli Hürriyet* başlığı altında tek şef ve Tek Parti sisteminin demokratik hak ve özgürlükleri nasıl baskı altında tuttuğunu anlatarak, çarenin özgürlükleri çoğaltmak olduğu vurgusunu yapmıştır. Derginin ilk baskısı kısa sürede tükendiği için hemen ikinci baskısı yapılmıştır.

Görüşler'e gösterilen bu olağanüstü ilgi, en başta faşizme olan sempatisini hiç saklamayan Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu fena kızdırmış ve Milli Şef İsmet İnönü'yü kaygılandırmış olmalıdır.

Görüşler dergisinde bir araya gelen ve Tek Parti diktatörlüğüne karşı mücadele eden farklı grupların samimiyetleri taraflar arasında tartışılmıştır. Özellikle düne kadar CHP içinde bulunan Bayar ekibinin desteği kuşkuyla karşılanmışsa da "birlik" görüşmelerini yürüten Sabiha Sertel'in kanaati dikkate değerdir. Sabiha Sertel kaygılarını dile getiren Halide Edip Adıvar'a şunları söylemiştir:

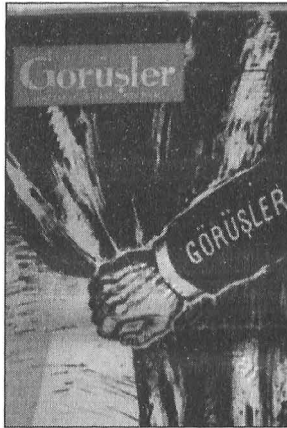
"Aynı sistemi elele yan yana yürüten insanların bugün birdenbire demokrat olduklarına, memleketi demokratik bir rejim getireceklerine ben de inanmıyorum. Ancak Celal Bayar grubu bugün tek parti sisteminin yıkılması, anti-demokratik kanunların değiştirilmesi iddiasıyla yola çıkıyorlar. Hangi istasyona kadar beraber gidersek kârdır. Görüşler dergisi kişisel inançları, ideolojileri ayrı olsa da demokrasi davasında birleşenlerin bir forumu olacaktır."

Tan gazetesi de rejimi savunan basın organlarıyla çok etkili bir mücadele yürütmektedir. Hükümet'in ekonomik ve siyasal icraatları *Tan* gazetesi tarafından eleştirilmekte; tutarlı, mantıklı ve karşı çıkılması neredeyse imkânsız yazılar CHP kurmaylarını çileden çıkarmaktadır.

Hükümet basını, *Tan* yazarlarını karalamak için her yola başvurmaktadır. Özellikle Ahmet Emin Yalman, Peyami Safa, Hakkı Tank Us ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi yazarlar bu karalama ve kışkırtma eyleminde başı çekmiştir.

Tan, 11 Ekim 1945 tarihli nüshasında muhalif olmayı suç gibi yansıtan yayınlara şöyle karşı çıkmıştır:

"Muhalefet bir suç gibi, hükümeti ve partiyi tenkit edenlere karşı verilen sıfat 'hain'dir. Bütün insanların kafalarını totaliter bir silindirden geçirip makine gibi işleyen, tenkit edenleri hapisanelere götüren, demokratları, sosyalistleri, Yahudileri fırınlarda yaktıran rejimin adı faşizmdir. Bu rejimde her türlü tenkit, her türlü muhalefet vatana ihanettir. Bugün dünyanın her tarafında partiler arasında yapılan seçim kavgaları, iktidarı ele alma mücadelesidir. Bu suç değil demokratik rejimin gereğidir."

Tan Matbaası baskını bir gün sonraki gazetelere böyle yansımıştı.

Anti-komünizmin Akıllara Zıyan Buluşu:

G Harfini Ters Çevir, Al Sana "Orak" Resmi...

Görüşler dergisinde CHP muhalefetine, liberal ve sol aydınların bir araya gelmesi Hükümet'in ve Hükümet yanlısı basının büyük tepkisini çekmiştir. *Ulus* ve *Tanın* gazeteleri büyük bir kampanya başlatarak *diktatörlük karşıtı cepheyi* komünistlerin ve

Moskova'nın oyununa gelmekle suçlanmışlar ve bunları susturmak için vatandaşı göreve çağırılmışlardır.

Eski *İttihatçı* ve *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın 3 Aralık 1945'te, "Kalkın Ey Ehl-i Vatan" başlıklı yazısında şunları yazmıştır:

"*Görüşler* dergisini açıp da Bayan Sertel'in Zincirli *Hürriyet* makalesini okuduğum zaman sayfayı süsleyen bu kapkızıl demirlerle, bize nasıl bir hürriyet hazırlamak istediklerini derhal anladım. Bayan Sertel şöyle diyor: 'Hür insanlar cemiyetinin en büyük şiarı geniş halk kitlelerinin menfaati için icap ederse, şahsi menfaatlerini feda etmektir.'

Komünist edebiyatıyla meşgul olmamış olanlar bu satırların altında gizlenen manayı gözden kaçırabilirler. Geniş halk kitlelerinin menfaati namına hürriyetlerin feda edildiği yer Rusya'dır.

Bunları susturmak için, cevap vermek hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır."

Hüseyin Cahit Yalçın, CHP Hükümeti'nin sahneye koyduğu büyük provokasyonun bir parçası olarak "*memleketini sevenleri komünistlerle mücadeleye*" çağırıyordu.

Cumhuriyet gazetesi ise 4 Aralık sayısında birinci sayfadan yaptığı dâhiyane bir yorumla, *Görüşler* dergisinin komünistliğini "açığa çıkardığı" gibi aşağıdaki cümleleri kurarak basın tarihinde kendisine ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. *Cumhuriyet*'in müthiş ifşası şöyledir:

"*Görüşler* kelimesinin 'G' harfi ters çevrildiğinde ve bir kısmı parmakla örtüldüğünde orağa benziyor. Bizim yoldaşlar nihayet maskelerini attılar. 'Yeni Dünya' ve 'Görüşler' kızıl propaganda organlarıdır."

Tan, Yeni Dünya, La Turquie, Dölor Matbaaları Tahrip Edilmesi

Ancak Tek Parti yönetimi, yeni oluşmaya başlayan demokrasi atmosferine taviz vermek niyetinde değildir. Aksine, demokrasi hareketini şiddetle ezmek niyetinde olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin demokratikleşme sorununda önemli bir eşik aşılabakken, Tan matbaasına yönelik saldırı bu gelişmeyi dumura uğratmış ve bunun sahibi de Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. İstanbul'da sıkıyönetim idaresi varken, basındaki "Hükümet yanlısı gazeteler" hedef göstererek; vatandaşları *Tan*, *Görüşler*, *Yeni Dünya* ve *La Turquie* gazetelerini tahrip etmeye ve gazetecileri susturmaya çağırılmışlardır.

CHP militanları, faşistler ve polisin yönlendirdiği kalabalıklar 4 Aralık'ta önce Tan matbaasını ve Cağaloğlu'nda ilerici kitaplar satan kütüphaneleri, sonra da Tünel'deki *Yeni Dünya* ve *La Turquie* matbaasını basarak rotatifleri, dizgi makinelerini (linotip), hurufat ve mürettephaneye ait malzemeleri, evrakları, arşivleri, kapıları, pencereleri, büro eşyalarını kırıp, talan etmişlerdir.

Abidin Nesimi anılarında tahrip edilen gazetelerin arasında Ermeni sosyalistlerinin gazetesi *Dölor*'u da saymaktadır.

3 Aralık'ta Zekeriya Sertel ertesi gün gazeteye saldırı olacağı duyumunu aldığı için İstanbul Valisi Lütfü Kırdar'ı bizzat arayarak haber vermiş, önlem alınmasını istemiştir. İstanbul Valisi de Zekeriya Sertel'e endişeye mahal olmadığını, her türlü tedbirin alındığını bildirmiştir.

Lütfi Kırdar, 1935'te CHP Kütahya milletvekili olmuştur. 1938'de İstanbul Valisi, aynı zamanda İstanbul Belediyeye Başkanı ve CHP İstanbul il başkanıdır.

4 Aralık sabahı olanları ise Zekeriya Sertel şöyle anlatmaktadır:

“4 Aralık, 1945 gününün sabahı üniversiteli faşist gençler ellerinde önceden hazırladıkları baltalar, balyozlar ve kırmızı mürekkep şişeleriyle matbaaya (Cağaloğlu'nda Tan Gazetesi) saldırdılar. Orada bekleyen polisler olup bitene seyirci kaldılar. Görevlerini yapmaya kalkmadılar. Göstericiler, baltalarla matbaa kapısını kırıp içeri girdiler. Makineleri balyozlarla kırdılar. Binanın camlarını indirdiler. İçindeki eşyayı kırıp döktüler. Sonra ellerinde kırmızı boya şişeleriyle ‘Serteller nerede?’ naralarıyla bizleri aramaya koyuldular. Amaçları, bizi çıırılçıplak soyup üzerimize kırmızı boya dökmek ve sonra önlerine katıp sokaklarda ‘İşte kazılar,’ diye sergilemekti. Bütün bunlar polisin gözü önünde oluyordu. Göstericiler bizi bulamayınca vahşi naralarla yollara düştüler. Beyoğlu yakasına geçtiler, orada Sabahattin Âli ile Câmi Baykurt'un çıkardığı La Turquie gazetesinin matbaasına gittiler. Orasını da kırıp döktükten sonra vapurla Kadıköy'e geçip bizi evimizde basmaya teşebbüs ettiler...

Hükümet olaydan önce olduğu gibi, olaydan sonra da bu cinayeti işleyenlere karşı hiç bir harekette bulunmadı. Güpegündüz bir matbaayı yıkan bu faşist gençlerden hiç kimse tutuklanıp mahkemeye verilmedi. Bu işin İnönü'nün bilgisi içinde Saraçoğlu'nun verdiği emir üzerine polis tarafından tertiplenip yürütüldüğüne hiç şüphe yoktu. Gösteri yapan ve matbaaya saldıran gençler arasında birçok sivil polis vardı. Saldırısı asıl bunlar yönlendiriyordu...

Kanun adına, hükümet adına, memleket adına yüz kızartıcı bir rezalet sayılabilecek olan bu 4 Aralık olayından ötürü sonunda kim tutuklandı, bilir misiniz? Biz. Yani, ben, eşim Sabiha Sertel ve Câmi Baykurt. Bu olayın sorumlusu ve suçlusu olarak biz hapse atıldık ve biz mahkemeye verdik. Yargıçlar bizim haklı olduğumuzu biliyor ve anlıyorlardı. Fakat Ankara'nın emrine uyararak bizi mahkûm ettiler. Bereket versin Yargıtay bu kararı bozdu ve üç ay haptiden sonra tekrar özgürlüğümüze kavuştuk.

Kavuştuk mu? Hayır. Artık Tan gazetesini yeniden çıkarmak olanağı kalmamıştı. Kırk yıllık çalışma hayatımın meyvesi enkaz altında yatıyordu. Evimiz polisle çevrilmişti. Arkamıza polis takılmıştı. Mahkemeden ve haptiden kurtulmuştuk ama bu kez daha geniş bir hapishaneye düşmüştük.”

Matbaa Basan Ünlü Siyasiler

Tan matbaasının imha edilmesi olayının devlet tertibi olduğu kuşku götürmez bir şekilde ortaya çıkmıştır. Zaten bunu gerçekleştirenler eylemi saklamak için bir çaba içinde de olmamışlardır. Tıpkı 1955'te 6-7 Eylül Olayları'nı örgütleyen derin devletin bu icraatını “muhteşem bir özel harp eylemiydi” diye öven özel harpçi General Sabri Yirmibeşoğlu örneğinde olduğu gibi, Tan Matbaası baskını da benzeri bir örgütlenmeyle olmuş ve katılanlar ödüllendirilmiştir.

O günlerin ve baskının tanığı olan gazeteci Tekin Erer, “Cumhuriyet Halk Partisi İl teşkilatı tarafından 3 Aralık pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah ‘Tan’ gazetesi aleyhine nümayiş yapılacağı bildirilmiştir” demektedir.

12 Nisan 1967 tarihli Yeni Gazete’de ise dönemin Sıkıyönetim Savcısı Kazım Alöç “İşfa ediyorum” başlığı altında: “Tan gazetesini basanların başında şimdi CHP

milletvekilllerinden Ali İhsan Göğüş vardı, olaylardan sonra matbaayı basan nümayişçilere CHP müfettişi Alaattin Tiritioğlu sigara ikram ediyor, hatırlarını soruyordu" diye yazmaktadır.

Tan matbaası baskınında 'Kıbrıs Türkür Derneği'nin adı çokça anılmaktadır. Miltanlarını kalabalıkların içine gönderen 'kahrolsun' diye bağıratan derneğin ikinci başkanı Orhan Birgit'tir. Orhan Birgit daha sonra CHP milletvekili ve bakan olmuştur. Baskınla ilgili adı geçenlerden ve CHP'nin kara kutularından Nihat Erim de o yıllarda milletvekilidir. Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan üniversite öğrencisi olarak Tan gazetesini basanlar arasındadır. Demirel bir konuşmasında "elebaşı değildik ama o olaya katıldığımız doğrudur" demektedir. Baskına gidenlerden bir başkası İlhan Selçuk'tur. İlhan Selçuk konu kendisine sorulduğunda, "Ben yürüdüm ama binaya gir-medim, Tan'ı yağmalayanların bazıları sonradan DP milletvekili oldular" diyecektir.

Zekeriya Sertel, Tan baskınından bir süre sonra sahaflardan tesadüfen alınan bir kitabın arasından bir kâğıt çıktığını ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na yazılmış kısa mektupta "Beyefendi emrinizi yerine getirdim, şimdi mükâfatımı bekliyorum, imza Yaşar Çimen" yazıldığını not etmektedir. Yaşar Çimen'i tanıyan Zekeriya Sertel, onun Babiâli'de İtalyan faşizmi propagandası yaptığını yazmaktadır.

Yine Zekeriya Sertel; Tan Olayı'ndan sonra -Sertel'lerin- evlerine gidip gelmeye başlayan ve adı Özdemir olan "meraklı bir genç"in Adnan Menderes ve Tefvik Rüştü Aras'ın yeğeni olan bir polis muhbiri olduğunu ve bu durumun Yassıada duruşmalarında ortaya çıktığını yazmıştır.

Türkiye'de 1945'te çok partili demokratik hayata geçiş denemesi Tan matbaası baskınıyla önemli bir yara almış, sol'u dışarıda bırakan 'burjuva iktidarlar' yollarına devam etmiştir.

Muhafizlerinin matbaalarını parçalatan bir şiddetle onların üstüne giden CHP iktidarı, Celal Bayar grubunu korkutup diğer liberal-sosyalist güçlerle işbirliğini engellemiştir.

Yaratılan terör yalnızca bu ilerici cepheyi dağıtmakla kalmamış, öncesinde olduğu gibi çok partili sistemde de sol'a, sosyalist ve komünistlere yaşam hakkı tanınmayacağını ilan etmiştir.

Tan matbaasına yöneltilen terör eylemiyle bir mesaj da, savaştan galip çıkan Batı'ya verilmiştir.

Malum, Komünizm'e karşı olmak başta ABD olmak üzere 'hür' Batı'nın yükselen değerleri arasına girmiştir.

Sol'u devre dışı bırakan bu sistem; muhalefet hareketi olarak, CHP'nin içinden çıkıp gelen, onun anti-demokratik genlerini koruyan, sağcı, muhafazakâr Demokrat Parti'nin yolunu da açmış olmaktadır.

"İzmir'de Kızıl Bir Neşriyat", "Zincirli Hürriyet"

Tan gazetesini olayından iki yıl sonra benzeri bir olay İzmir'de yaşanmıştır.

O dönemde Mehmet Ali Aybar, Devletler Hukuku doçenti olarak çalıştığı İstanbul Üniversitesi'nden atıldıktan sonra 1 Şubat 1947'de İstanbul'da Hür adıyla cumartesi günleri yayımlanan haftalık bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Hür gazetesini "Fikri Hür, İrfanı Hür, Vicdanı Hür" alt başlığıyla çıkarmaktadır. Hür gazetesinde Şerif Hulusi, Oktay Rifat ve Orhan Veli'nin de yazıları bulunmaktadır.

Gazete, Cumhuriyet Halk Partisi'ni faşist yöntemler uygulamakla suçlamış, Demokrat Parti'nin de "demokrat" olmadığını, mevcut düzenin restorasyonu vazifesi göreceğini savunmuştur.

Altı sayı çıkabilen *Hür* gazetesi İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na kapatıldı. Mehmet Ali Aybar İzmir'de bu defa *Zincirli Hürriyet* adıyla yine haftalık bir gazete çıkarmaya başlamıştır.

Zincirli Hürriyet'in ilk sayısı 5 Nisan 1947'de çıkarılmıştır. Dergi, iktidardan hukuk ve adalete davet eden ilerici bir yayındır. İlk sayısında yer alan aşağıdaki düşünceler bunun açık ifadesidir.

"Zincirli Hürriyet, İstanbul'da kapanan Hür'ün manevi mirasçısıdır... Zincirli Hürriyet'in uğruna mücadele edeceği hürriyetler, medeni dünyanın 'demokratik' ismini verdiği insanlık haklarıdır.

Hani şu anayasamızda olup da nimetlerinden faydalanamadığımız hak ve hürriyetler... Zincirli Hürriyet; ırk ve din farkı gözetmeden bu topraklar için yaşayan ve ölen anayasa haklarından mahrum edilmiş tüm memleket evlatlarının gazetesidir..."

"İzmir'de kızıl bir neşriyat"; Zincirli Hürriyet.

Gazetede Aybar haricinde yer alan imzalar arasında Orhan Veli, (Sıkıyönetim Komutanlığı'nın İstanbul'dan sürdüğü) Naci Sadullah Daniş, Cevdet Kudret ve Adnan Cemgil (1971'de kurulan THKO yöneticilerinden Sinan Cemgil'in babası) bulunmaktadır.

1947 yılı, ABD'nin öncülük ettiği ve Türkiye'de devlet eliyle yürütülen "sol" düşmanlığının en azgın yılları ve ABD başkanı Truman'ın adıyla anılan, Türkiye'ye yapılan "Truman yardımlarının" çok tartışıldığı bir dönemdir. *Zincirli Hürriyet*'te bu durum şöyle yer almaktadır:

"Zincir'de olduktan sonra, ister ağanın zincirinde ol, ister karaborsacının, ister Halk Partisi'nin, ister Amerikalının fark etmez. Zincir hep zincirdir. Belki yabancı zincir birazcık daha ağır gelir..."

Zincirli Hürriyet, basın dünyasında ciddi yankı bulmuş ve ancak üç sayı çıkabilmiştir.

19 Nisan 1947'de yayınlanan 3. sayısından sonra "İzmir'deki kızıl bir neşriyat olan *Zincirli Hürriyet*'e karşı", -tıpkı İstanbul'da Tan matbaasına olduğu gibi- "vatansever ve milliyetçi gençlik" yine göreve çağılmıştır.

Cumhuriyet Meydanı'nda toplanan ve ellerinde Atatürk ile İsmet İnönü resimleri taşıyan çoğunluğu genç olan bir kitle, komünistlere dersini vermek için harekete geçmiştir. Yapılan konuşmalarda, 4 Aralık'taki Tan Matbaası'nı yıkanlar, gençliğin anti-komünist refleksi olarak selamlanmış ve İzmir'de Zincirli Hürriyet'i çıkaranların da aynı akbete uğrayacağı ilan edilmiştir.

Polis ve güvenlik kuvvetleri kimseye ilişmemiş, Birinci Kordon'dan Pasaport'a sloganlarla yürüyen göstericiler, burada Zincirli Hürriyet'i basan matbaayı tahrir edip, buldukları eşya ve gazeteleri sokaklara saçmıştır. Buradan Kemeraltı'na geçerek gazete bayilerindeki gazeteleri parçalayıp, Zincirli Hürriyet'in satılmaması için bayileri tehdit eden, sonunda da Konak'ta Hükümet binası önünde toplanan grup, İstiklal Marşı'nı söyledikten sonra evlerinin yolunu tutmuştur.

Mehmet Ali Aybar, olayın ertesinde Demokrat İzmir'de şöyle yazmıştır:

"Bunu beklemiyordum desem yalan olur. Gençlik adı altında kazan kaldırtmak bugün siyasi ananemizin bir parçası haline gelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, sıkıyönetimin ve anti demokratik kanunların kâfi gelmediği yerde gençliği kullanıyor... İktidar partisi kendisi için tehlikeli addettiği her hareketi evvela bir kazıllık damgası ile damgaladıktan sonra gençliğin asıl(!) heyecanına terk ediyor..."

Zincirli Hürriyet, İzmir'de tahrir edilerek hayatına son verildikten sonra—İstanbul'da sıkıyönetim kalkanca—İstanbul'a taşınmış, ancak bir sayı basılabilmıştır. Yazı kadrosunda Mehmet Ali Aybar, Orhan Veli, Sabahattin Âli, Aziz Nesin, Mim (Mustafa) Uykusuz bulunmaktadır. O günlerde hapisshane olan Aziz Nesin yazılarını oradan göndermiştir. Sabahattin Âli'nin bu sayıdaki yazısı "Asıl Büyük Tehlike Bugünkü Ehliyet-siz İktidarın Devamıdır" ile "Dosta Düşmana Beyanname" başlığını taşımaktadır. Bu yazıdan ötürü Mehmet Ali Aybar bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Sabahattin Âli ise bu yazısının yayımlanmasından kısa bir süre sonra öldürülmüştür.

Devletin yaydığı korkudan Zincirli Hürriyet'i İstanbul'da da basacak matbaa kalmamıştır.

Bu gelişmelerden sonra Mehmet Ali Aybar, "Zincirli Hürriyet Sahibi Mehmet Ali Aybar'dan, İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'a Açık Mektup" başlıklı bir broşür kaleme almış, burada Zincirli Hürriyet'in basılamama hikâyesini anlatmış ve polisin estirdiği terörü açığa vurmuştur.

Broşürde anlatılana göre; matbaacılar makinelerinin tahrip edilmesinden korkmaktadır. Polisin "başarsanız mesuliyet kabul etmeyiz" dediği söylenmektedir. Kâğıtçılar tehdit edilerek kâğıt sattırılmamaktadır.

Sabahattin Âli ise "Dosta Düşmana Beyanname" başlıklı *Zincirli Hürriyet*'in son sayısındaki makalesinde şöyle yazmıştır:

"...Aylardır susturulduktan sonra ilk fırsatta tekrar çıkıyoruz. Ama ümide kapılmadan çıkıyoruz. Çünkü biliyoruz ki bugün efendilerimiz yalnız Demokrat Parti liderlerinin, ırkçıların bir de yobazların konuşmasına müsaade buyurmuşlardır; o da Vashington'a sadık kalmak şartıyla..."

Gerek *Hür*, gerekse *Zincirli Hürriyet*, yayın hayatları kısa sürdüysede etkileri ve izleri açısından Türkiye basın tarihinde kendilerinden hep söz edilen yayınlar olmuştur.

Zincirli Hürriyet'in karşı olduğu Tek Adam rejimleri ise; toplumların –ne zaman dibe vuracağı kestirilemeyen– bazen kısa, bazen uzun süren "cinnet dönemleri" gibidir.

Milli Şef, Führer, Reis ya da Beyefendi.

Yüce Mevlâ bu beladan herkesi korusun (!)

Sabiha Sertel'in 1 Aralık 1945 Çarşamba günü tarihli *Görüşler* dergisindeki makalesi.

HÜRRİYET

Demokrat devlet, işçi ile işveren arasında ancak hakem rolü oynayabilir. Fakat tamamıyla faşist sistemine uyararak, bugün, Hükümet ve Halk Partisi bütün mesleki teşekküllerin içindedir, bunların müstakil olarak teşkilatlanmasına müsaade etmez.

Bütün bu yazdığım kanunların ve hükümlerin faşist kanunlardaki hükümlerden farkı nedir? Bütün ruhu ve muhtevasıyla faşist olan bu kanunların adı da demokratik kanunlardır.

Bu öyle bir hürriyet ve demokrasidir ki, Matbuat Kanunu vatandaşın ağzını bağlamış, Cemiyetler Kanunu bileklerini sıkımsa, Polis Vazife Salahiyet Kanunu ayaklarına zincir vurmuş, diğer hükümler de vatandaş düşünemez, hareket edemez bir manken haline getirmiştir.

Her insanın, her vatandaşın hakla olan hürriyeti istiyoruz, bu zincirli hürriyeti değil...

Geniş bir demokrasiye geçerken, Matbuat Kanunu'nun 50. maddesini kaldırmak, matbuat suçlarının muhakemesini Şûrayı Devlet'e havale etmek, bu zincirleri çözmek değil, irade ve otoriteyi elde tutup, zevahiri kurtarmak için bu zinciri gevşetir görünmektir.

Geniş bir demokrasiye geçerken, bir kısım vatandaşlara cemiyet ve parti kurma hakla tanırken, diğer bir kısım vatandaşları bu haklardan mahrum etmek, fertler ve sınıflar arasında imtiyaz kabul etmek demektir ki, bu hürriyet ve demokrasi demek değil, hürriyetin vatandaşlara idareci sınıf tarafından kendi arzusuna göre miskalle bağış ve ihsan edilmesi demektir.

Sadaka istemiyoruz. Hak istiyoruz.

Her vatandaş istediği partiyi kurmakta serbesttir. Bunun aksi bir sınıfın diğer sınıf üzerinde diktatorası demektir ki, bunun kamunlaşması tamamıyla faşizmin kabulü demektir. Bütün dünya demokrasileri vatandaşlarına hizmet hürriyeti verirken, bu hakları da garanti etmiştir. Hakiki bir demokraside ne imtiyazlı ferd, ne de imtiyazlı sınıf vardır. Dünyanın geçirmekte olduğu bu inkılâp seli içinde sahte bir demokrasi ile Türkiye dünya milletleri arasına hür ve demokratik bir devlet olarak karışmaz.

Türkiye hür bir dünyada hür bir vatan olmalıdır. Bütün vatandaşlarına müsavi insan haklarını; ırk, din, cins ve sınıf farkı gözetmeksizin veren, bütün vatandaşlarını bu toprağın müsavi çocukları sayan, imtiyazlı ferdlerin değil, bütün imtiyazları silip süpüren halkın Türkiyesi...

Ne zincirli hürriyeti, ne anarşik hürriyeti istiyoruz. Hepimizin malı ve vatani olan bu toprakta tabiatın ve hayatın verdiği bütün nimetlerden müşterek faydalanmayı, müşterek ıstırap çekmeyi, vazifelere ve mesuliyetlere iştirak etmeyi istiyoruz. Bu vatan başımız üstünde yaşayanların değil, hepimizin beraber ekeceğimiz, makinelerini beraber döndüreceğimiz, dertlerini sıkıntılarını beraber paylaşıcağımız vatandır. Onu beraber cennete çevireceğiz. Fakat onu hür insanların vatani, imtiyazsız fertlerin vatani olarak seveceğiz.

Kanunlar bu hakkın, bu halkın, bu vatanın bekçileridir. Onun üzerinde söz sahibi sadece, sadece bu halktır. Devlete hesap vereceğiz, devletten hesap soracağız. Şahsi hürriyetimizi bu halk ve vatan için feda edeceğiz. Fakat başımızda saltanat sürenler için değil... Hürriyete bundan başka zincir kabul etmiyoruz.

Sabiha Sertel, Görüşler dergisi, 1 Aralık 1945

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

Alpay Kabacalı, *40. Yıldönümünde Tan Olayı, Tarih ve Toplum* dergisi, Cilt 4, Sayı, 24.

Çetin Yetkin, *Türkiye 'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar, İstanbul 1983.

Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, İstanbul 2003.

Kolektif, *Kemalizm – Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce Cilt 2*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Kudret Emiroğlu, Mehmet Ali Aybar, *Hür ve Zincirli Hürriyet, Kebikeç*, Sayı 2, 1995.

Mete Tunçay, *Türkiye 'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.

Recep Peker, "Disiplinli Hürriyet", *Ülkü – Halkevleri Mecmuası*, Sayı 3, Nisan 1933.

Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, 1987 İstanbul.

Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Zincirli Hürriyet baskıları için bkz. Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı (TÜS-TAV) arşivi.

YIL 1946, NEDEN İKİ SOSYALİST PARTİ?

(TÜRKİYE SOSYALİST PARTİSİ ve TÜRKİYE SOSYALİST EMEKÇİ VE KÖYLÜ PARTİSİ)

*Doktorlar, doçentler, profesörler, ordinaryüsler neredesiniz?
Memleketimizdeki antidemokratik kanunlar serisine bir yenisi katılmak üzeredir...*

14 Aralık 1946'da (kapatılmadan iki gün önce) *Sendika* gazetesinin çılgılığı...

İkinci Dünya Savaşı faşist rejimlerin yenilgisiyle sonuçlandıktan sonra, bütün dünya-
da özgürlükler, insan hakları ve hukuk; her kesimden insanın daha fazla savunduğu
düşünceler haline gelmiştir.

Bu nedenle Tek Parti ile yönetilen Türkiye'de de "Tek Parti Rejimi"ni savunmak
bir noktadan sonra artık kolay olmamıştır. Ancak Türkiye'de Tek Parti sisteminden
çok partili hayata geçişte; demokratik hayatın –tıpkı Batı'da olduğu gibi– "sağ ve sol"
partilerle yeni bir dengeye kavuşturulması beklenirken varılan nokta; "sol" kanadı ol-
mayan bir rejimin sürekli kılınması şeklinde tezahür etmiştir.

Türkiye Komünist Partisi'nin 1946 yılında çok kısa süren legal çalışma dönemi ve
aynı yıl kurulup kapatılan sol siyasi örgütlenmeler yakın tarihin önemli ama kısmen
unutulmuş örnekleri arasındadır.

Nadir Nadi: "İdeolojik Sistemin Motoru, Şefin Kafasından İbarettir..."

İkinci Dünya Savaşı yıllarına damgasını vuran Tek Parti ya da Milli Şef Rejimi;
kendini hem "iktidar" hem "muhalafet", yani milletin bütün unsurlarının temsilcisi ola-
rak görmekteydi. Rejim tıkanmıştı ve özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında güçlenen
burjuva sınıfının taleplerini artık karşılayamıyordu. Emekçi sınıfların hiçbir platformda
–dernek-sendika-parti gibi– örgütlenme hakkı yoktu. Bu konudaki en masum talepler
bile devlete karşı işlenen suçlar kapsamındaydı. Basın, Milli Şef'in en büyük destekçi-
siydi. Milli Şef Rejimi bir diktatörlüktü ve ancak "iktidarda olursa" ayakta kalabilirdi.

Onu iktidarda tutan, bürokrasinin hegemonyal gücüydü ve Devlet Partisi; içinde
barındırdığı birbirine karşıt birçok düşünsel yapıyı, kendi iktidarının selameti için za-
manı geldiğinde hayata geçirmek üzere yan yana muhafaza ediyordu.

Her dönem devletin önemli isimlerinden biri olan Nadir Nadi, bu durumu parlak
kalemikle *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle anlatmıştır:

"*Softa ile sosyalist, ırkçı ile milliyetçi, liberalle devletçi yıllarca onun kucağında barındılar. İdeolojik sistemin motoru şefin kafasından ibaret olduğu için bu gayet tabii idi. Partililer arasındaki fikir ve tartışma hürriyeti lağvedilmişti. 18. yüzyıl liberalizminden Marx sosyalizmine, Eflatun cumhuriyetinden Hanefi mezhebine kadar bütün doktrinleri gününe ve saatine göre kabullenmek ihtimali vardı.*"

Nadir Nadi'nin yazısı CHP'nin 8. Kurultay'ı (29 Haziran 1950) öncesi yazılmıştır. Burada sistemin işlemesi açısından Milli Şef'in her şeye kâdir olduğu, "*Türkiye'ye ne lazımsa*" yeri ve zamanı geldiğinde "*onu da*" yine Milli Şef ve Partisi kanalıyla yapılabacağı anlatılmaktadır.

Tek parti rejimi, savaş sonrası dünyada esen hürriyet rüzgânının da etkisiyle kendisini bu yeni duruma uydurmak zorunda hissedince, rejimin liberalleşmesi yönünde kararlar almaya başlamıştır.

CHP Kurultayı'nın İsmet İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" unvanlarını kaldırması, seçimlerin tek dereceli hale gelmesi, basın üzerindeki bazı yasakların kaldırılması, polisin yetkilerinin yeniden düzenlenmesi bu gelişmelerden birkaçıdır.

Milli Şef 1945'te Meclis'i açarken "*memlekette gerçek bir muhalefetin*" yokluğundan söz ederken, Milli Şef'e yakın gazetelerden *Akşam* sütunlarında CHP'nin "*solunda*" yer alacak sosyalist partilere duyulan ihtiyacı tartışmaya açmış, memlekette sınıf farklılıklarının olduğunu ve bunları temsil edecek "*sınıf-i teşkilat*"ların kurulmasının hayırlı olacağını vurgulayan yazılar yayımlamıştır. *Cumhuriyet* ise, 11 Mayıs 1946 tarihli sayısında, "*Milli Şef Kurultay'da söylediği tarihi nutukta, vatandaşlardan, sınıf-i menfaatler üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere kamun yoluyla mani olmaya-çağz*" yazmıştır.

Bu hazırlıklardan sonra 10 Haziran 1946 tarihinde Hükümet, Cemiyetler Kanunu'nda bir değişiklik yaparak, sınıf esasına dayanan demek kurma yasağını kaldırmış ve "*parti-sendika-dernek*" gibi örgütler kurmak yasak kapsamından çıkarılmıştır.

Muhalefet'in Zor Yoluyla Dağıtılması:

Tan Matbaası Olayı, Zincirli Hürriyet ve Sonrası

1945 yılı sonlarında CHP içinden Celal Bayar-Adnan Menderes ekibi yeni bir muhalefet partisi kurmak üzere ayrılırken, sol kesimde Zekeriya ve Sabiha Sertel'lerin çıkardığı *Tan* gazetesi de, yeni bir "sol" parti kurulmasını tartışmaktaydı. Diğer yandan illegalitedeki Türkiye Komünist Partisi de siyaseti legal alana taşımayı hedeflemekte ve faşist örgütlenmeleryle Tek Parti diktatörlüğüne karşı *İlerici Cephe* hareketinin hayata geçirilmesini desteklemektedir. CHP'den ayrılan Bayar muhalefetiyle Sertel'lerin desteklediği *İlerici Cephe*'nin sözcüsünün *Görüşler* dergisi olması, yapılan uzun temaslardan sonra karara bağlanmıştır.

Görüşler'in geniş yazı kadrosunda; Celal Bayar, Adnan Menderes, Halide Edip, Fuat Köprülü gibi liberalizmden yana olanlar, Tevfik Rüştü Aras, Câmi Baykurt gibi sol'a yakın isimleriyle Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav, Sabahattin Âli, Zekeriya ve Sabiha Sertel gibi sol kimliğiyle tanınan aydınlar bulunmaktadır.

Bu girişim, arkasında CHP'nin olduğu bir devlet terörüyle sona erdirilmiş, Tan Matbaası olayında olduğu gibi matbaalar, yayınevleri tahrip edilmiş, aydınlar susturulmuş, ittifak dağıtılmıştır. Terörden korkan Bayar-Menderes ikilisi Cephe'den ayrılmış ve Demokrat Parti'yi kurmuştur.

Tam da bu günlerde 6 Ocak 1946 tarihinde CHP politikalarını destekleyen *Akşam* gazetesinde “Demokrat” imzasıyla bir yazı yayımlanmıştır. Yazı, mecliste CHP’nin ‘*sol kanadında*’ bir boşluk bulunduğunu ilan ederek ‘*sosyalist*’ partilerin bu boşluğu doldurabileceklerini, bunun bir ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

CHP, demokrasinin; yasal, kitlesel ve meşru zeminlerde gelişmesini –gazete ve dergiler üzerinde terör ve şiddetin her türlüyle engelledikten sonra– rejimdeki tıkanmayı aşmak için çareler de aramaya devam etmektedir. CHP’nin içinden doğan bir başka burjuva partisi, Demokrat Parti örgütlenip yoluna devam ederken, –CHP– Tek Parti diktatörlüğünden uzaklaşıp, “burjuva demokrasisine” kapıyı aralarken, içerden ve dışarıdan gelen tazyiklerin etkisiyle emekçi sınıfların tavrının ne olacağını görmek istemiştir. “Sol Kanadımız Açık” diye sosyalist partilere davetiye çıkaran CHP’nin ne kadar samimi olduğu o yılın sonunda belli olacaktır.

Türkiye Sosyalist Partisi: Milli, Bağımsız, Sosyalist

Cemiyetler Kanunu’ndaki değişiklik parti kurma yasağını gevşetince ilk kurulan parti *Türkiye Sosyalist Partisi* olmuştur. Partinin kuruluş başvurusu 14 Mayıs 1946 tarihinde İstanbul Valiliği’ne yapılmıştır. Partinin kurucuları Esat Adil Müstecaplıoğlu (Avukat), Macit Güçlü (Avukat), İhvan Kabacıoğlu (Kaynakçı ustası) ve Aziz Uçtay’dır (Matbaa ustası).

Bunlardan öne çıkan isim, partinin aynı zamanda genel sekreteri Esat Adil Müstecaplıoğlu’dur.

Esat Adil Müstecaplıoğlu; kökleri bakımından Balıkesir’in tanınmış ailelerinden-
dir. Balıkesir doğumludur (1904) ve Ankara Hukuk Fakültesi’nin ilk mezunlarından-
dır. Hukuk doktorasını Belçika’da yaptığı sırada İkinci Enternasyonal’in ve onun önderle-
rinden Emile Vandervelde’nin düşüncelerinden etkilenecek sosyalizmi benimsemiştir.
Balıkesir’e döndükten sonra çok sayıda gazete ve dergide makaleler yazmış, Balıke-
sir Halkevi’nin kurucusu ve ilk başkanı olmuş, 1934’te Balıkesir-Balya maden işçile-
rinin grev ve eylemlerine yazıları ve hukukçu kimliğiyle destek vermiş, sosyalizm li-
teratürüne kitap ve broşür çevirileriyle katkıda bulunmuştur. Temyiz Mahkemesi’nde
Başmüdür Muavinliği yapmış, Cezaevleri Müfettişliği görevinde ve İmralı Cezaevi
Müdürlüğü’nde bulunmuş, İstanbul’da *Tan* gazetesi ve *Görüşler* dergisinde Adiloğlu
ismiyle yazılar yazmıştır. Bu yazıları nedeniyle İsmet Paşa’nın hışmına uğrayınca dev-
letteki görevlerinden ayrılarak avukatlık yapmış, 1945 yılı başlarında sol eğilimli *Gün*
dergisini yayımlamaya başlamış, 1946’da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi’nin Genel
Sekreteri olmuştur. Esat Adil Müstecaplıoğlu, Türkiye sol hareketi içinde “TKP” ge-
leneğinden gelmeyen bir aydındır. Belçika’daki öğrenim yıllarında Avrupa’daki sosya-
list partilerin ideolojik çizgisini benimsemiş, bu görüşlerini sonraki yıllarda da savun-
maya devam etmiştir. Nitekim 1950’de kaleme aldığı bir makalesinde şöyle yazmıştır:

(Türkiye Sosyalist Partisi) “*Metod, program ve aksiyon bakımından bilhassa İs-
veç, İngiltere, Belçika, Danimarka ve Fransa gibi memleketlerde zaman zaman ikti-
dara geçmiş olan sosyalist partilerin bir benzeridir. İhtilalci vasıtaları ve amele dik-
tatörlüğünü reddeden partimiz, tekâmülcü ve parlamenteristtir*” diyerek politik duru-
şunu açıkça dile getirmiştir.

Türkiye Sosyalist Partisi’nin kurulma sürecinde bazı belirsizlikler olmakla beraber
süreç “sol” içindeki ilk büyük bölünme olarak tarihe geçmiştir.

Türkiye'nin politik iklimi "sol" açısından yasal bir parti kurulmasını mümkün kılınca bunun hazırlıkları başlamış, Türkiye Komünist Partisi içinde yıllarca mücadele etmiş kimi isimler ve partisiz sosyalistlerin birlikte kurnayı planladıkları partinin başına Esat Adil Müstecaplıoğlu getirilmiştir.

Türkiye Sosyalist Partisi'ni TKP muhalefetine önemli isimlerinden Börklüce Mustafa, Kerim Soyka ve o yıllarda TKP'nin İstanbul Sekreteri olan Hüsametdin Özdoğu (Aziz) desteklemiştir. Partinin Genel Sekreteri ve Siyasi Büro Şefi Esat Adil Müstecaplıoğlu, Teşkilat Sekreteri Hüsametdin Özdoğu, Sendikalar ve Cemiyetler Bürosu Şefi Börklüce Mustafa olmuştur.

Bu süreçte, Türkiye Komünist Partisi'nden daha önce ihraç edilmiş (TKP muhalefeti) yeni kurulan partiye destek vermiş, olay bir anda Türkiye Komünist Partisi ile TKP muhalefeti karşı karşıya getirmiştir.

Türkiye Sosyalist Partisi Programı 68 maddeden oluşmaktadır. Dımlı ve parlamenter sistemi esas alan bu programın ana hatları şöyledir:

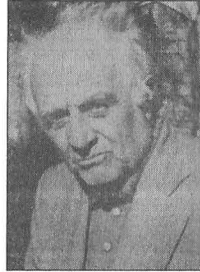
"Cumhuriyeti tam bir halk devleti haline getirmek adına her türlü siyasi, iktisadi ve içtimai mevzuatı tatbik etmek; her türlü iktisadi ve içtimai adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kabiliyetleri değerlendirmek; tarihin seyri içinde doğan ve gelişen ülke, dil, iktisadi hayat, kültür ve anane beraberliğinin siyasi ve iktisadi tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak; emperyalist ve istismarcı tecavüzlere karşı, hür, bağımsız fakat mütesanit (dayanışan) milletlerden müteşekkil bir dünya nizamı kurulması için çalışmak..."

Dr. Şefik Hüsnü
Deymer

Esat Adil
Müstecaplıoğlu

Abidin Nesimi

Câmî Baykurt

Parti, Batı tipi parlamentarizme yakın, "demokrat, sosyalist, halkçı, beynelmilel, barışçı ve laik" bir programa sahiptir. Programın öne çıkan niteliği, "millî" ve "bağımsız" kimliğidir. Türkiye'nin ihtiyaçlarının özgünlüğüne inanılmış, yürütülecek siyasetin ilkeleri de bu özgünlüğe uygun olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Türkiye Sosyalist Partisi kuruluşundan hemen sonra sendikal örgütlenmeye büyük önem vermiştir. İşçi kesimindeki büyük sendikalaşma isteğini Türkiye Sosyalist Partisi değerlendirmiş, çeşitli işkollarını kapsayan *merkezi* (işkolundaki bütün işçileri örgütleyecek tek bir sendika esasına göre) sendikalar kurnaya başlamıştır.

TSP'nin yayın organları *Gün* dergisiyle haftalık *Gerçek* gazeteleridir. Ayrıca Esat Adil'in Fransız komünist Etienne Fajon'dan çevirdiği sosyalizm ve sosyal mücadelelerle ilgili broşürler parti yayını olarak Eylül-Kasım aylarında çıkarılmıştır.

TSP görüşlerini kamuoyuna anlatabilmek için *İşçi Sınıfı ve Köylü Davası, Cemiyetin İnkişafı, Gıda Maddeleri, Harpden önce ve Sonra İktisadi Meseleler, Türkiye’de Ekilliyetler, Marksizmin Ana Hatları, Milli Mesele ve Sosyalizm, Marksist Roman ve Hikâye, Edebi Eser Nedir?* gibi konularda 13 farklı konferans düzenlemiştir.

TSP’nin merkezi İstanbul’dadır. Parti Samsun’da bir şube açmış, İzmir’de şube kurulacağını duyurmuştur. (TSP Samsun kurucuları, daha sonra Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi’ne geçmişlerdir.)

TKP’nin Legale Çıkması: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

Türkiye Sosyalist Partisi’nin kurulması ve TKP’den (Türkiye Komünist Partisi) dışlanmış muhalefetin yeni kurulan bu legal partiye açık desteği, TKP içindeki tartışmalar ve kişisel sürtüşmelerin birdenbire öne çıkması, TSP’nin kendini Batı (hatta İkinci Enternasyonal) sosyalizmine yakın olduğunu hissettirmesi, TKP’nin temel tezlerini reddetmesi, kısa zamanda etkili bir sendikal örgütlenme başarısı sağlaması; bütün bunlar, Türkiye Komünist Partisi’ni kendi teşkilatına dayanarak yeni bir legal parti kurmaya götürmüştür.

“Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi” (TSEKP) 19 Haziran 1946 tarihinde kurulmuştur.

Partinin kurucuları Dr. Şefik Hüsnü Deymer, İstefo Papadopoulos (Pasta işçisi), Fuat Bilege (Kunduracı ustası), Ragıp Vardar (Teknisyen), Habil Amado (Dış hekim), Aydın Vatan (Tütün işçisi), Haraç Akman (Tesiye ustası) ve Müntakim Ölçmen’dir (Kıyapçı).

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, 41 maddeden oluşan programını yayınlayarak hızlı bir örgütlenme çalışmasına başlamıştır.

Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Program’ın “*uzak gayesini*”, “*Geniş halk yığınlarının gittikçe daha ziyade yoksullaşması sonucunu doğuran iş gücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak, büyük istihsal vasıtalarını milletin müşterek mülkiyetine geçirmek, sosyalist bir demokrasi içinde bütün millet fertlerine yüksek bir geçim, mesut bir hayat sağlamak*” olarak tarif etmiştir.

Programda bu uzak gayeye ulaşmak için de; “geniş emekçi yığınlarının bütün demokratik hak ve hürriyetlerden faydalanmasını sağlamak; anayasal hakların herkese eşit ve adil uygulanmasını temin etmek; halkın kuracağı meslek birlikleri, sendikalar, demekler, cemiyet, parti biçimindeki örgütlenmelerin önündeki bütün engelleri kaldırmak; halkın ırk, din, mezhep farkı gözetmeksizin yerli ve yabancı sermayedanın sömürmesine ve siyasi baskılarına karşı korumak, halk faydasına geliştirilecek devlet-sınai-ticari işletmelerde işçilerin örgütlü gücünü çoğaltmak, sosyal sigortalar tesis etmek; faşizme ve irticaya karşı mücadele etmek; sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarının gelişmesini hızlandırmak” hedefleri tespit edilmiştir.

Parti dış politikada “komşu demokrat memleketlerle sıkı bir dostluk, Büyük Britanya ve Birleşik Amerika hükümetleriyle de dostça münasebetler idame ettirmek gerektiği fikrinde”dir.

TKP’nin önemli isimlerinden Zeki Baştımar (Ankara İl Başkanı), Faris Erkman, Mustafa Arhavi, Aram Pehlivan, Nail Çakırhan, Hulusi Dosdoğru, Ragıp Vardar, Galip Sezik legale çıkararak TSEKP çalışmalarında görev almış, parti kısa sürede 13 ilde teşkilat kurarak örgütlenmiştir.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, sendikal örgütlenme konusunda (Türkiye Sosyalist Partisi'nden) farklı bir model önermiş, bunu gerçekleştirmek için de hızlı bir örgütlenme çalışması başlatmıştır. Sendikal çalışmaları yürüten TKP'li Ferit Kalmuk'tur.

TSEKP, sendikal örgütlenmeyi "merkezi" değil "aşağıdan yukarıya" doğru işleyen bir model olarak ele almış, "her işletme veya fabrikada" bir sendika kurulmasını, kurulan sendikaların bir araya gelerek o şehrin "sendikalar birliği"ni oluşturmalarını, bu birliklerden ülke çapında "sendika federasyonları" yaratılmasını formüle etmiş ve mücadelesini bu çerçevede yoğunlaştırmıştır.

TSEKP, Haziran ile Kasım aylarında yapılan çalışmalar sonunda İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Kocaeli, Samsun, Eskişehir, Zonguldak, Gaziantep ve Bursa'da binlerce işçiyi kapsayan onlarca sendika kurulmasına öncülük etmiştir.

TSEKP, politikalarını işçilere ve kamuoyuna anlatabilmek için *Sendika, Ses* ve *Söz* dergilerini yayımlamıştır. Burada partinin görüşleri doğrultusunda kuramsal yazılar, sanat ve edebiyat ürünleri, günlük haberler, işçi sınıfının sendikal mücadelesiyle ilgili makaleler yer alırken, Türkiye Sosyalist Partisi'yle "Sendika", "Parti", "Siyasi mücadele" vb. konularında polemik yazıları da yer almıştır.

1946 yılının Haziran ayında başlayan yasal sol siyasetin altı aylık bir mücadele pratiği olmuştur. Bu süre içinde 'sol' hareket iki parti arasında örgütsel olarak bölünmüş olsa da büyük bir gelişme göstermiş, işçi sınıfı içinde hem sendikal hem parti anlamında ciddi bir örgütlenme gerçekleştirmiştir.

Legal sosyalist partilerin işçi sınıfı içindeki büyük örgütlenme başarısı, CHP kurmaylarının uykularını kaçırmaya yetmiştir. Çalışma Bakanı Sadi İrmak "işçi meslek derneklerinin sağlıklı yolda gelişmesi için" yeni bir yasa hazırlamakta olduklarını açıklamıştır. Bu açıklama, işçi sınıfının CHP'den bağımsız örgütlenmesinin önünü kesmek için hazırlanmış, (yakındaki) büyük darbe ve yasak düzeninin de ilk belirtisi olmuştur.

Aralık başında ülke hâlâ sıkıyönetimle idare edilmektedir.

TSEKP'in yayın organlarından *Sendika* gazetesi (kapatılmadan iki gün önce) 14 Aralık 1946'da bir çığlık gibi yükselen aşağıdaki çağrıyla yayımlanmıştır:

"Doktorlar, doçentler, profesörler, ordinaryüsler neredesiniz? Memleketimizdeki antidemokratik kanunlar serisine bir yenisi katılmak üzeredir. Çalışma Bakanlığı tarafından hazırlanan 'işçi ve işveren meslek dernekleri ve dernek birlikleri hakkındaki kanun tasarısını' görmemiş olamazsınız. Bu tasarının insan hak ve hürriyetlerine aykırı hükümler taşıdığını, kendi hak ve hukuk anlayışına bile uymadığını, hukuk mantığı, kanun tekniği bakımlarından dahi iler tutar bir yeri olmadığını da elbette fark etmişsinizdir. Niçin susuyorsunuz?..."

İşçi sınıfına ve "sol"a karşı harekât 16 Aralık 1946 günü başlamıştır. 16 Aralık'ta İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı yayınladığı bildiride "mahkûm komünistler ve müfrit (aşırı) komünist fikirli kimseler tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi merkez ve şubeleri ile İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İşçi Kulübü ve bu partilerin bütün yayın organları kapatılmıştır" denilmiştir.

Her iki parti mensuplarını da kapsayan geniş tutuklamalar, aylar süren dava süreçleri, sonuçta ağır cezaların verildiği bir Türkiye Komünist Partisi operasyonuna dönmüştür.

CHP iktidarı sosyalistlere ancak altı ay dayanabilmiş, içeride henüz zayıf da olsa örgütlü sosyalist hareket bir tehlike olarak kabul edilirken, dışarıda yeni müttefik ABD'nin dikkatini çekecek güçlü bir hamleyle "memleket içindeki vahim komünist tehdit"ten kurtulma zamanının geldiğine karar verilmiştir.

Türkiye Sosyalist Partisi mensuplarından bir kısmı Harbiye Askeri Cezaevi'nde.

Neden İki Sosyalist Parti

Bu konuyu aydınlatabilmek için iki mektubun tanıklığına müracaat etmek gerekmektedir. Bu mektuplar aynı zamanda partilerin kurulma öncesi dönemdeki sol hareket içinde öne çıkan isimlerin görüşleri, görüşmeleri ve perde arkasında yaşananlarla ilgili bilgi de vermektedir.

Mektupların ilki, TKP'nin önemli isimlerinden, yasal yollarla kurulan her iki partide de yakın arkadaşları bulunan ve yaptığı nesnel saptama ve uyarılarla bütün kesimlerin güvenini kazanan Abidin Nesimi'nindir. Abidin Nesimi o dönemde Bilecik'te sürgünde bulunmaktadır.

Diğer mektup ise (İllegal) Türkiye Komünist Partisi İstanbul Parti Sekreteryken, Türkiye Sosyalist Partisi'nin kurulmasına destek vermiş ve partinin Teşkilat Sekreteri olarak örgütlenme sorumluluğunu üstlenmiş Hüsamettin Özdoğu'ya aittir.

Abidin Nesimi'den Alaattin Hakgüder'e Mektup:

"Aziz Kardeşim,

30 / 9 / 1946 tarihli mektubunu aldım. Partimiz hakkında ve Aziz, Behçet ve arkadaşları hakkındaki düşüncelerimizi soruyorsun. Memnuniyetle ve tam bir vicdan huzuru içinde cevaplandırıyorum.

Geçen sene yani 1945 yılında kuvvetli bir ihtimal olarak Eylül sonunda Behçet ve Fehmi Bilecik'e ziyaretime geldiler. Birçok mevzularda görüştük. Siyasi bir parti kurulması devresinin geldiğine kani olduk ve buna hazırlık olmak üzere bir taraftan (bir Nizamname ve Program) diğer taraftan o devrede mali durumum müsait olduğu için (büroya ait malzeme için) gerekli hazırlıklara başladım.

Hazırladığım (Program ve Nizamnameyi) Fehmi ve Behçet'e yolladım. İstanbul'daki arkadaşlarım ve Câmi Bey Program ve Nizamnameyi gözden geçirip gerekli rötuşları yaptıktan sonra iş, resmi müracaat safhasına girecek bir hale geldi. Resmi müracaatta teşekkülün başı Câmi Bey görünecekti.

Hatırlarsınız 'Bugün' gazetesini çıkaracağımız günlerde de gazetenin başmuharirliğine Câmi Bey'i namzet göstermiştim. Zira Câmi Bey Milli Hükümetin ilk Dâhiliye

Vekilidir. Mûdafaa-i Hukuk teşkilatının müessis ve ilk kongre reisidir. Bu itibarla gerek Türkiye gerek dünya mikyasında bir otoritesi vardır. Câmi Bey'le diğer müessis arkadaşlar resmi müracaat yapmak üzere iken Doktor Şefik Hüsnü Bey keyfiyetten haberdar oluyor. Câmi Bey'e ziyarete geliyor ve bu resmi müracaata iştirak arzusunu izhar ediyor. Bunun üzerine Câmi Bey'in muvafakat ve tensibiyle Fehmi, Doktor Şefik Hüsnü Bey'e Program ve Nizamnameyi gönderip gerekli bazı tadiller yapıyor. Bu son muaddel şekli Sabiha Hanım görüyor, o da iştirak arzusunu izhar ediyor. Bu suretle resmi müracaatın, Câmi Bey, Doktor Şefik Hüsnü Bey, Sabiha Hanım ve bizim genç arkadaşlar tarafından yapılması kararlaştırılıyor.

Tam bu devrede Sabahattin Âli İstanbul'dan Ankara'ya geliyor. Keyfiyet Sabahattin'in de kulağına gitmiş. Sabahattin keyfiyeti Fehmi'den tahkik ediyor ve doğru olduğunu öğrenince partinin 'neşriyat işlerine' tahsis edilmek üzere bu işe 30 bin lira konabileceğini ve bu müracaata Esat Adil Bey'in de ithalinin faydalı olacağını söylüyor.

Fehmi bu işe muvafakat ediyor. Nizamname ve Programın Esat Adil'e gösterilmesini ve resmi müracaatta imza koyması için Fehmi, Esat Adil Bey'in ziyaretine gidiyor.

Esat Adil müracaatın, Sabahattin Âli'nin koyacağı 30 bin lira ile kurulacak matbaanın tesisinden sonra olmasını daha doğru buluyor. Câmi Bey, Şefik Hüsnü Bey, Sabiha Hanım bu fikre meylediyorlar ve genç arkadaşları da bu fikre imâle (eğilim göstermek) ediyorlar.

Hâlbuki ben bu fikre şiddetle muarızdım. Ağır bir mektupla keyfiyeti doğru bulmadığımı bildirdim. Fakat tesir göstermedi. Sebebini de sana bildireyim: Hatırlarsınız ki o devirlerde Cumhuriyet Bayramında siyasi suçlar için bir af ilanı bahis mevzuu idi. Partinin kurulması gecikecek olursa bu takdirde hapiste ve sürgünde bulunan Nazım Hikmet, Kerim Sadi, Hamdi Şamilof, Doktor Hikmet Kıvılcımlı... ilahir serbest kalacaklardı. Böyle bir merkezi siyasi partinin içine Nazım Hikmet'i, Kerim Sadi'yi, Şefik Hüsnü'yü, Hamdi Şamilof'u alacak bir partinin o zaman kurulmasına maddeten imkân yoktu. Zira Hamdi Şamilof, Nazım Hikmet, Mustafa Börküce, Hüsamettin Özdoğu ... ilahir arkadaşların partiden çıkarılmaları, vaktiyle Doktor Şefik Hüsnü Bey'in bunları sırasıyla 'Balkan Partisi'ne ve 'Komintern'e bunların bir kısmı Josef Stalin'e muhalif olan Birke-Alimof grubu ile ve diğer bir kısmının Türkiye polisi ile işbirliği ettiğine dair sunduğu rapordur.

İşte bu sebeplerden dolayı Nazım Hikmet'le Şefik Hüsnü'nün aynı arabada koşullmalarına imkân yoktur. Hâlbuki parti daha evvel kurulur ve merkezi bir hüviyet kazanır ve parti başında Şefik Hüsnü değil de mesela Câmi Bey görülecek olursa öyle sanırım ki bu dargın arkadaşları birleştiren çimento vazifesini Câmi Bey görebilir. Bu suretle partinin bir "konglomera" (karışık) manzarası göstermesine rağmen zamanla bu ihtilaf da tasfiye edilerek partinin mütecanis bir hal göstermesi imkân dâhiline girer. Parti Nizamnamesinde 'İdare Heyeti'nin nispi temsil usulü ile kurulmasını koymamızın sebebi de hapisten ve sürgünden dönenlere mevcut kuvvetli bir teşkilat içinde 'belli edilmeden ve tecrübe edilmeleri imkânı olmadan' çalışabilecekleri hakkında itminan vermekten ibaretti. Bu suretle parti, hapis ve sürgünden gelenlerin faaliyete başlayacakları zamana kadar kuvvetlenebilirse, o takdirde hapisten gelenlerin partiyeye iltifat edecekleri tabii idi.

İşte bu endişemi arkadaşlarıma bildirdim. Fakat maalesef muvaffak olamadım. Bu suretle parti zamanında kurulamadı. Halk Partisi'nin eski Genel Sekreteri Memduh Şevket Bey'le yaptığım görüşmede Örfi İdare'nin 1945 Kânunusanasinde kalkacağını

ima etmişti. Fakat 4 Aralık hadisesi bütün projeleri altüst etti. Örfî İdare kaldırılmadı. Bunu karanlık günler takip etti. Sabiha Hanım ve Câmî Bey hapse girdiler. İşte Câmî Bey ve Sabiha Hanım'ın içeride bulunduğu günlerde Fehmi, Esat Adil'i Şefik Hüsnü ile tanıştırdı. Bunlar anlaşılmadılar. Kısa bir müddet sonra Esat Adil tek başına Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurmaya teşebbüs etti. Bu teşebbüsü de Şefik Hüsnü'nün teşebbüsü takip etti... Benim durumum: Bir tarafta ilk Program ve Nizamnamesi tarafından yapılmış olan "Türkiye Köylü ve Emekçi Partisi"ni Doktor Şefik Hüsnü resen tesis etmiş. Diğer tarafta da Program ve Nizamnamesiyle alakam olmayan fakat arkadaşlarım tarafından kurulmuş olan Türkiye Sosyalist Partisi arasındadır..."

İkinci Mektup; TKP'nin İstanbul İl Sekreteri Hüsamettin Özdoğu'dan Şahabetin Kıvılcım'a:

"11.8.1946

Şahap Arkadaş,

Şimdi mektubumu aldım. Derhal cevap yazıyorum. Şimdiye kadar sana mektup yazmadığımın sebebi, bugün bana sorduğun suali senden daha evvel beklediğim içindir. "Ne için iki tane sosyalist partisi var?" diyorsun.

... Ben şimdi sana, benim dâhil olduğum "Türkiye Sosyalist Partisi" ile Doktor Şefik Hüsnü'nün başkanlık ettiği "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi" arasındaki "farkı ve ikiliği" izaha çalışacağım. Sana bunu izah ederken dedikodudan mümkün mertebe sakınmak ve işi daha ziyade "nazari olarak" ispat etmek isterim.

Benim fikrim şu: Bugün memleket dâhilinde beliren "demokrat hareketlerden istifade etmek" ve bu hareketler esnasında kitlelerin meydana çıkaracağı "inkılâpçı elemanlarla" el ele vererek "harekâtın genişlemesine, büyümesine" çalışmaktır.

Bunun için eski sistem "grupçu, sektancı, dedikoducu" faaliyetlerimizi bir tarafa bırakarak "muayyen ve aktif bir kadro kurmaya" ve bu surette genişleme istidadında bulunan "işçi harekâtını" tanzim etmeye çalışmalıyız ve bu hareketin bize müzahir olacak "birçok cereyanları" desteklemeliyiz. İşte benim fikrim budur.

Birçok senelerden beri yalnız arkadaşlar arasında mücadele ile iktifa edip "sınıf mücadelesini" unutan birkaç eleman, bu harekât tarzını bir türlü hazmedemediler ve yeni hadiselerle uyamadılar. Çünkü eski grupçu zihniyet onları senelerce kasıp kavurmuştu. Onlar birkaç kişiden başka, kimsenin inkılâpçılığına inanmayacak kadar kör bir zihniyetin pençesine katılmışlardı. Bunlar inkılâpçılıktaki inhisarlarında o kadar ileri gitmişlerdi ki, nihayet bunu iddia ederken gülünç mevkie de düşmüş bulunuyorlar. "Biz yirmi beş senedir inkılâpçıyız. Binaenaleyh inkılâp hareketleri bizimle kaimdir" diyorlar. Ben inkılâpçılığın seneye tartıldığını şimdiye kadar hiç görmedim ve işitmedim. Senelerin fazlalığı inkılâpçılığı tezkiye etmez. İnkılâpçılar seneleri ileri sürerek değil, bugünkü hareket hatları ile kitlelerin malı olmaya çalışmalıdır. Senelerin sayısı ancak burjuva aparatında makam maaşları yahut tekaüdiye stajları bahis mevzuu olduğu zaman ileri sürülür.

Dünya işçi tarihi, hatta bizim işçi tarihimiz muayyen seneler inkılâp yolunda yürüyüp de bilahare yanlış taktikleri dolayısıyla aksi inkılâba kadar giden nice kahramanlar görmüştü değil mi?

İşte bu nazariye onları amelenin inkılâpçı hareketini itimatsızlığa kadar sürüklemiştir. Bugün proletarya davasının içinden belki bizleri de yarı yolda bırakacak inkılâpçı

elemenların çıkacağına inanmamak, amele davasının inkılâpçılığına inanmamak demektir. Kendisinden başka kimseye inanmamak demektir. Amele harekâtını bir "kitle harekâtı" değil, bir "grup harekâtı" olarak kabul etmek demektir. İşte ayrıldığı-mız belli başlı nokta budur.

Bazı arkadaşlar, hadiselerle dışarıdan alakadar olanlar, işin iç yüzüne vakıf olmayanlar, bu işin "bir partide münakaşa ve hallini" ileri sürdüler ve yine sürüyorlar. İkinci bir partiyi biz kurmadık, onlar kurdular. Zira biz, daha evvel kurulmuştuk. Eğer onlarda grupçuluk, sektancılık fikir ve zihniyeti hâkim olmasaydı, partimize girer ve fikirlerini münakaşa edebilirlerdi. Hâlbuki onlar buna lüzum görmeden ikinci bir parti yarattılar. Şüphesiz bu hareketlerini bastırmak için de yine eski metotlara başvurdular. Bizim eski inkılâpçı olmadığımızı, içlerimizden birçoğumuzun polis olduğumu, Hükümet'ten tahsisat aldığımızı ileri sürdüler. Fakat maatteessüf bu çirkin ve çirkef taktiklerinde de muvaffak olmadılar. Çünkü biz hatt-ı hareketimizin, bütün faaliyetimizin işçi eskrâr-ı umumîyesinin ve onun vereceği hükmün karşısında mevki almış bulunuyorduk.

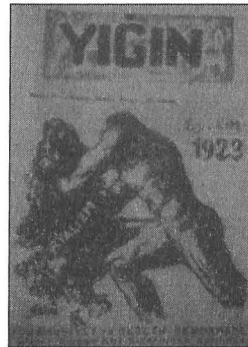
Bu birkaç kişilik grup başka bir manevra daha yapmak zorunda kaldı ve bu sefer de "kendi programlarının bizden daha ileri bir program olduğunu" yaymaya başladılar.

Asıl bahis mevzuu olan "kitleleri teşkilatlandırmak" ve "harekete geçirmektir"; bunun için muayyen merhaleler ve taktikler icap eder. Bizim programımızın bu "taktiklerden" ve "merhalelerden" geri kaldığını zannetmiyorum. Her zaman "en ileri bir şiar" inkılâpçı olamaz. Eğer "zamanındaki taktiğe uymuyorsa" hatta bu şiar "bazen aksi inkılâpçı" bile olabilir. Buna inkılâp hareketinde "Troçkizm" denir.

Bir iki "şiar" atıp, bir iki kelime yazıp kendimizin inkılâpçı olduğumuzu ispat etmekle kalmayacağız. Bu bize bir fayda vermez. "Kitleleri inkılâba sürüklenme yollarını" arayacağız.

İki partinin birleşmesi teklifle olmayacaktır. Birleşmeyi amele sınıfının kendisi halledecektir. Çünkü biz ve her iki parti de amele sınıfının açık mahkemesi önünde bulunuyoruz. Hangimiz ona daha iyi hizmet eder, onun menfaatlerine uygun hareketler yaparsak, şüphesiz o da o tarafa doğru akacak ve bu suretle ağırlaşan terazinin kefesini diğer kefsi havaya kaldıracaktır.

Vaziyeti iyi tetkik et. Hangi taraf haklı ise o tarafta yer al. Orta yerde durmak, şimdilik beklemek inkılâpçılığa yaraşmaz. Mektubumu ve fikrini beklerim..."

TSP'nin yayın organlarından *Gün* dergisi (solda),
TSEKP'nin yayın organlarından *Yığın* dergisi.

Bu iki mektupta yer alan bilgilerle, o günlerde yaşanan olayları dikkate alarak şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

Abidin Nesimi yukandaki mektubu yazdığı sırada Bilecik'te sürgündedir. Mektubu da Bilecik'ten yazmıştır. Olaylar CHP'nin "Tek Parti rejiminin" sürdürülemeyeceği ve göstermelik bir demokrasiye geçiş yollarını arandığı 1945 yıllarında geçmektedir.

İllegalite düzeyindeki Türkiye Komünist Partisi ve TKP'nin dışında bulunan muhalif sol çevreler, yakında gerçekleşmesi muhtemel yeni özgürlük ortamında yasal imkânlarla siyasi mücadeleye devam etmek, bunun için de "sol" ve "sosyalist" bir parti kurmak üzere her çevre birbiriyle temas ve görüşmeler yapmıştır. Nitekim o haftalarda, Abidin Nesimi, CHP'nin önemli isimlerinden Memduh Şevket'ten (Esental) aldığı bilgiye göre CHP, sol partilerin kurulabilmesi için yasal değişikliğe hazırlanmaktadır.

Abidin Nesimi'nin ilk program taslaklarını hazırladığını söylediği sosyalist parti projesinin lideri Cami Bey'dir (Baykurt). Cami Bey, ilk Meclis'te Aydın milletvekilliği yapmış, ilk Hükümet'te İçişleri Bakanı olmuş asker kökenli bir siyasetçidir. Askerlikten ayrıldıktan sonra sol siyasetle yakından ilgilenmiş, Tan Olayı'nda tahrip edilen *La Turquie* gazetesinin başyazarlığını yapmış, *Yeni Dünya* adında bir gazete çıkarmış; Meclis'te, hükümet nezdinde, sol siyaset içinde ağırlığı olan bir kişiliktir.

Cami Bey'in başkanlığında yapılması düşünülen sol parti projesine mümkün olduğu kadar farklı çevrelerin katılımının sağlanmasıyla, tabanı geniş bir kitle partisi olması, genel kabul gören bir anlayış olmuştur. Bu amaçla önce Türkiye Komünist Partisi'nden Şefik Hüsnü ve *Tan* gazetesindeki etkili yazılarıyla tanınan gazeteci Sabiha Sertel projesi benimsenerek Câmî Baykurt'ın başkanlığındaki partinin kuruluş çalışmalarına katılmışlardır. Sol bir kitle partisi düşüncesi heyecan yaratmış; aynı aylarda hem gazeteci hem edebiyatçı kişiliğiyle Sabahattin Âli ve Esat Adil Müstecaplıoğlu'da bu partinin kuruluş çalışmalarına dahil olmuştur. Esat Adil de bürokrasi içinden gelen, sol siyaseti yakından izleyen ve yayımlamaya başladıkları *Gün* dergisiyle sosyalist bir kitle partisinin toplumun ihtiyacı olduğunu düşünen siyasetçilerdendir.

Sol kulvarda yaşanan bu hareketlenmeyi, Hükümet ve CHP'nin de dikkatle izlediğine şüphe yoktur. Yıllardır komünistler ve sosyalistler üzerinde büyük bir terör estiren, onları işkence, hapis, sürgün, işsizlik ve açlıkla cezalandıran, emekçilerin hak ve hukuklarını kendi iktidarlarının keyfiyeti içinde gören CHP'nin bu oluşumlara kayıtsız kalması beklenemezdi.

Bu gelişmelere o günlerde CHP içinden kopan Bayar-Menderes muhalefетinin etkisini de ilave etmek gerekmektedir. Celal Bayar ve Adnan Menderes CHP'den ayrıldıktan sonra yeni bir parti kurmayı hep gündemde tutmalarına rağmen; –daha önce belirtildiği gibi– solcuların, liberallerin ve Tek Parti diktatörlüğüne karşı olan bütün muhalefетin katıldığı "İlerici Cephe" diye nitelendirilen bir hareket içerisinde ürkekçe de olsa yer almışlardır. 1 Aralık 1945 yılında çıkarılan ve "İlerici Cephe"nin yayın organı olarak düşünülen *Görüşler* dergisini desteklemişler ve dergide yazı yazmayı vaat etmişlerdir.

Yine Abidin Nesimi'nin dikkat çektiği –ve tarafları ellerini çabuk tutmaları konusunda uyardığı– bir başka sorun bulunmaktadır. Komünist hareket içindeki Nazım Hikmet, Kerim Sadi, Hamdi Şamilof, Doktor Hikmet Kıvılcımlı gibi kimi önemli isimler o aylarda ya hapiste ya sürgünde bulunmaktadır. Bu isimler TKP'nin Genel Sekreteri olan Şefik Hüsnü tarafından çeşitli politik suçlamalarla partiden uzaklaştırılmış

isimlerdir. Ekim ayında çıkması muhtemel bir aıla bu isimler geri dönecek ve kurulacak partide yer almak isteyebileceklerdir.

Abidin Nesimi, komünist hareket içinde belli ağırlıkları olan bu isimler için; *Câmi Baykurt başkanlığında program ve tüzüğü oluşturulmuş ve örgütlenme konusunda mesele alınmış, farklı kesimleri uzlaştıran bir sosyalist partide çalışabilirler, ama yakın geçmişte çatıştıkları Şefik Hüsnü ile aynı çatı altında bulunmazlar*, demektedir.

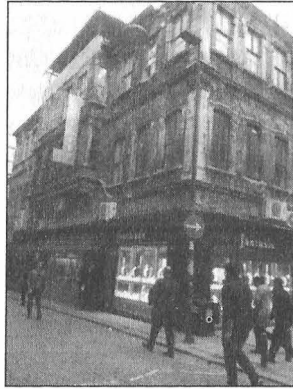
Ancak bu sorunun nasıl aşılabacağına fırsat kalmadan kurulacak parti projesi Hükümetin provokasyonu ile sonuçsuz kalmış ve olayın yönü değişmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi derin devlet deneyimiyle bu noktada devreye girmiştir. Basında, Meclis'te, sokakta büyük bir kışkırtma, karalama, baskı ve zorbalık furyasıyla teşkilatını harekete geçirmiş, polisin ve sıkıyönetim komutanlıklarının marifetiyile Tan Matbaası olayı yaşanmıştır.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kalkan Ey Ehl-i Vatan" yazısı işaret olmuş, Tan Matbaasıyla birlikte *La Turquie* ve diğer bazı matbaa ve kitabevleri de tahrip ve talan edilmiş, sol bir kitle partisi projesinin iki önemli ismi Câmi Baykurt ve Sabiha Sertel tutuklanmış, CHP'den kopan Bayar ve Menderes muhalefeti estirilen terörle İlerici Cephe'den çekilmiştir.

Sol kitle partisi projesi, Câmi Baykurt'un tutuklanmasıyla geride kalanlar tarafından devam ettirilmiştir. Abidin Nesimi, bu aşamadan sonra Şefik Hüsnü ile Esat Adil'in partinin kurulması için bir araya geldiklerini ancak *prensipte* anlaşılmadıklarını yazmıştır.

Abidin Nesimi'nin sözünü ettiği, Şefik Hüsnü ile Esat Adil'in yasal bir parti için bir araya gelip anlaşamamalarına neden olan *prensipler* konusunda yukarıda yer alan Hüsamettin Özdoğu'nun mektubu açıklayıcı olmaktadır.

TSEKP'nin Genel Merkezi.
İstanbul, Çemberlitaş Kürkçüler Caddesi,
Mesih Mehmet Paşa Sokak, Arnavut Han, No 32.

Hüsamettin Özdoğu TKP'nin İstanbul İl Sekreteri olarak parti içinde önemli bir işlevi olmakla birlikte Genel Sekreter Şefik Hüsnü ile siyasi mücadelenin yürütülmesi açısından farklı görüşleri bulunmaktadır. Bunu yukarıda açıkça yazmıştır ve bu mektup bir bakıma içinde bulunduğu TKP için bir özeleştiri, partinin eski fikirlerini devam ettirmek isteyen Şefik Hüsnü ve çevresi için de bir eleştiridir.

Hüsamettin Özdoğu mektubunda; “bugün memleket içinde beliren ve TKP’nin dışında bulunan demokrat hareketleri –TKP ile– aynı legal partide buluşturmak ve bu ortak mücadele sırasında kitlelerin meydana çıkaracağı devrimci kadrolarla hareketin büyümesine çalışmak” biçiminde ifade etmektedir.

Hüsamettin Özdoğu, kendi partisini kitlelerle bağı olmayan, sekte, grupçu, dedikoducu, devrimciliği tekeline alan ve kimseye bırakmayan zihniyete sahip olmakla suçlamakta; *bu politikayı bırakıp devrimci mücadeleye yardımı dokunacak bütün hareketleri desteklemeliyiz, bunun için de kendi alışıldık çevremizin dışına taşmalıyız*, demektedir.

Diğer taraftan Abidin Nesimi’nin sözünü ettiği prensipler sorusunda Şefik Hüsnü ve TSEKP, TKP’nin gücüne dayanan, kendi dışındaki solla işbirliğinde kendi kurallarını işleten, Kominternli yıllardan kalan politik katılığı koruyan ve geleneksel hale gelmiş parti anlayışında ısrar eden hareket tarzı içinde olmuştur.

TKP’nin İstanbul İl Sekreteri Hüsamettin Özdoğu’nun desteklediği, başında Esat Adil’in bulunduğu TSP ise; TKP dışındaki sol’la yakın işbirliği, daha gevşek ideoloji, daha kitlesel geniş tabanlı bir parti, yeni unsurların sosyalist mücadeleye kazanılması ve bu yolla kitle içinden çıkacak genç kadrolarla yola devam edilmesini savunmuştur.

Bu temel yaklaşımın dışında her iki partinin yayın organlarında program tartışmaları, TSP’nin Avrupa tipi (İkinci Enternasyonal) sosyalizmini hedeflediği suçlamaları, sosyalist hareketi gerçekte kim böldü tartışmaları karşılıklı suçlamalarla devam etmiştir.

1946 yılı Aralık ayı ortalarında Sıkıyönetim mahkemeleriyle başlayan süreç, hem TSEKP hem TSP için örgütlerin kapatılmasıyla büyük bir komünist-sosyalist soruşturmasına dönüşmüş, devletin sol harekete olan düşmanlığı bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, Promete Yayınları, Birinci Cilt, İstanbul 1979.

Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

Atilla Akar, *Eski Tüfek Sosyalistler*, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1989.

Emin Karaca, *Unutulmuş Sosyalist Esat Adil*, Belge Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2008.

Erden Akbulut (Derleyen), *Dr. Şefik Hüsnü Deymer – Yaşamöyküsü, Vazife Yazıları*, Sosyal Tarih Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2010.

Fethi Tevetoğlu, *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Birinci Baskı, Ankara 1967.

İbrahim Topçuoğlu, *Neden 2 Sosyalist Partisi, TKP Kuruluş ve Mücadelesinin Tarihi 1914-1960*, I. Cilt, Birinci Baskı, Eser Matbaası, İstanbul 1976.

Kolektif, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce –Sol– Cilt 8*, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2007.

Saçak, Siyaset-Kültür-Ekonomi Forumu Dergisi, Sosyalist Parti Programları, Sayı 45, Ekim-1987.

SABAHATTİN ÂLİ’NİN SIR ÖLÜMÜ

*Göklerde kartal gibiydim,
Kanatlarımdan vuruldum.
Mor çiçekli dal gibiydim,
Bahar vaktinde kırıldım...*

Sabahattin Âli

Sabahattin Âli’nin ölümüyle Türk dili en önemli yazarlarından birini kaybetmiştir.

Öyküleri, romanları, şiirleri, çevirileri, gazete yazıları ve makaleleriyle Türk dilinin büyük ustalarından Sabahattin Âli 1948 yılının Nisan’ında, bugün bile ayrıntıları tam bilinmeyen bir komplo sonucunda öldürülmüştür.

Sabahattin Âli, 25 Şubat 1907’de bugün Bulgaristan sınırları içindeki Gümülcine’ye bağlı Eğridere (Ardino) ilçesinde doğmuştur.

Babası, piyade Yüzbaşı Cihangirli Ali Salahattin Bey; “özgürlükçü, edebiyatsever” bir asker ve Osmanlı döneminde liberal görüşleriyle bilinen Prens Sabahattin’in yakın dostudur. Bu yakınlık, Yüzbaşı Ali Salahattin Bey’e doğan ilk çocuğunun adını Sabahattin koydurmuş ve Balkan Savaşı’nda yaralanınca, ordudan ayrılarak Edremit’e yerleşmiştir.

Sabahattin Âli’nin yaşamında ve eserlerinde de derin izler bırakan Ege kasabalarındaki yaşamı böylece başlamıştır.

İlkokulu Edremit’te okumuş, sonra Balıkesir Öğretmen Okulu’na (Dârülmuallimin) devam etmiştir. Burada öğrenciyken okul arkadaşlarıyla çıkarmaya başladığı okul gazetesinde ilk öykü ve şiirlerini yayımlamaya başlamıştır.

Edebiyat Tutkunu Sabahattin Âli...

Bu yıllardan sonra Sabahattin Âli’nin şiir ve öykülerine, dönemin bütün önemli edebiyat ve sanat dergilerinde, örneğin *Çağlayan*, *Servet-i Fünun*, *Akbaba*, *Meşale* ve *İrmak*’ta rastlamak mümkün olacaktır. Sabahattin Âli’nin bu döneminde Türkçü ve milliyetçi edebiyat çevreleriyle daha yakın ilişkileri bulunmaktadır.

1927 yılında –Balıkesir’den nakledildiği– İstanbul’daki İstanbul Muallim Mektebi’ni bitirmiş, aynı yıl Yozgat Cumhuriyet Mektebi’nde öğretmenliğe başlamıştır. 1928’de Milli Eğitim Bakanlığı’nın yabancı dil öğretmenleri yetiştirmek amacıyla Avrupa’ya gidecek öğrenciler için açtığı sınavı kazanarak Almanya’ya gitmiştir. Orada dört yıl kalarak Alman Dili ve Edebiyatı üzerinde çalışmıştır.

Almanya'ya giderken yolda bir gazete bayiinden satın aldığı kitap, sonradan Rasih Nuri İleri'ye anlatıldığına göre, hayatında önemli bir dönemeç olmuştur. Sabahattin Âli'nin "sol" ve "toplumsal konular"a yönelişine bu kitap büyük etken olmuştur. Sözünü ettiği roman Upton Sinclair'ın Türkçeye *Petrol* başlığıyla çevrilen *Petroleum* adlı eseridir. Dostları ve yakın arkadaşları, Almanya'da kaldığı dönemde Sabahattin Âli'nin sol literatürü; sanat, kültür ve ideolojik boyutuyla ve büyük bir merakla araştırdığı ve benimsediği konusunda ortaklaşmaktadırlar.

Dönüşünde yine liselerde öğretmen olarak görev yapmıştır. Ancak Almanya'ya gitmeden önceki Türkçü, Turancı, milliyetçi çevrelerle ilişkisini kesmemekle beraber, sol gazete ve dergilerde yazı yazan aydın çevrelerle ilişkiye girmiştir. İlk büyük kırılma burada meydana gelmiş, Sabahattin Âli'nin eski dostları yeni düşmanları olarak belirmeye başlamıştır. Aynı yıl Nazım Hikmet'in düzeltmen olarak çalıştığı *Resimli Ay* dergisinde öyküleri yayımlanmıştır. 1931 yılında polis bir ihbar üzerine Aydın Erkek Sanat Mektebi öğrencilerinin dolaplarında *Türkiye Komünist Partisi*'nin *Kızıl İstanbul* adlı gazetesini bulmuş, Sabahattin Âli için de "yılancı propaganda yapanlardan" diye bir ihbar almıştır.

Bu olay nedeniyle üç ay tutuklu kaldığı hapisshanede "Kuyucaklı Yusuf ve Jandarma Bekir'i öldüren Halil Efe"yle tanışmış, daha sonra suçsuz bulunarak serbest bırakılmış ve Konya'ya atanmıştır.

Konya'da Nihal Atsız'ın çıkardığı *Atsız Mecmua*'da yeni yazdığı öyküleri yayımlanmaya başlamıştır. Yine 1932 yılında *Yeni Anadolu* gazetesinde Yefim Sosulya'nın "Bir İdealist ve Beşeriyet" öyküsüyle Fritz Sternberg'in "Marksizm ve İhtibas, Marks ve Freud" incelemelerinin çevirileri yayımlanmıştır.

Sabahattin Âli, eşi Aliye Hanım ve kızı Filiz

Yeni Anadolu gazetesinin sahibi sonradan Türkiye'nin "*Kemalist Tarihçi*" kimliğiyle tanındığı Cemal Kutay'dır. Sabahattin Âli'nin önemli romanı *Kuyucaklı Yusuf* bu gazetede tefrika halinde yayımlanmaya başlamış, on beş sayı yayımlandığı halde ücreti ödenmeyince Sabahattin Âli yazıyı durdurmuştur. Buna öfkelenen Cemal Kutay, Sabahattin Âli'nin yedi ay önce bir mecliste okuduğu ve Mustafa Kemal'i hicveden bir şiirini –kendi akrabalarını tanık göstererek– polise ihbar etmiştir. Sabahattin Âli tutuklanmış, yargılanmıştır. Cumhurbaşkanına "ıma yoluyla" hakaretten bir yıl hapse mahkûm olmuştur. Sabahattin Âli kararı temyize göndermiş, temyiz mahkemesi ise

ceza-yı –az bularak– on dört aya çıkarmıştır. Cezasının dört ayını Konya’da yatan Sabahattin Âli, 1933 yılı Mayıs ayında Sinop cezaevine gönderilmiştir. Sabahattin Âli, Sinop Cezaevi’nin nemli koğuşunda, bir portakal sandığından yaptığı çalışma masasında; içinde o harikulade dizelerin olduğu –“Başın öne eğilmesin / Aldırma gönül aldırma”– şiirler, öyküler yazmış, çeviriler yapmıştır.

1940 Karanlığında Aydınlar...

Sabahattin Âli, Cumhuriyet’in onuncu yılı dolayısıyla çıkarılan afla on ay mahpusluğun ardından serbest bırakılmıştır. Öğretmenliğe geri dönme isteği kabul edilmiştir. Maarif Vekili Hikmet Bayur, Sabahattin Âli’den Atatürk’ü öven bir yazı yazmadıkça göreve dönemeyeceğini söylemiş, Sabahattin Âli –Millî Eğitim Bakanı’nın– istediği şiiri yazmıştır. Hikmet Bayur “Gazi Hazretleri’nden de müsaade istihsal edildiği için” kendisini yeniden memuriyete atamıştır.

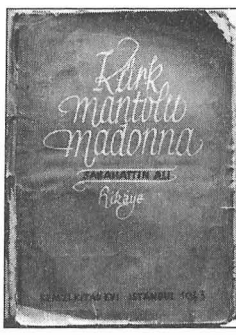
Sabahattin Âli 1935’te Aliye Hanım’la evlenmiş, 1937’de çok sevdiği kızı Filiz doğmuş, aynı yıl askere çağırılmıştır. 1935-1945 dönemi Sabahattin Âli’nin en verimli dönemi olmuştur. *Kuyucaklı Yusuf*, *Tan* gazetesinde, *İçimizdeki Şeytan*, *Ulus* gazetesinde, *Kürk Mantolu Madonna*, romanları *Hakikat* gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap olarak basılmıştır.

1936 yılında açılan Devlet Konservatuarı’nda ünlü Alman yönetmen Karl Ebert’in asistanlığına atanmış, ardından dramaturgluğa yükselmiştir. 1935’le 1943 arasında çıkardığı *Değirmen*, *Kağnı*, *Ses* ve *Yeni Dünya* adlı öykü kitapları; aralarında Nazım Hikmet, Nurullah Ataç, Yaşar Nabi, Pertev Naili Boratav, Orhan Burian, Hüsamettin Bozok, Nahit Sırrı, Orhan Şaik gibi şair ve yazarların da olduğu edebiyat dünyasının büyük beğenisini kazanmıştır.

Sabahattin Âli’nin bitmeyen enerjisi, peşpeşe yayımladığı öykü ve romanlarındaki toplumsal eleştiriler, özellikle *İçimizdeki Şeytan*’da ırkçı ve Turancılara karşı yönelttiği eleştiriler bu kesimi oldukça rahatsız etmiştir. Sağcı ve devlet yandaşı basın Sabahattin Âli’ye karşı hücumlarını artırmıştır. Nihal Atsız, başbakana ve hükümete “gereğini derhal yapması” için şiddetli yazılar yazmıştır. Sabahattin Âli, kendisine hakaret ettiği gerekçesiyle Nihal Atsız’ı mahkemeye vermiş, duruşma günü mahkeme önünde polisin ilişmediği kalabalık bir grup “Yaşasın İnönü, Yaşasın Türk Hâkimleri, Kahrolsun Komünistler” diye sloganlarla gösteri yapmış, Sabahattin Âli’nin kitaplarını yakmıştır.

Aynı günlerde Sabahattin Âli’nin Konservatuar’daki görevine son verilmiştir. O da, İstanbul’a giderek –Türkiye Sosyalist Partisi’nin yayın organı sayılan– *Gün* dergisinde öyküler, *La Turquie* ve *Yeni Dünya* gazetelerinde siyasi fıkralar yazmaya başlamıştır.

1945 baharında İkinci Dünya Savaşı sona ermiş, Avrupa’da ırkçı ve faşist partiler yenilmiş, özgürlük, adalet ve hukuk yeniden umut olmaya başlamıştır. Türkiye’de ise CHP, sol ve sosyalist düşünceye aman vermeyeceğini her vesileyle göstermektedir. 4 Aralık’ta (1945) Hüseyin Cahit’in *Tanin*’de “Kalkın Ey Ehli Vatan” başlığıyla harekete geçirdiği ve CHP örgütlerinin yönettiği milliyetçi gösterilerde, *Tan* matbaasıyla birlikte *Gün*, *La Turquie* ve *Yeni Dünya* idarehaneleri tahrip edilmiştir.

Sabahattin Âli'nin 1943 tarihli kitaplarının ilk basımları;
Kürk Mantolu Madonna ve *Kuyucaklı Yusuf*.

Markopaşa Gazetesi, Sahibi ve Başyazarı Sabahattin Âli...

Dünyada faşizm ve diktatörlükler yıkılırken, Türkiye'de CHP'nin Tek Parti diktatörlüğünü devam ettirmesi o koşullarda mümkün olmamıştır. İsmet İnönü Meclis açılışında yaptığı konuşmada "... Tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında başka parti bulunmamasıdır..." diyerek bir başka burjuva partisinin, Demokrat Parti'nin kurulmasının önünü açmıştır. Demokrat Parti kısa sürede örgütlenmiş, 1946 seçimlerinde Meclis'te temsil edilmeye başlamıştır.

1946 yılında kısa süren bu kısmi özgürlük ortamında, *Türkiye Sosyalist Partisi* ve *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi* adıyla farklı sosyalist partiler de kurulmuştur. Toplumda uzun yıllardır süren boğucu baskı ortamının biraz gevşemesiyle kurulan sosyalist partiler de kısa sürede büyük bir örgütlenme ve yayın faaliyetiyle seslerini duyurmaya başlamışlardır.

1946 yılı baharında başlayan bu özgürlük ortamı aynı yılın sonuna doğru geriye dönmüş, CHP durmadan uzatılan sıkıyönetimlerle sol harekete yeni bir darbe vurmuş, bütün sol parti, demek, yayın organı, gazete ve dergileri kapatmış, sorumlularını ve yazarlarını tutuklamıştır. Bu yeni dönemde de CHP ve Demokrat Parti dışında kimseye özgürlük yoktur.

1946 tutuklamalarında Sabahattin Âli de payım almıştır. Sabahattin Âli, sol hareketi adeta ikiye bölen bu "iki partili" siyaset döneminde her iki partide de arkadaşları bulunmakta beraber, başında Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun bulunduğu Türkiye Sosyalist Partisi'ne daha yakındır ve partinin yayın organları *Gün* ve *Gerçek*'te yazılar, makaleler yazmıştır. Gazeteleri kapatılan, işsiz ve parasız kalan bu bir avuç insan; zorbalıkla savaşma, halkı aydınlatma ve özgür basın mücadelesinden asla vazgeçmemiştir.

25 Kasım 1946 tarihinde aralarında Sabahattin Âli, Aziz Nesin, Rifat Ilgaz, Mim Uykusuz, Şerif Hulusi gibi Türkiye'nin en önemli edebiyatçı ve mizahçılarının bulunduğu bir ekip *Markopaşa* adını taşıyan haftalık siyasi mizah gazetesi çıkarmaya karar vermiştir. Gazetenin künyesinde "Sahibi ve Yazı İşlerini fiilen idare eden: S. Âli" ibaresi bulunmaktadır.

Markopaşa kısa zamanda 60 binlik tirajıyla en çok okunan muhalefet gazetesi haline gelmiştir. O dönemin en önemli günlük gazeteleri *Vatan* ve *Cumhuriyet*'in günlük satışları 20 bin civarında olduğu göz önüne alınırsa *Markopaşa*'nın toplumda yattığı etki daha iyi anlaşılabilir.

16 Aralık 1946 tarihli "Topunuzun Köküne Kibrit Suyu" başlıklı yazı dolayısıyla *Markopaşa* İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından toplatılmıştır. Gazetenin sahibi ve sorumlu müdürü olan Sabahattin Âli tutuklanmış hakkında dava açılmıştır. Bu tutuklanma ve salıvermeler aylarca devam etmiş, gazete 19. sayısında tamamen kapatılmıştır. Bu dönemde 16 Aralık'ta Sıkıyönetim Komutanlığı, Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni, onların çıkardığı *Sendika*, *Ses*, *Nor Lor*, *Gün*, *Yığın* ve *Dost* gazetelerini de kapatmıştır. Sabahattin Âli 26 Mayıs 1947'de *Merhumpaşa* adında yeni bir gazete çıkarmış, gazetenin çıkışının ikinci günü Sabahattin Âli yine gözaltına alınmıştır. Gazetelerdeki yazılardan dolayı açılan soruşturma ve mahkeme sayısı dörde yükselmiştir. Bu sırada Sabahattin Âli *Sırça Köşk* isimli öykü kitabını çıkarmış, kitap, Bakanlar Kurulu kararıyla toplatılmıştır. Rıfat Ilgaz'ın oğlu Aydın Ilgaz *Markopaşa* sürecine ilişkin şunları yazmaktadır:

"Babam, mizahçılık sürecinin bir kısmını *Sarı Yazma* adlı kitabında anlattı. Ama benim size asıl diyeceğim, *Markopaşa* süreciyle birlikte bizim evlerimizin de hapislik ve hastalık süreci başlamıştı. Benim çocukluğumda, *Sultanahmet* cezaevi bizim için tatil programının ilk sırasında yer alıyordu. Babam gâh burada, gâh Paşakapısı hapishanesinde, gâh verem olduğu için hastanelerde oluyordu. Ama yine de *Markopaşa* çıkıyordu. Zira savaş sonrası, tek parti döneminin her türlü gizli siyasi ilişkisini *Markopaşa* açığa çıkarıyordu, bir de bunu mizahla yapıyordu. Bütün karaborsacılar, iktidarın bütün adamları dergiyi bir numaralı düşmanı görüyordu..."

Sabahattin Âli ve çok sevdiği kızı Filiz Ali.

Sabahattin Âli bu dönemde Mehmet Ali Aybar'ın çıkardığı *Zincirli Hürriyet* gazetesinde de yazılar yazmıştır. 5 Şubat 1948'de yazdığı "*Asıl Büyük Tehlike Bugünkü İktidarın Devamıdır*" başlıklı yazıdan dolayı hakkında yeni bir soruşturma açılmıştır. Önce *Sultanahmet Cezaevi*'nde, ardından *Üsküdar Paşakapısı Cezaevi*'nde üç ay yatmış, dışarı çıktıktan sonra 25 Kasım 1947'de *Alibaba* adındaki mizah gazetesini çıkarmıştır. Devam eden soruşturmalar, parasızlık, dağıtımın engellenmesi, kâğıt bulamama sorunları nedeniyle gazete ancak dört sayı çıkabilmiştir.

Sabahattin Âli'nin "*Asıl Büyük Tehlike Bugünkü İktidarın Devamıdır*" başlıklı yazıdan bir bölüm şöyledir: "*Memlekette mevcut olmayan bir kırmızı tehlikeyi halkçı kuvvetlere karşı bir silah olarak kullanabilmek için adeta zorla yaratan ve körükleyen bu adamlar hiçbir zaman bu yalanlarla halkın gözünü boyayamayacaklardır. Kötü idare ettikleri milleti komünizm tehlikesinden kurtarmak için yabancılara ianesini bekleyen*

kimselerle, besleyemediği için orospuluk eden karısının namusunu dostlarının yardımı ile temizlemeyi arzulayan adam arasında haysiyetsizlik bakımından hiçbir fark bulunmadığını bu millet pekiyi anlıyor.

Ve bu millet pekiyi biliyor ki, asıl tehlike, bu memleketin istiklalini de, hürriyetini de, varlığını da tehdit eden bir tek ve hakiki tehlike bugünkü ehliyetsiz iktidarın devamıdır."

Markopaşa ekibinden Şerif Hulusi neredeyse güdelik haline gelen –ve hep yine-lenen– polisin bitmez tükenmez baskısını, tutuklanma ve hapis tehditlerini, 21 Mart 1947'de Sabahattin Âli'ye şöyle yazmıştır:

"İki gözüüm Sabahattin Âli,

Sana üzülecek bir haber vereyim, İstanbul Emniyet Müdürlüğü dün sabah Markopaşa idarehanesinde ve Stad Matbaası'nda araştırmalar yapmış. Mevzuu da Aziz'in yazdığı 'Nereye Gidiyoruz?' broşürüymüş. Dün sabah iki polis Aziz'i aldı götürdü. Stad Matbaası'nı tekrar açmışlarsa da Sacit'ten broşürü ve Markopaşa'yı basmamak hususunda teminat istemişler.

Haluk (Yetiş), Mim (Uykusuz), Mücap (Ofluoğlu) ve ben gözlerinden öperiz."

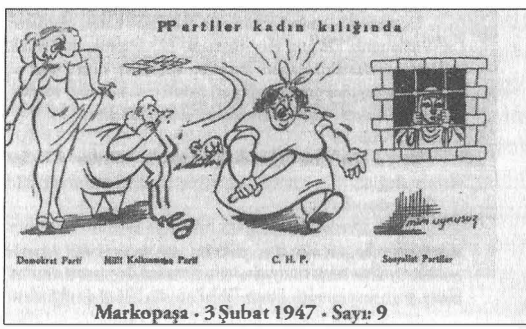
Gazeteci Sabahattin Âli, Markopaşa'nın kütyesinde
"Sahibi ve Yazı İşlerini fiilen idare eden: S. Ali" ibaresini kullanmıştır.

"Markopaşa, Malûmpaşa, Merhumpaşa, Bizim Paşa, Yedi-Sekiz Paşa, Hür Markopaşa, Öküz Mehmet Paşa, Ali Baba, Geveze, Medet, Baştan, Yeni Baştan..."

Bu gazete adları, birbiri ardına kapatılan gazetelerini yaşatmak için aralarında Sabahattin Âli'nin de olduğu bir avuç aydının, devletin bütün zalımlığı karşısında susmayıp, düşüncelerini mizah dergileri yoluyla açıklama konusundaki korkusuz mücadelelerinin göstergesi olmuştur.

Sabahattin Âli, Merhumpaşa'daki "Mahkeme Koridorlarında" başlıklı yazısı nedeniyle tutuklanıp ilk duruşmada salıverildikten sonra yine işsiz kalmıştır. Bu süre zarfında polis Sabahattin Âli'yi rahat bırakmayarak sürekli izlemiş, mahkemeler birbiri ardına devam etmiş ve davalar ceza aşamasına yaklaşmaya başlamıştır.

O günlerde Sabahattin Âli'nin, arkadaşlarından Mediha Esenel'e, "Ankara için kafamda müthiş bir eser hazırlanıyor, bu eser Ankara'nın yaman bir eleştirisi olacak, bundan sonraki romanımın adı Ankara" dediği kayıtlara geçmiştir.

Markopaşa'da Mim (Mustafa) Uykusuz imzalı karikatür.

Kaçış ve Ölüm...

Sabahattin Âli'nin dostları, onu; yerinde duramayan, her an hareket halinde olan, üreten, dost meclislerinde söyleşmeyi seven, nüktedan, neşeli ve enerji dolu bir karakter olarak anlatmaktadırlar. Sabahattin Âli polisin baskılardan bunalmıştır ve yakında bitecek olan davalarla mahkûm olacağı ve uzun mahpusluk ihtimali Sabahattin Âli'yi korkutmaya başlamıştır. Fransa'ya gitmeyi düşünerek pasaport başvurusu yaptıysa da bu talebi reddedilmiş, karısı ve kızı Ankara'da, kendi İstanbul'da kapana kısılmıştır.

Bu zor dönemde büyük bir aşkla ve tutkuyla bağlı olduğu küçük kızı Filiz'i özlüyor, polis takibinden kurtulmak için saklanıyor, dostlarından Rasih Nuri İleri'nin Nişantaşı'ndaki evinde kalıyor, yalnızca geceleri tebdil-i kıyafet sokağa çıkıyor, yazamıyor, çalışmıyor, ailesine para gönderemiyor, yalnızca okuyor, yeşil mürekkepli kalemleyle not alıyordu.

O dönem Türkiye şartları son derece karanlıktır. Sol'u ve komünistleri ezme ve sindirme kampanyası sınır tanımamaktadır. Örneğin 22 Haziran 1948 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, "Türkiye'deki komünistler yabancı devlet ajanı sayılacak" diye manşet atarak devlet terörünün tırmanacağına işaret etmiştir.

Sabahattin Âli ise bu sıkıştığı kapandan kurtulmak için Türkiye'den kaçmayı kafasına koymuştur.

Kaçış konusunda Sabahattin Âli'ye yardım eden ve kaçacağı son günlere kadar evinde kalacağı dostu, Rasih Nuri İleri'dir. Kaçma planı konusunda Rasih Nuri İleri dışında kimsenin bilgisi yoktur.

Rasih Nuri İleri'ye göre Sabahattin Âli'nin kaçması ve öldürülmesi şöyle olmuştur: Sabahattin Âli'nin dostlarından avukat Mehmet Ali Cimcoz, müvekkillerinden zengin ve ticaret yapmak isteyen Melek Hanım'ı bir kamyon almaya ikna ederek, nakliyat işini -bunu kaçma planının bir parçası olarak gören- Sabahattin Âli'ye vermiştir.

Sabahattin Âli, Adana ve Osmaniye'ye iki sefer yapmış, peynir vb. taşımış, ancak Suriye hududundan kaçış imkânı bulamamıştır.

Sabahattin Âli, sık sık girip çıktığı hapisanelerden birinde tanıştığı Ali Ertekin adlı kişiyi bularak kaçış konusunda onun ilişkilerinden yararlanmayı düşünmüştür. Ali Ertekin, Bulgaristan sınırında kaçakçılık suçlarından sabıkalı bir Yugoslav göçmenidir ve astsubayken bir hırsızlık olayından dolayı ordudan atılmıştır. Ali Ertekin, Sabahattin Âli'yi Bulgaristan'a para karşılığı geçirebileceğini söylemiştir.

Ali Ertekin "adam kaçırma işini", Topkapı'da berber dükkânı işleten Berber Hasan'la birlikte yapmaktadır ve Ali Ertekin, Sabahattin Âli'yi Berber Hasan'la tanıştırmıştır.

Bu arada bir başka bilgilerden de söz etmek gerekmektedir. Sabahattin Âli'ye kamyon işini bulan avukat Mehmet Ali Cimcoz ve karısı Adalet Cimcoz'un —ki ikisi de Sabahattin Âli'nin yakın arkadaşları arasındadır ve Sabahattin Âli uzun zaman onların evinde de kalmıştır— Milli Emniyet'le (o dönemki MİT) ilişkisi olduğu söylenmektedir. Bu ihtimali Sabahattin Âli de kabul etmekte ancak Cimcoz'larla olan ilişkileri düzeyde dostluğundan dolayı Cimcoz'ların kendisini koruyacağını düşünmektedir.

Yine kaçma planı yaparken ilişkilerinden yararlanacağını düşündüğü astsubaylıktan atılma Ali Ertekin de Milli Emniyet ajanıdır. Bulgaristan'a kaçırdığı söylenen kişiler aslında Milli Emniyet operasyonlarıdır ve Milli Emniyet kendi ajanlarını Bulgaristan'a bu yolla sokmaktadır.

Rasih Nuri İleri, o günleri anlatırken şöyle devam etmektedir:

"Tuzak hazırdı. Sabahattin böylece bu hapislane arkadaşına kanıp son yolculuğuna hazırlandı. Gözaltına alına alına, gire çıka, üstelik önünde uzun tutukluluk yılları kesinleşen Sabahattin Âli, bir odaya kısılmış kedinin duvardan duvara atlaması psikolojisi içinde sınırdan sınıra koşmaktaydı... Diğer yönden Sabahattin Âli'nin örgüt adamı olmayışı bunun sonucu kaçışını kendi başına hazırlaması ve kendi zekâsına fazla güvenmesi..." felaketi davet etti.

12 Ocak 1949 tarihli gazetelerden Sabahattin Âli'nin öldürüldüğünü duyuran basından bir haber (solda), Sabahattin Âli'ye adanan *Başdan* dergisinin 24. sayısı.

Sabahattin Âli, Ali Ertekin'le para karşılığında Bulgaristan sınırından kaçırılması konusunda anlaşmıştır. Anlaşmaya göre; Sabahattin Âli ve Ali Ertekin kamyonla Kırklareli'ne gidecek, gece Bulgar sınırı geçilecek, Sabahattin Âli sınırı geçtiklerine kanaat getirdikten sonra Ali Ertekin'e imzalı bir kart verecek, Ali Ertekin bu kartla İstanbul'a gelip Berber Hasan'dan hizmetinin karşılığını alacaktı. Sabahattin Âli'nin Bulgaristan üzerinden Avrupa ülkelerine geçtiği kesinleştikten sonra —kimliği bilinmeyen— iki kişinin daha aynı yolla ve Ali Ertekin tarafından kaçışı sağlanacaktı.

Rasih Nuri İleri'nin evinde bu planı yapan Sabahattin Âli, Rasih Nuri İleri'ye iki mektup bırakmıştır. Birinci mektubu karısı Aliye Hanım ve kızı Filiz'e, ikinci mektubu ise arkadaşları avukat Mehmet Ali Cimcoz'a yazmıştır.

Her iki mektupta da kaçmaya mecbur olduğunu, başka şans kalmadığını anlatmakta, Mehmet Ali Cimcoz'a verilecek zarfta ayrıca kamyon faturası, hesaplar ile ilgili belgeler bulunmaktadır.

Sabahattin Âli ve Rasih Nuri İleri arasındaki anlaşmaya göre; kaçma eyleminden sonra Rasih Nuri makul bir süre bekleyecek, basında bir haber çıktı mı diye izleyecek, bir haber alamazsa Berber Hasan'a gidip tıraş olacak ve burada *"yeşil mürekkeple imzalı bir kartvizit düşürdüm"* diyecek, Hasan'dan kartviziti alacak, eğer Sabahattin Âli imzalı kartvizitin üzerinde *hiç nokta yoksa* –Sabahattin Âli'nin sınırı geçtiğini anlayacak–, mektupları –gizlice– sahiplerine postalayacaktır.

28 Mart 1948 günü İstanbul'dan ayrılan Sabahattin Âli'den bir daha haber alınmamıştır.

16 Haziran 1948 günü (yaklaşık 2,5 ay sonra) Kırklareli'nin Üsküp nahiyesi yakınlarında koyunlarını otlatan Çoban Şükrü arazide bir ceset bulduğunu jandarmaya ihbar etmiş, soruşturmayı genişleten polis, Bulgaristan'a adam kaçırmadan sabıkalı Ali Ertekin'i yakalamıştır.

Yakalanan Ali Ertekin, Sabahattin Âli'yi "milli hisleri"nin etkisi altında kalarak öldürdüğünü *itiraf* etmiştir.

Ali Ertekin'in mahkeme sırasında Milli Emniyet'in elemanı olduğu ortaya çıkmış, mahkeme savcısı gizli duruşma talep ederek duruşmalarda diğer Milli Emniyet elemanlarının dinlenmesini istemiştir.

Ali Ertekin cinayet işlediğini itiraf ettiği halde 4 yıl hapis cezası almış, bir buçuk yıl sonra ise tahliye edilmiştir.

Rasih Nuri İleri, –Nisan ayı ortalarında– daha önce kararlaştırıldığı üzere, Topkapı'da bulunan Berber Hasan'a gittiğini, Berber Hasan'dan aldığı Sabahattin Âli'nin imzası olan kartvizit üzerinde *hiç nokta bulunmadığını*, bu durumda Sabahattin Âli'nin sağ salım sınırı geçtiğine kanaat getirdiğini ve mektupları gizlice sahiplerine ulaştırdığını yazmıştır.

12 Ocak 1949 tarihli gazetelerden Sabahattin Âli'nin öldürüldüğünü öğrendiğinde Rasih Nuri çok şaşırmıştır.

Rasih Nuri İleri'nin Sabahattin Âli'nin öldürülmesine ait yorumu ise şöyledir:

"Sabahattin Âli Bulgar sınırında Ali Ertekin tarafından öldürülmemiştir. Bir mizanzenle sınırı geçtiğine kanaat getirdikten, Ali Ertekin'e kartvizit vererek gönderdikten sonra Milli Emniyet tarafından yakalanmıştır. Kırklareli Emniyet Müdürlüğünde sorgusu sırasında işkence edilirken öldürülmüştür. 1948 yılının Mart sonu Nisan başı sırasında vuku bulan cinayet, kendisi ile kaçmak isteyen iki kişiyi yakalamak için gizlenmiştir. Ceset sınır civarına bırakılmış ve çürümüştür. Kaçak iki kişi yakalanamayınca, Sabahattin'i yakalayan Milli Emniyet ajanı Ali Ertekin katil rolünü üstlenmiştir. Hafifletici sebeplerle ve dört yıllık ceza ile kurtarılmıştır."

Burada Milli Emniyet'in hesabının ise, Sabahattin Âli ve arkasından kaçmaya çalışan iki gencin yakalanmasından sonra büyük bir "komünist-ajan" örgütünün çöktüğü biçiminde yeni bir terör dalgası başlatmak olduğu yorumları yapılmaktadır.

Mahkeme süreci tutarsızlık, mantıksızlık ve saçmalıklarla doludur. Örneğin, cinayeti üstlenen Ali Ertekin bir yerde, *"Ben onu öldürdüğümü ispatlamak için bir kat elbisesini alıp geldim"* demiştir. Hangi katil, işlediği bir cinayeti ille de ispat etmek için kanıtlar ileri sürmüştür?

Yıllar sonra 12 Mart 1971 Darbesi'nin ardından Selimiye Kışlası'nda tutuklu bulunan Rasih Nuri İleri, koğuş arkadaşı Albay Talat Turhan'ın olayı doğruladığını

ve “cinayeti, Sabahattin Âli’yi sorgulayan timin sorumlusundan bizzat dinlediğini” anlatmıştır.

Sabahattin Âli cinayeti de, Türkiye’deki diğer benzer olaylar gibi aydınlatılmayı beklemektedir.

Evet, Sabahattin Âli’nin ölümüyle Türk Dili ve Edebiyatı en önemli ustalarından birini kaybetmiştir.

Kısa yaşamına bu kadar çok eser sığdıran Sabahattin Âli, bugün eserleriyle okurlarının yüreklerine, insan ruhunun en derin köşelerine girmekte, onlarla yaşamaya devam etmektedir.

Ünlü Sinop Cezaevi,
Sabahattin Âli ile edebiyatımıza unutulmaz hapisane mekânı olarak girmiştir.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Asım Bezirci, *Sabahattin Âli*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2007.

Atilla Özkırmlı, Filiz Ali, Sevgül Sönmez, *Sabahattin Âli*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Filiz Ali, *Filiz Hiç Üzülmesin*, Sel Yayıncılık, İstanbul 1995.

Kemal Bayram, *Sabahattin Âli Olayı – Derin Devletin Faili Malûm Cinayeti*, Tanıyıcı Kitap, Ankara 2012.

Kemal Sülker, *Sabahattin Âli Dosyası*, Ant Yayınları, İstanbul 1968.

Mehmet Saydur, *Markopaşa Gerçeği*, Çınar Yayınları, İstanbul 2001.

Sevgül Sönmez, *A’dan Z’ye Sabahattin Âli*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

HEMŞERİ, KORE NİRE?

*Ankara'dan çıktım başım selamet,
Kumuri önünde koptu kayamet,
Gelin Hatice'm de kime emanet.*

*Anama söyleyin anam ağlasın,
Anamdan gayrısı yalan ağlasın.*

Nazım Hikmet, *Kore Türküsü*

Kore Tugayı, 1950 yılının Eylül ayı sonlarında İskenderun'dan Mısır'a doğru yola çıkmıştı. Tugayda ömründe gemiye hiç binmemiş, hatta hiç deniz görmemiş çok sayıda asker vardı. Kore'nin nerede olduğunu dahi bilmeyen Anadolu çocukları, uçsuz bucaksız denizleri aşarak ölmeye ve öldürmeye gidiyorlardı.

1950 yılının ikinci yarısında Türkiye gündemi, Kore'ye savaşmak üzere gönderilen askerlerle meşguldü ve Türkiye bu haberlerle yatıp kalkıyordu.

Kore, İkinci Dünya Savaşı öncesi Japon işgalindeydi ve Japonya savaşta yenilince Kore'den çekilmişti. 38. paralel, 1945 yılında Sovyet ve Amerikan Ordusu tarafından geçici hat olarak belirlenmişti. Amerikan Ordusu Güney Kore'ye henüz yerleşmeden, Japon işgaline karşı güçlü bir direniş örgütlemiş olan içinde komünistlerin etkin olduğu Kore Devrimci Güçleri, Kore'nin tamamına hâkim olmuşlardı. Amerika Birleşik Devletleri'nin, Kore'nin güneyini Kore Devrimci Güçleri'nin elinden alma girişimi "Kore Savaşı"nın nedeni olmuştur.

Kore bu savaşın ardından ikiye bölünmüş; kuzeyde komünistlerce yönetilecek bir Halk Cumhuriyeti kurulmuş; güney ise büyük toprak sahipleri ve Japon işbirlikçisi militarist güçlere dayanan, parlamenter sağcı bir diktatörlükle yönetilmeye başlanmıştır.

ABD, o tarihte tamamen denetiminde tuttuğu Birleşmiş Milletler'i de bu savaşa sokarak emperyalist müdahalesine meşruiyet kazandırma stratejisi gütmüştür.

1950 ve 1953 yılları arasında üç yıl süren bu savaşta yüz binlerce insan hayatını kaybetmiş, Kore neredeyse baştan sona yıkılmıştır.

Türkiye de Kore Savaşı'na ABD ordusunun yanında asker gönderen ülkeler arasındadır.

Kore savaşına asker gönderilmesinin nedenleri ve sonuçları üzerine pek çok şey yazılmıştır. Ancak şu iki nokta herhalde tüm süreci özetleyecek niteliktedir.

Önce, iktidardaki Demokrat Parti'nin Türkiye'nin NATO'ya kabulünü sağlamak için kendi yurttaşlarını binlerce kilometre ötedeki savaşın içine atması, sonra da bu savaş ortamından yararlanarak Türk milliyetçiliğinin bütün kamusal alanı kullanıp, o alanları provoke ederek, ırkçı-gerici-faşist ideolojik formasyonlarla kendisini yeniden örgütlemesidir.

Demokrat Partili Yıllar...

1950 yılı Türkiye'nin siyasi hayatında önemli bir yıl olmuştur. Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 tarihindeki genel seçimleri büyük bir farkla kazanmış, aynı yıl yapılan yerel seçimlerde 600 küsur belediyenin 560'ını kazanarak iktidarı pekiştirmiştir. DP, toplumun her kademesinde CHP'ye karşı oluşan büyük tepkinin üzerinde yükselmiş, sınırsız bir özel teşebbüsçülük programını politikasının merkezine koymuş ve iktidarlarına yönelen her türlü eleştiriyi fanatik bir anti-komünizm silahıyla karşılamaya koyulmuştur.

Çok partili hayata geçiş bir yol ayrımının da işareti olmuştur. 1950'lerde Türkiye'de burjuvazi, beraber yürüdüğü bürokrasinin vesayetinden sıyrılarak, kendi sınıf çıkarlarını daha net politikalar ve örgütlenmelerle yeniden inşaaya girişmiştir.

DP'nin üst üste seçim başarıları, seçimle parlamenter çoğunluğu sağlaması; onu bu çoğunluğa dayanarak sınırsız siyasal güç ve yetki kullanımının meşru olacağını var-sayan otoriter bir anlayışa yöneltmiştir. İngiliz siyasetçi Lord Acton'ın yüz küsur yıl önce söylediği "*İktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlak yozlaştırır*" sözü, Demokrat Parti hükümetlerine tastamam uyan bir tespittir. Pratikte bu anti-demokratik süreç, hayatın her alanını kuşatmış ve bu gözü dönmüştük, örneğin seçimlerde DP'ye oy vermeyen Kırşehir'i "il" olmaktan çıkarıp ilçe", yine yeterli oy alamadığı Malatya'yı ikiye bölerek Adıyaman'ı "il" yapmıştır.

NATO ve "Soğuk Savaş..."

Dünya, İkinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmanın peşindeyken 4 Nisan 1949 tarihinde 12 Batılı devletin katılımıyla NATO kurulmuştur. NATO, yorgun ve üretici güçleri büyük ölçüde tahrip olmuş Kıta Avrupası'ndan ziyade ABD'nin yeni projesidir ve onun katı hegemonyası altındadır. Dünya halkları, kapitalist sistemi yol açtığı büyük savaş ve yıkım nedeniyle insanlığın vicdanında mahkûm ederken, ABD İkinci Dünya Savaşı sürecinde; 'savaş ekonomisi'nden kârlı çıkan yegâne ülke olmuştur. ABD için savaşın sona ermesi; savaş ekonomisinden sivil ekonomiye geçişle yavaşlayan iç pazar, dünya ticaretindeki daralma, Amerikan sermayesi ve inalları için pazarların kapanması demektir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaş ekonomisi ABD'yi ve emperyalist tekelleri şahlandırmış, 1945'ten sonra gelen barış yılları ise savaştan beslenen bu savaş oligarşisinin nefesini kesmiş, yeni arayışlara itmiştir.

Tam da bu sırada kurdukları NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), ABD'nin dünyaya kendi hegemonyasını kabul ettirecek bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır. ABD'nin öncülüğünde NATO eliyle başlatılan "Soğuk Savaş" ise, -NATO'nun- yalnızca askeri bir örgütlenme olarak kalmayacağını savunanları haklı çıkarmıştır.

ABD emperyalizminin NATO eliyle tımandığı Soğuk Savaş; dalga dalga hayatın her alanına yayılan, büyük coğrafyaları, ülkeleri, kurumları; ideolojik mücadeleyle etki altına alan ve kendi üstün militarist yapısını dünyaya dayatan; bu güce dayanarak ırkçılığı, faşizmi, demokrasi düşmanlığını ve anti-komünizmi hortlatan ve besleyen tüm kurumlaşmaların önünü açmıştır.

NATO'nun anti-komünist, militarist söylem ve örgütlenmesiyle hegemonyal stratejisi; gözünü bu "Batı" ile entegrasyona çevirmiş Türk burjuvazisi ve onların siyasi partileri için -dünyadaki sömürü çarkının yeniden karıldığı bu uğursuz dönemde- büyük fırsat kabul edilmiş ve Türk egemenlerini heyecanlandırmıştır.

Türkiye, CHP hükümetleri döneminde de NATO'nun ilk kuruluşuna dahil olmak istemiş, 1950'de üyelik başvurusunda bulunmuş ancak kabul edilmemiştir.

Basın: "Kore'ye Silahlı Kuvvetler Gönderiyoruz"

İçeride, iktidara büyük bir oy çoğunluğuyla yerleşmiş Demokrat Parti; NATO şemsiyesindeki "*hür dünya*"ya bağlanmayı, "*milli kalkınmanın*" ve "*demokrasi*"nin yegâne güvencesi olarak görmüştür.

Dışarda, ABD'nin öncülüğünde emperyalist blok NATO'yu kurarak dünyaya yeni bir nizam verme telaşındayken Kore Savaşı başlamış ve binlerce kilometre ötedeki bu savaş DP kurnaylarınca bekledikleri en önemli fırsat olarak görülmüştür.

Kore dağlarında Anadolu çocukları.

DP hükümeti Temmuz (1950) sonunda toplanarak Kore'ye "*hür dünyanın diğer unsurlarıyla birlikte*" ve "*komünizme karşı savaşmak*" üzere 4500 kişilik bir kuvvet gönderilmesini kararlaştırmıştır. Asker gönderme kararının hemen arkasından Türkiye, NATO üyeliği için ikinci başvurusunu yapmış, Eylül ayında toplanan NATO Konseyi bu başvuruyu yine reddetmiştir.

Muhalefetteki CHP, Hükümet'in Kore'ye asker gönderilmesi kararını Meclis'e danışmadığı için biçimsel olarak eleştirmiş, aynı günlerde DP ve CHP milletvekilleri "*Kore'de savaşan askerlere Meclis'in selamını*" göndermiş ve İsmet İnönü "*ABD dostluğuna bağlıyız*" diyerek Kore Harekâtı'na itirazı kaldırmıştır.

Hemşeri, Kore Nire?

Kore Tugayı, bütün bu sürecin ardından 1950 yılının Eylül ayı sonlarına doğru İskenderun'dan yola çıkmıştır. Askerleri Kore'ye götüren gemiler, –Türk askerleri için– ömürlerinde görmedikleri kadar konforludur, yemekler boldur, ancak ekmek iki ince dilimden ibarettir. Çünkü kumanyalar Amerikan askerlerinin beslenmesine göre ayarlanmıştır. Ekmeksiz doymayan Türkiyeli askerler aç kalmıştır. İlk olarak Seylan adasıdır. Orada un sipariş edilmiş ancak onlar da kurtlu çıktığı için ekmeğe darlığı Kore'ye kadar devam etmiştir.

Yoksul Anadolu çocuklarının çoğu, gemideki Amerikan tuvaletleri, rezervuar, duş ve lavaboyu ömürlerinde ilk defa görmüşlerdir. Bunların kullanılmasıyla ilgili yaşamsal sorunlar, askerlere uygulamalı dersler verilerek aşılmıştır. Yolculuk yaklaşık 22 gün sürmüştür. Askerlere, haritada bile yerini gösteremedikleri Kore hakkındaki bilgiler gemide verilmiştir. Tüfekleri Amerikan M1 piyade tüfedir, tüfekler geç geldiği için tüfekli eğitimler bile gemide yapılmıştır.

Gemiler Kore'nin Puson Limanı'na yanaşmış ve orada askeri törenle karşılanmışlardır. Buradan ise trenlerle Taegu kentine gönderilmiştir.

Amerikan askerleri için dağıtılan kumanyalar Türkiyeliler için “ziyafet” gibidir.

“6 konserve kutusunda salçalı köfte, etli barbunya fasulyesi, tavuklu pirinç pilavı veya makarna, komposto, reçel ve yarısı tuzlu yarısı tatlı bisküvi, ayrıca rutubet almayacak ambalajlar içinde çay, kahve, şeker, 3 paket sigara, kibrit, çikolata, şekerleme, sakız, sabun, su temizleme hapları, plastik kaşıklar ve çatallar, konserveyi ısıtmak için ispiro ocağı.”

Bir tek domuz eti bizimkileri telaşlandırmıştır, onu da çabuk öğrenmişler ve “Bacon” etiketli domuz etli konserveyi yiyeceklerinden ayırmışlardır.

Türkiye Barışseverler Cemiyeti'nin çıkardığı
Barış (Politika-Fikir-Sanat) dergisi, Yıl:1, Sayı: 8, 1 Ağustos 1950 sayısı.
Kapağında “Kore Nere?” diye soruyor.

Türkiye Kore'ye ilk aşamada 4500 asker göndermiştir. Bu sayı sonradan 6000'e çıkmıştır. Birliklere General Tahsin Yazıcı komuta etmiş, Türk askerlerine Taegu'da 20 günlük askeri araç kullanma ve silah eğitimi verilmiştir. Pusan ve Taegu'daki sevkیات ve sürücülük eğitimde Türkler, acemilik ve kural tanımazlıklarıyla tanınmıştır. Türk askerlerinin yol açtığı bir trafik kazasında iki Koreli çocuk ölmüş, üç Koreli sivil yaralanmıştır. Kore'de görev yapan Albay Celal Doğan anılarında, "Kore'de verilen zayıfatın yüzde 10'unun şoförlerimizin araç devirmesinden ileri geldiğini" yazmıştır. Amerikan Ordu gazetesi *Star* ise, Türk şoförlere karşı şu uyarıyı yapmıştır:

"Türk şoförleri Kore'ye ayak bastıkları andan itibaren, Korelileri ve Kore'deki Birleşmiş Milletler mensuplarını korku ve heyecana düşürmüşlerdir. Türk şoförleri trafik kaidelerine katıyen uymaz, yolun daima ortasını takip eder, geriden gelip korna çalarak yol isteyenlere asla yol vermez, yollarda yazılı en çok hız koşuluna bağlı kalmaz ve aracını her yolda son süratle yürütmekten zevk alır. İşte bu nedenlerle, sık sık birçok kazaya neden olduklarından, üzerinde ay-yıldız işareti olan aracı gören herkes ya aracını durdurmalı veya bir kenara çekilip ona yol vermelidir."

10 Kasım (1950) tarihinde Türk birlikleri cephe hattına sürülmüş, 28 Kasım'da da Wavon Savaşı'yla, hiç bilmediği topraklarda hiç bilmediği bir halka karşı savaşa girmiştir.

Daha sonra Kunuri Savaşları olarak adlandırılan Wawon, Simninni, Kaechon, Sunchon Boğazı Savaşları'nda Türk Tugayı ağır kayıplar vermiştir. 26 Kasım-1 Aralık 1950 tarihleri arasındaki bir haftalık savaşlarda Türk Tugayı, BM Ordusu içinde asker sayısına oranla en çok kayba uğrayan birlik olmuştur. Beş günde, 12 subay, 7 astsubay, 199 er olmak üzere toplam 218 asker hayatını kaybetmiştir. Yaralı sayısı 5 subay, 10 astsubay, 440 er olmak üzere toplam 455'tir.

7 subay, 2 astsubay, 85 er olmak üzere toplam 94 asker de kaybolmuştur.

Kore Savaşı 28 Temmuz 1953'e kadar sürmüş, bu tarihte ateşkes ilan edilmiştir. Savaş bitmiş ama kimse zaferden söz etmemiştir.

Yaklaşık üç yıl süren Kore'deki çarpışmalarda Türk askerlerinden 721'i hayatını kaybetmiş, 672'si yaralanarak yurda dönmüş, 1475 yaralı asker Kore'de tedavi edilmiş, 234 asker esir düşmüş, toplam 175 asker kaybolmuştur.

Birleşmiş Milletler kayıtlarına göre Kore'de ölen Amerikan Koalisyonu'ndaki orduların can kaybı 94 bin kişiyi bulmuştur. Baştan sona yıkılan Kore'de 1,5 milyon sivil Güney Koreli hayatını kaybetmiş, Kuzey Kore'nin kayıpları ise açıklanmamıştır.

Türkiye Barışseverler Cemiyeti

14 Temmuz 1950 yılında kurulmuş olan *Türkiye Barışseverler Cemiyeti*, Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararını bu kararın özüne itiraz ederek yüksek sesle protesto etmiştir.

Türkiye Barışseverler Cemiyeti; *Behice Boran, Adnan Cemgil, Vahdettin Barut, Osman Fuat Toprakoğlu, Reşat Sevinçsoy, Nevzat Kemal Özmeriç, Muvakkat Güran, Turgut Pura, Naci Ormanlar* tarafından kurulmuştur.

Savaşa karşı çıkmanın ‘vatan hainliği’ sayıldığı bu iklimde cemiyetin başkanlığını üniversitede genç bir doçent olan Behice Boran, genel sekreterliğini Adnan Cemgil yapmıştır. Cemiyet, *Barış (Politika-Fikir-Sanat)* adıyla 15 günde bir yayımlanan dergiyle görüşlerini kamuoyuyla paylaşmıştır.

Türkiye Barışseverler Cemiyeti, Kore Savaşı’nın ne kadar “*insani ve hürriyetperver*” olduğunu ispata çalışan dönemin Hükümet medyasına karşı bir bildiri kaleme alarak, asker sevkıyatı kararıyla genç Anadolu çocuklarının Amerikan çıkarları uğruna ölüme gönderildiğini dile getirmiştir.

Türkiye Barışseverler Cemiyeti sanıklarından Behice Boran mahkemede.

28 Temmuz 1950’de Behice Boran Eminönü’nde Galata Köprüsü’nün başında, Adnan Cemgil Beyoğlu’nda, Nevzat Kemal Özmeriç Samatya’da, Reşat Sevinçsoy Eyüp ve Fener’de, Cemiyet üyesi Naci Ormanlar ise Beşiktaş ve Ortaköy’de Barışseverler Demeği’nin bildirisini dağıtmıştır.

Polis, ertesi gün başta Behice Boran olmak üzere bütün Barışseverler Cemiyeti yöneticileriyle bildiriye basan matbaacı Cemal Anıl’ı tutuklamıştır. Barışseverlerin suçu, “*Hükümetin aldığı kararı tenkit etmek, milli mukavemeti kırıcı ve askeri isyana teşvik edici beyanname neşretmek*”tir.

Askeri mahkemede yargılanan Barışseverler, önce 3 yıl 9 ay hapse mahkûm olmuş, askeri temyiz mahkemesinin kararıyla 15’er ay hapse mahkûm edilmişlerdir.

Kararın kesinleşmesinden sonra Behice Boran üniversite öğretim üyeliğinden ve devlet memuriyetinden çıkarılmış, doçentlik unvanı geri alınmıştır. Türkiye Barışseverler Cemiyeti tutuklamalarını, Hükümet bir süre sonra ‘sol’a karşı yeni bir saldırı dalgasına çevirmiş ve meşhur 1951 Tevkifatı başlamıştır.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ YÜKSEK MAKAMINA

Bakanlar Kurulu halk efkârının heyecan ve teessürünü mucip olan bir şekilde ve Amerikan Senatörü Mr. Cain'in devlet erkânıyla temasından hemen sonra Kore'ye 4500 kişilik bir silahlı kuvvet gönderme kararını vermiş bulunuyor. Hükümetçe her ne kadar bu kararın Birleşmiş Milletler'e karşı girilen taahhütleri yerine getirmek üzere verildiği ifade edilmiş ise de, bu kararın verilmesi hem Türk Anayasasına hem de Birleşmiş Milletler Anayasasına aykırıdır. Zira Birleşmiş Milletler Anayasası'nın 43. Maddesi bu kurala dâhil olan memleketlerin herhangi bir ihtilafa dâhil olabilmeleri için önceden bazı hususi anlaşmaların mevcudiyetini şart koşturmuştur. Oysaki Türk Milletiyle Birleşmiş Milletler arasında bu hususta herhangi bir hususi anlaşma mevcut değildir. Bundan maada yine Birleşmiş Milletler Anayasası'nın adı geçen maddesi gereğince bu hususi anlaşmaların, imzalayan devletler tarafından her birinin anayasasının usulleri gereğince tasdik edilmesi lazım gelmektedir.

Görüldüğü ki Hükümet silahlı kuvvetler göndermek şöyle dursun, bu hususta yapacağı herhangi bir anlaşmayı dahi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tasdikinden geçirmek mecburiyetindedir.

Türkiye Hükümeti Kore'ye kara askeri göndermek kararıyla, açıkça belirtilmemiş olmakla beraber, bir harp ilanı kararı vermiştir. Hâlbuki Türk Anayasası gereğince harp ilan etmek yetkisi münhasıran Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğundan, Hükümet memleketin istikbali ve güvenliği bakımından fevkalade tehlikeli olan bu kararı vermekle salahiyetinin hududunu tecavüz etmiş, Anayasa hükümlerine riayet etmemiş bulunmaktadır.

Türk Barışseverler Cemiyeti bütün barışçı Türk halkının şu andaki en samimi hissine tercüman olduğu kanaatiyle Türkiye'nin Kore'deki silah ihtilafa fiilen iştirak edecek yerde, Hindistan Hükümeti'nin yaptığı barış yolundaki teşebbüslerle, bu harbin durdurulmasına ve dünya barışının tehlikeden kurtarılmasına çalışmasını diler. Cemiyetimiz, yüksek makamınızın, hükümetin milli menfaatlerimize, Birleşmiş Milletler Anayasası'na aykırı olan bu kararını bir an önce iptal etmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni fevkalade toplantıya davet edeceği ümit ve temennisiyle derin saygılarını arz ve takdim eder.

Başkan
Behice Boran

Genel Sekreter
Adnan Cemgil

(Barış, Politika-Fikir-Sanat dergisinin 1 Ağustos 1950 tarihli 8. sayısında yayımlanmıştır.)

Başbakan Menderes; “Memleketi İçinden Yıkacak Aşırı Cereyanları Kökünden Temizlemek İçin İcbeden Tedbirler Alınacaktır.”

1950’li yıllarda dünyayı işgal eden “milliyetçi-militarist-antikomünist” Soğuk Savaş ruhu Kore Savaşı’yla beslenirken, Türkiye bu havaya en çabuk giren ülkelerin içinde olmuştur.

Türkiye’deki milliyetçi, mukaddesatçı, dinci gençlik örgütleri kısa sürede anti-komünizme eklenmişler, bunlar devlet katında büyük destek ve itibar görmüştür.

Başbakan Menderes, “*Bilhasşa üzerinde duracağımız mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı cereyanları kökünden temizlemek için icbeden tedbirleri almaktır...*

Biz aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalaa etmek gafletinde bulunmayacağız” derken on yıl sürecek iktidarı için izleyeceği yolu da ilan etmiştir.

Bundan böyle Demokrat Parti, Tek Parti döneminin güdümlü gençlik örgütlerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlayacak, onları örgütlemeyi sürdürecektir.

Başta Milli Türk Talebe Birliği olmak üzere hükümetin bizzat organize ettiği ve destek verdiği bu örgütlerle İstanbul, Ankara, Eskişehir, İzmir, Konya, Erzurum ve daha birçok ilde “Komünizmi Tel’in” ve “Kore Şehitlerini Anma” adı altında şoven-milliyetçi mitingler düzenlenmiştir.

Basın iktidarını ve muhalefetin bütün önemli-önemsiz yazarları yüzünden, Kore Savaşı’nda *‘Türkün gücünü yeniden dünyaya göstermenin’* günü geldiğini işleyen makale ve haberlerle *‘Türk askerinin nasıl kahraman’*, *‘düşmanın nasıl alçak’* olduğunu, *‘Türk süngüsünün’* düşman karşısında nasıl esaneye dönüştüğünü anlatan hamasi yazılarla dolmuştur.

Bunların arasında DP ve CHP’ye yakın gazeteciler; Mümtaz Faik Fenik (Zafer), Ahmet Emin Yalman (Vatan), Ali Naci Karacan (Milliyet), Peyami Safa ve Hüseyin Cahit Yalçın (Ulus) gibileri usta kalemlerini konuşturmuşlardır.

Basın, savaş sırasında anti-komünizmi ve militarizmi körüklemek, düşmanlık ve ölüm üzerinden haber ve yorum üretmek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır.

O dönemin en etkili propaganda aracı olan radyo ise ayrı bir öneme sahiptir.

Ankara Radyosu, “Marshall Saati”, “NATO Saati”, “Birleşmiş Milletler Saati”, “Kore Savaşı Saati” adlı programlarla, Türkiye’ye yapılan Amerikan yardımlarını ballandıra ballandıra anlatmış, ABD’nin “*hür dünya*”nın lideri olduğu ve bizim neden “*hür dünya*”nın yanında olmamız gerektiği, bizim gibi asil bir milletin zalim komünizmin saldırısına uğrayan mazlum Kore’nin yardımına koşmasının insanlık ödevi olduğu, zaten bu hasletin Türk’ün asil damarlarında olduğu gibi konuları her gün işlemiştir.

O günlerde Türkiye’ye gelen ABD’li Senatör Hary Cain’in Türkiye’nin Kore Harbine katılması halinde NATO kapılarının Türkiye’ye açılacağını müjdelemesi Türk basını tarafından övgüyle karşılanmıştır.

Sağ ve muhafazakâr cenah, “bizim Kore’de ne işimiz var” sorusunu kimse sormasın diye milliyetçilikten, kutsal amaçlardan, hürriyet ideallerinden, dinden binlerce örnek vermiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı “Kore’ye gitmenin” ne kadar dini ve siyasi bir zaruret olduğunu anlatan bir kitap çıkarmış; camilerde, Milli Türk Talebe Birliği’nce toplanmış kalabalıklarla “*şehit düşen askerlerin ruhuna*” mevlütler düzenlemiş, Kore’de ölen

askerlerin “*şehit*” sayılamayacağına ilişkin dolaşan rivayetler üzerine Kore’de “*hürriyet*” uğruna ölen askerlerin mukaddes bir görev uğruna şehit olduklarını ilan etmiştir.

Dikkatlerin dünyanın öbür ucundaki bir toprakta savaş ve operasyona çevrildiği o günlerde Türk Genelkurmayı; toplum üzerinde “*kanıksanmış* ya da *unutulmuş*” gücünün yeniden hatırlanması için bu savaşı fırsat görmüştür. Onlar, içerideki Kürt isyanları hariç 28 yıldır savaş görmemiş olan Türk ordusunun paslandığını, atalet içinde olduğunu düşünerek savaşı ve savaşmayı, askerin motivasyonu ile ordunun devlet ve toplum üzerindeki etkisinin, ağırlığının devamı için gerekli saymışlardır.

Türkün gücü ve kahramanlığının dünyaya yeniden hatırlatılması, ordunun muharip gücünün yenilenmesi ve nihayet “*erkeklik ve yiğitlik*” ölmediğinin kanıtlanması için Kore Harbi iyi bir “*pratık*” olacaktır.

Nitekim bu zihniyetin en parlak örneğini sivil kanattan DP’nin Devlet Bakanı Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu pek güzel açıklamıştır:

“*Bir devlet adamı memleketi harbe sokmamakla övünmemelidir. Memleketin erkekliliğini öldürmeye, yiğütlüğünü söndürmeye çalışmak herhalde övünülecek bir şey değildir. Yeni iktidarın Kore’ye gönderdiği ve böyle yapmakla çok iyi ettiği tugayımızın kahramanlığı, eski iktidarın memleketi 2. Dünya Harbi’ne sokmaması neticesinde; Allaha şükür, erkekliliğimizin ölmediğini, yiğütlüğümüzün sönmediğini ispat etmiştir.*”

Kore’de ölen, yaralanan ve kaybolan yüzlerce asker karşılığında Türkiye, “*hür dünya*”nın yanında ve “*beynelmilel komünizme karşı*” savaşan ne kadar sadık bir müttefik olduğunu bu vesileyle kanıtlamış ve bunun ödülü olarak Yunanistan’la beraber 18 Şubat 1952’de NATO’ya resmen kabul edilmiştir.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Altan Öymen, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul 2004.

Foti Benlisoy, Şimal Yıldızı, *Kore Savaşı Vatan Müdafası Olunca*, Bianet Bağımsız İletişim Ağı.

G. Öztan, T. Öztan, “*Militarizm ve Anti-komünizmin Kesiştiği Nokta: Kore Savaşı*”, *Toplum ve Bilim*, 123.

İbrahim Artuç, *Kore Savaşında Mehmetçik*, Kastaş AŞ., İstanbul 1990.

Kyung Moon Hwang, *Kore Tarihi*, Feylesof Kitap, İstanbul 2017.

Mehmet Ali Tuğtan (der.), *Kore Savaşı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Mustafa Semih Arıcı, *Kore Dağlarında Aslanım Yatar*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2010.

Tahsin Yazıcı, *Birinci Türk Tugayında Kore Hatıralarım*, Ülku Basımevi 1963.

Edebiyatta Kore

Fahri Erdinç, *Kore Nire*, Yordam Kitap, İstanbul 2014.

1951 KOMÜNİST TEVKİFATI

*İllegal çalışmak komünistler için ne gayedir, ne de arzu edilir bir şeydir.
Fakat bu memlekette komünistler buna mecbur edilmişlerdir.
Kanun dışında bırakanlar kanunun dışında hak ararlar sözü
büyük bir gerçeğin ifadesidir.*

TKP Örgüt Sekreteri Zeki Baştınar'ın savunmasından

Türkiye’de “sol” üzerindeki yasaklar Cumhuriyet tarihi kadar eskidir. Bu kanıksanmış ve “normal” gerçek; Türkiye’de “sol” a varlık hakkı tanımayan politikanın partiler üstü bir “devlet” politikası olduğunu, iktidarlar değişse de onun değişmediğini göstermiştir.

Yakın tarihten bir olay; ünlü “51 Tevkifatı” burjuva iktidarların kendi siyasi hesapları için sol üzerinde estirdikleri büyük terörü görmek bakımından önemlidir.

1951 yılının 26 Ekim tarihinde, İstanbul Galata Rıhtımı gümrüğünde Marsilya’ya hareket etmek için hazırlanan gemiye bincek olan genç bir kadın, polis tarafından gözaltına alınmıştır.

Bu genç kadın, Doktor Sevim Tanı’dır ve ismi, polisin izleme raporlarında “*kesik saçlı bayan*” olarak geçmektedir. Sevim Tanı’nın –o zamanki Emniyet Müdürlüğü olan– Sirkeci’deki Sansaryan Han’a götürülmesiyle; devletin, Türkiye Komünist Partisine karşı o yılların en büyük saldırısı, ünlü “1951 Tevkifatı” başlamıştır.

1920’den 1951’e Ardi Ardına Tevkifatlar...

1951’e gelmeden önce yapılan tarihsel bir tarama; Cumhuriyet rejiminin ve Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin hemen hepsinin sol üzerindeki baskıyı nasıl sistematik ve boğucu kıldığını göstermektedir.

Bu baskı ve yasaklamalar türlü usuller denenerek yapılmıştır.

1921 yılı başında Mustafa Suphi ve TKF’nin önde gelen 14 yöneticisi Trabzon açıklarında öldürülerek hareket daha başında büyük bir darbe almıştır.

Aynı aylarda Ankara’da; Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Yeşil Ordu davasında sol hareketin önde gelen yöneticileri tutuklanmış, parti kapatılmış, yöneticileri hapis cezalarına çarptırılmışlardır.

1922’de İstanbul henüz Ankara Hükümeti’ne “bağlanmamışken” Türkiye Sosyalist Fırkası başkanı Hüseyin Hilmi, –1922’de– İstanbul’da eski bir polis olan Kalkan-dereli Ali Haydar tarafından vurularak öldürülmüştür.

Ankara'da -ikinci- Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası davası 1922 yılında açılmış, parti yeniden kapatılmıştır.

1 Mayıs 1923'te İstanbul'da dağıtılan "1 Mayıs" bildirileri nedeniyle Türkiye Komünist Partisi mensupları tutuklanmış, haklarında "vatana ihanet" suçlamasıyla dava açılmıştır.

1925'te Kürt ayaklanması sırasında çıkarılan Tahrir-i Sükûn Kanunu komünistleri de yargılamış, İstiklal Mahkemesi 38 sanıklı TKP davasında sanıklara 7 ile 15 yıl arasında değişen hapis cezası vermiştir.

1927'de Ekim ayında İstanbul, Adana ve İzmir'de başlayan TKP operasyonunda aralarında (yakalanamayan) Nazım Hikmet ve İsmail Bilen'in de olduğu 30 kişi yargılanmış ve gizli örgüt kurmaktan hüküm giymiştir.

1929'da Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Hüsamettin Özdoğu, İsmail Bilen'in de bulunduğu 34 kişi tutuklanmıştır. İzmir Ağır Ceza Mahkemesi'ndeki davada 24 kişi çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır.

1930'da 1 Mayıs öncesinde İstanbul, İzmir ve Adana'da bildiri dağıtan TKP'liler tutuklanmış, 1 Ağustos'ta tevkifat genişleyerek devam etmiştir.

1931'de Nazım Hikmet "komünizm propagandası" yaptığı gerekçesiyle yargılanmasına başlanmıştır.

1932'de Haliç Defterdar'da Zeki Baştınar'ın evinde toplanan TKP 4. Kongresinden sonra İstanbul, İzmir, Edirne ve Samsun'da geniş tutuklamalar yapılmıştır.

1933'te İstanbul ve Bursa'yı kapsayan tutuklamalarda 30'dan fazla kişi yargılanmıştır. 1934 yılı başında sonuçlanan davada Nazım Hikmet ve Şair Nail Çakırhan da ceza almıştır.

1935'te aralarında Hasan İzzettin Dinamo ve Ruşen Zeki'nin de bulunduğu TKP'ye yönelik operasyonda "Genç Komünistler Federasyonu" davası açılmış, birçok kişi tutuklanmıştır.

1929 TKP tutukluları Diyarbakır Cezaevi'nde (13.7.1932):

Solda oturan Halil Yalçınkaya 4 yıl ağır hapse mahkûm. Ayakta soldan üçüncü Hüsamettin Özdoğu 4 yıl 6 ay ağır hapse mahkûm. Sağda ayakta gözlüklü İsmail Bilen 4 yıl 6 ay ağır hapse mahkûm. Sağda oturanlar Konstantin 4 yıl ağır hapse mahkûm.

Ahmet Kaya 4 yıl ağır hapse mahkûm.

1938'de Donanma ve Harp Okulu davalarında Nazım Hikmet, Kemal Tahir, Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Kerim Korcan ve Hamdi Şamilof'un da aralarında bulunduğu çok sayıda TKP'li ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır.

1944'ün Mart ayında TKP'ye yönelik operasyonda 65 kişi tutuklanmış, sanıklar Ankara'da 1 nolu Askeri Mahkemede yarglanmış, 3 Mart 1945'te sonuçlanan davada 32 kişi hapis cezası alırken 33 kişi beraat etmiştir.

1945'te TKP'nin gençlik örgütlenmesine yönelik operasyonlarda İlerici Gençlik Birliği üyesi çok sayıda kişi tutuklanmış, dava sonunda 1 numaralı sanık Mihri Belli dahil 28 kişi çeşitli hapis ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır.

1946'da Türkiye Komünist Partisi'nin legale çıkma çabasının bir ürünü olan yasal iki sosyalist parti, (Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi) 6 aylık faaliyet döneminden sonra Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946'da kapatılmış, yöneticileri tutuklanmış, aralarında Dr. Şefik Hüsnü Deymer'in de bulunduğu 45 kişi çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır.

Demokrat Parti Dönemi ve Anti-Komünizm

Türkiye'de 1950'ye kadar olan süreçte; yani Tek Parti döneminde mahkemelere, basına ve kamuoyuna yansıyan kadlarıyla bile "sol" düşünce ve örgütlenme üzerindeki polis operasyonları neredeyse yıl yıl birbirini izlemiştir.

1950'de ezici bir oy yüzdesiyle Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Bu dönemde Demokrat Parti'nin dış politikadaki en büyük hedeflerinden biri Türkiye'yi NATO'ya sokmaktır. NATO, ABD'nin dünyaya kendi hegemonyasını kabul ettirecek ve "komünizmi kuşatacak" bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır.

NATO'nun anti-komünist, militarist söylem ve örgütlenmesiyle hegemonyal stratejisi; bu sırada gözünü –bu– "Batı" ile entegrasyona çevirmiş Türkiye egemenleri için büyük fırsat kabul edilmiştir. Demokrat Parti, Tek Parti döneminin alışkanlığıyla içerde kaba "anti-komünist" yoğun propagandayla kitleleri hukuk ve demokrasiden uzak tutarken; dışarda Amerika'dan dünyaya yayılan "anti-komünist" paranoyayı birleştirip "hür dünya" ile bütünleşmek için sınır tanımayan bir çaba içine girmiştir. Bu durumu, 1951 Tevkifatı'nın 1 numaralı sanığı Zeki Baştınar mahkemede şöyle dile getirmiştir.

Milliyet'in 2 Kasım 1951 tarihli haberi: "Komünist şebeke: "Kuleli Lisesi edebiyat öğretmeni bir yüzbaşı ve Mihri Belli dün tevkiif edildiler."

"Bu dava ise doğrudan doğruya siyasi maksatla açılmış ve kamuoyunun açıklığına rağmen yine siyasi maksatlarla askeri mahkemeye verilmiştir. Çünkü tevkiifler sırasında Atlantik Paktı'na girmek için her çareye başvurmakla meşgul olan Hükümet,

memleketi komünizm tehdidi altında göstermek ihtiyacında idi. Çünkü emperyalistlerin ve başta Amerikalıların gözüne girmek ve memleketi onlara cazip göstermek Hükümetin siyasi ihtiraslarına uygun düşüyordu."

1951 Tevkifatı

Yukarıda da görüldüğü üzere cumhuriyet hükümetleri bütün bu dönem boyunca "sol" denilince akla gelen Türkiye Komünist Partisi'ni 1920'li yıllardan sonra neredeyse sürekli denilebilecek bir şekilde izleme, soruşturma, tutuklama, hapsedme ve sürgün yoluyla cezalandırmayı hayati öneride bir devlet politikası olarak uygulamıştır.

1951 ise bu ezme politikasının en kapsamlısıdır.

Türkiye Komünist Partisi, 1951 yılı Ağustos ayında Doğu Berlin'de yapılacak olan Komünist Gençlik Festivali'ne Sevim Tarı, Halim Spatar, Erem Esen, Yıldız Sertel, Necil Togay'ı göndermiştir. Sabiha Sertel ve Nazım Hikmet festivalin özel davetlileriydi. Sevim Tarı, *Uluslararası Demokratik Kadınlar Federasyonu* ve *Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu* toplantılarına katıldıktan sonra Türkiye'ye dönmüştür. Sevim Tarı, TKP'nin Örgütlenme Sekreteri Zeki Baştınar'a Avrupa'daki temasları ve katıldığı toplantılar hakkında bilgi verdikten sonra, 26 Ekim 1951 günü Galata'dan hareket edecek olan yolcu vapuruyla Marsilya'ya dönmeyi planlamaktadır.

Sevim Tarı'nın İstanbul'dan Marsilya'ya gidecek gemiye binerken bir ihbar üzerine gözaltına alınıp Sirkeci'deki Sansaryan Han'a getirilmesiyle "51 Tevkifatı" denilen TKP'ye yönelik büyük operasyon başlamıştır. Türkiye Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi üyeleri; Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Zeki Baştınar, Reşat Fuat Baraner, Mehmet Bozışık, Halil Yalçınkaya ve Mihri Belli ardı ardına tutuklanmışlardır.

1951 Tevkifatı tutuklularının İstanbul Harbiye Cezaevi Hatırası.
(31 Temmuz 1953)

Alttağiler: (soldan sağa)

- 1- Vecdi Özgüner (15 Aralık 1951'de tutuklandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm) İstanbul Üniversitesi'nde öğrenci .
- 2- Mustafa Arhavi (15 Ocak 1952'de tutuklandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm) Lise mezunu.
- 3- Turgut Akalın (12 Kasım 1952'de tutuklandı, 4 yıl 2 ay ağır hapse mahkûm) Tıp Fakültesi öğrencisi.
- 4- Ressam Sarı Ahmet (5 yıl ağır hapse mahkûm) Tabelacı.

5- Salih Başdurak (Tonga Salih - 28 Ocak 1952'de tutuklandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm) Tütün işçisi.

6- Şevki Akşit (20 Kasım 1951'de tutuklandı. 7 yıl ağır hapse mahkûm) Lise mezunu, işportacı.

Ortadakiler: (soldan sağa)

1- Hayati Tüzün (Patriyot Hayati -12 Kasım 1953'te tutuklandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm) Ankara Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nde arşiv memuru.

2- Reşat Fuat Baraner (3 Kasım 1951'de tutuklandı, 7 yıl ağır hapse mahkûm) Mustafa Kemal'in teyzesinin oğlu. Berlin Üniversitesi'nde Kimya Mühendiliği okudu, Spartakist harekete katıldı, öğrenimini Moskova'daki Lenin Akademisi'nde tamamladı. Makine Mühendisi, Doğu Batı Tercüme Bürosu'nu kurdu, çevirmenlik yaptı. Merkez Komite Üyesi.

3- İbrahim Atılal (28 Ocak 1952'de tutuklandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm) Tütün işçisi.

4- Yüzbaşı Abdülkadir Demirkan (Pirhasan), (Vedat Türkali - 28 Ekim 1951'de tutuklandı, 6 yıl ağır hapse mahkûm) Kendisi gibi askeri şahıs olan Behçet Pekmerdol'u partilemesi dikkate alınarak, cezası yarı yarıya artırılarak toplam 9 yıl ağır hapse mahkûm edildi. Maltepe Askeri Lisesi ve Kuleli Askeri Lisesi edebiyat öğretmeni.

5- Şefik Hüsnü Deymer (28 Şubat 1952'de tutuklandı, 7 yıl ağır hapse mahkûm) Hüküm tarihinde 65 yaşını bitirdiğinden cezası 5 yıl 10 aya düşürüldü. 1912 yılı Paris Sorbonne Üniversitesi Fen ve Tıp Fakülteleri mezunu, Sinir Hastalıkları Uzmanı. Bal-kan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesinde Tabip Yüzbaşı. Manisa'da sürgünde hayata gözlerini kapadı (7 Nisan 1959). Merkez Komite Üyesi.

6- Halil Yalçinkaya (20 Kasım 1951'de tutuklandı, 7 yıl ağır hapse mahkûm) Azerbeycan'da Mustafa Suphi'nin örgütlediği askeri birlikte yüzbaşı. Amir al Kol-çak karşı-devrimci güçlerine karşı savaştı. Moskova'da Doğu Ülkeleri Emekçile-ri Üniversitesi'nde (KUTV) okudu. Adana'da sürgünde hayata gözlerini kapadı (18 Temmuz 1960). Ailesine ölüm haberi verildiğinde, kimsesizler mezarlığına gömül-müştü. Merkez Komite Üyesi.

7- Arif Nanak (28 Ocak 1952'de tutuklandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm) Tütün işçisi.

Ayaktakiler: (soldan sağa)

1- Fadıl Barkan (3 Mayıs 1952'de tutuklandı, 6 yıl ağır hapse mahkûm) Serigraf.

2- Faik Şekeroğlu (4 Ocak 1952'de tutuklandı. 5 yıl ağır hapse mahkûm) Akşam sanat okulu mezunu, kaynakçı, çalgı imalatçısı.

3- Kemal Ergin (10 Ocak 1952'de tutuklandı, 10 yıl ağır hapse mahkûm) Edime Cezaevi'nde hayata gözlerini kapadı (1958). Zafer gazetesi İdare Müdürü. Ankara İl Sekreteri ve Merkez Komite Yedek Üyesi.

4- Bilinmiyor.

5- Recep Yelkenkaya (4 Ocak 1952'de tutuklandı, 6 yıl ağır hapse mahkûm) Ha-sır işçisi.

6- Conga Mustafa (5 yıl ağır hapse mahkûm) Tütün işçisi.

7- Bilinmiyor.

8- Sabahattin Dikmen (11 Ekim 1952'de tutuklandı, 8 yıl ağır hapse mahkûm) Ti-care t lisesi mezunu, muhasebeci.

9- Halil Çalışır (Tramvaycı Halil - 5 Şubat 1952'de tutuklandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm) Biletçi, tütün işçisi.

10- Mehmet Emin Atılal (28 Ocak 1952'de tutuklandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm) Tütün işçisi.

11- Kamil Akar (Ormancı Kamil - 3 Mayıs 1952'de tutuklandı, 6 yıl ağır hapse mahkûm) Orman mühendisi . İzmir Karşıyaka Onnan Bölge Şefi.

12- Mihri Belli (30 Ekim 1951'de tutuklandı, 7 yıl ağır hapse mahkûm) Robert Koleji'ni bitirdikten sonra ABD'de Mississippi Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde Ord. Prof. Fritz Neumark'ın asistanlığını yaptı. Merkez Komite Üyesi.

13- Seyit Atılal (28 Ocak 1952'de tutuklandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm) Tütün işçisi.

14- Cazım Aktımur (3 Mayıs 1952'de tutuklandı, 8 yıl ağır hapse mahkûm) Tüccar.

15- İdris Erdinç (Şoför İdris - 9 Mayıs 1952'de tutuklandı, 5 yıl ağır hapse mahkûm) Şoför.

İstanbul-Sirkeci'de bulunan ve Ermenilere ait 1900'lerde yapılmış olan Sansaryan Han. 1915'te devlet binaya el koymuş ve 1935'ten sonra Emniyet Müdürlüğü olarak kullanmıştır.

Yapılan tutuklamalar o zamana kadar ki en geniş olanıdır ve 187 kişiyi bulmuştur.

Bu kadar yaygın tutuklanma nedeniyle özellikle TKP'nin örgütlenme sekreteri Zeki Baştımar parti içinde sert eleştirilere uğramış; Zeki Baştımar'ın örgüt içinde *"gizliliğe yeterince önem vermeyen tavırları ve polise verdiği ayrıntılı ifade"* sebep gösterilerek Merkez Komitesi'yle ilişkisi kesilmiştir.

Ancak sonradan sorunun başka nedenlere de bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Partiye karşı neredeyse her yıl yeni bir operasyon düzenlendiğinden, partinin yönetici ve önemli üyelerinin faaliyetleri polis tarafından sürekli izlenmektedir. Diğer taraftan polis, illegal parti yapısının içine ajanlarıyla sızmıştır. 1946'da, o kısa dönemde legal sosyalist partiler olarak faaliyet gösteren TKP üyeleri polis tarafından tespit edilmiş ve her eylemleri kontrol altında tutulmuştur.

1951 Tevkifatı göstermektedir ki, TKP'nin bütün yapısını izleyen devlet, ona büyük bir darbe indirmek için kendince en uygun anı beklemiştir.

Tutuklamalar devam ederken parti üyeleri arasında *"asker kişiler de var"* diyen Demokrat Parti Hükümeti, çıkardığı özel bir kararnameyle, Sansaryan Hanı'ndaki

İstanbul Emniyet Müdürlüğü Birinci (Siyasi) Şubesi'nin hücreler bölümünü "Ankara Garnizon Komutanlığı 2 No'lu Askeri Ceza ve Tutukevi"ne çevirmiş ve bütün tutuklular buraya konulmuştur.

İşkenceli sorgular, Komünist Masası görevlisi polisler ve asker sorgucular tarafından yapılmıştır. Emniyet Müdürlüğü'nde işkence yaptırarak askeri sorgu hâkimi aynı zamanda mahkemede savcılık makamında da görevlendirilmiştir. İki yıl boyunca burada işkence gören ve işkence tehdidi altında yaşayan tutuklular, daha sonra Merkez Kumandanlığı'nın Harbiye'de bulunan Ceza ve Tutukevi'ne nakledilmişler ve yargılamalar burada gizli celselerle sürdürülmüştür.

Zeki Baştınar'ın savunmasında Sansaryan Hanı'ndaki manzara şöyle anlatılmıştır:

"Yalnız şunu söyleyeceğim ki, uğradığım ve aylarca devam eden maddi ve bedeni işkenceler, ancak işkence konusu olmak kabiliyetini bedeneni tamamen kaybettikten sonra, doktorun müdahalesiyle sona erdi ve doktor işkencenin ağır sonuçlarını ve izlerini dokuz aylık bir tedaviden sonra giderebildi. Manevi işkenceden bahsetmeyeceğim. Çıldıranların, intihara teşebbüs edenlerin sayısı malumumuzdur. On bir ay gazete okumaktan, kâğıda, kaleme dokunmaktan mahrum edilmiş siyasi bir tutuklu ve iki sene çığlıklar, feryatlar, iniltiler ortasında, her an işkence odasına çağrılmayı bekleyen bir insan tasavvur ediniz. Ve sonra kanunen kimsenin yirmi dört saatten fazla tutulamayacağı bir yerde ve yirmi dört saatten fazla kalınamayacak şekilde yapılmış bir hücrede iki sene havadan, sudan, ışıktan mahrum nasıl yaşanabileceğini düşünürseniz, işkencenin ölçüsü hakkında az çok bir fikir edinebilirsiniz."

- TKP Örgüt Sekreteri Zeki Baştınar (solda),
Polisin izleme raporlarında "kesik saçlı bayan"
olarak adı geçen TKP üyesi Dr. Sevim Tan (Belli).

1951 Tevkifatı başladığında Ceza Kanunu'ndaki "komünist propaganda ve örgütlenmeyi" önlemek için yazılmış 141. ve 142. maddelerdeki ceza sınırı en çok 5 yıla kadar haptir. Demokrat Parti Hükümeti tutuklamalar sürerken her iki maddede yaptığı değişiklikle hapis cezalarını idam cezasını da kapsayacak şekilde arttırmıştır. Bu değişiklikten önce tutuklananlar eski kanuna tabi olurken sonradan tutuklanan sanıklar daha ağır cezalara mahkûm edilmişlerdir.

Hükümet ceza kanununda değişiklik yaparken kanuna eklediği bir fıkrayla ilk kez "pişmanlık" dile getiren tutuklulara daha az ceza öngörmüş ve bu maddeden yaklaşık 20 kişi yararlanmıştı.

Arkadaşlarını ihbar ederek cezalarının dörtte bir oranında indirilmesini kabul edenler arasında Aclan Sayılğan, Yılmaz Çolpan ve Nejat Özön de bulunmaktadır.

İki yıl süren sorgulama ve soruşturmadan sonra bir yıl süren dava, 17 Ekim 1954 tarihinde sona ermiştir.

Dava sonunda 118 kişi; on yıl ile bir yıl arasında hapis cezası, ilaveten üç ile bir yıl arasında sürgün cezasına çarptırılmıştır.

1951 Tevkifatı'nda yargılananlar arasında 17 kadın bulunmaktadır.

1 Numaralı sanık Zeki Baştınar'ın cezası:

"TCK'nun 141. maddesinin 1 ve 3. fıkraları gereğince on sene müddetle ağır hapis cezasıyla tecziyesine, aynı kanunun 173. maddesi uyarınca üç sene dört ay Amasya'da Emniyet-i Umumiye nezareti altında bulundurulmasına, aynı kanunun 31. maddesine göre anıme hizmetlerinde müebbeden memnuiyetine, yasak kitaplarının müsaderesine, mevkufiyet halinin devamına..." karar verilmiştir.

1951 TKP davasında on yıl ceza alan diğer isimler; Kemal Ergin, Macit Bilge ve Abdülkadir Demirkan'dır (Vedat Türkali).

Cazim Aktınur, Sabahattin Dikmen, Veysel Akkaş, Kemal Bastuji, Cemil Toygar, Bekir Yenan Yaşlıçam sekiz ile dokuz yıla; Reşat Fuat Baraner, Enver Gökçe, Şevki Akşit, Ahmet Bilge, Mihri Belli, Mehmet Bozışık, Halil Yalçinkaya yedi yıl; Fadıl Barkan, Bekir Karayel, Bilal Şen ve Sevim Tanı altı yıl hapse mahkûm edilmiştir. Yedi yıla mahkûm olan Şefik Hüsnü'nün cezası yaşı nedeniyle dört yıl iki aya indirilmiştir.

Yargılanan 29 kişi beş yıl, 9 kişi dört yıldan iki buçuk yıla, 40 kişi iki yıla, 7 kişi bir buçuk yıl hapse mahkûm edilmiştir.

Dava sonunda Neriman Hikmet, Sadun Aren, –yakalanmayan– Ali Kerti, Behice Boran, Hasan Kaşarcı, Mübeccel Kıray, İbrahim Kıray, Zehra Kosova, Dünder ve Yıldız Baştınar, İlhan Berktaş, Sevinç Tanık beraat etmiştir.

Savunmadan...

Türkiye Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi üyesi ve Örgütlenme Sekreteri Zeki Baştınar, 1951 Tevkifatından 3 yıl sonra, 1954 yılında Ankara Garnizon Komutanlığı 2 numaralı Askeri Mahkemesine 1 numaralı sanık olarak çıkarılmıştır. Zeki Baştınar'ın savunmasında yer alan ifadelerin bazı satırbaşıları şöyledir:

"Bu dava yalnız Türk adli tarihinde değil, son devrin milletlerarası adli tarihinde kanun namına işlenen kanunsuzlukların türlü örnekleriyle dolu ibret verici bir sayfaya teşkil edecektir..."

Saf ve mutlak adalete inanmam.

Adaletin bir sınıfı karakter taşıdığını biliyorum fakat, sınıfların üstünde kalmak iddiasında olan bir adaletin görünüşte tarafsız olması, ifade ettiği manaya şeklen uyması gerekir. Kanun, menfaatlerini koruduğu sosyal sınıfın elinde ilk önce bu sınıfın kendisinden hürmet görmesi gereken bir vasıta. Hukuk rejimi denilen şey budur. Aksi halde kanun, meşruluğunu kaybeden barbarca bir alet kertesine düşer, hukuki manada kanun olmaktan çıkar...

Memleketi bugünkü çıkmazdan kurtaracak yolun Komünist Partisi'nin gösterdiği yol olduğuna inanıyorum. Partinin teşkilat prensiplerini ve siyasi görüşlerini açıklayan yazıları yaymanın sorumluluğunu kabul ediyorum...

Savcı mütalaasında Komünist Partisi'nin "kamundışı" olduğu ve "cebir unsuru-nun komünizmin hususi bir maksadı" olduğu sonucuna varıyor.

Bu doğru değildir. İllegal çalışmak komünistler için ne gayedir, ne de arzu edilir bir şeydir. Fakat bu memlekette komünistler buna mecbur edilmişlerdir. "Kanun dı-şında bırakılanlar kanunun dışında hak ararlar" sözü büyük bir gerçeğin ifadesidir...

Otuz küsur yıldan beri komünistler zulmün ve terörün her türlüünü gördüler. İç-lerinde ideallerinin bedelini hayatıyla ödeyenler oldu.

Bugün peşinde koştuğumuz amaçlar nelerdir? Ne istiyoruz?

Yalnız büyük toprak sahiplerine, yalnızca büyük sermayedarlara değil memleketin bütün sınıf ve tabakalarına, özellikle emekçi sınıflara eşit hak tanıyan hakiki bir de-mokrasinin gerçekleşmesini istiyoruz...

Sorgu hâkimi tutukluluğumun on dokuzuncu ayında karşıma, Emniyet Müdürlü-ğü uzmanlarına hazırlanmış şaşırtıcı suallerle dolu 100 daktilo sayfasına yakın bir liste ile çıktı...

Savcı suçu inkâr ettiğimi söylüyor.

Doğru değil.

Yeryüzünde milyonlarca insanın kutsal bildiği ve peşinden koştuğu bir idealin ada-mı olmak bir suçsa ben bu suçta kabul ediyorum..."

1951 Tevkifatı "sol"un susturulması söz konusu olduğunda, sistem partilerinin far-kının olmadığını ilk gösteren ömektir. O yıllarda, demokrasi ve partinin yasallaşmasını birincil hedef olarak savunan Türkiye Komünist Partisi'nin sesini duyurması bir kez daha engellenmiştir. En büyük tutuklamada 187 kişiyi "ele geçiren" devlet, onlara üç yıl boyunca ortaçağ karanlığı yaşatmış, sol'un kitlelerle bağ kurmasını engellediği gibi "anti-komünizmi" toplumun belleğinde bir afyon gibi kullanarak amacına ulaşmıştır.

1951 tutuklamaları, uzayan mahkemelerle 1954'te sonuçlanmış ve bir dönemin de sonu olmuştur.

Bu dava sırasında TKP Merkez Komitesi'nin tamamı ve partinin önemli yönetici-leri deşifre edilmiş ve büyük cezalar verilmişse de devletin bütün baskı ve istihbara-tına rağmen TKP'nin İzmit, Bursa, Adana ve Samsun gibi bazı il örgütleri dava dışı kalmayı başarmıştır.

Yine Sadun Aren-Behice Boran etrafında bulunan aydınlar gurubu da bu terör dal-gasından yara almadan kurtulmuşlardır.

1951 Tevkifatı sürecinde adı çokca geçen ve Türkiye komünist hareketinin saygın isimlerinden Dr. Sevim Tanı (Belli) anılarında gözaltına alındığı günü şöyle anlatmıştır:

26 Ekim 1951 günü gelip çatıyor sonunda. 40 yıl geçmiş aradan. Gene de bazı sahneler diñ gibi taptaze. Gemi öğle üzeri 12'de kalkacak. Malum kucaklaşmalar, vedalaşmalardan sonra Galata Gümrüğü'ne giriyoruz. Bir telaş, bir fiskos başlıyor ondan sonra memurlarda. Kıpırdayacak durum yok. Parti neşriyatı üzerimde. "Sıkışırsanız atarsınız!.." sözü kulaklarımda çınlıyor. Kolaydı da! Eşyamız hemen hemen tümünden boşaltılarak aranıyor. Memurlar konuşuyorlar aralarında dıymıyorum ama anlıyorum. "Yahu burada bir şey yok!" diyorlar. Bir tanesi "baksana aldırıyor" diye onaylıyor ötekini. Telefonlar ediliyor. Emniyet ve Milli Emniyet görevlileri –sonradan öğrendiğime göre– acele toplanıyorlar. Vapur bekliyor. Emniyetçiler salalım mı, tutalım mı tartışmasındalar. Kimi "bir şey tutturamamak" olasılığından endişe ediyor. Kimi "böyle bir fırsatı bir daha ele geçiremeyeceklerini" düşünüyor. Çağırıp soracaklar Zeki Baştımar ile ne işim olduğunu. Zaten 1947'den bu yana TKP dosyası bir hayli olgunlaştırılmış. Bir tek zamanlaması kalmış. Bir de dış irtibat çıkarsa ortaya şimdi ! Allah göndermiş gibi. Çok sansasyonel bir haber yaratma olanağı doğuyor. Büyük bir "Komünist tehlikesi" senaryosu ile NATO'lu müttefiklerin TC Hükümeti'ne kucak açması ve yüklü bir yardım koparılması sağlanabilir... Sonunda telefon ediliyor Galata Yolcu Salonu'na ve "Getirin" deniyor. Ben ve benimle birlikte gelmesini istediğim kızkardeşim Gül bir taksiye bindirilerek iki memur "refakatinde" Sirkeci'deki Sansaryan Han'a götürülüyor, en üst katta, I. Şube'de az önce sözünü ettiğim yazı masasının bulunduğu odaya alınıyoruz...

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi) Tevkifatı, Esbab-ı Mucibeli Hüküm, BDS Yayınları, İstanbul 2000.

Atilla Akar, *Eski Tüfek Sosyalistler*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Bilal Şen, *Anılar, Sarı Defter 8*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2008.

Bilal Şen, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri*, Küyerel Yayınları, İstanbul 1998.

Bilal Şen, *TKP'ye İlişkin Tarihsel Bir Tartışma*, Toplumsal Tarih, Kasım 2000.

Erden Akbulut, *Zeki Baştımar, Yaşam Öyküsü, Mektuplar, Yazılar*, Sosyal Tarih Yay., İstanbul 2009.

Mihri Belli, *İnsanları Tanıdım I ve II*, Doğan Kitap, İstanbul 1999.

Rasih Nuri İleri, *1944 TKP Davası*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2003.

Sevim Belli, *Boşuna mı Çiğnedik?*, Anılar, Belge Yayınları, İstanbul 1994.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.

Şaban Öztürk, *Türkiye Solunun Hapishane Tarihi*, Yar Yayınları, İstanbul 2004.

Şükran Kurdakul, *Cezaevinden Babiâli'ye Babiâli'den TİP'e*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2003.

6-7 EYLÜL OLAYLARI, İSTANBUL – İZMİR

*“Annem Müslüman bir kadın gibi kahve pişirdi. İçtik birlikte...
Yağma saatler sürdü. Gece yarısına kadar kapıdan ayrılmadım.
Sonraki gün dükkânıma gittim. Kepenkler kırılmış, dükkâna girilmişti.
Benim dükkâna komşum Laz Mehmet girmiş. Sabahları birlikte çay içerdik.
Çok ağırma gitti.”*

Dilek Güven, 6-7 Eylül Olayları

Bundan tam 65 yıl önce 6-7 Eylül (1955) günlerinde İstanbul ve İzmir’de sonuçları sonraki yıllara da yansıyan büyük toplumsal olaylar yaşanmıştı. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Rumlara gözdağı vermek amacıyla başlayan yakma, yıkma ve talan olayları, kısa sürede bütün gayrimüslim vatandaşlara yönelen kitlesel bir teröre dönmüştü.

Olayların görünürdeki sebebi Kıbrıs’tı. Kıbrıs, o tarihe kadar İngiltere’ye bağlı (İngiliz Yüksek Komiseri yönetiminde) bir adaydı. Adadaki Rumların bir bölümü Kıbrıs’ın bağımsızlığını, bir bölümü Yunanistan’a bağlanmasını istiyordu. İngiltere ise mevcut statünün korunmasında ısrarcıydı.

İngiltere, Kıbrıs Rumlarının Ada’yı Yunanistan’a bağlama yönündeki yoğun örgütlenme ve siyasi faaliyetlerinin önüne geçebilmek için Türkiye’nin desteğini de sağlamayı hedefliyordu.

1953’te Rumların İngilizlere yönelik silahlı saldırıları Türklere de yönelmeye başlamış, kanlı olaylar birbirini izlemişti.

Sorunu görüşmek için 29 Ağustos’ta (1955) Londra’da; Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Dışişleri bakanlarının katıldığı toplantıda; Yunanistan Kıbrıs için self-determinasyon (kendi geleceğini belirleme) isterken, Türkiye mevcut statünün korunmasını, eğer bu olamayacaksa Kıbrıs’ın kendisine verilmesini savunmuş, Konferans çözümstüz bir şekilde sona ermişti.

Türkiye’de ise –Kıbrıs üzerinden– uzunca süredir pompalanan milliyetçi havaya iktidar ve muhalefet partileri ve onların basını da tam destek vermekteydi. CHP’ye yakın *Ulus* gazetesi, “yalnız bir gönüllüler alayının bile Atina’ya Türk bayrağını dikmeye” yeteceğini yazmıştı.

İşte bu ortamda 6-7 Eylül tarihlerinde, hazırlıklarının bir süreden beri bizzat Demokrat Parti Hükümeti ile parti teşkilatı tarafından devlet destekli yapıldığı gizlenmeyen; Cumhuriyet tarihinde benzeri görülmemiş tahrip, yıkım ve yağma eylemleri gerçekleştirilmiştir.

“Atamızın Evi Bomba İle Hasara Uğradı, Bu Menfur Hadise Büyük İnfial Uyandırdı...”

Saldırlar, Mustafa Kemal’in Selanik’te doğduğu kabul olunan eve Yunanlarca bomba atıldığı haberinin 6 Eylül günü saat 13.00’daki radyo haberinde duyurulması ve Hükümet yanlısı *İstanbul Ekspres* gazetesinin ikinci baskı yaparak olayları sansasyonel şekilde vermesiyle başlamıştır.

Gazete, bu saldırı haberini büyük puntolarla manşetten verdikten sonra, İstanbul Yüksek Okullar Talebe Birliği Başkanı ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti Genel Sekreteri’nden olayla ilgili görüş almış ve haberi kışkırtıcı bir şekilde yansıtmıştır.

Kıbrıs Türktür Cemiyeti Genel Sekreteri Kâmil Onal; “*Mukaddesata el uzatanlara bunu çok pahalıya ödeteceğiz... (Saldırını) şu anda devlet radyosundan öğrenmiş bulunmuyoruz. ... Ödeteceğimizi alenen söylemekte artık bir mahzur görmüyoruz...*” demiştir.

6 Eylül günü İzmir’de yayımlanan *Sabah Postası* gazetesi “*Bu hayâsız şımarıklık artık durdurulmalı*” derken; *Gece Postası* gazetesi “*Palikaryaların bayrağı artık Konak Meydanı’nda dalgalanamaz*” şeklindeki provokatif manşetlerle çıkmıştır.

Hürriyet gazetesinin 7 Eylül’deki haberine göre; 6 Eylül öğleden sonra Taksim’de bir miting düzenlenmiş, bu mitingden sonra İstanbul’un değişik semtlerinde ve aynı anda 25-30 kişilik kalabalıklar ellerinde Türk bayrakları, Atatürk posterleri, sopalar, demirlerle “*Kıbrıs Türktür Türk Kalacaktır*” diye tempo tutarak nümayişe ve Rum vatandaşların ev, dükkân ve işyerlerine saldırıya başlamıştır.

Hürriyet’in bu haberinden anlaşılacağı üzere; *İstanbul Ekspres*’in “bomba” haberi bir işaret fişegi olmuş, saldırı, yıkım ve talan ise bundan sonra başlamıştır.

Olayların önceden ve organize bir şekilde planlandığı şuradan bellidir ki, Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu 29 Ağustos’ta Londra’da, (Londra Büyükelçiliğinden) Ankara’ya gönderdiği kriptoda, Londra’da elinin güçlenmesi için “*Orada*” bir şeyler yapılmalı bilgisini geçmiştir.

Başbakan Menderes de, zamanın geldiğine inanmış olmalı ki, Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı Hikmet Bil’e gerekli talimatı vermiştir.

İstanbul Ekspres’in manşetten bomba provokasyonu haberi. (6 Eylül 1955)

4 Eylül'de Hikmet Bil, sağcı ve milliyetçi demeklerin kontrol ettiği öğrencilere Taksim'de Rumca basılan gazeteleri yaktırması ve aynı gün İstanbul'un çeşitli yerlerinde "Kıbrıs Türktür" basılı 20 bin pankart dağıttırmasıdır. 6 Eylül akşamı ise *Kıbrıs Türktür Cemiyeti*'nin Taksim'de organize ettiği mitinge İstanbul ve Anadolu'dan otobüslerle getirilmiş binlerce kişi katılmıştır. Bu kişiler ellerinde aynı büyüklükte, aynı kalınlıkta sopalarla mitingten sonra İstanbul sokaklarına dağılmış, "*Kıbrıs Türktür, Ya Taksim Ya Ölüm*" diye bağırarak ellerindeki adreslerle gayrimüslim vatandaşların ev ve işyerlerine saldırmaya başlamışlardır.

O yılların tanığı Altan Öymen, gazeteci Necati Zincirkıran'a dayanarak; 6 Eylül öğleden sonra Taksim Mitingi'nde iki ayaklı bir merdiven üzerine çıkarak, toplananların galeyana getirici konuşma yapan kişilerden birinin Hukuk Fakültesi öğrencisi Mürşit Yolgeçen olduğunu, konuşma yaptıktan sonra ortadan kaybolduğunu anlatmıştır. Mürşit Yolgeçen sonraki yıllarda uzun zaman THY Hukuk Müşavirliği yapmış, 'varlıklı bir hayat' sürdükten sonra esrarengiz bir şekilde öldürülmüştür.

Dilek Güven'in bu konudaki araştırmasında, o günlerin tanığı bir vatandaşın anlattıkları ise İstanbul ve İzmir'de gayrimüslimlere devletin uyguladığı terörün başından sonuna kadar örgütlü bir operasyon olduğunu hissettirmektedir.

"Anneme, Müslüman kadınlar gibi görünsün diye beyaz başörtüsü taktık. Pence-reye bir bayrak uydurduk. Kapıya oturdum. Kalabalık bir grup önümden aktı. Kimi-nin elinde bir top kumaş, kiminde bir makine parçası vardı. Bütün cadde eşya doldu. Sadece Rum evlerini değil, tüm gayrimüslim evlerini yağmaladılar. Yedikule Caddesi üzerindeki bir kiliseyi ateşe verdiler. Kıvılcımlar bizim evin üstüne düşüyordu. Cad-dede üç kişi durdu. Bizim eve bakıyorlardı. Yanlarına gittim, 'Bu evin sahibi Ermeni, şimdi Florya'da yazlıkta. Aşağıda ben varım, hatırlatırım' dedim.

Annem Müslüman bir kadın gibi kahve pişirdi. İçtik birlikte... Yağma saatler sür-dü. Gece yarısına kadar kapıdan ayrılmadım. Sonraki gün dükkânıma gittim. Kepenk-ler kırılmış, dükkâna girilmişti. Benim dükkâna komşum Laz Mehmet girmiş. Sabah-ları birlikte çay içerdik. Çok ağırına gitti."

İki gün boyunca bütün İstanbul'da organize edilmiş yoksul, cahil, lümpen kala-balıklar ellerinde gayrimüslim vatandaşların adresleriyle sokak sokak dolaşarak Türk basınının "*Asil İnfial*" dediği büyük bir terör dalgası estirmişlerdir.

Taksim, Kurtuluş, Beyoğlu, Cihangir, Tarlabası, Beşiktaş, Ortaköy, Karaköy, Kum-kapı, Kadıköy, Moda, Kuzguncuk, Çengelköy, Eminönü, Fatih, Balırköy, Yeşilköy ve Adalar'da, hâsılı her yerde Rum evleri, dükkânları, ibadethaneleri ve mezarlıkları saldırıya uğramıştır.

Yine *Hürriyet*'in yazdığına göre; İstanbul'da Rum evleri taşla tutulmuş, kiliselerin kulelerinden çanlar koparılmış, dükkânların kepenkleri, cam ve çerçeveleri parçalan-mış, içindeki mallar yağma edilmiş, bir bölümü sokaklara saçılmıştır. Gece yarısından sonra şehrin muhtelif yerlerinde yanmakta olan 29 kilise ve ayazmayla bazı mahalle-lerden yükselen alevlerle gök yer yer kırmızı renge bürünmüş, cankurtaran sesleri bü-tün gece duyulmuştur. İstanbul'da Yunan Konsolosluğu ve Patrikhane ancak polis ve Jandarma kordonu altına alınarak korunabilmiştir. İstanbul'da yayınlanan Rumca ga-zeteler saldırıya uğramış, bu gruplar, (akşam) saat 8 ile 9 arasında Tünel'de bulunan *Embros, Tahidromos, Apoyevmatini* gazetelerinin idarehanelerini basarak buraları tahrip

etmiştir. Karaköy Abanoz Sokağı'ndaki genelevlerden Rum patronların evleri de tahrip edilmiş, çalışan kadınlar sokağa atılmıştır. Patrik'in Tarabya'daki evi ateşe verilmiş, özellikle Taksim ve Beyoğlu'ndaki yüzlerce mağaza ve dükkân bu talandan nasibini almış, Amavutköy, Sanyer, Yeniköy civarında bütün içkili gazinolar, dükkânlar tahrip edilmiş, eğlence merkezi Lido'da parçalanmamış tek bir eşya kalmamıştır.

“Türk Milleti Hakareti Hazmetmedi: Dün Yüzbinlerce Kişinin İştirakiyle Yunanlılar Aleyhine Nümayişler Yapıldı”

Aynı gün ve aynı saatlerde İzmir basınında “*çoşkulu kalabalıklar*” olarak nitelenen birkaç yüz kişilik yağmacı ve talancı grup İzmir'de de ortaya çıkmıştır.

Ege Ekspres'in haberine göre: İzmir'deki “Enternasyonal Fuar” dolayısıyla Konak'ta asılı bulunan Yunan bayrağı parçalanmış, Kordon'daki Yunan Konsolosluk binası ve Çocuk Hastanesi yalanındaki Katolik Kilisesi önce taş yağmuruna tutulmuş sonra da talan edilerek yakılmış, Fuar'da bulunan Yunan Pavyonu ateşe verilmiştir

7 Eylül tarihli *Demokrat İzmir* gazetesi olayların devamını şöyle anlatmıştır:

“Yunan Konsoloshanesi'nden sonra toplu gruplar halinde ellerinde Türk bayrakları ve Reisicumhurumuz Celâl Bayar'ın resimleri olduğu halde, Atatürk heykelinin bulunduğu Cumhuriyet Meydanına gelen topluluk, burada Aziz Atamız için ihtiram duruşunda bulunduktan sonra “Kahrolsun Palikaryalar” nidaları arasında rıhtıma gelerek, limanımızda demirli bulunan bir Yunan motoruna Türk bayrağını asmasını istemişler ve buradan da hiç bir cevap alamayınca motora çıkarak, motor mürettebatını aramaya başlamışlardır.”

6-7 Eylül 1955 sonrası Beyoğlu'nda tanklar.

Kordon'da evlerden çıkarılan piyanolar ve bir otomobil denize atılmış, Alsancak'taki Rumlara ait işyeri ve evlere hücum edilerek tahrip edilmiştir. Bununla yetinmeyen kalabalık Alsancak semtindeki evleri kapı kapı dolaşarak, bazı tecavüzlerde bulunmuşlar ve nüfus kâğıtlarını ibraz edemeyen ev sakinlerinin mülklerine girerek eşya ve mallarını tahrip etmişlerdir.

Gazi Kadınlar, Bornova Caddesi, Şerafettin Bey Caddesi'nde bilhassa fazla tahribat olmuş, yabancı tebaalı mesken sahipleri korkulu saatler geçirmiştir.

1960'tan sonraki yargılamalarda bu grubun İzmir Kemeraltı'ndaki "Kuyumcular Çarşısı"na da saldırdıkları belgelenmiştir. Fuar'daki, Alsancak'taki ve Kuyumcular Çarşısı'ndaki olaylar sırasında İzmir Valisi Kemal Hadımlı maiyetiyle birlikte saldırıları izlemiş, polis ve itfaiyenin olaylara müdahale çabasını önlemiştir. Saldırgan grup, olayları izleyen Vali Kemal Hadımlı'yı omuzlarında taşıyarak "Yaşa Baba, Yaşa Baba" diye tezahürat yapmıştır.

İzmir'deki saldırganları yönlendirenlerin başında Kara Ali (Demokrat Parti'nin Tepecik Şube başkanı), İsmet Uç (Demokrat Parti'nin Tepecik Bucak Başkanı) ve Elektirikçi Topal Ahmet'in (Demokrat Parti'nin Yeşilyurt Meclis Azası) olduğu 1960 yılındaki yargılamalarda belirlenmiştir.

Ata'nın Evinin Bombalanma Hikâyesi

Selanik'te Ata'nın evine konulan bombanın hikâyesi ise 1960'tan sonra yapılan yargılamalarda ortaya çıkmıştır. 6-7 Eylül Olayları'ndan beş yıl sonra bir darbeyle devrilen DP iktidan, 14 Ekim 1960 tarihinde başlayan duruşmasında; 6-7 Eylül'de meydana gelen olaylar nedeniyle de yargılanmış ve olayların meydana gelişi, öncesi ve sonrasıyla ilgili son derece detaylı bilgiler ortaya saçılmıştır. Buradaki ifadelerle göre bomba; Türkiye'nin Selanik Başkonsolosu Mehmet Ali Balin tarafından diplomatik kurye ile İstanbul'dan geçirilmiş, konsolosluk kavaşı Hasan Uçar ile Oktay Engin tarafından Atatürk'ün evinin bahçesine yerleştirilmiş, tahrip gücü zayıf olan bombanın patlatılması sonucu yalnızca evin camları kırılmıştır. Patlamanın ardından Hasan Uçar Yunan polisi tarafından yakalanmış, -polis- onun ifadesiyle Oktay Engin'e ulaşmıştır.

Oktay Engin, Selanik'te Türkiye devletinin bursuyla okumaktadır ve aldığı bursların birini de "Kıbrıs Türktür Cemiyeti" vermiştir. Mahkemede bomba için birbirini suçlayan sanıklar tutuksuz yargılanmak üzere serbest kalınca Türkiye'ye kaçmıştır.

Sanıklardan Oktay Engin'in bundan sonraki yaşamı daha ilginçtir. Oktay Engin, öğrenimine Türkiye'de devam etmiştir. Öğrenim hayatından sonra Emniyet Genel Müdürlüğü ve MİT'te görevler üstlenmiş, 12 Mart 1971 darbesinden sonra 12 Eylül 1980'e kadar Emniyet Siyasi İşler Genel Müdür Yardımcısı olarak görev yapmış, ardından Eskişehir ve Nevşehir valisi olmuştur.

Bomba haberini iri puntolarla Türkiye'ye duyuran *İstanbul Ekspres* gazetesinin sahibi Mithat Perin ise Demokrat Parti yöneticileriyle yakın ilişki içindedir. Mithat Perin, *İstanbul Ekspres* gazetesinin normal tirajı 20 bin kadarken; 6 Eylül'de saat dörtten sonra 290 bin baskı yaparak "*bu menfur hadiseyi*" kamuoyuna duyurma görevini üstlenmiştir.

Mithat Perin 1957 seçimlerinde Demokrat Parti'den İstanbul Milletvekili olmuştur.

Kıbrıs Türktür Cemiyeti

Olayların ortasındaki -gerçekte maşa gibi kullanılan- örgüt "Kıbrıs Türktür Cemiyeti"; Demokrat Parti'nin yoksul tabanını ve varoşları harekete geçirmek için ve yalnızca bu iş amacıyla kurulmuş bir örgüt gibi durmaktadır.

Cemiyetin yöneticilerinin ilginç özellikleri bulunmaktadır. Cemiyet'in yönetimi gazeteci Hikmet Bil, CHP Gençlik Kolları'ndan Orhan Birgit, gazeteci Ahmet Emin Yalman, gazeteci Kamil Önal, Demokrat Parti ilçe yöneticileri Sedat Bayur ve Hüsamettin Cantürk'ten meydana gelmiştir.

Dernek sağıcı ve milliyetçi çevrelerin temsilcilerini bir araya getirmiştir ve derneğin Genel Sekterlik görevini üstlenen Kamil Önal'ın "Milli Emniyet" -MAH- elemanı olduğu ortaya çıkmıştır. Dernek başkanı Hikmet Bil, Başbakan Menderes'le her vesileyle görüşen Hükümet'e yakın bir isimdir ve Menderes'in "Kıbrıs Türktür Cemiyeti" kuruluşunda Hikmet Bil'e 5.000 liralık bir çek verdiği gazetelerde haber olmuştur. Cemiyet'in, 6-7 Eylül günlerinde estirilen terörün kitle desteğini yaratmak üzere Demokrat Parti'nin Ocak-Bucak teşkilatları tarafından, İstanbul'un birçok ilçesinde şubeleri açılmıştır.

Meclis'te Konuşmalar: Bu Talanı, Yıkımı ve Tahribatı (Acaba) Kim Yapmış?

Olayların devam ettiği ikinci gün yani 7 Eylül tarihli (iktidar ve muhalefet yanlısı) gazeteler, bu büyük terörün komünistlerin işi olduğunu ilan etmiştir.

Ege Ekspres gazetesi: "Bu sabah neşredilen Hükümet tebliği: Memleket ağır bir komünist tahrik ve darbesine maruz kalmıştır" (*Ege Ekspres*, 7 Eylül 1955) derken; *Cumhuriyet* gazetesi, "Şehrimizde 3, Ankara ve İzmir'de birer Askeri Mahkeme kuruldu; Siyasi Polis, Kızıl Şebeke'nin unsurlarını meydana çıkarmak için faaliyete geçti" (*Cumhuriyet*, 7 Eylül 1955) manşetleriyle çıkmıştır.

7 Eylül'de (1955) Cumhurbaşkanı Celal Bayar bütün Türkiye'ye yayınladığı bildiriyile olayları değerlendirmiş, TBMM'de milletvekilleri konuşmalarında bu olayların bütün suçunu komünistlere atmıştır.

Celal Bayar'ın tespiti şöyledir:

Kıbrıs meselesi etrafında cereyan eden hadiseler... Aziz Atatürk'ün evine konso-loluğumuza karşı tertiplenen suikast, kısmen maksatlı ve hainane, kısmen de idrak ve şuurdan mahrum tahrikçilerin de tesiriyle büyük kitlelerin vücuda getirdikleri nümayiş... Büyük ekseriyeti Rum vatandaşlarımıza ait olmak üzere dükkân ve mağazaları tahrip edilmiş... Denilebilir ki dün gece İstanbul ve memleket esas itibariyle bir komünist tertip ve tahrike ve ağır bir darbeye maruz kalmıştır...

Mehmet Özbey (Burdur milletvekili):

Bu felaket yalnız ve yalnız komünistlerin plan ve programları neticesinde vukua gelmiştir... Biz bugün onları asmazsak onlar yarın bizim ve Türk vatanının idamını hazırlayacaklar... Onun için bu sütiübozuklara merhamet etmek demek cinayet işlemek demektir...

Aleksandros Hacapulos (İstanbul milletvekili):

Arkadaşlar bizi en fazla üzen maalesef itiraf etmek mecburiyetindeyim, memleketin emniyet teşkilatıdır... Mîsal söyleyeyim; Büyükkada'ya gece yarısı 15 kayık geliyor. İçindekiler karaya çıkıyor. Polisler bunları görüyor. Bunlar 200-300 kişi. Silahsız, topsuz kimseler. Polisle konuşuyorlar. Ondan sonra Büyükkada'yı tahrip ediyorlar. Hiçbir mukavemet görmeden geriye dönüyorlar...

Sayın arkadaşlar (bu) teşkilat tertipli idi, muazzamdı. İstanbul'da 74 kilise vardı. 70'i aynı anda yakıldı, yıkıldı...

Burhanettin Onat (Antalya milletvekili):

Ağızlarda dolaşan tek bir şey var... Bu hadise Türk Milletinin eseri değil ki... Hâşâ arkadaşlar, ortada evvela gençliğin çok mukaddes ve asla zaafa uğratılmaması lazım gelen ulvi heyecanın gölgesine sığınan, sistemli, mektep mezunu diplomalı komünist teşkilatı vardır.

Fuat Köprülü (İstanbul milletvekili) Başvekil Yardımcısı:

Komünistler derhal harekete geçtiler ve gençliğin vatanseverlik tezahürü gibi görünen bu hal birdenbire mahiyetini değiştirerek tahripkâr bir hal aldı... Çünkü komünist unsurlar hadiseyi evvelce tertipledikleri gibi sevk ve idareyi ele geçirmişlerdi... Hadise Rumlara karşı husumet kisvesi altında başlamışsa da tamamen bir komünist harekettir...

6-7 Eylül 1955, Cumhurbaşkanı Celal Bayar sebep oldukları yıkımı yerinde incelerken.

En Büyük Suç Örgütü...

Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve Meclis'teki özellikle DP milletvekilleri; akla ziyan bir pişkinlik ve intikam duygusuyla yayımladıkları bildirilerle ve yaptıkları konuşmalarla bu büyük facianın sorumlusu olarak "komünistleri" göstermiş, bu "hainleri" bulmak için –Hükümet– İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etmiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Nurettin Aknoz Paşa, askeri savcı ve hâkimleri her hafta toplayarak olayları yönlendirenlerin komünistler olduğunu *ispat etmeleri* için –Sıkıyönetim savcı ve hâkimlerine– baskı yapmıştır.

Yassıada Tutanakları'nda Deniz Kuvvetleri'nden emekli Hâkim Amiral Fahri Çoker: (Aknoz Paşa'nın daveti üzerine) "... 24 Eylül 1955 tarihinde ilk toplantıya gittim. Bu toplantıya 26 hâkim, 3 adli amir davet edilmişti. Milli Emniyet şefleri de orada bulunuyordu. Bize Orgeneral Nurettin Aknoz, bu hadiselerin tamamen komünistlerin tertibi ve eseri olduğu hakkında uzun boylu nutuklar verdi ve "meydanlarda salkım salkım insanların asılı olduğunu görmek istediği..." hakkında sözler söyledi, diye ifade vermiştir.

Gazeteler ve köşe yazarları bu konudaki Hükümet bildirisine sütunlarında çarşaf çarşaf yer vererek Hükümet'in yalanlarını anlatmışlar, Siyasi Polis alelacele 45 kişilik bir "Kızıl Şebeke" listesi yapmış, komünistlerin, aydın ve işçilerin evleri gece yarın basılarak listedeki isimler tutuklanmıştır.

İçlerinde; edebiyatçı Kemal Tahir, Dr. Nihat Sargın, mizah yazarı Aziz Nesin, eleştirmen Asım Bezirci, yazar Hasan İzzettin Dinamo, mimar İlhan Berktaş'ın da olduğu aydın ve sosyalistler gözaltına alınarak Harbiye mahpushanesine kapatılmış, listeyi

hazırlayan polisin peşine düştüğü suçlular arasında, olaylardan aylarca önce ölmüş komünistlerden Aşçı Kadri ve Celal Benneci ile o aylarda doğuda asker olan bir tütün işçisinin adı da —o listede— yer almıştır.

Olayların komünistlerin üstüne yıkılması fikri ise o dönemde Türkiye’de bulunan CIA şefi Allen Dulles’e aittir.

Kendisinin de aralarında olduğu Türkiye Komünist Partisi mensupları, aydınlar ve işçilerin tutuklandıktan sonra götürüldükleri Sansaryan Han’da tanık olduklarını Hulusi Dosdoğru şöyle anlatmıştır:

“Sansaryan Hanı’nın üst katına çıkınca, orada benim gibi toplanıp getirilmiş, siyasi fişli olduklarını sandığım bir takım şaşkın insanlar birikmiş. İçlerinde daha önceden tanıdıklarım da vardı. Benim Sansaryan Hanı’nın bu çatı katına, tutuklu olarak üçüncü getirilişimdi. İlki 1946 yılı 16 Aralık’ında Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi ve ona bağlı sendikalar kapatıldığında...

İkinci kez 1951’de 163 sanıklı gizli Komünist Partisi davası olarak bilinen dava nedeniyle bir kere daha tutuklanıp yine Harbiye’deki Askeri Cezaevi hücrelerinden birine kapatılmış, bu hücrede iken yüzfelci olmuş, dört buçuk aylık korkunç bir sorgulamadan sonra serbest bırakılmıştım...

Birinci Şube’de gece yarısına kadar bekletildik. Bu süre içinde eski fişlilerin toparlanması tamamlanmıştı. Hepimizi kapısı mazgalı bir cezaevi arabasına doldurarak, gece yarısından sonra Harbiye’deki Askeri Cezaevi’nin yemekhaneden bozma bölümündeki hücrelere taktılar...

Bana 35 nolu hücre düşmüştü Tabelacı Ziya ile. İçerisi zifiri karanlıktı. El yordamıyla sıvası ıslak duvarları, üzerinde dışarıdan süngüli bulunan kalın tahta kapıyı algılayabildik...

45 tutukludan adları saptanabilen kişiler şunlardır:

1. Dr. Hulusi Dosdoğru, 2. Dr. Müeyyet Boratav, 3. Dr. Can Boratav, 4. Dr. Nihat Sargın,

5. Kimyager İsmet Selimoğlu, 6. Romancı Kemal Tahir, 7. Şoför Râtip Tahir (Kemal Tahir’in küçük kardeşi), 8. Tornacı Emin Sekûn, 9. Tabelacı Ziya Tüzmen, 10. Tüccar Kürt Örfi, 11. Eski tütün işçisi Remzi, 12. Yazar Aziz Nesin, 13. Tornacı Süleyman, 14. Tıbbiyeli Muzaffer Kolçak, 15. Kâtip Hadi Malkoç, 16. Avukat Faik Muzaffer Amaç, 17. Pazaracı Hamdi Şamilof, 18. Kitapçı Aslan Yanardağ, 19. Muhasebeci İsmail, 20. Yazar Asım Bezirci, 21. Ali Ertekin (Sabahattin Âli’nin katledilmesine adı karışan), 22. Berber Hasan, 23. Koltukçu Recep Yelkenkaya, 24. Köseleci Ahmet Fırıncı, 25. Badanacı Medet, 26. Şair Hasan İzzettin Dinamo, 27. Üniversite öğrencisi Veli, 28. Mimar Halil Berktaş, 29. Terzi Fahri, 30. Kunduracı Selahaddin (Efe), 31. Tütün İşçisi Haydar, 32. Üniversite öğrencisi Veysel, 33. Tahsin Güzel, 34. Esnaf Hasan Kaşaracı, 35. Tütün işçisi ve sendikacı Fehmi Kurucu, 36. Gülcü Bahçıvan, 37. Mustafa Börklüce (Sarı Mustafa).

Telaşla 45’lik listeyi doldurmak için listeye kattıkları, olaydan aylarca önce ölmüş olanlardan saptanabilenlerin adları: 38. Aşçı Kadri, (Eski tütün işçisi), 39. Celal

Benneci (Eski tayyareci-bakkal), 40. (Adı hatırlanamayan) Olaylar sırasında doğuda askerlik görevini yapan bir bütün işçisi.

Liste ele geçmediği için 45'i dolduran ölü ya da diri öteki adlar belirlenemedi."

Tahribin Ağır Bilançosu

7 Eylül akşamı olayların bilançosu ortaya çıkmaya başlamıştır.

Facianın ertesi günü Taksim'e gelen Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, İstiklal Caddesi'ndeki hasarı görünce, etrafındakilerin duyacağı bir sesle İçişleri Bakanı Namık Gedik'e "*Galiba dozu kaçırдық*" dediği olaylarda, Türk basınına göre 11 kişi, bazı kaynaklarına göre 30 kişi hayatını kaybetmiştir. Yaralı sayısı resmi rakamlara göre 30, gayriresmi rakamlara göre 300 kişidir.

4214 ev, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul, işyeri-dükkan-otel-pastane-bar-imalathane 5317 mekân saldırıya uğramış, 2 mezarlık tahrip edilmiştir. Balıklı Rum Hastanesi'nde 60 kadın tecavüze uğradığı için tedavi altına alınmıştır, bunun dışında tecavüze uğrayan kadın sayısının ise 400 olduğu tahmin edilmektedir. Tahrip edilen işyerlerinin yüzde 57'si Rumlara, yüzde 17'si Ermenilere, yüzde 12'si Yahudilere, kalanı sonradan Müslüman olmuş azınlıklara aittir.

Bu kadar büyük çaplı saldırıda ölü sayısının çok az olması dikkat çekicidir. Ancak bunun özenle seçilmiş bir plan olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü saldırganlar "*şimdi malınıza, yarın canınıza*" diyerek canlarını "*şimdilik*" almayacaklarını ihtar etmiş; evlerini, mallarını, mülklerini kırıp dökerek yağmalamıştır.

7 Eylül'den itibaren istenilen sonuç alınmış olmalı ki, geniş tutuklamalar yapılmaya başlanmış, Kıbrıs Türkler Cemiyeti'nin yöneticileri gözaltına alınmış, şubeleri kapatılmıştır. Yakalananların büyük kısmı taşradan ve varoşlardan kente getirilmiş yoksullardır ve aynı zamanda -önemli bir bölümü- Demokrat Parti üye ya da sempatisanıdır. Örneğin, İstanbul Fenerbahçe'deki saldırgan grubu yönlendirenlerden Serafım Sağlamer -Demokrat Parti'nin Kızıltoprak teşkilatı üyesi- elinde gayrimüslimlerin adres listesiyle yakalanmıştır.

7 Eylül'de üç ilde (İstanbul-İzmir-Ankara) Sıkıyönetim ilan edilmiş ve ardından oluşturulan Sıkıyönetim Mahkemelerinde İstanbul'da 5.104, İzmir'de 424, Ankara'da

171 kişi yargılanmıştır. Sanıkların büyük bir bölümü aralıklarla salıverilmiştir. Karar 1956 yılı Aralık ayında açıklanmıştır. Sokaklardan toplanan bu yıkım-talan eyleminin son halkasında bulunan yoksul ve cahil insanlardan 228 kişi suçlu bulunmuş, hafif cezalara çarptırılmıştır.

Olayların üzerinden beş yıl geçtikten sonra Demokrat Parti darbeyle iktidardan düşürülmüştür. Demokrat Parti'nin Dışişleri bakanı –ve 6-7 Eylül faciasını komünistlere yıkmak için canla başla çalışan– Ordinaryüs Profesör Fuat Köprülü, 9 Haziran 1960 tarihli *Yeni Sabah*'ta “*Olayları Zorlu istedi, Menderes onayladı, Gedik tertipledi*” başlıklı bir yazı yazmış, yazısı ihbar kabul edilerek, zaten darbeyle devrilmiş bulunan DP yöneticilerine yeni bir dava açılmıştır.

Davanın sanıkları arasında; Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İzmir Valisi Kemal Hadımlı da bulunmaktadır ve 5 Ocak 1961’de sonuçlanan mahkemede Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu 6 yıl, Kemal Hadımlı 4 ay 15 gün hapis cezasına çarptırılmış, başka ceza alan da olmamıştır.

6-7 Eylül olayları; Kıbrıs bunalımında “Kıbrıs Fatihi” olmak isteyen Demokrat Parti kumaylannın gözü kara hırslarının yanında, Türk-Müslüman Türkiye Cumhuriyeti’nin içerideki azınlıklara her fırsatta “hadlerinin bildirilmesi”ne dayanan, –siyaset kurumu ne olursa olsun– değişmez devlet politikasının bir uygulaması olmuştur.

6-7 Eylül İzmir basınında.

Bunu en iyi anlatan belge, 1947’de CHP kumayları tarafından hazırlanan bir “Azınlık Raporu”nun içeriğinde saklıdır. CHP 9. Büro’nun Azınlık Raporu; Anadolu’nun Rum, Ermeni ve Yahudilerden temizlenerek bunların İstanbul’a gitmeye mecbur edilmeleri, diğerlerine göre nüfusunun çokluğu ve Yunanistan’la olan irtibatları nedeniyle de Rumların –İstanbul’un fethinin 500. yılı olan 1953’e kadar– İstanbul’dan arındırılmasını öneren rapordur.

Bir İttihatçı uygulaması olarak, sermayenin ve servetin; gayrimüslimlerden, Müslüman-Türklerle nakli bir kez daha sert tedbirlerle sahneye konulmuştur. Bu şiddet ve yıldırma dalgasından sonra Türk-Müslüman tüccar, eşraf, politikacı, bürokrat ve sanayiciler; yaşadıkları ülkeye güvenlerini kaybetmiş, giderek can kaygısına düşmüş olan gayrimüslimlerin; iş, mülk ve servetlerine haraç-mezat sahip olmuşlardır.

Nitekim Türkiye’de 1927’de 120 bin civarındaki Rum nüfus, 1960 sonrası göçlerle 49 bine düşecektir.

6-7 Eylül Olayları'nı –asıl– kim tezgâhladı sorusunun yanıtını ise; bu olaylardan 36 yıl sonra 1991'de *Tempo* dergisinden gazeteci Fatih Güllapoğlu'yla söyleşi yapan Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu vermiştir.

MGK Genel Sekreterliği ve Özel Harp Dairesi (Türk Gladi Ysu) başkanlığı da yapmış olan Sabri Yirmibeşoğlu; *"6-7 Eylül de bir Özel Harp işiydi. Ve muhteşem bir örgütlemeydi. Başarıya ulaştı"* demiştir.

Olaylar öncesinde Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı gazeteci Hikmet Bil, Başbakan Menderes'in otomobilinde.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

“6-7 Eylül 50. Yıl Belgeseli” (2005), Açık Radyo; Ömer Madra, Dilek Güven, Mihail Vasiliadis, Avi Haligua.

“6-7 Eylül Dosyası”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 33, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.

Aziz Nesin, Salkım *Salkım Asılacak Adamlar*, Adam Yayınları, İstanbul 1987.

Dilek Güven, *6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.

Emine Gürsoy Naskali, *6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Fahri Çoker Arşivi, *6-7 Eylül Olayları, Fotoğraflar-Belgeler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

“Türk Gladiosu İçin Bazı İpuçları”, F. Güllapoğlu’nun S. Yirmibeşoğlu ile görüşmesi, *Tempo*, Sayı 24, 1991.

M. Hulusi Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, 1. Baskı, Eylül 1993.

Mehmet Arif Demirer, *6-7 Eylül 1955 – Yassıada 6-7 Eylül Davası*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.

Rıfat N. Bali, *6-7 Eylül Olayları Tanıklıklar-Hatıralar*, Libra Kitapçılık-Yayıncılık, İstanbul 2015.

Rıdvan Akar, “Bir Resmi Metinden Planlı Türkleştirme Dönemi”, *Birikim*, Sayı 110, 1998.

Serdar Korucu (haz.), *Dimitrios Kahumenos’un Objektifinden 6-7 Eylül*, İstos Yayınları, İstanbul 2015.

Serdar Sakin, Sabit Okuyan, *Kıbrıs ve 6-7 Eylül Olayları*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

Edebiyatın 6 -7 Eylül:

Engin Aktel, *Son Eylül*, Everest Yayınları, İstanbul 2011.

Emine Erdem, *Bir Yerde Bir Gül Ağlar*, Belge Yayınları, İstanbul 2000.

Handan Gökçek, *Elenika*, Yakın Kitabevi, İzmir 2014.

Hulki Aktunç, *Kurtarılmış Öyküler 1, Kurtarılmış Haziran*, YKY Yayınları, İstanbul 2013.

Yılmaz Karakoyunlu, *Güz Sancısı*, Doğan Kitap, İstanbul 2000.

Yiğit Okur, *Hulki Bey ve Arkadaşları*, Can Yayınları, İstanbul 2000

ŞAİR, HÜMANİST, KOMÜNİST: NAZIM HİKMET

"Kimsiniz siz?"

Biz

ulağınız yeni inancın,

güzelliğe demirden bir ton işleyen..."

Vladimir Vladimiroviç Mayakovski, "Biz Geliyoruz"

Türkiye'nin yetiştirdiği en büyük şairlerden, şiire getirdiği yeni bir ruhla kendisinden sonra gelen kuşakları etkilemiş, şiirleri ve yazıları birçok dillere çevrilmiş, yalnız şair değil, aynı zamanda siyasi mücadeleler içinde geçen hayatının 13 yılını Türkiye hapishanelerinde yatarak ağır bir bedel ödemiş Nazım Hikmet'i, herhalde en iyi bu üç sözcük tanımlar; "*Şair, Hümanist, Komünist.*"

14 Ocak 1902 – Nazım Hikmet Selanik'te Doğdu

Nazım Hikmet'in doğum günü üzerinde yıllar süren tartışmalar ve farklı tarihlerin dile getirilmesi Yücel Demirel'in *Kitap-lık* dergisinin 198. sayısında yayımlanan bir makaleyle son bulmuştur. Yücel Demirel, Piraye Koleksiyonu'ndan çıkan yeni belgelerle Nazım Hikmet'in doğum gününün 14 Ocak 1902 olduğunu yazmıştır.

Nazım'ın dedesi Mehmet Nazım Paşa, valilik yapmış, özgürlükçü, Mevlevi tarikatına mensup, şair bir insan, babası Hikmet Nazım Bey Kalem-i Ecnebiye'de (Dışişleri) memurdur. Anne tarafı filmlere konu olacak bir macerayla Polonya'dan İstanbul'a gelerek İslam dinini benimsemiş bir ailedir.

Annesi Celile Hanım piyano çalan, Fransızca bilen, resim yapan aydın bir kadındır. Nazım Hikmet böyle bir aile ortamında yetişmiştir. 1917'de girdiği Heybeliada Bahriye Mektebi'ni 1919'da güverte subayı olarak bitirmiş, 1920'de geçirdiği zatül-cenp hastalığı nedeniyle askerlikten çürüğe çıkarılmıştır.

Nazım Hikmet, dedesi Nazım Paşa'nın Mevlevi sohbetlerinin içinde –bu meclislerde büyümüş– şiire küçük yaşta başlamıştır. 18 yaşına geldiğinde dönemin önemli gazete ve dergilerinde pek çok şiiri yayınlanmıştır. Şiirinin konuları, dönemin toplumsal duyarlılıkları ve aşktır.

1 Ocak 1921 Anadolu'ya Geçiş

1 Ocak 1921'de Anadolu'ya silah kaçırarak bir örgütün yardımıyla Sirkeci'den kalkan "Yeni Dünya" adındaki vapura dört şair binmiştir. Onlar, İnebolu üzerinden Ankara'ya gideceklerdi. Faruk Nafiz, Yusuf Ziya, Nazım Hikmet ve Vâlâ Nurettin. Şairler, Milli Mücadele'ye yardıma, mümkünse cepheye gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmışlardı.

İnebolu'da Ankara'ya geçmek için izin beklerken, Almanya'dan gelen ve orada Spartakist hareketin tanığı olan devrimci ve heyecanlı gençlerle karşılaştılar. (Daima boynundaki kırmızı atkısıyla) Sadık Ahi, Vehbi Sarıdal ve Nafi Atuf Kansu'nun anlatıkları, İstanbul'daki işgalle sarsılmış öfkeli şairleri bambaşka bir dünyayla tanıştırmıştı. Alman devrimci hareketini, Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni, *Spartaküs'e Mektuplar* adlı yeraltı gazetesini, Rosa Luxemburg'u, Karl Marx'ı, Karl Kautsky'yi, dünyayı altüst eden Ekim Devrimi'ni ilk kez orada duymuşlardı.

Nazım Hikmet ve Vâlâ Nurettin bazen yaya, bazen eşek sırtında Kastamonu, Çankırı ve Ankara'ya dokuz günde varmışlardı. Ankara'da işler umdukları gibi gitmedi, oradan Bolu Sultanisi'ne öğretmen olarak atandılar. Bolu'nun taşra havası ise bu şair-öğretmen, "çok şey bilen" gençler için fazla tutucu ve boğucuydu, orada barmamadılar. Fakat onları himayesine alan Bolu Ağır Ceza Reisi Vekili Ziya Hilmi Bey'den çok şey öğrendiler. Ziya Hilmi Bey onlara dünyadaki toplumsal mücadeleleri; Fransız ve Sovyet Devrimi'ni anlattı. Onun yönlendirmesiyle dünyayı anlamak için devrimin merkezi Moskova'ya gitmeye karar verdiler. 1921 yılı Ağustos'unda bir yaylı arabayla Bolu'dan ayrılarak önce Akçakoca'ya, oradan Zonguldak ve Trabzon üzerinden 30 Eylül'de Batum'a vardılar.

Parasızdılar ve kimseyi tanııyorlardı. Buradan –geçim sorunlarına çözüm bulmak amacıyla ve– Ankara'dan tanıdıkları Muhittin Bey'i bulmak üzere Tiflis'e geçtiler. Tiflis o dönem Türk komünistlerinin ağırlıklı olarak yaşadığı bir yerdi ve orada bulundukları süre içinde –Mustafa Suphi TKP'si döneminden– Türk komünistleri Ahmet Cevat (Emre), Kayserili İsmail Hakkı ve Ziyetullah Nevşirvanov ile tanıştılar. Yaşça bir öncelî kuşaktan Ahmet Cevat'la kısa sürede anlaştılar.

Ahmet Cevat ve diğerleri bir gazete çıkarmak için Batum'a gideceklerdi ve Ahmet Cevat, Nazım Hikmet ile Vâlâ Nurettin'i de Batum'a götürdü.

Nazım Moskova Yolunda, TKP'ye Girişi...

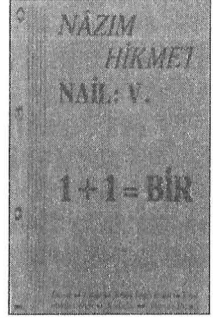
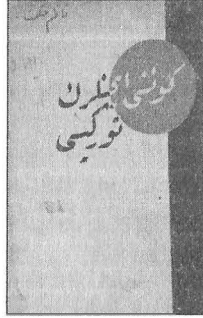
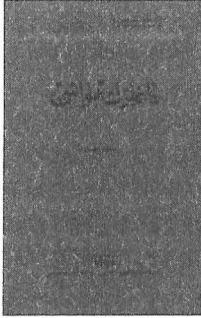
Nazım Hikmet'in Türkiye Komünist Partisi'yle tanışması ve partiye girmesi Batum'da gerçekleşmiştir. O günlerde, Türkiye Komünist Partisi yöneticileri; (Mustafa Suphi ile 15 yoldaşının Türkiye'ye dönüşleri ve Karadeniz'de öldürülmelerinin üzerinden 7-8 ay geçmiştir) ve Azerbaycan'da kalan TKP üyeleri dağınıklık, karmaşa ve yeni bir toparlanma süreci içindedir.

Tam bu günlerde, Batum'da TKP Örgüt Bürosu'nun –16 Kasım 1921 tarihli– toplantısına Nazım Hikmet de katılmış ve –o yıllardaki uygulamayla– TKP Aday Üyesi olmuştur.

16 Kasım (1921) tarihli bir Komintern belgesine göre Ahmet Cevat'ın onayıyla TKP Örgüt Bürosu deposundan birçok komünistle birlikte Nazım Hikmet'e de yardım yapılmış, Nazım Hikmet; (biri adet) yazlık pantolon, kışlık don, yazlık gömlek, kışlık şalvar almıştır. Yine o yıllara ait bir başka belgede ise Nazım Hikmet henüz aday

üyeyi olduğu TKP adına Vâlâ Nurettin ve Şakirov ile birlikte imzaladıkları bir mektupla, Komintern Başkanı Zinovyev'e başvurarak; kaynak olmaması nedeniyle uzun süredir yayımlanamayan *Yeni Dünya* gazetesinin yeniden yayımlanması için destek istemiştir. Nazım ve Vâlâ, Batum'da bir başka Türkiyeli komünist Şevket Süreyya ile de tanışmıştır.

Nazım Hikmet, Batum ve Tiflis'te bulduğu bu yepyeni dünyada, coşkun ve tükenmez enerjisiyle; şair ve örgüt adamı olarak mutlu olmuş, burada hayatının yeni bir dönemine başlamış, 1923 yılında da Türkiye Komünist Partisi üyesi olmuştur.

Nazım Hikmet'in ilk kitabı İstanbul'da 1925'te basılan *Dağların Havası*, Ortada Bakı'da 1928'de yayımlanan *Güneşi İçenlerin Türksülü* ve Nail Çakarhan'la birlikte 1930'da hazırladıkları *1+1= Bir* adlı kitapların kapakları.

Bu günlerde Ahmet Cevat'a Moskova'dan Safarov imzalı bir telgraf ulaşmıştır. Telgraf, Ahmet Cevat'ı yeni açılmış *Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi*'nde (KUTV) ders vermeye çağırmaktadır.

Nazım Hikmet ve Vâlâ Nurettin Ahmet Cevat'ın (Emre) mihmandarlığında Tiflis üzerinden Moskova'ya gelmişler, Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nin (KUTV) hazırlık sınıfına yazılmışlardır. Okul yaz tatilinde olduğundan, burada dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilerle tanışmaya çalışmış, öğretmenlerle birlikte kalmış, yöre halkıyla ilişki kurmuş, gece büyük ateşlerin etrafında toplanarak şarkılar söylemişlerdir.

KUTV'de Nazım ve Vâlâ, bir yandan Marksizm'i öğrenirken, diğer yandan devrimci coşkuyu tatmış ve dünyanın dört bir yanındaki kapalı toplumlardan gelen gençler, onları karşılayan bu özgür ortamda yeni fikirlerle tanışarak, yeni aşklar yaşamıştır.

Nazım Hikmet şiir yazmaya devam ediyordu. Moskova'da binlerce farklı milletten genci buluşturan mekânlar ve Sovyet Devrimi'nin kardeşlik ruhu, şiirindeki coşkuyu ateşlerken; o, şiirin yazılı sınırlarını zorlayarak yeni deneylere ve orada gördüğü söyleyiş biçimlerini denemeye girişmiştir. Dönemin ünlü şairi Vladimir Vladimiroviç Mayakovski'yle bir tesadüf sonucu tanışmasından sonra serbest şiire, şiirin uzunlu kısıklı dizelerine, merdivenli istife, vurgulu dizelerini farklı yazma tekniklerine başvurmaya başlamıştır. Nazım Hikmet, "Öğretmenimdir" dediği Mayakovski'yle dostluğunu ilerletmiş ve onunla şiir okuma gecelerine katılmıştır.

1924 Türkiye'ye Dönüşü ve Sovyetler Birliği Anıları

Nazım Hikmet Moskova'da KUTV'de okurken Türkiye'de siyasi hava ve uluslararası konjonktürde farklılaşmıştır.

Ankara'da 1922 yılında faaliyet gösteren Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Ağustos ayında gizli olarak kongre yapmış ve kongre TKP'nin (Bakü'den sonraki) ikinci kongresi olarak kabul edilmiştir. İstanbul'da ise Şefik Hüsnü'nün başkanı olduğu İstanbul Komünist Grubu faaliyetini sürdürmektedir. 1922 yılı Ekim ayında Hükümet, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kapatıncı, (5 Kasım-5 Aralık 1922 tarihleri arasında yapılan) Komintern IV. Kongresi, İstanbul Komünist Grubu'na Türkiye'de dağıtık komünist grupları toparlama görevini vermiştir.

İstanbul Komünist Grubu başkanlığının yanında Komintern'in yetkilendirilmesiyle TKP Örgüt Bürosu Sekreteri de olan Şefik Hüsnü, Moskova'da okuyan öğrencilerin öğrenimlerini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönmelerini talep etmiş, bu talep Kominternce uygun bulunmuş ve Nazım Hikmet 1924 yılı Ekim ayında gizlice Türkiye'ye dönmüştür.

Nazım Moskova'dayken bütün coşkusu ve yeni biçemiyle şiir yazmaya devam etmiş, bazı şiirlerini Ankara ve İstanbul'daki komünist dergilere göndermiştir. Nazım Hikmet'in 1922 yılında Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yayın organı *Yeni Hayat* dergisinde ve Şefik Hüsnü'nün İstanbul'da çıkardığı *Aydınlık* gazetesinde "Nazım veya (N. H.)" imzasıyla şiirleri yayımlanmıştır.

İstanbul'a döner dönmez burada yayımlanan *Son Telgraf* gazetesinde -Nazım Hikmet- Sovyet Rusya'daki izlenimleri ve anılarıyla ilgili bir dizi yazı yayımlamıştır. Sıcağı sıcağına tabir edilecek bu yazılar ilginç ayrıntılarla doludur. 13 Kânunevvel (Aralık) 1924'te başlayan yazıların başlıkları şöyledir:

13 Kânunuevvel, Seyahat Hatıraları-Moskova'ya Doğru: Vapurda Bolşevikler/ Gece Yarısı/Gemide Bolşevikler;

14 Kânunuevvel, Seyahat Hatıraları-Bolşevikler İçinde: Kafkasya'da Çeka;

15 Kânunuevvel, Seyahat Hatıraları-Bolşevikler Arasında: Yine Çeka Hakkında/ Kızıl Tren;

18 Kânunuevvel, Seyahat Hatıraları-Bolşevikler Arasında: Kafkasya'dan Leningrad'a/ Leningrad;

20 Kânunuevvel, Seyahat Hatıraları-Bolşevikler Arasında: Çar Devrinin Zindanı/Ermitaj Müzesi;

24 Kânunuevvel, Bolşevikler Arasında: Smolni Enstitüsü/Dört Atlı Köprü/Kışlık Saray;

25 Kânunuevvel, Bolşevikler Arasında: Kışlık Saray/Eski Çarların Köyü Şimdi Çocuklar Köyü Olmuştur;

26 Kânunuevvel, Bolşevikler Arasında-Moskova'da Bir Mayıs Bayramı: Şehirde Hazırlık/1 Mayıs/Kızıl Ordu;

30 Kânunuevvel, Bolşevikler Arasında; Troçki ve Bolşevizm; Troçki;

1 Kânunusânî 1925, Bolşevikler Arasında-Moskova'da Komsomol Kulübünde: Lenin'i Yâd;

7 Kânunusânî 1925, Bolşevikler Arasında-Komsomol'da Lenin'i Yâd;

8 Kânunusânî 1925, Bolşevikler Arasında-Komsomol'da Lenin'in Yâdına Devam.

Nazım Hikmet İstanbul'a döndüğünde Türkiye Komünist Partisi'nin *Aydınlık* dergisi ve *Orak-Çekiç* gazetesi adıyla iki yayın organı bulunuyordu. Nazım Hikmet bu yayın organlarında çalışmaya başlamış, *Aydınlık* dergisinin 25-31. sayıları arasında 15 şiiri ve 4 makalesi yayımlanmıştır.

Türkiye Komünist Partisi'nin 3. Kongresi olarak bilinen toplantısı bu dönemde yapılmıştır.

13 Şubat 1925 tarihinde doğuda başlayan Kürt (Şeyh Said) isyanının hemen ertesi (15 Şubat) Şefik Hüsnü'nün Beşiktaş Akaretler'deki evinde yapılan Kongre'ye Nazım Hikmet de katılmıştır.

1925'teki parti yönetimin şekillendiği bu Kongre'ye Şevket Süreyya (Aydemir), Hasan Ali (Ediz), Nazım Hikmet, Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Baytar Hacıoğlu Salih, Elektirikçi Nuri, Faik Usta, demiryolları memuru Mahmut, Vanlı Kazım (Kip) katılmıştır.

Mart ayı başında Kürt isyanının yayılmasıyla, İsmet İnönü hükümeti kurulmuş, Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiş ve biri isyan bölgesinde diğeri Ankara'da iki İstiklal Mahkemesi faaliyete başlamıştır.

Bu gelişmelerden sonra Kürt isyanını bahane eden Hükümet, başka pek çok yayın organı yanında *Orak-Çekiç*, *Aydınlık* ve Bursa'da yayın yapan *Yoldaş* adlı yayın organlarını da kapatmıştır. 11 Mayıs'tan itibaren komünistlere yönelik yapılan bu yoğun tutuklamalardan Nazım Hikmet kaçarak kurtulmuş, 12 Ağustos'ta sonuçlanan mahkemece yakalanan TKP üyeleri ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır. Nazım Hikmet de gıyabında 15 yıla mahkûm edilmiştir. Nazım Hikmet tutuklama fuyasından kurtulmak için İzmir'e kaçmış, burada illegal parti çalışmalarına katılmış, Haziran ayı ortalarında yeniden İstanbul'a dönmüş, TKP İstanbul örgütünün ayarladığı imkânlarla Haziran sonunda yeniden Moskova'ya dönmüştür.

Nazım, Moskova'ya bu ikinci gelişinde yaklaşık üç buçuk yıl kalmıştır. Daha düzenli bir sanat yaşamı olmuş, şiirin yanı sıra tiyatroya da zaman ayırmıştır.

Nazım, Moskova'da Meyerhold ve Stanislavski gibi tiyatronun büyük ustalarını yakından izlemiştir. Sovyet tiyatro ve sinemasını yakından görmek için o dönem Moskova'ya gelen Muhsin Ertuğrul'la yakın dost olmuş, onun yüreklendirmesiyle oyun yazarlığına adım atmıştır. *Ehram* adlı oyunu Moskova'da baleye dönüştürülerek sahnelenmiş, Bakü'de de *Güneşi İçenlerin Türkiyesi* adlı şiir kitabı yayımlanmıştır.

Uzun yıllar, Nazım Hikmet'in ilk şiir kitabının Bakü'de yayımlanan *Güneşi İçenlerin Türkiyesi* olduğu kabul edilmiştir. Ancak koleksiyoner Haluk Oral, Nazım Hikmet'in ilk kitabının 1925 yılında İstanbul'da yayımlandığını ve *Dağların Havası* adını taşıdığını açıklamıştır.

Nazım Hikmet ve Nail Çakırhan (solda), Vâlâ Nurettin.

2 Temmuz 2010 tarihli *NTV Tarih* dergisinde konuya açıklık getiren Haluk Oral; 1925'te Akbaba Neşriyat'tan çıkan *Dağların Havası* adlı kitabın kapağında veya içinde Nazım Hikmet'in isminin geçmediğini belirtmektedir. Aynı yılın başında *Akbaba* dergisinde yayımlanmaya başlayan şiirin imzasının "Kartal" mahlasını taşıdığını, bu "Kartal"ın Nâzım Hikmet, şiirde ismi geçen Leman'ın ise Şevket Süreyya Aydemir ve eşi Leman Hanım'dan başkası olmadığını yazmıştır.

TKP'nin Viyana Konferansı ve Nazım Hikmet

Nazım Hikmet'in yaşamında en önemli dönemeçlerden biri 1926 yılında Viyana'da gerçekleşmiştir. Türkiye Komünist Partisi'nin 1926 yılında Viyana'da gerçekleştirdiği Viyana Konferansı'nda –Nazım Hikmet– muhalif kimliğiyle ismini duyurmuştur.

1925'te TKP'nin Beşiktaş'ta yapılan 3. Kongresi'nden sonra ardı ardına polisin saldırılarına uğrayan ve darbeler alan TKP, partinin önünde bulunan sorunlarını çözmek için yurtdışında bir konferans toplamaya karar vermiştir. Konferans, 27-29 Mayıs (1926) tarihlerinde Viyana'da gerçekleştirilmiştir.

Viyana Konferansı'na Dr. Şefik Hüsnü (Ferdî), Hasan Ali Ediz (Halim) ve Nazım Hikmet yurtdışından; Vedat Nedim Tör (Asım), Hamdi Şamilof (Şamil) ve Baytarzade Mehmet (Mehmet) ise Türkiye'den katılmıştır.

Viyana Konferansı'nda ülkedeki siyasal durum, örgütlenme sorunları, merkezi bir yayın organı, gençlik örgütlenmesi, taşra örgütleri, Suriye ile ilişki ve Pan-İslamist kongreler, burjuva gazetelere iştirak gibi konular görüşülmüş ve bir dizi konuyu karara bağlamıştır.

Konferans'ta dikkat çeken önemli bir nokta, Dr. Şefik Hüsnü'nün yaptığı açılış konuşmasında TKP'nin kuruluşuyla ilgili süreçte; partinin örgütlü mücadelesinin başlangıcı kabul edilen 10 Eylül 1920 Bakü Kongresi, sonrasında yaşanan gelişmeler ve Mustafa Suphi'yle yoldaşlarının öldürülmesinden hiç söz edilmemesidir. Şefik Hüsnü başkanlık ettiği "İstanbul Komünist Grubu" faaliyetlerinin, bu kuruluş sürecinde öncü rol oynadığını vurgulamıştır. Konferans'a katılanlardan da bu konuda farklı bir görüş çıkmamıştır.

Nazım Hikmet Konferans'ta Şefik Hüsnü'nün Kemalizm değerlendirmesindeki "*demokrasi ve diktatörlük*" saptamalarının içerdiği yumuşak vurguya itiraz etmiş; "*proletarya ve burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin keskin şekilde başlamış olduğuna*" işaret etmiştir.

Konferans'ta basın yayın raportörü olan Nazım Hikmet partinin haftalık bir yayın organı çıkarması konusunda görüşlerini açıklamış, bu öneri büyük ölçüde destek görmüştür.

Ancak Şefik Hüsnü'yle yaşanan tartışmalar, Kemalizm'e yaklaşım konusunda hem Şefik Hüsnü hem de İstanbul'daki TKP yönetimiyle yaşanan görüş farklılıkları, diğer taraftan Moskova'da KUTV'de okuyan ilk kuşak komünistlerin Şefik Hüsnü ve çevresince dışlanma eğilimi, Nazım Hikmet için birkaç yıl sonra alternatif kongre toplamaya götüren "muhafeft" günlerinin başlangıcı olmuştur.

Viyana Konferansı'ndan sonra TKP Yurtdışı Bürosu'na göre parti politikasında bir değişiklik olmamış, İstanbul'daki Merkez Komite kendi bildiği yolda yürümeye devam etmiş, bunun üzerine Yurtdışı Büro adına Şefik Hüsnü Ağustos (1927) ayında

gizlice Türkiye'ye gelmiş ve (İstanbul'daki) Merkez Komite'yi devre dışı bırakarak yeni bir örgütlenme çalışmasına başlamıştır.

Bu faaliyetleri yakından izleyen polis, 25 Ekim'de (1927) büyük bir operasyona başlamış, Parti Sekreteri Vedat Nedim Tör ve Şefik Hüsnü'nün tutuklanmasıyla "1927 Tevkifatı" olarak bilinen yeni bir baskı dönemi başlamış 54 kişi bu dava çerçevesinde kovuşturmayla uğramıştır. Moskova'da bulunan Nazım Hikmet de gıyabında 3 ay hapis cezasına çarptırılmıştır.

1928 Nazım Hikmet'in Türkiye'ye Yeniden Dönüşü

1927'de Cumhuriyet Bayramı nedeniyle af çıkmış ve hapis cezaları kaldırılmış, Nazım Hikmet de Türkiye'ye dönmek için Moskova'daki Türkiye Elçiliği'ne başvurmuştur. Ancak haftalar geçmiş, Ankara'dan istediği izin bir türlü çıkmamıştır. Bunun üzerine Laz İsmail ile birlikte 1928 yılı Temmuz'da gizlice sınırı geçerek Türkiye'ye geçmiş, ancak Hopa'da polis tarafından yakalanmıştır.

Hopa'daki sorgusunda Nazım'ın cebindeki defterinde yazılı olan "Moskova'da Heraklit'i Düşünüş" başlıklı şiir başına iş açmıştır. Savcı -eski Türkçe- "Heraklit'i, "Her ekalliyet (azınlıklar)" diye okumuş, o dönem Rum ve Ermeni tehcirlerinin izleri çok taze olduğundan Nazım Hikmet'i "azınlıkların ayaklanması" ile ilişkilendirmiş, Heraklit'in bir Yunan filozofu olduğunu öğrenince de soruşturmanın yönü Yunanların bu işle alakası olduğu noktasına kaymıştır.

Yargılanmak üzere Rize'ye gönderilmeden önce iki ay Hopa Cezaevi'nde; güneşsiz, havasız, karanlık bir koşutta kalan Nazım ve Laz İsmail ilk hapisane deneyini burada yaşamıştır.

23 Aralık 1928'e kadar süren dava Ankara, İstanbul, yeniden Ankara'ya jandarma eşliğinde kelepçeli yolculuklar sonunda beraatla sonuçlanmış, Nazım Hikmet ve Laz İsmail serbest bırakılmıştır.

Nazım Hikmet yeniden şiire dönmüş, aynı zamanda İstanbul'da *Resimli Ay* dergisinde yazmaya başlamıştır. *Resimli Ay*, çağdaş edebiyatın öncüsü olmuş, Nazım Hikmet'in şiirleri; aralarında Ahmet Haşım, Halide Edip, Yakup Kadri, Halit Ziya gibi edebiyatçılar yanında farklı edebiyat çevrelerinden övgülere boğulmuştur.

Nazım Hikmet, şiir anlayışı olarak, eski ve yerleşik sanata karşı, yeni ve devrimci sanatı savunmuş, şiirleri de bunun en seçkin örnekleri olmuştur.

1929 başka açıdan önemli bir yıldır. Nazım Hikmet'in *Resimli Ay* dergisinin Haziran ve Temmuz (1929) sayılarında (İmzasız) imzasıyla ve "Putları Yıkıyoruz" başlığıyla yayınladığı yazılar, "eski ve yeni" sanat anlayışı çatışmasına dönüşmüştür. Bu süreçte "yenilikçiler"le; bir yanıyla gelenekçi, tutucu, mevcut düzenin devamını isteyen, diğer yandan devletin ve resmi ideolojinin nimetlerinden beslenen "eski" edebiyat kuşağı karşı karşıya gelmiştir.

Bu polemikler Nazım'a etkili şiirler yazdırmış, 1929 yılında yayımlanan 835 *Satır* isimli şiir kitabı büyük beğeniyle karşılanmıştır.

Nazım; 1930 yılında Piraye Hanım'la tanışmış, onun için duygulu şiirler yazmış; uzun, fırtınalı ve gerilimli birliktelikten sonra 1935'te Kadıköy'de Piraye Hanım'la evlenmiştir.

Bu arada *Resimli Ay*'a yönelik polis baskısı sonucu dergi kapanmıştır. Nazım Hikmet'in coşkulu şiirleri; *Jokond ile Si-Ya-U*, *Varan 3*, *Sesini Kaybeden Şehir*,

Benerci Kendini Niçin Öldürdü, Gece Gelen Telgraf adlı kitapları bu dönemde ardına yayımlanmıştır.

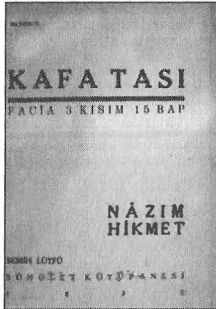
Ankara’da ise CHP’nin yukarı kademelerinde, Nazım Hikmet’in açıkça “*sınıf edebiyatı ve komünizm propagandası*” yaptığı ve elini kolunu sallayarak dolaştığı ve bunun engellenmesi gerektiği üzerine bir kampanya başlatılmıştır. Nitekim 1 Mayıs 1931’de İçişleri Bakanlığı’nın kararıyla, kitaplarında “*halkı suça teşvik ettiği*” gerekçesiyle mahkemeye verilmiştir. Nazım Hikmet bir yandan mahkemelerle uğraşır, tutuklanma tehditleriyle yaşarken diğer yandan; *Hür Adam, Yeni Gün, Akşam, Tan* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaparak para kazanmaya çalışmış; gazetelere masallar, öyküler çevirmiş; Muhsin Ertuğrul’la başlayan dostluğu sonucu İpek Film Stüdyosu’nda seslendirme yönetmenliği ve yönetmen yardımcılığı gibi işler yapmıştır.

1932’de -Nazım Hikmet’in- *Kafatası* oyunu Darülbeydi’de sahnelenmiştir.

1933 yılı Martında hakkında iki yeni dava açılmıştır. *Gece Gelen Telgraf* kitabı savcılık kararıyla toplatılmış, yargılanmak üzere Bursa’ya gönderilmiştir. Suçlama “halkı rejim aleyhine kışkırtmak”tır ve savcı Nazım Hikmet için idam cezası istemiştir. Dava 31 Ağustos 1934’te sonuçlanmış ve Nazım 4 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Cumhuriyet’in 10. yılı dolayısıyla çıkarılan af, cezasının 3 yılını silmiş, Nazım 1,5 yıldır hapis yattığından, devletten 6 ay –hapis– alacaklısı olarak salıverilmiştir.

Hapisten çıkan Nazım Hikmet, İpek Film Stüdyolarında çalışmaya yeniden başlamış ve durmaksızın şiir yazmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın arifesinde dünyada –ve Türkiye’de– yükselen faşizm ve ırkçılık seslerine karşı Nazım Hikmet, *Taranta Babu’ya Mektuplar*’ı yayınlamıştır. Gâh şiir, gâh düzyazı ve mektuplardan oluşan *Taranta Babu’ya Mektuplar*, bir aşk öyküsü üzerinden İtalyan faşizmine karşı yürekli bir karşı çıkıştır.

1936’da Nazım Hikmet, şiir serüveninin doruk noktalarından sayılacak *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı*’na çalışmaya başlamıştır. Aynı yıl *Sovyet Demokrasisi* adlı bir broşür, *Alman Faşizmi ve Irkçılığı* adlı bir kitapçık, *Kan Kомуşmaz* adında bir romanla okurlarının karşısına çıkmıştır.

Nazım Hikmet’in 1930’lu yıllarda yayımladığı üç kitabı;
Kafatası, Sovyet Demokrasisi ve Benerci Kendini Niçin Öldürdü?

TKP’de Muhalefet ve Nazım Hikmet’in TKP’den Atılması

Nazım Hikmet Sovyetlerden döndükten sonra şair ve gazeteci kimliğiyle faaliyeti sürdürürken aynı zamanda Türkiye Komünist Partisi içinde de çalışmaya devam

etmiştir. Ancak partinin başında bulunan Şefik Hüsnü ile Viyana Konferansı esnasında başlayan tartışma büyümüştür.

1929'da Şefik Hüsnü TKP'nin tutuklamalar, davalar, politik baskılar karşısında yeniden ayağa kaldırılması çalışmalarını yürütürken Komintern'e yazdığı bir raporda *"KUTV'dan parti yöneticiliğine getirilen genç yoldaşların Parti'nin Leninci eski yönetici çekirdeğiyle, yani Aydınlik çevresiyle çatıştığını ve fraksiyonculuk yaptıklarını"* yazmıştır. Burada Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet'in ismini vererek; Nazım yoldaşın oldukça ağır oportünist hatalar yaptığını, parti kararına karşı küçük burjuva gazetelerde –Tan ve diğerleri kastediliyor– makaleler, şiirler yazdığını; parti yönetimiyle işbirliği ve ona itaat yerine, yönetim üzerinde tekel oluşturmaya çalıştıklarını, parti merkez komitesiyle bağları kopartıp adeta ikinci bir parti gibi davrandıklarını" belirtmiştir.

Bu sırada gelen 1929 tevkifatı, Nazım Hikmet ve ağırlıklı olarak –Nazım– döneminde KUTV'da okuyan komünistlerin Şefik Hüsnü yönetimindeki Merkez Komitesi'ne karşı daha açık bir muhalefet içine girdiklerini göstermektedir. Muhalefet cephesinde isimlerine rastladıklarımız arasında: Nazım Hikmet'in dışında Hamdi Şamilof (Hamdi), Mustafa Börklüce, Mahmut (Yahya), Hüsamettin Özdoğu (Aziz), İsmail Bilen (Marat), Alyanak Fuat (Tufan), Musolini Ahmet adları öne çıkmaktadır. TKP muhalefeti'nin parti merkezine karşı teorik ve programa yönelik ciddi bir eleştirisi ya da önerisi bulunmamaktadır. Nazım Hikmet'in de içinde olduğu "muhalefetin" dile getirdikler taleplerini ise şöyle özetlemek mümkündür:

1924 yılında yapılan Komintern'in V. Kongresi'nde –ki bu Kongre'ye Nazım Hikmet de misafir olarak katılmıştır– Şefik Hüsnü ve Aydınlik çevresine sert eleştiriler yöneltilmiş ve bütün parti çalışmasının; *"legal Marksizme, dergiciliğe, aydın eylemlerine"* indirgendiği ileri sürülmüş ve TKP oportünist bir çizgi izlemekle suçlanmıştır.

Nazım Hikmet ve TKP muhalefeti Komintern'in bu suçlamasını sahiplenmiş ve Şefik Hüsnü'nün Kemalizm'e karşı oldukça yumuşak çözümlemeleri ve Kemalizm'e attığı "ilerici" misyonu kabul etmemiş, Kemalizm'in iktidara yerleştikten sonra tam bir burjuva sınıf tavrı gösterdiğini dolayısıyla ilerici yanının bittiğini, artık TKP'nin burjuvaziyle cepheden mücadele etmesi gerektiğini savunmuşlardır.

TKP Muhalefeti, Komintern'de alınan kararlarının, –Parti Merkezi'nin aksine–, gerektiğinde tartışılabileceğini, eleştirilebileceğini ve parti içinde eleştiri özgürlüğü sağlanması gerektiğini düşünmektedir.

Diğer yandan Şefik Hüsnü'nün, TKP'nin Bakü'deki Kuruluş Kongresi'ni yok sayması, o dönemi yaşayan ve hâlâ parti içinde mücadele eden militanlara kuşkuyla yaklaşması çoğu muhalefet saflarındaki parti üyeleri tarafından kabul edilmemiştir.

Bu dönemde TKP Merkez Komitesi yöneticileri ve TKP Muhalefeti'nin ayrı ayrı kanallarla Türkiye'de devam etmekte olan süreci kendi açılarından Komintern'e aktardıkları, bu amaçla ayrıntılı raporlar yazdıkları görülmektedir. Öyle ki TKP Muhalefeti, gerçekte "Türkiye Komünist Partisi"ni kendilerinin temsil ettiğini belirterek, 1930 yılı Haziran veya Temmuz ayında (İstanbul) Pendik'in karşısındaki Pavli Adası'nda alternatif bir Kongre toplamış ve Muhalefetin Merkez Komitesi temsilcisi olarak Tufan'ı (Alyanak Fuat) Moskova'ya Komintern'e görüşmeye göndermiştir.

Pavli Adası Kongresi kimi kaynaklarda 1929 yılı ortaları olarak geçmekle beraber Nail Çakırhan 1930 yılı demektedir ve Pavli Adası Kongresi'ne Nazım, Tufan (Alyanak Fuat), Dede Ahmet, Saim, Sako Remzi, Hamdi Şamilof, Tosun Ömer, Zeki (Aydın) ve çeşitli illerden gelen 30-40 kişinin katıldığını yazmaktadır.

Bu aylarda Nazım Hikmet'in etkili bir üyesi olduğu TKP Muhalefeti, Türkiye'de faaliyet gösteren örgütleri büyük ölçüde kontrol etmiş ve "1 Mayıs Beyannamesi", "Leninist Fırkalar" ve "Kahrolsun Troçkizm" adlarında broşürler yayımlamışlardır.

Komintern yönetimi, önceleri "parti muhalefetine" kendi organizasyonlarını lağ-vedip TKP Merkez Komitesi'ni tanımlan direktifini vermişse de yaklaşık iki yıl süreyle "merkez" ve "muhalefet" karşısında kararsız kalmış, 1932 yılında bir Komintern temsilcisinin tarafları uzlaştırmaya girişimi de sonuçsuz kalmıştır.

1932 ve 33 yıllarında muhalefet yöneticilerinden; Tufan, Nazım Hikmet, Hamdi Şamilof ve Musolini Ahmet tutuklanarak ceza almış ve hapishaneye girmiştir. Yine aynı dönemde -muhalefet kanadından- cezaları biten ve hapisten çıkan Hüsamettin Özdoğu ve İsmail Bilen -hapisten çıktıktan sonra- "muhalefet"i terk edip "TKP Merkez Komitesi çizgisini" kabul etmiştir. TKP'nin Merkez Komitesi'nin bu gelişmeleri Komintern'e bildirilmesi "Muhalefet"i çözülme noktasına getirmiştir.

Komintern belgeleri arasında bulunan Nazım Hikmet'in arkadaşı Nail Çakarhan'ın 1935 yılı başlarına ait bir raporu; TKP Muhalefeti'ne ait birçok ilginç ayrıntı içermektedir.

İki yıl boyunca muhalefet saflarında mücadele eden Nail Çakarhan da, daha sonra muhalefetten ayrılmış ve "muavafakat"a (Merkez Komitesi çizgisine) dönmüştür.

Nail Çakarhan'ın muhalefetin çıkışının temel noktasıyla ilgili saptaması ise şöyledir: "Muhalefet, doğrudan doğruya komünist fırkası içindeki üst üste gelen yılların hareketsizliğinin mahsulüdür." Yine bu rapora göre bu arayış yıllarından sonra Nazım Hikmet "muhalefet"ten, "muavafakat"a, dönmek istemiştir.

Bu sürecin sonunda 1934 yılında toplanan TKP Yurtdışı Büro'su muhalefetin partiden atılmasına karar vermiştir. Bu karar Komintern'e gönderilmiş, -Komintern'den onaylanmış olacak ki- TKP'nin yayın organı *Orak-Çekiç* gazetesinin 1 Aralık 1935 tarihli 1. sayısında yayımlanmıştır.

8-13 Mart 1934 tarihinde yapılan toplantıda "Provokatör, ajan, Troçkist ve polis muhalefeti olarak suçlanan kişilerin yer alacağı daimi bir "Kara Liste" oluşturulması ve bu listenin parti basınında sürekli ilan edilmesi, bu listenin devamı olduğunun her zaman belirtilmesi ve açığa çıkartılan yeni ajan ve provokatörlerin MK'nın kararına göre bu listeye düzenli olarak ilave edilmelerine" karar verilmiştir.

1 Aralık 1935 tarihli *Orak-Çekiç*'te 66 kişi Kara Liste'de, 45 kişi partiden ihraç listesinde yer almıştır.

Orak-Çekiç'in 8. sayısında listeler yeniden yayımlanmış, Kara Liste'de yer alanların sayısı 68'e ve Partiden ihraç listesi de 46'ya yükselmiştir.

Nazım Hikmet'in 1930'lu yıllardaki kitaplarının kapakları;

Jokond ile Si-ya-u, 835 Satır ve Varan 3.

Nazım Hikmet'in de içinde olduğu bütün muhalifler partiden atılmıştır.

1937 yılı başlarında Komintern, Türkiye Komünist Partisi için bir anlamda parti-
nin lağvedilmesi anlamına gelen *desantralizasyon* kararı almıştır. Şefik Hüsnü kararın
ardından Paris'e gitmiş, Komintern'de yalnızca Laz İsmail (Marat) kalmıştır.

Nazım Hikmet ise TKP'den atılmayı bir türlü içine sindirememiştir.

Bir Hukuk Skandalı: “Orduyu İsyana Teşvik... ve 28 yıl hapis...”

Nazım Hikmet TKP'den atılmasından sonra bu uygulamayı haksız bulup iç dün-
yasında büyük isyan yaşarken yeni uğraşlarla avunma içindedir. O yıllarda Taksim'de
yazarların ve tiyatro oyuncularının sık sık uğradıkları bir kahvehane, Nazım Hikmet'in
de dost ve arkadaşlarıyla buluştuğu ve iş konuştukları bir mekân olmuştur.

30 Aralık 1936 günü bir görüşme için o kahvehaneye gittiğinde beklediği insanlar
gelmeyince şapkasını, gazetesini alıp çıkmış, birkaç adım attuktan sonra yanına soku-
lan üç kişi Birinci Şube'den polis olduklarını söyleyip kendisini Sirkeci'deki Sansar-
yan Han'a götürmek üzere emir aldıklarını söylemişlerdir. Ertesi günkü gazeteler ko-
münistlik suçlamasıyla Hikmet Kıvılcımlı, Tornacı Emin Sekûn'un da tutuklandığını,
yakalananların “*gizli bir komünist örgüt*” kurdukları, bildiri dağıttıkları gerekçesiyle
yargılanacaklarını yazmıştır. Bu dava altı ay devam etmiş, 21 Haziran 1937'de bütün
sanıkların aklanmasıyla sona ermiştir. Gerçekte herhangi bir örgüt de, bildiri de bu-
lunmamaktadır. Dünyada faşizm tehlikesi büyürken, Türkiye'de de bütün komünist ve
ilericilere karşı, onları işsiz ve aç bırakma, her fırsatta hapis ve terörle tehdit edip sin-
dirme siyaseti giderek yükselmektedir. Devletin yüksek katlarında Nazım Hikmet'in
susturulması için derin bir çalışma yürütülmüştür.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, “*Bizimle olmayan, bize karşıdır*” diye haber gönderir-
ken, Kemalizm'in önemli temsilcilerinden milletvekili-gazeteci Falih Rıfkı Atay, (yıl-
lar sonra) Meclis koridorlarında “*Nazım'ın soluğunun kesilmesi için gerekenin yapı-
lacağını kulaklarıyla duyduğumu*” yazacaktır.

Ömer Deniz adında bir Harp Okulu öğrencisinin sebep olduğu bir dizi olay sonun-
da Nazım Hikmet, 17 Ocak 1938'de Beyoğlu'nda Hilmi Ziya Ülken'in evinde, onunla
bir dergi projesi üzerinde görüşürken gözaltına alınmış, iki gün sonrada tutuklanmış-
tır. “Ömer Deniz” olayı Nazım Hikmet'in susturulması operasyonunda hâlâ aydınlan-
mamış bir provokasyon olarak durmaktadır.

Mahkeme safhası Nazım için ümitli geçmiştir. Bütün hukuki deliller Nazım Hik-
met lehindedir ve Ömer Deniz de mahkemede –Nazım– lehine ifade vermiştir. Buna
rağmen Ankara Harp Okulu Komutanlığı Askeri Mahkemesi Nazım Hikmet'i bu dava-
da 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırmış, 28 Mayıs'ta da Askeri Yargıtay cezayı onay-
lamıştır. Nazım Hikmet “yüzde yüz” beraat edeceğini düşündüğü bu dava sonunda an-
nesine gönderdiği mektubunda: “*Anneciğim, maalesef Dreyfus hadisesinin hükmüne
benzeyen bir kararla 15 seneye mahkûm edildim*” diye yazmıştır.

Aynı yıl Donanma Komutanlığı Askeri Mahkemesi Nazım Hikmet'e “*orduyu is-
yana teşvik etmekten*” yeni bir dava daha açmıştır.

Nazım Hikmet bu defa Yavuz Zırhlısı'nın sintine ambarına kapatılmış ve mah-
kemesine bu gemide başlanmıştır. (Yavuz Zırhlısı, Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya
Savaşı'na sokan süreçte Almanların Goeben isimli savaş gemisidir.) Nazım Hikmet

daha sonra Yavuz'dan Erkin Zırlısı'na aktarılmış mahkemesi burada sonuçlandırılmıştır. Tutuklamanın çerçevesi oldukça geniş tutulmuştur. Davanın askeri savcısı Binbaşı Şerif Budak; avukatların dosyada suç ögesi bulunmadığı yolundaki ısrarları karşısında; "Biz bu davada delil arayacak kadar saf değiliz" yanıtını vermiştir.

Çankın Cezâevi hatırası.

Donanma Askeri Mahkemesi 29 Ağustos'ta kararını açıklamıştır. Nazım Hikmet, 20 yıl ağır hapis cezasına daha çarptırılmıştır. Askeri Yargıtay bu cezayı da hemen onaylamış ve infaz hükümleri uyarınca Nazım Hikmet'in toplam yatacağı hapis cezası 28 yıl 4 ay olmuştur.

Nazım Hikmet'in hukuksuz, keyfi ve tamamen siyasi nedenlerle cezalandırılmasının arkasında dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa olduğu farklı meclislerde dile getirilmiştir.

Nazım Hikmet üst üste gelen bu ağır cezaların üzüntüsü ve şaşkınlığı içindeyken bunların tamamen siyasi kararlar olduğunu düşünerek Erkin gemisinden Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazmıştır. Mektubu şöyledir:

"Cumhurreisi Atatürk'ün Yüksek Katına;

Türk ordusunu 'isyana teşvik' ettiğim iddiasıyla on beş yıl ağır hapis cezası giydim. Şimdi de Türk donanmasını 'isyana teşvik etmekle' töhmetlendiriliyorum. Türk inkılâbı ve senin başına and içerim ki suçsuzum. Askeri isyana teşvik etmedim... Senin eserine ve sana, aziz olan Türk dilinin inanmış bir şairiyim... Başvurabileceğim en inkılâpçı baş sensin. Kemalizm'den ve senden adalet istiyorum..."

Mektup uzun bir bürokrasi turundan sonra İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya ulaşmış, ama –uygun zaman bulunamayarak– Mustafa Kemal'e okunamamış ve Kemalizm'den adalet çıkmamıştır.

Aynı davada Hikmet Kıvılcımlı, Kemal Tahir, Nuri Tahir (Kemal Tahir'in kardeşi), Fatma Nudiye Yalçı, Kerim Korcan da 15'er yıl ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır.

28 yıl 4 aya mahkûm Nazım Hikmet cezaevindeyken –kim akıl verdiyse– verem hastası olduğunu söyleyerek Adli Tıp Kurumu'na başvurmuş ve cezasının altı ay ertelenmesini istemiştir.

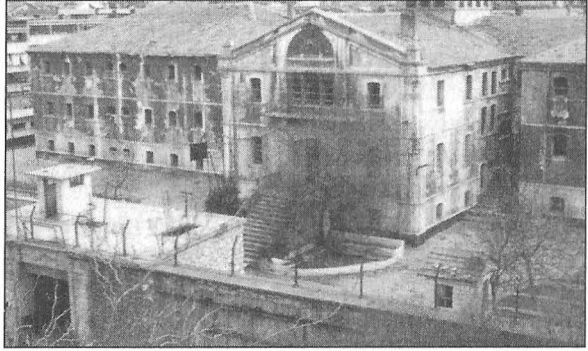
Adli Tıp'tan gelen sürpriz bir izinle cezası altı ay ertelenmiş ve gözüaltına alınışından bir yıl dört ay sonra izinli olarak serbest bırakılmış, Erenköy Ethem Efendi Cad-desi, Taşmektep Sokak, 22 numaradaki evine gelmiştir.

Geçici olarak serbest kalan Nazım Hikmet yurtdışına kaçmanın yollarını aramış, eski arkadaşlarından Beyoğlu'nda kitapçılık yapan Nail Çakarhan'dan yardım istemiştir. O sırada TKP örgüt sekreteri Reşat Fuat Baraner'dir. Nail Çakarhan, Reşat Fuat'tan Nazım için randevu almış ve onları görüştürmüştür.

Nail Çakarhan ve Hikmet Kıvılcımlı'ya göre; Reşat Fuat, muhalif kimliğiyle TKP'den çıkarılan Nazım Hikmet'e yardımı reddetmiş ve "kimse'nin on beş yıl hükümden kaçamayacağını" parti adına dikte etmiştir. Nazım Hikmet'in dışarı izni daha bir ay yeni dolmuşken -izin- iptal edilmiş, uzun hapis yılları yeniden başlamıştır.

Nazım Hikmet bundan sonra Sultanahmet, Çankırı ve Bursa cezaevlerinde 13 yıl hapis yatmıştır.

O, bunca mahpusluğa, baskıya, gerilime, acıya, kedere, özleme ve hasrete rağmen inanılmaz güzelliklerde şiirler yazmıştır.

Solda, Nazım Hikmet ve Orhan Kemal Bursa Cezaevi avlusunda (solda), 1990'lı yıllarda yıkılan ünlü Bursa Cezaevi.

Bu koşullarda yaşamının, mücadelesinin, kişiliğinin bütün yönleri iç içe girerek, gerçekçilik anlayışı tek boyutluluktan çıkıp bir yaşam zenginliğine bürünmüştür. Hapishanelerde sürekli okumuş, Almanca çalışmış, Kemal Tahir ve Hikmet Kıvılcımlı'yla sabahlara kadar tartışmış, karısına, annesine, kız kardeşine mektuplar yazmış, Puccini'nin *Tosca Operası*'nı, (Zeki Baştımar'la birlikte) Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ını, *La Fontaine'den Masallar*'ı Türkçeye çevirmiş, resim yapmış, cezaevi işliklerinde ayna dökmüş, dokuma tezgâhı çalıştırmış, film senaryoları yazmış, ağaçtan oymalı kutular yapmıştır.

Nazım Hikmet bir başka başyapıtını ise bu sırada tamamlamıştır. "939 İstanbul Tevkifhanesi, 940 Çankırı Hapishanesi, 941 Bursa Hapishanesi"nde yazdığı *Memleketimden İnsan Manzaraları* beş kitaptan oluşan dev bir eser olmuştur.

Açlık Grevi: "Canımı Dilekçeme Pul Olarak Yapıştırdım"

Hapishanede 12 yılını dolduran Nazım Hikmet'in hukuk dışı bir cezayla özgürlüğünün elinden alınmasına Uluslararası Demokrat Hukukçular Derneği, -artık bu cezanın sonlandırılması- gerektiğini dile getirerek 6 Şubat 1950 tarihinde TBMM başkanı Şükrü Saraçoğlu'na başvurmuştur. 1950 yılı Mayıs ayında genel seçimlere doğru gidilirken CHP Hükümeti toplumda erimiş desteğini tamir için sonuçsuz bir çabaya girişmiş ve bütün mahkûmları kapsayan bir af tasarısını gündeme getirmiştir.

Mecliste af kanunu görüşülürken bazı vekiller komünistlerin affına şiddetle karşı çıkmış, gerici basın af karşıtlarını menşetlerine taşımış, gönülsüz hükümet olayı zamana yaymış, Meclis bir süre sonra tatile girmiş af meselesi rafa kaldırılmıştır. Af tartışmalarının hapishanelerde bir özgürlük rüzgânı estirdikten sonra kaybolması üzerine Nazım Hikmet açlık grevi yapmaya, hukuksuzluğu bu yolla duyurmaya karar vermiştir. 29 Mart 1950 tarihinde avukatı İrfan Emin'e yazdığı kısa mektupta açlık grevine başlayacağını şöyle duyurmuştur:

"Canım, sevgili üstadım,

Hakkın, hakikatin tecellisi için açlık grevine yatıyorum. Üzülmeye, sinirlenmeye, hak ve adalet uğrunda, bir kanunsuzluğun tamiri uğrunda gerektiği zaman ölümü göze alabilmek güzel şeydir."

Nazım Hikmet'in açlık grevine başlayacağını duyurması geniş bir aydın kesimini harekete geçirmiştir. Çok sayıda avukat, yazar, öğretim üyesi, ressam, şair, gazeteci, doktor, milletvekili, tiyatro oyuncusu, bankacı gibi yüzün üzerinde insan; bir dilekçeyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye başvurarak hukuksuzluğu gidermek için yetkilerini kullanmaya davet etmiştir.

Bu bildiriye imza atanların bir bölümü Nazım Hikmet'in siyasi kişiliğine karşı olmakla beraber, açık bir adaletsizliği gidermek için dilekçede isimlerinin yer almasını kabul etmiştir. Yalnız Yahya Kemal, birlikte içki içtikleri bir gece Vâlâ Nurettin'e ağlayarak; *"sevgili oğlunun -Nazım'ı kastederek- serbest bırakılması için imza vermediğini"* kimseye söylememesi için sıkı sıkı uyarmıştır.

O yıllarda yayımlanan *Gerçek, Nuhun Gemisi, Başdan, Barış, Hür Gençlik, Nazım Hikmet, Yaprak* adlı dergilerde sol aydınlar Nazım Hikmet'in hapisten kurtarılması için sınırları aşan etkili bir kampanya yürütmüştür.

Nazım Hikmet 8 Nisan 1950 günü açık grevine başlamış, grevi ertelemesini isteyenlere; *"Canımı dilekçeme pul olarak yapıştırdım"* diye yanıt vermiştir. Nazım Hikmet bu sırada Bursa'dan İstanbul Sultanahmet Cezaevi'ne sevk edilmiştir. Avukatının Cumhurbaşkanı İnönü'yle görüşmesinden sonra verdiği -adli hata düzeltilecek- güvencesiyle 11 Nisan'da açlık grevine ara vermiştir. Nisan ayının sonuna gelindiği halde Nazım Hikmet'in yaşamında bir değişim olmamış, adli hatanın düzeltilmesi için İsmet İnönü dahil devletin herhangi bir kademesinden ses çıkmamıştır. Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'nde yatmaya devam eden Nazım Hikmet açlık grevine 2 Mayıs (1950) tarihinde yeniden başlamıştır. 9 Mayıs'ta Nazım Hikmet'in sağlığı bozulmuş, ambulansla Adli Tıp Kurumu'na kaldırılmıştır.

Nazım Hikmet'in annesi Celile Hanım oğlunu kurtarmak için oruç tutmaya başlamış; gözleri zor gören yaşlı kadın önce Kadıköy'deki Osman Ağa Camisi'nin kapısında, sonra Galata Köprüsü üstünde; gelip geçenleri durdurarak; oğlu Nazım Hikmet'in haksız yere mahkûm edildiği için açlık grevinde olduğunu, kendisinin gece gündüz oruç tuttuğunu anlatıp "oğlumu kurtarı" diye uzattığı bir defteri imzalamalarını istemiştir. Celile Hanım'ın eylemine polis son verirken, sokaklara "Nazım Hikmet Kurtarılmalıdır" afişleri asan İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği üyesi gençler gözaltına alınmıştır. 12 Mayıs'ta üç şair Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday Nazım Hikmet'le dayanışma için üç günlük açlık grevi yapmıştır. 13 Mayıs'ta Nazım Hikmet açlık grevinin on ikinci gününde bitkin ve hasta düşmüş, sekiz kilo kaybetmiştir.

Nazım Hikmet açlık grevindeyken adına çıkarılan gazete (solda); Nazım'ın annesi Celile Hanım Galata Köprüsü'nde oğlu için imza isterken.

14 Mayıs 1950'de genel seçim yapılmış, CHP iktidarı kaybetmiş, Demokrat Parti iktidar olmuştur. Nazım'ı kurtarmak isteyen aydınların başvurularının yönü değişmiştir. Yüzü aşkın aydın Nazım Hikmet'e telgraf çekerek "iktidar değişikliği nedeniyle sorumlu makamların henüz oluşmadığını", bu nedenle açlık grevine ara vermesini istemiştir. Nazım Hikmet 19 Mayıs'ın (1950) bu çağrıya uyarak açlık grevine son vermiştir.

14 Temmuz 1950'de Demokrat Parti'nin çıkardığı Genel Af Yasası'ndan Nazım Hikmet de yararlanmış, 15 Temmuz 1950 tarihinde on üç yıl yattığı cezaevinden tahliye olmuştur.

Türkiye'den Kaçış...

Özgürlüğüne kavuşan Nazım Hikmet yaklaşık bir ay Vâlâ Nurettin'in -Üsküdar-Salacak'taki evinde kalmıştır. Ancak polis sürekli arkasında olmuş, kaldığı evin karşısında, gece gündüz onu izlemek üzere nöbet tutmaya başlamıştır. Bu izlenme olayı Nazım Hikmet yurtdışına kaçana kadar aralıksız devam etmiştir.

Bu günlerde Dünya Barış Konseyi, şiirleri önemli dünya dillerine çevrilen Nazım Hikmet'e, o yıl Pablo Neruda, Pablo Picasso, Amerikalı şarkıcı Paul Robenson ve Polonyalı Wanda Jekubowska'yla birlikte "Barış Ödülü" vereceğini duyurmuştur. Nazım Hikmet polise pasaport verilmesi için başvurmuş, ancak isteği reddedilmiştir.

Nazım Hikmet'in kişisel hayatı da aşklar, düş kırıklıklarıyla doludur. 23 Mart 1951'de adına yığınla şiir yazdığı Piraye Hanım'dan boşanmış, 1948 yılında -Nazım Hikmet'i cezaevinde ziyaret ettiği günden itibaren âşık olduğu kuzeni- Münevver Andaç'ı delicesine sevmeye başlamıştır. 26 Mart 1951'de ise birlikte yaşadıkları ve evlenme fırsatı bulamadıkları Münevver Andaç'tan bir oğlu olmuştur. Memed...

Nazım Hikmet hapisten çıktığında 49 yaşındadır. O yıl İpek Film Stüdyosu'nda dublaj yönetmeni olarak çalışmaya başlamış, oğlu Memed de bu günlerde dünyaya gelmiştir. Uzun mahpusluk yılları sağlığını bozmuştur. Yıllar önce ciğerlerinden hastalanıp çürük raporuyla Deniz Harp Okulu'ndan çıkarılan Nazım Hikmet'i devlet yeniden askere çağırmaya karar vermiştir. Er olarak iki yıl askerliğini yapmak üzere Sivas'ın Zara ilçesine gönderilmesi kararı alınmıştır. Haydarpaşa Asker Hastanesi Sağlık Kurulu da Nazım Hikmet'e "Sağlam" raporu vermiştir. Dostları, Nazım Hikmet'i uyarak, Sabahattin Âli gibi öldürülebileceğini söylemişlerdir.

Nazım Hikmet, 17 Haziran 1951 günü ailesine askerlik işini yoluna koymak için Ankara'ya gideceğini söyleyerek evinden ayrılmış, 20 Haziran'da (1951) Bükreş Radyosu Nazım Hikmet'in Bükreş'te olduğunu duyurmuştur.

Cezaevinden çıktıktan on ay sonra çocuğunu, ailesini, dostlarını geride bırakarak memleketinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Nazım Hikmet'in kaçışının ayrıntıları uzun yıllar gizli kalmıştır. Ancak Nazım Hikmet kaçmadan önce Zekeriya Sertel'i ve Mehmet Ali Aybar'ı ziyaret ederek onları bilgilendirmiş, başka çaresi kalmadığı için kaçmak zorunda olduğunu söylemiştir. Kaçış işinde TKP'nin rolü üzerine somut bir bilgi olmasa da –TKP'nin– kaçma planından haberdar oldukları; özel olarak yardım etmedikleri ancak bu defa karşı da çıkmadıkları yorumları yapılmaktadır.

Nazım'a kaçışında yardım eden, o yıllarda 23 yaşındaki akrabası ve dostu Refik Erduran'dır.

Nazım Hikmet cezaevinden çıktığı 15 Temmuz 1950 ile yurtdışına kaçtığı 17 Haziran 1951 arasındaki on bir ay boyunca Refik Erduran'la birçok kez bir araya gelerek uzun sohbetler yapmıştır.

Refik Erduran, Nazım'ı bir sürat motoruyla 17 Haziran 1951 Pazar sabahı Tarabya kıyılarında alarak Karadeniz'e çıkarmış, o sırada Karadeniz'de seyretmekte olan *Plekhanov* adlı Romen gemisine çıkmasını sağlamıştır.

Nazım'ın kaçışı haberi duyulması bomba etkisi yaratmış; sağ basın, hükümet çevreleri, polis, herkes kendine göre kaçırılma senaryoları yazmıştır.

Yıllar sonra ise Nazım o günü şöyle anlatmaktadır;

"Peşimi bırakmayan yedi tane polis vardı. Başlangıçta aklıma hiçbir çare gelmiyordu. Tam ümitsizliğe kapılmak üzereyken Pavlov'un şartlı refleks kuramını hatırladım. Saati saatine yaşamaya başladım. Her gün aynı saatte kalkıyor, aynı saatte kapıdan çıkıyordum... Polisler de bir süre sonra uydular bu düzene. Arkadaşımın kaçışı planladığı gün, saat yedide değil de dörtte uyandım. Cipin içinde uyanan polislerin yanından sessizce geçtim. Haberleri bile olmadı."

Yeniden Moskova...

Nazım Hikmet 29 Haziran 1951'de Moskova'ya varınca Sovyet Yazarlar Birliği'nin düzenlediği sanatçılardan meydana gelen bir toplulukça törenle karşılanmıştır.

Nazım Hikmet 1935'te "Troçkist-polis-provokatör" suçlamaları ve muhalif kimliğiyle Parti'den atıldıktan 16 yıl sonra Laz İsmail'in başında bulunduğu TKP ve Josef Stalin'in başında bulunduğu Sovyetler Birliği'yle ilk kez karşılaşmıştır. Troçkizm suçlaması özellikle o yıllarda TKP içinde bir "aşağılama-dışlama" amacıyla kullanıldığından bu suçlamaya uğrayanlar açısından aklanma kolay olmamıştır. Nazım Hikmet Sovyetler'deki ilk yıllarında Troçki'yi coşkuyla izlemiş, onun için övgü dolu yazılar yazmıştır. Ancak yine aynı yıllarda Troçki'nin Sovyet hiyerarşisinden tasfiye edilmesine de şahit olmuştur. Her zaman –muhalif olduğu yıllarda dahi– tam bir örgüt adamı olan Nazım Hikmet Sovyetler'in ve TKP'nin, Troçki'ye karşı aldığı tavrı onaylamış, farklı bir tepkisi olmamıştır. 1930'lu yıllarda TKP içinde muhalif bir hareket örgütlemeye çalıştığı dönemde Troçki de Büyükada'ya sürgün edilmiştir. O dönem Troçki ile Türkiye solu'nun –Troçki'yle– temasına dair kayda geçen bir bilgi bulunmamaktadır.

Nazım Hikmet, 1928 yılında ayrıldığı Moskova'ya 1951'de yeniden dönünce; burada siyaset ve sanat dünyasını bıraktığından farklı bulmuştur. Bu defa, Ekim Devrimi'nin yarattığı büyük sanatçıların; örneğin Mayakovski ve Yese'nin'in şiirleri artık yayımlanmıyor, Sostakoviç, Haçaturyan, Prokofiyev'in yapıtları çalınmıyor; Yevgeni Vakhtangov, Meyerhold, Stanislavski, Tairov tiyatrolarından hiç söz edilmiyordu. Yayımlanan ilk şiiri de kendisine sorulmadan sansüre uğramıştır.

Avni Arbaş, Güzin Dino, Nazım Hikmet, Abidin Dino, Vera Tulyakova. (Paris, 1962)

Nazım Hikmet Yazarlar Birliği'nde onuruna verilen bir yemekte Moskova tiyatrolarında oynanan oyunlar için şöyle söylemiştir; *"On günde on oyun izledim. Aslında hepsi aynı oyundu. Adları değişti sadece. Hepsinde yoldaş Josef Stalin övülüyordu. Josef Stalin yoldaşa büyük saygım var. Ama onu güneşe benzeten şiirler okumaya dayanamıyorum, bu yalnız kötü şiir değil, kötü duyarlılık."*

Sovyetler Birliği'nde karşılaştığı sosyalizm uygulamasının giderek kişi diktatörlüğüne dönüşmesini kaygıyla izlemiş ve hayalindeki sosyalizmin bu olmadığına dair açıklamalarda bulunmuştur.

1953'te Josef Stalin ölünce; *"İlk önce kim kime metin ol kardeşim- diyecek / ilk önce kim kime başsağlığı dileyecek? / Hepimizindi o / Hepimizindir..."* diye başlayan şiiri yazmıştır.

1961'de ise Josef Stalin'i eleştiren; *"Taştandı tunclandı alçılandı kâattandı iki santimden yedi metreye kadar ... / yok oldu bir sabah / yok oldu çizmesi meydanlardan ... / çorbamızdan bıyığı odalarımızdan gözleri / ve kalktı göğsümüzden baskısı binlerce ton taşın tuncun alçının ve kâadın"* dizeleri kaleme almıştır.

1955'te Sovyet bürokrasisini elektiren ve bürokrasideki yozlaşmanın ağır bir yergisi olan *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* adlı oyununu yazmıştır. Oyun 11 Mayıs'ta Moskova Yergi Tiyatrosu'nda 1 gece oynanmış ve devam gösterileri gerekçe gösterilmeden iptal edilmiştir.

1956'da SBKP'nin Yirminci Kongresi'nde Josef Stalin dönemi mahkûm edilince *"Yirminci Kongreye geldi Lenin / Gülüyordu mavi badem gözleri..."* ile başlayan şiirini yazmıştır.

Nazım Hikmet, 1951'de Berlin'de Dünya Gençlik Festivali'ne, aynı yıl Viyana'da yapılan Dünya Barış Konseyi'ne katılmıştır. Orada birçok aydının yanı sıra, L. Aragon, P. Neruda, F. Curie, G. Amado gibi sanatçılarla tanışmıştır.

Nazım Hikmet'in Moskova'da bu dönemdeki kişisel yaşamı, 1956 yılında bir çizgi-film projesi içinde tanıştığı Vera Tulyakova adında genç ve güzel bir kadına âşık olmasıyla yeniden altüst olmuştur. Nazım, tıpkı Piraye ve Münevver örneğinde olduğu gibi genç ve evli bir kadına âşık olmuştur. 1960 yılına kadar zaman zaman uzun ayrılıklarla süren ilişkilerini nihayet Kasım 1960'ta evlenerek devam ettirmişlerdir. İstanbul'da kalan Münevver Andaç, Nazım'ın kaçışının ardından yıllarca polis takibine, baskısına, işsizliğe ve zor yaşam koşullarına maruz kalmış, bu şartlarda oğlunu büyötmeye çalışmıştır. Başbakan Menderes'in bakanlarından Samet Ağaoğlu "*Ben sağ oldukça sen Nazım Hikmet'i göremeyeceksin*" demiş, mektuplaşmaları ve haberleşmeleri engellenmiştir. Münevver ve oğlu Memed'in hasreti -Nazım Türkiye'den kaçtıktan- yaklaşık on yıl sonra, İtalyan sosyalist Emilio Lussu ve özellikle karısı sosyalist yazar Joyce Lussu'nun organize ettiği -filmlere konu olacak- bir kaçış planıyla Varşova'ya gelip Nazım Hikmet'le buluştuklarında sona ermiştir. Buluşma buruk ve düş kırıklığı doludur. Münevver, Nazım'ın evli olduğunu Varşova'ya indiğinde öğrenmiştir. "Roman-tik komünist" Nazım, gönöl işlerinde bazen böyle acımasız da olabilmektedir.

Nazım Hikmet'in 1957 yılına kadar TKP'nin siyasi çalışmaları içinde bir rolü olmamıştır. Belli ki İsmail Bilen'in başında olduğu TKP, Nazım Hikmet'i 1957-58 yıllarına kadar bu çalışmalardan uzak tutmuştur. 1958 yılından sonra TKP, sosyalist ülkelerdeki siyasal göçmenlerden meydana gelen radyo gruplarıyla yeni bir canlanma içine girmiştir.

TÜSTAV Yayınları'ndan çıkan *Bizim Radyo'da Nazım Hikmet* adlı belgesel kitap; Nazım Hikmet'in 1958-1963 yılları arasında parti faaliyetine yeniden döndüğünü göstermektedir. Kitapta Nazım Hikmet'in Türkiye Komünist Partisi'nin radyosu olan *Bizim Radyo'da* yaptığı konuşmalar ve makaleleri yer almaktadır. Bu makalelerin konuları arasında Demokrat Parti ve Menderes Hükümeti, 1960 yılı 27 Mayıs Harekâtı, Milli Birlik Komitesi, Kıbrıs Sorunu, Türkiye İşçi Partisi'ne karşı tutum gibi başlıklar bulunmaktadır. Yine aynı yıllarda Budapeşte Radyosu Türkçe Yayınlar Servisi'nde Nazım Hikmet, *Edebiyat Sohbetleri* konulu programlar yapmıştır.

1961 yılında TKP Sekreteri Zeki Baştınar'ın (Yakup Demir) yurtdışına çıkışından sonra (1962'de) yapılan yurtdışı konferansında yeni bir TKP Yurtdışı Bürosu oluşturulmuştur. Bu yeni yapılanma; Zeki Baştınar (sekreter), Nazım Hikmet, İsmail Bilen (Marat), Aram Pehlivan (A. Saydan) ve Abidin Dino'dan meydana gelmiştir. Bu belgeler ışığında, Nazım Hikmet 1958'de tekrar parti çalışmalarına dönmüş, 1962 yılında Türkiye Komünist Partisi'nin beş kişilik yurtdışı yönetim kadrosu içinde yer almıştır.

Türk dilinin büyük şairi ve ölümüne kadar komünizmin idealine bağlı kalan Nazım Hikmet, 3 Haziran 1963'te Moskova'da ölmüştür.

1939 tutuklanmasından 1963'te Moskova'da ölümüne kadar hiçbir kitabı Türkçe-de yayımlanamamıştır.

Nazım Hikmet üzerine kapsamlı bir biyografi yazan Memet Fuat'ın, kitabında şöyle bir saptaması bulunmaktadır:

“Nazım Hikmet'i anlamak isteyenler, öncelikle 'iyilik' konusu üstünde durmalıdır. Yakınları, Nazım'ın başına ne geldiyse 'iyiliğinden' gelmiştir, derlerdi. Toplum-
sal alandaki davranışları da, inancı da, kadınlarla ilişkileri de, hep kişiliğinin en be-
lirgin özelliğinin, 'iyiliği'nin etkisinde biçimlenmiş olan şair, yaşamının en büyük acı-
larını da bu yüzden çekmişti.”

Ölümünün üzerinden şu kadar zaman geçtikten sonra bile, bu “iyi yürekli” şai-
rin mücadele dolu hayatı ve şiirlerinde; insanlığın “iyiye” doğru yürüyüşünün izleriyle
umutlanıyoruz.

Seçilmiş Kaynaklar / Okuma Önerileri

Erden Akbulut, *Komintern Belgelerinde Nazım Hikmet*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2002.

Erden Akbulut, *Nazım Hikmet*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınla-
rı, İstanbul 2002.

Hikmet Akgül, *Nazım Hikmet – Siyasi Biyografi*- Chiviyazıları, İstanbul 2002.

Joyce Lussu, *Buluşma*, Açılım Yayınları, İstanbul 1995.

Mehmet Ali Sebük, *Nazım'ın Özgürlük Savaşı*, Cem Yayınları, İstanbul 1990.

Memet Fuat, *Nazım Hikmet Üzerine Yazılar*, Adam Yayınları, İstanbul 2001.

Memet Fuat, *Nazım Hikmet*, Adam Yayınları, İstanbul 2001.

Nazım Hikmet, *Toplu Yapılar*, Adam Yayınları, İstanbul 1998.

Saim Gökse-Edward Timms, *Romantik Komünist*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

Ş. Kurdakul, K. Coşkun, Ö. Yağcı, *Nazım'dan Armağan*, Cem Yayınları, İstanbul 1998.

Vâlâ Nurettin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2018.

Yücel Demirel (ed.), Erden Akbulut-Handan Durgut-Mehmet Ulusel-Yeşim Bilge,
Nazım'ın Cep Defterlerinde Kavga, Aşk ve Şiir Notları (1937-1942), Yapı Kredi Yayın-
ları, İstanbul 2018.

İSİM DİZİNİ

A

- A. Cerrahoğlu, 23, 32, 84, 190
Abdullah Alpdoğan, 227, 229
Abdullah Baştürk, 178,
Abdullah Cevdet, 72, 158, 219
Abdullahzade Mehmed Efendi, 63
Abdurrahman Mesudi, 115, 218
Abdülbaki Gölpınarlı, 23
Abdülkadir Demirkan, (Vedat Türkali), 307, 310
Abdülkadir, 32, 99, 104, 155, 156, 158
Abid Alimov, 115,
Abidin Dino, 161, 341-42,
Abidin Nesimi, 63, 65, 83, 103, 190, 261, 268, 272, 275, 279-81
Aclan Sayılğan, 309
Adalet Cimcoz, 290
Adam Smith, 249-50
Adnan Cemgil, 264, 297-99
Adnan Menderes, 176, 255, 259, 263, 270, 279-80, 300, 314, 318-19, 323-23, 342,
Adrienne Rich, 213
Affan Hikmet, 32, 139, 143
Ağrı, (Kürtçe gazete) 227
Ahmed Ferdi, 163, 165
Ahmed-i Ceziri, 216
Ahmet Anzavur, 182
Ahmet Bilge, 310
Ahmet Cevat, (Emre) 102, 105, 115-16, 120, 126, 146-47, 326-27
Ahmet Emin Yalman, 259-60, 300, 317
Ahmet Hilmi, 31, 139, 142,
Ahmet Hüsnü, 31
Ahmet Kahraman, 232
Ahmet Kale, 166
Ahmet Kardam, 232
Ahmet Kaya, 304
Ahmet Mithat, 29,
Ahmet Nebil, 29,
Ahmet oğlu Hayrettin, 99
Ahmet Refik Altınay, 61, 63
Ahmet Rifat Çalığa, 11
Ahmet Şevki, 131
Ahmet Şükrü Esmer, 236,
Ahrar Fırkası, 61, 68
Akaretler Kongresi, 119, 122, 329
Alaattin Hakgüder, 275
Alaattin Tiritoglu, 263
Aleksandra Kollotay, 174
Aleksey Rikov, 126
Alemdar, (Eski Türkçe Gazete) 162
Alexander Herzen, 241
Alexandre A. Benningsen, 111
Ali Cevdet, (Baytar) 108, 117, 124, 129
Ali Engin Güran, 148, 190
Ali Ertekin, 289-91, 320
Ali Fuat Paşa, 95-97, 101, 104, 141, 182, 192-94,
Ali Haydar, 80-82, 303
Ali İhsan Göğüş, 263
Ali Kerti, 310
Ali Nizami, (Nizamettin Ali Sav) 111
Ali Sait Çetinoğlu, 254
Alişan Bey, 221
Allen Dulles, 320
Alpay Kabacalı, 208
Altan Öymen, 301, 315
Alyanak Fuat, 333
Anahide Ter Minassian, 43
Anatole France, 112, 114
Angelica Balabanoff, 109, 245
Apoyevmatini, (Rumca Gazete) 315
Aram Pehlivanian, 161, 273, 342
Arı İnan, 204
ArifNanak, 307
Arif Oruç, 183, 185, 186, 188, 192, 201, 203
Arife Hanım, 150
Armando Hart, 213
Armenagan, 42
Arsen Avagyan, 65

Arseneviç Haretyan, 232
 Asım Bezirci, 292, 319-20
 Asım Necati, 92, 108
 Aşçı Kadri, 320
 Ata Çelebi, 138, 146
 Atilla Akar, 214, 281, 312
 Atilla Özkırmı, 292
 August Spies, 168
 Auguste Bebel, 43, 76, 159-60
 Avi Haligua, 324
 Avni Arbaş, 341
 Avram Benaroya, 35, 38, 40
 Aydın Çubukçu, 65
 Aydın Vatan, 273
 Aydınlık, (Eski Türkçe Dergi) 83, 113-15,
 118, 120, 132, 164, 204, 207, 210, 328-
 29, 333
 Ayhan Aktar, 254
 Ayşe Hür, 232
 Azadamard, (Ermenice Gazete) 43, 61
 Azadi, 222-24
 Aziz Çelik, 180
 Aziz Nesin, 265, 286, 319-20, 324
 Aziz Uçtay, 271

B

Baban Beyi İbrahim Paşa, 218
 Baha Ali, 108
 Baha Tevfik, 68-70, 72, 74, 83, 108,
 Bahaeddin Şakir, 52, 54-55, 58, 64
 Bahaeddin, 31, 99
 Banu İşlet, 110
 Barış Çoban, 23
 Baskın Oran, 232
 Başdan, (Türkçe Dergi) 290, 338
 Baytar Osman, 142
 Baytarzade Mehmet, 127-28, 330
 Bedirhan, 92, 218, 220, 226, 232
 Bedros Hallacyan, 62
 Behice Boran, 177, 259, 270, 297-99, 310-11
 Bekir Karayel, 310
 Bekir Yenani Yaşlıcam, 310
 Bela Kun, 205
 Belma Akçura, 232
 Belvü Bahçesi, 78, 170
 Bertram Wolfe, 245-46
 Beynelmîlel İşçiler İttihadı, 45-47, 108, 115-
 16, 119, 127, 132, 173
 Bezmi Nusret Kaygusuz, 83

Bıçakçızade Hakkı, 68
 Bilal Şen, 310, 312
 Bilimler Akademisi Kolektifi, 214
 Bimen Şen, 62
 Birinci Doğu Halkları Kurultayı, 90-91
 Birinci Enternasyonal, 28-29
 Bizim Radyo, 161, 342
 Börklüce Mustafa, 17-19,
 Brike, 119-20
 Broje Heski Telli, 226
 Budu Mdivani, 95, 98
 Burcu Ertuna Biçer, 159, 166
 Burhan Asaf, 131
 Burhan Felek, 259
 Burhan Şaylı, 83
 Büyük Mecmua, (Eski Türkçe Dergi) 158, 59,
 166

C

C. Hakkı Zariç, 65
 Câmî Baykurt, 85, 259, 262, 270, 272, 279-80
 Can Boratav, 320
 Catherine Pinguet, 246
 Cavit Bey, 38, 62, 85, 247
 Cazım Aktimur, 245, 308, 310
 Celadet Ali Bedirhan, 226
 Celal Bayar, 229, 255, 259-60, 263, 270, 279,
 316, 318-19, 321
 Celal Binneci, 320
 Celal Korkmazov, 72, 91, 93
 Celâl Üster, 212
 Celilê Celil, 232, 325, 338-39
 Cemal Kutay, 95, 284
 Cemil Nazmi bin İbrahim, 99
 Cemil Toygar, 310
 Cemile Hanım, (Nevşirvanova) 144, 152-53,
 208
 Cemile Moraloğlu Kesim, 110
 Cenap Karakaya, 212
 Cevdet Kudret, 264
 Cibranlı Halid, 222-24
 Clara Zetkin, 149, 153
 Conga Mustafa, 307
 Cumhuriyet Halk Partisi, 123, 127-28, 152,
 224, 247, 249, 251, 253, 255-65, 270,
 271, 274, 279-80, 285-86, 294, 95, 300,
 303, 313, 317, 322, 332, 337-39
 Cumhuriyet, (Türkçe Gazete) 159, 186, 201,
 211, 227-28, 261, 269, 289, 318

Ç
Çağlar Keyder, 47
Çang Kay-Şek, 127
Çerkes Ethem, 104, 138, 181-190, 192, 194-
96, 200-202, 204
Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti, 151
Çetin Yetkin, 23, 268
Çiçerin, 105, 233
Çiftçi Kütüphanesi, 112

D
Dadaş Bünyadzade, 91
Damat Ferit Paşa, 113, 142
Demet (Eski Dergi), 151
Demokrat İzmir, (Türkçe Gazete) 265, 316
Demokrat Parti, 263-64, 266, 270-71, 286,
294-95, 300, 305, 308, 313, 317-18, 321-
22, 326, 339, 342
Dersaadet Tettebbuat-ı İctimaiyye Cemiyeti,
45, 108
Dersim İsyanı, 227, 230
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu,
176-78
Dilek Güven, 313, 315, 324
Dimitar Vlahov, 36-37, 39-40
Dimitr Blagoev, 205
Dirk J. Struik, 211
Diyane, (Çerkesçe-Türkçe Dergi) 151-52
Dmitry Manuilsky, 120-21
Doğan Avcıoğlu, 55
Doğan Görsev, 212
Doğru Öz, (Eski Türkçe Gazete) 138, 146-48,
172, 175
Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi, 90,
144, 236, 327-28
Doğu Perinçek, 232
Dukas, 18-19
Dursun Odabaş, 178
Dünya Armağan, 212
Dünya Kadınlar Günü, 149, 152

E
Edimeli Faik, 123
Ehmede Xanî, 216-17
Ekmeleddin el- Bayburtî, 16
Elektrikçi Nuri, 123, 124, 329
Elena Stasova, 93, 96
Ellen Meiksins Wood, 214
Embros, (Rumca Gazete), 315

Emek, (Eski Türkçe Gazete), 43, 134, 136, 209
Emel, (Eski Türkçe Gazete), 143
Emil Ludwig, 238
Emile Vandervelde, 77
Emilio Lussu, 342
Emin Karaca, 281
Emin Sekûn, 320
Emin Şefik, 99
Emine Erdem, 324
Emine Gürsoy Naskali, 324
Emine Muhiddinova, 94
Emir Ali Türkmen, 47
Emrah Cilasun, 190
Engin Aktel, 324
Enternasyonal Marşı, 179
Enver Gökçe, 310,
Enver Paşa, 56, 91, 101, 102
Erden Akbulut, 47, 83, 132, 148, 190, 246,
281, 312, 343
Erdoğan Berktaş, 211
Erem Esen, 306
Ergatis, (Rumca Gazete), 45, 46,
Erik Jan Zürcher, 47, 65, 180
Ermeni Devrimci Federasyonu, 42
Ermeni Hınçak Partisi, 116, 207
Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası, 173
Ermeni Taşnak Partisi, 169
Ernesto Che Guevara, 213
Esat Adil Müstecaplıoğlu, 271, 272
Ethem Nejat, 68, 78, 91, 92, 93, 99, 103, 108,
111, 114
Etienne Fajon, 272

F
Fadıl Barkan, 307, 310,
Fahri Çoker, 319, 324
Fahri Erdinç, 301,
Faik Ökte, 250, 251, 252, 254
Faik Şekeroğlu, 307
Faik Usta, 329
Fakî-yi Tayran, 216-17
Falih Rıfıkı, 63, 65, 136, 158, 259, 335
Faris Erkman, 273
Faruk Nafiz, 158, 326
Fatin Rüştü Zorlu, 314, 322
Fatma Aliye, 150
Fatma Kudret Hanım, (Salihoğlu), 152
Fatma Nudiye Yalçı, 149, 153, 166, 336
Fazıl Pelin, 251

Ferdinand Lassalle, 43
 Feridun Kandemir, 190, 193, 204
 Ferit Kalmuk, 274
 Fernando Claudin, 132
 Feroz Ahmad, 242, 246
 Fethi Tevetoglu, 101, 110, 132, 145, 148, 214, 281
 Fetret Devri, 15
 Fevzi Lutfu Karaosmanoğlu, 301
 Fikret Başkaya, 219, 232
 Filiz Ali, 287, 292
 Firdevsi, 93
 Foti Benlisoy, 301
 Francisco Ferrer, 30, 71,
 François Mauriac, 237
 Frank Jacson, 241,
 Friedrich Engels, 26, 41, 43, 47, 159, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214
 Fuat Bilege, 273
 Fuat Köprülü, 259, 270, 319, 322
 Füzuan Husrev Tökin, 148, 204

G

G. M. Serrati, 90
 Gafurov, 119
 Gaghapar, (Ermenice Dergi), 42, 207
 Gaidz F. Minassian, 65
 Galimcan İbrahimov, 88, 93
 Galip Sezik, 273
 Garabet Paşayan, 63
 Garo Pastırmacıyan, 39
 Gaspıralı İsmail, 87
 Genç Komünistler Federasyonu, 304
 George Haupt, 47, 180
 George S. Harris, 145, 148, 190, 202, 204
 George Simenon, 239
 George Tournéré, 71
 Georgi Plekhanov, 205
 Gerçek, (Türkçe Gazete), 272, 286
 Gilles Veinstein, 47,
 Gitar, (Ermenice Dergi), 150
 Golman, 32, 140, 142, 145
 Gotthard Jaeschke, 254
 Grigol Orconilidze, 93, 115
 Görüşler (Türkçe Dergi), 161, 259, 260, 261, 266, 267, 270, 271, 279
 Grigory Zinovyev, 101, 103, 126, 174, 327
 Gurko-Kriajin, 198, 204
 Gülay Beceren, 178

Gülfer Akkaya, 166
 Gün Benderli, 268
 Gün, (Türkçe Dergi), 271, 272, 278, 279, 285, 286
 Güzin Dino, 341

H

Habil Amado, 273
 Hacı Baloş Zade Mehmet Nuri, 57
 Hacı Mustafa oğlu Mehmet, 99
 Hacıoğlu Salih, 32, 108, 117, 119, 123, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 329
 Hafız Halil, 15
 Hafi Türkiye Komünist Partisi, 108, 134, 138, 143, 144, 183, 184, 185
 Hak, (Eski Türkçe Gazete), 85
 Hakayik-ul Vakayi, (Eski Türkçe Gazete), 25,
 Hakkı Behiç, (Bayiç), 103, 108, 143, 186, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 202
 Hakkı bin Mehmet Ali, 99
 Hakkı Tank Us, 260
 Hakyolu, (Eski Türkçe Gazete), 143
 Halide Edip, 158, 159, 183, 203, 259, 270, 331
 Halil Çalşır, 308
 Halil Lutfü Dördüncü, 160, 259
 Halil Yalçınkaya, , 304, 306, 307, 310
 Halim Spatar, 306
 Halk Zümresi, 184, 193
 Halkevleri, 256, 268
 Hamdi Şamilof, 123, 126, 127, 276, 279, 304, 320, 330, 333, 334
 Hamidiye Alayları, 218, 219, 221, 223
 Hamit Erdem, 14, 32, 83, 110, 148, 166, 180, 190, 204, 214
 Hamparsum Boyacıyan, 39, 63
 Handan Durgut, 343,
 Handan Gökçek, 324,
 Hanımlara Mahsus Gazete, (Eski Türkçe Gazete), 150, 151
 Haraç Akman, 273
 Haraç, (Ermenice Gazete), 43, 55
 Hasan Albayrak, 178
 Hasan Ali, (Ediz), 120, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 158, 329, 330
 Hasan İlhan, 212
 Hasan İzzettin Dinamo, 165, 304, 319, 320,
 Hasan Kaşaracı, 41, 207, 310, 320

- Hasan Sadı, 74, 77
 Hasan Tahsin, 54, 56, 57
 Hatip oğlu Mehmet, 99
 Hay Gin, (Ermenice Gazete), 151, 152
 Hayati Tüzün, (Patriot Hayati), 307
 Haydar Rıfat, 71
 Hayganuş Mark, 151, 152
 Hayk Açıkgoz, Haymarket, 248, 254
 Hayriye Melek Hunç, 152
 Hemşinli Mahmut, 123
 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 148
 Hikmet Akgül, 343
 Hikmet Bayur, 100, 285
 Hikmet Kıvılcımlı, 19, 210, 276, 279, 304, 329, 335, 336, 337
 Hilmi oğlu İsmail Hakkı, 78, 91, 92, 93, 99, 103, 108, 111, 114, 158
 Hilmi Yavuz, 23
 Hilmi Ziya Ülken, 335
 Hovhannes Serengülyan, 63
 Hoybün, 226
 Hulki Aktunç, 324,
 Hulusi Dosdoğru, 164, 273, 320, 324
 Hüsamettin Özdoğu, 272, 275, 276, 277, 280, 281, 304, 333, 334
 Hüseyin Ahlatî, 16, 17
 Hüseyin Cahit Yalçın, 62, 65, 260, 261, 280, 300
 Hüseyin Çelik, 65
 Hüseyin Hilmi, 13, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 108, 113, 116
 Hüseyin Hüsnü, 22, 108, 115
 Hüseyin Nesimi, 63
 Hüseyin Sait, 92, 108, 115, 123,
- I**
 Isaac Deutscher, 241, 246,
 İsdepan Çırakçıyan, 63
 İsiyah Berlin, 26, 242,
 İstranca Komünü, 34, 35
- İ**
 İbrahim Artuç, 301
 İbrahim Arvâs, 230, 231, 232
 İbrahim Atılal, 307
 İbrahim Kıray, 310
 İbrahim Sevindik, 179
 İbrahim Tali, (Öngören), 225
 İbrahim Topçuoğlu, 122, 281,
 İbrahim Yalınmov, 72
 İbret, (Eski Türkçe Gazete), 28
 İdrak, (Eski Türkçe Gazete), 74, 75, 77, 78, 79, 83, 209
 İdris Erdinç, 308
 İdris-i Bitlisi, 216
 İfham, (Eski Türkçe Gazete) 85, 86
 İhsan Eliaçık, 23
 İhsan Eryavuz, 197
 İhsan Nuri, 226, 227
 İhsan Sabri Çağlayangil, 228, 229
 İhvan Kabacıoğlu, 271
 İkaz, (Eski Türkçe Gazete), 134, 135
 İkinci Enternasyonal, 36-38, 45, 77, 81, 83, 112, 120, 146, 168, 271, 273, 281
 İlerici Gençlik Birliği, 305
 İlerici Kadınlar Derneği, 154, 166
 İlhami Nafiz, (Pamir) 111
 İlhan Berktaş, 310, 319
 İlhan Erman, 212
 İlhan Selçuk, 263
 İlhan Tekeli, 47
 İlinden ayaklanması, 34-35
 İlya Zaharyadis, 108, 115
 İnan Öner, 213
 İnkılâp Yolu, (Eski Türkçe Dergi) 122, 277
 İnsaniyet, (Eski Türkçe Gazete) 70, 79, 83, 210
 İrşat Cemiyeti, 219
 İshak Sükuti, 219
 İskra, (Rusça Gazete) 244
 İslam Enternasyonalı, 133-34, 192
 İsmail Bilen, 161, 304, 333-34, 342
 İsmail Çitoğlu, 92, 108
 İsmail Hakkı, 31, 78, 90-93, 95, 99, 103, 105-108, 111, 114-15, 158, 326
 İsmail Hüsrev, 131
 İsmail Kadir, 115
 İsmail Rahmetellin, 89
 İsmail Yalın, 212-13
 İsmet Bozdağ, 101
 İsmet İnönü, 118, 187, 225, 249, 257, 259, 265, 270, 286, 295, 329, 338
 İsmet Lütfi, 108
 İstanbul Komünist Grubu, 46, 78, 83, 91-92, 108, 113-120, 127, 132, 328, 330
 İstavridis, 119
 İstefo Papadopoulos, 273

İşçiler Bloku, 39
İştirak, (Eski Türkçe Gazete) 29-31, 69-73, 76-78, 170, 209, 214
İttihat ve Terakki, 37, 43-45, 47, 52, 54, 63-65, 68-69, 84-87, 104, 133, 142, 198, 219-220, 247,
İznirlioğlu Cüneyd Bey, 17
İzvestiya, (Rusça Gazete) 245
İzzet Paşa Konağı, 236-38, 240

J

Jak Sadul, 146, 147
Jan Frankel, 237, 238
Jean Jaurés, 77, 78, 86, 87, 112
Johannes Glasneck, 148
Josef Stalin, 88, 93, 101, 103, 126, 127, 161, 162, 233, 236, 246, 276, 340, 341
Joyce Lussu, 343

K

Kaan Emek, 213
Kadınlar Dünyası, (Eski Türkçe Dergi) 151
Kadınlar Halk Fırkası, 152
Kadınların Sesi, (Türkçe Dergi) 154, 155
Kadir Yıldırım, 214
Kâhya Yahya, 99, 104, 106, 156, 158
Kamil Akar, 308
Karl Ebert, 285
Karl Kautsky, 21, 136, 159, 160, 326
Karl Liebknecht, 26
Karl Marx, 11, 13, 21, 22, 25, 26, 27, 31, 32, 43, 47, 73, 83, 107, 111, 112, 114, 130, 139, 159, 174, 197, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 241, 242, 245, 249, 250, 270, 326
Kayahan Baladuroğlu, 32
Kazım Alöç, 262
Kazım bin Ali, 99
Kazım Hulusi, 99
Kazım Karabekir, 91, 94, 95, 97, 100, 101, 103, 104, 106, 110, 155, 182
Kemal Bastuji, 310
Kemal Bayram, 292
Kemal Ergin, 307, 310
Kemal Mazhar Ahmed, 232
Kemal Sülker, 292
Kemal Tahir, 101, 160, 304, 319, 320, 336, 337

Kemal Ülker, 213
Kerim Korcan, 304, 336
Kerim Sadi, 84, 126, 136, 148, 160, 190, 204, 210, 214, 276, 279
Kerim Soyka, 272
Kesintisiz devrim, 244
Kevam Garabedian, 39
Kıbrıs Türktür Cemiyeti, 314, 315, 317, 318, 321, 323
Kılıç Ali, 194, 195, 204
Kıralioğlu Maksut, 99
Kızıl Bayrak, (Eski Türkçe Gazete), 30, 88
Kızıl Gazete, (Eski Türkçe Gazete) 116
Kızıl İstanbul, (Türkçe Gazete) 284
Kilikya Fabrika ve İşletme Temsilcileri Birinci Konferansı, 142
Koçgiri İsyanı, 221, 222, 228, 230
Komsomol Hasan, 41, 207, 328
Komünist Manifesto, 41, 47, 89, 118, , 136, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 241
Konstantin, 304
Korkut Boratav, 211
Krikor Zohrab, 13, 49, 53, 60, 61, 62, 63, 65
Kruşevo Komünü, 34, 35
Kudret Emiroğlu, 268
Kuomingtang, 127
Kurtuluş Grubu, 108, 11, 113
Kurtuluş Teolojisi, 137
Kurtuluş Yolu, (Eski Türkçe Dergi) 172, 179
Kurtuluş, (Eski Türkçe Dergi) 111, 112, 113, 135
Kuvay-ı Seyyare,
Kürdistan (Kürtçe Gazete), 219
Kürt Hévi Cemiyeti, 219
Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti, 151
Kürt Özgürlük Hareketi, 222
Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, 219, 220, 221
Kypseli, (Rumca Dergi) 150

L

La Turquie, (Fransızca Gazete) 261, 262, 279, 280, 285,
Laz İsmail, (İsmail Bilen), 331, 335, 340
Lem'i Nihat, 111
Lev Kamanev, 109, 126
Levent Kavas, 212

- Liz Behmoaras, 165, 166
 Lord Acton 294
 Louis A. Blanqui, 71
 Lütü Necdet, 92, 108, 113, 115
 Lütü Kırdar, 262, 265,
- M**
 M. Nath Roy, 89
 M. Şehmus Güzel, 47, 180
 Macit Bilge, 310
 Macit Güçlü, 271
 Madlen Marks, 146, 147
 Madteos Sarkisyan, 44,
 Mahmut Goloğlu, 100, 110, 155, 116
 Makedonya-Edirne İç Devrimci Örgütü, 34,
 35
 Maksim Gorki, 174
 Maria Hanım, 99, 100, 154, 155, 156, 158
 Markopaşa, (Türkçe Gazete) 286, 287, 288,
 289, 292
 Martin Duberman, 180
 Mary Brogger, 168
 Mecburi İskân Kanunu, 227
 Mecmua-i Fenniye ve İctimaiyye,
 Medeniyet, (Eski Türkçe Gazete) 70
 Mehmet Ali Aybar, 31, 209
 Mehmet Ali Cimcoz, 289, 290
 Mehmet Ali Dağcı, 178
 Mehmet Ali Sebük, 343
 Mehmet Ali Tuğtan, 301
 Mehmet Ali, 74
 Mehmet Arif Demirer, 324
 Mehmet Bozışık, 306, 310
 Mehmet Emin Atılal, 308
 Mehmet Emin, 91, 92, 98, 99, 103, 108, 116,
 155, 308
 Mehmet Kadri, 141
 Mehmet Ö. Alkan, 47, 84
 Mehmet Perinçek, 110, 110, 148
 Mehmet Saydur, 292
 Mehmet Şükrü, (Koç) 32, 134, 136, 139, 185
 Mehmet Ulusel, 343
 Mehmet Vehbi, (Sandak) 32, 111, 112
 Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler, 27, 32
 Mem ü Zîn, 215, 216, 217
 Memduh Şevket, (Esendal) 94, 279
 MemetFuat, 343
 Menakıbname, 15, 20
- Merkez Müslüman Komiserliği, 22, 88
 Mete Tunçay, 25, 32, 47, 65, 83, 84, 101, 110,
 132, 148, 166, 180, 190, 196, 204, 208,
 211, 214, 268
 Metin Tokar, 101, 257, 268
 Michel Balivet, 23
 Mihail Bakunin, 71, 241
 Mihail Vasiliadis, 324
 Mihran Yarman, 247
 Mihri Belli, 161, 214, 305, 306, 308, 310, 312
 Milletperver Ermeni Kadınlar Birliği, 151
 Milli Meşrutiyet Fırkası, 85, 86
 Milli Şef, 256, 257, 258, 266, 269, 270
 Milli Türk Talebe Birliği, 300
 Mim (Mustafa) Uykusuz, 265, 286, 288, 289
 Mir Mehmet, 218
 Miralay Mehmet Arif, 189, 190
 Mirniy, 119, 120
 Mirseyit Sultangaliyev, 88, 89, 91, 93
 Mithat Bedirhan, 219
 Molla Hıdır Nâli, 217
 Mollanur Vahidov, 88, 93
 Muhammed Emin Zeki Beg, 232
 Muhsin Ertuğrul, 329, 332
 Murat Bardakçı, 101, 110
 Musolini Ahmet, 333, 334
 Mustafa Arhavi, 273, 306
 Mustafa Börklüce, 276, 320, 333
 Mustafa Fazıl, 74, 77-8, 108
 Mustafa Semih Arıcı, 301
 Muvakkar Güran, 297
 Muzaffer Erdost, 211
 Mübeccel Kıray, 252, 310
 Müberakşah Mantıkî, 16
 Müeyyet Boratav, 320
 Mümtaz Fazlı, (Taylan) 111-2
 Mümtaz Yavuz, 211
 Münir Süleyman Çapanoğlu, 84, 180
 Müntakim Ölçmen, 273
 Müslüman Komünist Hareketi, 88, 107
 Müslüman Komünist Partisi, 88
 Müslüman Komünistler Kurultayı, 88-9
- N**
 Naci Kutlay, 219, 232
 Naci Ormanlar, 297-8
 Naci Sadullah Daniş, 264
 Nadir Nadi, 269, 270

Nafi Kansı, 21
 Nail Çakırhan, 304, 327, 329, 333-4, 337
 Nail Satlıgan, 213
 Namık Hasan, 72, 74
 Namık İsmail, 108, 111, 112
 Namık Kemal, 27, 28, 32, 177
 Nazaret Dagavaryan, 39, 40, 63
 Nazım Hikmet, 14, 15, 20, 21, 22, 23, 116,
 123, 124, 127, 128, 159, 160, 161, 162,
 164, 165, 233, 236, 245, 246, 276, 279,
 284, 285, 293, 304, 306, 325, 326, 327,
 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335,
 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343
 Nazım Resmor, 14, 32, 68, 108, 133, 134, 136,
 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145,
 192
 Necati Zincirkıran, 315
 Necil Togay, 306
 Necmettin Erbakan, 263
 Nedim Gürsel, 23
 Nejat Özön, 309
 Neos Anthropolos, (Rumca Gazete) 46, 115
 Neriman Hikmet, 164, 310
 Nesim Ovadya İzrail, 65
 Nevzat Kemal Özneriç, 297, 298
 Nevzat Onaran, 65
 Nihal Atsız, 284, 285
 Nihat Erim, 263
 Nihat Nusret, 78, 108, 113
 Nihat Sargın, 319, 320
 Nikolay Buharin, 126
 Nikos Yanyos, 45, 108
 Niyazi Berkes, 259, 270
 Nizamettin Ali, 32, 111, 345
 Nizamettin Nazif, 138, 142, 145, 146, 160,
 164, 186, 202, 203
 Numan Usta, 32
 NurDeriş, 212
 Nurettin Paşa, 222
 Nuri Dersimi, 221, 222
 Nuri Tahir, 336
 Nurullah Esat (Sümer), 111

O
 Oktay Gökdemir, 169
 Oktay Rifat, 263, 338,
 Olcay Göçmen, 213
 Onnik Tertsakyan, 63
 Orak Çekiç, 120, 121, 329, 334

Orhan Beşikçi, 169
 Orhan Birgit, 263, 317,
 Orhan Dilber, 212
 Orhan Erdem, 212,
 Orhan Şaik Gökyay, 16,
 Orhan Taylan, 176, 177
 Orhan Veli Kanık, 263-5, 338
 Osman Fuat Toprakoğlu, 297
 Osmanlı Sosyalist Fırkası, 30, 32, 67, 69-74,
 77-79, 81-3, 108, 170, 180, 209, 214,
 Osmanlı Sosyalist Kuruluşları Birinci Konfe-
 ransı, 38
 Osmanlı Teavün Cemiyeti, 159

Ö
 Ömer Ağın, 232
 Ömer Deniz, 335
 Ömer Madra, 324
 Ömer Sami Coşar, 246
 Özerk Kürdistan, 220

P
 Panos Terlemezyan, 61
 Paramaz, 44,
 Paris Komünü, 13, 25-9, 31, 32, 35, 138, 206,
 Parvus Efendi, Alexander İsrail Helphand, 33,
 39-41, 47, 169, 242,
 Paul Dumont, 47, 180
 Paul Sweezy, 205, 206
 Pavli Adası Kongresi, 333,
 Pavloviç, 91, 102, 105
 Pero, 234
 Pertev Naili Boratav, 211, 259, 285
 Peyami Safa, 260, 300
 Pierre J. Proudhon, 30, 71
 Piyotr Kitaigorodsky, 123,
 Pravda, 236, 242, 244, 245,
 Prinkipo, 233, 236, 238, 240, 246
 Projektör, 160, 161
 Propaganda ve Hareket Sovyeti, 91, 94, 105,
 Prosper Olivier Lissegaray, 32

R
 Raevski, 140,
 Ragıp Vardar, 273,
 Rahime Hanım, (Selimova), 152, 153,
 Rasih Nuri İleri, 41, 86, 100, 110, 122, 132,
 166, 207, 210, 211, 213, 284, 289-291,
 312,

- Rasim Hikmet, 36
Rasin Arsebük, 16
Rauf Orbay, 118, 141, 175, 182, 186, 190, 202, 203,
Raymond Kévorkian, 54, 56, 65,
Recep Peker, 256-8, 268
Recep Yelkenkaya, 307, 320
Refii Cevat Ulunay, 259
Refik Erduran, 340
Refik Halit Karay, 172, 259,
Refik Nevzat, 38, 74, 77, 79, 81,
Rekin Teksoy, 212
Resimli Ay, 159, 160, 162, 164, 284, 331
–Resmi– Türkiye Komünist Fırkası, 77, 85, 87, 90-5, 97-100, 103, 105, 108, 110, 111, 115, 122, 155, 156, 184-7, 191-8, 200, 201, 203,
Ressam Sarı Ahmet, 306,
Reşat Fuat, Baraner 164, 165, 210, 306, 307, 310, 337,
Reşat Sevinçsoy, 297, 298
Rıdvan Akar, 254, 324,
Rıfat N. Bali, 324
Robert Owen, 43
Rodolfa Marcenaro, 213
Roland Ginsberg, 46, 108, 115,
Rosa Luxemburg, 21, 40, 213, 242, 244, 326
Rote Fahne, 146, 147
Rusya Müslüman Bolşevik Komünistler Partisi, 88
Ruşen Zeki, 304
Rüstem Aziz, 110
- S**
S. İ. Aralov, 140, 141, 144, 148,
Sabahattin Âli, 160, 162, 259, 262, 265, 266, 270, 276, 279, 283-291, 320, 339
Sabahattin Dikmen, 307, 310
Sabiha Sertel, 154, 158-162, 166, 259, 262, 266, 267, 270, 279, 280, 306
Sabri Yırmıbeşoğlu, 262, 323
Sadık Ahi, (Mehmet Eti), 21, 111, 326,
Sadık Varer, 156
Sadrettin Celal, 74, 108, 113, 117, 123, 124, 126,
Sadun Aren, 310, 311
Safarof, 327
Saime Göksu, 343
Saint Simon, 15
Salih Başdurak, 307
Salih Cenik, 148
Salih Zeki, 94, 115
Salman Kaya, 178
Sami Tan, 214
Samim Kocagöz, 100
Sansaryan Han, 303, 306, 308, 309, 312, 320, 335,
Sara Weber, 237
Sarafım Maksimos, 115
Saul Nahum, 38
Scheubner Richter, 58
Seha Poh, 152
Selâhattin Nevzad, 136,
Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, 35-8
Selim İlkin, 47
Selim Mehmetoğlu, 92, 108
Selim Sami, 100,
Serafım Maksimos, 46
Serbest Fırka, 246
Serbest İzmir, 68, 69, 71
Serdar Korucu, 324
Serdar Sakin, 324
Serez Çarşısı, 19, 23
Sergey Kirov, 115
Serol Teber, 32
Serpil Çakır, 149, 166
Server Mutlu, 54,
Servet-i Fünun, 85, 203,
Ses, 274, 285, 297,
Sevengül Sönmez, 292
Sevim Belli, 153, 312
Sevim Tarı, (Belli) 303, 306, 309-311,
Sevinç Tanık, 310
Sevr Antlaşması, 220, 221
Seydaahmedov, 123
Seyit Atılal, 308
Seyyare Yeni Dünya, 181, 183-8, 192, 195, 200, 202
Seyyid Abdülkadir, 220
Seyyid Rıza, 228-230
Sırrı, (Bellioğlu), 134,
Simavna, 15, 16, 19
Sinan Dervişoğlu, 132
Son Telgraf, 162, 245, 328,
Sosyal Demokrat Fırkası, 108, 147, 173
Sosyal Demokrat Hmçak Partisi, 42-4
Sosyalist Kadın Hareketi, 149
Spartakist Grubu, 111

Spartaküs, 21, 136, 326
 Stefanos Papadopoulos, 45
 Stefo Benlisoy, 47
 Suat Derviş, 154, 159, 160, 162-166
 Suat Hayri Ürgüplü, 251
 Suha Bulut, 23
 Süleyman Demirel, 228, 263
 Süleyman Ege, 211
 Süleyman Nuri, 78, 92, 93, 95, 98, 103, 108, 110, 115
 Süleyman Sami, 92, 94, 98-100, 108, 116, 155

Ş

Şahabettin Kırılcım, 277
 Şakirov, 116, 327
 Şark İslahat Planı, 226
 Şefik Hüsnü, 46, 112, 114-131, 136-7, 210, 213, 276-81, 305-7, 310, 318, 328, 330-3, 333, 335
 Şemsettin Sami, 29
 Şeref Han, 226
 Şerif Hulusi, 363, 386, 288
 Şerif Manatov, 93, 108
 Şerif Mardin, 32, 107
 Şerif Paşa, 220
 Şevket Süreyya Aydemir, 101, 104, 123, 131, 330,
 Şevki Akşit, 307, 310
 Şeyda Oğuz, 209
 Şeyh Bedreddin Destanı, 20-3
 Şeyh Bedreddin, 14-5, 17, 19-23, 136, 332
 Şeyh Said, 121-6, 231, 329
 Şeyh Servet, 134, 136, 139, 192
 Şeyh Ubeydullah, 217
 Şukufezar, (Eski Türkçe Dergi), 150
 Şurular Cumhuriyeti, 92, 135
 Şülkran Kurdakul, 312
 Şükrü Alpagut, 213
 Şükrü Kaya, 161, 164, 210, 256-8, 335-6
 Şükrü Saraçoğlu, 249, 251, 254, 259, 263, 337

T

Tahidromos, (Rumca Gazete), 315
 Tahirzade Haydar, 115-6
 Tahsin Yazıcı, 297, 301
Takvim-i Vakayi, (Eski Türkçe Gazete), 28
 Talat Paşa, 52-4, 58, 62, 158, 235

Talat Turhan, 291
 Tâlibzade Yusuf Ziya, 94
Tan (Türkçe Gazete), 14, 160-1, 164, 255, 259-65, 268, 270-1, 279-80, 285, 332
 Taner Akçam, 65
Tanin, (Eski Türkçe Gazete), 84, 204, 260-1, 285
 Tarık Zafer Tunaya, 84
 Tarık Ziya Ekinci, 232
Tasvir-i Efkâr (Eski Türkçe Gazete), 27
 Tehcir Kanunu, 44
 Tekin Alp, 145-6
 Tekin Erer, 262
 Tektaş Ağaoğlu, 211, 213
Terakki, (Eski Türkçe Gazete), 25
 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 123
 Teşkilat-ı Mahsusa, 52-6, 62, 95, 100, 181-2, 189
 Tevfik bin Ahmet, 99
 Tevfik Çavdar, 247
 Tevfik Rüştü, 158, 176, 194, 233, 259, 263, 270
 Tevfik Ziya, 23
 Thomas More, 15
 TKF Teşkilat Bürosu, 115-9
 Tolga Eraslan, 212
 Tolga Öztürk, 213
 Tommaso Campanella, 15
 Tonguç Ok, 214
 Topal Osman, 106, 222
 Toplumsal Araştırmalar Grubu Sendikalar Birliği, 169
 Torlak Kemal, 17, 19
 Tornacı Emin, (Sekun) 320, 335
 Troçki Mehmet, 246
 Troçki,
 Tunceli Kanunu, 227
 Turgut Akalın, 306
 Turgut Pura, 297
 Türk Kadınlar Birliği, 152, 256
 Türk Sosyalistleri Konferansı, 89, 108
 Türkiye Barışseverler Cemiyeti, 296-9
 Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, 14, 31-2, 96, 108, 116-9, 122, 127, 133-4, 136-7, 140-3, 148, 152-3, 174-5, 184, 189-90, 195, 199, 201, 209-10, 303-4, 328
 Türkiye İşçi Partisi, 177, 210, 342

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 111-2
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, 91,
108, 112-3, 115, 118, 173, 175
Türkiye İşçiler Derneği, 115, 173
Türkiye İştirakiyun Teşkilatı, 91, 110, 113, 134
Türkiye Komünist Teşkilatı, 89-94, 113
Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongre-
si, 91, 108
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi,
Türkiye Sosyalist Fırkası,
Türkiye Sosyalist Merkezi, 33, 41, 45, 108, 169
Türkiye Sosyalist Partisi 269, 271, 272, 273,
274, 275, 277, 285, 286, 287, 305
TÜSTAV, Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları
Vakfı, 110, 156, 166, 180, 246, 268, 312,
342-3

U

Ulus, (Türkçe Gazete), 260, 313
Ulviye Mevlân, 151
Umum Amele Birliği, 175
Upmal Angorski, 97-8
Upton Sinclair, 159, 284

Ü

Ülkü, (Türkçe Dergi), 258, 268

V

Vahakn N. Dadrian, 65
Vahan Papazyan, 39
Vahdettin Barut, 297
Vâlâ Nurettin, 21, 116, 126, 136, 326-7, 329,
338-9, 343
Vanlı Kazım, 46, 74, 108, 115, 119, 120-3, 329
Varidat 19, 20, 23
Varlık Vergisi Kanunu, 250, 251, 252
Varteks Serengülyan, 39
Vasıf Çınar, 233
Vecdi Özgüner, 306
Vecihi Timuroğlu, 19, 20, 23
Vedat Nedim, 108, 111, 118, 123, 124, 125,
127, 128, 129, 130, 131, 132, 330, 331
Vedat Türkali, 307, 310
Vehbi Sarıdal, 21, 326
Vera Tulyakova, 341, 342
Veysel Akkaş, 310
Vissarion Belinsky, 241
Viyana Konferansı, 125, 126, 127, 128, 129,

130, 132, 330, 333
Vladimir Adoratsky, 160
Vladimir İlyiç Lenin, 109, 160, 174
Vladimir Vladimiroviç Mayakovski, 325, 327

W

W. B. Scharlau – Z. A. Zeman, 47

Y

Yahudi Sosyalizmi, 35
Yahya Kemal, 338
Yakup Kadri, 131, 159, 248, 254, 331
Yalçın Küçük, 101, 110
Yalçın Levent, 178
Yanaros Köşkü, 239
Yavuz Aslan, 101, 110
Y. Doğan Çetinkaya, 47
Yefrim Eşba, 98
Yeni Dünya (Eski Türkçe Gazete), 14, 21, 22,
86, 88, 89, 90, 110, 115, 116, 119, 183,
184, 185, 186, 187, 188, 190, 192, 195,
198, 199, 200, 202, 203, 204, 207, 208,
261, 279, 285, 326, 327, 353
Yeni Edebiyat (Türkçe Dergi) 164, 165
Yeni Hayat (Eski Türkçe Dergi) 1, 31, 32, 133,
134, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145,
146, 148, 167, 174, 180, 209, 214, 328
Yeşil Ordu Cemiyeti, 1, 108, 133, 134, 138,
142, 143, 183, 184, 185, 192, 193
Yeşim Bilge, 343
Yetvart Çopuryan, 65
Yıldırım Koç, 47
Yıldız Baştumar, 310
Yıldız Sertel, 306
Yılmaz Çolpan, 309
Yılmaz Karakoyunlu, 324
Yılmaz Onay, 212
Yiğit Okur, 324
Yirmi Kur'a, 248
Yunus Nadi, 159, 175, 186, 192, 194, 198, 201,
202
Yuriy A. Petrosyan, 32
Yusuf Akçura, 85, 86, 136
Yusuf Ziya, 21, 94, 158, 159, 222, 223, 224,
326, 353
Yücel Demirel, 84, 110, 166, 325, 343
Y. Z. Surits, 233

Z

Zafer Aydın, 180

Zafer Toprak, 166, 180

Zaharias Vezestenis, 45, 108, 169

Zehra Kosova, 310

**Zekeriya Sertel, 158, 159, 160, 259, 261, 262,
263, 268, 340**

**Zeki Baştımar, 161, 273, 303, 304, 305, 306,
308, 309, 310, 312, 337, 342**

Zeki Cemal, 84

Zincirli Hürriyet (Türkçe Dergi), 5, 255

Zinovjev, 96, 101, 103, 126, 174, 327

Ziya Gökalp, 219

**Ziynetullah Nevşirvanov, 108, 139, 144, 184,
326**

Zohrab Efendi, 39

Türkiye’de sosyalizmin ve sol mücadelenin tarihi aynı zamanda düşünsel ve örgütsel yasakların da tarihidir. Mücadele ve örgütlenmelerin yolu; kimi zaman ölümler, yasaklar, sürgünler kimi zaman da on yıllar boyunca süren gizliliğe mahkûmiyetle kesilmiştir. Bu sistematik ve yoğun baskı komünist ve devrimci hareketin ileriye dönük aktarım zincirini defalarca koparmıştır.

Modern anlamda Osmanlı’nın son dönemlerine dek uzanan sol ve emek tarihinin önemli kilometre taşlarını, dönemeçlerini, olaylarını ve insanlarını belgeler ışığında ele alan *Emek Tarihi Yazıları*, sosyalist ve komünist hareketin yaşadığı deneyimleri yalnızca bir nostalji ve anma etkinliğinin ötesinde; teori ve eylem alanlarındaki kazanım, hata ve eksikleriyle anlamaya çalışarak bundan sonraki mücadele pratiklerinde bu zengin tarihten yararlanılmasını sağlamak amacıyla derlendi.

Toplumsal hafızaya katkıda bulunmak ve sınıf mücadelesinin tarihsel dinamiklerini hatırlatmak amacıyla açılmış bir pencere...

ISBN 978-605-772-821-0

30 TL (KDV’den muaftır.)

🐦 selyayincilik f selyayin 📷 selyayincilik

www.selyayincilik.com